THOMAS

HOBBES

Leviatanas

pradai

THOMAS

HOBBES

Leviatanas

THOMAS

HOBBES

Leviatanas

Iš anglų kalbos vertė

KĘSTUTIS RASTENIS

Vilnius ALK 1999

pradai

UDK 340.12
Ho 78

Versta iš:
Hobbes Th. *Leviathan, or the Matter, Form and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil.* – Penguin Books, 1988.

This edition is published with the support
from the Open Society Fund-Lithuania,
and from the CEU Translation Project
of the Open Society Institute-Budapest

Knygos leidimą finansavo
Atviros Lietuvos fondas
ir Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

ISSN 1392-1673

ISBN 9986-943-36-1

TURINYS

Th. HOBBESO *LEVIATANO* ĮŽVALGOS

Pirmą kartą lietuvių kalba leidžiamas anglų filosofo Thomaso Hobbeso (1588–1679) pagrindinis veikalas *Leviatanas (Leviathan)* buvo išspausdintas 1651 m., netrukus po Anglijos buržuazinės revoliucijos, tad ar verta imti į rankas ir skaityti daugiau kaip prieš tris šimtmečius parašytą storą politinės filosofijos veikalą? Klausimas anaiptol nėra retorinis, nes politinės filosofijos traktatas intelektualinių senienų muziejuje gali atsidurti daug lengviau negu bet kuris kitas filosofinis kūrinys. Kitaip negu „grynosios" filosofijos klausimai, tikrosios ir nuolat gyvos politinės ir socialinės filosofijos problemos lengvai pradingsta po vienadienių arba geriausiu atveju trumpalaikių žemiškų tikslų ir interesų sluoksniu. Čia verdančios žmonių aistros neprideda šiai disciplinai rimties ir orumo auros, kuri gaubia „amžinuosius" filosofijos klausimus. Pateisinti politinės filosofijos egzistavimą nėra taip paprasta, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Išsilavinęs žmogus palyginti nesunkiai pripažins filosofijos teikiamą dvasinę naudą ar bent jau sutiks, kad ji yra niekam žalos nedarantys tušti plepalai apie abstrakčius dalykus. Tačiau vargu ar jis tą patį galės pasakyti apie politinę filosofiją, kurios pavadinimas jam pagrįstai asocijuosis arba su niekada neįgyvendintais utopiškais politiniais projektais, arba, priešingai, su beprotiškais ir tragiškai pasibaigusiais socialiniais eksperimentais. Kad ir kaip būtų, Platono *Valstybę* arba Aristotelio *Politiką*, ko gero, skaitome ne tam, kad susipažintume su seniai išnyku-

sių socialinių-politinių santvarkų ir valdymo formų pranašumais ir trūkumais, o šiuolaikiniai šios srities darbai mus masina tikrai ne kokiais nors jų siūlomais efektyviais postmodernios visuomenės ir valstybės tvarkymo receptais. Tad vis dėlto kodėl dabartinė politinė filosofija neištirpsta vadinamųjų politikos mokslų katile, o didieji politinės filosofijos veikalai nepradingsta užmaršties bedugnės nasruose? Principinis ir labai apibendrintas atsakymas galėtų būti toks: nors politinę filosofiją ir persekioja blogi įtarimai ir tamsūs šešėliai, ji išlieka gyvybinga todėl, kad gali pasakyti apie žmogų ir jo socialinę būtį kažką esminga, ko nesugeba pasakyti kitos filosofijos sritys ir disciplinos bei jau minėti politikos mokslai. O tai, kas šitaip pasakoma, yra nepraeinančios tiesos ir tikrasis, dažnai nelengvai išlukštenamas, šios filosofijos problematikos branduolys. Ko gero, jis nėra ir negali būti vien politinis, nes kitaip ir Hobbeso *Leviataną* nebent atsitiktinai primintų tik retos bibliografinės nuorodos vėliau gyvenusių autorių darbuose. Kodėl vis dėlto politinės filosofijos srityje randame itin mažai iškilių mąstytojų, kurių vardus galėtume sieti su radikaliais šios disciplinos raidos lūžiais? Šį klausimą svarstęs garsus vokiečių-amerikiečių istorikas ir politinės minties tyrinėtojas E. Voegelinas tokių vardų stoką linkęs aiškinti tuo, kad stabilumo laikotarpiais politikos mokslai (juos autorius iš esmės tapatina su politine filosofija) tik aprašinėja ir teisina jau egzistuojančias socialines-politines institucijas. Pasak E. Voegelino, šie mokslai suklesti revoliucijų ir krizių laikotarpiais, kai jie tampa mokslais apie „žmogaus egzistavimą istorijoje ir visuomenėje, taip pat mokslu apie tvarką apskritai"[1]. Dėl priežasčių, kurias derėtų aptarti atskirai, šis autorius, kalbėdamas apie didžiuosius politikos mokslų novatorius (Platoną, Aristotelį, Augustiną ir J. Bodiną), net nemini Hobbeso vardo. Tačiau jo mintis, kad politikos mokslai yra mokslai apie tvarką, išties verta dėmesio. Ji tarsi įspėja, kad neįmanoma politinės filosofijos klasikų įsprausti į siauras politologijos ar

[1] Voegelin E. *Nowa nauka polytiki.* – Warszawa, 1992. – S. 16.

politinių idėjų istorijos schemas. Ši nuostata taikytina ir Hobbesui. Jeigu jis iš tikrųjų mąstė apie „tvarką apskritai", vadinasi, negalėjo būti nei paprastas XVII šimtmečio absoliutizmo teoretikas ir apologetas, nei antiliberalių polinkių turėjęs „protoliberalas", kaip kad, pavyzdžiui, apie jį mano vienas žymiausių liberalizmo politinės tradicijos tyrinėtojų ir žinovų J. Gray[2].

Nieko neįprasta, kad toks daugiaplanis veikalas kaip *Leviatanas* visada buvo ir bus labai įvairiai interpretuojamas ir skirtingai vertinamas. Ir vis dėlto beveik visi be išimties Hobbeso palikimo tyrinėtojai lyg susitarę pripažįsta vieną jo mąstymo savybę – ypatingą nuoseklumą ir radikalumą, neretai peraugantį į vienpusiškumą. Norisi pridurti dar daugiau – *Leviatanas* yra negailestinga ir savotiškai net brutali knyga. Tačiau šis brutalumas galbūt ir yra didžiausia jos stiprybė. Jeigu Hobbesui rūpėjusi tvarkos problema išties tokia svarbi, tai *Leviatano* išliekamąją vertę turėtų lemti ne tiek jame išdėstytos tuo metu originalios ir reikšmingos politinės idėjos, kiek daug gilesnės ir fundamentalesnės įžvalgos. Tad kas yra toji „tvarka", apie kurią mąstė Hobbesas, ir kokia ji atsiveria *Leviatano* skaitytojo žvilgsniui? Preliminariai atsakytume taip: *Leviatane* skleidžiama nauja ir savita žmogaus ir pasaulio vizija, kurią vargu ar apskritai būtų įmanoma išskleisti naudojantis vien ankstesnės ir teoriniu požiūriu daug sterilesnės filosofijos priemonėmis. O praskleisti šios vizijos turinį galėtume prisiminę, jog kiekvienas didis filosofas mąsto daugiau, negu mano apmąstęs jis pats ar jo amžininkai. Dviejų politinio mąstymo tradicijų sankirtoje esantis Hobbesas atsisako dalykų, kurių galbūt visai neketino griauti, ir išpranašauja tai, ko turbūt niekaip nenumanė įvyksiant. Tai reiškia, kad į jo *Leviataną* galime žvelgti iš dvejopos – „pradinės tvarkos" ir „galutinės tvarkos" – perspektyvos.

„Hobbesas faktiškai buvo pirmasis iš didžiųjų naujųjų laikų filosofų, pamėginęs politinę teoriją glaudžiai susieti su visiškai modernia mąstymo sistema, ir jis stengėsi padaryti šią sistemą

[2] Žr. Gray J. *Liberalizmas*. – Vilnius, 1992. – P. 18–25.

pakankamai plačią, kad ji galėtų moksliniais principais paaiškinti visus gamtos faktus, taip pat žmogaus elgesio individualius ir socialinius aspektus. Jo sistema buvo pirmas nuoširdus mėginimas traktuoti politinę filosofiją kaip mokslinio pažinimo mechanistinės visumos dalį"[3]. Šią citatą pateikiame tik todėl, kad ji yra glaustas ir labai tipiškas Hobbeso politinės filosofijos siekių, užmojų ir novatoriškumo apibūdinimas. Renė Descartes'o (1596–1650) įtaka Hobbesui seniai ir visuotinai pripažinta. Taigi atrodytų, kad Hobbesas, susižavėjęs dekartiškojo pažinimo metodo galimybėmis, užsimoja sukurti mokslišką politinę filosofiją ir šitaip tampa savo paties naivumo ir trumparegiškumo auka. Taip manome todėl, kad garsusis metodas seniai atgyveno, o „moksliškumo" klausimas iki šiol tebėra vadinamųjų socialinių ir politinių mokslų skaudulys. Pasiduodami tokioms mintims, turėtume Hobbesą pripažinti buvus kokiu nors ankstyvu „protopozityvistu" ar „protoscientistu", o jo veikalą galėtume ramiai atidėti į šalį. Tačiau galbūt *Leviatano* autoriui galima priskirti mintį, kurią kadaise C. G. Jungas pasakė apie S. Freudą: gal moksliniai tyrinėjimai ir mokslinė kalba psichoanalizės pradininkui buvę tik priemonė išsakyti ir įtvirtinti jam pačiam nežinomą pasaulėžiūrą, o šios pasaulėžiūros įtvirtinimas kaip tik ir buvusi tikroji kultūrinė-istorinė Freudo misija? Jeigu ši mintis nors kiek teisinga, ji leidžia spėti, kad ir abu iškiliuosius naujųjų amžių mąstytojus – Descartes'ą ir Hobbesą – sieja ne vien meilė griežtam pažinimo metodui, bet, sakytume, šio metodo taikymo padariniai. Metodas garantuoja mokslinio pažinimo plėtrą, bet kartu jis kuria tai, ką H. Arendt yra labai vykusiai pavadinusi „augančia moderniojo pasaulio beprasmybe"[4]. Hobbeso *Leviatanas* irgi pažymėtas šios beprasmybės atspaudu, nors jis yra ir desperatiškas mėginimas ją įveikti.

[3] Sabine G. H., Thorson T. L. *Politinių teorijų istorija*. – Vilnius, 1995. – P. 470–471, 474.

[4] Arendt H. *Tarp praeities ir ateities*. – Vilnius, 1995. – P. 91.

Gimstančią beprasmybę įkūnijo radikalus nepasitikėjimas kasdienio, juslėms prieinamo pasaulio tikrumu ir natūralaus (t. y. nemetodiško) proto pažintinėmis galiomis. Iš tikrųjų šis nepasitikėjimas buvo dar stipresnis – dekartiškoji abejonė griovė nuo antikos laikų vyravusį tikėjimą amžinuoju Logosu ir juo grindžiama natūralia pasaulio tvarka. Ši tvarka reiškė tai, kad pasaulis buvo suvokiamas kaip priežasties – pasekmės ryšiais susietų ir hierarchiškai išsirikiavusių esinių grandinė, sudaranti organišką ir tikslingą (taigi ir prasmingą) visumą. Šioje teleologinėje schemoje žmogaus, visuomenės ir valstybės gyvenimas tėra daliniai pasaulio tikslingos tvarkos atvejai, papildantys, pratęsiantys ir pakylėjantys į aukštesnę pakopą (šiuolaikine kalba sakytume „sublimuojantys") natūralią ir amžiną gamtos daiktų tvarką. Žmogaus – socialios būtybės – gyvenimas galėjo būti suprantamas kaip dalyvavimas toje visuotinėje tvarkoje siekiant galutinio pasaulio tikslo, kuris savaime yra ir *summum bonum* – aukščiausiasis to gyvenimo gėris.

Kaipgi reagavo Hobbesas į jo akyse vykusią šios tvarkos irimo dramą? Jo atsakymas *Leviatane* lakoniškas ir išties dekartiškas: *valstybė yra tobuliausias dirbtinis kūnas.* Tai jau, ko gero, ne vien paprasta metodologinė įžvalga, o principinė filosofo pozicija, kurios padariniai tiesiog milžiniški. Jeigu valstybė tik „dirbtinis kūnas", vadinasi, šį „kūną" sudarantys individai taip pat turi būti „dirbtiniai". Tai reiškia, kad jie kažkaip „padaryti", o valstybė yra jų „darymo" instrumentas. Hobbeso politinėje filosofijoje glūdi aiški užuomina apie kažkokią žmogaus „gamybos" technologiją – mintis, absoliučiai svetima ankstesnei politinei filosofijai.

Norėdami tuo įsitikinti, turime atidžiau žvilgtelėti į *Leviatano* autoriaus antropologiją, atseit, mokslą apie žmogų. Tai ypač svarbu turint galvoje, kad bet kuri politinė filosofija yra vienokios ar kitokios filosofinės antropologijos (pirmiausia sielos teorijos) išsklaida ir tąsa. Tradicinėje politinėje filosofijoje žmogaus socialumas buvo laikomas prigimtine jo savybe, o valstybė –

žmogaus prigimties sklaidos forma ir kartu būtina kuo tobulesnio jos realizavimo sąlyga (šiuo atveju galime nekreipti dėmesio į neigiamai valstybę vertinusias teorijas). Negana to, platoniškoje-aristotelinėje politinio mąstymo tradicijoje vidinė sielos sankloda yra optimalios valstybės sanklodos modelis, o taikant vadinamąjį antropologinį principą pačios sielos tvarka ir harmonija laikomos socialinės-politinės santvarkos tinkamumo kriterijumi ir matu.

Hobbeso antropologija yra visiškai kitokia. Priešingai negu Aristoteliui, jam žmogus nėra nei „politinis", nei „kalbantis" (tereikia prisiminti jo kalbos ir mąstymo sampratas) gyvūnas. Hobbeso antropologijos branduolys taip pat yra psichologija, bet tai jau – racionalistinė psichologija. Čia atkreipsime dėmesį tik į mums svarbius jos bruožus. Nuo platoniškosios-aristotelinės psichologijos ji skiriasi tuo, kad yra ne idealų, o motyvų psichologija. Žmogaus siela čia suprantama kaip nuolatinės konfliktuojančių motyvų kovos arena. Ši kova ir sudaro dvasinio individo gyvenimo šerdį, pačią jo esmę. Toks individas išsiskiria tuo, kad gali puikiausiai suvokti savo veiksmų ir poelgių motyvus, bet nežino ir niekada nesužinos jų tikrųjų priežasčių, kurias paslepia smulkiausių ir tik matematinės fizikos kalba aprašomų materijos dalelių judėjimo tamsa. Matyt, kaip tik tokią būseną ir galima pavadinti stovėjimu akistatoje su beprasmybe.

Taigi Hobbeso individas nėra būtybė „iš kūno ir kraujo". Tai labai hipotetinis racionalistinės psichologinės teorijos konstruktas. Atrodytų, neįmanoma apie jį pasakyti ką nors daugiau, ypač politinės filosofijos sąvokomis. Tačiau Hobbesas ir čia randa išeitį: savo hipotetinį individą jis perkelia į dar hipotetiškesnę „prigimtinę būklę". Ji yra ne kas kita, o individo psichologinio portreto (kaip matėme, pakankamai blyškaus) projekcija į įsivaizduojamą, greičiausiai niekur ir niekada neegzistavusią, ikižmogišką ir ikisocialinę (gal geriau – kvazižmogišką ir kvazisocialinę) erdvę. Ši erdvė irgi grynas teorinis konstruktas (kai kurių moderniųjų mąstytojų mėginimai surasti empirinį „prigimtinės

būklės" atitikmenį primityvių tautelių gyvenime buvo beviltiški). Tačiau šis Hobbeso išradimas turi didelę euristinę galią, nes leidžia išryškinti tokius jo individo bruožus, kurių niekaip neatskleistų vien psichologinė teorija. Pasirodo, „prigimtinis" individas nežino ir nepripažįsta, taigi ir nesiekia, jokio aukščiausiojo gėrio. Bet tai anaiptol nereiškia, kad jis neturi aukščiausiojo savo gyvenimo tikslo. Šis tikslas labai paprastas – tiesiog būti, o tiksliau – išlikti. Šitaip Hobbeso psichologijos pamatinė mintis, kad žmogaus gyvenimo varomoji jėga yra egoistinis savisaugos instinktas, įgyja daug platesnę – socialinę ir net apskritai ontologinę-metafizinę – prasmę. Čia jau galima kalbėti apie naują žmogaus būties sampratos paradigmą ar bent originalų jos modelį. Jo esmė – žmogaus būties prasmė redukuojama į paprasčiausią buvimo funkciją. Visi kiti žmogaus gyvenimo ir veiklos tikslai tėra priemonės šiai funkcijai atlikti. Tačiau būtent toji funkcija ir lemia, kad Hobbeso individas – iš pirmo žvilgsnio nevaldomas ir su visais kariaujantis egoistinių aistrų gniužulas – gali savyje rasti gyvenimo ir veikimo principą, leidžiantį jam pakankamai aiškiai ir racionaliai (gal net superracionaliai) vertinti jį supantį pasaulį, o tam tikromis sąlygomis net tapti visai socialia ir žmogiška būtybe. Šis padedantis individui išlikti ir jį socializuojantis principas yra naudos siekimas. Būtent jis kuria tai, kas vadinama socialiniu žmonių ryšiu. Kaip vyksta prigimtinėje būklėje esančio individo virsmas socialiniu atomu, šiek tiek primenančiu niutoniškosios fizikos atomą, išsamiai dėstoma Hobbeso visuomenės ir valdymo sutarties teorijose. Šiose teorijose aprašomas prigimtinio individo šuolis į tikrojo žmogiškumo karalystę gerokai paryškina pagrindinius Hobbeso įsivaizduojamos naujos „tvarkos apskritai" kontūrus. Ši tvarkos vizija skiriasi nuo ankstesniųjų pasaulio tvarkos sampratų tuo, kad čia žmogus jokiu būdu nėra absoliuti ir besąlygiška duotybė. Prigimtinės būklės individas tėra tikro žmogaus galimybė. Žmogaus „pagaminimas", kurio visą ciklą aprašo Hobbeso prigimtinės būklės ir sutarčių teorijos, yra sudedamoji ir neatsieja-

ma šios naujos visuminės tvarkos dalis. Kartu aiškėja, kodėl ir kokiu būdu Hobbeso racionalistinė psichologija ir jo politinė filosofija nuosekliai pratęsia ir papildo viena kitą: realizuodami save individai sukuria visuomenę ir valstybę, o šios savo ruožtu realizuoja individus juos sužmogindamos. Kaip galime nesunkiai numatyti, šio vientiso vyksmo fazės ar momentai vėliau bus pavadinti atitinkamai „socialiniu tikrovės konstravimu" ir „individo socializacija".

Šioje vietoje norėtųsi atkreipti dėmesį į vieną Hobbeso prigimtinės būklės bei visuomenės ir valdymo teorijų ypatybę, kuri, atrodo, patvirtina spėlionę, jog už mokslinių šios politinės filosofijos pretenzijų glūdi daug didesni pasaulėžiūriniai siekiai. Kas yra šios grynai hipotetinės ir niekada empiriškai nepatvirtintos teorijos, jei ne dirbtinai, t. y. *moksliškai*, konstruojami racionalistiniai mitai? Ar jie išties yra kas nors daugiau, o ne vien senųjų mitų apie žmogaus atsiradimą sumodernintos ir sociologizuotos versijos? Čia nesvarstysime šių klausimų, tačiau iškelti juos verta vien tam, kad parodytume, koks reikšmingas Hobbeso politinėje filosofijoje turėtų būti *nemokslinio* mąstymo klodas.

Norėdami dar labiau priartėti prie hobsiškos „tvarkos" esmės, turime įdėmiau panagrinėti, kaip jis supranta žmogaus ir valstybės santykį. Politinis *Leviatano* turinys, žmogaus teisės ir priedermės valstybei nedaug ką sako apie tikrąjį šio santykio pobūdį. Jau vien tai, kad Hobbeso individas yra abstraktus psichologinis konstruktas, leidžia manyti, jog žmogaus ir valstybės nebegali sieti tas natūralus ir organiškas ryšys, apie kurį kalbama ankstesnėje politinėje filosofijoje. Dar labiau šį įtarimą sustiprina jau minėta filosofo mintis, kad valstybė yra dirbtinis kūnas, t. y. žmogaus kuriama dirbtinė mašina. Šitoks požiūris savaime rodo, kad į politinę filosofiją įvedama tai, ką galima pavadinti sisteminiu visuomenės organizavimo principu. Tai išties naujas ir modernus principas, leidžiantis visuomenę suprasti kaip racionaliai ir kartu dirbtinai organizuojamą visumą arba

„sistemą" (iki „struktūrinio" požiūrio dar buvo toloka). Tad žmogaus ir valstybės santykis *Leviatane* faktiškai jau pradedamas suvokti kaip abstraktaus individo, arba „elemento", ir taip pat abstrakčios ir anonimiškos visumos, arba „sistemos", santykis. Jo esmė – abipusis funkcinis ryšys, kurį cementuoja jau minėtas naudos siekimas. Suprantama, jį palaiko ir jam tarpininkauja panašios kilmės ir pobūdžio individų santykiai, sukuriantys tą visuomeninę terpę, kurioje galioja „socialinės fizikos" taisyklės (Hobbesas neabejotinai yra ir vienas iš šios „fizikos", t. y. būsimosios sociologijos, pirmtakų).

Visai politinės filosofijos tradicijai būdingas principas, kad visuomenės ir valstybės sandara bent jau teoriškai turi būti žmogaus (nesvarbu, kaip jis konkrečiai suprantamas) sielos tvarkos projekcija, išlieka ir Hobbeso filosofijoje. Leviatanas (t. y. valstybė) lygiai kaip ir individas nežino ir nepripažįsta jokio aukščiausiojo ir visuotinio gėrio, išskyrus savo paties gėrį. Tad kaip jį apibrėžti ir atpažinti? Jokia politinė filosofija taip ir nedavė aiškaus ir vienareikšmio atsakymo į šį klausimą. Tiesą sakant, kitaip ir negali būti, nes kalbama apie „dirbtinio kūno" gėrį. Vis dėlto šis „kūnas", panašiai kaip ir individas, turi savotišką galutinį tikslą: „visuma" turi išlikti ir funkcionuoti kuo optimaliau. Tokia formuluotė padvelkia mums jau pažįstama beprasmybe. Vertinant ikihobsiškosios politinės filosofijos ir net kasdienių žmogiškų vertybių masteliu, ji turėtų skambėti ne itin solidžiai ir įtikinamai, o gal net atrodyti tiesiog atstumianti. Tačiau ne be Hobbeso pagalbos šiandieninis valstybės paskirties ir tikslo apibūdinimas skamba beveik didingai. Tokį skambesį šiandien sugeba įgyti nuvalkiota frazė, jog valstybė privalo ginti „neatimamas prigimtines žmogaus teises".

Ką apskritai galėtų reikšti posakis „neatimamos prigimtinės teisės"? Ar tai reiškia, kad jos amžinos, ar kažką kita? Hobbeso *Leviatanas* galbūt labiau negu bet kuri kita tokio pobūdžio knyga kloja modernybės prigimtinių teisių teorijos pamatus, bet antra vertus, ji skatina ypač smarkiai suabejoti šių teisių „neat-

imamumu". O suabejoti yra dėl ko: juk tai yra hipotetinėje prigimtinėje būklėje esančio ir lygiai tiek pat hipotetiško (negana to – dar nesocializuoto ir todėl faktiškai ikižmogiško) individo teisės. Kaip žinoma, „prigimtinių teisių" ir „prigimtinio įstatymo (dėsnio)" sąvokos modernybės politinėje filosofijoje visada buvo glaudžiai susipynusios. Nenagrinėdami ilgos ir sudėtingos „prigimtinio įstatymo" sąvokos istorijos, pamėginkime prigimtinių teisių problemą užčiuopti pasinaudodami kai kuriais paties *Leviatano* teiginiais.

Veikalas palieka įspūdį, jog Leviatanas, ši viską ryjanti valstybė-pabaisa, gali daryti su individu ką tik nori, tačiau negali iš jo reikalauti, kad šis susinaikintų, nes, pasak jo autoriaus, šitaip būtų pažeista prigimtinė individo teisė gyventi. Šitoks pabaisos kilniaširdiškumas kaip tik ir verčia susimąstyti.

Hobbesas, kaip, beje, ir kiti tos epochos mąstytojai, grįsdami individo prigimtines teises, nevengė visai krikščioniškai skambančių argumentų. Bet ar iš tiesų šiuos argumentus įkvepia artimo meilė, *caritas* ir kitos panašios krikščioniškos dorybės? Ir kaip juos galėtų išgirsti ir į juos įsiklausyti „dirbtinis kūnas"? Jeigu šios abejonės nors kiek pagrįstos, vadinasi, gali būti, kad tokie argumentai tėra ideologinės klišės, o Hobbeso ir vėlesnių autorių prigimtinės teisės teorijos atmieštos geroka ideologijos doze. Nėra abejonių, kad samprotaujančio apie prigimtines teises mąstytojo argumentai yra nuoširdūs, tačiau mes turime vieną pranašumą – galime skaityti *Leviataną* iš didžiulės laiko perspektyvos ir paieškoti įtikinamesnio pabaisos kilniaširdiškumo paaiškinimo. Jis galėtų būti kad ir toks: siekdama egzistuoti ir išlikti, sistema (t. y. valstybė) neturi teisės leisti susinaikinti ją sudarantiems elementams (t. y. individams). Tokia įžvalga galbūt kai ką sako apie po ideologijos skraiste paslėptą prigimtinių teisių kilmę ir pobūdį. Išeitų, kad tos teisės yra „socialinės fizikos" (galėtume sakyti „socialinių santykių") vediniai. Taigi jos yra išvestinės, grynai funkcinės ir instrumentinės teisės.

Taikydami šitokį požiūrį kitoms dviem fundamentalioms prigimtinėms teisėms – teisei į nuosavybę ir teisei į laisvę – turėtume prieiti prie panašių išvadų. Šios dvi teisės, kurių didysis grindėjas ir gynėjas buvo Johnas Locke'as (1632–1704), mums svarbios dar ir todėl, kad leidžia pasvarstyti ir Hobbeso liberalumo ar neliberalumo klausimą. Teisės į gyvybę ir teisės į nuosavybę sąsajos akivaizdžios – neatsitiktinai individo nuosavybės teisės į jo paties kūną klausimas yra mėgstama naujųjų amžių liberalizmo teoretikų tema. Teisė į nuosavybę interpretuotina taip: sistema yra gyvybinga ir funkcionali tik tada, kai yra funkcionalūs ją sudarantys elementai, todėl ji privalo besąlygiškai garantuoti, kad ją sudarantiems elementams būtų deramai atlyginta už jų „produktyvumą", t. y. už indėlį palaikant optimalų pačios sistemos funkcionavimą.

Pagaliau lieka paskutinis ir sunkiausias – laisvės – klausimas. Manytume, kad būtent čia atsiskleidžia visa Hobbeso kaip mąstytojo didybė. Kaip žinoma, jis nepripažino tokio dalyko kaip individo laisvė ir absoliučiai subordinavo jį valstybės suvereno valiai. Tačiau neverta daryti skubotų išvadų ir juo labiau filosofo smerkti ar teisti. Būtent *Leviatane* atsiskleidžia visas modernybės epochos žmogaus laisvės problemiškumas. Hobbesas aiškiai pasako, kad prigimtinis individas tampa tikru žmogumi tik tapdamas „dirbtinio kūno" (valstybės) nariu ir už tai turi jam atsidėkoti besąlygišku paklusnumu. Tai išties gili mintis. Jeigu valstybė yra individo socializacijos ir sužmoginimo įrankis, tai ji neišvengiamai yra ir savotiška jo „šlifavimo" mašina. Tai reiškia, kad ji suinteresuota skatinti jai naudingas individo savybes. Kartu ji privalo slopinti jai kenksmingus individo polinkius ir geriausiu atveju gali tik toleruoti šiuo atžvilgiu neutralias jo savybes. Socializacijos mechanizmas veikia būtent taip, nes priešingu atveju laisvės klausimas seniai būtų buvęs išspręstas. Todėl netikėdamas laisve Hobbesas pasirodo kaip didžiuliu metafiziniu įžvalgumu apdovanotas, rūstus ir negailestingas, tačiau išvengęs daugelio iliuzijų, realistas. Šiuo požiūriu jo įpėdiniai ir

sekėjai – tikrieji liberalizmo politinės filosofijos klasikai – jam, atrodo, neprilygsta. Nedrįstume teigti, kad jie išsigando Hobbeso išvadų ar jomis bjaurėjosi, tačiau pripažinti jų negalėjo. Ir vis dėlto būtent *Leviatane* išdėstyta politinė filosofija iš pat pradžių lėmė dviprasmišką tokių politinių mąstytojų kaip Locke'as ar Davidas Hume'as (1711–1776) padėtį. Jie buvo tiesiog pasmerkti toliau plėtoti vidinę „dirbtinio kūno" logiką ir tuo pat metu, kaip pasakytų Voegelinas, teisinti jau egzistuojančias institucijas. Šių dvilypių pastangų rezultatas gerai žinomas – tai vadinamoji negatyvios laisvės samprata. Pasak jos, kiekvienas individas gali turėti privataus gyvenimo ir veiklos sritį, į kurią, jeigu jis nepažeidžia tokios pat kitų individų teisės, negali kištis nei jie, nei valstybė. Pastarosios pareiga prižiūrėti, kad šių socialinio žaidimo taisyklių būtų griežtai ir nenukrypstamai laikomasi. Šios laisvės sampratos svarbiausia išvada yra formali teisinė individų lygybė. Tačiau praktiniai jos padariniai yra paradoksalūs.

Prieštaravimas tarp egalitarinių liberalizmo politinės filosofijos prielaidų ir liberalioje visuomenėje realiai egzistuojančios galios hierarchijos yra visuotinai pripažįstamas faktas ir opi šios filosofijos teorinė problema[5]. Negatyviai laisvai veikiančių individų veiklos rezultatas yra faktinė jų nelygybė. Vertinant čia taikomu sisteminiu požiūriu, tai reiškia, kad daug „sistemos elementų" neišvengiamai tampa nefunkcionalūs (taigi ir nenaudingi – prisiminkime, jog plėtojame leviataniškojo egoizmo logiką), o potencialiai net gali būti sunaikinti. „Sistema" su tokia padėtimi taikstytis negali, nes šitaip pakertamas jos, kaip visumos, stabilumas bei gyvybingumas ir sukeliama grėsmė pačiam jos egzistavimui. Ji privalo įsikišti, kad apsaugotų jai iš principo reikalingus „elementus" – tai daroma norom nenorom ribojant kitų „elementų" laisvę. Moderniosios valstybės kišimasis į individų laisvę nebūtinai turi būti tiesmukiškas ir brutalus. Šiuolai-

[5] Žr. Unger R. M. *Law in Modern Society*. – New York; London, 1977. – P. 170–176.

kinės liberalios valstybės vykdoma „gerovės politika"– leviataniškos logikos požiūriu priverstinė ir visiškai neišvengiama – užsirekomendavo kaip itin efektyvus būdas garantuoti savanorišką individų paklusnumą. Šitaip „neliečiamos" privatumo ribos tapo daug paslankesnės, negu numatė klasikinio liberalizmo teorijos. Ir jos siaurėja juo sparčiau, kuo uoliau šiuolaikinio liberalizmo teoretikai tikslina ir plečia „pirminių gėrybių", be kurių, kaip aiškėja, lygi individų laisvė yra negalima, sąrašus.

Tokiame prasminiame kontekste dažnai girdimi ne vieno šiuolaikinio liberalo skundai dėl neva „išduodamo" klasikinio liberalizmo laisvės idealo atrodo keisti, naivūs ir net juokingi. Juk negatyvi individo laisvė visada buvo ir liks problemiška būtent todėl, kad net ir šitokią laisvę sistema (valstybė) gali toleruoti tik iki tam tikros ribos.

Taigi modernios visuomenės individas anaiptol nėra toks laisvas, kokiu jis dažnai save laiko. Tiesiog jo laisvė apribojama ir suvaržoma kitais būdais. Užuot atvirai nurodinėjęs individui, ką šis turi daryti ir kokių tikslų siekti, arba užuot šiurkščiai jį varžęs ir slopinęs, „dirbtinis kūnas" sankcionuoja ir palaiko tik „funkcionalius", t. y. jam naudingus ir reikalingus, individo laisvės aspektus ir jos apraiškas. Kiti šios laisvės aspektai ir apraiškos tyliai ir nepastebimai (pakanka prisiminti gausybę šiuolaikinių subtilių ir rafinuotų priemonių individo elgesiui kontroliuoti) nukreipiami nepavojinga vaga arba paverčiami grynai „privačiu" reikalu, tad ji ir neturi jokių reikšmingesnių visuomeninių, etinių ar socialinių padarinių. Bet ar šitoks laisvės reguliavimas, o tiksliau – dozavimas, nereiškia, kad grandinė, kuria individas vis tiek tebėra prikaustytas prie visumos, išlieka, tik pamažu išmokstama tiksliai ją įtempti arba atleisti priklausomai nuo konkrečių aplinkybių ir „kūno" poreikių? Nejaugi visa tai ir yra toji laisvės plėtra, apie kurią tiek daug mąstė ir svajojo ne vienas modernybės politinis filosofas? Tuo tarpu Hobbesas, abejodamas individo laisve, pasirodo nepaprastai įžvalgus. Šį jo įžvalgumą su kaupu patvirtino vėlesnioji isto-

rija. Juk laisvės išlaikymas, suprantamas kaip nuolatinis jos kiekio balansavimas, nepaneigia to, kad tampoma grandinė turi galus. Totalitarinės valstybės vykdoma absoliuti individo gyvenimo kontrolė ir visuomenės dezintegracijos bei anarchijos laikotarpiai tam tikra prasme yra visiškai natūralios, nors ir ribinės, negatyvios laisvės būsenos.

Kaip apskritai apibūdinti laisvės situaciją moderniojoje epochoje? Manytume, ją galima pavadinti laisvės tremtimi. Hobbesas tarsi nujautė šitokį jos likimą. Tradicinėje visuomenėje „tikroji" laisvė iškyla kaip pozityvus ir atpažįstamas, tačiau nepasiekiamas (bent jau socialinėje ir politinėje žmogaus buvimo plotmėje) idealas. Moderniojoje visuomenėje ji tampa nepasiekiamybe todėl, kad paprasčiausiai ištremiama kažkur anapus formalių procedūrinių socialinio sambūvio taisyklių ir apskritai virsta neatpažįstama. Tad ar moderniojo žmogaus laisvės esmė nėra, perfrazuojant Heideggerį, laisvės niekėjimas?

O apie kitokią, t. y. „pozityvią", laisvės sampratą tokioje situacijoje vargu ar apskritai verta kalbėti, nes jos proveržiai ir apraiškos „dirbtiniame kūne" neturi visuomeniškai reikšmingos vertės. Milijonams postmodernios visuomenės žmonių tokios laisvės ilgesys tėra „atavistinis" troškimas, nors jis kažkodėl prasiveržia net tokio karšto negatyvios laisvės šalininko, koks buvo I. Berlinas, garsiojoje esė „Dvi laisvės sąvokos" [6]. Būtent tokie netikėti šito ilgesio proveržiai ir verčia susimąstyti, ar civilizuotoje visuomenėje labai išplitę postringavimai apie žmogaus teises, jo orumą ir laisvę dažnai nėra tik sentimentalios pseudohumanistinės ideologijos šydas, pridengiantis visai kitus šios visuomenės humaniškumo motyvus.

Tad kokią tvarką neša ir įkūnija Leviatanas? Geležinio narvo tvarką. To paties narvo, apie kurį tiek daug ir skausmingai mąstė Maxas Weberis (1864–1920) ir kiti jo amžininkai, jautę rūpestį ir nerimą dėl moderniojo pasaulio likimo ir ateities. Hobbesas yra didis ir vis dar aktualus mąstytojas, nes jo *Leviatane* išsakyta,

[6] Žr. *Šiuolaikinė politinė filosofija*. – Vilnius, 1998. – P. 90–98.

o greičiau išpranašauta tiesa apie geležinį narvą yra šiuolaikinio pasaulio tiesa. Nėra abejonių, kad Locke'as ir Hume'as buvo iškilūs mąstytojai. Bet ar jų aistringas laisvės gynimas nebuvo kartu gili abejonė tikrosios laisvės galimumu? Nėra neįmanoma, jog, mąstydami apie laisvę, jie iš tikrųjų mąstė apie tai, kaip padaryti, kad narvo kalinys nejaustų jo sienų šalčio. Tiesa, kad Hobbesui buvo svetimas vėlesniojo liberalizmo „meliorizmas", t. y. naivus tikėjimas proto valdomos visuomenės tolydžia ir nuolatine pažanga. Jis išties yra paradigminis filosofas, kurio mintis nukalė geležinį narvą ir pačiai moderniajai politinei filosofijai. Ir sunku pasakyti, kada ji iš jo ištrūks.

Įvertinę šias *Leviatano* įžvalgas ir Hobbeso vietą politinės filosofijos istorijoje, turėtume sutikti, kad tai drąsus ir provokuojantis mąstytojas. Ir ne vien tai – jis neabejotinai yra vienas iš Europos Sąjungos, į kurią entuziastingai veržiasi ir Lietuva, dvasinių tėvų.

Vytautas Radžvilas

LEVIATANAS,

arba

BAŽNYTINĖS IR PILIETINĖS VALSTYBĖS MATERIJA, FORMA IR VALDŽIA

Mano gerbiamiausiam draugui
p. Francis'ui Godolphinui[1] *iš Godolfino*

Gerbiamasis Sere,

Jūsų garbingiausias brolis p. Sidney Godolphinas, *kai dar buvo gyvas, malonėjo pripažinti tam tikrą mano tyrinėjimų vertę ir kitaip mane įpareigoti, kaip Jūs žinote, savo geros nuomonės patvirtinimais, kurie yra puikūs jau patys savaime ir dar puikesni dėl jo šviesios asmenybės. Juk nėra nė vienos dorybės, nuteikiančios žmogų tarnauti Dievui ar savo šaliai, piliečiams ar asmeninei draugystei, kuri nebūtų buvusi akivaizdi jo kalbose ne kaip įgyta ar apsimestinė būtinybė, o kaip įgimta ir šviečianti iš jo kilnios prigimties. Todėl Jo garbei ir su dėkingumu Jam, taip pat būdamas ištikimas Jūsų asmeniui, nuolankiai skiriu Jums šį mano traktatą apie valstybę. Aš nežinau, kaip šis veikalas bus sutiktas pasaulyje ir kas bus manoma apie tuos, kurie bus jam palankūs. Juk eiti keliu, iš vienos pusės apgultu tų, kurie kovoja dėl per didelės laisvės, o kitoje pusėje tykančių tų, kurie pasisako dėl per didelės valdžios, ir likti kurios nors iš šių pusių nesužeistam labai sunku. Tačiau man atrodo, kad siekimas padidinti pilietinę valdžią neturėtų būti pilietinės valdžios pasmerktas; ir nei privatūs asmenys, jai priekaištaujantys, neturėtų sakyti, kad, jų manymu, ši valdžia esanti per didelė. Be to, aš kalbu ne apie žmones, o abstrakčiai apie valdžios Sostą (panašiai kaip tos paprastos ir nešališkos būtybės Romos Kapitolijuje*[2]*, kurios savo triukšmu ir klegesiu apgynė esančiuosius jo viduje ne dėl to, kad tai buvo jie, o dėl to, kad*

jie buvo ten), manau, neįžeisdamas nieko, tik vien tuos išorėje ar tuos, kurie, būdami viduje, yra šiems palankūs (jeigu tokių išvis yra). Galbūt labiausiai įžeisti gali tai, kad kai kurie Šventojo Rašto tekstai mano yra naudojami kitu tikslu, nei paprastai tai daro kiti. Bet aš dariau tai su didžia pagarba ir nusižeminimu ir tai turėjau daryti neišvengiamai (kaip reikalavo mano dalykas), nes tie tekstai yra Priešo išoriniai Įtvirtinimai, iš kurių jis puola civilinę valdžią. Jeigu, nepaisydamas to, Jūs pamatysite, kad mano darbas visuotinai smerkiamas, malonėkite pasiteisinti sakydamas, jog aš esu tvirtų pažiūrų žmogus, manantis, kad visa, ką sakau, yra teisinga, kad aš gerbiau Jūsų brolį ir gerbiu Jus ir kad dėl to drįsau prisiimti titulą (Jums nežinant), bylojantį, kad esu tas, kas esu,

Sere, Jūsų nuolankiausias ir paklusniausias tarnas

Thomas Hobbes

Paryžius, 1651 m. balandžio 15–25 d.

PRATARMĖ

GAMTĄ (meną, kurį pasitelkęs Dievas sukūrė ir valdo pasaulį) žmogaus *menas*, kaip ir daugelyje kitų dalykų, taip ir čia mėgdžioja taip, kad gali padaryti dirbtinį gyvūną. Argi regėdami, kad gyvybė yra tik narių judėjimas, kurio pradžia yra kurioje nors esminėje vidaus dalyje, negalėtume pasakyti, kad visi *automatai* (mechanizmai, kurie juda, judinami spyruoklių ir ratų, panašiai kaip laikrodis) turi dirbtinę gyvybę? Kas gi yra *širdis*, jei ne *spyruoklė*? Kas yra *nervai*, jei ne daugybė *stygų*; ir *sąnariai*, jei ne daugybė *ratų*, varančių visą kūną, kaip buvo sumanyta meistro? *Menas* eina dar toliau, mėgdžiodamas protingą ir nuostabiausią gamtos kūrinį – *žmogų*. Juk kas, jei ne menas, sukūrė didįjį LEVIATANĄ, vadinamą RESPUBLIKA, arba VALSTYBE (Commonwealth or state), lotyniškai CIVITAS, kuris yra ne kas kita kaip dirbtinis žmogus, nors didesnio masto ir jėgos už natūralų žmogų, kurį saugoti ir ginti jis buvo sumanytas ir kurio *aukščiausioji valdžia* yra dirbtinė *siela*, suteikianti gyvybę ir judėjimą visam kūnui; *teisėjai* ir kiti teismo ir vykdomosios valdžios *pareigūnai* – tai dirbtiniai *sąnariai*; *atlyginimas* ir *bausmė* (kuriais prie aukščiausiosios valdžios sosto pritvirtinti visi sąnariai ir kūno dalys yra verčiami atlikti savo pareigą) yra *nervai*, kurie tą patį daro natūraliame kūne; visų atskirų jo narių *gerovė* ir *turtai* yra *galia; salus populi (tautos saugu-*

mas) yra jo *rūpestis; patarėjai*, kurie primena visus būtinus jam žinoti dalykus, yra *atmintis; teisingumas* ir *įstatymai* – dirbtinis *protas* ir *valia; santarvė – sveikata; maištavimas – liga; pilietinis karas – mirtis.* Galiausiai *paktai* ir *sutartys*, kuriomis šio politinio kūno dalys buvo iš pradžių sukurtos, draugėn susietos ir suvienytos, primena tą *fiat*, arba *sukurkime žmogų*, Dievo ištartą kuriant.

Kad galėčiau aprašyti šio dirbtinio žmogaus prigimtį, aš aptarsiu:

pirma, *medžiagą*, iš kurios jis padarytas, ir *meistrą*, t.y. *žmogų;*

antra, *kaip* ir kokiomis *sutartimis* jis buvo sukurtas, kokios yra *suvereno teisės* ir teisėta *valdžia*, arba *autoritetas*, ir kas jį *saugoja*, o kas griauna;

trečia, kas yra *krikščioniška valstybė;*

galiausiai, kas yra *tamsos karalystė.*

Dėl pirmo klausimo, tai yra toks pasakymas, kuris dabar labai paplitęs, kad *išmintis* įgyjama skaitant ne *knygas*, o *žmones*. Taigi tie asmenys, kurie dažniausiai negali kitaip įrodyti savo išmintingumo, jaučia didžiulį malonumą parodydami, ką, jų manymu, jie išskaitė žmonėse, priekabiai peikdami vienas kitą už akių. Tačiau yra kitas pasakymas, šiuo metu nesuprantamas, iš kurio būtų galima pasimokyti teisingai skaityti vienas kitą, jeigu bent kiek pasistengtų; jis skamba taip: *nosce te ipsum, skaityk save patį:* juo nebuvo ketinama, kaip dabar įprasta manyti, palaikyti barbarišką esančių valdžioje žmonių elgesį su pavaldiniais ar padrąsinti žemesnės padėties žmones įžūliai elgtis su aukštesnę padėtį užimančiaisiais; juo mes mokomi, kad dėl vieno žmogaus minčių ir aistrų panašumo į kito žmogaus mintis ir aistras, tai tas, kuris žvelgia į save ir svarsto, ką jis daro, kai *mąsto, mano, samprotauja, viliasi, bijo* ir t.t., ir kuo remdamasis tai daro, jis perskaitys

ir žinos, kokios yra kitų žmonių mintys ir aistros panašiomis aplinkybėmis. Aš kalbu apie panašumą tų *aistrų*, kurios visų žmonių yra tos pačios – *noras, baimė, viltis* ir t.t., o ne apie panašumą šių aistrų *objektų*, kurių *norima, bijomasi, viliamasi* ir t.t.; šie yra labai skirtingi, nes priklauso nuo individualios žmogaus konstitucijos ir jo išsilavinimo, juos lengva nuslėpti nuo mūsų pažinimo, tad žmogaus širdies rašmenis, suteptus ir supainiotus apsimetimu, melu, apgavyste ir klaidingomis doktrinomis, gali įskaityti tik tas, kuris ištyrė žmonių širdis. Ir nors kartais iš žmonių veiksmų mes galime įspėti jų ketinimus, tačiau daryti šitai, nelyginant jų su mūsiškiais ir nepaisant visų aplinkybių, dėl kurių gali kas nors pasikeisti, – tai lygu mėginti šifruoti be rakto ir daug kartų apsirikti arba dėl pernelyg didelio patiklumo, arba dėl pernelyg didelio nepasitikėjimo, nesvarbu, ar tas, kuris skaito, pats yra geras ar blogas žmogus.

Tačiau nors ir labai tobulai vienas žmogus skaitytų kitą žmogų iš jo veiksmų, šitai jis gali daryti tik su savo pažįstamais, kurių nėra daug. Tas, kuriam reikia valdyti visą tautą, skaitydamas save, turi skaityti ne atskirą žmogų, o visą žmoniją. Tai sunku padaryti, sunkiau nei išmokti kurią nors kalbą arba išstudijuoti kurį nors mokslą, tačiau, kai nuosekliai ir aiškiai išdėstysiu tai, ką išskaitau savyje, kitiems reikės vien apsvarstyti, ar to paties jie neranda savyje. Juk ši mokslo rūšis nepripažįsta jokio kito įrodymo.

Pirma dalis

APIE ŽMOGŲ

Pirmas skyrius

APIE JUTIMUS

Žmogaus mintis aš iš pradžių apsvarstysiu *atskirai*, o tada jų *grandinę*, arba jų tarpusavio priklausomybę. *Atskirai* kiekviena mintis yra *vaizdas* (representation) arba *apraiška* (apparence) kurios nors savybės arba kito požymio už mūsų esančio kūno, kuris paprastai yra vadinamas *objektu*. Tas objektas veikia akis, ausis ir kitas žmogaus kūno dalis. Dėl šio poveikio įvairovės atsiranda apraiškų įvairovė.

Pirmoji iš apraiškų yra ta, kurią mes vadiname JUTIMU (sense). Juk žmogaus prote nėra tokio suvokimo (conception), kurio iš pradžių viso ar dalimis nebūtų sukėlę jutimo organai. Visos kitos apraiškos yra kilusios iš pirmosios.

Pažinti prigimtinę jutimų priežastį nėra labai būtina mano aptariamam dalykui; be to, apie tai esu plačiai rašęs kitur[3]. Vis dėlto, kad būtų užpildyta kiekviena mano dabartinio metodo dalis, aš glaustai tą patį pateiksiu ir čia.

Jutimų priežastis yra išorinis kūnas, arba objektas, kuris spaudžia organą, atitinkantį kiekvieną jutimą, arba tiesiogiai, kaip skonio ir lytėjimo, ar netiesiogiai, kaip regėjimo, klausos ir uoslės. Tas spaudimas, tarpininkaujant nervams ir kitoms kūno stygoms ir membranoms, pereina vidun į smegenis ir širdį, čia sukelia pasipriešinimą, arba kontraspaudimą, arba širdies pastangas apsisaugoti;

kadangi tos pastangos nukreiptos *išorėn*, jos atrodo kaip tam tikras dalykas, esantis už mūsų. Ir šis *atrodymas* (seeming), arba *įsivaizdavimas* (fancy), yra tai, ką žmonės vadina *jutimais;* akiai tai yra *šviesa* ar *suvokta spalva;* ausiai – *garsas*, šnervėms – *kvapas*, liežuviui ir gomuriui – *skonis*, o visam kūnui – *karštis, šaltis, kietumas, minkštumas* ir kitos savybės, kurias mes skiriame *pojūčiais*. Visos tos savybės, kurios vadinamos *juntamomis*, jas sukėlusiame objekte yra tik daugybė įvairių materijos judėjimų, kurie skirtingai veikia mūsų organus. Ir mumyse visi jutimai yra ne kas nors kita, o vien skirtingi judėjimai (judėjimas nesukelia nieko kito, išskyrus judėjimą). Tačiau jų apraiška mums yra įsivaizdavimas, toks pat suvokimas, kaip svajojant ar sapnuojant. Ir kaip akies spaudimas, trynimas ar sumušimas padaro taip, kad mes įsivaizduojame šviesą, o ausies spaudimas sukelia ūžesį, taip ir kūnai, kuriuos mes matome ar girdime, sukelia tą patį savo stipriu, nors ir mūsų nepastebimu poveikiu. Jei šios spalvos ir garsai būtų kūnuose ar objektuose, kurie juos sukelia, jie negalėtų būti nuo jų atskirti, kaip veidrodžio atspindys ar garso aidas, kurie, kaip matome, yra atskiriami; juk mes žinome, kad daiktas, kurį matome, yra vienoje vietoje, o apraiška – kitoje. Ir nors iš tam tikro atstumo atrodo, kad tikras kaip tik yra tas objektas, matomas kaip padarinys to įsivaizdavimo, kurį jis mumyse sukelia, vis dėlto objektas yra viena, o vaizdinys ar įsivaizdavimas – visai kas kita. Vadinasi, jutimas visais atvejais yra niekas kitas kaip vien pradinis vaizdinys, sukeltas (kaip jau sakiau) išorinių daiktų spaudimo, t. y. judėjimo, nukreipto į mūsų akis, ausis ir kitus tam skirtus organus.

Tačiau visų krikščioniškojo pasaulio universitetų filosofijos mokyklos, besiremiančios tam tikrais Aristotelio tekstais, skelbia kitą teoriją ir, aiškindamos *regėjimo* priežastį, sako, kad matomas daiktas į visas puses skleidžia

matomas apraiškas, matomą vaizdą, apraišką, arba *aspektą,* arba *regimą būtį,* kurios suvokimas akimi yra *regėjimas.* Ir *girdėjimo* priežastį jie aiškina taip: girdimas daiktas skleidžia *girdimas apraiškas,* t. y. *girdimą aspektą,* arba *girdimą regimąją būtį,* kuri patenka į ausį ir sukelia *girdėjimą.* O *supratimo* priežastį jie aiškina sakydami, kad suprantamas daiktas skleidžia *suprantamas apraiškas, suprantamą regimąją būtį,* kuri įeidama į *protą* (understanding) padeda mums suprasti. Aš sakau tai ne todėl, kad neigčiau universitetų naudą, o dėl to, kad vėliau turėsiu kalbėti apie jų pareigas valstybėje ir pakeliui norėsiu pasinaudoti kiekviena proga, kad jūs pamatytumėte, kurie dalykai juose turėtų būti taisomi ir gerinami; vienas jų – tai dažnos bereikšmės kalbos.

Antras skyrius

APIE VAIZDUOTĘ

Vaizduotė. Niekas neabejoja tiesa, kad ramiai stovintis daiktas, jeigu niekas jo neišjudina, taip nejudėdamas ir stovės amžinai. Tačiau su tuo, kad judantis daiktas judės amžinai, jeigu kas nors jo nesustabdys, nors priežastis čia ta pati (būtent, kad joks daiktas pats negali pakeisti savo padėties), ne taip lengvai sutinkama. Mat žmonės ne tik kitus žmones, bet ir visus daiktus lygina su pačiais savimi: kadangi ilgai judėję jaučiasi nusikamavę ir pavargę, jie mano, kad ir kiekvienas daiktas pailsta judėdamas ir savaime nori ramybės ir poilsio, mažai paisydami to, kad tai gali būti kitoks judėjimas, kuriame, jų manymu, slypi šis poilsio noras ir kurį jie patys patiria. Dėl to taip ir esti, kad filosofinės mokyklos sako, jog sunkūs kūnai krinta žemyn, nes jie trokšta ramybės ir nori išsaugoti savo prigimtį toje vietoje, kuri labiausiai yra jiems tinkama, ab-

surdiškai priskirdami negyviems daiktams troškimą ir žinojimą, kas yra gera jų pačių išsaugojimui (žinojimas yra didesnis už žmogaus žinojimą).

Kai tik kūnas pajuda, jis judės (jeigu kas nors kitas jam nekliudys) amžinai, ir kad ir kas jį stabdytų, jis negali akimirksniu sustoti – visiškai jį sustabdyti galima tik per tam tikrą laiką ir pamažu. Panašiai mes matome ir vandenyje: nors jau ir nėra vėjo, bangos dar ilgai nenustoja bangavusios; taip yra ir su tuo judėjimu, kuris yra sukeltas vidinėse žmogaus dalyse tada, kai jis mato, sapnuoja ir t.t. Nes ir po to, kai objektas yra pašalintas arba akys užmerktos, mes dar išsaugome regėto daikto atvaizdą, nors ir ne tokį aiškų, kaip tada, kai jį matėme. Tai ir yra tas, ką romėnai vadina *vaizduote* (imagination), – nuo atvaizdo, vaizdinio, susikurto matant, ir vartoja tą patį žodį, nors ir klaidingai, visiems kitiems jutimams įvardyti. Tačiau graikai šitai vadina *įsivaizdavimu*, o tai reiškia *apraišką* (appearance) ir vienodai tinka tiek vieniems, tiek kitiems jutimams. Todėl VAIZDUOTĖ tėra *nykstantis jutimas;* jis būdingas žmonėms ir daugeliui kitų gyvų būtybių, tiek miegant, tiek būdraujant.

Nemiegančio žmogaus jutimo nykimas yra ne judėjimo, sukelto jutimo, išnykimas, o tik jo užtemdymas, panašiai kaip Saulės šviesa užtemdo žvaigždžių šviesą; dieną žvaigždės turi ne mažiau tų savo savybių, dėl kurių jos matomos naktį. Tačiau iš daugelio dirgiklių, kuriuos gauna mūsų akys, ausys ir kiti organai iš išorinių kūnų, mes juntame tik vyraujančius, todėl, vyraujant Saulės šviesai, mūsų neveikia žvaigždžių savybės. Nors įspūdis, kurį padarė koks nors objektas, lieka ir pašalinus jį iš mūsų akių, tačiau kiti, artimesni objektai, kuriems dabar labiau pavyksta paveikti mus, ankstesnio objekto įsivaizdavimas (imagination) užtemdomas ir susilpninamas, panašiai kaip žmogaus balsą nustelbia dienos triukšmas. Iš to išplau-

kia, kad juo daugiau laiko praeina nuo kurio nors objekto regėjimo ar jutimo, juo silpnesnis yra jo vaizdas. Mat nuolatiniai žmogaus kūne vykstantys pokyčiai ilgainiui sunaikina tas dalis, kurios buvo paveiktos jutimų; tad laiko trukmė, kaip ir vietos atstumas, daro mums tą patį poveikį. Kaip ir iš didelio atstumo daiktas, į kurį mes žiūrime, atrodo neaiškus, blausus ir mes neskiriame mažesnių jo dalių, kaip tolstantys balsai tampa silpni ir neartikuliuoti, taip ir per ilgą laiką mūsų praeities įsivaizdavimas susilpnėja: pavyzdžiui, miestuose, kuriuos matėme, pamirštame daug atskirų gatvių, o matytų įvykių – daugelį konkrečių aplinkybių. Šį *nykstantį jutimą*, kai norime apibrėžti patį daiktą, turiu omeny patį *įsivaizdavimą*, mes vadiname, kaip jau minėjau, *vaizduote*; tačiau, kai mes norime išreikšti *nykimą* ir pažymėti, kad jutimas yra nykstantis, senas ir praėjęs, vadiname jį *atmintimi*.

Atmintis. Taigi *vaizduotė* ir *atmintis* yra tas pats dalykas, kuris įvairiais sumetimais skirtingai vadinamas.

Gera atmintis arba daugelio dalykų atmintis vadinama *patyrimu* (experience). Be to, įsivaizduoti galime tik tuos daiktus, kuriuos anksčiau suvokėme jutimais, arba visus iš karto, arba dalimis per keletą kartų. Pirmuoju atveju, kai įsivaizduojamas visas objektas taip, kaip jis buvo pateiktas jutimui, yra *paprastas įsivaizdavimas*; pavyzdžiui, kai kas nors įsivaizduoja žmogų arba arklį, kuriuos jis matė anksčiau. Antroji vaizduotė yra *sudėtinė, jungiamoji*, kai iš žmogaus regėto vaizdo vieną kartą ir iš pamatyto arklio kitu metu mes įsivaizduojame kentaurą. Taip žmogus sujungia savo paties vaizdinį su kito žmogaus veiksmų vaizdiniu, kaip ir tada, kai žmogus įsivaizduoja esąs Herkulis arba Aleksandras (taip dažnai atsitinka tiems, kurie labai įnikę į romanus), – tai irgi sudėtinė vaizduotė, o iš tikrųjų – tai proto fikcija. Yra ir kitokių įsivaizdavimų, kurie kyla žmonėms (nors ir būdraujantiems) dėl di-

delio įspūdžio, padaryto jutimui; kaip ir pažiūrėjus į Saulę, dėl įspūdžio Saulės vaizdas prieš mūsų akis išlieka dar ilgai, panašiai ir žmogus po ilgo bei įtempto susikaupimo prie geometrinių figūrų ir tamsoje (nors ir nemiegodamas) prieš savo akis regi linijų ir kampų vaizdinius; ši vaizduotės rūšis neturi atskiro pavadinimo, nes tai toks dalykas, apie kurį paprastai žmonės nekalba.

Sapnai. Miegančių žmonių įsivaizdavimus mes vadiname *sapnais*. Ir šie taip pat (kaip ir visi įsivaizdavimai) prieš tai buvo jutimuose arba visiškai, arba dalimis. Kadangi smegenys ir nervai, kurie yra būtini jutimo organai, miegant yra taip nuslopinti, kad jie sunkiai išjudinami išorinių objektų veikimo, todėl negali būti jokio vaizdinio ir jokio sapno, išskyrus tai, kas kyla iš vidinių žmogaus kūno dalių dirginimo; tos vidinės dalys, kai yra dirginamos, dėl ryšio su smegenimis ir kitais organais ir toliau juda; todėl anksčiau čia susiformavę vaizdiniai atgyja taip, tarsi žmogus nemiegotų; kadangi jutimų organai dabar yra taip užslopinti, kad nėra jokio naujo objekto, kuris galėtų įveikti ir užtemdyti juos stipresniu, gyvesniu įspūdžiu, todėl sapnas būtinai ir turi būti aiškesnis šioje jutimų tyloje negu mūsų mintys budint. Todėl taip ir atsitinka, kad yra sunku – daugeliu atvejų ir neįmanoma – tiksliai atskirti jutimą nuo sapno. Kai aš svarstau, jog sapnuose dažnai ar niekados negalvoju apie tuos pačius asmenis, vietas, objektus ir veiksmus, kaip darau būdraudamas, kad sapnuodamas neprisimenu tokios ilgos rišlių minčių grandinės kaip kitais kartais ir kad nemiegodamas aš dažnai pastebiu sapnų absurdiškumą, vis dėlto niekada nesapnuoju apie savo nemiegančio minčių absurdiškumą, esu visiškai įsitikinęs tuo, kad nemiegodamas žinau, jog nesapnuoju, nors, kai sapnuoju, manau, kad tuomet nemiegu.

Sapnų regėjimą, kaip matėme, sukelia kai kurie vidinių kūno dalių dvasinės pusiausvyros trikdymai: įvairūs trikdymai būtinai sukelia skirtingus sapnus. Taigi taip ir yra, kad gulėjimas šaltyje sukelia baimės sapnus ir kokio nors baisaus vaizdo prisiminimą (nes judėjimas iš smegenų į vidines dalis ir iš vidinių dalių į smegenis yra abipusis). Kaip pyktis sukelia karštį kai kuriose kūno dalyse, kai mes nemiegame, taip ir mums miegant kai kurių dalių perkaitimas sukelia nerimą ir pagimdo smegenyse priešo vaizdinį. Tokiu pat būdu natūralus gerumas mums nemiegant sukelia norą, o noras sukelia šilumą tam tikrose kūno dalyse, lygiai taip pat pernelyg daug šilumos šiose dalyse mums miegant sukelia smegenyse tam tikro mums atrodančio gerumo įsivaizdavimą. Trumpai tariant, mūsų sapnai yra kita mūsų budėjimo vaizdinių pusė: judėjimas, kai mes budime, prasideda viename gale, o kai mes sapnuojame – kitame.

Pasivaidenimai, arba regėjimai. Sunkiausia atskirti žmogaus sapną nuo jo minčių nemiegant tada, kai dėl kokio nors atsitiktinumo mes nepastebime, kad miegojome; taip lengvai atsitinka žmogui, kai jį apnikusios visokios baimingos mintys, kai jo sąžinė labai nerami, kai jis miegojo ne lovoje ir nenusirengęs, kaip būna, pavyzdžiui, knapsint bei snūduriuojant krėsle. Tas, kuris tvarkingai atsigulęs bando užmigti, jeigu jam ir ateitų į galvą kokia nors keista, negirdėta neregėta fantazija, negalėtų pamanyti, kad tai kas nors kita, o ne sapnas. Skaitome apie Marką Brutą[4] (tą, kuris buvo Julijaus Cezario numylėtinis; nepaisant to, Brutas jį nužudė), kaip jis Filipuose naktį prieš kautynes su Augustu Cezariu susapnavo baisų sapną, kurį istorikai dažniausiai pateikia kaip regėjimą ar viziją. Tačiau išsiaiškinus aplinkybes, nesunku nuspręsti, kad tai iš tikrųjų buvo tik trumpas sapnas. Sėdėdamas savo palapinėje, apniktas liūdnų minčių, kankinamas bai-

mės dėl savo neapgalvotų veiksmų ir spaudžiamas šalčio jis tiesiog susapnavo tai, ko labiausiai bijojo; ta pati baimė jį pažadino, ir, žinoma, vaiduoklis pamažu turėjo pranykti; nebūdamas įsitikinęs, kad miegojo, Brutas neturėjo jokios priežasties manyti, kad tai buvo sapnas ar kas nors kita, o ne regėjimas. Tokie atvejai nereti, nes net ir tie žmonės, kurie yra absoliučiai budrūs ir žvalūs, bet jeigu bailūs ir prietaringi, apimti ir užvaldyti baisių pasakojimų, būdami vieni tamsoje, labai linkę į panašias fantazijas. Jie tiki, kad mato dvasias, numirėlių vėles, vaiduoklius, klaidžiojančius po šventorių. Tuo tarpu tai yra arba vien tų žmonių fantazijos, arba, priešingu atveju, niekingas jų suktumas, norint pasinaudoti prietaringa kitų žmonių baime, kad persirengę naktį patektų į tas vietas, kur nenorėtų būti pastebėti.

Iš šio nežinojimo, kaip atskirti sapnus ir kitus ryškius įsivaizdavimus nuo regėjimo ir jutimo nemiegant, praeityje kilo dauguma pagonių religijų. Tie stabmeldžiai garbino satyrus, faunus, nimfas ir panašias būtybes. Dabartiniais laikais primityvūs, neišsilavinę žmonės tiki fėjomis, vaiduokliais, piktosiomis dvasiomis, raganų galiomis. Dėl raganų, tai netikiu, kad jų kerėjimas bei raganavimas turėtų kokią nors realią galią, tačiau manau, kad jos yra teisingai baudžiamos už jų klaidingą įsitikinimą, esą jos galinčios padaryti tokią žalą, drauge už jų ketinimą tai padaryti, jeigu galėtų; jų užsiėmimas yra artimesnis naujai religijai, negu menui, amatui ar mokslui. O dėl fėjų ir vaikščiojančių vėlių, tai nuomonė apie jas, manau, yra palaikoma ar nepaneigiama, norint išlaikyti pasitikėjimą būrimais, kryžiais, šventu vandeniu ir kitais tokiais dvasios žmonių išradimais. Vis dėlto nėra abejonės, jog Dievas gali sukelti nenatūralius, neįprastus pasivaidenimus, tačiau kad jis tai darytų taip dažnai, kad žmonėms reikė-

tų bijoti tokių dalykų labiau, negu jie bijo gamtos procesų sustojimo ar pasikeitimo (Dievas tai gali taip pat sustabdyti ir pakeisti), visai nepriklauso krikščionių tikėjimui ir nesudaro jo esmės. Tačiau blogi žmonės ta dingstimi, kad Dievas gali padaryti ką tik nori, yra tokie įžūlūs, jog sako, ką tik nori, kai tai jiems yra naudinga, nors ir žino tai esant neteisinga; išmintingų žmonių pareiga netikėti jais daugiau, negu sveikam protui tai, ką jie sako, atrodo tikėtina. Jeigu bus pašalinta ši prietaringa dvasių baimė, o drauge su ja ir spėjimai iš sapnų, melagingos pranašystės ir daugybė kitų nuo to priklausančių dalykų, kuriais apgavikai garbėtroškos klaidina paprastus žmones, žmonės būtų labiau nei dabar tinkami pilietiniam paklusnumui.

Tai turėtų daryti mokyklos. Tačiau jos linkusios puoselėti tokius mokslus, nes (nežinodamos, kas yra vaizduotė ar jutimai) jos moko to, ką suvokia; kai kurie mokytojai sako, kad vaizdiniai kyla iš jų pačių ir neturi priežasties, kiti – kad vaizdiniai dažniausiai kyla iš valios ir kad geros mintys žmogui yra įkvepiamos Dievo, o blogos mintys – velnio; arba kad geros mintys žmogui yra įteigtos Dievo, o blogosios – velnio; dar kai kurie vartodami daug žodžių, iš kurių nieko negalima suprasti, sako, kad jutimai gauna daiktų apraiškas ir teikia jas sveikam protui, sveikas protas teikia jas vaizduotei, vaizduotė – atminčiai, o atmintis – sprendimui, tarsi vienas kitam perdavinėdami daiktus.

Supratimas. Vaizduotę, kurią žmogui (arba kuriai nors kitai būtybei, turinčiai vaizduotės sugebėjimą) sukelia žodžiai ar kiti sąmoningi ženklai, yra tai, ką dažniausiai vadiname *supratimu* (understanding), kuris yra bendras žmogui ir gyvūnui. Antai šuo iš įpročio supranta šeimininko šaukimą arba barimą; tokį pat supratimą turi ir kai kurie kiti gyvuliai. Šis ypatingas žmogaus supratimas yra

ne vien kito žmogaus valios supratimas, tai supratimas ir jo idėjų ar minčių, nes jos reiškiamos daiktų vardų seka ir sujungiamos į teiginius, neiginius ir kitas kalbos formas. Apie šios rūšies supratimą kalbėsiu vėliau.

Trečias skyrius

APIE VAIZDINIŲ SEKĄ, ARBA GRANDINĘ

Minčių *seką*, arba GRANDINĘ, aš suprantu kaip vienos minties ėjimą paskui kitą, ir tai (norint atskirti nuo žodinės kalbos) vadinama *proto kalba* (mental discourse).

Kad ir apie ką galvotų žmogus, jo minčių seka nėra visiškai atsitiktinė, kaip gali atrodyti. Nėra taip, kad viena mintis eitų paskui kitą be jokio ryšio, indiferentiškai. Priešingai, kaip mes neturime jokio vaizdinio, kurio nebūtume anksčiau turėję jutimuose, visiškai ar dalimis, taip neturime ir jokio perėjimo nuo vieno vaizdinio prie kito tokio, kurio panašaus anksčiau niekada nebūtume turėję mūsų jutimuose. Šito priežastis yra tokia. Visi įsivaizdavimai yra liekanos tų judėjimų mumyse, kurie buvo sukelti jutimuose; ir tie judėjimai, kurie tuoj pat ėjo vienas po kito jutimuose, vyksta taip pat kartu jau po išnykusio jutimo; kai ankstesnis jutimas vėl prasideda ir yra vyraujantis, vėlesnis eina įkandin jo dėl judinamo dalyko susietumo, panašiai kaip vanduo ant lygaus stalo yra traukiamas tuo keliu, kuriuo kuri nors jo dalis yra vedama piršto. Kadangi jutimuose paskui tą patį suvoktą daiktą ėjo kartais vienas daiktas, kartais kitas, ilgainiui įvyksta taip, kad, vaizduojantis kurį nors daiktą, nėra tikrumo, ką mes įsivaizduosime po jo; viena yra tikra, kad tai bus kas nors, kas ėjo paskui tą patį daiktą anksčiau vienu ar kitu metu.

Nevaldomų minčių grandinė. Ši minčių arba proto kalbos grandinė būna dviejų rūšių. Pirmoji yra *nevaldoma, be sumanymo* ir nepastovi; joje nėra jokios aistringos minties,

kuri valdytų ir kreiptų tas, kurios plaukioja, į save, kaip į tam tikro noro ar troškimo, ar kitokios aistros tikslą ir akiratį; tokiu atveju sakoma, kad mintys klajoja ir atrodo viena kitai netinkamos, tarpusavyje nederančios, kaip būna sapne. Tokios dažniausiai būna ne tik tos žmonių mintys, kurios tarp savęs nesusijusios, bet ir tos, kurios nerodo susidomėjimo jokiu daiktu; ir net jeigu tada mintys yra tokios pat gyvos ir aktyvios kaip ir kitais kartais, vis dėlto jos yra nedarnios, kaip garsas, kurį nesuderinta liutnia išgauna bet kuris žmogus, arba suderinta nemokantis groti žmogus. Tačiau net ir šioje netvarkingoje minčių maišalynėje žmogus dažnai gali pagauti vienos minties priklausomybę nuo kitos. Kalbant apie mūsų dabartinį pilietinį karą[5], kas galėtų atrodyti mažiausiai tinkama paklausti (kaip vienas pašnekovas ir padarė), kokia buvo romėniškų sidabrinių vertė? Tačiau darna ir ryšys man gana akivaizdūs. Kadangi mintis apie karą sukėlė karaliaus išdavimo priešams mintį, ši mintis pažadino Kristaus išdavimo mintį, o ši priminė trisdešimt sidabrinių, šios išdavystės kainą. Iš to lengvai kilo tas piktas ir kandus klausimas; visa tai įvyko akimirksniu, nes mintis yra greita.

Valdomų minčių grandinė. Antroji minčių grandinė yra pastovesnė, nes *valdoma* kokio nors noro ar ketinimo. Juk tų daiktų, kurių mes norime arba bijome, padarytas įspūdis yra stiprus ir nuolatinis arba (jei kuriam laikui išnyksta) greitai sugrįžtantis; kartais jis yra toks stiprus, kad sutrikdo ir pertraukia mūsų miegą. Iš noro kyla mintis apie kokias nors priemones, kurios, kaip matėme, sukelia ką nors panašaus į tai, ko mes siekiame, o iš šios minties – mintis apie kelius šioms priemonėms pasiekti; ir taip be perstojo, kol prieiname kokią nors išeitį, esančią mūsų pačių galioje. Kadangi tikslas dėl savo įspūdžio di-

dumo dažnai ateina į galvą (mind), tad pradėjusios klaidžioti mūsų mintys tuojau pat grąžinamos į savąjį kelią; tai pastebėjęs vienas iš septynių išminčių davė žmonėms taisyklę, kuri dabar atrodo nusidėvėjusi, t.y. *respice finem*, kitaip tariant, visuose savo veiksmuose dažniau pažvelkite į tai, ką norėtumėte turėti, kaip į tą daiktą, kuris nukreipia visas tavo mintis į kelią jam įgyti[6].

Atsiminimas. Valdomų minčių grandinė yra dviejų rūšių: viena, kai ieškome įsivaizduojamo padarinio priežasčių ar priemonių, kurios jį sukelia; tai yra bendra žmogui ir gyvuliui. Antros rūšies grandinė yra tada, kai įsivaizduodami kurį nors daiktą ieškome visų galimų padarinių, kuriuos jis gali sukelti; kitaip sakant, mes įsivaizduojame, ką galime su juo padaryti, kai jį turime. Šios minčių eigos jokių ženklų niekada nemačiau kitur, išskyrus vien žmogų, nes tai yra retenybė, vargu ar būdinga prigimčiai kokios nors gyvos būtybės, kuri neturi kitų aistrų, išskyrus vien juslines, tokias, kaip alkį, troškulį, geidulį ir baimę. Apskritai proto kalba, kai ji yra valdoma sumanymo, yra ne kas kita, o *ieškojimas* (seeking) arba išradingumas, kurį romėnai vadina *sagacitas* ir *solertia*, kokio nors padarinio, dabartinio ar buvusio, priežasčių arba kokios nors dabartinės ar praeities priežasties padarinių radimas. Kartais žmogus ieško to, ką jis prarado; ir nuo tos vietos ir laiko, kur jis jau neturi to, jo protas (mind) atsekdamas bėga atgal iš vietos į vietą, nuo laiko prie laiko, kad surastų, kur ir kada jis tai turėjo; tai yra, kad surastų tam tikrą ir ribotą laiką ir vietą, kur pradėtų naudoti ieškojimo metodą. Be to, nuo tada jo mintys perbėga tas pačias vietas ir momentus, norėdamos surasti, kokie veiksmai ar įvykiai buvo ta priežastis, dėl kurios jis tai prarado. Tai mes vadiname *atsiminimu* (remembrance), arba pašaukimu atgal į protą (calling to mind); romėnai tai vadino *reminis-*

centia, tarsi tai būtų mūsų ankstesnių veiksmų *peržvelgimas* (re-conning).

Kartais žmogus žino konkrečią vietą, kurioje jis turi ieškoti, ir tada mintimis peržvelgia visas jos dalis taip, kaip žmogus atidžiai peržvelgtų kambarį, ieškodamas pamesto brangakmenio, arba kaip spanielis laksto po lauką, kol suseka pėdsaką, arba kaip žmogus perbėgtų abėcėlę, ieškodamas rimo.

Nuovokumas. Kartais žmogus nori žinoti, koks bus jo poelgio padarinys, kas atsitiks jam taip pasielgus; ir tada jis apmąsto kurį nors panašų praeities poelgį ir jo padarinius vieną po kito, manydamas, kad po panašių poelgių bus ir panašūs padariniai. Kaip tas, kuris numato, kas atsitiks nusikaltus, tikisi, kad bus taip pat, kaip po panašaus prieš tai buvusio nusikaltimo. Jo minčių eiga tokia: nusikaltimas, policininkas, kalėjimas, teisėjas, kartuvės. Tokio pobūdžio mintys yra vadinamos *numatymu* (foresight) ir *nuovokumu* (prudence) arba *įžvalgumu* (providence), o kartais *išmintimi* (wisdom), nors toks įsivaizduojantis spėjimas dėl sunkumo aprėpti visas aplinkybes ir būtų labai klaidingas. Tačiau viena yra tikra: tiek, kiek žmogus turėjo daugiau patirties, tiek jis yra *nuovokesnis* ir rečiau klysta savo spėjimais. Tik *dabartis* turi būtį gamtoje; *praeities* dalykai yra vien atmintyje, o *ateities* dalykai visai neturi būties; *ateitis* tėra proto, taikančio praeities poelgių padarinius dabarties poelgiams, išgalvojimas (fiction); ateitis yra išgalvojama to, kuris turi daugiausia patirties, ir nors tiki tuo, bet nėra pakankamai tikras. Ir nors išgalvojimas bus vadinamas nuovokumu, jei padarinys atitiko mūsų lūkesčius, tačiau savo prigimtimi yra tik prielaida. Mat ateities dalykų numatymas priklauso tik Apvaizdai, kurios valia jie ateis. Vien iš jos ir antgamtiškai kyla pranašystės. Akivaizdu, kad geriausias pranašas iš prigimties yra geriausias spėjikas, o geriausias spėjikas yra tas,

kuris yra labiausiai pažinęs ir ištyręs dalykus, kuriuos jis bando atspėti, nes jis turi daugiausia *ženklų*, kuriais gali pasiremti spėdamas.

Ženklai. *Ženklas* (sign) yra prieš einantis įvykis po einančio; ir priešingai, po einantis prieš einantį, jei panašūs padariniai buvo pastebėti anksčiau; ir kuo dažniau jie buvo pastebėti, tuo tikresnis yra ženklas. Ir todėl tas, kuris yra daugiausia patyręs bet kurioje veiklos srityje, turi ir daugiausia ženklų, kuriais remdamasis gali spėti ateitį; vadinasi, yra nuovokiausias; ir yra tiek nuovokesnis už tą, kuris yra naujokas šioje veiklos srityje, kad tam negali prilygti joks įgimto ir spontaniško proto pranašumas; nors galbūt daugelis jaunuolių mano priešingai.

Vis dėlto ne nuovokumas ir nuovokumas žmogų skiria nuo gyvulio. Yra gyvulių, kurie būdami seni daugiau pastebi ir siekia to, kas jiems naudinga, nei gali padaryti dešimtmetis vaikas.

Praeities patirtis. Kaip nuovokumas yra *prielaida* apie *ateitį*, įgyta iš *praeities patyrimo*, taip esama ir prielaidų apie praeitį, paimtų iš kitų dalykų (ne ateities, o praeities). Juk tas, kuris pats matė, kaip nuosekliai klestinti valstybė pirmiausia atėjo į pilietinį karą, o vėliau virto griuvėsiais, matydamas kurios nors kitos valstybės griuvėsius, manys, kad ir čia būta panašių karų ir panašių įvykių. Bet šis spėjimas yra kone toks pat netikras, kaip ir spėjimas apie ateitį, nes abu jie pagrįsti vien patyrimu.

Nėra kito žmogaus proto veiksmo, kurį galėčiau prisiminti, natūraliai įdiegto į jo prigimtį taip, kad jam realizuoti nereikėtų jokio kito dalyko, o vien gimti žmogumi ir gyventi, naudojantis savo penkiais pojūčiais. Tie kiti sugebėjimai, apie kuriuos netrukus kalbėsiu ir kurie, atrodo, būdingi tik žmogui, yra įgyjami ir didinami mokymusi ir darbštumu, ir daugumos žmonių išmokstami per

nurodymus ir discipliną; ir visi jie kilo, išradus žodžius ir kalbą. Mat, nors ir be pojūčių ir minčių, be minčių eigos, žmogaus protas neturi jokių kitų judesių, vis dėlto, pasitelkus kalbą ir metodą, šie sugebėjimai gali būti taip smarkiai ištobulinami, kad skirtų žmogų nuo visų kitų gyvų būtybių.

Begalinumas. Visa, ką mes įsivaizduojame, yra *baigtinis* dalykas. Todėl nėra jokios idėjos ar supratimo apie kokį nors dalyką, kurį mes vadiname *begaliniu*. Joks žmogus negali turėti savo prote begalinio dydžio vaizdinio nei suvokti begalinio greičio, begalinio laiko, begalinės jėgos ar begalinės galios. Kai mes sakome, kad koks nors daiktas yra begalinis, pažymime tik tai, kad negalime suvokti to daikto galo ir ribų, nes neturime jokio to daikto suvokimo, o tik suvokiame mūsų pačių nesugebėjimą. Todėl Dievo vardas yra vartojamas ne tam, kad mes galėtume jį suvokti (nes jis *nesuprantamas* ir jo didybė bei galia yra nesuvokiamos), o tam, kad mes jį galėtume garbinti. Taip pat todėl viskas, ką (kaip jau sakyta anksčiau) mes suvokiame, iš pradžių buvo suvokta pojūčiais arba visas iš karto, arba dalimis; žmogus negali turėti jokios minties, jokio supratimo apie daiktus, kurie nepriklausytų nuo pojūčio. Todėl joks žmogus negali suvokti kokio nors daikto kaip nors kitaip negu esantį tam tikroje vietoje, turintį tam tikrą apibrėžtą dydį ir galimybę būti padalytam į dalis; ne taip, kad tas koks nors daiktas visas būtų šioje vietoje ir tuo pat metu visas kitoje vietoje; taip pat ir tai, kad šie du ar daugiau daiktų galėtų būti toje pačioje vietoje tuo pat metu, nes nei viena, nei kita niekada dar nebuvo ir negali būti pajausta – tai kvailos kalbos, kuriomis patikima (ir kurios apskritai neturi jokios reikšmės), kai jas sako apgauti filosofai ir apgauti ar apgaudinėjantys scholastai.

Ketvirtas skyrius

APIE KALBĄ

Kalbos kilmė. *Spaudos* išradimas, nors ir labai sumanus, palyginti su *rašto* (letters) išradimu nėra toks svarbus. Kas pirmasis išrado raidinį raštą, nėra žinoma. Žmonės sako, kad Graikijoje pirmasis tai padaręs Kadmas, Finikijos karaliaus Agenoro sūnus[7]. Tai buvo naudingas išradimas praėjusio laiko atminčiai įamžinti ir žmonėms, išsisklaidžiusiems po tokią daugybę, be to, tolimų žemės vietų, palaikyti ryšį įveikiant visus sunkumus, kylančius iš rūpestingo stebėjimo ir laikymosi skirtingų liežuvio, gomurio, lūpų ir kitų kalbos organų judesių, ir taip sukuriant tiek skirtingų rašmenų, kad juos būtų galima įsiminti. Tačiau pats didingiausias ir naudingiausias išradimas buvo KALBA (speech), sudaryta iš *vardų* (names), arba *pavadinimų* (appellations), ir jų ryšio; jais žmonės išreiškia savo mintis, prisimena jas, kai jos jau seniai praėjusios, taip pat skelbia jas vienas kitam tarpusavyje bendraudami ir kalbėdami. Be viso šito nebūtų nei valstybės, nei visuomenės, nei sutarimo, nei taikos daugiau negu tarp liūtų, lokių ir vilkų. Pirmasis *kalbos* kūrėjas buvo pats Dievas, kuris išmokė Adomą, kaip vadinti tokius tvarinius, kuriuos jam parodė; Šventasis Raštas šiuo klausimu nesako nieko daugiau. Tačiau to pakako nurodyti Adomui, kaip pridėti daugiau vardų, kai patirtis ir šių tvarinių naudojimas suteiks jam progą, taip pat sujungti juos taip nuosekliai, kad būtų suprastas; ir taip ilgainiui susikaupė tiek žodžių, kiek jų reikėjo Adomui, nors ir ne tiek, kiek reikia oratoriui ar filosofui. Mat aš nerandu nieko Šventajame Rašte, iš ko tiesiogiai ar išvedžiojant galima būtų daryti išvadą, kad Adomas buvo išmokytas visų figūrų, skaičių, matų, spalvų, garsų, vaizdinių, santykių vardų, o dar daug mažiau – žodžių ir kalbos vardų, pvz., *bendras*,

specialus, teigiamas, neigiamas, klausiamas, geidžiamoji, bendratis, nors visi yra naudingi; ir visai nežinojo – *esybės* (entity), *intencionalumo* (intentionality), *esmės* (quiddity) ir kitų nereikšmingų mokyklinių žodžių.

Tačiau visa ši gauta ir Adomo bei jo palikuonių išsaugota kalba buvo vėl prarasta Babelio bokšte, kai Dievas nubaudė žmones už maištą savo ankstesnės kalbos užmarštimi. Šitaip privertė juos išsisklaidyti po įvairias pasaulio šalis; žinoma, tas kalbų skirtingumas bei įvairovė, kurie egzistuoja dabar, pamažu radosi taip, kaip reikmė (visų išradimų motė) juos išmokė, ir per ilgą laiką vis didėjo ir augo.

Kalbos vartojimas. Bendras kalbos vartojimas yra mūsų proto kalbos (discourse) pavertimas žodine kalba arba mūsų minčių grandinės – į žodžių grandinę; tai daroma dėl dviejų naudingų dalykų; vienas jų – tai registravimas mūsų minčių, kurios lengvai išslysta iš mūsų atminties ir verčia mus iš naujo dirbti; šios mintys gali vėl būti prisimintos tais žodžiais, kuriais jos buvo išreikštos. Tad pirmasis vardų vartojimas – būti atsiminimo *ženklais*, arba *pastabomis* (marks, or notes). Antra yra tai, kad kalbantis daugelis vartoja tuos pačius žodžius pareikšti (jų sąsają ir tvarką) vienas kitam, ką jie suvokia arba mano apie kiekvieną dalyką; taip pat, ko jie nori, bijo ar turi kokią nors kitą aistrą. Ir šiam vartojimui žodžiai yra vadinami *ženklais* (signs). Specialūs, atskiri kalbos vartojimai yra šie: pirma, registruoti, ką mąstydami nustatome esant kiekvieno daikto, esamo ar buvusio, priežastimi ir ką, mūsų manymu, esami ar buvę daiktai gali sukelti ar paveikti, o tai apskritai yra įgūdžių įgijimas. Antra, perteikti kitiems tas žinias, kurias įgijome, t.y. patarti vienas kitam ir mokyti vienas kitą. Trečia, pareikšti kitiems mūsų norus ir tikslus, kad galėtume vienas kitam pagelbėti. Ketvirta,

suteikti malonumą ir pasitenkinimą sau ir kitiems, žaidžiant mūsų žodžiais dėl nekalto malonumo ar puošnumo.

Piktnaudžiavimas kalba. Šiuos vartojimo būdus atitinka taip pat keturi piktnaudžiavimai kalba. Pirma, kai žmonės registruoja savo mintis klaidingai dėl jų žodžių nepastovios reikšmės; todėl jie registruoja kaip savo sąvokas tai, ko niekada nesuvokė, ir taip patys save apgauna. Antra, kai jie vartoja žodžius metaforiškai, t.y. kita reikšme negu toji, kuri jiems iš anksto buvo skirta, tada apgauna kitus. Trečia, kai žodžiais jie pareiškia, kad jų valia yra tai, kas ja nėra. Ketvirta, kai jie vartoja žodžius, kad vienas kitą įskaudintų, nes matome, kad gamta vienas gyvas būtybes apginklavo dantimis, kitas – ragais, trečias – rankomis, kad jos galėtų sukelti priešui skausmą. Tačiau sukelti skausmą „liežuviu" yra piktnaudžiavimas kalba, nebent tai būtų kas nors, ką mes turime valdyti, ir tuomet čia rūpi svarbiausia ne įskaudinimas, o taisymas ir gerinimas.

Būdas, kuriuo kalba vartojama priežasčių ir padarinių sekai prisiminti, – tai *vardų* suteikimas ir jų *siejimas*.

Tikriniai ir bendriniai vardai. Kai kurie vardai yra *tikriniai* ir priklauso tik vienam daiktui, pavyzdžiui, *Petras, Jonas, šis žmogus, šis medis;* o kai kurie yra *bendri* daugeliui, pavyzdžiui, *žmogus, arklys, medis;* nors kiekvienas jų yra vienas vardas, tačiau yra skirtingų, atskirų daiktų vardas ir jų visų kartu požiūriu vadinamas *visuotiniu* (universal); pasaulyje nėra nieko visuotinio, išskyrus vardus, nes kiekvienas pavadintas daiktas yra individualus ir pavienis.

Visuotiniai vardai. Vienas visuotinis vardas yra taikomas daugeliui daiktų dėl jų panašumo kuria nors savybe ar kita akcidencija; tikrinis vardas sukelia mintį tik apie vieną daiktą, o visuotiniai primena vieną kurį nors iš daugelio tų daiktų.

Iš visuotinių vardų kai kurie yra platesnės, kai kurie – siauresnės reikšmės, o dar kiti yra vienodo lygio ir apima vienas kitą abipusiškai. Pavyzdžiui, žodis *kūnas* turi platesnę reikšmę už žodį *žmogus* ir jį apima; o *žmogus* ir *protingas* (rational) yra vienodo lygio ir apima vienas kitą. Tačiau čia reikia pasakyti, kad vardas ne visuomet suprantamas kaip gramatikoje, kaip vienas žodis; kartais suprantamas kaip aplinkinis nusakymas daugeliu žodžių. Pavyzdžiui, visi šie žodžiai: *tas, kuris savo veiksmais laikosi savo šalies įstatymų,* yra tik vienas vardas, tolygus vienam žodžiui: *teisingas.*

Taip vartodami vardus, vienus platesnės, kitus siauresnės reikšmės, prote įsivaizduojamų daiktų seką paverčiame pavadinimų seka. Pavyzdžiui, jeigu žmogus, kuris visai nesugeba kalbėti (kuris gimė ir yra visiškai kurčias ir nebylys), pasidės prieš akis trikampį ir šalia jo du stačius kampus (tokie yra kvadrato kampai), tai jis gali mąstydamas palyginti ir nustatyti, kad šio trikampio trys kampai yra lygūs tiems dviem statiems kampams, esantiems šalia jo. Bet jeigu jam bus parodytas naujas trikampis kitokios formos negu ankstesnysis, jis negalės be naujų pastangų sužinoti, ar trys šio trikampio kampai taip pat yra lygūs dviem statiems kampams. Tačiau tas, kuris moka vartoti žodžius, pastebėjęs, kad tokia lygybė priklauso ne nuo kraštinių ilgio ir ne nuo kurio nors kito savito šio trikampio bruožo, o nuo to, kad jo tiesūs šonai ir trys kampai ir kad tai yra viskas, dėl ko jis pavadintas trikampiu, – drąsiai padarys bendrą išvadą, kad toks kampų lygumas yra visuose trikampiuose, kad ir kokie jie būtų, ir užregistruos šį savo atradimą šiais bendrais terminais: *kiekvieno trikampio trys kampai yra lygūs dviem statiems kampams.* Tokia seka, surasta viename atskirame atvejyje, yra užregistruojama ir įsimenama kaip bendra taisyklė, o tai atpalaiduoja mūsų mintinį skaičiavimą (mental reckoning) nuo

laiko ir vietos ir išlaisvina mus nuo visokio protinio darbo, išskyrus pradinį, ir padaro taip, kad tai, kas buvo teisinga *čia* ir *dabar*, tampa tiesa *visiems laikams* ir *visur*.

Tačiau žodžių nauda mūsų mintims registruoti niekur nėra tokia akivaizdi kaip skaičiuojant. Apsigimęs kvailys, kuris niekada negalėtų išmokti atmintinai skaičių eilės: *vienas, du, trys*, gali stebėti kiekvieną laikrodžio dūžį ir linguoti į jį galva arba sakyti: *vienas, vienas, vienas*, tačiau jis niekada nežinos, kurią valandą muša laikrodis. Ir, atrodo, buvo laikas, kai tie skaičių vardai nebuvo vartojami, ir žmonės buvo priversti naudotis savo vienos ar abiejų rankų pirštais, kad suskaičiuotų norimus daiktus; todėl taip atsitiko, kad dabar vienos tautos turi dešimt skaičių vardų, o kai kurios tik penkis, o po to pradedama skaičiuoti iš naujo. Bet ir tas, kuris gali skaičiuoti iki dešimties, jeigu juos ims vardyti ne ta tvarka, susipainios ir nežinos, ar juos visus išvardijo; dar mažiau jis mokės pridėti, atimti ir atlikti kitus aritmetikos veiksmus. Taigi be žodžių negalima pažinti skaičių, o juo labiau apskaičiuoti dydžius, greičius, jėgas ir kitus dalykus, kurių apskaičiavimas yra būtinas žmonių buičiai ar gerovei.

Kai du vardai yra sujungti drauge į seką ar teiginį, pavyzdžiui, *žmogus yra gyva būtybė*, arba: *jeigu jis yra žmogus, tai jis yra gyva būtybė*, – tada, jeigu antrasis vardas – *gyva būtybė* – reiškia visa tai, ką reiškia pirmasis vardas – *žmogus*, teiginys arba seka yra *teisinga*, priešingu atveju – *melaginga*, nes *tiesa* ir *melas* yra kalbos, o ne daiktų atributai. Ir kur nėra kalbos, ten nėra nei *tiesos*, nei *melo*. *Klaida* ten gali būti, pavyzdžiui, kai mes tikimės to, ko nebus, arba įtariame buvus tai, ko nebuvo, tačiau nė vienu iš šių atvejų negalima apkaltinti žmogaus melagyste.

Apibrėžimų būtinumas. Matydamas, kad tiesa – tai teisingas vardų išdėliojimas (ordering) mūsų teiginiuose, žmogus, kuris ieško tikros tiesos, privalo atsiminti, ką

reiškia kiekvienas vardas, kurį jis vartoja, ir atitinkamai jį padėti; kitaip jis susipainios žodžiuose, kaip paukštis įsipainioja į klijais išteptas kilpas; kuo labiau jis stengiasi ištrūkti, tuo labiau išsitepa klijais ir prilimpa. Todėl geometrijoje (vienintelis mokslas, kurį iki šiol Dievas teikėsi suteikti žmonijai) žmonės pradeda nuo savo žodžių reikšmės nustatymo; šį reikšmių nustatymą jie vadina *apibrėžimais*; ir nuo jų pradeda savo samprotavimus.

Iš to aišku, kaip svarbu yra kiekvienam žmogui, siekiančiam teisingo pažinimo, ištirti ankstesnių autorių apibrėžimus ir pataisyti juos, jeigu jie aplaidžiai suformuluoti, arba pačiam juos apibrėžti iš naujo, nes apibrėžimų klaidos savaime dauginasi samprotaujant (reckoning) ir atveda žmones į nesąmones, kurias galų gale jie pamato, bet negali jų išvengti, nepradėdami svarstyti iš naujo nuo pat pradžios, kur slypi jų klaidų šaltinis. Dėl to taip ir atsitinka, kad tie, kurie pasitiki knygomis, elgiasi kaip tie, kurie sudeda daug mažų sumų į didesnę nepatikrinę, ar tos mažos sumos buvo teisingai suskaičiuotos; ir pagaliau suradę aiškią klaidą ir neabejodami pirmaisiais savo pagrindais, nežino, kaip [šią klaidą] ištaisyti, ir tik veltui leidžia laiką, skrajodami po savo knygas kaip paukščiai, kurie, įskridę pro kaminą ir atsidūrę uždarytame kambaryje, plazdena į apgaulingą šviesą, sklindančią pro lango stiklą, nes jiems trūksta proto pamąstyti ir suprasti, kaip jie įskrido į kambarį. Taigi teisingas vardų apibrėžimas yra pirmoji kalbos nauda, tai yra žinių įgijimas; o klaidingas apibrėžimas arba apibrėžimo nebuvimas yra pirmasis piktnaudžiavimas, iš kurio kyla visos klaidingos ir beprasmiškos teorijos, dėl kurių tie žmonės, kurių žinios paremtos knygų autoritetu, o ne savo pačių apmąstymais, yra tiek žemiau už nemokytus žmones, kiek žmonės, turintys teisingų žinių, yra aukščiau už juos. Mat nežinojimas yra tarp teisingo žinojimo ir klaidingų doktrinų. Įgim-

tas protas ir vaizduotė nepasiduoda kvailystėms. Pati gamta negali klysti, ir žmonės, kurių kalba vis labiau turtėja, darosi išmintingesni ar kvailesni už vidutinius žmones. Be rašto joks žmogus negali tapti labai išmintingas arba (jeigu jo atmintis nėra pažeista ligos ar blogos organų sandaros) labai kvailas. Nes žodžiai yra išmintingų žmonių ženkleliai, kuriuos jie vartoja tik skaičiuodami, tačiau jie yra tikri kvailių pinigai, kuriuos jie vertina, remdamiesi Aristotelio, Cicerono, Tomo ar kurio nors kito daktaro ar šiaip žmogaus autoritetu.

Vardų objektai. *Vardo objektas* yra kiekvienas, kuris gali būti suskaičiuotas, t.y. pridėtas vienas prie kito, kad sudarytų sumą, arba atimtas vienas iš kito, kad liktų liekana. Romėnai pinigines sąskaitas vadino *rationes*, o skaičiavimą – *ratiocinatio*; tai, ką mes sąskaitose ar sąskaitų knygose vadiname *pozicijomis* (items), jie vadino *nomina*, tai yra *vardais*; ir iš čia, atrodo, jie išplėtė žodį *ratio* sugebėjimui suskaičiuoti visus kitus daiktus. Graikai turi tik vieną žodį, *λόγος*, ir *kalbai*, ir *protui*; ir ne dėl to, jog manė, kad nėra kalbos be proto, o todėl, kad manė, jog nėra samprotavimo be kalbos. Samprotavimo aktą jie vadino *silogizmu*, o tai reiškia susumuotas vieno pasakymo pasekmes kitam pasakymui. Kadangi tie patys daiktai gali būti skaičiuojami (enter into account) remiantis skirtingais požymiais, jų vardai (norint parodyti tą skirtingumą ir įvairovę) įvairiai pakreipti ir pakeisti. Ši vardų įvairovė gali būti redukuota į keturias bendras grupes.

Vardai. Pirma, daiktas gali būti įtrauktas į apyskaitą dėl *materijos*, arba *kūno*, kaip *gyvas, juntantis, protingas, karštas, šaltas, judantis, ramybės būklėje;* visais šiais vardais turimas omeny žodis *materija*, arba *kūnas*, nes visi tokie vardai yra materijos vardai.

Antra, daiktas gali būti įskaičiuojamas, arba svarstomas, dėl kokios nors savybės ar bruožo, kurį mes suvokiame

kaip esantį jame, pavyzdžiui, dėl to, kad *judinamas, yra tokio ilgio, karštas* ir t.t., ir tuomet iš paties daikto vardo, truputėlį jį pakeitę arba pakreipę, mes sukuriame to bruožo, kurį aptariame, pavadinimą; ir aptardami *gyvas* mes įtraukiame apyskaiton *gyvenimą; judantis – judėjimą; karštas – karštį; ilgas – ilgį* ir pan. Ir visi tokie pavadinimai yra bruožų ar savybių, kuriomis viena materija, arba kūnas, skiriasi nuo kitos vardais. Jie vadinami *abstrakčiais vardais,* nes yra atitraukti ne nuo pačios materijos, o nuo materijos apyskaitos (account of matter).

Trečia, mes įtraukiame apyskaiton mūsų pačių kūnų savybes, pabrėždami tokį skirtumą: kai koks nors daiktas yra mūsų matomas, tuomet mes „skaičiuojame" ne patį daiktą, o jo vaizdą, spalvą, jo idėją mūsų vaizduotėje; o kai kokį nors daiktą girdime, mums svarbu ne jis, o vien girdėjimas, arba garsas, kuris yra mūsų vaizdinys arba daikto suvokimas ausimis. Tokie vardai yra vaizdinių vardai.

Teigiamų vardų vartojimas. Ketvirta, mes įtraukiame apyskaiton arba svarstome pačius *vardus* ir *kalbas* (speeches) ir duodame jiems vardus, nes *bendras, visuotinis, atskiras, dviprasmis* yra vardų vardai. O *teigimas, klausimas, liepimas, pasakojimas, silogizmas, pamokslas, kalba* ir daug panašių kitų yra kalbų vardai.

Tai labai įvairūs teigiami vardai, kurie vartojami pažymėti kam nors, kas yra gamtoje arba gali būti įsivaizduota žmogaus proto, pvz., kūnai, kurie yra arba gali būti įsivaizduojami kaip esantys; arba kūnų savybėms, kurios yra, arba gali būti įsivaizduotos kaip tų kūnų savybės; arba žodžiams ir kalbai.

Negatyvūs vardai ir jų vartojimas. Yra ir kitų vardų, vadinamų *negatyviais.* Tai yra lyg ženklai, pažymintys, kad koks nors žodis nėra daikto, apie kurį kalbama, vardas; tokie žodžiai yra: *niekas, joks žmogus, begalinis, nesuvokiamas, trys ne keturi* ir pan., kurie vis dėlto yra naudin-

gi samprotaujant arba minčių krypčiai ir atgaivina bei primena mūsų buvusius apmąstymus, nors jie ir nėra jokio daikto vardai, nes verčia mus atsisakyti neteisingai vartojamų vardų.

Bereikšmiai žodžiai. Visi kiti vardai yra tik tušti, bereikšmiai garsai; jie yra dviejų rūšių. Pirmiesiems priklauso nauji žodžiai, tačiau jų reikšmė vis dėlto nėra paaiškinta apibrėžimo; gausybę tokių vardų nukalė scholastai ir silpnadvasiai (puzzled) filosofai.

Antroji rūšis, kai žmonės sudaro vieną vardą iš dviejų vardų, kurių reikšmės yra viena kitai prieštaraujančios ir nesuderinamos, pavyzdžiui, kaip šis vardas: *bekūnis kūnas*, arba (o tai tas pats) *bekūnė substancija*, ir daugybė panašių vardų. Juk jeigu koks nors teiginys yra klaidingas, du vardai, iš kurių jis yra sudarytas, sujungti į vieną vardą apskritai nieko nereiškia. Pavyzdžiui, jeigu klaidingas teiginys būtų pasakyti *keturkampis yra apskritas*, tai žodis *apskritas keturkampis* nieko nereiškia, ir yra vien garsas. Taip pat jeigu būtų klaidinga pasakyti, kad dorybę galima įlieti ar įkvėpti ir iškvėpti, žodžiai *įlieta dorybė*, *įkvėpta dorybė* yra taip pat absurdiški ir bereikšmiai kaip ir *apskritas keturkampis*. Todėl vargu ar surasite tokį beprasmišką ir bereikšmį žodį, kuris nebūtų padarytas iš kokio nors lotyniško ar graikiško vardo. Prancūzas retai girdi, kad mūsų Išganytojas būtų vadinamas *Parole* vardu, bet dažnai girdi jį vadinant *Verbe*, tačiau *verbe* ir *parole* skiriasi vienas nuo kito tik tuo, kad vienas yra lotyniškas, o kitas – prancūziškas.

Supratimas. Kai žmogus, girdėdamas kieno nors kalbą, turi tas mintis, kurioms šios kalbos žodžiai ir jų ryšys buvo skirti ir nustatyti bei reikšti, tada yra sakoma, kad jis ją supranta; *supratimas* yra ne kas kita, o tik suvokimas (conception), sukeltas kalbos. Todėl, jeigu kalba yra specifiškai būdinga žmogui (o tai, kiek man žinoma, yra iš

tikrųjų), tai ir supratimas yra taip pat jam specifiškai būdingas. Todėl negali būti absurdiškų ir klaidingų teiginių supratimo tuo atveju, jeigu jie visuotiniai; ir nors daugelis mano, kad jie juos supranta, jie vien tyliai kartoja žodžius ar juos iškala mintinai.

Kokios kalbos rūšys išreiškia žmogaus sielos potraukius, pasišlykštėjimus ir aistras bei jausmus, taip pat jų vartojimą ir piktnaudžiavimą jomis, aš kalbėsiu po to, kai aptarsiu aistras.

Nepastovūs vardai. Vardai tokių daiktų, kurie veikia mus emociškai, t.y. kurie mums patinka arba nepatinka, nes visi žmonės nėra vienodai paveikiami to paties daikto, taip pat ir tas pats žmogus ne visada vienodai yra emociškai jo paveikiamas, kasdieniuose žmonių pokalbiuose yra *nepastovios* reikšmės. Mes žinome, kad visi vardai suteikiami mūsų suvokimams pažymėti ir kad visi mūsų jausmai irgi yra tik suvokimai; kai skirtingai suvokiame tuos pačius daiktus, vargu ar galime išvengti skirtingo jų pavadinimo. Ir nors to, ką suvokiame, prigimtis yra ta pati, tačiau tai, kad skirtingai tai suvokiame, turint galvoje skirtingą kūno sandarą ir išankstines nuomones bei nusistatymus, viskam suteikia įvairių mūsų jausmų atspalvį. Todėl samprotaudamas žmogus turi būti atsargus su žodžiais, kurie be tos reikšmės, pažyminčios tai, ką mes įsivaizduojame apie daiktų prigimtį, taip pat turi ir kalbančiojo prigimties, būdo ir interesų reikšmę. Tokie yra dorybių ir ydų vardai. Juk tai, ką vienas žmogus vadina *išmintimi*, kitas vadina *baime*; vienas – *žiaurumu*, kitas – *teisingumu*; vienas – *išlaidumu*, kitas – *kilniadvasiškumu*; vienas – *rimtumu*, kitas – *bukumu*, ir panašiai. Todėl tokie vardai niekada negali būti teisingi jokio samprotavimo (ratiocination) pagrindas. Ne daugiau juo gali būti kalbos metaforos ir tropai; tačiau šie yra mažiau pavojingi, nes atvirai pripažįsta savo nepastovumą, o to nedaro kiti.

Penktas skyrius

APIE PROTĄ IR MOKSLĄ

Kas yra protas (reason)? Kai žmogus *samprotauja* (reasoneth), jis nedaro nieko kito, o vien suvokia visą sumą, *sudėdamas* dalis, arba liekaną, *atimdamas* vieną sumą iš kitos; šitai (jei tai daroma žodžiais) jis, jungdamas visų dalių vardus, suvokia visumos vardą arba iš visumos ir vienos dalies vardų – kitos dalies vardą. Ir nors kai kurių daiktų (kaip ir skaičių) be sudėties ir atimties žmonės įvardija dar ir kitus veiksmus, pvz., *daugybą* ir *dalybą*, tačiau jie yra tie patys, kaip ir pirmieji, nes daugyba yra tik sudėjimas lygių daiktų, o dalyba – tik vieno kokio nors daikto atimtis tiek kartų, kiek tik galima. Šie veiksmai būdingi ne tik skaičiams, bet ir visokio pobūdžio daiktams, kurie gali būti sudėti ir vienas iš kito atimti. Juk kaip aritmetikai moko sudėti ir atimti *skaičius*, taip geometrai moko sudėti ir atimti *linijas, figūras* (trimates ir plokščias), *kampus, proporcijas, laikus, greičio, jėgos, galios* laipsnius ir pan.; logikai moko atlikti tuos pačius veiksmus su *žodžių sekomis:* sudėti *du vardus, kad* padarytų *teiginį,* ir *du teiginius,* kad padarytų *silogizmą,* ir *daug silogizmų,* kad sukurtų *įrodymą;* o iš *sumos,* arba iš *silogizmo išvados,* jie atima vieną *teiginį,* kad surastų kitą. Politikai sudeda drauge *sutartis,* kad nustatytų žmonių *pareigas,* o teisininkai – *įstatymus* ir *faktus,* kad nuspręstų, kas yra *teisinga* ir *neteisinga* privačių asmenų veiksmuose. Žodžiu, kuriuos dalykus galima *sudėti* ir *atimti,* apie tuos galima ir *samprotauti;* ten, kur negalima nei sudėti, nei atimti, samprotavimui nėra kas veikti.

Samprotavimo apibrėžimas. Remdamiesi visu tuo, mes galime apibrėžti, t.y. determinuoti, kas yra tai, kas turima omeny, vartojant žodį *samprotavimas* (reason), kai priski-

riame jį mąstymo (mind) sugebėjimams. Juk SAMPROTAVIMAS šia prasme yra ne kas kita, o tik *skaičiavimas* (t.y. sudėjimas ir atėmimas) bendrųjų vardų sekų, sutartų ir pripažintų *žymėti* (marking) ir *ženklinti* (signifying) mūsų mintis. Sakau jas *žymėti*, kai mes skaičiuojame patys sau; ir *ženklinti*, kai mes įrodinėjame arba parodome mūsų apskaičiavimus kitiems žmonėms.

Kur yra teisingas samprotavimas. Kaip ir aritmetikoje nepatyrę žmonės klysta, o ir patys profesoriai dažnai gali klysti ir neteisingai suskaičiuoti, taip ir kituose samprotavimuose patys gabiausi, atidžiausi ir labiausiai patyrę žmonės gali apsigauti ir padaryti neteisingas išvadas. Tačiau pats samprotavimas savaime visuomet yra teisingas, kaip ir aritmetika yra tikslus ir neklystantis menas. Tačiau nė vieno atskiro žmogaus samprotavimas, kaip ir visokio žmonių skaičiaus samprotavimas, nesuteikia tikrumo, kaip ir tai, kad sąskaita yra teisinga tik dėl to, kad ją vieningai patvirtino labai daug žmonių. Todėl, kai kyla ginčas dėl kurios nors „sąskaitos", šalys turi savanoriškai susitarti laikyti teisingu vieno arbitro arba teisėjo, kurio sprendimą abi pusės laikys teisingu samprotavimą; kitaip jų ginčas arba baigsis muštynėmis, arba liks neišspręstas, nes nėra teisingo samprotavimo, kuris būtų įdiegtas ir nustatytas iš prigimties. Taip yra visuose ir visokiausiuose ginčuose. Ir kai žmonės, manantys esą protingiausi iš visų, triukšmingai reikalauja, kad teisėjas būtų teisingas, tačiau nenori nieko kito, o tik to, kad reikalas būtų išspręstas ne kurio nors kito žmogaus, o būtent jų pačių samprotavimu, tai irgi neleistina žmonių visuomenėje, kaip ir kortų žaidime, kai koziris atverstas ir parodytas, kiekviena proga naudoti kaip kozirį tos spalvos kortą, kurios daugiausia jie turi savo rankose. Kadangi čia jie siekia tik to, kad kiekvienas jų jausmas, kuris juos

tą kartą užvaldė, būtų laikomas teisingu samprotavimu, ir dar jų pačių ginčuose; taip išsiduodami, jog stokoja teisingo samprotavimo, jie atkakliai tvirtina teisingai samprotaują.

Samprotavimo paskirtis. Samprotavimo paskirtis (use) ir tikslas yra ne nustatyti vienos ar kelių sekų, nutolusių nuo pirmųjų apibrėžimų ir nustatytų vardų reikšmių, sumą arba teisingumą, o pradėjus nuo pirmųjų apibrėžimų ir nustatytų žodžių reikšmių eiti nuo vienos sekos prie kitos. Juk negali būti jokio tikrumo dėl galutinės išvados teisingumo, neįsitikinus visų tų teiginių ir neiginių, kuriais ji buvo pagrįsta ir iš kurių ji buvo išvesta, teisingumu. Panaši padėtis būtų, jei šeimos galva, darydamas apskaitą, sudėtų visų išlaidų sąskaitų sumas netikrindamas, kaip buvo apskaičiuota kiekviena sąskaita tų, kurie jam pateikė jas, ir nežiūrėtų, už ką jis moka; jis neturėtų iš to jokios didesnės naudos net ir tuo atveju, jei apmokėtų visą sąskaitą urmu, pasitikėdamas kiekvieno sąskaitos pateikėjo sugebėjimu ir sąžiningumu; lygiai kaip ir tas, kuris, samprotaudamas apie visus kitus dalykus, daro išvadas, pasitikėdamas autoriais, o ne iš pirmųjų kiekvieno skaičiavimo duomenų (t.y. apibrėžimų nustatytomis vardų reikšmėmis), veltui triūsia – jis nepažįsta jokio daikto, o tik juo tiki.

Apie klaidą ir absurdą. Kai žmogus samprotauja be žodžių, o tai gali būti daroma su atskirais daiktais (pavyzdžiui, išvydę kokį nors daiktą, mes spėjame ar bandome numatyti, kas tikriausiai buvo iki jo arba kas, o tai labiausiai tikėtina, bus po jo), jeigu tai, ką jis manė tikėtina būsiant po jo, nebūna, arba tai, ką jis manė tikėtina buvus iki jo, nebuvo iki jo, šitai vadinama *klaida*; tokias klaidas daro net ir labiausiai nuovokūs žmonės. Tačiau kai mes samprotaujame žodžiais, turinčiais bendrą reikšmę, ir prieiname bendrą išvadą, kuri yra neteisinga, nors

šitai paprastai ir vadinama *klaida*, iš tikrųjų yra *absurdas*, arba beprasmė kalba. Juk klaida yra vien apsigavimas, tariant, kad kas nors buvo ar bus, ir nors šito nebuvo ar nebus, bet nebuvo atskleista, jog šitai neįmanoma. Tačiau kai mes pateikiame bendrą teiginį, tai tuo atveju, jeigu jis yra neteisingas, jo galimumo neįmanoma suvokti. O žodžius, kuriuos girdėdami mes nesuvokiame nieko, o vien tik garsą, vadiname *absurdiškais, bereikšmiais* ir *nesąmone* (nonsense). Todėl jei kas nors man imtų kalbėti apie *apskritą keturkampį* arba apie *duonos savybes sūryje*, arba apie *bekūnes substancijas*, arba apie *laisvą subjektą, laisvą valią* arba apie bet kokią *laisvę*, išskyrus laisvę nuo išorinių kliūčių, aš nesakyčiau, kad jis klysta, o sakyčiau, kad jo žodžiai neturi prasmės, t.y. kad tai – absurdas.

Anksčiau (antrame skyriuje) sakiau, jog žmogus pranoksta visus kitus gyvūnus tuo sugebėjimu, kad jis, suvokdamas kokį nors daiktą, sugeba ištirti to daikto padarinius ir kokių rezultatų jis su šiuo daiktu gali pasiekti. Dabar pridėsiu ir kitą to paties žmogaus pranašumo laipsnį, t. y. kad jis gali žodžiais redukuoti surastus padarinius į bendras taisykles, vadinamas *teoremomis*, arba *aforizmais*, t. y. jis gali aptarti arba skaičiuoti ne tik skaičius, bet ir visus kitus daiktus, kurie gali būti pridėti vienas prie kito ar atimti vienas iš kito.

Tačiau šį pranašumą sumenkina absurdo privilegija, kurios neturi jokia gyva būtybė, išskyrus žmogų. Iš žmonių labiausiai ji prieinama tiems, kurie užsiima filosofija. Labai teisingai apie juos yra pasakęs Ciceronas, kad negali būti tokio absurdo, kurio negalima būtų surasti filosofų knygose[8]. Priežastis yra akivaizdi. Nė vienas iš jų nepradeda savo samprotavimo nuo tų apibrėžimų, arba vardų, kuriuos jie vartoja, paaiškinimų; toks metodas buvo tai-

komas tik geometrijoje, todėl ir jos išvados tapo neginčytinos.

Absurdų priežastys. 1. Pirmąją absurdiškų išvadų priežastį aš priskiriu metodo nebuvimui, tam, kad filosofai nepradeda savo samprotavimo nuo apibrėžimų, t.y. nuo savo žodžių reikšmės nustatymo, tarsi jie galėtų parengti sąskaitą, nežinodami tikslios skaičių *vienas*, *du* ir *trys* reikšmės.

Kadangi visi kūnai įeina į apskaitą dėl skirtingų sumetimų (kuriuos aš minėjau ankstesniame skyriuje) ir šie sumetimai yra įvairiai pavadinti, tai ir visokie absurdai kyla iš jų vardų painiavos ir netinkamo jų siejimo teiginiuose.

2. Antrąją absurdiškų teiginių priežastį aš priskiriu tam, kad *kūnų* vardai suteikiami jų *savybėms*, arba *savybių* vardai – *kūnams*, kaip daro tie, kurie sako: *tikėjimas yra įlietas* arba *įkvėptas*, nors niekas, išskyrus kūną, negali būti *įlietas* ar *įkvėptas* į jokį daiktą; taip pat, kad *tįsumas* yra *kūnas* ir kad *pasivaidenimai* yra *dvasios* ir t.t.

3. Trečiąją priežastį aš priskiriu tam, kad *kūnų, esančių už mūsų, požymių* vardai suteikiami *mūsų pačių kūnų požymiams*, kaip daro tie, kurie sako, kad *spalva yra kūne, garsas yra ore* ir t.t.

4. Ketvirtąją – tam, kad *kūnų* vardai suteikiami *vardams* arba *kalboms*, kaip daro tie, kurie sako, kad *yra visuotiniai daiktai*, kad *gyva būtybė yra giminė*, arba *visuotinis daiktas*, ir t.t.

5. Penktąją – tam, kad *savybių* vardai suteikiami *vardams* ir *kalboms*, kaip daro tie, kurie sako, kad *daikto prigimtis yra jo apibrėžimas, žmogaus įsakymas yra jo valia* ir pan.

6. Šeštąją – tam, kad vartojamos metaforos, tropai ir kitos retorinės figūros, užuot vartojus tikslius žodžius.

Nors įprastinėje kalboje ir leistina, pavyzdžiui, pasakyti: *kelias eina arba veda šen ar ten, patarlė sako tą ar aną* (nors keliai ir negali vaikščioti, o patarlė – kalbėti), tačiau, kai skaičiuojame ir ieškome tiesos, tokios kalbos yra neleistinos.

7. Septintąją priskiriu tam, kad nieko nereiškiantys vardai yra paimti iš scholastų ir išmokti mintinai, pavyzdžiui, *hipostatinis, transubstanciacija, konsubstanciacija, amžinasis dabar* ir panašios scholastų giesmelės.

Tam, kuris gali šito išvengti, nelengva pasiduoti kokiam nors absurdui, nebent taip atsitiktų dėl samprotavimo ilgumo, nes jis galbūt užmirštų, kas ėjo prieš tai. Mat visi žmonės iš prigimties samprotauja panašiai ir gerai, jeigu jų principai geri, nes kas gi bus toks kvailas, kad suklystų geometrijoje ir atkakliai laikytųsi tos klaidos, jeigu kas nors kitas jam ją parodytų?

Mokslas. Taigi aišku, kad protas, ne taip kaip jutimai ir atmintis, nėra mums įgimtas ir nėra įgyjamas vien patyrimu, kaip nuovokumas, o pasiekiamas darbštumu; pirmiausia tinkamai suteikiant vardus ir, antra, sukuriant gerą ir teisingą metodą, einant nuo elementų, t. y. vardų, prie teiginių, sudarytų siejant vardus vieną su kitu. Ir taip prieinama prie silogizmų, kurie yra vieno teiginio ryšiai su kitu, kol sužinome visus vardus, susijusius su mus dominančia tema, [galimų] sekų pažinimu; šitai žmonės ir vadina MOKSLU. Jutimai ir atmintis yra vien fakto, t.y. praėjusio ir negrąžinamo daikto žinojimas, tuo tarpu *mokslas* yra [faktų] pasekmių ir vieno fakto priklausomybės nuo kito pažinimas: jo dėka, remdamiesi tuo, ką galime padaryti dabar, mes žinome, kaip padaryti ką nors kita ar ką nors panašaus į tai, kai mes to panorėsime kuriuo nors kitu laiku. Kai mes matome, kaip kas nors įvyksta, dėl kokių priežasčių ir kokiu būdu, tada mes

žinome, kaip priversti panašias priežastis, kai jos atsiduria mūsų galioje, sukelti panašius padarinius.

Todėl vaikams visai nesuteiktas protas ir gebėjimas samprotauti, kol jie neišmoksta kalbėti, tačiau jie yra vadinami protingomis būtybėmis, nes akivaizdu, kad ateity jie sugebės samprotauti. Ir dauguma žmonių, nors jie ir turi tam tikrą sugebėjimą samprotauti, pvz., iš dalies iki tam tikro skaičius skaičiuoti, tačiau kasdieniame gyvenime iš to jiems maža naudos; tai, kad vieni tvarkosi geriau, kiti blogiau, priklauso nuo jų skirtingo patyrimo, atminties guvumo ir polinkių į skirtingus tikslus, ypač nuo geros ir blogos sėkmės ir klaidų vienas kito atžvilgiu. Dėl *mokslo* arba tam tikrų veiklos taisyklių, tai jie yra taip toli nuo jų, kad net nežino, kas tai yra. Geometriją jie laiko kerais ir burtais. O dėl kitų mokslų, tai tie, kurie nebuvo išmokyti pradmenų ir nepadarė tam tikros pažangos juose, kad galėtų pamatyti, kaip šie mokslai buvo pasiekti ir sukurti, šiuo požiūriu yra kaip vaikai, kurie, neturėdami supratimo apie pastojimą ir gimdymą, tiki moterų pasakomis, kad jų broliai ir seserys ne gimė, o buvo surasti darže.

Vis dėlto tų, kurie neturi jokio *mokslo*, dėl jų įgimto nuovokumo padėtis yra geresnė ir garbingesnė, negu žmonių, kurie neteisingai samprotaudami arba pasikliaudami tais, kurie neteisingai samprotauja, daro klaidingas ir absurdiškas bendrąsias taisykles. Kadangi priežasčių ir taisyklių nežinojimas nenuveda žmonių taip toli nuo jų kelio, kaip rėmimasis klaidingomis taisyklėmis ir laikymas to, ko jie siekia, priežastimis to, kas nėra to priežastys, o veikiau yra priežastys ko nors visai priešingo.

Apibendrinu: žmogaus proto šviesa yra aiškūs ir skaidrūs žodžiai, tiksliais apibrėžimais apvalyti nuo dviprasmiškumo; *samprotavimas* yra *žingsnis*, *mokslo* vystymasis – *kelias*, o žmonijos gerovė – *tikslas*. Ir priešingai, metaforos

ir beprasmiai bei dviprasmiški žodžiai yra tarsi *ignes fatui*[9], o samprotavimas, kuris jais remiasi, yra klaidžiojimas tarp nesuskaičiuojamų absurdų; viso to rezultatas – nesantaika, maištas arba panieka.

Nuovokumas ir išmintis, jų skirtumas. Kaip daug patyrimo yra *nuovokumas*, taip daug žinių yra *išmintis* (sapience). Ir nors mes dažniausiai abu šiuos dalykus vadiname vienu išminties (wisdome) vardu, tačiau romėnai visuomet skyrė *prudentia* ir *sapientia*, pirmąjį priskirdami patyrimui, o antrąjį – mokslui. Tačiau, norėdami jų skirtumą padaryti aiškesnį, įsivaizduokime, jog vienas žmogus iš prigimties turi tobulą sugebėjimą ir miklumą naudotis ginklu, o kitas, be šio miklumo, dar įgijo žinių, kaip jis gali savo priešininką sužeisti arba būti jo sužeistas kiekvienoje galimoje padėtyje ir gynyboje. Pirmojo sugebėjimas palyginti su antrojo sugebėjimu bus kaip nuovokumas palyginti su išmintimi: abu naudingi, bet antrasis – visiškai patikimas. O tie, kurie, pasikliaudami vien knygų autoritetu, aklai seka paskui akluosius, yra tarsi žmogus, kuris, pasikliaudamas klaidingomis fechtavimo mokytojo taisyklėmis, pernelyg pasitikėdamas savo galia išdrįsta stoti akis į akį su priešu, kuris jį arba nužudys, arba pažemins.

Mokslo požymiai. Kai kurie mokslo požymiai yra tikri ir neklaidingi, kai kurie – netikri. Tikri tada, kai tas, kuris tariasi pažįstąs tam tikrą daiktą, gali to paties išmokyti, t.y. gali aiškiai ir suprantamai įrodyti savo teisingumą kitam. Netikri, kai vien atskiri atvejai atitinka jo pretenzijas ir dėl daugelio atsitiktinumų pasitvirtina tai, kaip, jo nuomone, ir turi būti. Nuovokumo požymiai visi yra netikri, nes neįmanoma iš patyrimo pastebėti ir įsiminti visas aplinkybes, kurios gali pakeisti sėkmę. Jei kokioje nors veikloje, kurioje žmogus neturi teisingų žinių, kaip elgtis, išsižada savo paties įgimto gebėjimo spręsti ir vadovauja-

si bendromis sentencijomis, išskaitytomis iš knygų ir turinčiomis daugybę išimčių, tai jau yra kvaištelėjimo požymis, dažniausiai paniekinamai vadinamas pedantizmu. Ir net iš tų žmonių, kurie valstybės pasitarimuose mėgsta pasirodyti turį politikos ir istorijos žinių, tik vienas kitas tai daro savo namų reikaluose, kur liečiami jų pačių asmeniniai interesai, – jiems užtenka nuovokos savo asmeniniuose reikaluose, bet visuomeniniuose reikaluose jiems labiau rūpi išgarsėti savo sąmoju, negu reikalo sėkmė.

Šeštas skyrius

APIE VIDINIUS VALINGŲ JUDESIŲ, DAŽNIAUSIAI VADINAMŲ AISTROMIS, PRADMENIS IR POSAKIUS, KURIAIS JIE APIBŪDINAMI

Gyvybinis ir gyvūninis judėjimas. Pastanga. Gyvūnams būdingi dviejų rūšių *judėjimai.* Vieni yra vadinami *gyvybiniais* (vital); jie prasideda nuo pat gimimo ir nenutrūksta visą gyvenimą; tai *kraujo apytaka, pulsas, kvėpavimas, virškinimas, maitinimasis, tuštinimasis* ir t. t.; šiems judesiams visai nereikalinga jokia vaizduotė. Kitas yra *gyvūninis judėjimas* (animal motion), kitaip dar vadinamas *valingu judėjimu* (voluntary motion), pavyzdžiui, *eiti, kalbėti, judinti* kurią nors savo galūnę taip, kaip pirmiausia mes tai įsivaizdavome savo prote. Kad jutimas yra judėjimas organuose ir vidinėse žmogaus kūno dalyse, sukeltas daiktų, kuriuos mes matome, girdime, ir t.t., poveikio, ir kad vaizduotė yra tik to paties judėjimo liekanos po pojūčio, jau sakėme pirmame ir antrame skyriuose. Kadangi *vaikščiojimas, kalbėjimas* ir panašūs valingi judesiai visuomet priklauso nuo prieš tai buvusios minties: *kur, kokiu keliu* ir *ką* – tai akivaizdu, kad vaizduotė yra visokio valingo judėjimo pirmasis vidinis pradas. Ir nors nemokyti žmo-

nės nesuvokia, kad apskritai yra koks nors judėjimas ten, kur judantis daiktas yra nematomas, arba erdvė, kurioje jis juda, (dėl jos mažumo) yra nejuntama, tačiau tai ne kliūtis tam, kad tokie judėjimai būtų. Nors ir labai maža būtų toji erdvė, tai, kas juda per didesnę erdvę, kurios dalis yra ši maža erdvė, turi pirmiausia judėti per ją. Tie maži judėjimo žmogaus kūne pradmenys iki jų pasireiškimo vaikščiojime, kalbėjime, mušime ir kituose matomuose veiksmuose dažniausiai vadinami PASTANGA (endeavour).

Potraukis. Noras. Alkis. Troškulys. Pasibjaurėjimas. Ši pastanga, kai ji nukreipta į tai, kas ją sukelia, vadinama POTRAUKIU (appetite), arba NORU (desire). Pastarasis yra bendras vardas, o pirmojo reikšmė dažnai apribojama maisto noru, būtent *alkiu* ir *troškuliu*. Pastangos nusisukti nuo ko nors dažniausiai vadinamos PASIBJAURĖJIMU (aversion). Žodžiai *apetitas* ir *aversija* yra atėję iš lotynų kalbos; abu jie reiškia judėjimus; vienas – artėjimą, antras – atsitraukimą. Tą patį reiškia ir graikų kalbos žodžiai *ὁρμὴ* ir *ἀφορμὴ*. Juk pati gamta dažnai įdiegia tas tiesas, ant kurių žmonės vėliau suklumpa, kai ieško ko nors šalia gamtos. Antai scholastai apskritai nemato jokio realaus judėjimo pačiame nore eiti arba judėti, tačiau tam tikrą judėjimą čia jie turi pripažinti, todėl jį vadina metaforišku judėjimu; visa tai niekų kalbos, nes jei ir galima metaforiškais pavadinti žodžius, to negalima pasakyti apie kūnus ir judėjimus.

Meilė. Neapykanta. Apie tai, ko žmonės nori, yra sakoma, kad jie MYLI, ir NEKENČIA tų dalykų, kuriems jie jaučia pasibjaurėjimą. Taigi noras ir meilė yra tas pats, išskyrus gal tai, kad noru mes visuomet konstatuojame objekto nebuvimą, o meile dažniausiai – objekto buvimą. Taip

pat ir pasibjaurėjimu žymime objekto nebuvimą, o neapykanta – jo buvimą.

Kai kurie norai ir pasibjaurėjimai žmonėms yra įgimti, pavyzdžiui, noras valgyti ir gerti, noras tuštintis ir lengvintis (tą galima taip pat, ir dar teisingiau, pavadinti pasibjaurėjimu kažkuo, ką jie jaučia savo kūnuose) ir kai kurie kiti norai ar potraukiai, bet jų nedaug. Visi kiti atskirų daiktų norai ar troškimai kyla iš patyrimo ir jų poveikio mums patiems ar kitiems žmonėms išbandymo, nes daiktams, apie kuriuos nesame girdėję arba manome, kad jie neegzistuoja, mes negalime turėti jokių kitokių, toliau siekiančių norų, išskyrus norą juos pabandyti ir išmėginti. Tačiau pasibjaurėjimą mes jaučiame ne tik tiems daiktams, kurie mums gali pakenkti ar padaryti kokią nors žalą, bet ir tiems, apie kuriuos mes nežinome, ar jie mums pakenks, ar ne.

Panieka. Apie tuos dalykus, kurių mes nei norime, nei neapkenčiame, sakoma, kad juos *niekiname*. PANIEKA (contempt) yra ne kas kita, o vien širdies kietumas arba užsispyrimas, priešinantis tam tikrų daiktų poveikiui, ir kyla iš to, kad širdis yra judinama kitų, stipresnių objektų, arba iš to, kad mes dar jų nepatyrėme.

Kadangi žmogaus kūno sandara nuolat kinta, tai neįmanoma, kad vis tie patys dalykai visada sukeltų tuos pačius norus ir pasibjaurėjimus; dar mažiau visi žmonės gali sutarti kone kiekvieno to paties objekto norėjimo klausimu.

Gėris. Blogis. Tačiau kad ir koks būtų žmogaus potraukio, arba noro, objektas, šitai yra tai, ką jis savo atžvilgiu vadina *gėriu*, o savo neapykantos ar pasibjaurėjimo objektą – *blogiu*, savo niekinimo objektą – *niekingu* ir *nereikšmingu*. Mat žodžiai „gėris", „blogis" ir „niekingas" visuomet yra vartojami santykiškai, visuomet būdami susiję su

asmeniu, kuris juos vartoja. Nėra nieko, kas paprastai ir absoliučiai būtų vienoks ar kitoks (geras, blogas ar niekingas), ir nėra jokios bendros gėrio ir blogio taisyklės, kurią būtų galima paimti iš pačių objektų prigimties, ji gali būti įgyta tik iš žmogaus asmenybės (ten, kur nėra valstybės) arba valstybėje iš ją reprezentuojančio asmens, arba iš arbitro, arba teisėjo, kurį nesutariantys žmonės paskirs ir kurio sprendimą laikys šių dalykų taisykle.

Pulchrum. Turpe. Lotynų kalboje yra du žodžiai, kurie artimi žodžiams *gėris* ir *blogis*, tačiau nėra tie patys, – tai *pulchrum* ir *turpe*. Pirmasis reiškia tai, kas tam tikrais akivaizdžiais požymiais žada gėrį; antrasis – tai, kas žada blogį. Tačiau savo kalboje mes neturime tokių bendrų vardų, kuriais galėtume juos išreikšti. Vietoj *pulchrum* mes kartais sakome *dailus*, kartais – *gražus*, arba *puošnus*, arba *mandagus*, arba *garbingas*, arba *malonus*, arba *draugiškas*. *Turpe* mes verčiame: *bjaurus, iškreiptas, negražus, niekingas, šlykštus* ir panašiai, žiūrint, apie kokį dalyką kalbame. Visi šie žodžiai pavartoti vietoje reiškia vien *miną* arba veido išraišką (countenance), kuri žada gėrį ir blogį.

Malonus. Naudingas. Nemalonus. Nenaudingas. Taigi yra trys gėrio rūšys: žadamas gėris, t.y. *pulchrum*; pasiektas gėris kaip trokštamas tikslas, kuris vadinamas *jucundum (maloniu)*, ir gėris kaip priemonė, kuris vadinamas *utile (naudingu)*. Tiek pat yra ir blogio rūšių; žadamas *blogis* yra tai, ką romėnai vadina *turpe*; blogio padarinys ir rezultatas yra *molestum (nemalonus, varginantis)*, ir blogis kaip priemonė – *inutile (nenaudingas, žalingas)*.

Kaip pojūčiuose tai, kas iš tikrųjų yra mumyse, kaip jau sakiau anksčiau, tik judėjimas, sukeltas išorinių objektų poveikio, tačiau regėjimui pasirodo kaip šviesa ir spalva, ausims – kaip garsas, šnervėms – kaip kvapas ir t.t., taip ir to, kai to paties objekto poveikis toliau iš akių, ausų ir

kitų organų eina į širdį, tikrasis padarinys yra vien judėjimas, arba siekimas, kurį sudaro noras įgyti judantį objektą arba nusigręžti nuo jo. Tačiau šio judėjimo vaizdinys arba pojūtis yra tai, ką mes vadiname *malonumu* arba *dvasios nerimu.*

Malonumas. Skriauda. Apmaudas. Šis judėjimas, kuris vadinamas noru ir kurio apraiška yra *pasitenkinimas* (delight), arba *malonumas* (pleasure), regis, sustiprina gyvybinį judėjimą ir jam padeda, todėl tokie daiktai, kurie sukelia pasitenkinimą, visiškai teisingai yra vadinami *jucunda à juvando,* nes padeda ar sustiprina; ir šiems daiktams priešingi – *molesta, offensive* (įkyrumas, bjaurumas), nes kliudo ir trukdo gyvybiniam judėjimui.

Tad *malonumas* arba *pasitenkinimas* yra gėrio apraiška arba pojūtis, o *kentėjimas* arba *nemalonumas* – blogio apraiška arba pojūtis. Vadinasi, kiekvieną norą, troškimą ir meilę lydi tam tikras didesnis ar mažesnis malonumas, o visokią neapykantą ir antipatiją – didesnis ar mažesnis nemalonumas ir skriauda.

Pojūčių *(sense)* ***malonumai. Džiaugsmas. Skausmas. Liūdesys.*** Kai kurie malonumai ir pasitenkinimai kyla iš esamo, dabar esančio objekto pojūčio, ir jie gali būti vadinami *pojūčių malonumais* (žodis *juslinis* taip kaip jis vartojamas tik tų, kurie juos smerkia, netaikomas tol, kol nėra įstatymų). Tokio pobūdžio yra visi kūno apsunkinimai ir išlaisvinimai, taip pat ir visa, kas yra malonu *regėti, girdėti, uostyti, ragauti* ar *lytėti.* Kiti kyla iš laukimo ar tikėjimosi, kylančio iš daiktų galutinio rezultato arba padarinių numatymo, nesvarbu, ar juntami daiktai pojūčiams yra malonūs ar nemalonūs.

Dvasios malonumai. *Dvasios* (mind) *malonumai* yra tie, kuriuos patiria tas, kuris sukelia minėtus padarinius, ir

dažniausiai yra vadinami DŽIAUGSMU. Taip pat ir kai kurie pojūčiuose juntami nemalonumai yra vadinami SKAUSMU; kiti kyla iš padarinių laukimo ir vadinami LIŪDESIU.

Šie paprasti jausmai (passions), vadinami *potraukiu, noru, meile, pasibjaurėjimu, neapykanta, džiaugsmu* ir *liūdesiu*, gauna skirtingus vardus dėl skirtingų priežasčių bei sumetimų. Pirma, kai jie eina vienas po kito, vadinami skirtingai, atsižvelgiant į žmonių nuomonę apie to, ko jie nori, pasiekimo tikėtinumą. Antra, atsižvelgiant į mylimą ar neapkenčiamą objektą. Trečia, dėl to, kad daugelis jų yra svarstoma drauge. Ketvirta, dėl jų pasikeitimo ar jų sekos.

Viltis. *Noras*, kai manoma, kad tai, ko norima, bus pasiekta, vadinamas VILTIMI.

Neviltis. Tas pats noras, bet nemanant, kad jis išsipildys, vadinamas NEVILTIMI.

Baimė. *Pasibjaurėjimas*, susijęs su nuomone, kad objektas padarys ŽALĄ, vadinamas BAIME.

Drąsa. Tas pats kartu su viltimi išvengti žalos priešinantis yra DRĄSA.

Pyktis. Staigi *drąsa* – PYKTIS.

Pasitikėjimas. Nuolatinė *viltis* yra PASITIKĖJIMAS savo jėgomis.

Nepasitikėjimas. Nuolatinė *neviltis* yra vadinama NEPASITIKĖJIMU savo jėgomis.

Pasipiktinimas. *Pyktis* dėl didelės žalos, padarytos kitam, kai mes manome, kad tai buvo padaryta neteisingai, vadinamas PASIPIKTINIMU (indignation).

Geranoriškumas. *Norėjimas* gero kitam vadinamas GERANORIŠKUMU, GERA VALIA, KILNIAŠIRDIŠKUMU.

Gerumas. Jeigu gero norima apskritai žmogui, vadinama GERUMU (good nature).

Godumas. Turtų *noras* – GODUMAS: žodis vartojamas visuomet gėdinga reikšme, nes žmonės, varžydamiesi dėl

turtų, yra nepatenkinti vieni kitų pasiekimais; šis noras pats savaime yra peiktinas arba leistinas, žiūrint kokiomis priemonėmis siekiama šių turtų.

Garbės troškimas. Aukštesnių pareigų arba geresnės padėties išskirtinumo *noras* yra vadinamas GARBĖS TROŠKIMU (ambition); žodis vartojamas taip pat blogąja prasme dėl anksčiau minėtos priežasties.

Silpnadvasiškumas. *Noras* daiktų, kurie mažai tarnauja mūsų tikslams, ir baimė daiktų, kurie tėra menkos kliūtys jiems pasiekti, yra SILPNADVASIŠKUMAS (pusillanimity).

Didžiadvasiškumas. Menkos pagalbos ir menkų kliūčių *nepaisymas* vadinamas DIDŽIADVASIŠKUMU (magnanimity).

Narsumas. *Didžiadvasiškumas,* esant mirties ar sužeidimo pavojui, vadinamas NARSUMU.

Dosnumas. *Didžiadvasiškumas* negailint turtų, vadinamas DOSNUMU (liberality).

Šykštumas. *Silpnadvasiškumas* darant tą patį vadinamas ELGETIŠKUMU, ŠYKŠTUMU arba TAUPUMU, žiūrint ar jis mėgstamas, ar ne.

Mielumas. *Mylėjimas* asmenų, su kuriais bendraujama draugijoje, vadinamas MIELUMU (kindness).

Įgimtas geismas. *Mylėjimas* asmenų vien dėl malonumo, kurį jie suteikia pojūčiams, vadinamas ĮGIMTU GEISMU.

Pasimėgavimas. *Mylėjimas* to paties, įgytas iš buvusio malonumo apmąstymo, išgyvenimo iš naujo, t.y. įsivaizdavimo, vadinamas PASIMĖGAVIMU (luxury).

Meilės jausmas. *Meilė* vieno atskiro asmens drauge su troškimu būti jo paties vieninteliu mylimuoju vadinamas MEILĖS JAUSMU.

Pavydas. Tas pats, bijantis, kad meilė nėra abipusė, – PAVYDU.

Kerštingumas. *Noras* padaryti žalą kam nors, kad šis būtų priverstas pasmerkti kurį nors jo paties poelgį, yra KERŠTINGUMAS (revengefulness).

Smalsumas. *Noras* žinoti, kodėl ir kaip, yra SMALSUMAS; tokio noro neturi jokia gyva būtybė, išskyrus *žmogų*. Taigi žmogus ne tik protu, o ir šiuo savitu jausmu skiriasi nuo kitų *gyvūnų*, kurių maisto ir kitų pojūčių malonumų noras yra toks stiprus ir vyraujantis, kad visiškai nustelbia rūpestį pažinti priežastis; tai proto geismas, kuris, nuolat palaikydamas pasitenkinimą, teikiamą nenutrūkstamo ir nenuilstamo pažinimo gausinimo, pranoksta trumpą visokio kūniško malonumo aistrą ir galią

Religija. Prietaras. Tikroji religija. Nematomos, proto prasimanytos ar įsivaizduojamos, remiantis viešai pripažintais pasakojimais, jėgos *baimė* yra RELIGIJA; [įsivaizduojamos remiantis] nepripažintais [pasakojimais] – PRIETARAS. Ir kai įsivaizduojama jėga iš tikrųjų yra tokia, kaip mes ją įsivaizduojame, yra TIKROJI RELIGIJA.

Paniška baimė. *Baimė* be supratimo kodėl ir ko yra PANIŠKA BAIMĖ; pavadinimas kilęs iš legendos, kad jos sukėlėjęs buvęs Panas. Iš tikrųjų tas, kuris pirmasis išsigąsta, visada šiek tiek supranta baimės priežastį, nors kiti ir bėga, sekdami jo pavyzdžiu, kiekvienas manydamas, kad jo kolega žino, kodėl bėga. Todėl šis jausmas apima ne vieną žmogų, o minią arba daugelį žmonių.

Susižavėjimas. *Džiaugsmas,* suvokus ką nors nauja, yra SUSIŽAVĖJIMAS; jis specifiškai būdingas žmogui, nes sukelia norą sužinoti priežastį.

Garbė. Tuščiagarbiškumas. *Džiaugsmas,* kylantis iš žmogaus pasitikėjimo savo paties jėgomis ir sugebėjimais, yra tas dvasios džiūgavimas ir pakilimas, kuris vadinamas PASIDIDŽIAVIMU (glorying); jeigu jis remiasi savo paties ankstesnių veiksmų patyrimu, tai yra tas pats, kas ir *pasitikėjimas;* tačiau jeigu jis pagrįstas kitų pataikavimu ir

pagyrimais arba vien paties [nepagrįstai] įsivaizduojamu pasitenkinimu dėl jo veiksmų rezultatų, yra vadinamas TUŠČIAGARBIŠKUMU (vain-glory): šis vardas yra duotas visiškai teisingai, nes gerai pagrįstas *pasitikėjimas* skatina pastangas, o vien jėgos įsivaizdavimas to neskatina, todėl teisingai vadinamas *tuščiu*.

Dvasios nuopuolis. *Liūdesys*, kylantis dėl nepasitikėjimo savo jėgomis, yra vadinamas dvasios NUOPUOLIU (dejection).

Tuščiagarbiškumas, kuris yra prasimanymas arba tik įsivaizdavimas savo pačių menamų sugebėjimų, kurių, mes žinome, neturime, dažniausiai būdingas jauniems žmonėms ir gauna peno iš istorijų ir prasimanytų pasakojimų apie narsius ir šaunius asmenis, ir dažnai yra pataisomas amžiaus ir veiklos.

Netikėta garbė. Juokas. *Netikėta garbė* yra jausmas, kuris sukelia *grimasas*, vadinamas JUOKU. Jį sukelia arba koks nors nelauktas paties žmogaus poelgis, kuris jam patinka arba kai jis suvokia kieno nors kito trūkumą, su kuriuo palyginęs save jis netikėtai pajunta savo paties pranašumą. Jis būdingas daugiausia tiems, kurie suvokia, kad turi labai mažai gabumų, ir kurie yra tiesiog priversti pastebėti kitų žmonių netobulumus, kad išsaugotų apie save gerą nuomonę. Todėl daug juoktis iš kitų žmonių trūkumų yra silpnadvasiškumo požymis, nes kilnioms sieloms vienas iš būdingų bruožų yra padėti kitiems ir apsaugoti juos nuo pajuokos, o patiems save lyginti tik su pačiais gabiausiais.

Staigus nuopuolis. Verksmas. Priešingai, *staigus nuopuolis* yra jausmas, kuris sukelia VERKSMĄ ir pats yra sukeliamas tokių nelaimingų atsitikimų, kurie netikėtai atima iš jų kokią nors viltį ar jų galios ramstį. Labiausiai į jį yra linkę tie, kurie daugiausia pasikliauja išorine pagal-

ba, pavyzdžiui, moterys ir vaikai. Todėl kai kurie verkia, kad prarado draugus, kiti – dėl draugų negerumo, dar kiti dėl to, kad jų mintis atkeršyti netikėtai nutraukia susitaikymas. Tačiau visais atvejais ir juokas, ir verksmas yra ūmūs judesiai, įprotis juos abu pašalina, nes niekas nesijuokia iš senų juokų ir neverkia dėl senos nelaimės.

Gėda. Raudonavimas. *Liūdesys*, atradus, jog trūksta tam tikro gebėjimo, yra GĖDA arba jausmas, kuris pasireiškia RAUDONAVIMU (blushing) ir yra kokio nors gėdingo, nedarančio garbės dalyko suvokimas; jaunų žmonių raudonavimas yra požymis, kad jie rūpinasi gera reputacija, todėl pagirtinas. Toks požymis būdingas ir seniems žmonėms, bet jis nėra girtinas, nes atėjo pernelyg vėlai.

Begėdiškumas. *Panieka* gerai reputacijai vadinama BEGĖDIŠKUMU (impudence).

Gailestis. *Liūdesys* dėl kito nelaimės yra GAILESTIS ir kyla iš įsivaizdavimo, kad panaši nelaimė gali ištikti jį patį, todėl taip pat vadinamas UŽUOJAUTA ar, kaip dabar sakoma, ATJAUTA. Todėl nelaimei, kuri yra didelio ydingumo padarinys, geriausi žmonės turi mažiausiai gailesčio; ir tai pačiai nelaimei mažiausiai gailesčio turi tie, kurie mano, kad ji mažiausiai jiems gresia.

Žiaurumas. *Panieka* kitų nelaimėms arba mažas jų jutimas yra tai, ką žmonės vadina ŽIAURUMU; jis kyla iš įsitikinimo, kad jų pačių likimas yra saugus. Neįsivaizduoju, kad koks nors žmogus patirtų malonumą dėl didžiulių kitų žmonių nelaimių, neturėdamas jokių savo paties tikslų.

Lenktyniavimas. Pavydas. *Liūdesys* dėl varžovo sėkmės įgyjant turtus, šlovę ar kitą gėrį, jeigu eina drauge su pastangomis didinti mūsų pačių sugebėjimus, kad jam prilygtume ar jį pranoktume, vadinamas LENKTYNIAVIMU

(emulation). Tačiau jeigu tai susiję su siekimu išstumti, „paminti po padu" savo varžovą ar jam trukdyti, vadinamas PAVYDU.

Svarstymas. Kai žmogaus sieloje vienas po kito kyla norai ir pasibjaurėjimai (aversion), viltys ir baimės, susijusios su tuo pačiu dalyku, ir kai mintys apie įvairius gerus ir blogus ketinamo veikimo ar neveikimo padarinius viena po kitos mums ateina į galvą, kad kartais mus prie jo traukia, o kartais nuo jo atstumia, kartais mes turime viltį, kad galėsime tai padaryti, kartais nustojame vilties arba bijome bandyti tai daryti, – visa suma tų norų, pasibjaurėjimų, vilčių ir baimių, trunkančių tol, kol tai bus padaryta arba imta laikyti neįmanomu padaryti, vadinama SVARSTYMU (deliberation).

Todėl praėję dalykai negali būti *svarstomi*, nes akivaizdu, jog neįmanoma jų pakeisti; taip pat ir dalykai, apie kuriuos žinoma arba manoma, kad jie neįmanomi, nes žmonės žino arba mano, kad toks svarstymas yra tuščias. Bet neįmanomus dalykus, apie kuriuos manome, kad jie galimi, mes galime svarstyti, nežinodami, kad tai darome tuščiai. Tai vadinama *svarstymu*, nes jis padaro galą *laisvei*, kurią mes turėjome, norėdami ką nors daryti ar norėdami ko nors nedaryti.

Ši besikaitaliojanti vienas po kito einančių norų, pasibjaurėjimų, vilčių ir baimių seka yra įprasta ne tik žmogui, ji būdinga ir kitoms gyvoms būtybėms, vadinasi, ir žvėrys taip pat svarsto.

Apie kiekvieną *svarstymą* yra sakoma, kad jis *baigėsi*, kai tai, kas buvo svarstoma, yra arba padaroma, arba imama manyti, kad tai neįmanoma, nes iki tol mes buvome išsaugoję laisvę daryti ar nedaryti pagal mūsų norą ar pasibjaurėjimą.

Valia. *Svarstyme* paskutinis noras ar pasibjaurėjimas, tiesiogiai susiję su veiksmu ar to veiksmo atsisakymu, vadi-

namas VALIA, *valios* aktu, o ne sugebėjimu. Ir gyvuliai, kuriems būdingas *svarstymas*, būtinai turi taip pat turėti ir *valią*. *Valios* apibrėžimas, kurį dažniausiai pateikia scholastai kaip *protingą norą*, nėra geras. Jei taip būtų, tuomet negalėtų būti jokio valios akto, prieštaraujančio protui, nes *valingas aktas* yra niekas kitas, kaip tai, kas kyla iš *valios*. Bet jei vietoj „protingo noro" mes pasakysime „noras, kylantis iš ankstesnio svarstymo", tada šis apibrėžimas yra tas pats, kaip ir mano pateiktasis. Taigi *valia* yra *paskutinis noras svarstyme*. Ir nors paprastoje šnekoje mes sakome, kad žmogus kartą turėjo valią padaryti kokį nors dalyką, nuo kurio padarymo jis vis dėlto susilaikė, tačiau čia, tiesą sakant, yra tik polinkis, nedarantis jokio veiksmo valingo, nes veiksmas priklauso ne nuo jo, o nuo paskutinio polinkio arba noro. Jeigu tarpiniai norai darytų kokį nors veiksmą valingą, tada dėl tos pačios priežasties visi tarpiniai pasibjaurėjimai darytų tą patį veiksmą nevalingą, todėl tas pats veiksmas būtų valingas ir nevalingas vienu metu.

Iš šito aišku, kad ne tik tie veiksmai, kurie kyla iš godumo, garbės troškimo, pasimėgavimo ar kitų ketinamo dalyko norų, bet taip pat ir tie, kurie kyla iš pasibjaurėjimo ar tų padarinių, kurie išplaukia iš to dalyko nepadarymo, baimės, yra *valingi veiksmai*.

Kalbos formos jausmams išreikšti. Kalbos formos, kuriomis yra išreiškiami jausmai, iš dalies yra tos pačios, kaip ir tos, kuriomis išreiškiame savo mintis, iš dalies skiriasi nuo jų. Pirmiausia visi jausmai apskritai gali būti išreikšti *tiesiogine nuosaka*, pavyzdžiui, *aš myliu, bijau, džiaugiuosi, svarstau, noriu, įsakau*, bet kai kurie iš jų turi savitas kalbines išraiškas, kurios vis dėlto nėra teiginiai, nebent tada, kai jos vartojamos padaryti kitoms išvadoms be to jausmo, iš kurio jie kyla, išraiškos. Svarstymas yra išreiškiamas *tariamąja nuosaka*, kuri yra tinkama kalba pažymė-

ti prielaidoms drauge su jų pasekmėmis, pavyzdžiui, *jeigu bus padaryta tai, tada bus tai,* ir nesiskiria nuo samprotavimo kalbos, išskyrus tai, kad samprotaujama bendriniais, o svarstoma dažniausiai atskirais, individualiais žodžiais. Noro ir pasibjaurėjimo kalba yra *liepiamoji: daryk tai, nedaryk to!* – o tai, jeigu tas asmuo (ar kita pusė) privalo tai daryti arba to nedaryti, yra *įsakymas,* kitais atvejais – *prašymas* arba *patarimas.* Tuščiagarbiškumo, pasipiktinimo, gailesčio ir keršto kalba yra *geidžiamoji.* Tačiau noras žinoti turi savitą išraišką, vadinamą *klausiamąja: kas tai, kada tai bus, kaip tai padaryta, kodėl taip?* Kitokios jausmų kalbos aš nežinau, nes prakeikimas, keikimasis bei dievagojimasis, užgauliojimas ir pan. nėra kalba, tai tik įprastiniai kalbėjimo veiksmai.

Šios kalbos formos, sakyčiau, yra mūsų jausmų išraiškos arba valingi mūsų jausmų požymiai, bet jos nėra tikrieji jų ženklai, nes gali būti vartojamos savavališkai, nesvarbu, ar tie, kurie jas vartoja, patiria tuos jausmus, ar ne. Geriausi dabar esamų jausmų ženklai yra veido išraiška, laikysena, kūno judesiai, veiksmai ir tikslai ar siekiai, apie kuriuos mes kaip nors kitaip žinome, kad žmogus juos turi.

Matomas gėris ir blogis. Kadangi svarstyme norai ir antipatijos kyla dėl numatomų mūsų svarstomo veiksmo gerų ir blogų pasekmių, geras ar blogas jo rezultatas priklauso nuo ilgos pasekmių grandinės, kurios galą labai retai kuris nors žmogus gali matyti. Bet tiek, kiek žmogus mato, jeigu tų pasekmių gėris yra didesnis negu blogis, tai visą tą grandinę rašytojai vadina *matomu* arba *regimu gėriu.* Ir priešingai, jeigu blogis pranoksta gėrį, visa grandinė yra *matomas* arba *regimas blogis.* Taigi tas, kuris dėl patyrimo ar proto gali regėti didžiausią ir teisingiausią pasekmių perspektyvą, geriausiai pats apsvarsto ir gali, jei nori, duoti geriausią patarimą kitiems.

Laimė. *Nuolatinė sėkmė* įgyjant tai, ko žmogus vis nori, t. y. nuolatinis klestėjimas, žmonių vadinama LAIME (felicity); aš turiu omeny laimę šiame gyvenime. Mat nėra tokio dalyko, kaip amžina dvasios ramybė, kol mes gyvename čia, nes pats gyvenimas yra tik judėjimas ir niekada negali būti be noro ir baimės, kaip ir be pojūčių. Kokio pobūdžio laimę Dievas paskyrė tiems, kurie jį pamaldžiai garbina, žmogus nesužinos anksčiau, nei bus jam duota ja džiaugtis, nes tai džiaugsmai, kurie dabar yra taip pat nesuvokiami, kaip nesuprantami ir scholastų žodžiai *„palaimingas regėjimas"*.

Pagyrimas. Aukštinimas. Μακαρισμός. Kalbos forma, kuria žmonės išreiškia savo nuomonę apie tam tikro daikto gerumą, yra PAGYRIMAS. Ta forma, kuria jie išreiškia tam tikro daikto jėgą ir didumą, yra AUKŠTINIMAS. O ta, kuria jie pažymi jų nuomonę apie žmogaus laimę, graikų yra vadinama *μακαρισμός*[10], bet tam mūsų kalboje nėra pavadinimo. To, kas buvo čia pasakyta apie JAUSMUS, pakanka mūsų dabartiniam tikslui.

Septintas skyrius

APIE SAMPROTAVIMO TIKSLUS ARBA GALUTINIUS SPRENDIMUS

Kiekvienas *samprotavimas* (discourse), valdomas noro pažinti, galiausiai turi *tikslą* arba įgyti pažinimą, arba jo atsisakyti. O samprotavimo grandinėje, kad ir kur ji būtų nutraukta, yra tos akimirkos tikslas.

Jeigu samprotavimas yra vien mintinis, tai jis sudarytas iš pakaitom kylančių minčių, kad koks nors daiktas bus ir nebus ar kad jis jau buvo ir nebuvo. Todėl, kad ir kur nutrauktumėte žmogaus samprotavimo grandinę, jūs paliktumėte jį su prielaida, kad *tas daiktas bus* arba *to daikto nebus;* arba kad *tas daiktas jau buvo* arba jo *nebuvo.* Visa tai

yra *nuomonė*. Ir tai, kas yra besikaitaliojantis noras svarstyme, kuriam rūpi gėris ir blogis, tas pats yra kintanti, besikaitaliojanti nuomonė ieškant tiesos apie *praeitį* ir *ateitį*. Kadangi paskutinis noras svarstyme yra vadinamas *valia*, analogiškai paskutinė nuomonė praeities ir ateities tiesos ieškojime yra vadinama SPRENDIMU arba *tvirta* ir *galutine nuomone* (final sentence) to, kuris *samprotauja*.

Sprendimas, arba galutinė nuomonė. Abejojimas. Panašiai kaip visa besikeičiančių norų dėl gėrio ar blogio grandinė yra vadinama *svarstymu*, taip ir visa besikeičiančių nuomonių dėl tiesos ar klaidos grandinė yra vadinama ABEJOJIMU.

Joks samprotavimas negali baigtis buvusio ar būsimo fakto absoliučiu pažinimu. Juk faktas pirmiausia pažįstamas pojūčiu, o tik vėliau atmintimi. O dėl padarinių pažinimo, kuris, kaip sakiau anksčiau, vadinamas mokslu, tai jis yra ne absoliutus, o sąlygiškas. Joks žmogus samprotaudamas negali sužinoti, kad šitai ar tai yra, buvo ar bus, nes tai būtų absoliutus pažinimas; žmogus gali sužinoti tik tai, kad jeigu yra šitai, tai yra ir tai; jeigu šitai buvo, tai buvo ir tai; jeigu bus šitai, tai bus ir tai, – tai yra pažinti sąlygiškai ir, be to, ne daiktų seką, ėjimą vienas po kito, o tik vieno kurio nors daikto pavadinimo ėjimą po kito to paties daikto pavadinimo.

Mokslas. Nuomonė. Jei samprotavimas išreiškiamas kalba ir prasideda nuo žodžių apibrėžimo, toliau juos susieja į bendrus teiginius, kurie vėlgi susiejami į silogizmus, tai galutinis rezultatas, arba galutinis susumavimas, vadinamas galutine išvada, o proto šia išvada pažymėta mintis yra tas sąlyginis pažinimas arba žodžių sekų pažinimas, kuris paprastai vadinamas MOKSLU. Tačiau jeigu pirmasis tokio samprotavimo pagrindas yra ne apibrėžimai arba jeigu apibrėžimai neteisingai vienas su kitu susieti į silogizmus, tada rezultatas, arba galutinė išvada,

vėl yra NUOMONĖ (opinion), būtent nuomonė apie teisingumą ko nors pasakyto, nors kartais tai ir būtų pasakyta absurdiškais ir beprasmiškais žodžiais, kurių negalima suprasti.

Sąžinė. Kai du arba daugiau žmonių žino tą patį faktą, tai sakoma, kad jie jį ŽINO (conscious) tarpusavyje, o tai yra tas pat, kad jie žino kartu. Kadangi tokie yra geriausi faktų liudininkai vienas kito arba trečio atžvilgiu, tai visada buvo ir bus laikoma labai blogu poelgiu kalbėti prieš savo *sąžinę* (conscience) ar papirkti, ar prievarta versti taip daryti kitą. Mat į sąžinės argumentus visais laikais buvo labai atidžiai įsiklausoma. Vėliau žmonės ėmė vartoti tą patį žodį metaforiškai, pažymėdami juo savo pačių slaptų faktų ir slaptų minčių žinojimą, todėl retoriškai ir sakoma, kad sąžinė yra tarsi tūkstantis liudininkų. Galų gale žmonės karštai įsimylėję savo naujas nuomones (nors jos ir būtų labai absurdiškos) ir linkę atkakliai jų laikytis, suteikė šioms savo nuomonėms taip pat garbingą sąžinės vardą, manydami, kad neteisėta jas keisti ar pasisakyti prieš jas, tarsi tai prieštarautų kokiam nors įstatymui; taigi jie tvirtina žiną, kad jos yra teisingos, nors daugiausia, ką jie žino, yra tai, jog jie mano, kad jos tokios yra.

Pasitikėjimas. Tikėjimas. Jei kas nors pradeda samprotauti ne nuo apibrėžimų, jis pradeda arba nuo kokio nors kito savo paties apmąstymo (contemplation), ir tada jo samprotavimas vis dar vadinamas nuomone, arba jis pradeda nuo kurio nors kito žmogaus pasakymo, – o to žmogaus sugebėjimu pažinti tiesą ir tikru, neapgaulingu sąžiningumu neabejoja, – tada samprotaujančiajam rūpi ne tiek pats daiktas, kiek asmuo, ir sprendimas yra vadinamas TIKĖJIMU ir PASITIKĖJIMU: *pasitikėjimu* žmogumi, *tikėjimu* žmogumi ir to, ką jis sako, teisingumu. Taigi tikėjime yra dvi nuomonės: viena – apie žmogaus pasakymą, kita – apie jo dorumą, asmenines savybes. *Tikėti į žmogų* ar

juo pasitikėti, ar *tikėti žmogumi* reiškia tą patį, būtent nuomonę apie žmogaus teisingumą. Tačiau *tikėti tuo, kas pasakyta*, reiškia tik nuomonę apie to, kas buvo pasakyta, teisingumą. Tačiau turime pasakyti, kad ši pasakymo forma *„aš tikiu"*, kaip ir lotynų *credo in* bei graikų *πιστεύω εἰς*, yra vartojama tik teologų raštuose ir niekur kitur. Vietoj jos kituose raštuose sakoma: *aš tikiu juo, aš pasitikiu juo, pasikliauju juo;* lotyniškai: *credo illi, fido illi;* o graikiškai: *πιστεύω αὐτῷ*, ir kad šio bažnyčioje vartojamo posakio ypatingumas sukėlė daug ginčų dėl krikščionių tikėjimo tikrojo objekto.

Tačiau *tikėjimas*, vadinamasis *credo* tikėjimo išpažinime, suprantamas ne kaip pasitikėjimas asmeniu, o kaip doktrinos išpažinimas ir pripažinimas. Juk ne vien krikščionys, ir kiti žmonės tiki Dievą, kad tiesa laiko viską, ką girdi sakant, nesvarbu, ar jie tai supranta, ar ne, – ir tai visas tikėjimas ir pasitikėjimas, koks apskritai gali būti, bet kuriuo asmeniu. Tačiau ne visi tie žmonės tiki tikėjimo doktrina.

Iš čia mes galime padaryti išvadą: kai mes tikime, kad kuris nors pasakymas yra teisingas, remdamiesi argumentais, paimtais ne iš paties daikto ar iš įgimto proto principų, o remdamiesi to, kuris tai pasakė, autoritetu ir mūsų gera nuomone apie jį, tada mūsų tikėjimo objektas yra kalbėtojas, arba asmuo, kuriuo mes tikime ar pasitikime ir su kurio žodžiais mes sutinkame, ir pagarba, išreiškiama tikėjimu, yra parodoma vien jam. Vadinasi, ir tuo atveju, kai mes tikime, kad Šventasis Raštas yra Dievo žodis, neturėdami tiesioginio apreiškimo iš paties Dievo, mes iš tikrųjų tuo tikime, ir pasitikime Bažnyčia, kurios žodį mes laikome tiesa ir kuriam mes pritardami paklūstame. Ir tie, kurie tiki tuo, ką jiems perduoda pranašas Dievo vardu, sutinka su pranašo žodžiu, rodo pranašui pagarbą, juo pasitiki ir tiki, kad tai, ką jis pasakė, yra

tiesa, nesvarbu, ar tai būtų tikras ar netikras pranašas. Ir visiškai tas pats yra ir kiekvienos istorijos atveju. Juk jeigu aš netikėsiu visu tuo, kas istorikų yra prirašyta apie šlovingus Aleksandro ir Cezario žygius, nemanau, kad Aleksandro ar Cezario dvasia ar dar kas nors kitas, išskyrus istoriką, turėtų pakankamą pagrindą jaustis įžeistas. Jeigu Livijus sako, kad dievai kartą padarė taip, jog karvė ėmė kalbėti, ir mes tuo netikime, tai nepasitikime ne Dievu, o Livijumi[11]. Taigi akivaizdu, kad ir kuo mes tikėtume, be jokio kitokio pagrindo, o vien tik remdamiesi žmonių autoritetu ir jų raštais, nesvarbu, ar jie pasiųsti Dievo, ar ne, tai bus tikėjimas vien žmonėmis.

Aštuntas skyrius

APIE PRANAŠUMUS, DAŽNIAUSIAI VADINAMUS INTELEKTUALINIAIS, IR APIE JIEMS PRIEŠINGUS TRŪKUMUS

Intelektualinių pranašumų apibrėžimas. Apskritai visokiausių dalykų *pranašumas* (virtue) yra tai, kas vertinama dėl savojo pranašumo ir remiasi palyginimu, nes jeigu visi žmonės būtų visiškai vienodi, niekas nebūtų vertinamas ir giriamas. Ir *intelektualiniais pranašumais* visuomet yra laikomi tokie proto sugebėjimai, kuriuos žmonės giria, vertina ir kurių trokšta patys turėti, dažniausiai tai vadinama *gera galva* (good wit), nors tas pats žodis *galva* taip pat yra vartojamas norint atskirti tam tikrą vieną sugebėjimą nuo kitų.

Įgimtas ir įgytas protas. Šie pranašumai yra dviejų rūšių: *įgimti* ir *įgyti*. Įgimtais aš vadinu ne tuos, kuriuos žmogus turi nuo gimimo, nes tai yra ne kas kita, o vien pojūčiai, kuriais žmonės taip mažai tesiskiria vienas nuo kito ir nuo neprotingų gyvūnų, kad jų negalima laikyti pranašumais.

Įgimtas protas. Aš turiu omeny tą *protą*, kuris įgyjamas vien praktika ir patyrimu, be metodo, kultūros ir apmokymo. Šį ĮGIMTĄ PROTĄ iš esmės sudaro du dalykai: *greita vaizduotė* (t. y. greitai viena po kitos einanti mintis) ir *nuolatinis nukreiptumas* į tam tikrą pasirinktą tikslą. Priešingai, lėta vaizduotė yra tas proto defektas ar trūkumas, kuris dažniausiai vadinamas BUKUMU (dullnes), *kvailumu* (stupidity), o kartais ir kitais vardais, kurie žymi judėjimo lėtumą ar sunkumą išjudinti.

Gera galva arba gera vaizduotė. Šis skirtingas greitumas atsiranda dėl skirtingų žmogaus jausmų; mat kai kurie žmonės mėgsta vieną dalyką (ar jo nemėgsta), kai kurie – kitą, todėl kai kurių žmonių mintys bėga vienu keliu, kai kurių – kitu ir jie skirtingai „sugriebia" ir skirtingai mato daiktus, kurie eina per jų vaizduotę. Kadangi šioje žmogaus minčių sekoje negalima nieko kito pastebėti daiktuose, apie kuriuos jie galvoja, išskyrus vien tai, kuo jie *panašūs vienas į kitą*, arba kuo jie *nepanašūs*, arba *kam jie tarnauja*, arba *kaip jie tarnauja šiam tikslui*, tai apie tuos žmones, kurie pastebi daiktų panašumus net ir tada, kai tie panašumai yra labai menki ir tik retai pastebimi kitų, yra sakoma, kad jie turi *gerą galvą*, šiuo atveju turint omeny *gerą vaizduotę*.

Geras sprendimas. Sumanumas. Apie tuos, kurie pastebi skirtumus ir nepanašumus, o tai yra vadinama daiktų *atskyrimu* vienas nuo kito, jų *atpažinimu* ir *sprendimu* apie juos tuo atveju, kai toks atskyrimas yra nelengvas, sakoma, kad jie *gerai sprendžia* [apie daiktus]; ypač pokalbiuose ir dalykiniuose reikaluose, kur turi būti gerai skiriami laikai, vietos ir asmenys, ši savybė vadinama SUMANUMU (discretion). Pirmasis, t. y. vaizduotė, nėra vertinamas kaip pranašumas, jeigu nepadeda sugebėjimas spręsti. Tačiau antrasis, t. y. sprendimas ir sumanumas, yra vertinamas

jau pats savaime, net jeigu jam ir nepadeda vaizduotė. Be gero laikų, vietų ir asmenų skyrimo, būtino gerai vaizduotei, taip pat reikia, kad žmogus dažnai pritaikytų savo mintis jų tikslui, t. y. tam tikram jų panaudojimui, kuriam jos turi būti pajungtos. Tas, kuris turi šią gerą ypatybę, nesunkiai galės pasitelkti gausybę panašumų, kurie patiks ne vien dėl to, kad iliustruos jo kalbą ir puoš ją naujomis ir taikliomis metaforomis, o ir dėl to, kad tos metaforos bus nepaprastai originalios. Tačiau nepastovi ir betikslė didelė vaizduotė yra savotiškas pamišimas. Toks pamišimas būdingas tiems žmonėms, kurie, pradėję kokį nors pokalbį, atitrūksta nuo jo tikslo dėl kiekvieno nieko, kuris tik šauna jiems į galvą, ir taip įsipainioja į tokią daugybę ilgų nukrypimų, įterptinių sakinių ir „skliaustų", kad visiškai pameta savo mintį. Aš nežinau, kaip būtų galima pavadinti šią pamišimo rūšį, tačiau jos priežastis kartais yra patyrimo stoka, todėl žmogui atrodo nauja ir reta kas nors, kas kitiems taip neatrodo; kartais priežastis yra silpnadvasiškumas, dėl kurio žmogui atrodo svarbu tai, ką kiti žmonės laiko smulkmena, o viskas, kas yra nauja ir svarbu, manoma esant tinkama tai pasakyti, ir tai pamažu atitraukia žmogų nuo jo iš pradžių numatytos pokalbio linkmės.

Geroje poemoje, *epinėje* ar *dramatinėje*, taip pat *sonetuose, epigramose* ir kituose eilėraščiuose, reikalingas ir sprendimas, ir vaizduotė. Tačiau vaizduotė turi visa pranokti, nes poezija patinka savo ekstravagantiškumu, tačiau neturėtų nepatikti savo nenuovokumu (indiscretion).

Gerame istorijos veikale pranašesnis turi būti sprendimas, nes veikalo gerumas priklauso nuo metodo, teisingumo ir naudingiausių poelgių bei veiksmų parinkimo. Vaizduotei čia nėra vietos, nebent ji galėtų papuošti stilių.

Pagiriamosiose kalbose ir satyrose vaizduotė yra vyraujanti, nes jų tikslas yra ne tiesa, o šlovinimas arba išjuokimas; tai daroma kilniais arba niekingais palyginimais. Sprendimas čia tik pataria, kurios aplinkybės daro poelgį pagirtiną ar smerktiną.

Raginimuose ir gynimuose, žiūrint, kas esamam tikslui tarnauja geriausiai – tiesa ar jos maskavimas, – labiausiai reikia arba sugebėjimo spręsti, arba vaizduotės.

Įrodymui, patarimui ir visokiam tiksliam tiesos ieškojimui sprendimas yra viskas, nebent kartais, kad atsirastų supratimas, reikia tam tikro vykusio panašumo, tada ir čia yra naudinga vaizduotė. Metaforos šiuo atveju yra absoliučiai neleistinos. Matant, kad jos atvirai klaidina, leisti jas naudoti patarime arba samprotavime būtų aiški beprotystė.

Kiekvienas kalbėjimas, jeigu tik jame bus stokojama nuovokos, sugebėjimo skirti niuansus, nors ir labai turtinga būtų vaizduotė, vis dėlto bus laikomas ženklu, kad kalbančiajam trūksta proto; ir niekada niekas taip nemanys, jei bus aiškiai matomas kalbėtojo sumanumas, nors ir labai vidutiniška būtų jo vaizduotė.

Slapčia žmogus apmąsto visokiausius daiktus: šventus, pasaulietiškus, švarius, nepadorius, rimtus ir lengvus, nejausdamas gėdos ir jų nesmerkdamas, o to negali daryti žodinė kalba daugiau nei tai leidžia sprendimas, atsižvelgiant į laiką, vietą ir asmenis. Anatomas arba gydytojas gali išsakyti arba užrašyti savo nuomones apie nešvarius daiktus, nes tai jis daro ne tam, kad būtų malonu, o tam, kad būtų naudinga; tačiau jeigu kas nors kitas imtų rašyti savo ekstravagantiškus ir jam malonius fantazavimus apie tą patį, tai būtų tarsi žmogus, kuris pargriuvęs ir susipurvinęs toks ir pasirodytų gerai draugijai. Ir čia yra sugebėjimo skirti stoka. Žinoma, ir būdamas aiškiai atsipalaida-

vusios, nerūpestingos dvasios ir gerai pažįstamoje draugijoje žmogus gali žaisti garsais ir dviprasmiškomis žodžių reikšmėmis, dažnai netikėtai susidurdamas su neįprasta fantazija, – tačiau, sakant pamokslą, kalbant viešumoje ar su nepažįstamais asmenimis, ar su tais, kuriuos privalome gerbti, visoks žongliravimas žodžiais ir jų sąskambiais būtų laikomas pamišimu; skirtumas čia yra vien dėl sumanumo stokos. Taigi ten, kur trūksta proto (wit), trūksta ne vaizduotės, o sumanumo. Todėl sprendimas be vaizduotės yra protas, o vaizduotė be sprendimo nėra protas.

Nuovokumas. Kai žmogus, turintis konkretų tikslą, mintimis perbėga daugybę dalykų ir mato, kaip jie veda ar gali vesti į tam tikrą tikslą, tada, jeigu tai vyksta nelengvai ir neįprastai, jo protas vadinamas NUOVOKUMU (prudence) ir priklauso nuo panašių dalykų turėto didelio patyrimo ir atminties bei iki šiol buvusių jų padarinių. Žmonės ne tiek skiriasi nuovokumu, kiek savo vaizduote ir sugebėjimu spręsti, nes vienodo amžiaus žmonių patyrimas kiekybiškai yra beveik tolygus, skiriasi tik tuo, kad šis patyrimas buvo įgytas skirtingomis progomis, nes kiekvienas žmogus turi savo asmeniškus tikslus. Gerai valdyti šeimą ir karalystę nėra skirtingi nuovokumo laipsniai, skiriasi tik veiklos rūšys, panašiai kaip nupiešti miniatiūrinį, natūralaus dydžio ar didelį paveikslą nėra skirtingi meno laipsniai. Paprastas šeimos galva yra nuovokesnis tvarkydamas savo namų reikalus už slaptąjį patarėją spręsdamas kito žmogaus reikalus.

Gudrumas. Jeigu prie nuovokumo jūs pridėsite neteisingas ar nesąžiningas naudojamas priemones, tokias, kurių imtis žmones paprastai skatina baimė ar skurdas, turėsite suktą išmintį, kuri vadinama GUDRUMU ir yra silpnadvasiškumo požymis. Juk didžiadvasiškumas yra

panieka neteisingoms ar nesąžiningoms priemonėms. O tai, ką romėnai vadina *versutia* (verčiama – *gudrauti*) ir kas yra dabartinio pavojaus ar nepatogumo atsikratymas, įsipainiojant į dar didesnius pavojus ar nepatogumus, pavyzdžiui, kai žmogus apiplėšia vieną žmogų, kad užmokėtų kitam, – yra ne kas kita kaip trumparegiškas gudrumas, vadinamas *versutia*, iš *versura*, ir tai reiškia skolinti pinigus su lupikišku procentu, kad būtų sumokėti procentai kitam.

Įgytas protas. *Įgytas protas* (wit) (turiu omeny įgytą metodu ir mokymusi) yra ne kas kita, o tik protas (reason), kuris remiasi teisingu kalbos vartojimu ir kuria mokslą. Bet apie protą ir mokslą aš jau kalbėjau penktame ir šeštame skyriuose.

Šio protų skirtumo priežastys slypi jausmuose, o jausmų skirtumas iš dalies atsiranda dėl skirtingo kūno sudėjimo ir iš dalies dėl skirtingo išsilavinimo. Jeigu šis skirtumas atsirastų dėl smegenų sandaros ir išorinių ar vidinių jutimo organų sandaros, tuomet žmonių regėjimo, klausos ir kitų pojūčių skirtumai būtų nė kiek ne mažesni už skirtumus tarp jų vaizdinių ir sumanumo. Todėl skirtumas atsiranda dėl jausmų, kurie įvairuoja ne tik dėl žmonių sudėjimo skirtumų, bet ir dėl jų skirtingų įpročių ir išsilavinimo.

Svarbiausi jausmai, kurie labiausiai lemia proto skirtumus, yra didesnis ar mažesnis valdžios, turtų, pažinimo ir garbės troškimas. Visi jie gali būti laikomi pirmuoju, tai yra valdžios, troškimu. Juk turtai, pažinimas ir garbė yra tik skirtingos valdžios rūšys.

Todėl ir žmogus, kuris aistringai nesidomi nė vienu iš šių dalykų, yra, kaip žmonės sako, abejingas, nors ir būtų toks geras, kad niekada nieko neįžeistų, negali turėti nei didelės vaizduotės, nei didelio sugebėjimo spręsti. Juk

mintys norams yra kaip žvalgai ir šnipai, kad toli nukeliautų ir surastų kelius trokštamiems dalykams; ir visoks protų judėjimo pastovumas ir jo greitumas kyla iš to. Kaip neturėti jokių norų reiškia būti tarsi mirusiam, taip ir silpni jausmai byloja apie bukumą, o abejingumas visiems dalykams yra LENGVABŪDIŠKUMAS (giddiness) ir *išsiblaškymas* (distraction). Pernelyg stiprūs jausmai kam nors, į ką, kiti žmonės dažniausiai reaguoja ramiai, vadinami PAMIŠIMU (madness).

Lengvabūdiškumas. Pamišimas. Pamišimo rūšių yra kone tiek pat, kiek ir jausmų rūšių. Kartais neįprastas ir keistas, beprotiškas jausmas atsiranda dėl blogos kūno organų sandaros arba jiems padarytos žalos, o kartais organus sužaloja ar jiems kitaip pakenkia aistros, stiprūs jausmai ar ilga jų trukmė. Tačiau abiem atvejais pamišimas yra tos pačios prigimties.

Jausmas, kurio stiprumas arba trukmė sukėlė pamišimą, yra arba didelis *tuščiagarbiškumas*, kuris dažniausiai vadinamas *išdidumu* ir *pasipūtimu*, arba didelis dvasios *prislėgtumas* (dejection).

Įniršis. Pasipūtėliškas išdidumas lenkia žmogų į pyktį, kurio perteklius yra beprotybė, vadinama ĮNIRŠIU (rage) bei SIAUTĖJIMU (fury). Taip atsitinka tada, kai yra perdėtas noras atkeršyti, kai jis tampa įpročiu, pažeidžia organus ir tampa įniršiu. Perdėta meilė, sumišusi su pavydu, taip pat virsta įniršiu. Pernelyg gera žmogaus nuomonė apie save, apie savo dievišką įkvėptumą, apie savo išmintį, mokytumą, grožį ir panašiai, tampa išsiblaškymu ir lengvabūdiškumu; o kai tai susiję su pavydu, yra įniršis. Įniršiu tampa ir pernelyg karštas įsitikinimas kurio nors dalyko teisingumu, kai tam prieštarauja kiti žmonės.

Melancholija. Prislėgtumas skatina žmogų nepagrįstai baimintis. Šis pamišimas dažniausiai vadinamas MELAN-

CHOLIJA, kuri pasireiškia skirtingai: pavyzdžiui, dažnu lankymusi nuošaliose vietose ir kapinėse, prietaringu elgesiu ir baime dėl vieno ar kito dalyko. Trumpai tariant, visi jausmai, kurie sukelia keistą ir neįprastą elgesį, yra vadinami bendru pamišimo vardu. Tas, kuris nepatingėtų, įvairių pamišimo rūšių galėtų priskaičiuoti visą legioną. Ir jeigu šie nesaikingi perdėjimai yra pamišimas, tai nėra abejonės, kad ir patys jausmai, kai jie krypsta į blogį, taip pat yra įvairūs pamišimo laipsniai.

Pavyzdys. Nors beprotybės poveikis tiems žmonėms, kuriuos užvaldė įsitikinimas, kad jie yra įkvėpti iš aukščiau ir ne visuomet yra matomi viename žmoguje, nepasireiškia jokiu šio jausmo paskatintu beprotišku poelgiu. Tačiau kai daug tokių žmonių susimoko tarpusavy, visos minios įsiūtis tampa visiems matomas. Kaip dar labiau gali pasireikšti pamišimas, kai garsiai plūstami geriausi draugai, jie mušami, apmėtomi akmenimis? Tačiau tai tik dalelė to, ką gali padaryti tokia minia. Žmonės šauks, daužys ir žudys tuos, kurie juos anksčiau globojo, saugojo nuo visokios žalos. Ir jeigu tai yra minios pamišimas, tai kartu ir kiekvieno atskiro žmogaus pamišimas. Juk žmogus, būdamas jūroje, nors ir negirdi jokio artimiausio vandens lašelio garso, tačiau jis yra visiškai įsitikinęs, kad šis lašelis tiek pat prisideda prie jūros šėlsmo ir ūžesio, kaip ir bet kuri kita to paties kiekio dalelė; panašiai ir mes, nors ir nesuvokiame jokio didelio vieno ar dviejų žmonių susijaudinimo, galime būti visiškai tikri, kad atskiri jų jausmai yra maištingo sunerimusios minios šėlsmo dalys. Ir nors čia nebūtų nieko daugiau, kas išduotų jų pamišimą, tačiau jau pats tokio įkvėptumo priskyrimas sau yra pakankamas argumentas. Jeigu Bedlame[12] koks nors žmogus jus priimtų ir blaiviai su jumis šnekėtųsi ir jūs atsisveikindamas panorėtumėte sužinoti, kas jis toks,

kad kitą kartą galėtumėte jam atsimokėti tokiu pat paslaugumu, o jis jums pasakytų esąs Dievas Tėvas, manau, jog jums nereikėtų laukti kito keisto poelgio, kad turėtumėte jo pamišimo įrodymą.

Ši nuomonė apie įkvėptumą, dažniausiai vadinamą asmenišku įkvėpimu, dažnai susidaro dėl atsitiktinai kur nors surastos klaidos, kas visuotinai kitų yra laikoma tiesa. Nežinodami ar neprisimindami, kokiu samprotavimo būdu jie priėjo prie tokios nepaprastos tiesos (taip jie mano, nors dažnai ir tai, ką jie atsitiktinai suranda, būna netiesa), jie tuojau pat ima žavėtis savimi, kaip esančiais ypatingoje Visagalio Dievo malonėje, nes esą tai jis jiems apreiškė antgamtiniu būdu, įkvėpdamas juos savo Dvasia.

Be to, tai, kad pamišimas yra tik pernelyg stipriai pasireiškiantis jausmas, gali būti suprasta iš vyno padarinių ir poveikio, kurie yra tokie patys, kaip ir blogos organų būklės padariniai. Juk žmonių, kurie per daug išgėrė, elgesys yra toks pats kaip ir pamišėlių; kai kurie iš jų įniršę siautėja, kiti – ypač meilūs, dar kiti – juokiasi, ir visa tai daro keistai ir „pamišėliškai", tačiau pagal savo tuomet dominuojančius jausmus, nes vyno poveikis panaikina apsimetimą ir veidmainiavimą ir neleidžia jiems matyti savo jausmų išsigimimo ir iškreiptumo. Mat (esu tuo įsitikinęs) patys blaiviausi žmonės, būdami vieni, nerūpestingai nusiteikę ir apie nieką rimtai negalvodami, nenorėtų, kad jų minčių tuštybė ir keistumas tuo metu būtų viešai visų matomi: tai yra pripažinimas, kad nevaldomi jausmai dažniausiai yra tikras pamišimas.

Tiek senaisiais, tiek ir vėlesniais amžiais apie pamišimo priežastį pasaulyje buvo dvi nuomonės. Kai kurie kildino ją iš jausmų, antri – iš demonų arba dvasių, gerų ar blogų, kurios, kaip manyta, gali įeiti į žmogų, jį užvaldyti ir

judinti jo organus taip keistai ir nerangiai, kaip daro pamišėliai. Todėl pirmieji tokius žmones vadino tiesiog pamišėliais, o antrieji kartais – *demoniakais* (t.y. dvasių apsėstaisiais), kartais *energumenais* (t. y. veikiamais ar judinamais dvasių), ir dabar Italijoje jie vadinami ne tik *pazzi*, pamišėliais, bet ir *spiritati*, apsėstaisiais.

Kadaise vieną labai karštą dieną į graikų miestą Abderą, į tragedijos *Andromeda*[13] spektaklį, suplaukė labai daug žmonių; jame daugelį žiūrovų ištiko karštligė – tiek dėl karščio, tiek dėl vaidinamos tragedijos, – jie visą laiką garsiai deklamavo jambus apie Persėją ir Andromedą; atėjus žiemai, jie išgijo, kaip ir nuo karštligės, – ir buvo manoma, kad šis pamišimas kilo dėl tragedijos sukeltų jausmų. Panašiai pamišimo antkrytis įsisiautėjo ir kitame graikų mieste; jis ištikdavo tik jaunas merginas, ir paskatino daugelį jų pasikarti. Dauguma žmonių manė, kad tai yra velnio darbas. Tačiau vienas žmogus įtarė, kad jų panieka gyvenimui gali kilti dėl kokio nors dvasios jausmo, ir manydamas, kad jos vis dėlto taip neniekina savo garbės, patarė miesto valdžiai išrengti pasikorėles nuogai ir palikti kyboti jas nuogas. Kaip byloja istorija, tai išgydė šį pamišimą. Tačiau, kita vertus, tie patys graikai dažnai pamišimą priskirdavo eumenidžių[14] arba furijų[15] poveikiui, o kartais Cereros[16], Foibo[17] ir kitų deivių bei dievų įtakai; žmonės šmėkloms ir vaizdiniams priskirdavo tiek daug, kad net manydavo esant juos oro padarais, gyvomis oro būtybėmis, ir apskritai jas vadino dvasiomis. Romėnai čia buvo tos pačios nuomonės, kaip ir graikai; panašiai manė ir žydai, nes jie pamišėlius vadino pranašais, arba (žiūrint, ar jie dvasias laikė geromis ar blogomis) demoniakais; kai kurie iš jų ir pranašus, ir demoniakus vadino pamišėliais, dar kai kurie tą patį žmogų vadino ir apsėstuoju, ir pamišėliu. O dėl pagonių, tai čia nieko ste-

bėtino, nes ligas ir sveikatą, ydas ir dorybes jie vadino *demonais* ir juos garbino. Taigi žodį *demonas* žmogus galėjo kartais suprasti ir kaip drugį, ir kaip velnią. Tačiau keista, kad tokios nuomonės laikėsi žydai, nes tiek Mozė, tiek Abraomas skelbėsi esą pranašai ne dėl to, kad juos valdo dvasia, o dėl to, kad jiems [bylojąs] Dievo balsas, arba kildino savo pranašystę iš regėjimo arba sapno. Nieko, kas liudytų, kad juos užvaldė dvasia, nėra nei įstatyme, moralėje ir papročiuose, kurie buvo suteikti žydams. Kai sakoma, kad Dievas *(Sk 11, 25)*, paėmęs iš dvasios, buvusios Mozėje, ir davęs jos septyniasdešimčiai vyriausiųjų, tai Dievo dvasia (suprantant ją kaip Dievo substanciją) čia nebuvo dalijama. Šventasis Raštas Dievo dvasią žmoguje supranta kaip į dieviškumą linkusią žmogaus dvasią. Ir kai Išėjimo knygoje sakoma: *kuriems esu suteikęs išmonę, kad jie pasiūtų Aaronui drabužius (Iš 28, 3)* turima omeny ne tai, kad dvasia buvo įkvėpta į tuos, kurie moka siūti drabužius, o jų pačių sielos išmintis šitokiam darbui. Tokia pačia prasme žmogaus, darančio nešvarius darbus, dvasia dažniausiai vadinama nešvaria; taip vadinamos ir kitos dvasios, nors ir ne visada, tai bent jau tais atvejais, kai taip nusakoma dorybė arba yda yra nepaprasta ir didelė. Taip pat ir kiti Senojo Testamento pranašai net netvirtino esą Dievo įkvėptieji ar kad jų lūpomis bylojąs pats Dievas, jie sakė tiktai, kad Dievas kalba jiems balsu, regėjimu ar sapnu; ir *Viešpaties našta* buvo ne užvaldymas, o įsakymas. Kaipgi tada galėjo žydai padaryti tokią išvadą apie valdymą? Negaliu įsivaizduoti jokios kitos priežasties, išskyrus tą, kuri yra bendra visiems žmonėms, būtent noro ieškoti natūralių priežasčių stoka ir tai, kad laimė jiems buvo šiurkštūs pojūčių malonumai dėl dalykų, kurie kuo greičiausiai juos teikia. Juk tie, kurie mato kokį nors keistą ir neįprastą sugebėjimą ar žmogaus pro-

to trūkumą, jeigu iš karto nemato, dėl kokios priežasties jis galėtų kilti, vargu ar gali laikyti jį natūraliu; jeigu jis nėra natūralus, įgimtas, jie būtinai turi manyti, kad jis yra antgamtinis, o tada kas gi daugiau dar galėtų būti, jeigu ne tai, kad šiame žmoguje slypi Dievas ar velnias? Todėl taip atsitiko, kad tie, kurie buvo name, kai mūsų Išganytojas *(Mk 3, 21)* buvo apsuptas minios, įtarė jį esant išprotėjusį ir išėjo jo sulaikyti, tačiau Rašto žmonės pasakė, kad jis turi Belzebulą[18] ir kad jo galia jis išvaro velnius, tarsi didesnis beprotis išgąsdintų mažesnį. Ir kad *(Jn 10, 20)* kai kurie sakė: *„Jis velnio apsėstas ir šėlsta"*, tuo tarpu kiti, laikydami jį pranašu, sakė: *„Tai ne apsėstojo kalbos"*. Taip ir Senajame Testamente žmogus, kuris atėjo patepti Jehuvą *(2 Kar 9,11)*, buvo pranašas, tačiau kažkas iš ten buvusių paklausė Jehuvą: *„Ko tas kvaiša buvo atėjęs pas tave?"*. Taigi galiausiai aišku, jog kiekvienas, kuris keistai elgėsi, žydų buvo laikomas apsėstu geros ar blogos dvasios; išimtį sudarė čia tik sadukiejai, kurie taip smarkiai klydo, kad netikėjo, jog apskritai egzistuoja kokios nors dvasios (tai jau labai artima ateizmui) ir tuo galbūt labiau provokavo kitus vadinti tokius žmones greičiau velnio apsėstaisiais negu pamišėliais.

Tačiau kodėl tada mūsų Išganytojas gydydamas juos elgiasi taip, tarsi jie būtų apsėsti, o ne išprotėję? Į tai aš negaliu kitaip atsakyti, negu atsakoma tiems, kurie panašiai remiasi Šventuoju Raštu, pasisakydami prieš nuomonę, kad Žemė juda. Šventasis Raštas buvo parašytas parodyti žmonėms Dievo karalystę ir parengti jų protus tam, kad jie taptų paklusniais Dievo pavaldiniais; jis paliko pasaulį ir pasaulio filosofiją žmonėms svarstyti ir jų įgimtam protui naudoti ir lavinti. Dėl Žemės ir Saulės judėjimo atsiranda diena ir naktis; žmogaus poelgiai, nukrypstantys nuo įprastųjų, peržengiantys ribas, atsiranda dėl

jausmo ar yra sukeliami velnio (tiek, kiek mes jo negarbiname), vis vien yra mūsų nuolankumas ir atsidavimas Visagaliam Dievui, – kaip tik šiuo tikslu buvo parašytas Šventasis Raštas. O dėl to, kad mūsų Išganytojas kalbasi su liga kaip su asmeniu, tai yra įprastas stilius tų, kurie gydo vien žodžiais, kaip darė Kristus (ir kaip dedasi darą užkalbėtojai, ar jie kreiptųsi į velnią ar ne). Ir argi taip pat nesakoma *(Mt 8, 26)*, kad Kristus subaręs ir sutramdęs vėjus? Argi taip pat nesakoma *(Lk 4, 39)*, kad sutramdė karštinę? Tačiau tai dar neįrodo, kad karštinė yra velnias. Ir kai yra sakoma, kad daugelis tų demonų pažino Kristų, tai nėra reikalo šių vietų aiškinti kitaip, nei kad šie išprotėję žmonės tikėjo Kristų. Ir kai mūsų Išganytojas *(Mt 12, 43)* kalba apie netyrąją dvasią, kuri, išėjusi iš žmogaus, klaidžioja bevandenėmis vietomis, ieškodama poilsio ir jo neranda, tada ji sugrįžta į tą patį žmogų su septyniomis kitomis dvasiomis, piktesnėmis už ją pačią; akivaizdu, kad tai parabolė, alegorija apie žmogų, kuris po nedidelių pastangų atsikratyti savo geidulių yra įveikiamas jų galios ir tampa septyniskart blogesnis negu buvo iki tol. Taigi aš nematau Šventajame Rašte nieko, kas reikalautų tikėti, jog velnio apsėstieji būtų ne pamišėliai, o kas nors kita.

Bereikšmė kalba. Yra dar vienas kai kurių žmonių samprotavimų trūkumas, kurį taip pat galima priskirti prie pamišimo rūšių: būtent tas piktnaudžiavimas žodžiais, apie kurį kalbėjau anksčiau penktame skyriuje, vadindamas jį absurdu. Ir taip yra, kai žmonės sako tokius žodžius, kurie drauge visai neturi jokios reikšmės; kai kurie taip daro dėl to, kad nesupranta žodžių, kuriuos jie išgirdo iš kitų, ir mechaniškai juos kartoja; kiti taria juos sąmoningai, ketindami suklaidinti tamsiu, neaiškiu kalbėjimu.

Tai būdinga vien tiems, kurie kalba apie nesuprantamus dalykus arba tamsios, sunkiai suprantamos filosofijos klausimais, kaip tai daro scholastai. Paprasti žmonės retai kalba tuščiai, todėl šių „nepaprastųjų", išrinktųjų, yra laikomi kvailiais. Tačiau tam, jog įsitikintume, kad jų žodžių neatitinka jų protuose joks daiktas, reikėtų keleto pavyzdžių; jeigu koks nors žmogus to pareikalautų, tegu paima kurio nors scholasto veikalą ir pažiūri, ar galės išversti bet kurį skyrių, nagrinėjantį kokį nors sunkų klausimą, pavyzdžiui, apie Trejybę, Dievybę, Kristaus prigimtį, transsubstanciaciją, laisvą valią ir pan., į kurią nors moderniąją, naujųjų laikų kalbą taip, kad tai būtų suprantama, arba į gerą, pakenčiamą lotynų kalbą, kuria buvo kalbama tada, kai ji dar buvo liaudies kalba. Kokia šių žodžių reikšmė: „Pirmoji priežastis dėl to, kad antrinės priežastys iš esmės yra pavaldžios pirminėms, dar nebūtinai ką nors suteikia antrajai, kuo ji padėtų jai veikti"? Šie žodžiai – tai Suarezo[19] *Apie sąveiką, judėjimą ir Dievo pagalbą* pirmos knygos 6 skyriaus pavadinimo vertimas. Argi žmonės, kurie apie tokius dalykus prirašo ištisus tomus, nėra pamišėliai arba neketina tokiais padaryti kitus? Ypač transsubstanciacijos klausimu, kai tie, kurie, ištarus tam tikrus žodžius, sako, kad balt*umas*, apval*umas*, dyd*is*, kok*ybė*, trap*umas*, kurie yra bekūnės savybės, išplaukia iš ostijos ir pavirsta mūsų pagarbintojo Išganytojo kūnu, ar taip kalbantys žmonės nedaro tų *umų, isų ir ybių* tokiu pačiu skaičiumi dvasių, valdančių jo kūną? Mat dvasias jie visuomet supranta kaip kūnus, kurie, nors ir būdami besvoriai, gali judėti iš vienos vietos į kitą. Taigi šią absurdų rūšį galima teisėtai priskirti prie daugybės pamišimo rūšių; o visą laiką, kai scholastai, vedami savo pasaulietiškų troškimų aiškių minčių, susilaiko nuo šito-

kių disputų ir šitokio rašymo, – tėra šviesėjimo properšos. Tad tiek apie intelektualinius pranašumus ir trūkumus.

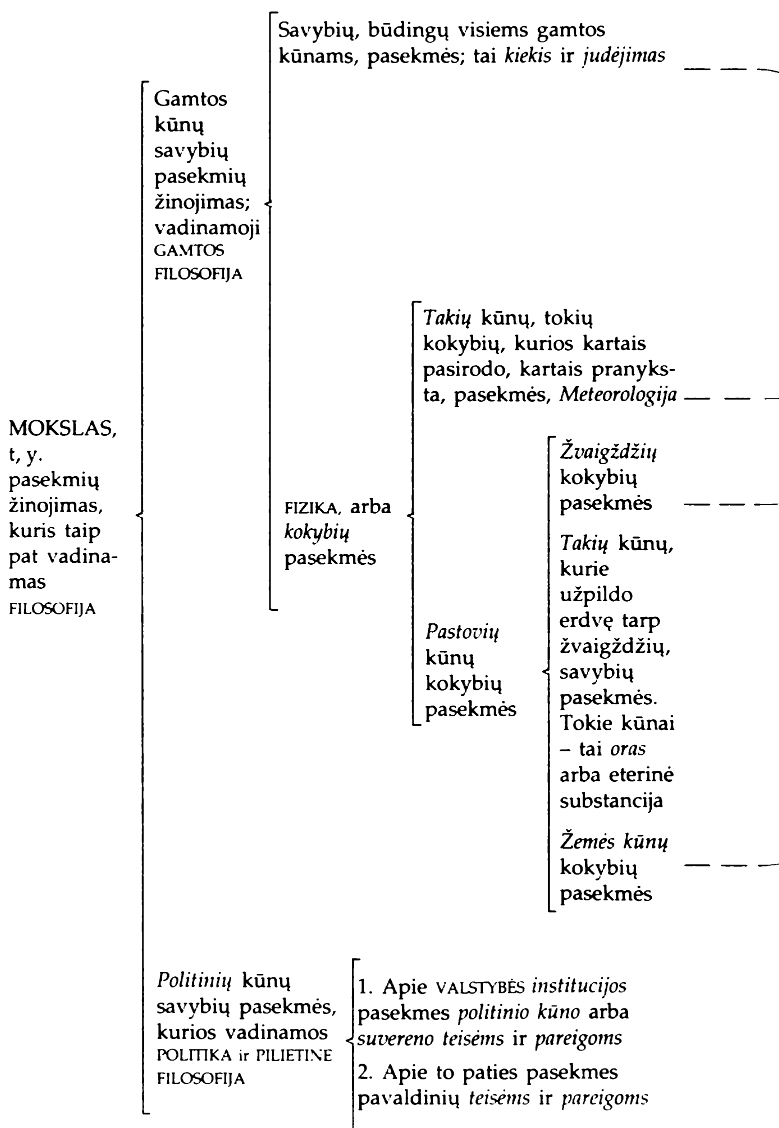
Devintas skyrius

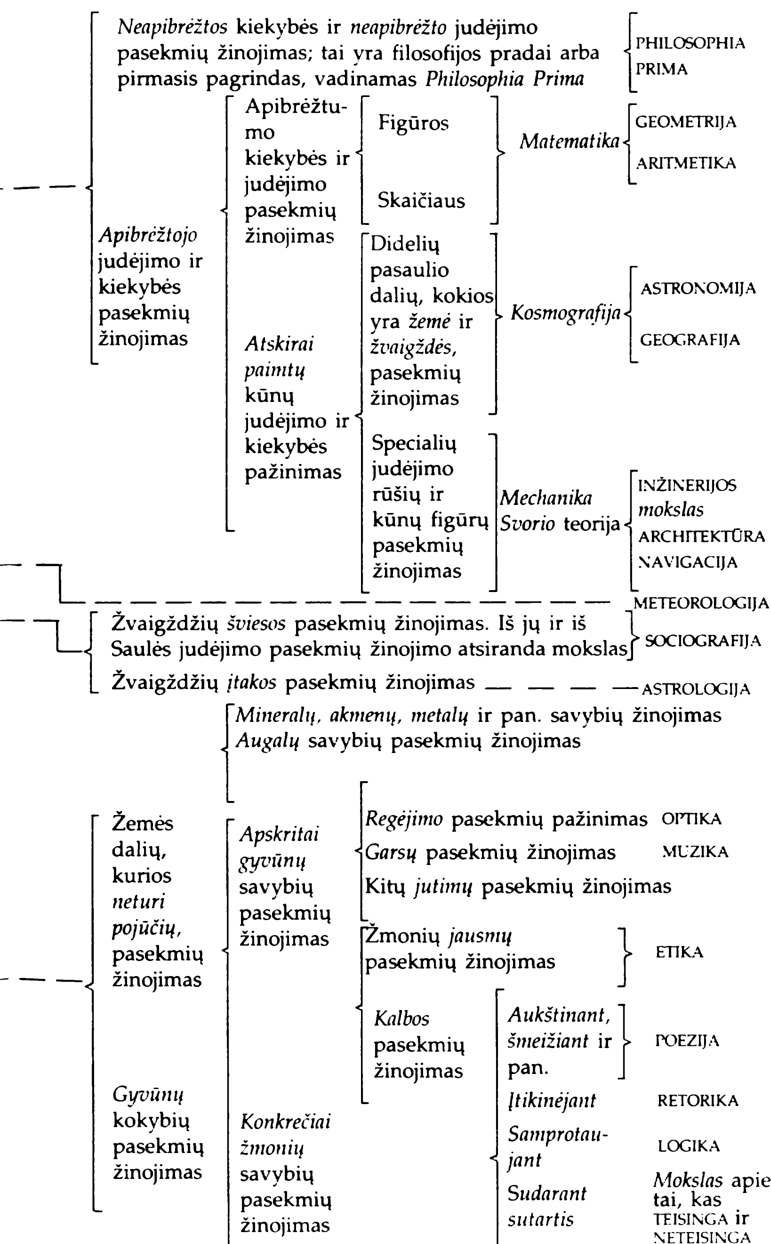
APIE SKIRTINGUS ŽINOJIMO DALYKUS

Yra dvi ŽINOJIMO (knowledge) rūšys. Viena jų yra *fakto žinojimas,* antroji – *vieno teiginio poveikio kitam teiginiui žinojimas.* Pirmasis žinojimas yra ne kas kitas, o jutimai ir atmintis, t. y. *absoliutus žinojimas,* pavyzdžiui, kai mes matome vykstantį faktą arba prisimename, kad jis įvyko. Tai žinojimas, kurio reikalaujama iš liudytojo. Antrasis vadinamas *mokslu* ir yra *sąlygiškas,* pavyzdžiui, kai mes žinome, kad *parodyta figūra yra apskritimas, tada bet kuri tiesioji, einanti per jo centrą, padalins jį į dvi lygias dalis.* Ir tokio žinojimo reikalaujama iš filosofo, kitaip sakant, iš to, kuris pretenduoja į samprotavimą.

Žinomo *fakto žinojimo* užrašymas yra vadinamas *istorija.* Ji yra dviejų rūšių; viena vadinama *gamtos istorija;* tai istorija tokių faktų, arba gamtos reiškinių, kurie nepriklauso nuo žmogaus *valios.* Pavyzdžiui, *metalų, augalų, gyvūnų, šalių* ir panašių dalykų istorijos. Kitos rūšies *pilietinė istorija;* tai laisvų ir sąmoningų žmogaus veiksmų valstybėse istorija.

Mokslo registrai yra tokios *knygos,* kuriose yra teiginių sekų, t.y. vieno teiginio ryšio su kitu, *įrodymai,* ir jos dažniausiai vadinamos *filosofijos knygomis.* Tokių knygų yra daug rūšių ir jos priklauso nuo dalykų įvairovės. Jas galima suskirstyti taip, kaip aš suskirsčiau šioje lentelėje:

MOKSLAS, t. y. pasekmių žinojimas, kuris taip pat vadinamas FILOSOFIJA
Gamtos kūnų savybių pasekmių žinojimas; vadinamoji GAMTOS FILOSOFIJA
Savybių, būdingų visiems gamtos kūnams, pasekmės; tai *kiekis* ir *judėjimas*
FIZIKA, arba *kokybių* pasekmės
Takių kūnų, tokių kokybių, kurios kartais pasirodo, kartais pranyksta, pasekmės, *Meteorologija*
Pastovių kūnų kokybių pasekmės
Žvaigždžių kokybių pasekmės
Takių kūnų, kurie užpildo erdvę tarp žvaigždžių, savybių pasekmės. Tokie kūnai – tai *oras* arba eterinė substancija
Žemės kūnų kokybių pasekmės
Politinių kūnų savybių pasekmės, kurios vadinamos POLITIKA ir PILIETINĖ FILOSOFIJA
1. Apie VALSTYBĖS *institucijos* pasekmes *politinio kūno* arba *suvereno teisėms* ir *pareigoms*
2. Apie to paties pasekmes pavaldinių *teisėms* ir *pareigoms*

Neapibrėžtos kiekybės ir *neapibrėžto* judėjimo pasekmių žinojimas; tai yra filosofijos pradai arba pirmasis pagrindas, vadinamas *Philosophia Prima*
PHILOSOPHIA PRIMA
Apibrėžtojo judėjimo ir kiekybės pasekmių žinojimas
Apibrėžtumo kiekybės ir judėjimo pasekmių žinojimas
Figūros
Skaičiaus
Matematika
GEOMETRIJA
ARITMETIKA
Atskirai paimtų kūnų judėjimo ir kiekybės pažinimas
Didelių pasaulio dalių, kokios yra *žemė* ir *žvaigždės*, pasekmių žinojimas
Kosmografija
ASTRONOMIJA
GEOGRAFIJA
Specialių judėjimo rūšių ir kūnų figūrų pasekmių žinojimas
Mechanika
Svorio teorija
INŽINERIJOS *mokslas*
ARCHITEKTŪRA
NAVIGACIJA
METEOROLOGIJA
Žvaigždžių *šviesos* pasekmių žinojimas. Iš jų ir iš Saulės judėjimo pasekmių žinojimo atsiranda mokslas
SOCIOGRAFIJA
Žvaigždžių *įtakos* pasekmių žinojimas
ASTROLOGIJA
Mineralų, akmenų, metalų ir pan. savybių žinojimas
Augalų savybių pasekmių žinojimas
Žemės dalių, kurios *neturi pojūčių*, pasekmių žinojimas
Gyvūnų kokybių pasekmių žinojimas
Apskritai gyvūnų savybių pasekmių žinojimas
Regėjimo pasekmių pažinimas
OPTIKA
Garsų pasekmių žinojimas
MUZIKA
Kitų *jutimų* pasekmių žinojimas
Konkrečiai žmonių savybių pasekmių žinojimas
Žmonių *jausmų* pasekmių žinojimas
ETIKA
Kalbos pasekmių žinojimas
Aukštinant, šmeižiant ir pan.
POEZIJA
Įtikinėjant
RETORIKA
Samprotaujant
LOGIKA
Sudarant sutartis
Mokslas apie tai, kas TEISINGA ir NETEISINGA

Dešimtas skyrius

APIE GALIĄ, VERTĘ, ORUMĄ, PAGARBĄ IR VERTINGUMĄ

Galia. *Žmogaus galia* apskritai yra jo dabar turimos priemonės ateityje įgyti kokį nors matomą gėrį, ir yra arba *įgimta* arba *instrumentinė*.

Įgimta galia yra kūno ar proto sugebėjimų pranašumas, nepaprasta jėga, grožis, įžvalgumas, gabumas, iškalba, dosnumas, kilnumas. Galios, kurios įgytos šių [įgimtų] galių arba sėkmės dėka, yra *instrumentinės*. Tai priemonės ir instrumentai dar didesnei galiai įgyti, pvz., turtams, reputacijai, draugams ir slaptai Dievo pagalbai, kurią žmonės vadina sėkme arba laime, nes galios prigimtis šiuo požiūriu panaši į šlovę, vis augančią jai plintant, arba į sunkių kūnų judėjimą, kuris kuo toliau, tuo labiau spartėja.

Didžiausia žmogaus galia yra ta, kuri sudaryta iš daugumos žmonių galių, susitarimų, suvienytų į vieną asmenį, fizinį arba pilietinį, kuris naudojasi visomis šiomis galiomis, savo valia, – tokia yra valstybės galia, arba priklauso nuo kiekvieno atskiro jos nario valios – tokia yra partijos arba sambūrio (faction) galia, arba atskirų sambūrių, suvienytų į lygą, galia. Todėl turėti tarnų yra galia, turėti draugų – irgi yra galia, nes jie yra suvienytos jėgos.

Turtas kartu su dosnumu taip pat yra galia, nes jis padeda įsigyti draugų ir tarnų; turtas be dosnumo nėra galia, nes šiuo atveju jis negina, o daro žmones lengvai prieinamomis pavydo aukomis.

Valdžios reputacija yra galia, nes ji pritraukia tuos, kuriems reikia globos.

Dėl tos pačios priežasties yra ir mylinčio savo šalį žmogaus reputacija, vadinama populiarumu.

Nesvarbu, dėl kokios savybės žmogus yra kitų mylimas arba kelia jiems baimę, arba garsėja, kaip turintis tokią savybę, tai yra jo galia, priemonė sulaukti daugelio žmonių pagalbos ir tarnavimo.

Sėkmė yra galia, nes ji sukuria žmogaus išminties ir laimės reputaciją, kuri verčia žmones arba jo bijoti, arba juo pasikliauti.

Jau įgijusių galią žmonių mandagumas yra jų galios stiprinimas, nes šitaip jie pelno kitų meilę.

Garsėjimas nuovoka tvarkant reikalus taikos metu ar vykstant karui yra galia, nes nuovokiems žmonėms mes daug noriau patikime mūsų pačių valdymą.

Kilmingumas yra galia, bet tik tose valstybėse, kur kilmingieji turi privilegijų, kurios ir yra jų galia.

Galia yra ir iškalba, nes ji atrodo kaip nuovokumas.

Galia yra graži žmogaus išvaizda, nes, būdama gėrio pažadas, ji palankiai nuteikia tų žmonių atžvilgiu moteris ir nepažįstamuosius.

Žinojimas yra maža galia, nes nepasireiškia išorėje, todėl neatpažįstamas nė viename žmoguje; be to, jis būdingas tik nedaugeliui, o ir tie žino tik nedaugelį dalykų. Mat žinojimas yra tokios prigimties, kad suprasti jį esant gali tik tas, kuris nemaža dalimi jį jau įgijo.

Menai, naudingi visuomenei ir turintys pritaikymą, pvz., fortifikacija, mašinų ir kitų karo įrankių kūrimas, yra galia, nes padeda gynybai ir pergalei, ir nors tikroji jų motina yra mokslas, būtent matematika, tačiau jie iškeliami į dienos šviesą amato meistro rankomis, todėl laikomi (pribuvėją paprasti žmonės vadina motina) jo darbu.

Vertė. Žmogaus VERTĖ (worth), arba vertingumas, kaip ir kitų daiktų, yra jo kaina, t. y. tiek, kiek būtų duodama už naudojimąsi jo galia, todėl ji nėra absoliutus dalykas, o priklauso nuo kito poreikių ir sprendimų. Gabaus ka-

reivių vado vertė didelė karo – dabar vykstančio ar neišvengiamai gresiančio – metu, tačiau ne tokia didelė taikos metu. Išsilavinęs ir nepaperkamas teisėjas turi didelę vertę taikos metu, bet ne tokią didelę karo metu. Tiek kitų dalykų, tiek ir žmonių vertę nustato ne pardavėjas, o pirkėjas. Nors žmogus (kaip dauguma ir daro) vertintų save kuo aukščiausiai, tačiau tikroji jo vertė yra ne didesnė už tą, kuria jį vertina kiti.

Vertės, kurią mes suteikiame vienas kitam, apraiška yra tai, ką mes dažniausiai vadiname gerbimu ir negerbimu. Didžiai vertinti žmogų – reiškia jį *gerbti;* menkai vertinti – jo *negerbti.* Bet didžiai ir menkai šiuo atveju reikia suprasti kaip lyginimą su ta verte (rate), kurią žmogus suteikia pats sau.

Orumas. Visuomeninė žmogaus vertė, kurią jam suteikia valstybė arba visuomenė, yra tai, ką žmonės paprastai vadina ORUMU (dignity). Ir ši jo vertė, kurią jam suteikia valstybė, yra išreiškiama suteikiant jam valdžios, teismo, valstybinių įstaigų pareigas arba vardus ir titulus, kurie įvedami kaip pasižymėjimo ženklai tokiai vertei išskirti.

Pagarba ir ***nepagarba.*** Prašyti kitą kokios nors pagalbos, tai rodyti jam PAGARBĄ (honour), nes tai yra ženklas, kad mes manome, jog jis turi galią mums padėti; ir juo sunkiau tokią pagalbą suteikti, juo didesnė pagarba.

Paklusti kam nors, vadinasi, rodyti pagarbą, nes joks žmogus nepaklūsta tiems, kurie, jo manymu, neturi galios jam padėti arba pakenkti. Taigi nepaklusti – reiškia *negerbti.*

Dovanoti žmogui brangias dovanas, reiškia jį pagerbti, nes tai yra jo protekcijų pirkimas ir jo galios pripažinimas. Dovanoti menkas dovanas, – vadinasi, jo negerbti, nes tai yra tik išmalda, bylojanti, kad tas žmogus yra toks, kuriam reikalinga menka pagalba.

Uoliai rūpintis kieno nors gėriu, taip pat jam meilikauti, irgi reiškia jį gerbti, nes tai yra ženklas, kad mes norime jo globos ar pagalbos. Nepaisyti ko nors ir jį ignoruoti – vadinasi, jo negerbti.

Duoti kelią, užleisti kam nors kokį nors patogesnę vietą, vadinasi, jį gerbti, nes tai yra didesnės galios pripažinimas. Reikalauti sau šio patogumo reiškia nepagarbą kitam.

Rodymas kitam žmogui kokių nors meilės ar baimės ženklų yra pagarba; nes ir mylėti, ir bijotis – tai jį vertinti. Ką nors niekinti arba ko nors nemylėti ir mažiau bijoti, negu jis to tikisi, vadinasi, jo negerbti, t. y. menkai jį vertinti.

Girti, aukštinti ar vadinti ką nors laimingu – reiškia pagarbą, nes yra vertinamas tik gerumas, jėga ir laimė. Užgaulioti, plūsti, išjuokti ar gailėtis – vadinasi, negerbti.

Kalbėti su kuo nors pagarbiai, būti su juo pagarbiam ir kukliam – vadinasi, jį gerbti, ir tai yra baimės jį įžeisti požymiai. Kalbėti su kuo nors neapgalvotai, elgtis jo akivaizdoje nepadoriai, nevalyvai, akiplėšiškai reiškia to žmogaus negerbti.

Tikėti kuo nors, juo pasitikėti ir pasikliauti, reiškia jį gerbti; tai geros nuomonės apie jo dorybę ir galią ženklas. Nepasitikėti ar netikėti – tai negerbti.

Klausyti kokio nors žmogaus patarimo arba domėtis tuo, kad ir ką jis kalbėtų, – reiškia jį gerbti, nes tai požymis, kad mes jį laikome išmintingu, iškalbingu ar sąmojingu. Snausti, išeiti ar šnekučiuotis jam kalbant – tai jo negerbti.

Daryti kitam dalykus, kuriuos jis laiko pagarbos ženklais arba kuriuos tokiais daro įstatymas ar paprotys, – reiškia ji gerbti, nes pritardami pagarbai, rodomai kitų, mes pripažįstame visų pripažintą galią. Atsisakyti juos daryti – reiškia negerbti.

Sutikimas su kieno nors nuomone reiškia pagarbą jam, nes tai ženklas, kad pritariame jo sprendimui ir išminčiai. Nesutikimas – tai nepagarba ir priekaištavimas jam dėl klaidos ar (jei nesutinkama dėl daugelio dalykų) kvailumo.

Sekti kuo nors – reiškia jį gerbti, jam karštai pritarti. Mėgdžioti jo priešus – vadinasi, jo negerbti.

Gerbti tuos, kuriuos gerbia koks nors žmogus, – reiškia gerbti jį patį, nes tai ženklas, kad pritariame jo sprendimui. Gerbti jo priešus, – vadinasi, negerbti jo.

Naudotis kieno nors patarimu arba pagalba sunkiu atveju reiškia jį gerbti, nes tai yra ženklas, kad manome jį esant išmintingą ar turintį kitokią galią. Tais pačiais atvejais atsisakymas siūlomo patarimo ar pagalbos byloja apie nepagarbą.

Visi šie pagarbos reiškimo būdai yra natūralūs tiek valstybėje, tiek ir privačiame gyvenime. Tačiau valstybėse, kur žmogus (arba žmonės) turi aukščiausiąją valdžią ir gali viską, kas patinka, padaryti pagarbos ženklais, gali būti ir kitų pagarbos ženklų.

Suverenas parodo pagarbą savo pavaldiniui, suteikdamas jam kokį nors titulą, pavesdamas pareigas, duodamas užsiėmimą arba atlikdamas veiksmus, kuriuos jis pats savo valia nustatė kaip pagarbos savo pavaldiniui ženklą.

Persijos karalius pareiškė pagarbą Mordechajui, nusprendęs, kad jis, aprengtas karaliaus rūbais ir su karūna ant galvos, jotų gatvėmis ant vieno iš karališkų žirgų, o prieš jį eitų princas šaukdamas: *„Taip daroma žmogui, kurį karalius nori ypatingai pagerbti"*[20]. Tačiau kitas Persijos karalius, ar tas pats kitu atveju, kažkam, kuris už didelius nuopelnus panoro būti aprengtas karaliaus rūbais, leido, bet su sąlyga, kad šis juos dėvėtų kaip karaliaus juokdarys, ir tai jau buvo nepagarba. Taigi pilietiniai pagarbos ir pasižymėjimo ženklai kyla iš valstybės asmens ir pri-

klauso nuo suvereno valios, todėl jie yra laikini ir vadinami *pilietinės pagarbos ženklais.* Tai teisėjo vardas, pareigos, titulai, o kai kuriose vietose – uniformos ir herbai. Ir žmonės gerbia tuos, kurie juos turi, kaip turinčius daug valstybės palankumo ženklų, o toks palankumas yra galia.

Garbingumas. Visoks turtas, veiksmas arba savybė, kuri yra galios įrodymas ir ženklas, yra *garbingi.*

Todėl būti gerbiamam, daugelio mylimam ar keliančiam daugeliui baimę, yra garbinga, nes tai yra galios įrodymai. Būti gerbiamam nedaugelio arba niekieno yra *negarbingumas.*

Negarbingumas. Valdžia ir pergalė kelia pagarbą, nes yra pasiekiami jėga; o nelaisvė yra negarbingumas, jis siejasi su neturtu ar baime.

Sėkmė (jeigu ji nuolatinė) yra pagarbos dalykas kaip Dievo malonės ženklas. Nelaimės ir praradimai – negarbinga. Turėti turto garbinga, nes jis yra jėga. Skurdas – negarbinga. Didžiadvasiškumas, dosnumas, viltis, drąsa, pasitikėjimas kelia pagarbą, nes jie kyla iš galios pojūčio. Silpnadvasiškumas, šykštumas, baimingumas, nepasitikėjimas savimi yra negarbingumas.

Savalaikis apsisprendimas arba nusprendimas, ką reikia daryti, kelia tam tikrą pagarbą, nes tai yra mažų sunkumų ir pavojų niekinimas. Neryžtingumas – tam tikra negarbė, nes tai ženklas, kad pervertinami maži sunkumai ir maži pranašumai. Iš tikrųjų, jei žmogus svarstė apie dalykus pakankamai ilgai ir nieko nenusprendė, matyt, skirtumas tarp dalykų vertės yra labai menkas; todėl, jei žmogus nieko nenusprendė, vadinasi, jis teikia pernelyg daug reikšmės menkiems dalykams, o tai yra silpnadvasiškumas.

Visi veiksmai ir kalbos, išplaukiančios arba atrodo, kad išplaukiančios iš didelio patyrimo, žinojimo, sugebėjimo spręsti ar sąmojingumo, kelia pagarbą, nes visi šie daly-

kai yra galia. Veiksmai arba žodžiai, kurie išplaukia iš suklydimo, nežinojimo arba kvailumo, daro negarbę.

Jeigu žmogaus rimtumas, atrodo, išplaukia iš to, kad jo protas yra kuo nors užimtas, tai jis kelia pagarbą, nes užimtumas yra galios požymis. Tačiau jeigu jis, kaip atrodo, kyla iš žmogaus noro tokiu atrodyti, tai yra negarbė, nes pirmojo rimtumas primena laivo, pakrauto prekėmis, stabilumą; antrojo rimtumas – tai lyg stabilumas tokio laivo, kurio balastas yra smėlis ir kitoks šlamštas.

Būti žymiam, tai yra žinomam dėl savo turto, pareigų, didelių darbų ir žygių arba kokio nors didelio gėrio, yra garbinga, nes tai yra galios, dėl kurios jis yra žymus, ženklas. Priešingai, nežinomumas yra nešlovė.

Būti kilusiam iš žymių tėvų yra garbinga, nes garsių tėvų vaikai labai lengvai gauna pagalbą ir įgyja savo protėvių draugų. Priešingai, būti kilusiam iš nežinomų tėvų, yra negarbinga.

Veiksmai, kylantys iš teisingumo jausmo ir susiję su praradimais, laikomi garbingais, nes tai didžiadvasiškumo požymis, o didžiadvasiškumas yra galios ženklas. Priešingai, suktumas, gudravimas, teisingumo nepaisymas, yra negarbinga.

Godumas didelio turto, didelis pasižymėjimo ir garbės ženklų troškimas yra tam tikras garbingumas, nes tai galios juos įgyti ženklai. Mažų laimėjimų ar paaukštinimų troškimas ar mažos ambicijos laikoma negarbe.

Šiuo atveju pagarbumo nekeičia tai, ar tas veiksmas, jeigu tik jis kilnus ir varginantis, vadinasi, didelės galios ženklas, yra teisingas ar neteisingas, nes pagarba – tai vien nuomonė apie galią. Todėl ir senovės pagonys manė, kad jie neniekina, o, priešingai, kad didžiai šlovina dievus, vaizduodami juos savo poemose prievartaujančius, vagiančius ir atliekančius kitus didžius, bet neteisingus ar nešvarius veiksmus; todėl jokie Jupiterio žygiai

nėra tokie šlovingi kaip jo svetimoterystė, o Merkurijaus – kaip jo apgavystės ir vagystės. Iš garbinimų Homero himne didžiausias yra tas, kuris gimė rytą, vidurdieny išrado muziką, o vakare pavogė Apolono bandą iš jo piemenų.

Žmonės, prieš sukuriant dideles valstybes, taip pat nelaikė gėdinga būti piratu ar pakelės plėšiku, – veikiau tai buvo vertinama kaip teisėta veikla, ir ne vien Graikijoje, bet ir kitose tautose, kaip akivaizdu iš senovės istorijos. Ir šiandien šioje pasaulio dalyje yra gerbiamos dvikovos, nors jos yra ir neteisėtos, ir bus gerbiamos tol, kol ateis toks laikas, kai pagarba bus pareiškiama tiems, kurie jų atsisakys, ir gėdinami bus tie, kurie kviečia į dvikovą. Juk dvikovos taip pat dažnai būna drąsos pasireiškimai, o drąsos pagrindas visuomet yra jėga arba miklumas, kurie yra galia; nors dažniausiai jos būna neapgalvotos kalbos ir negarbės baimės vieno arba abiejų besikaunančių padarinys. Įsipainioję per neapdairumą yra priversti kautis, kad išvengtų nešlovės.

Herbai. Paveldėti herbai ir giminės ženklai ant drabužių, jeigu jie suteikia reikšmingas privilegijas, yra gerbtini, kitu atveju – ne, nes jų galią sudaro arba privilegijos, arba turtas, arba kokie nors kiti dalykai, kurie yra vienodai gerbiami kitų žmonių. Ši garbingumo rūšis, dažniausiai šlovinama diduomenės, kilo iš senovės germanų, nes tokių dalykų nėra buvę ten, kur nebuvo žinomi germanų papročiai. Ir dabar šie dalykai nežinomi ten, kur niekada negyveno germanai. Senovės graikų karo vadai, eidami į karą, išsipiešdavo ant savo skydų jiems patinkančius ženklus, nes neišpieštas skydelis buvo skurdo ir eilinio kareivio požymis; tačiau tie išpiešti skydai nebuvo perduodami paveldėjimo keliu. Romėnai perduodavo savo giminės ženklus, tačiau tai buvo jų protėvių portretai, o ne ženklai ir įrašai. Azijos, Afrikos ir Amerikos tautos niekada

neturėjo ir neturi tokių dalykų. Šį paprotį turėjo vien germanai ir jį išplatino Anglijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje ir Italijoje, kai jie padėdavo romėnams arba patys užkariaudavo ką nors šiose vakarinėse pasaulio dalyse.

Senovėje Vokietija, kaip ir kitos šalys savo valstybės užuomazgoje, buvo susiskaldžiusi ir valdoma gausybės mažų valdoviukų arba giminių vadų, kurie be perstojo kariavo vieni su kitais. Šie vadai arba valdovai dažniausiai dėl to, kad juos ginkluotus atpažintų savieji, o iš dalies ir norėdami pasipuošti, nupiešdavo ant savo ginklų, skydų ar apsiaustų kokių nors žvėrių ar kitų daiktų atvaizdus, taip pat užsidėdavo ant savo šalmų kokį nors išsiskiriantį ir aiškiai matomą ženklą. Ir šis ornamentas ant ginklų ir ant šalmo paveldėjimo keliu pereidavo jų vaikams: vyriausiam – toks koks yra, kitiems – su tam tikrais pakeitimais, kuriuos vyriausiasis vadas, vokiškai vadinamas *Here-alt*, manė esant reikalingus. Kai daug tokių giminių susijungdavo ir sudarydavo didesnę monarchiją, ši Here-alto pareiga suteikti skirtumus herbams buvo paversta specialia tarnyba. Ir šių valdovų palikuonys yra didžioji ir sena diduomenė, kurios herbuose dažniausiai pavaizduoti drąsūs ir plėšrūs padarai arba pilys, dantytos tvirtovių sienos, kardasaičiai, ginklai, grotos, aštriatvorės ir kiti kariniai ženklai, nes tuomet niekas nebuvo taip gerbiama kaip geros karinės savybės. Vėliau ne tik karaliai, bet ir respublikos suteikdavo įvairaus pobūdžio herbus žmonėms, kurie eidavo į karą arba iš jo grįždavo, paskatinti arba apdovanoti už nuopelnus. Visa tai pastabus skaitytojas gali rasti tokiuose senovės graikų ir romėnų istorijos veikaluose, kuriuose minima germanų tauta ir tų laikų papročiai.

Garbės titulai. *Garbės* titulai, pavyzdžiui, kunigaikštis, grafas, markizas ir baronas, yra gerbiami, kaip turintys vertę, kurią jiems suteikė aukščiausioji valstybės valdžia.

Senais laikais tai buvo pareigų ir karinės valdžios titulai, kai kurie paveldėti iš romėnų, kai kurie – iš germanų ir prancūzų. Kunigaikščiai (lotyniškai *duces*) buvo karvedžiai; grafai *(comites)* lydėdavo karvedį iš draugystės ir būdavo paliekami valdyti ir ginti užkariautų ir numalšintų kraštų. Markizai *(marchiones)* buvo grafai, kurie valdė imperijos pakraščius. Šie kunigaikščio, grafo ir markizo titulai atėjo į imperiją apytikriai Konstantino Didžiojo[21] laikais iš germanų *(militia)* papročių. Tačiau baronas, atrodo, buvo gālų titulas ir reiškė didelį žmogų; tokie buvo karaliaus ar princo žmonės, karo metu laikomi asmeninėms paslaugoms. Man regis, „baronas" yra kilęs iš *„vir"*, virtusio *„ber"* ir *„bar"*, kuris gālų kalboje reiškė tą patį, ką ir *„vir"* lotyniškai, vėliau šis žodis kisdamas virto *„bero"* ir *„baro"*; taigi ir šie žmonės buvo vadinami *beroneis*, vėliau – *barones* ir ispanų kalboje – *varones*. Tie, kurie norėtų smulkiau sužinoti apie garbės titulų kilmę, gali tai rasti, kaip tai padariau aš, nuostabiausiame p. Seldeno[22] traktate šia tema. Ilgainiui šios garbingos pareigos – dėl neramumų ir tam, kad valdymas būtų geras ir taikus, – buvo paverstos vien titulais, dažniausiai skirtais pavaldinių hierarchijai, jų vietai ir tvarkai valstybėje pažymėti; ir žmonės tapdavo kunigaikščiais, grafais, markizais ir baronais tokiose vietovėse, kuriose jie neturėjo nei valdų, nei nuosavybės. Tam pačiam tikslui buvo sumanyta ir daugiau titulų.

Vertingumas. Tinkamumas. Žmogaus VERTINGUMAS (worthiness) skiriasi nuo jo vertės, taip pat ir nuo jo pranašumų ar nuopelnų, – tai ypatinga galia ar sugebėjimas tam, kam jis, sakoma, yra vertas; šis ypatingas sugebėjimas dažniausiai vadinamas TINKAMUMU (fitness), arba *pritaikytumu* (aptitude).

Kadangi labiausiai vertas būti vadu, teisėju ar turėti kokias nors kitas pareigas tas, kuris tam yra tinkamiau-

sias ir pasižymi savybėmis, kurių reikia toms pareigoms gerai atlikti; ir labiausiai vertas turtų tas, kuris pasižymi savybėmis, labiausiai reikalingomis geram tų turtų naudojimui, – neturėdamas kurios nors iš šių savybių, žmogus vis dėlto gali būti garbingas bei vertas ir vertingas dėl ko nors kito. Antra vertus, žmogus gali būti vertas turto, pareigų ar tarnybos, tačiau vis dėlto neturėti pirmumo teisės jų gauti, todėl negalima sakyti, kad jis jų nusipelno ar užsitarnauja. Iš tikrųjų nuopelnas suponuoja teisę ir tai, kad užsitarnautas dalykas priklauso gauti pagal pažadą, bet apie tai daugiau pasakysiu vėliau, kai kalbėsiu apie sutartis.

Vienuoliktas skyrius

APIE ELGSENOS SKIRTUMUS

Kas yra elgsena. *Elgseną* (manners) aš čia suprantu ne kaip deramą elgesį, geras manieras, pavyzdžiui, kaip žmogus turi sveikintis su kitu žmogumi arba kaip jis turi išsiskalauti burną ar išsivalyti dantis prieš eidamas į svečius, ir kitus panašius *paprasto padorumo* (small morals) dalykus, o kaip tas žmonių savybes, kurios yra susijusios su jų gyvenimu drauge taikoje ir vienybėje. Todėl turime atsižvelgti į tai, kad laimė šiame gyvenime – tai ne patenkintos sielos ramybė. Mat nėra tokio *finis ultimus* (galutinio tikslo) ir *summum bonum* (didžiausio gėrio), apie kuriuos kalbama senųjų filosofų moralistų knygose. Ir žmogus, kuris jau nieko nenori, negali ilgiau gyventi, kaip ir tas, kuris nebeturi pojūčių ir vaizduotės. Laimė yra nuolatinis noro judėjimas nuo vieno objekto prie kito; ir pirmesniojo objekto pasiekimas yra tik žingsnis prie antrojo. Priežastis ta, kad žmogaus tikslas nėra pasitenkinti tik kartą ir vieną akimirką, [žmogaus tikslas] yra užsitikrinti, kad savo norus galėtų patenkinti ir ateityje. Todėl žmo-

nės valingais veiksmais ir polinkiais siekia ne tik [ką nors] įgyti, bet ir užsitikrinti patenkinamą bei sotų gyvenimą; skiriasi tik būdai, kuriuos iš dalies nulemia žmonių skirtingi jausmai, iš dalies žinojimas skirtumo tų priežasčių, kurios duoda norimą rezultatą, ir nuomonių apie jas.

Nuolatinis valdžios troškimas, būdingas visiems žmonėms. Taigi į pirmą vietą aš iškelsiu bendrą visų žmonių polinkį – amžiną ir nuolatinį vis didesnės valdžios troškimą, pasibaigiantį tik su mirtimi. Priežastis ne visada yra ta, kad žmogus tikisi vis didesnio malonumo už tą, kurį jis jau turėjo; ir ne ta, kad jis negalėtų pasitenkinti nuosaikia valdžia, o ta, kad jis negali užsitikrinti valdžios ir priemonių dėl savo gerovės, kurią jis turi dabar, neįgydamas daugiau. Todėl taip ir yra, kad karaliai, kurių valdžia yra didžiausia, stengiasi ją namuose stiprinti įstatymais, o užsienyje – karais; ir kai tai pavyksta, atsiranda naujas troškimas: kai kuriems – garbės, kurią atneštų nauji užkariavimai, kitiems – ramaus, lengvo gyvenimo ir juslinių malonumų, dar kitiems – kad jais būtų žavimasi arba kad jie būtų giriami už pranašumą kuriame nors iš menų ar šiaip dėl kokio nors kito proto sugebėjimo.

Vaidų, kylančių dėl tarpusavio varžybų, pamėgimas. Tarpusavio varžybos dėl turtų, garbės, vadovavimo ar kitos valdžios krypsta į vaidus, priešiškumą ir karą, nes būdas, kuriuo kiekvienas varžovas gali patenkinti savo norą, yra žudyti, pajungti, išstumti arba atstumti kitą. Iš dalies varžybos dėl garbės nuteikia senovės garbinimui. Nors žmonės varžosi su gyvaisiais, o ne su mirusiais, kuriuos iškelia labiau negu priklauso, kad jie galėtų užtemdyti gyvųjų šlovę.

Pilietinis paklusnumas, kylantis iš ramybės noro, iš mirties ar sužeidimo baimės. Ramaus lengvo gyvenimo ir juslinių malonumų troškimas lenkia žmones paklusti

bendrajai valdžiai, nes tokiais norais žmogus atsisako tos saugos, kurios jis galėtų tikėtis iš savo paties darbštumo ir darbo. Mirties ir sužeidimo baimė nuteikia tam pačiam ir dėl tos pačios priežasties. Priešingai, neturtingi ir užgrūdinti žmonės, nepatenkinti savo padėtimi, taip pat kaip ir tie, kurie trokšta vadovauti kariuomenei, yra linkę palaikyti bei skatinti priežastis, sukeliančias karą, kelti neramumus ir maištus, nes karinę šlovę galima įgyti tik kariaujant; ir nėra kitos vilties blogam žaidimui pataisyti, kaip tik priversti iš naujo išmaišyti kortas.

Paklusnumas, kylantis iš menų pamėgimo. Žinojimo ir taikių menų troškimas verčia žmones paklusti bendrai valdžiai, nes tai yra noras turėti laisvalaikį ir, vadinasi, kad juos gintų ne jų pačių, o kokia nors kita jėga.

Dorybės meilė, kylanti iš pagyrimų troškimo. Garbės noras nuteikia žmones girtiniems veiksmams, kad jie patiktų tiems, kurių sprendimą jie vertina, nes mes niekiname ir pagyrimus tų žmonių, kuriuos niekiname. Pomirtinės šlovės troškimas nuteikia taip pat. Ir nors po mirties ir nebus juntami pagyrimai, sakomi mums žemėje, nes tai džiaugsmai, kurie ištirpsta neapsakomuose dangaus džiaugsmuose arba kurie išnyksta ir užgęsta nepaprastose pragaro kančiose, tačiau tokia šlovė nėra tuščia ir nevaisinga, nes žmonės patiria malonumą dabar, ją numatydami ir galvodami apie naudą, kurią dėl jos turės jų palikuonys; nors to jie nemato dabar, tačiau įsivaizduoja, o kiekvienas dalykas, kuris malonus pojūčiams, taip pat malonus ir jį įsivaizduojant.

Neapykanta, kylanti dėl to, kad sunku atsilyginti už dideles geradarystes. Jei sulaukiame iš žmogaus, kuris, manome, yra mums lygus, didesnių geradarysčių, nei galime tikėtis jam atsilyginti, tai nuteikia apsimestinei meilei, o iš tikrųjų – slaptai neapykantai, nes pasijuntame esą

beviltiški skolininkai, kurie, vengdami susitikti su skolintoju, slapta geidžia, kad šis atsidurtų ten, kur jo niekada daugiau nebeišvystų. Juk geradarystės įpareigoja, o įpareigojimai – tai vergovė; įsipareigojimas, kurio negalima išpildyti, yra amžina vergovė, kuri – lygiam sau žmogui – yra nepakenčiama. Tačiau jei patyrėme geradarystę iš žmogaus, kurį mes pripažįstame esant aukštesnį už mus, tai nuteikia meilei, nes įsipareigojimas čia nėra naujas pažeminimas; ir džiaugsmingas priėmimas (kurį žmonės vadina *dėkingumu*) yra tokia pagarba, išreiškiama įpareigojančiam, kad apskritai yra laikoma atsilyginimu. Ir geradarystės, nors ir patirtos iš lygaus ar žemesnio, jeigu tik yra viltis atsimokėti, nuteikia meilei, nes, gavėjo supratimu ir ketinimu, tai yra abipusės pagalbos ir abipusių paslaugų įsipareigojimas; iš to kyla tarpusavio varžybos, kuris kurį pranoks geradarystėmis ir dovanomis, – kilniausios ir naudingiausios varžybos, kokios tik gali būti, kur nugalėtojas yra patenkintas savo pergale, o kitas atsirevanšuoja tai pripažindamas.

Neapykanta, kylanti iš suvokimo, kad jis pats nusipelno neapykantos. Jeigu žmogus įžeidė kitą žmogų labiau, nei gali ar nori tai išpirkti, tai jis yra linkęs neapkęsti įžeistojo, nes turi tikėtis keršto arba atleidimo, o tai jam tiek viena, tiek kita yra nepakenčiama.

Pasirengimas sužeisti, kylantis iš baimės. Priespaudos ir spaudimo baimė nuteikia žmogų užbėgti tam už akių, t. y. pirmam suduoti smūgį arba ieškoti visuomenės pagalbos, nes nėra kitų būdų, kuriais žmogus galėtų apsaugoti savo gyvybę ir laisvę.

Ir iš nepasitikėjimo savo paties protu. Žmonės, kurie nepasitiki savo pačių sumanymu, sąmyšio ir maištų metu yra geriau pasirengę pergalei už tuos, kurie mano, kad jie yra išmintingi arba gudrūs. Mat pirmieji mėgsta tartis, o antrieji (bijodami būti apgauti) mėgsta kirsti pirmieji. Maiš-

to metu, kai žmonės visuomet turi būti pasirengę mūšiui, laikymasis drauge ir visų bendros jėgos pranašumų išnaudojimas yra geresnė strategija už tą, kurią gali sumanyti subtilus protas.

Bergždi ketinimai, kylantys iš tuščiagarbiškumo. Tuščiagarbiai žmonės, neturintys didelių sugebėjimų, bet jaučiantys malonumą įsivaizduoti save šaunuoliais ir narsuoliais, yra linkę tik į pagyrūniškumą, o ne į pastangas, nes, iškilus pavojui ar sunkumams, jie nieko nedaro, todėl susilaukia tik to, kad išaiškėja jų nesugebėjimas.

Tuščiagarbiai žmonės, kurie vertina savo sugebėjimus, remdamiesi kitų žmonių meilikaujamais pagyrimais arba tuo, kad koks nors ankstesnis jų veiksmas atsitiktinai buvo sėkmingas, neturėdami tvirto pagrindo, kuris remtųsi tikru savo pačių pažinimu, yra linkę stačia galva kur nors pulti, bet, kilus pavojui ar sunkumui, yra linkę, jeigu tik gali, pasitraukti; mat nematydami, kaip galėtų išlikti saugūs, jie greičiau jau rizikuos savo garbe, kuri gali būti sugrąžinta pasiteisinimais, nei savo gyvybe, kurios nesugrąžintų jokie „balzamai".

Ambicijos, kylančios iš nuomonės apie savo sugebėjimus. Žmonės, kurie yra tvirtai įsitikinę savo išmintingumu valdymo reikaluose, yra linkę būti ambicingi. Mat, neturėdami valstybinių pareigų taryboje ar teisme, jie netenka tos garbės, kurią jiems galėtų suteikti jų išmintis. Todėl gražbyliai yra linkę siekti valstybinių pareigų, nes iškalbingumas atrodo lyg išmintis tiek jiems patiems, tiek ir kitiems.

Neryžtingumas, atsirandantis dėl pernelyg didelio smulkmenų vertinimo. Silpnadvasiai žmonės linkę į neryžtingumą, dėl to jie praranda progas ir geriausias galimybes veikti. Jeigu žmonės svarstė tol, kol atėjo metas veikti, ir jeigu jiems tada dar nėra aišku, ką būtų geriau-

sia daryti, tai ženklas, kad motyvų skirtumas tarp vieno ar kito galimo veiksmo nėra didelis, todėl tada neapsispręsti – tai prarasti progą, aptarinėjant smulkmenas, o šitai yra silpnadvasiškumas.

Dėl taupumo (neturtingų žmonių dorybės) žmogus neįstengia atlikti tokių veiksmų, kuriems reikia vienu metu sutelktų daugelio žmonių jėgų; tai susilpnina jų pastangas, kurių galią reikia puoselėti ir palaikyti dovanomis.

Pasitikėjimas kitais, kylantis iš išminties ir gerumo požymių nežinojimo. Iškalbingumas drauge su meilikavimu nuteikia žmones pasitikėti tais, kurie juos turi, nes pirmasis yra atrodanti išmintis, o antrasis – gerumas. Pridėkite prie jų dar ir karinę šlovę, ir tai nuteiks žmones atsiduoti ir paklusti tiems žmonėms, kurie turi šių savybių. Dvi pirmosios savybės jiems laiduoja, kad iš to žmogaus jiems negresia joks pavojus, o paskutinė jiems suteikia saugumo dėl kitų keliamo pavojaus garantiją.

Pasitikėjimas kitais, kylantis iš prigimtinių priežasčių nežinojimo. Neturėjimas žinių, t. y. priežasčių nežinojimas, nuteikia ar veikiau priverčia žmogų pasikliauti kitų patarimu ir autoritetu. Visi žmonės, kuriuos domina tiesa, jeigu nepasitiki savo pačių nuomone, turi pasitikėti kieno nors kito, kurį jie laiko išmintingesniu už save ir nemato jokio pagrindo, kodėl jis turėtų juos apgaudinėti, nuomone.

Ir iš supratimo trūkumo. Dėl žodžių reikšmės nežinojimo, t. y. jų nesupratimo, žmonės linkę iš karto patikėti ne tik tiesa, kurios jie nežino, „priimti viską už gryną pinigą", bet ir klaidomis, ir nesąmonėmis, pasakytomis tų, kuriomis jie tiki, nes nei klaida, nei nesąmonė negali būti atskleista be absoliučiai tiksliai suprastų žodžių.

Dėl tos pačios priežasties žmonės duoda skirtingus pavadinimus tam pačiam daiktui, nelygu kaip skiriasi jų jausmai. Kai pritariama kieno nors asmeninei nuomonei,

ji vadinama nuomone, o kai ši nepatinka – erezija; tačiau „erezija" ir reiškia ne ką kitą, o asmeninę nuomonę, tik ji yra tulžingesnė.

Dėl to paties atsitinka ir taip, kad žmonės neištyrę ir gerai nesuprasdami negali atskirti, vieno daugelio žmonių veiksmo nuo daugelio kitų žmonių veiksmų; pavyzdžiui, vieno visų Romos senatorių veiksmo nužudant Katiliną [23] nuo daugelio kelių senatorių veiksmų nužudant Cezarį, todėl yra linkę laikyti tautos veiksmu tai, kas yra daugybė veiksmų, kuriuos atlieka daugybė žmonių, nors jiems galbūt vadovauja vienas žmogus.

Papročių laikymasis, kylantis iš to, kas teisinga, ir iš to, kas neteisinga, prigimties nežinojimo. Teisės, teisingumo, įstatymo ir teisėtvarkos įsteigimo priežasčių ir jų sandaros nežinojimas skatina žmogų savo veiksmų taisykle laikyti paprotį ir pavyzdį; neteisinga yra laikoma tai, kas pagal paprotį buvo baudžiama, o teisinga tai, kai galima pateikti pavyzdį, kai tai nebuvo nubausta, o priešingai, net buvo aprobuota, arba pateikti precedentą (kaip teisininkai, kurie taiko tik šį klaidingą teisingumo matą, tai barbariškai vadina), kaip maži vaikai, kurie neturi kitos gero ir blogo elgesio taisyklės, išskyrus bausmę, kurią jiems skiria jų tėvai ir mokytojai; skirtumas čia tik tas, kad vaikai visada laikosi šios taisyklės, o žmonės – ne; tapę stiprūs ir užsispyrę, jie nuo papročio kreipiasi į protą ir nuo proto – į paprotį, žiūrėdami, kaip jiems yra naudingiau: atsisakydami papročio, kai to reikalauja jų interesai, ir priešindamiesi protui, kai protas yra prieš juos. Todėl to, kas teisinga, ir to, kas neteisinga, mokslas nuolat yra ginčijamas ir plunksna, ir kardu. Tuo tarpu linijų ir figūrų mokslas nėra taip ginčijamas, nes žmonėms nerūpi, kas šiame dalyke yra tiesa, nes tai yra dalykas, kuris nesusikerta nei su žmonių ambicijomis, nei su jų nauda, nei su jų geiduliais. Aš neabejoju, jog šis mokslas, jeigu ir

nebūtų bandomas nuginčyti, tai būtų nuslėptas ir nuslopintas, sudeginant visas geometrijos knygas, kaip tai galėtų padaryti tas, kuriam tai rūpėtų, jeigu kurio nors žmogaus teisei į valdžią arba tų žmonių, kurie turi valdžią, interesams prieštarautų tai, kad *trys trikampio kampai yra lygūs dviem kvadrato kampams.*

Šliejimasis prie privačių asmenų dėl taikos ir ramybės priežasčių nežinojimo. Tolimų priežasčių nežinojimas verčia žmones priskirti visus įvykius tiesioginėms ir instrumentinėms priežastims, nes tai yra vienintelės priežastys, kurias jie pastebi bei suvokia. Dėl to taip ir atsitinka, kad tose vietose, kur žmonės kenčia nuo valstybinių mokesčių, jie išlieja savo pyktį ant mokesčių rinkėjų, t. y. ant arenduotojų, surinkėjų ir kitų valstybės mokesčių žinybos tarnautojų; ir šliejasi prie tų, kurie kaltina valdžią; kai taip darydami jie nueina pernelyg toli, kad jau nebeturi vilties būti išteisinti, tada puola ir aukščiausiąją valdžią, bijodami bausmės arba atleidimo gėdos.

Lengvatikystė dėl prigimties nepažinimo. Dėl natūralių priežasčių nežinojimo žmogus linksta į lengvatikystę, jis daug kartų patiki neįmanomais dalykais, nes nežino nieko, kas tam prieštarautų, išskyrus vien tai, kad jie gali būti iš tikrųjų, nes negalima atskleisti jų negalimumo. Kadangi žmonės mėgsta, kad jų būtų klausomasi draugijoje, patiklumas skatina juos meluoti; taigi nežinojimas, pats nebūdamas blogis, gali paskatinti žmogų tikėti melu ir jį skleisti, o kartais taip pat ir išgalvoti.

Smalsumas dėl rūpinimosi ateitimi. Susirūpinimas ateitimi nuteikia žmones tirti daiktų priežastis, nes, jas žinodami, žmonės gali geriau sutvarkyti savo dabartį taip, kaip jiems tai naudingiausia.

Prigimtinė religija, kylanti iš to paties. Smalsumas, arba priežasčių pažinimo noras, žmogų, aptariantį padarinį, verčia ieškoti priežasties; ir toliau – priežasties prie-

žasties; kol pagaliau jis tiesiog būtinai turi prieiti prie minties, kad yra tokia priežastis, kuri jau nebeturi jokios ankstesnės priežasties, o yra amžina, – šią priežastį žmonės vadina Dievu. Taigi neįmanoma kaip nors gilintis į natūralias priežastis, nelinkstant tikėti, kad yra vienas Amžinasis Dievas, nors žmonės ir negali turėti savo protuose kokios nors jo idėjos, kuri atitiktų jo prigimtį. Juk kaip ir žmogus, kuris gimė aklas, girdėdamas žmones kalbant, kad jie šildosi prie ugnies, ir pats, atvestas pasišildyti prie jos, gali lengvai suvokti ir įsitikinti, kad čia yra tai, ką žmonės vadina *ugnimi*, ir ji yra šilumos, kurią jis jaučia, priežastis, – jis vis dėlto negali įsivaizduoti, kokia ji yra, ir negali savo prote turėti jos idėjos, tokios, kokią turi tie, kurie ją mato; taip ir matydamas šio pasaulio daiktus ir jų nuostabią, keliančią susižavėjimą tvarką, žmogus gali suvokti, kad yra jų priežastis, kurią žmonės vadina Dievu, tačiau neturėti jo idėjos arba vaizdinio savo prote.

Ir tie, kurie mažai gilinasi arba ir visai nesigilina į prigimtines daiktų priežastis, tačiau iš baimės, kuri kyla iš paties nežinojimo, kas yra tai, kas turi galią padaryti jiems daug gero ar blogo, yra linkę manyti ir įsivaizduoti įvairias nematomas jėgas ir garbinti savo pačių vaizdinius, o ištikus vargams ir nelaimėms, jų šauktis ir, tikėdamiesi pasisekimo, jiems dėkoti, darydami savo vaizduotės kūrinius savo dievais. Todėl taip ir įvyko, kad iš nesuskaičiuojamos įvairių vaizdinių gausybės žmonės sukūrė pasaulyje daugybę rūšių dievų. Ir ši nematomų dalykų baimė yra natūrali prigimtinė sėkla to, ką kiekvienas savyje vadina religija, o tie, kurie garbina arba bijosi kitokios jėgos nei jie patys, – prietaru.

Ir ši religijos sėkla buvo pastebėta daugelio; kai kurie iš tų, kurie ją pastebėjo, buvo linkę puoselėti, aprengti ir suformuoti ją įstatymais ir pridėti prie jos savo pačių išmone visokią nuomonę apie ateities įvykių priežastis, ku-

ri, jų manymu, padėtų jiems geriausiai valdyti kitus ir padarytų juos galinčius geriausiai pasinaudoti savo pačių galia.

Dvyliktas skyrius

APIE RELIGIJĄ

Religija vien žmoguje. Matant, kad *religijos* ženklų ir vaisių esama tik žmoguje, nėra jokio pagrindo abejoti, kad *religijos* sėkla taip pat yra tik žmoguje ir ji turi tam tikrą ypatingą savybę arba bent jau didelę jos dalį, kokios neturi jokios kitos gyvos būtybės.

Iš jo noro pažinti priežastis. Pirma. Žmogaus prigimties būdingas bruožas – noras sužinoti jo matomų reiškinių priežastis; kai kuriems žmonėms tai būdinga labiau, kai kuriems – mažiau, tačiau visi žmonės yra tokie smalsūs, jog trokšta žinoti savo pačių laimės ir nelaimės priežastis.

Iš daiktų pradžios svarstymo. Antra, matant kurį nors daiktą, turintį pradžią, būdinga manyti, kad jis taip pat turi ir priežastį, nulėmusią jį atsirasti tada, kai jis atsirado, o ne anksčiau ar vėliau.

Iš jo daiktų sekos stebėjimo. Trečia, gyvūnai nežino kitokios laimės, kaip pasitenkinimą savo kasdieniu maistu, poilsiu ir savo geidulių patenkinimu, mažai tegalėdami numatyti ateitį ar išvis negalėdami jos numatyti, nes jie nesugeba pastebėti ir prisiminti daiktų, kuriuos jie mato, tvarkos, nuoseklumo ir tarpusavio priklausomybės; tuo tarpu žmogus pastebi, kaip vienas reiškinys buvo sukeltas kito, ir prisimena, kuris iš jų buvo ankstesnis, o kuris buvo jo pasekmė; kai jis negali išsiaiškinti, kokios buvo tikrosios daiktų priežastys (nes sėkmės ir nesėkmės priežastys dažniausiai yra nematomos), jis mano, kad daiktų priežastys yra tokios, kokias jam perša jo vaizduotė, arba

pasitiki kitų žmonių autoritetu, kuriuos jis mano esant jo draugais ir išmintingesniais už jį patį.

Prigimtinė religijos priežastis, nerimas dėl ateities. Dvi pirmosios sukelia nerimą (anxiety). Mat įsitikinęs, kad visi daiktai, atsiradę iki šiol ar atsirasiantys vėliau, turi savo priežastis, žmogus, kuris nuolat stengiasi apsisaugoti nuo blogio, kurio jis bijo, ir įgyti gėrį, kurio jis trokšta, negali nuolat nesirūpinti ateitimi; tad visi žmonės, ypač tie, kurie yra pernelyg įžvalgūs, jaučiasi tarsi Prometėjo kailyje. Kaip Prometėjas, kurį reikia laikyti *nuovokiu žmogumi*, buvo prikaltas prie Kaukazo uolos, nuo kurios atsivėrė nepaprastas vaizdas ir kur erelis, lesantis jo kepenis, prarydavo per dieną tiek, kiek ataugdvo per naktį, taip ir žmogaus, kuris pernelyg toli žvelgia į priekį rūpindamasis ateitimi, širdis visą mielą dieną yra graužiama mirties, skurdo ir kitų nelaimių baimės ir jo nerimas neduoda jam nei poilsio, nei atvangos, nebent miegant.

Kas verčia juos bijoti nematomų daiktų galios. Ši nuolatinė baimė, visuomet lydinti žmoniją, nežinant priežasčių, panašiai kaip būna tamsoje, privalo būtinai turėti kokį nors savo objektą. Todėl, kai nėra jokio matomo objekto, kurį būtų galima kaltinti dėl savo laimių ar nelaimių, apkaltinti galima tik tam tikrą *nematomą* veikėją ar kažkokią *galią*. Šia prasme galbūt kai kurie senovės poetai ir sakė, kad dievus pirmiausia sukūrė žmonės iš baimės: kalbant apie dievus (t.y. apie daugelį pagonių dievų) tai yra visai teisinga. Tačiau vieno amžinojo, begalinio ir visagalio Dievo pripažinimas labiau gali būti kildinamas iš žmonių noro sužinoti gamtos kūnų priežastis ir jų įvairias savybes ir veiksmus, negu iš baimės dėl to, kas jiems atsitiks ateityje. Tas, kuris iš kokio nors padarinio, kurį jis mato dabar atsitikus, išprotaus artimiausią ir tiesioginę jo priežastį, iš čia – tos priežasties priežastį, ir tas, kuris giliai pasiners į priežasčių ieškojimą, galiausiai prieis prie to,

kad privalo būti (tai pripažino net ir pagonių filosofai) Pirmasis Judintojas, t. y. pirmoji ir amžina visų daiktų priežastis, tai, ką žmonės vadina Dievo vardu. Prie viso to žmonės prieina, negalvodami apie savo pačių likimą, nes dėl rūpinimosi juo jie gyvena nuolatinėje baimėje ir tai trukdo jiems ieškoti kitų daiktų priežasčių ir taip skatina prasimanyti tiek dievų, kiek yra žmonių, kurie juos išsigalvoja.

Ir įsivaizduoti juos nekūniškais. O dėl prasimanytų nematomų veikėjų materijos arba substancijos, tai jie natūraliai protaudami negali prieiti prie jokios kitos sampratos kaip ta, kad ji yra tokia pati kaip ir žmogaus siela ir kad žmogaus siela yra iš tos pačios substancijos, kaip ir tai, kas pasirodo sapnuose tam, kuris miega, ar veidrodyje nemiegančiam žmogui; žmonės, nežinodami, kad tokie pasirodymai tėra vaizduotės kūriniai, mano, kad tai realios išorinės substancijos, todėl vadina juos vaiduokliais, kaip kad romėnai juos vadino *imagines* ir *umbrae*[24], ir mano, kad tai dvasios, tai yra lengvi, lakūs kūnai, ir kad šie nematomi veikėjai, kurių jie bijosi, yra kaip ir jie, išskyrus vien tai, kad jie pasirodo ir išnyksta, kada jiems patinka. Tačiau nuomonė, kad tokios dvasios yra bekūnės arba nematerialios, negalėtų jokiam žmogui ateiti į galvą natūraliai, nors žmonės ir gali sujungti prieštaraujančios reikšmės žodžius, pvz., *dvasia* ir *bekūnė*, tačiau jie niekada negali turėti kokio nors šį žodžių junginį atitinkančio daikto vaizdinio. Todėl žmonės, kurie savo mąstymu prieina prie vieno begalinio, visagalio ir amžino Dievo pripažinimo, linkę verčiau pripažinti jį esant nesuvokiamą ir pranokstantį jų supratimą, negu apibrėžti jo prigimtį *bekūne dvasia,* o po to pripažinti, kad jų apibrėžimas yra nesuprantamas; jeigu jie taip jį ir pavadina, tai daro ne *dogmatiškai,* ketindami padaryti dieviškąją prigimtį suprantamą, o *pamaldžiai,* norėdami jį pagerbti to-

kiomis savybėmis, kurių reikšmė būtų kuo labiausiai nutolusi nuo matomų kūnų grubaus žemiškumo.

Tačiau nežino, kokiu būdu jie daro kokį nors poveikį. Dėl būdo, kuriuo, jų manymu, šie nematomi veikėjai sukelia padarinius, t.y. kokiomis tiesioginėmis priežastimis jie naudojosi sukeldami kokius nors dalykus ir įvykius, žmonės, kurie nežino, kas yra tai, ką mes vadiname *priežastingumu* (o to nežino beveik visi žmonės), neturi jokių kitų taisyklių, kuriomis vadovaudamiesi jie galėtų daryti prielaidas dėl tų priežasčių, o vien tik stebėdami ir prisimindami tai, kas, kaip jie matė, vyko anksčiau prieš panašų padarinį kokiu nors kitu laiku vieną ar daugiau kartų, nematydami tarp prieš ir po ėjusio įvykio visai jokios priklausomybės ar ryšio. Todėl, remdamiesi panašiais praeity buvusiais dalykais, jie tikisi, kad panašūs dalykai vyks ir ateity, ir prietaringai tikisi laimingų ar nelaimingų įvykių iš daiktų ir dalykų, kurie apskritai neturi nieko bendro su juos sukeliančiomis priežastimis; panašiai kaip atėniečiai savo kare prie Lepanto reikalavo kito Formiono[25], o Pompėjaus [26] šalininkai savo karui Afrikoje – kito Scipiono[27]; taip vėliau darė ir kiti įvairiais atvejais. Panašiai žmonės ir savo sėkmes ar nesėkmes priskiria kokiam nors šalia buvusiam žmogui, laimingai ar nelaimingai vietai, kokiems nors pasakytiems žodžiams, ypač jei buvo ištartas Dievo vardas, pavyzdžiui, burtams ir užkeikimams (raganų liturgija); prieinama net iki to, kad tikima, jog šie turi galią akmenį paversti duona, duoną – žmogumi ar vieną daiktą – kitu daiktu.

Tačiau garbina juos taip, kaip jie garbina žmones. Trečia, savo maldoms ir garbinimui, kuriuos natūraliai skiria nematomoms galioms, jie neturi kitų išraiškos būdų, be tų, kuriais parodo pagarbą žmonėms: tai dovanos, prašymai, dėkojimai, nuolankumas, pagarbūs kreipiniai, kuklus elgesys, iš anksto apgalvoti žodžiai, prisiekinėjimas ir

dievagojimasis, t. y. tarsi vienas kito užtikrinimas, kad pažadų bus laikomasi, šaukiantis tų galių. Be šito protas jiems daugiau nieko nepasiūlo, todėl jie turi arba pasitenkinti tuo, arba dėl kokių nors tolesnių ceremonijų pasikliauti tais, kurie, jų manymu, yra išmintingesni už juos.

Ir priskiria jiems visus nepaprastus įvykius. Galiausiai dėl to, kaip šios nematomos jėgos apreiškia dalykus, kurie turės įvykti vėliau, ypač jei tai susiję apskritai su jų laimingu ar nelaimingu likimu, arba sėkme ar nesėkme kurioje nors konkrečioje veikloje, žmonės, suprantama, čia atsiduria aklavietėje. Tačiau įpratę spėti ateitį, remdamiesi praeitimi, jie labai linkę dėl vieno ar dviejų atvejų atsitiktinius dalykus laikyti pranašyste, kad panašiai atsitiks ir vėliau, ir tikėti panašiomis pranašystėmis kitų žmonių, apie kuriuos jie kada nors susidarė gerą nuomonę.

Keturi dalykai – prigimtinės religijos sėklos. Keturi dalykai – vaiduoklių bei dvasių įsivaizdavimas, antrinių priežasčių nežinojimas, nusižeminimas prieš tą, ko žmonės bijo, ir atsitiktinių dalykų laikymas ženklais ir pranašystėmis – yra prigimtinė *religijos* sėkla, kuri dėl įvairių žmonių skirtingų vaizdinių, sprendimų ir jausmų išaugo į tokias skirtingas apeigas, kad tos, kurias atlieka vienas žmogus, dažniausiai yra juokingos kitam.

Jų skirtumas atsirado dėl kultūros, nes šios sėklos buvo kultivuojamos ir sukultūrintos dviejų rūšių žmonių. Vieni jas prižiūrėjo ir tvarkė savo pačių išmone. Kiti tai darė, kaip jiems Dievas įsakė ir nurodė, Jo vadovaujami; tačiau ir vieni, ir kiti tai darė norėdami, kad tie žmonės, kurie jais pasikliovė, būtų paklusnesni, taikingi, gailestingi, laikytųsi įstatymų ir tiktų pilietinei visuomenei. Taigi pirmosios rūšies religija yra žmonių politikos dalis ir moko atlikti tas pareigas, kurias atlikti privalo pavaldiniai, reikalaujant žemiškiesiems karaliams. Antrosios rūšies religija yra dieviškoji politika, ir ji sudaryta iš taisyklių tiems,

kurie patys sutiko būti Dievo karalystės pavaldiniais. Pirmajai rūšiai priklauso visi pagonių valstybių įkūrėjai ir įstatymų leidėjai. Antrajai – Abraomas, Mozė ir mūsų Palaimintasis Išganytojas, kurie įdiegė mums Dievo karalystės įstatymus.

Absurdiškos pagonių nuomonės. Kalbant apie tą religijos dalį, kuri palaiko nuomonę apie nematomų jėgų prigimtį, turbūt nerasime beveik nė vieno turinčio pavadinimą daikto, kurio pagonys vienoje ar kitoje vietoje nebūtų laikę Dievu ar velniu, o jų poetai nebūtų įsivaizdavę vienokios ar kitokios dvasios apgyvendintų ir užvaldytų tuštumų.

Beformė pasaulio materija buvo dievas, vardu Chaosas.

Dangus, okeanas, planetos, ugnis, žemė, vėjai – visi jie buvo dievai.

Vyras, moteris, paukštis, krokodilas, veršiukas, šuo, žaltys, svogūnas, poras – visi jie buvo sudievinti. Be to, pagonys kone visas vietas apgyvendino dvasiomis, vadinamomis *demonais*: lygumas – panais arba satyrais, miškus – faunais ir nimfomis, jūrą – tritonais ir kitomis nimfomis, kiekvienoje upėje ir šaltinyje apgyvendino to paties pavadinimo dvasią ir nimfas, kiekvieną namą – *larais* arba aitvarais, kiekviename žmoguje – jo *genijų*; pragare kirbėte kirbėjo dvasių ir dvasinių tarnautojų ir pareigūnų – Charonas, Cerberis ir furijos; naktį nebuvo tokios vietos, kur nebūtų *larvų, lemurų*[28], mirusių žmonių vėlių ir visos karalystės fėjų, laumių ir vaiduoklių. Jie taip pat priskyrė dieviškumą ir statė šventyklas papraščiausiems požymiams ir savybėms: laikui, nakčiai, dienai, taikai, santarvei, meilei, kovai, dorybei, garbei, sveikatai, rūdims, karštligei ir pan., ir kai jie maldaudavo ką nors jiems suteikti arba nuo ko nors juos apsaugoti, tai melsdavosi taip, tarsi šiais vardais vadinamos dvasios kybotų virš jų galvų ir leistų ar neleistų „nukristi" tam gėriui ar blogiui dėl kurio

jie melsdavosi ar nuo kurio prašė apsaugoti. Jie maldaudavo taip pat savo pačių protą, pavadinę jį Mūzų vardu, savo pačių nežinojimą – Fortūna, savo pačių geidulingumą – Kupidonu, savo įniršį – Furijomis, savo pačių narius – Priapu; o savo poliucijas priskyrė Inkubiui ir Sukubei; taigi nebebuvo nieko, ką poetas gali įtraukti į savo eiles kaip asmenį, ko jie nebūtų padarę *dievu* ar *velniu*.

Tie patys pagonių religijos kūrėjai, pastebėję antrą religijos pagrindą, kuris yra priežasčių nežinojimas ir iš jo kylantis žmonių polinkis priskirti savo likimo vingius priežastims, nuo kurių likimas akivaizdžiai niekaip nepriklauso, pasinaudojo proga apgaulingai įpiršti jų nežinojimui vietoj antrinių priežasčių tarsi antrinius ir patarnaujančius dievus, priskirdami vaisingumo priežastį Venerai, meno atsiradimo priežastį – Apolonui, gudrybių ir apgavystės – Merkurijui, audrų ir vėjų – Eolui, kitas priežastis – kitiems dievams; taigi pagonys turėjo tokią pat didžiulę dievų, kaip ir veiklos sričių, įvairovę.

Prie garbinimo, kurį žmonės natūraliai buvo linkę laikyti tinkamu jų dievams, būtent prie aukojimų, maldų, dėkojimų ir kitų anksčiau išvardytų būdų, pagonių įstatymų leidėjai pridėjo dievų atvaizdus, tiek tapytus, tiek skulptūras, kad menkai išmanantys žmonės (t. y. jų dauguma arba beveik visi) manytų, jog dievai, kuriems pavaizduoti šie paveikslai ir skulptūros buvo sukurti, juose iš tikrųjų esti, tarsi šiuose atvaizduose jie būtų apsigyvenę, ir dar labiau jų bijotų. Ir suteikė šiems dievams žemes, namus, tarnautojus ir pajamas, gautas iš kokio nors kitokio žmonių naudojimo, t.y. pašventė ir padarė šventas šiems savo stabams olas, šilus, girias, kalnus ir ištisas salas; ir suteikė stabams ne tik žmonių, žvėrių ir pabaisų pavidalus, bet ir priskyrė jiems žmonių ir žvėrių sugebėjimus ir jausmus: pojūčius, kalbą, lytį, geismą, dauginimąsi (ir ne tik lytiškai santykiaujant vienas su kitu, kad

pratęstų dievų giminę, bet ir santykiaujant su vyrais ir moterimis, kad gimdytų mišrius dievus, vien dangaus įnamius, pvz., Bakchą, Herkulį ir kitus); be to, priskyrė jiems pyktį, kerštą ir tokius gyvų būtybių jausmus ir veiksmus, kylančius iš jų, kaip apgavystę, vagystę, svetimavimą, sodomiją ir visokias ydas, kurios gali būti laikomos galios padariniu arba malonumo priežastimi, ir visas tas ydas, kurios žmonių yra laikomos labiau prieštaraujančiomis įstatymui negu garbei.

Galiausiai prie ateities pranašavimų, kurie natūraliai, kaip gamtos reiškinys, yra vien spėjimai, besiremiantys praeities patyrimu, ir antgamtiškai, – kaip dieviškasis apreiškimas, – tie patys pagonių religijos kūrėjai pridėjo nesuskaičiuojamą daugybę kitų prietaringų ateities pranašavimo būdų, paremtų iš dalies tariamu patyrimu, iš dalies tariamu apreiškimu; tai įteigė žmonėms tikėjimą, kad jie gali sužinoti savo likimą kartais iš dviprasmiškų ar apskritai beprasmiškų Delfų, Delo, Amono žynių ir kitų garsių orakulų atsakymų, kurie sąmoningai buvo dviprasmiški, kad tiktų įvykiui tiek vienu, tiek kitu atveju, ar apskritai buvo beprasmiški dėl nuodingų svaiginančių garų, dažnų sieringose olose, kur būdavo pranašaujama. Kartais buvo pranašaujama iš Sibilės knygų, kai kurios jų buvo žinomos Romos Respublikos laikais (panašių galbūt į Nostradamo[29], nes dabar išlikę fragmentai, atrodo, yra vėlesniais laikais išgalvoti); kartais iš pamišėlių bereikšmių vapaliojimų, – bepročiai buvo laikomi dievo įkvėptaisiais, šį įkvėpimą jie vadino entuziazmu; ir šie įvykių numatymo būdai buvo laikomi teomantija, arba pranašavimu. Kartais iš žvaigždžių išsidėstymo žmogui gimstant; tai buvo vadinama horoskopu, kuris laikytas teisėtos astrologijos dalimi. Spėjimas iš savo pačių vilčių ir baimių buvo vadinamas timomantija arba nujautimu; iš raganų pranašavimų, – šios teigusios tariąsi su miru-

siaisiais, – nekromantija, užkerėjimais ir apžavais, o iš tikrųjų buvo apgaudinėjimas ir suokalbininkiškas sukčiavimas. Kartais būdavo spėjama iš atsitiktinio paukščių skridimo ar jų lesinimo ir buvo vadinama augūrija; kartais iš paaukotų gyvulių vidurių ir vadinama *aruspicina*; kartais iš sapnų; iš varnų kranksėjimo ar paukščių čiulbėjimo; iš veido raukšlių – metoposkopija, arba iš delno linijų, pasitelkus chiromantiją, ar iš atsitiktinai pasakytų žodžių, vadinant tai *omina*. Kartais iš pabaisų ar neįprastų įvykių: saulės užtemimų, kometų, retų meteorų, žemės drebėjimų, potvynių, keistų gimimų ir kitų panašių dalykų, – tai buvo vadinama *portenta* ir *ostenta*[30], nes pagonys manė, kad šie įvykiai jiems pranašauja ar nurodo ateisiant kokią nors didelę nelaimę. Kartais vien iš paprasčiausios loterijos („raštas ar erelis"), rėčio skylučių skaičiavimo, o kartais iš kokių nors Homero ir Vergilijaus kūrybos eilučių pasigavimo pažvelgus į knygą bei iš nesuskaičiuojamos daugybės kitų tokių tuščių išsigalvojimų. Kaip lengva palenkti žmones tikėti viskuo, ką sako tie žmonės, kurie įgijo jų pasitikėjimą ir moka švelniai ir mikliai naudotis jų baime ir nežinojimu.

Stabmeldžių religijos kūrėjų planai. Todėl pirmieji pagonių valstybių kūrėjai ir įstatymų leidėjai, kurių tikslas buvo išlaikyti žmones paklusnius ir ramius, visur kur pirmiausia rūpinosi įdiegti jiems tikėjimą, kad tie nurodymai ir taisyklės, kuriuos jie davė kaip religijos nuostatas, nebūtų laikomi jų išgalvotais, o būtų priimami kaip kokio nors dievo ar kitos dvasios padiktuoti; kitaip sakant, įdiegti tikėjimą, kad jie patys yra aukštesnės prigimties už paprastus mirtinguosius, kad jų įstatymams būtų lengviau paklūstama. Pavyzdžiui, Numa Pompilijus[31] teigė, kad apeigas, kurias jis įvedė Romoje, yra gavęs iš nimfos Egerijos; pirmasis Peru karalystės[32] karalius ir jos įkūrėjas teigė, kad jis pats ir jo žmona yra Saulės vaikai; Ma-

hometas, norėdamas duoti pradžią savo naujajai religijai, tvirtino, kad jis taręsis su Šventąja Dvasia, kuri jam apsireiškusi balandžio pavidalu. Antra, tie įstatymų leidėjai rūpinosi įteigti tikėjimą, kad tie patys dalykai, kuriuos draudžia įstatymai, taip pat nepatinka ir dievams. Trečia, nustatyti apeigas, maldavimus, aukojimus ir šventes, įteigti žmonėms tikėjimą, kad šiais dalykais galima sušvelninti dievų pyktį ir kad nesėkmės kare, didelės epidemijos, žemės drebėjimai ir kiekvieno žmogaus asmeninės nelaimės kyla dėl dievų pykčio, o jie pyksta, nes žmonės jų negarbina ar užmiršta kokį nors nustatytų apeigų punktą ar klaidingai jį atlieka. Ir nors senovės romėnai nedrausdavo žmonėms netikėti tuo, ką poetai rašė apie kančias ir džiaugsmus po šio gyvenimo, ir nors įvairūs žmonės, turintys didelį autoritetą ir užimantys svarbią vietą valstybėje, šiuos rašinius atvirai išjuokdavo viešose savo kalbose, vis dėlto šis poetų tikėjimas buvo labiau puoselėjamas nei jam priešingos pažiūros.

Šiomis ir kitomis tokiomis nuostatomis ir institucijomis įstatymų leidėjai pasiekė savo tikslą – palaikyti taiką ir ramybę valstybėje, kad paprasti žmonės dėl savo nelaimių kaltintų save pačius, nes nepaisė apeigų ar klaidingai jas atliko, arba buvo nepaklusnūs įstatymams, ir būtų mažiau linkę maištauti prieš savo valdovus; kad liaudžiai, linksminamai švenčių ir viešų žaidynių, rengiamų dievų garbei, išpūsto iškilmingumo ir pramogų, neberūpėtų niekas daugiau, vien tik duona, kad ji nereikštų nepasitenkinimo, neniurnėtų ir nebruzdėtų prieš valstybę. Todėl romėnai, užkariavę didžiausią tuomet žinomo pasaulio dalį, nedvejodami leido ir toleravo kiekvieną religiją net ir pačiame Romos mieste, jei tik joje nebuvo nieko, kas būtų nesuderinama su jų pilietine valdžia; ir išties mes negalime niekur rasti parašyta, kad kuri nors religija būtų buvusi uždrausta, išskyrus žydų, kurie (būdami ypatinga

Dievo karalystė) manė esant nesuderinama su įstatymu būti pavaldiems ir paklusniems kokiam nors mirtingam karaliui ar kokiai nors valstybei. Taigi, kaip matome, pagonių religija buvo jų politikos dalis.

Tikroji religija yra tas pats, kas ir Dievo karalystės įstatymai. Tačiau kur pats Dievas antgamtiniu apreiškimu įdiegė religiją, ten jis pats įkūrė savo ypatingą karalystę ir davė įstatymus, nurodančius, kaip elgtis ne tik su juo pačiu, bet ir vienas su kitu, todėl Dievo karalystėje politika ir pilietiniai įstatymai yra religijos dalis, ir čia nėra skirtumo tarp pasaulietinės ir dvasinės valdžios. Tiesa, Dievas yra visos žemės karalius, tačiau jis gali būti ir atskiros išrinktosios tautos karaliumi. Čia nėra didesnio prieštaravimo kaip ir tarp to, kad tas, kuris bendrai vadovauja visai armijai, tuo pat metu vadovautų savo paties pulkui ar būriui. Dievas yra visos žemės karalius savąja galia, o savo išrinktosios tautos karaliumi jis yra pagal sutartį. Tačiau plačiau apie Dievo karalystę, tiek pagrįstą Dievo prigimtimi, tiek paremtą sutartimi, aš kalbėsiu kitoje vietoje (35 skyriuje).

Religijos pasikeitimo priežastys. Iš to, kaip religija plinta, nesunku suprasti jos atomazgos išsiskaidymo į pirmines jos sėklas ar principus priežastis; šios sėklos yra tik nuomonės apie dievybę, nematomas ir antgamtines jėgas, ir jos niekada negali būti taip išrautos iš žmogaus prigimties, kad naujos religijos vėl neišdygtų iš jų, prižiūrimos ir kultivuojamos tokių žmonių, kurie turi šiam tikslui tinkamą reputaciją.

Juk matant, kad kiekviena suformuota religija, pagrįsta pirmiausia daugybės žmonių tikėjimu vienu asmeniu, kuris, jų įsitikinimu, yra ne tik išmintingas, besirūpinantis, kad jie būtų laimingi, bet ir šventasis, kuriam Dievas pats teikėsi antgamtiškai apreikšti savo valią, iš to būtinai išplaukia, kad kai tie, kurie valdo religiją, ims kelti įtarimą

dėl savo išminties, nuoširdumo ar meilės žmonėms, ar negalės parodyti jokių tikėtinų dieviškojo apreiškimo ženklų, tai ir religija, kurią jie nori palaikyti, taip pat atrodys įtartina, ir nesant pilietinio kardo baimės ji bus neigiama ir atmesta.

Reikalavimas tikėti negalimumais. Tai, kas atima išmintingumo reputaciją iš žmogaus, kuris suformavo religiją ar ką nors pridėjo prie jau susiformavusios, yra reikalavimas tikėti prieštaringais dalykais, nes abi prieštaravimo pusės negali būti teisingos, todėl reikalavimas tikėti jomis abiem yra nežinojimo įrodymas, demaskuojantis jų autorių ir diskredituojantis viską, ką jis pateiks kaip antgamtiškai apreikšta; iš tikrųjų žmogui gali būti apreikšta daugelis dalykų, kurie pranoksta jo įgimtą protą, tačiau nieko, kas jam prieštarautų.

Poelgiai, priešingi jų įkurtai religijai. Nuoširdumo reputacija prarandama darant ar sakant tokius dalykus, kurie byloja, kad tuo, kuo jie reikalauja tikėti, patys netiki; tokie poelgiai ir pasisakymai todėl ir vadinami skandalingais, nes tai kliūtys, ant kurių suklumpa žmonės, einantys religijos keliu; tai neteisingumas, žiaurumas, šventvagystė, godumas, pasileidimas ir prabanga. Kas gi patikės, kad tas, kurio poelgiai dažniausiai kyla iš kurios nors šių šaknų, tiki, jog yra tokia nematoma jėga, kurios reikia bijoti ir kuria jis gąsdina kitus žmones dėl mažesnių prasižengimų?

Artimo meilės reputacijos žmonės netenka, jeigu jie demaskuojami dėl jų asmeninių tikslų, kai tikėjimas, kurio jie reikalauja iš kitų, padeda jiems arba, atrodo, kad padeda įgyti valdžią, turtus, garbę, ar užtikrina malonumą vien jiems patiems ar ypač jiems. Juk kai žmonės semiasi sau naudos, yra manoma, kad tai jie daro savo pačių labui, o ne iš meilės kitiems žmonėms.

Stebuklingų liudijimų reikalavimas. Galiausiai liudijimas, kurį žmogus gali pateikti savo dieviškajam pašaukimui įrodyti, gali būti tik stebuklas arba teisingas pranašavimas (tai irgi yra stebuklas), arba nepaprastas laimingumas. Kai prie tų religijos punktų, kurie buvo gauti iš darančiųjų tokius stebuklus, pridedami kiti punktai tokių žmonių, kurie nepatvirtina savojo pašaukimo kokiu nors stebuklu, tai šiais punktais nėra labiau tikima, nei tuo, ką žmonėms įdiegė tų vietų, kuriose jie buvo išauklėti, paprotys ir įstatymai. Mat kaip ir gamtos dalykuose protaujantys žmonės reikalauja gamtinių ženklų ir įrodymų, taip ir antgamtiniuose dalykuose jie reikalauja antgamtiškų ženklų (stebuklų), prieš sutikdami su jais vidujai ir iš visos širdies.

Visos šios priežastys, silpninančios žmonių tikėjimą, akivaizdžiai matyti iš šių pavyzdžių. Pirmiausia, turime Izraelio vaikų pavyzdį, kai Mozės, įrodžiusio jiems dieviškąjį savo pašaukimą stebuklais ir laimingu jų išvedimu iš Egipto, nebuvo vos 40 dienų, jie ėmė maištauti ir atsimetė nuo tikrojo Dievo, kurį jiems patarė garbinti Mozė, ir, padarę savo dievu aukso veršį *(Iš 32, 1,2)*, atkrito į egiptiečių stabmeldystę, iš kurios nelaisvės dar taip neseniai jie buvo išvaduoti. Arba kai Mozė, Aaronas, Jozuė ir ta karta, kuri regėjo didžiuosius Dievo darbus Izraelyje *(Ts 2, 11)*, mirė, iškilo nauja karta ir tarnavo Baalui. Taigi, kai pritrūko stebuklų, pritrūko ir tikėjimo.

Ir vėl, kai Samuelio sūnūs *(1 Sam 8,3)*, tėvo paskirti teisėjais Beer Šeboje, ėmė kyšius ir neteisingai teisė, Izraelio tauta nebenorėjo daugiau, kad jų karaliumi būtų Dievas kitu pagrindu, negu jis buvo kitų tautų karaliumi, todėl ėmė reikalauti, kad Samuelis išrinktų jiems karalių taip, kaip tai daro kitos tautos. Pritrūkus teisingumo, dingo ir tikėjimas iki tiek, kad žydai nušalino savo Dievą nuo viešpatavimo jiems.

Ir jeigu įdiegiant krikščionių religiją pranašautojai ėmė nykti visoje Romos imperijoje, o apaštalų ir evangelistų pamokslavimo dėka krikščionių skaičius stebėtinai augo kas dieną ir visur, tai didelė šios sėkmės dalis gali būti pagrįstai priskirta tai paniekai, kurią to meto pagonių žyniai užsitraukė savo nedorumu, godumu ir žongliravimu prieš kunigaikščius. Taip pat ir Romos bažnyčios religija iš dalies dėl tos pačios priežasties buvo panaikinta Anglijoje ir daugelyje krikščionių pasaulio šalių, nes kai kunigams stinga dorybės, tai žmonėms ima stigti tikėjimo; iš dalies ir dėl to, kad scholastai į religiją įvedė Aristotelio filosofiją ir doktriną, dėl to kilo tiek prieštaravimų ir nesąmonių, kad Romos dvasininkai buvo kaltinami neišmanymu ir apgaulingais ketinimais, ir tai nuteikė žmones sukilti prieš juos net ir nepritariant valdovams, pvz., Prancūzijoje ir Olandijoje, ar jiems sutinkant, pvz., Anglijoje[33].

Galiausiai tarp punktų, kuriuos Romos bažnyčia paskelbė būtinais išganymui, buvo tiek daug aiškiai naudingų popiežiui ir jo dvasininkams tarnams, gyvenantiems kitų krikščionių valdovų teritorijose, kad jeigu ne šių valdovų tarpusavio vaidai ir kovos, jie būtų galėję be karo ir neramumų pašalinti visą užsienio valdžią taip pat lengvai, kaip ji buvo išvaryta Anglijoje. Juk visi mato, kieno naudai tarnauja tikėjimas, kad karalius neturi savo valdžios iš Kristaus, jeigu vyskupas jo nekarūnavo; kad karalius, jeigu jis dvasininkas, negali vesti; kad tai, ar princas gimė iš teisėtos santuokos, ar ne, turi spręsti Romos valdžia; kad pavaldiniai gali būti atleisti nuo savo ištikimybės valdovui, jei Romos tribunolas paskelbs, jog karalius yra eretikas; kad karalius (kaip Prancūzijos karalius Childerikas) gali būti nuverstas nuo sosto popiežiaus (kaip tai padarė popiežius Zacharijas)[34] be jokios priežasties, o jo karalystė atiduota vienam iš jo pavaldinių; kad dvasinin-

kai ir vienuoliai visose šalyse kriminalinių nusikaltimų atvejais privalo būti atleisti nuo savojo karaliaus jurisdikcijos. Juk visi mato, kieno naudai eina mokesčiai už privačiai užsakytas mišias ir išsipirkimą iš nuodėmių, kurių drauge su kitais asmeniško suinteresuotumo požymiais pakanka, kad numarintų patį gyviausią tikėjimą, jeigu (kaip jau sakiau) pilietinė valdžia ir paprotys nepalaiko jo labiau, negu nuomonė, kurią žmonės turi apie jų mokytojų šventumą, išmintį ir sąžiningumą. Taigi aš galiu visus pasaulyje įvykstančius religijos pasikeitimus priskirti tai pačiai priežasčiai, o ji – tai atstumiantys kunigai, ir ne tik katalikų, bet netgi ir tos bažnyčios, kuri labiausiai patyrė Reformacijos įtaką.

Tryliktas skyrius

APIE PRIGIMTINĘ ŽMONIJOS BŪKLĘ, KIEK JI SUSIJUSI SU ŽMONIŲ LAIME IR NELAIME

Žmonės yra lygūs iš prigimties. Gamta sukūrė žmones tokius lygius jų kūno ir proto sugebėjimais, kad nors kartais ir pasitaiko žmogus, aiškiai stipresnio kūno ar guvesnio proto už kitus, tačiau, viską sudėjus, vieno ir kito žmogaus skirtumai nėra tokie dideli, kad tuo remdamasis vienas žmogus galėtų sau reikalauti kokios nors naudos, į kurią lygiai taip pat negalėtų pretenduoti kitas. Jei turėsime omenyje kūno jėgą, tai silpniausias turi pakankamai jėgos užmušti stipriausią arba slaptomis machinacijomis, arba sudarydamas sąjungą su kitais, kuriems gresia toks pat pavojus, kaip ir jam.

O dėl proto sugebėjimų (atidėdami į šalį menus, pagrįstus žodžiais ir ypač sugebėjimą prieiti bendrų ir neklaidingų taisyklių, vadinamų mokslu, kurį labai mažai kas turi ir tai tik nedaugelyje dalykų, nes tai ne įgimtas sugebėjimas, su kuriuo mes gimstame, ir ne įgytas, kaip kad

nuovokumas, mums rūpinantis kuo nors kitu), tai aš čia matau dar didesnę žmonių lygybę, nei jų kūno galios požiūriu. Juk nuovokumas yra vien patyrimas, kurį vienodas laikas lygiai suteikia visiems žmonėms tuose dalykuose, kuriems jie vienodai atsideda. Tai, kas galbūt daro tokią lygybę neįtikėtiną, tėra vien tuščias įsivaizdavimas apie savo pačių išmintį, kurios, beveik visų žmonių nuomone, jie turį daugiau už paprastus žmones, t. y. daugiau negu visi žmonės, išskyrus juos pačius ir nedaugelį kitų, kuriuos jie pripažįsta, nes šie yra garsūs arba yra tos pačios nuomonės kaip ir jie. Mat tokia jau yra žmonių prigimtis, kad ir galėdami pripažinti, jog daugelis kitų yra sąmojingesni, iškalbingesni ar labiau išsilavinę už juos, tačiau sunkiai patiki, jog yra daug žmonių tokių pat protingų, kaip ir jie, nes savo pačių protą jie mato iš arti, o kitų žmonių – per atstumą. Tačiau tai veikiau įrodo, kad žmonės šiuo požiūriu yra labiau lygūs, negu nelygūs, nes nėra geresnio ženklo, kad koks nors dalykas lygiai paskirstytas žmonėms, už tai, kad kiekvienas žmogus yra patenkintas savo dalimi.

Iš lygybės kyla nepasitikėjimas. Iš šios sugebėjimų lygybės kyla vilčių, kad galime pasiekti mūsų tikslus, lygybė. Todėl, jei du žmonės trokšta to paties daikto, kurio vis dėlto jie negali abu kartu turėti, jie tampa priešais ir kelyje į savo tikslą (kuris dažniausiai yra jų pačių gyvybės išsaugojimas, o kartais vien jų malonumas) siekia sunaikinti arba pavergti vienas kitą. Dėl to taip ir atsitinka, kad kai grobikui nėra daugiau ko baimintis, o tik vieno kurio nors žmogaus jėgos, tai jis, vienas sodindamas, sėdamas, statydamas ar turėdamas patogius rūmus, gali tikėtis, kad kiti tikriausiai ateis suvienytomis jėgomis, užgrobs jo nuosavybę ir atims ne tik jo darbo vaisius, bet ir gyvybę ar laisvę. Tačiau užpuolikui gresia toks pat pavojus iš kitų.

Iš nepasitikėjimo – karas. Dėl šio tarpusavio nepasitikėjimo žmogus negali niekaip kitaip apsisaugoti, kaip tik iš anksto imdamasis apsaugos priemonių, t. y. jėga ar gudrybe užvaldydamas visus, kuriuos tik gali, kol nemato jokios kitos pakankamai didelės jėgos, keliančios jam pavojų. Šios priemonės neperžengia būtinos savisaugos ribų ir dažniausiai yra leistinos. Kadangi yra tokių žmonių, kuriems teikia malonumą matyti savo pačių jėgą užkariavimo žygiuose, jie ir toliau stengiasi užkariauti daugiau, negu to reikalauja jų saugumas; jeigu kiti, kurie kitu atveju būtų patenkinti galėdami nesivargindami gyventi, tenkindamiesi kukliomis sąlygomis, jeigu užkariavimais nedidintų savo galios, jie negalėtų ilgai, pasikliaudami tik gynyba, išgyventi. Todėl toks valdžios žmonėms didėjimas, būtinas žmogaus savęs išsaugojimui, turi būti jam leistas.

Maža to, žmonės nepatiria jokio malonumo (priešingai, jie patiria nemažai sielvarto) gyvendami bendruomenėje, kurioje nėra valdžios, galinčios visus juos laikyti pagarboje ir baimėje, nes kiekvienas žmogus siekia, kad jo bendras (companion) jį vertintų taip, kaip jis vertina save. Pajutęs kokius nors paniekos ar neįvertinimo ženklus, iš prigimties siekia, kiek jis turi drąsos (o tarp tų, kurie neturi jokios bendros valdžios, kuri juos laikytų taikoje ir ramybėje, tos drąsos užtenka, kad jie sunaikintų vienas kitą), priversti savo niekintojus, kad šie labiau jį vertintų, darydamas jiems kokią nors žalą, o kitus – šiuo pavyzdžiu.

Taigi žmogaus prigimtyje matome tris esmines ginčų priežastis. Pirmoji – lenktyniavimas, antroji – nepasitikėjimas, trečioji – garbės troškimas.

Pirmoji verčia žmones pulti vienas kitą, norint pasipelnyti, antroji – siekiant saugumo, o trečioji – šlovės. Pirmoji taiko prievartą, kad pasidarytų kitų vyrų, jų žmonų,

vaikų ir galvijų ponais ir šeimininkais; antroji – kad apsigintų; trečioji prievartą taiko dėl smulkmenų: kokio nors žodžio, šypsenos, skirtingos nuomonės ir kitokio nepakankamos pagarbos ženklo, parodyto tiesiogiai jų asmeniui arba netiesiogiai jų giminėms, draugams, jų tautai, jų profesijai ar jų vardui.

Nesant pilietinės bendrijos, visada vyksta karas kiekvieno su kiekvienu. Taigi akivaizdu, kad tuo metu, kai žmonės gyvena be bendros valdžios, laikančios juos visus baimėje, jie yra tokioje būklėje, kuri vadinama karu; ir dar tokiu karu, kuriame kiekvienas žmogus kariauja su kiekvienu kitu žmogumi. Juk KARAS – tai ne vien tik kautynės ar kovos veiksmai, bet ir laikas, per kurį pakanka valios kovoti tarpusavyje, todėl *laiko* sąvoka turi būti įtraukta į karo prigimtį, kaip ji įeina į oro sąlygų prigimtį. Kadangi blogo oro prigimtis yra ne viena ar dvi liūtys, o daugelis lietingų dienų iš eilės, taip ir karo prigimtis yra ne tikros kautynės, o aiškus nusiteikimas joms visą laiką, kol nėra jokio tikrumo, kad yra priešingai. Visas kitas laikas yra *taika*.

Tokio karo nepatogumai. Todėl visa, kas būdinga karo, kuriame kiekvienas žmogus yra kiekvieno priešas, laikui, būdinga ir laikui, kai žmonės gyvena be jokio kitokio saugumo, išskyrus vien tai, kurį jiems suteikia jų pačių jėga ir jų pačių išradingumas. Esant tokiai padėčiai, nėra vietos darbštumui, nes darbo vaisiai nėra garantuoti; todėl nėra vietos žemdirbystei, jūrininkystei, jūrų prekybai, patogiems pastatams, nėra įrengimų daiktams kelti ar perkelti, kai reikia didelės jėgos, nėra žemės paviršiaus pažinimo, laiko skaičiavimo, menų, amatų, literatūros, visuomenės, o visų baisiausia – yra nuolatinė baimė ir prievartinės mirties pavojus. Žmogaus gyvenimas vienišas, skurdus, bjaurus, gyvuliškas ir trumpas.

Kai kam, nepakankamai įvertinusiam šiuos dalykus, gali atrodyti keista, kad gamta taip išskyrė žmones ir padarė juos linkusius pulti vienas kitą ir naikinti; todėl galbūt žmogus, nepasitikėdamas šia išvada, padaryta vadovaujantis jausmais, gali norėti, kad šią išvadą patvirtintų patyrimas. Tad tegu jis pats pagalvoja, kai, leisdamasis į kelionę, apsiginkluoja ir stengiasi, kad su juo būtų geri kelionės draugai; kai, eidamas miegoti, jis užsirakina duris, kai net savo namuose rakina skrynias, – ir tai vyksta tada, kai jis žino, jog yra įstatymai ir ginkluoti valdžios pareigūnai, pasirengę atkeršyti už kiekvieną jam padarytą skriaudą. Kokios jis nuomonės yra apie savo bendrapiliečius, keliaudamas taip apsiginklavęs, apie savo miesto gyventojus, užsirakindamas duris, ir apie savo vaikus ir tarnus, užrakindamas savo skrynias? Ar jis tokiais savo veiksmais neapkaltina žmonijos, kaip aš tai darau savo žodžiais? Betgi nė vienas iš mūsų dėl to nekaltiname žmogaus prigimties. Žmogaus norai ir kiti jo jausmai patys savaime nėra nuodėmė. Taip pat nėra nuodėmė ir veiksmai, kylantys iš šių jausmų, kol žmonės nežino įstatymo, draudžiančio šiuos veiksmus; ir žmonės negali žinoti tokių įstatymų, kol jie nėra nustatyti; ir joks įstatymas negali būti priimtas, kol jie nesusitarė dėl asmens, kuris juos turi rašyti.

Galbūt kas nors gali pamanyti, kad niekada nebuvo nei tokio laiko, nei tokios karo būklės, kaip mano pavaizduota; ir aš pats manau, kad niekada taip nebuvo visuotinai visame pasaulyje; bet yra daugybė vietų, kur žmonės ir dabar taip gyvena. Kadangi laukiniai žmonės daugelyje Amerikos vietų, išskyrus mažų šeimų valdžią, kurių santarvė priklauso nuo įgimtų potraukių, neturi jokios valdžios, dar ir šiandien gyvena taip gyvuliškai, žvėriškai, kaip jau sakiau anksčiau. Šiaip ar taip, galima įsivaizduoti, kaip žmonės gyventų, jeigu nebūtų bendros valdžios,

kurios bijome, spręsdami iš to, iki kokio gyvenimo būdo nusmunka žmonės pilietiniame kare, anksčiau gyvenę valdant taikiai vyriausybei.

Nors ir niekada nebūtų taip buvę, kad atskiri žmonės būtų buvę tarpusavio karo būklėje, tačiau visais laikais karaliai ir aukščiausiąją valdžią turintys asmenys, norėdami būti nepriklausomi, nuolatos vieni kitiems pavydi, todėl jų padėtis ir būsena yra kaip gladiatorių, nukreipusių vienas į kitą ginklus ir įsmeigusių vienas į kitą akis, t. y. jie išdėstę savo fortus, garnizonus ir pabūklus prie savo karalysčių sienų ir nuolat siunčiantys šnipus pas kaimynus – o tai jau karo padėtis. Kadangi jie taip apsaugo savo pavaldinių darbštumą, todėl iš to neplaukia tos nelaimės ir skurdas, kurie kyla iš atskirų žmonių laisvės.

Tokiame kare nėra nieko neteisingo. Tokio karo, kuriame žmonės kariauja tarpusavyje, padarinys yra tai, kad nieko čia nėra neteisingo. Čia nėra vietos teisybės ir neteisybės, teisingumo ir neteisingumo sąvokoms. Ten, kur nėra visiems bendros valdžios, nėra ir įstatymo, o kur nėra įstatymo, ten nėra neteisingumo. Jėga ir apgaulė kare yra dvi svarbiausios dorybės. Teisingumas ir neteisingumas nėra nei kūno, nei proto sugebėjimas. Jeigu taip būtų, juos galėtų turėti žmogus, kaip jis turi pojūčius ir jausmus, ir kuris būtų vienas pasaulyje. Teisingumas ir neteisingumas yra žmonių, gyvenančių ne vienatvėje, o visuomenėje, savybės. Iš šios karo padėties išplaukia ir tai, kad joje nėra ir nuosavybės, valdymo, aiškaus *mano* ir *tavo* skirtumo, kiekvieno žmogaus yra tik tai, ką jis gali įgyti, ir tik tol, kol jis gali tai išlaikyti. Tai šitiek apie šią blogą padėtį, į kurią žmogų pastatė pati gamta, tačiau jis turi galimybę iš jos išeiti, ši galimybė iš dalies slypi jo jausmuose, iš dalies – jo prote.

Jausmai, lenkiantys žmones į taiką. Jausmai, kurie lenkia žmones į taiką, yra mirties baimė, noras tokių daiktų,

kurie būtini patogiam gyvenimui, ir viltis įgyti juos savo darbštumu. Ir protas pasiūlo patogias taikos sąlygas, kurių laikydamiesi žmonės gali susitarti. Šios sąlygos – tai vadinamieji prigimtiniai įstatymai; apie juos išsamiau kalbėsiu kituose dviejuose skyriuose.

Keturioliktas skyrius

APIE PIRMĄJĮ IR ANTRĄJĮ PRIGIMTINIUS ĮSTATYMUS IR APIE SUTARTIS

Kas yra prigimtinė teisė. PRIGIMTINĖ TEISĖ, kurią rašytojai dažniausiai vadina *jus naturale*, yra kiekvieno žmogaus laisvė naudoti savo paties jėgas, kaip jis pats nori, savo paties prigimčiai, t. y. savo paties gyvenimui, išsaugoti, taigi ir laisvė daryti viską, kas jo paties sprendimu ir supratimu yra tam tinkamiausia.

Kas yra laisvė. LAISVĖ, tiksliąja šio žodžio reikšme, yra suprantama kaip nebuvimas tokių išorinių kliūčių, kurios dažnai gali trukdyti žmogui visomis jėgomis daryti tai, ko jis norėtų, tačiau negali kliudyti jam panaudoti likusių savo jėgų taip, kaip jam diktuoja jo sprendimas ir protas.

Kas yra prigimtinis įstatymas. PRIGIMTINIS ĮSTATYMAS yra proto surastas nurodymas ar bendra taisyklė, kuri draudžia žmogui daryti tai, kas pražūtinga jo gyvybei, ar atima iš jo priemones ją išsaugoti ir nepadaro to, kas, jo manymu, gali geriausiai jo gyvybę išsaugoti.

Teisės ir įstatymo skirtumas. Nors tie, kurie kalba apie šį dalyką, dažniausiai ir suplaka, painioja *jus* ir *lex*, *teisę* ir *įstatymą*, juos reikia skirti, nes TEISĖ yra laisvė ką nors daryti ar ko nedaryti, tuo tarpu ĮSTATYMAS apibrėžia ir įpareigoja laikytis vieno kurio nors iš šių elgesio būdų; taigi įstatymas ir teisė skiriasi vienas nuo kito kaip priva-

lėjimas ir laisvė, kurie dėl to paties dalyko yra nesuderinami.

Iš prigimties kiekvienas žmogus turi teisę į viską. Kadangi žmogaus padėtis (kaip buvo nustatyta ankstesniame skyriuje) yra kiekvieno karo su kiekvienu padėtis, kai kiekvienas žmogus yra valdomas jo paties proto ir nėra nieko, ko jis negalėtų panaudoti, kas jam padėtų išgelbėti savo gyvybę nuo priešų, tai iš čia išplaukia, kad tokioje padėtyje kiekvienas žmogus turi teisę į kiekvieną dalyką, netgi į kito žmogaus kūną. Ir kol išlieka ši prigimtinė kiekvieno žmogaus teisė į viską, nė vienas žmogus negali būti saugus (nors būtų labai stiprus, išmintingas) ir užtikrintas, kad išgyvens tą laiką, kurį paprastai gamta leidžia žmogui gyventi. Tad iš čia ir yra proto nurodymas ar bendra taisyklė.

Esminis prigimtinis įstatymas. *Kiekvienas žmogus turėtų siekti taikos tol, kol jis turi viltį ją pasiekti; jeigu jis jos negali pasiekti, jam turi būti leista pasinaudoti visomis suteikiančiomis jam pranašumą karo priemonėmis.* Pirmoji šios taisyklės dalis – pirmasis ir esminis prigimtinis įstatymas: *ieškoti taikos ir ją palaikyti.* Antroji – išreiškia prigimtinės teisės esmę: *ginti save visomis priemonėmis, kokiomis tik galime.*

Antrasis prigimtinis įstatymas. Iš esminio prigimtinio įstatymo, kuris liepia žmonėms siekti taikos, kyla antrasis įstatymas, *kad žmogus turi būti pasirengęs, jeigu kiti yra taip pat pasirengę tiek, kiek jis mano esant būtina taikai ir savigynai, atsisakyti teisės į visus daiktus ir pasitenkinti, turėdamas tiek laisvės kitų žmonių atžvilgiu, kiek jis leistų kitiems žmonėms jos turėti jo atžvilgiu.* Ir kol kiekvienas žmogus laikosi šios teisės daryti viską, ko jis nori, tol visi žmonės yra karo padėtyje. Tačiau jei kiti žmonės neatsisakys savo teisės kaip jis, tada nėra prasmės ir jam atsisakyti jos, nes tada greičiau jis pats taptų auka (ko joks žmogus neprivalo daryti), o ne parodytų savo taikos troškimą. Tai yra

ir Evangelijos įstatymas: *„Kaip norite, kad jums darytų žmonės, taip ir jūs darykite jiems" (Lk 6, 31)*, ir visų žmonių įstatymas: *Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*[35].

Ką reiškia atsisakyti teisės. *Atsisakyti* žmogaus *teisės* į ką nors – tai *atsisakyti laisvės* trukdyti kitam naudotis jo teise tuo pačiu. Juk tas, kuris atsižada savo teisės ar ją panaikina, neduoda kuriam nors kitam žmogui teisės, kurios šis neturėjo prieš tai, nes nėra nieko, į ką kiekvienas žmogus neturėtų teisės iš prigimties, o vien tik pasitraukia iš jo kelio, kad jis galėtų naudotis savo prigimtine bei pradine teise jo netrukdomas, tačiau tai nereiškia, kad yra netrukdomas kitų. Taigi nauda, kurią gauna vienas žmogus dėl kito žmogaus nebuvimo, yra tik ta, kad sumažėja kliūčių naudotis savo pirmaprade teise.

Ką reiškia atsižadėti teisės. Kas yra teisės perdavimas. Įsipareigojimas. Pareiga. Neteisingumas. Teisės atsisakoma arba paprasčiausiai jos atsisakant, arba ją perduodant kitam. *Paprasčiausiai* ATSIŽADAMA, kai jos atsisakoma, nesirūpinant, kam tai išeis į naudą. PERDUODANT teisės nauda suteikiama kuriam nors kitam asmeniui ar asmenims. Kai žmogus kuriuo nors būdu atsisakė ar padovanojo savo teisę, yra sakoma, kad jis yra ĮSIPAREIGOJĘS, PRIVALO netrukdyti tiems, kuriems suteikė ar [kurių labui] atsisakė tokios teisės, ja naudotis, kad jis *privalo* ir kad tai yra jo PAREIGA savo laisvos valios akto nedaryti niekiniu; toks trukdymas yra NETEISINGAS ir NETEISĖTAS, nes yra *sine jure*[36], prieš tai atsisakius savo teisės ar perdavus ją kitam. Taigi *neteisėtumas* ar *neteisingumas* pasaulietiškuose ginčuose yra šiek tiek panašus į tai, kas scholastų disputuose vadinama *absurdu*. Ir kaip čia yra vadinama absurdu prieštarauti tam, kas buvo teigiama pradžioje, taip pasaulyje neteisingumu ir neteisėtumu yra laikoma savanoriškai sunaikinti tai, ką iš pradžių jis laisva valia darė. Žmogus paprasčiausiai atsisako savo teisės arba ją per-

duoda pareikšdamas arba išreikšdamas kokiu nors sąmoningu ir pakankamai aiškiu ženklu (ar ženklais), kad jis atsisako ar perduoda, ar atsisakė ir perdavė savo teisę tam, kuris ją gavo. O šie ženklai yra arba vien žodžiai, arba vien veiksmai, arba (kaip būna dažniausiai) ir žodžiai, ir veiksmai. Tai ĮSIPAREIGOJIMAI, kuriais žmonės yra susaistomi ir įpareigojami; įsipareigojimai, kurių galia atsiranda ne iš jų pačių prigimties (nes nieko nėra lengvesnio žmogui, kaip sulaužyti savo žodį), o iš baimės susilaukti blogų pasekmių juos sulaužius.

Ne visos teisės yra perduodamos. Kai žmogus perduoda savo teisę arba jos atsisako, jis daro tai arba turėdamas omeny kurią nors teisę, kuri mainais bus jam pačiam perduota, arba dėl kitokio gėrio, kurio jis tikisi už tai. Tai yra laisvos valios aktas, o kiekvieno žmogaus laisvos valios akto tikslas yra koks nors *gėris sau*. Tačiau sunku įsivaizduoti, kad koks nors žmogus kokiais nors žodžiais ar kitais ženklais būtų atsisakęs visų teisių ar jas perdavęs. Pirmiausia žmogus negali atsisakyti savo teisės priešintis tiems, kurie jį puola, kėsindamiesi jėga atimti iš jo gyvybę, nes negalima įsivaizduoti, kad jis šitaip siekė sau kokio nors gėrio. Tą patį galima pasakyti apie žaizdų, grandinių ir įkalinimo pakentimą tiek dėl to, kad iš tokio kantrumo neišplaukia jokia nauda, kokios galima tikėtis iš kito žmogaus kentėjimo, nes jis sužeistas ar įkalintas, tiek ir dėl to, kad žmogus, matydamas, jog kiti jį puola jėga, negali pasakyti, ar jie trokšta jo mirties, ar ne. Ir galiausiai motyvas ir tikslas, dėl kurio atsisakoma teisės ar ji perduodama, yra vien žmogaus asmenybės saugumo užtikrinimas, jo gyvybės išsaugojimas ir užtikrinimas priemonių taip išsaugoti gyvenimą, kad jis netaptų jam nepakeliamas. Todėl jeigu atrodo, kad žmogus žodžiais ar kitais ženklais pats atsisako šio tikslo, kuriam buvo sumanyti šie ženklai, nereikia jo suprasti taip, tarsi jis tai turėjo

omeny ar kad tokia buvo jo valia, o tiesiog kad jis nežinojo, kaip gali būti tokie žodžiai ir veiksmai suprasti.

Kas yra sutartis. Abipusis teisės perdavimas yra tai, ką žmonės vadina SUTARTIMI (contract).

Yra skirtumas tarp teisės į daiktą perdavimo ir perdavimo, arba suteikimo, t. y. įteikimo, paties daikto. Juk daiktas gali būti įteiktas kartu su teisės perdavimu, taip kaip perkant ir parduodant už grynus pinigus arba keičiantis prekėmis ir žmonėmis; jis gali būti įteiktas ir po kurio laiko.

Kas yra susitarimas. Be to, vienas iš sutartį sudariusiųjų gali savo ruožtu įteikti daiktą, dėl kurio buvo susitarta, ir leisti kitam įvykdyti savąją sutarties dalį tam tikru nustatytu laiku vėliau, ir šiuo laiku juo pasitikėti, tuomet sutartis iš jo pusės vadinama PAKTU arba SUSITARIMU (covenant). Arba abi pusės gali dabar susitarti, kad įvykdys savąją sutartį vėliau; tokiais atvejais, jeigu tas, kuriuo pasitikima, kad jis įvykdys savąją sutartį atėjus laikui, ją įvykdo, tai vadinama *pažado laikymusi* arba pasitikėjimu, o jei neįvykdo (jei taip padaro savo valia) – *pasitikėjimo sulaužymu*.

Savanoriška dovana. Kai teisės perdavimas nėra abipusis, o viena iš pusių ją perduoda, tikėdamasi taip įgyti draugystę ar kito paslaugą ar jo draugų paslaugas, arba tikėdamasi įgyti labdaringumo ir kilniaširdiškumo reputaciją, arba išlaisvinti savo sielą nuo užuojautos keliamo skausmo, arba tikėdamasi, kad bus už tai atlyginta danguje, – tai ne sutartis, o DOVANA, SAVANORIŠKA DOVANA (free-gift), MALONĖ – šie žodžiai reiškia tą patį dalyką.

Aiškūs sutarties ženklai. Pažadas. Sutarties ženklai būna arba *aiškiai išreikšti*, arba *išprotaujami*. Aiškiai išreikšti – tai suprantamais žodžiais pasakyti; tokie žodžiai yra arba *esamojo*, arba *būtojo* laiko, pavyzdžiui, *aš duodu, aš dovanoju, aš daviau, aš dovanojau, aš noriu, kad tai būtų jūsų*. Arba

sakomi būsimuoju laiku, pavyzdžiui: *aš duosiu, aš dovanosiu,* – žodžiai, kalbantys apie ateitį, vadinasi PAŽADU.

Išprotaujami sutarties ženklai, padarant išvadą. Išprotaujami ženklai kartais yra tai, kas išplaukia iš žodžių; kartais – tyla, kartais – nuoseklūs veiksmai, kartais – susilaikymas nuo veiksmo; apskritai kokios nors sutarties ženklas, išprotaujamas darant išvadą, yra viskas, kas pakankamai parodo susitariančiojo valią.

Savanoriška dovana žodžiais, susijusiais su dabartimi ar praeitimi. Vieni žodžiai, jeigu jie skirti ateičiai ir yra vien pažadas, dar nepakankamas savanoriško dovanojimo ženklas, todėl nėra privalomi ir įpareigojantys, nes jeigu jie tariami būsimuoju laiku, pavyzdžiui, *rytoj duosiu,* tai jau yra požymis, kad aš dar nedaviau, vadinasi, mano teisė dar neperduota, ji bus mano, kol ją perduosiu kokiu nors kitu veiksmu. Tačiau jeigu žodžiai tariami esamuoju ar būtuoju laiku, pavyzdžiui, aš *daviau, arba duodu, kad būtų įteikta rytoj,* tuomet mano rytojaus teisė yra atiduota šiandien, ir čia užtenka vien žodžių, nors ir nebūtų jokių kitų mano valios pareiškimų. Tarp šių žodžių reikšmių yra didžiulis skirtumas: *volo hoc tuum esse cras* ir *cras dabo,* t. y. tarp: *aš noriu, kad tai būtų tavo rytoj,* ir *aš tai duosiu tau rytoj.* Žodžiai *aš noriu* pirmajame pasakyme reiškia dabartinį valios aktą, o antrajame – ateities valios akto pažadą; todėl pirmieji žodžiai apie dabartį perduoda ateities teisę, o antrieji, kalbėdami apie ateitį, neperduoda nieko. Jeigu, be žodžių, dar yra kitų valios ženklų, reiškiančių teisės perdavimą, tada, nors pati dovana ir būtų duodama laisva valia, vis dėlto galima suprasti, kad teisė perduodama ir žodžiais, susijusiais su ateitimi; pavyzdžiui, jeigu žmogus siūlo prizą tam, kuris lenktynėse pirmasis pasieks finišą, dovana yra savanoriška; ir nors žodžiai tariami būsimuoju laiku, tačiau teisė jais jau

perduodama, nes jeigu jis nenorėtų, kad jo žodžiai būtų taip suprasti, neturėtų ir liepti jiems bėgti.

Sutarties ženklai yra žodžiai, skirti tiek praeičiai ir dabarčiai, tiek ir ateičiai. Sutartyse teisė pereina ne tik tais atvejais, kai žodžiai tariami esamuoju ar būtuoju laiku, o ir tada, kai jie tariami būsimuoju laiku, nes visos sutartys yra tarpusavio perdavimas arba pasikeitimas teisėmis, todėl tas, kuris tik žada, nes jis jau gavo naudą, už kurią jis žadėjo, turi būti suprastas taip, jog jis norėjo, kad jo teisė pereitų; jeigu jis būtų nepatenkintas, kad jo žodžiai buvo taip suprasti, kitas nebūtų pirmasis įvykdęs savosios dalies. Dėl šios priežasties perkant, parduodant ir kituose sutarties veiksmuose pažadas yra tolygus susitarimui, todėl ir privalomas.

Kas yra nuopelnas. Apie tą, kuris pirmasis sutarties atveju įvykdė savo įsipareigojimą, yra sakoma, kad jis *nusipelno* to, ką turi gauti iš antrojo, jam įvykdžius savo įsipareigojimą, ir tai jam *priklauso kaip užtarnauta.* Taip pat ir tada, kai prizas siūlomas daugeliui, jis turi būti įteiktas tik tam, kuris nugalės, arba pinigai yra sviedžiami daugeliui, kad jais džiaugtųsi tie, kurie juos sugaus; nors tai ir yra savanoriška dovana, tačiau nugalėti arba pagauti – tai *nusipelnyti* ir turėti kaip UŽTARNAUTĄ. Kadangi teisė yra perduodama siūlant prizą ir sviedžiant pinigus, kam atiteks ši teisė, nulems tik varžybų baigtis. Tačiau tarp šių dviejų nuopelnų rūšių yra toks skirtumas, kad sutartyje aš nusipelnau savo paties galios ir kitos sutarties pusės poreikių dėka, o savanoriškos dovanos atveju man suteikta galimybė nusipelnyti tik davėjo gerumą. Sutartyje aš nusipelnau kontraktanto veiksmu, kad jis atsisakytų savo teisės; dovanos atveju aš nusipelnau ne to, kad davėjas atsisakytų savo teisės, o to, kad ji taptų labiau mano nei kitų, kai jie jos jau atsisakė. Ir tai, man regis, nori pasakyti scholastai, skirdami *meritum congrui* nuo *meri-*

tum condigni[37]. Juk Visagalis Dievas pažadėjo tiems žmonėms (apakintiems kūniškų geidulių), kurie gali eiti per šį pasaulį, vadovaudamiesi jo taisyklėmis ir neperžengdami jo nustatytų ribų; tad scholastai sako, kad tas, kuris taip eina, nusipelnys rojų *ex congruo*. Kadangi nė vienas žmogus negali reikalauti teisės į jį vien tik savo teisingumu ar kokia kita savo galia, o tik laisva Dievo malone, scholastai sako, kad nė vienas žmogus negali užsitarnauti rojaus *ex condigno*. Tokia, sakau, mano manymu, yra šio skyrimo reikšmė; kadangi disputuotojai sutaria dėl savo dirbtinių terminų reikšmės tik tol, kol jiems tai naudinga, tai aš nieko netvirtinsiu apie jų suteikiamą reikšmę; pasakysiu tik tiek: kai dovana yra duodama neapibrėžtai, kaip prizas, kurį reikia laimėti varžybose, tai tas, kuris laimi, jo nusipelno ir gali reikalauti prizo, kaip jam priklausančio.

Kada tarpusavio pasitikėjimu grindžiami susitarimai yra negaliojantys. Jeigu yra susitarimas, kurio nė viena iš susitariančiųjų pusių neįvykdo dabar ir tuoj pat, tačiau viena kita pasitiki, tai tam tikromis sąlygomis (tokios sąlygos yra kiekvieno žmogaus karo su kiekvienu kitu žmogumi padėtis) iškilus bent kiek pagrįstam įtarimui, jis yra beprasmis. Tačiau jeigu yra bendra valdžia, paskirta valdyti abi puses ir turinti teisę bei pakankamą galią, kad priverstų jas vykdyti susitarimą, jis nėra tuščias. Juk tas, kuris įvykdė pirmas, nėra užtikrintas, kad kitas jį įvykdys po to, nes žodžių saitai yra pernelyg silpni, kad pažabotų žmonių ambicijas, šykštumą, pyktį ir kitus jausmus bei aistras, jeigu nesibijoma kokios nors prievartą galinčios taikyti valdžios, kuri natūraliomis sąlygomis, kai visi žmonės yra lygūs ir patys yra teisėjai, sprendžiantys, kiek pagrįstos yra jų baimės, negali būti įsivaizduojama. Todėl tas, kuris pirmas įvykdo susitarimą, išduoda save savo priešui, – tai prieštarauja teisei (kurios jis niekada negali atsisakyti) ginti savo gyvybę ir gyvenimo priemones.

Tačiau pilietinės būklės atveju, kai yra valdžia, galinti priversti tuos, kurie kitaip laužytų savo žodį, tokia baimė nebepagrįsta, todėl tas, kuris pagal susitarimą pirmas turi įvykdyti savo įsipareigojimus, privalo tai padaryti.

Baimės, darančios tokį susitarimą negaliojantį, priežastis visuomet turi būti kas nors, kas atsiranda jau po to, kai įvyko susitarimas, pavyzdžiui, koks nors naujas faktas arba kitas valios nevykdyti ženklas, kitaip susitarimas negali pasidaryti beprasmis, nes tai, kas netrukdė žmogui žadėti, negali būti pripažinta kliūtimi pažadui vykdyti.

Teisė į tikslą apima teisę į priemones. Tas, kuris perduoda kurią nors teisę, perduoda ir priemones, kiek tai nuo jo priklauso, ja naudotis. Kaip ir tas, kuris parduoda žemę, turi būti suprastas taip, kad perleidžia ir žolę, ir viską, kas joje auga. Tas, kuris parduoda malūną, negali pasukti į šalį jį varančios srovės. Ir tie, kurie suteikia žmogui aukščiausiosios valdžios teisę, turi būti suprasti, kaip suteikiantys jam teisę rinkti pinigus kareiviams išlaikyti ir skirti teisėjus teisingumui vykdyti.

Negali būti susitarimo su gyvuliais. Neįmanoma sudaryti susitarimo su gyvuliais, nes, nesuprasdami mūsų kalbos, jie nesupranta ir nepriima jokio teisės perdavimo ir negali perduoti jokios teisės kitam; nesant tarpusavio priėmimo, nėra ir susitarimo.

Negali būti susitarimo su Dievu be ypatingo apreiškimo. Sudaryti susitarimą su Dievu tegalima vien tarpininkaujant tokiems [žmonėms], su kuriais Dievas kalbasi arba per antgamtinį apreiškimą, arba per savo vietininkus, kurie valdo jo vadovaujami ir jo vardu; kitaip mes nežinotume, ar mūsų susitarimus Dievas priima, ar ne. Todėl ir tie, kurie iškilmingai pažada ką nors, kas prieštarauja kuriam nors prigimtiniam įstatymui, žada veltui, nes vykdyti tokį pažadą būtų neteisinga. Jeigu tai yra dalykas,

diktuojamas prigimtinio įstatymo, tuomet juos įpareigoja ne pažadas, o tas įstatymas.

Susitarimai gali būti tik dėl to, kas yra galima ir būsima. Susitarimo dalykas arba objektas visada yra kas nors, kas yra svarstytina (nes susitarimas yra valios aktas, t. y. svarstymo aktas ir paskutinis svarstymo aktas), todėl visada [susitarimo dalykas] suprantamas kaip tai, kas bus ateity ir kas nusprendžiama, jog tas, kuris tariasi, galės tai įvykdyti.

Todėl žadėti tai, kas akivaizdžiai yra neįmanoma, nėra susitarimas. Tačiau jeigu tik vėliau paaiškėja, kad yra neįmanoma tai, kas anksčiau buvo laikoma įmanoma, susitarimas galioja ir įpareigoja (nors ir ne įvykdyti patį susitarimą), atlyginti piniginę jo vertę, arba jeigu tai irgi neįmanoma, nuoširdžiai stengtis išpildyti tiek, kiek tik yra įmanoma, nes nieko daugiau joks žmogus negali būti įpareigotas.

Kaip susitarimai tampa negaliojančiais. Nuo susitarimų žmonės yra atleidžiami dviem atvejais: kai jie įvykdomi arba jiems leidžiama jų nevykdyti, nes įvykdytas susitarimas yra natūrali įsipareigojimo pabaiga, o atleidimas yra laisvės sugrąžinimas, t. y. perdavimas atgal tos teisės, kuri buvo įsipareigojimas.

Susitarimai, sudaryti iš baimės, yra galiojantys. Susitarimai, sudaryti iš baimės natūraliomis sąlygomis, yra privalomi. Pavyzdžiui, jeigu aš susitariu su priešu sumokėti jam išpirką arba kuo nors pasitarnauti už savo gyvybę, tai esu susaistytas šio susitarimo. Kadangi tai yra sutartis, kur vienas gauna gyvenimo naudą, o kitas už tai mainais turi gauti pinigus ar patarnavimą, ir kur joks kitas įstatymas (kaip būna natūralios būklės sąlygomis) nedraudžia jo įvykdyti, susitarimas galioja. Todėl karo belaisviai, kuriais buvo patikėta, kad jie sumokės išpirką, privalo ją sumokėti. Ir jeigu silpnesnis kunigaikštis suda-

ro nenaudingą taiką su stipresniu iš baimės, jis privalo jos laikytis, jeigu tik (kaip buvo sakyta anksčiau) neiškils kokia nors nauja ir pagrįsta priežastis bijoti, kad karas bus atnaujintas. Ir netgi valstybėje, jeigu esu priverstas jėga, kad išgelbėčiau savo gyvybę, išsipirkti iš vagies, žadėdamas jam pinigų, privalau jam sumokėti, kol pilietinis įstatymas manęs neatleidžia nuo šio įsipareigojimo. Tai, ką aš galiu teisėtai padaryti be įsipareigojimo, tą patį aš galiu teisėtai susitarti padaryti iš baimės, o to, dėl ko aš teisėtai susitariu, negaliu teisėtai neįvykdyti.

Ankstesnis susitarimas su vienu daro negaliojantį vėlesnį susitarimą su kitu. Ankstesnis susitarimas daro negaliojantį vėlesnį, nes žmogus, perleidęs savo teisę vienam žmogui šiandien, nebegali jos perleisti rytoj kitam; todėl vėlesnis pažadas nesuteikia jokios teisės ir yra negaliojantis.

Žmogaus susitarimas neginti savęs yra negaliojantis. Susitarimas nesiginti nuo jėgos jėga visada yra negaliojantis, nes (kaip parodžiau anksčiau) joks žmogus negali atsisakyti savo teisės gelbėtis nuo mirties, žaizdų ir įkalinimo (šių dalykų vengimas yra vienintelis visokios teisės atsisakymo tikslas), todėl pažadas nesipriešinti jėgai ir prievartai jokiu susitarimu neanuliuoja teisės ir nėra privalomas. Nors žmogus ir gali sudaryti tokį susitarimą: *jeigu aš nepadarysiu to ar ano, užmušk mane,* jis negali sudaryti tokio susitarimo: *jeigu aš nepadarysiu to ar ano, aš nesipriešinsiu tau, kai ateisi manęs užmušti.* Juk žmogus iš prigimties taip sutvarkytas, kad renkasi mažesnį blogį, kuris šiuo atveju yra mirties pavojus priešinantis, o ne didesnį, kuris yra tikra ir dabar įvyksianti mirtis nesipriešinant. Kad tai visi žmonės laiko akivaizdžiai teisinga, matyti iš to, kad jie veda nusikaltėlius į egzekucijos vietą ir į kalėjimą, saugomus ginkluotų vyrų, nors tie nusikaltėliai ir sutinka su įstatymu, kuriuo remiantis jie buvo nubausti.

Joks žmogus neprivalo apkaltinti pats savęs. Negalioja ir susitarimas apkaltinti save, neįsitikinus, kad būsi išteisintas. Kadangi natūraliomis sąlygomis, kai kiekvienas žmogus yra teisėjas, negali būti jokių apkaltinimų, o pilietinėje visuomenėje po apkaltinimo eina bausmė; jai esant prievarta, žmogus neprivalo jai nesipriešinti. Tas pat tinka ir apkaltinimui tų, kurių pasmerkimu žmogus patenka į skurdą ir vargus, kaip ir tėvo, žmonos arba geradario apkaltinimas, nes tokio kaltintojo parodymai, jeigu jie duodami ne savanoriškai, yra laikomi šališkais dėl savo prigimties, todėl negali būti laikomi teisingais; ten, kur nepasitikima žmogaus liudijimais, jis neprivalo jų duoti. Taip pat ir kaltinimai, išgauti kankinant, neturi būti laikomi teisingais parodymais. Kadangi kankinimas gali būti naudojamas kaip priemonė susidaryti nuomonei bei spėjimams ir skatinti tolesnį tyrimą ir tiesos ieškojimą, tai, ką šiuo atveju prisipažįsta kankinamasis, dažniausiai jis daro tik norėdamas palengvinti savo kančias ar atsikvėpti, o ne informuoti savo kankintojus, todėl šiais prisipažinimais neturi būti pasitikima kaip pakankamais liudijimais ir parodymais; ar žmogus gelbstisi nuo kančių teisingais ar klaidingais parodymais, jis tai daro remdamasis teise išsaugoti savo gyvybę.

Priesaikos tikslas. Žodžių galia (kaip jau anksčiau minėjau) yra pernelyg silpna, kad priverstų žmones laikytis savo susitarimų, bet žmogaus prigimtyje yra dvi galimos priemonės jai sustiprinti. Tai žodžio sulaužymo pasekmių baimė arba šlovė ir garbė pasirodyti, kad jam nereikia jo sulaužyti. Ši antroji yra pernelyg retai matomas kilnumas, kad jo galima būtų tikėtis, ypač iš tų, kurie siekia turto, valdžios ir juslinių malonumų, o tokia yra žmonijos didžioji dauguma. Jausmas, kuriuo galima pasikliauti ir kurio galima tikėtis, yra baimė, o ją sukelia du patys bendriausi dalykai: vienas – tai nematomų dvasių

galia, antras – tai galia tų žmonių, kuriam jie, nevykdydami susitarimo, padarys žalą. Nors pirmųjų galia yra didesnė, tačiau antrųjų baimė yra dažniausiai didesnė už pirmųjų. Pirmojo dalyko baimė glūdi kiekviename žmoguje; tai jo paties religija, kuri yra žmogaus prigimtyje iki atsirandant pilietinei visuomenei. Antroji nėra tokia, kad priverstų žmones laikytis savo pažadų, nes natūraliomis sąlygomis jėgos nelygumas išryškėja tik kovos metu. Taigi, prieš atsirandant pilietinei visuomenei ar jos egzistavimą nutraukus karui, niekas kitas negali sustiprinti jau sudaryto taikos susitarimo, iškilus godumo, garbės troškimo, geidulių ar kitų stiprių aistrų pagundoms, išskyrus tik baimę šios nematomos jėgos, kurią kiekvienas garbina kaip Dievą ir kurios bijosi kaip keršytojo už savo išdavystę. Todėl visa, ką gali padaryti du žmonės, nepavaldūs pilietinei valdžiai, – tai priversti vienas kitą prisiekti tuo dievu, kurio jie bijosi.

Priesaikos forma. Ši PRIESAIKA arba *dievagojimasis* yra *prie pažado pridedama kalbos forma, kuria žadantysis pažymi, kad atsižada savo Dievo gailestingumo arba šaukiasi jo, kad šis jam atkeršytų, jeigu jis neįvykdys savojo pažado.* Tokia buvo pagonių forma: *tegu mane sunaikina Jupiteris taip, kaip aš sunaikinu šį gyvulį.* Tokia ir mūsų forma: *aš padarysiu tai ir tai, tepadeda man Dievas.* Ir ši priesaika duodama vykstant apeigoms ir ceremonijoms, kurias kiekvienas iš susitariančiųjų praktikuoja savo religijoje, kad tikėjimo priesaikos sulaužymo baimė būtų dar didesnė.

Prisiekti galima vien Dievu. Iš to aišku, kad priesaika, duota kita forma ar vykstant kitokioms apeigoms nei to žmogaus, kuris prisiekia, yra beprasmė. Taip pat negalima prisiekti jokiu kitu daiktu, kurio prisiekiantysis nelaiko Dievu. Nors kartais žmonės ir prisiekinėdavo savo karaliais iš baimės ar jiems pataikaudami, tačiau jie tuo norėdavo parodyti, kad suteikia jiems dievišką šlovę. Sa-

vaime aišku, kad prisiekinėjimas be reikalo Dievu, yra tik jo vardo profanacija ir išniekinimas, o prisiekinėjimas kitais dalykais, kaip žmonės daro šnekamojoje kalboje, yra ne priesaika, o niekam tikęs įprotys, prigijęs dėl pernelyg didelio kalbos aistringumo.

Priesaika nieko neprideda prie įsipareigojimo. Aišku ir tai, kad priesaika nieko neprideda prie įsipareigojimo. Kadangi susitarimas, jeigu jis yra teisėtas, įpareigoja Dievo akivaizdoje ir be priesaikos kaip ir su priesaika; jeigu susitarimas yra neteisėtas, jis neįpareigoja, nors ir būtų sutvirtintas priesaika.

Penkioliktas skyrius

APIE KITUS PRIGIMTINIUS ĮSTATYMUS

Trečiasis prigimtinis įstatymas: teisingumas. Iš prigimtinio įstatymo, kuriuo esame įpareigoti perduoti kitam tokias teises, kurių laikantis sunku įgyvendinti taiką tarp žmonių, išplaukia trečias įstatymas, *kad žmonės turi vykdyti jų susitarimus:* be šito susitarimai yra beprasmiai ir tėra vien tušti žodžiai; kadangi išlieka visų žmonių teisė į viską, mes ir toliau esame karo padėtyje.

Kas yra teisingumas ir neteisingumas. Šis prigimtinis įstatymas yra TEISINGUMO šaltinis ir pradas, nes ten, kur nebuvo jokio išankstinio susitarimo, ten jokia teisė nebuvo perduota ir kiekvienas žmogus turi teisę į viską, vadinasi, joks veiksmas negali būti neteisingas. Tačiau kai jau yra susitarimas, tuomet jį sulaužyti yra *neteisinga*. Ir NETEISINGUMAS yra ne kas kita, o *susitarimo neįvykdymas*. Visa, kas nėra neteisinga, yra *teisinga*.

Teisingumas ir nuosavybė prasideda įkūrus valstybę. Kadangi tarpusavio pasitikėjimo susitarimai, kur baiminamasi, kad kuri nors iš šalių neįvykdys susitarimo (kaip buvo pasakyta ankstesniame skyriuje), yra negaliojantys,

ir nors teisingumo šaltinis yra sudarytieji susitarimai, tačiau neteisingumo čia nėra tol, kol nebus pašalinta tokios baimės priežastis; to negalima padaryti, kol žmonės yra prigimtinėje karo padėtyje, Todėl, prieš atsirandant *teisingo* ir *neteisingo* vardams, turi būti kokia nors prievartą vykdanti valdžia, kuri vienodai ir lygiai priverstų žmones vykdyti savo susitarimus, grasindama bausme, didesne už naudą, kurios jie tikisi sulaužydami savo susitarimą, ir kuri patvirtintų tą nuosavybę, kurią žmonės įgyja tarpusavio sutartimi, mainais už visuotinę teisę, kurios jie atsisako; tokios valdžios nėra, kol nėra valstybės. Lygiai to paties gali būti prieita iš įprastinio scholastų teisingumo apibrėžimo, nes jie sako, kad *teisingumas yra pastovi valia duoti kiekvienam žmogui tai, kas yra jo nuosava.* Todėl ten, kur nėra nieko *nuosava,* t. y. nėra nuosavybės, nėra ir neteisingumo; ir ten, kur nėra įkurtos prievartą taikančios valdžios, t. y., kur nėra valstybės, ten nėra ir nuosavybės; nes ten visi žmonės turi teisę į visus daiktus. Todėl ten, kur nėra valstybės, ten nėra nieko neteisingo. Taigi teisingumo prigimtis yra galiojančių susitarimų laikymasis; tačiau susitarimų galiojimas prasideda tik įkūrus pilietinę valdžią, pakankamai galingą, kad priverstų žmones jų laikytis, nuo tada prasideda ir nuosavybė.

Teisingumas neprieštarauja protui. Kvailys sakė savo širdy, kad nėra tokio dalyko kaip teisingumas, o kartais tai sakydavo ir garsiai, rimtai įrodinėdamas, kad, turint omeny, jog kiekvieno žmogaus savęs išsaugojimas ir jo pasitenkinimas yra paliktas jo paties rūpesčiui, tad negali būti jokio pagrindo, kodėl kiekvienas žmogus turėtų nedaryti to, kas, jo supratimu, padeda išsaugoti save ir pasitenkinti, todėl ir sudaryti sandorius ar jų nesudaryti, laikytis ar nesilaikyti susitarimų neprieštarauja protui, jei padeda to žmogaus gerovei. Kvailys, taip sakydamas, ne-

neigia, kad egzistuoja susitarimai ir kad kartais jie sulaužomi, o kartais jų laikomasi, ir kad toks jų sulaužymas gali būti vadinamas neteisingumu, o jų laikymasis – teisingumu; tačiau jis klausia, ar neteisingumas, pašalinus Dievo baimę (nes tas pats kvailys pasakė sau širdy, kad Dievo nėra), kartais negali būti suderinamas su protu, kuris kiekvieną žmogų skatina siekti savo paties gėrio; ypač tada, kai jis padeda gauti tokią naudą, kuri žmogui suteiktų tam tikrą padėtį, kad jis galėtų nekreipti dėmesio ne tik į kitų žmonių nepritarimą, užgaules ir plūdimus, bet ir į kitų žmonių galią? Dievo karalystė įgyjama prievarta; o kas, jeigu ji būtų įgyta neteisinga prievarta? Argi prieštarautų protui taip ją įgyti, jeigu būtų neįmanomas dalykas, kad šitaip kaip nors sau pakenktum? Ir jeigu tai neprieštarauja protui, tai neprieštarauja ir teisingumui, nes kitaip teisingumas negalėtų būti laikomas gėriu. Tokio kaip šis samprotavimo dėka sėkmę patyręs nedorumas įgijo dorybės vardą; ir tie, kurie kituose dalykuose laikė tikėjimo sulaužymą neleistinu, leido jį čia, kai kalbama apie Karalystės įgijimą. Ir pagonys, kurie tikėjo, kad Saturną nuo sosto nuvertė jo sūnus Jupiteris, vis dėlto tikėjo, kad tas pats Jupiteris buvo keršytojas už neteisingumą. Tai panašu į vieną įstatymą, kurį pateikia Coke'as[38] *Littletono komentaruose,* kur jis sako, kad teisėtam karūnos įpėdiniui, jeigu jis ir bus apkaltintas išdavyste, vis dėlto turi atitekti karūna, ir *eo instante*[39] apkaltinimas tampa negaliojantis. Iš šių pavyzdžių žmogus bus labai linkęs padaryti išvadą, kad ir tada, kai neabejotinas karalystės paveldėtojas nužudys jos valdytoją, nors ir savo tėvą, jūs galite tai vadinti neteisingumu ar kokiu tik norite vardu, tačiau tai niekada negali prieštarauti protui, matant, kad visi žmonės savo laisvais veiksmais yra linkę siekti naudos sau patiems, ir patys protingiausi yra tie veiksmai,

kurie labiausiai tarnauja jų tikslams. Šis išoriškai atrodytų įtikinamas samprotavimas vis dėlto yra klaidingas.

Kadangi čia kalbama ne apie abipusius pažadus ten, kur nėra tikrumo, kad kuri nors šalis juos įvykdys, pavyzdžiui, ten, kur dar nėra pilietinės valdžios, iškilusios virš abiejų pasižadančių šalių, nes tokie pažadai nėra susitarimai. Tačiau čia klausiama apie tokius atvejus, kai viena iš šalių jau įvykdė pažadą arba kai yra valdžia, galinti priversti pažadus tesėti, ten ir kyla klausimas, ar prieštarauja protui kito naudai įvykdyti pažadą ar ne. Ir aš sakau, kad tai neprieštarauja protui. Kad taptų aišku, mes turime atsižvelgti į tai, kad, pirma, kai žmogus daro ką nors, kas, turint omeny kiekvieną galimą numatyti ir tikėtis dalyką, gali jį vienaip ar kitaip sunaikinti, pavyzdžiui, koks nors atsitiktinumas, kurio jis negalėjo numatyti, gali tai pakreipti jo paties naudai, todėl tokie atsitikimai nepadaro šio žmogaus veiksmo protingo ar išmintingo. Antra, kad karo padėtyje, kai nėra bendros valdžios, galinčios visus žmones laikyti baimėje, kiekvienas žmogus yra kiekvieno priešas, nė vienas žmogus negali tikėtis vien savo jėgomis ar protu apsiginti nuo pražūties, nepadedamas sąjungininkų, ir kiekvienas laukia iš sąjungos tokio paties apgynimo kaip ir kiekvienas kitas; todėl ir tas, kuris pareiškia, kad laiko protinga apgauti tuos, kurie jam padeda, negali protingai tikėtis jokių kitų saugumo priemonių, išskyrus tas, kurias jam gali suteikti jo paties vieno jėgos. Todėl ir tas, kuris sulaužo savo susitarimą ir, vadinasi, tuo pareiškia, kad jis mano, jog jis gali taip elgtis pagrįstai ir protingai, gali būti priimtas į kokią nors visuomenę, susivienijusią taikai ir gynybai, vien per klaidą tų, kurie jį priima; kai jis į ją yra priimtas, negali joje būti laikomas, nebent jį priėmusieji nemato jų padarytos klaidos pavojaus. Tačiau šių klaidų žmogus negali protingai tikėtis ir apskaičiuoti, kaip savo saugu-

mo priemonių, todėl jis, jeigu nebus priimtas į visuomenę ar bus iš jos išvarytas, žus; jeigu jis gyvena visuomenėje, tai tik per kitų žmonių klaidas, kurių jis negalėjo nei numatyti, nei jomis kliautis; vadinasi, jis taip elgėsi prieštaraudamas protui ir išlikimo pagrindui; taigi ir visi žmonės, kurie neprisideda prie jo pražūties, pakenčia jį vien iš nežinojimo, kas yra gera jiems patiems.

O tikėtis, kad amžiną laimę danguje galima užsitikrinti bet kuriuo būdu, yra tiesiog lengvabūdiška, nes čia yra tik vienas galimas kelias – nelaužyti ir laikytis susitarimų. Kalbant apie aukščiausiosios valdžios įgijimą maištu, akivaizdu, kad toks bandymas yra priešingas protui, nes negalima protingai to tikėtis, nors ir pavyktų ją taip įgyti, greičiau reikia laukti priešingos baigties; ir dar dėl to, kad, ją taip iškovojus, ir kiti yra mokomi ją įgyti panašiais būdais. Todėl ir teisingumas, t.y. susitarimų laikymasis, yra proto taisyklė, kuri draudžia mums daryti ką nors, kas būtų kenksminga mūsų gyvenimui, taigi ir prigimtiniams įstatymams.

Kai kurie eina toliau, sakydami, kad prigimtinis įstatymas yra ne šios taisyklės, kurios padeda išsaugoti žmogaus gyvenimą žemėje, o tos, kurios padeda pasiekti amžinąją laimę po mirties, o tai, jų manymu, gali padėti ir susitarimų laužymas, kuris tokiu atveju yra teisingas ir protingas (taip mano tie, kurie laiko nuopelnu žudymą, nuverčiant aukščiausiąją valdžią, jų pačių išrinktą). Kadangi nėra jokio prigimtinio žinojimo apie žmogaus gyvenimą po mirties, dar mažiau žinant apie tai, kaip jam tada bus atlyginta už pasitikėjimo sulaužymą, turint vien tikėjimą, besiremiantį kitų žmonių sakymu, kad jie tai žino antgamtiškai arba kad jie pažįsta pažinojusius tuos, kurie pažinojo dar kitus, kurie tai žinojo antgamtiškai, tai ir susitarimo sulaužymo negalima vadinti proto ar prigimties nurodymu.

Susitarimas nėra negaliojantis dėl asmens, su kuriuo jis yra sudarytas, ydų. Tie, kurie sutinka, kad prigimtinis įstatymas yra žodžio laikymasis, vis dėlto daro išimtį kai kurių asmenų atžvilgiu, pavyzdžiui, eretikų ir tokių, kurie nevykdo savo susitarimų su kitais. Tačiau ir šitai yra priešinga protui, nes jeigu kurio nors žmogaus kaltės pakanka, kad susitarimas taptų negaliojančiu, tai to paties pagrįstai ir protingai turėtų pakakti, kad mes su juo nesudarytume sutarties.

Žmonių teisingumas ir veiksmų teisingumas. Pavadinimai „teisingas" ir „neteisingas", kai jie taikomi žmonėms, reiškia viena, o kai jie taikomi veiksmams ir poelgiams – kita. Kai jie yra taikomi žmonėms, reiškia elgsenos atitikimą ar neatitikimą protui. Tačiau kai jie yra taikomi poelgiams, reiškia ne elgsenos ar gyvenimo būdo, o atskirų poelgių atitikimą ar neatitikimą protui. Todėl teisingas žmogus yra tas, kuris iš visų jėgų stengiasi, kad visi jo poelgiai būtų teisingi, o neteisingas žmogus yra tas, kuris to nepaiso. Tokie žmonės mūsų kalboje dažniausiai vadinami dorais ir nedorais, o ne teisingais ir neteisingais, nors jų reikšmė yra ta pati. Todėl doras žmogus nepraranda doro žmogaus vardo dėl vieno ar keleto neteisingų poelgių, sukeltų netikėtos aistros ar neteisingo dalykų ar asmenų supratimo; taip pat ir nedoras žmogus nenustoja buvęs toks dėl tokių poelgių, kuriuos jis padaro ar nuo jų susilaiko iš baimės, nes jo valią nulemia ne teisingumas, o neabejotina nauda to, ką jis turi padaryti. Teisingumo atspalvį žmogaus poelgiams suteikia tam tikras kilnumas arba galantiška, narsi, bet retai pasitaikanti drąsa; šiomis savybėmis pasižymintis žmogus nenori tokios žemiškos gerovės, kurią jam suteiktų apgavystės ar pažadų nesilaikymas. Šis teisingas elgesys ir turimas omeny, kai teisingumas vadinamas dorybe, o neteisingumas – yda.

Tačiau dėl teisingų poelgių žmonės vadinami ne teisingaisiais, o *nekaltaisiais*; dėl neteisingų poelgių (kurie dar vadinami teisės pažeidimu) jie vadinami *kaltaisiais*.

Elgsenos teisingumas ir poelgių teisingumas. Be to, neteisinga elgsena yra dispozicija arba polinkis elgtis neteisėtai, ir yra neteisinga, dar prieš tapdama veiksmu, ir tokia yra netgi tada, kai nėra jokio konkretaus nuskriausto asmens. Tačiau neteisingas (kitaip sakant, neteisėtas) poelgis reiškia tai, kad yra koks nors konkretus asmuo, su kuriuo pasielgta neteisėtai, būtent tas, su kuriuo buvo sudarytas susitarimas. Todėl dažnai būna taip, kad neteisybę patiria vienas asmuo, o žala atsisuka kitam. Pavyzdžiui, jei šeimininkas liepia savo tarnui, kad šis duotų pinigus kokiam nors svetimam žmogui, ir jeigu tarnas šito nepadaro, tai pažeidžiama šeimininko teisė, nes tarnas anksčiau sudarė susitarimą būti jam paklusnus, o žalą padarė svetimam žmogui, kuriam jis neturėjo jokių įsipareigojimų, todėl negalėjo pažeisti jo teisių. Taip ir valstybėse privatūs asmenys gali atleisti vienas kitam savo skolas, bet negali atleisti apiplėšimų ir kitokio prievartavimo, padariusio jiems žalą; nes skolos nesumokėjimas yra *jų* pačių teisės pažeidimas, o plėšimas ir prievarta – tai jau valstybės asmens teisių pažeidimas.

Viskas, kas padaryta žmogui jo paties sutikimu, negali būti teisės pažeidimas. Kad ir kas būtų padaryta žmogui, jei tai atitinka jo paties valią, kurią jis pareiškė darytojui, nėra jo teisės pažeidimas. Juk jeigu tas, kuris tai daro, neatsisakė savo pradinės teisės daryti tai, ko anas nori, kokiu nors ankstesniu susitarimu, čia nėra jokio susitarimo sulaužymo, taigi ir nebuvo jam padaryta nieko neteisėto. Jeigu darytojas buvo kokiu nors susitarimu atsisakęs tos savo teisės, o anas aiškiai pareiškė savo norą, kad tai būtų padaryta, atleidžia darantįjį nuo to susitarimo, taigi ir vėl anam nebuvo padaryta nieko neteisėto.

Komutatyvus ir distributyvus teisingumas. Veiksmų teisingumą autoriai skirsto į *komutatyvų* ir *distributyvų*; pirmąjį, pasak jų, išreiškia aritmetinė, antrąjį – geometrinė proporcija. Todėl komutatyvus teisingumas, pasak jų, yra lygi vertė daiktų, dėl kurių sudaroma sutartis, o distributyvus – lygus naudos paskirstymas vienodai nusipelniusiems žmonėms. Tarsi būtų neteisinga parduoti brangiau nei pirkome ar duoti žmogui daugiau negu jis to nusipelno. Visų daiktų, dėl kurių sudaromos sutartys, vertė yra matuojama sutartį sudarančiųjų noru; todėl ir teisinga vertė yra ta kaina, kurią jie sutiko duoti. Už nuopelnus (išskyrus tuos, kuriuos nustato sutartis, kai viena ją įvykdžiusi šalis nusipelno, kad ją įvykdytų kita šalis, ir priklauso komutatyviam, o ne distributyviam teisingumui) nemokama pagal teisingumą, o atlyginama vien iš malonės. Todėl ir šis išskyrimas ta prasme, kuria dažniausiai aiškinamas, yra neteisingas. Tiesą sakant, komutatyvus teisingumas yra kontraktanto teisingumas, t. y. sutarties įvykdymas perkant ir parduodant, išsinuomojant ir išnuomojant, skolinant ir skolinantis, keičiant, mainikaujant ir atliekant kitus sutarties aktus.

Distributyvus teisingumas yra arbitro teisingumas, t.y. apibrėžimo, kas yra teisinga, veiksmas. Ten, kur arbitras (turėdamas pasitikėjimą tų, kurie jį padarė arbitru) pateisina jam suteiktą pasitikėjimą, sakoma, kad kiekvienam jis duoda tai, kas priklauso, ir tai iš tiesų yra teisingas paskirstymas ir gali būti pavadintas (nors ir netiksliai) distributyviu teisingumu, o tiksliau – teisingumu, nešališkumu (equity), kuris taip pat yra prigimtinis įstatymas, kaip bus parodyta atitinkamoje vietoje.

Ketvirtasis prigimtinis įstatymas – dėkingumas. Kaip teisingumas priklauso nuo ankstesnio susitarimo, taip DĖKINGUMAS priklauso nuo ankstesnės malonės, t. y. ankstesnės laisvai duodamos dovanos, ir yra ketvirtasis pri-

gimtinis įstatymas, kuris gali būti taip suformuluotas: *žmogus, kuris patyrė geradarystę iš kito grynos malonės, turi stengtis, kad tas, kuris jam daro gerą darbą, neturėtų pagrįstos priežasties gailėtis dėl savo geros valios.* Kadangi kiekvienas žmogus duoda tikėdamasis kokio nors gėrio sau, nes dovana yra savanoriška, o kiekvieno žmogaus visų savanoriškų veiksmų tikslas yra jo paties gėris, ir jeigu žmonės mato, kad šis tikėjimasis yra apviliamas, tai nebebus jokio gerumo ir pasitikėjimo užuomazgos, taigi neatsiras ir jokios savitarpio pagalbos ir žmonės nepradės vienas su kitu susitaikyti, todėl jie taip ir bus *karo* padėtyje, o tai yra priešinga pirmajam ir esminiam prigimtiniam įstatymui, kuris liepia žmonėms *siekti taikos.* Šio įstatymo sulaužymas yra vadinamas *nedėkingumu* ir yra su malone susijęs tiek pat, kiek neteisingumas su susitarimo įsipareigojimu.

Penktasis – abipusis paslaugumas ir nuolaidumas. Penktasis prigimtinis įstatymas yra NUOLAIDUMAS (complaisance), t. y., *kad kiekvienas žmogus privalo prisitaikyti prie kitų.* Kad jį suprastume, atkreipkime dėmesį į tai, jog žmonių tinkamumas visuomenei priklauso nuo jų skirtingos prigimties, nuo jų jausmų ir prieraišumo (affections) skirtingumo; panašu į tai, ką mes matome akmenų krūvoje, suverstoje pastatui statyti. Kaip ir akmuo, kuris dėl savo šiurkštumo ir netaisyklingo pavidalo tarp kitų akmenų užima daugiau vietos, nei jos užpildo, o dėl savo kietumo negali būti lengvai nulyginamas, todėl trukdo statybai ir statybininkai jį išmeta kaip nenaudingą, taip ir žmogus, kuris dėl savo prigimties šiurkštumo stengiasi išlaikyti tuos daiktus, kurie jam nereikalingi, o kitiems – būtini, ir dėl savo užsispyrimo ir nenuolaidumo negali būti pataisytas, turi būti paliktas už visuomenės ar iš jos išmestas, kaip jai trukdantis, nepatogus. Matydami, kad kiekvienas žmogus ne tik dėl savo teisės, bet ir iš prigim-

tinės būtinybės turėtų stengtis visaip, kiek tik gali, įgyti tai, ko jam būtinai reikia, kad išsilaikytų, tas, kuris pats tam priešinasi dėl jam nereikalingų perteklinių daiktų, yra kaltas dėl karo, kuris dėl to kils, todėl daro tai, kas yra priešinga esminiam prigimtiniam įstatymui, liepiančiam *siekti taikos*. Tie, kurie laikosi šio įstatymo, vadinami SOCIALIAIS (sociable) (romėnai juos vadina *commodi*), o jiems priešingi – *užsispyrusiais, asocialiais, kaprizingais, nesukalbamais*.

Šeštasis – mokėjimas lengvai atleisti. Šeštasis prigimtinis įstatymas: *esant pasižadėjimo garantijoms dėl ateities, žmogus turi atleisti praeities skriaudas tiems, kurie atgailauja ir prašo atleisti*. Juk ATLEIDIMAS yra ne kas kita, o taikos dovanojimas; ir nors taika, dovanota tiems, kurie ir toliau išlieka priešiški, yra ne taika, o baimė, tačiau nedovanoti taikos tiems, kurie tvirtai pasižada dėl ateities, yra taikos nenoro ženklas ir todėl prieštarauja prigimtiniam įstatymui.

Septintasis – keršydami žmonės rūpinasi vien būsimu gėriu. Septintasis įstatymas: *keršydami* (t.y. atsilygindami blogiu už blogį) *žmonės žiūri ne į praeities blogio didumą, o į gėrio, kuris turi eiti po keršto, didumą*. Šis įstatymas mums draudžia taikyti bausmę turint kokį nors tikslą, o ne pataisyti nusikaltusį ar nurodyti kitiems. Mat šis įstatymas išplaukia iš ankstesnio, liepiančio atleisti esant garantijoms dėl ateities. Maža to, kerštas, kuris nepaiso [pamokančio] pavyzdžio ir naudos, kuri bus iš jo, yra triumfavimas ar džiūgavimas kankinant kitą, neturint jokio tikslo (nes tikslas visuomet yra kas nors būsima), o betikslis triumfavimas ir džiūgavimas yra tuščiagarbiškumas ir tai prieštarauja protui; kankinimas be protingo pagrindo veda prie karo, o tai prieštarauja prigimtiniam įstatymui ir dažniausiai vadinama *žiaurumu*.

Aštuntasis – prieš įžeidimą. Kadangi visi neapykantos ar paniekos ženklai provokuoja kovą, dauguma žmonių verčiau rizikuoja savo gyvybe ir keršija, mes galime aštuntoje vietoje kaip prigimtinį įstatymą nustatyti šią taisyklę: *joks žmogus neturi veiksmu, žodžiu, išraiška ar gestais rodyti kitam neapykantą* ar *panieką.* Šio įstatymo pažeidimas dažniausiai vadinamas *įžeidimu* (contumely).

Devintasis – prieš išdidumą. Klausimas, kuris žmogus yra geresnis, nėra prigimtinis, nes (kaip buvo anksčiau parodyta) visi žmonės yra lygūs. Dabar esanti nelygybė atsirado dėl pilietinių įstatymų. Žinau, kad Aristotelis pirmojoje savo *Politikos* knygoje pateikia doktriną, pagal kurią kai kurie žmonės iš prigimties yra labiau verti valdyti, turėdamas omeny išmintingiausius (iš tokių, jo manymu, buvo ir jis pats dėl savo filosofijos), kiti – tarnauti (turėdamas omeny tuos, kurie turi stiprų kūną, bet nėra, kaip jis, filosofai), – tarytum Ponas ir Tarnas nebūtų buvę įvesti žmonių sutikimu, o būtų atsiradę dėl jų proto skirtumo, o tai prieštarauja ne tik protui, bet ir patyrimui. Juk nedaug tesurasi tokių kvailių, kurie nenorėtų valdyti patys save, o pageidautų, kad juos valdytų kiti. Ar išmintingieji (jų pačių supratimu), kai jie kovoja jėga su tais, kurie nepasitiki savo išmintingumu, visada ar dažnai, ar beveik visada iškovoja pergalę? Tad jeigu gamta padarė žmones lygius, ši lygybė turi būti pripažinta; jeigu gamta padarė žmones nelygius, bet žmonės mano esą lygūs, tai galės gyventi taikoje vien laikydamiesi lygių sąlygų, ir tai turi būti sutikta su tokia lygybe. Todėl devintuoju prigimtiniu įstatymu aš ir laikau šį: *kiekvienas žmogus turi pripažinti kitą sau lygų iš prigimties.* Šios taisyklės sulaužymas yra *išdidumas.*

Dešimtasis – prieš arogantiškumą. Nuo šio įstatymo priklauso kitas: *gyvendamas taikoje joks žmogus neturi reika-*

lauti sau kokios nors teisės, kurios jis nenorėtų pripažinti kitiems žmonėms. Panašiai kaip visi žmonės, kurie siekia taikos, privalo atsisakyti tam tikrų prigimtinių teisių, t. y. neturėti laisvės daryti visko, ko panorėję, bet yra būtina žmogaus gyvenimui kai kurias jų išsaugoti; pavyzdžiui, teisę valdyti savo paties kūną, naudotis oru, vandeniu, judėjimu, keliais, einant iš vietos į vietą, ir kitais daiktais, be kurių žmogus negali gyventi ar gerai gyventi. Jei šiuo atveju, sudarydami taiką, žmonės reikalauja sau to, ko jie nenorėtų duoti kitiems, jie elgiasi priešingai ankstesniam įstatymui, reikalaujančiam pripažinti prigimtinę lygybę, taip pat priešingai ir prigimtiniam įstatymui. Tie, kurie laikosi šio įstatymo, vadinami *kukliais*, o tie, kurie jį pažeidžia, – *pasipūtėliais* (arrogant). Graikai šio įstatymo pažeidimą vadina *πλεονεξία*, t. y. noru, kad jiems būtų skirta daugiau, nei priklauso.

Vienuoliktasis – nešališkumas. Jeigu *žmogui patikėta būti teisėju sprendžiant dviejų žmonių ginčą,* prigimtinis įstatymas reikalauja, *kad jis elgtųsi su jais vienodai.* Jeigu to nėra, tai ginčai tarp žmonių gali būti išspręsti vien karu. Todėl ir tas, kuris kaip teisėjas darydamas sprendimą yra šališkas, daro viską, kas nuo jo priklauso, kad atgrasintų žmones nuo teisėjų ir arbitrų pagalbos, vadinasi (priešingai esminiam prigimtiniam įstatymui), yra karo priežastis.

Šio įstatymo dėl lygaus paskirstymo ar atseikėjimo kiekvienam žmogui to, kas jam protingai ir pagrįstai priklauso, laikymasis yra vadinamas NEŠALIŠKUMU ir, kaip sakiau anksčiau, distributyviu teisingumu, o jo pažeidimas – *palankumu kuriam nors asmeniui, προσωποληψία.*

Dvyliktasis – lygus bendrų daiktų naudojimas. Iš šio išplaukia kitas įstatymas: *tokie daiktai, kurie negali būti padalyti, turi būti naudojami bendrai, jeigu tai yra galima, ir, jeigu to daikto kiekis leidžia, – be apribojimų; priešingu atve-*

ju – proporcingai turinčių teisę skaičiui, nes kitaip paskirstymas būtų nelygus ir priešingas nešališkumui.

Tryliktasis – burtai. Tačiau yra kai kurių daiktų, kurių negalima padalyti ir negalima naudoti bendrai. Tada prigimtinis įstatymas, nurodantis nešališkumą, reikalauja, *kad visiška turėjimo teisė arba, jeigu daiktais naudojamasi paeiliui, pirmasis turėjimas nusprendžiamas burtais*, nes lygus paskirstymas – įpareigojamas įstatymo; kito lygaus paskirstymo būdo negalima įsivaizduoti.

Keturioliktasis – pirmagimystė ir pirmasis užvaldymas. *Burtai* yra dviejų rūšių: *sutartiniai* ir *prigimtiniai*. Sutartiniai yra tie, dėl kurių susitaria ir sutinka varžovai. Prigimtiniai yra arba *pirmagimystė* (kurią graikai vadina *κληρονομία*, o tai reiškia: *duotas burtų keliu*), arba *pirmasis užvaldymas*.

Todėl ir tie daiktai, kurių negalima nei naudoti bendrai, nei padalyti, turi būti priteisti pirmajam savininkui, o kai kuriais atvejais – pirmagimiui, kaip nustatyta burtais.

Penkioliktasis – tarpininkai. Prigimtinis įstatymas yra ir tai, *kad visi žmonės, kurie tarpininkauja sudarant taiką, turi turėti saugumo garantiją*, nes įstatymas, kurio tikslas yra taika, įtvirtina tarpininkavimą kaip *priemonę*, o tarpininkavimo priemonė yra saugumo garantija.

Šešioliktasis – apie paklusimą arbitro sprendimui. Nors žmonės ir žino, kaip reikėtų laikytis šių įstatymų, vis dėlto gali iškilti klausimų dėl [kokio nors] žmogaus veiksmo. Pirma, ar jis buvo padarytas, ar ne; antra (jei buvo), ar tai pažeidžia įstatymą, ar ne; pirmasis klausimas yra vadinamas *fakto* klausimu, antrasis – *teisės* klausimu; taigi, jei besiginčijančios šalys nesusitaria paklusti kito asmens sprendimui, jos yra labai toli nuo taikos kaip niekada. Tas žmogus, kurio sprendimui jie paklūsta, vadi-

namas ARBITRU. Todėl ir yra prigimtinis įstatymas, *kad tie, kurie ginčijasi, turi teisę pasikliauti arbitro sprendimu.*

Septynioliktasis – nė vienas žmogus nėra sau teisėjas. Darant prielaidą, kad kiekvienas žmogus leidžia sau daryti viską savo paties naudai, nė vienas žmogus nėra tinkamas teisėjas savo paties byloje; nors ir kaip jis būtų tinkamas, tačiau nešališkumas leidžia, kad kiekviena šalis gautų lygią naudą, todėl jei vienam būtų leista būti teisėju, tai ir kitam turėtų būti leista tas pats, – taigi ginčas, t. y. karo priežastis, išliktų, o tai priešinga prigimtiniam įstatymui.

Aštuonioliktasis – nė vienas žmogus neturi būti teisėjas, jeigu turi natūralią priežastį būti šališkas. Dėl tos pačios priežasties nė vienas žmogus jokioje byloje neturi būti pripažintas arbitru, jeigu jis aiškiai įgyja didesnę naudą, garbę ar malonumą iš vienos šalies pergalės, nes jis paėmė nors ir neišvengiamą ar ne tokį, kurio reikėtų vengti, kyšį, vis dėlto kyšį, ir joks žmogus neprivalo juo pasitikėti. Ir čia taip pat išlieka ginčas ir karo padėtis, ir tai yra priešinga prigimtiniam įstatymui.

Devynioliktasis – apie liudytojus. Ginčuose dėl *fakto* teisėjas neturi labiau pasitikėti viena šalimi, ir jeigu nėra kitų įrodymų, jis turi pasitikėti trečiu arba trečiu ar ketvirtu asmeniu, arba didesniu asmenų skaičiumi, nes kitaip klausimas bus neišspręstas ir paliktas spręsti jėga, o tai prieštarauja prigimtiniam įstatymui.

Tokie yra prigimtiniai įstatymai, diktuojantys taiką, kaip priemonę žmonių masėms apsaugoti ir kurie yra svarbūs tik pilietinės visuomenės mokslui. Yra ir kitų dalykų, pražudančių atskirus žmones, pavyzdžiui, girtuokliavimas ir kitokio pobūdžio nesusivaldymai, kurie taip pat gali būti priskirti tiems dalykams, kuriuos draudžia prigimtinis įstatymas; tačiau juos nebūtina minėti, be to, čia tai ne visai tinkama.

Taisyklė, padedanti lengviau suprasti prigimtinius įstatymus. Nors tai ir gali atrodyti pernelyg subtilus prigimtinių įstatymų pateikimas, kad jį įsidėmėtų visi žmonės, kurių dauguma per daug užsiėmę maisto gavimu, o kiti yra per daug nerūpestingi, kad stengtųsi suprasti, tačiau, kad žmonės negalėtų teisintis nesupratę, šie įstatymai gali būti sutraukti į vieną lengvą santrauką, suprantamą net menkiausių sugebėjimų žmogui: *nedaryk kitam to, ko nenorėtum, kad kiti tau darytų;* iš jos matyti, kad, mokantis prigimtinių įstatymų, nereikia nieko ypatingo daryti, pakanka vien to, kad, vertindamas ir lygindamas kitų žmonių veiksmus su savaisiais, jeigu jam pasirodys jie pernelyg sunkūs, perdėtų juos į kitą svarstyklių lėkštę, o savo paties – į jų vietą, kad jo paties jausmai ir savimeilė negalėtų nieko pridėti prie jų sunkumo, ir tada nebus tokio prigimtinio įstatymo, kuris jam atrodytų nelabai protingas.

Prigimtiniai įstatymai visada įpareigoja sąžinę, tačiau iš tikrųjų veikia tik ten, kur jie garantuoti. Prigimtiniai įstatymai privalomi *in foro interno,* arba jie įpareigoja norėti, kad jie būtų įgyvendinti; tačiau ne visada privalomi *in foro externo* arba ne visada įpareigoja, kad jie būtų įgyvendinti. Kadangi tas, kuris būtų kuklus ir paklusnus ir išpildytų visus savo pažadus tokiu laiku ir tokioje vietoje, kur ir kada niekas kitas to nedaro, tai taptų grobiu kitiems ir pats sau parengtų tikrą pražūtį, o tai prieštarauja visiems prigimtiniams įstatymams, kurie reikalauja išsaugoti gyvybę. Antra vertus, tas, kuris yra pakankamai garantuotas, kad kiti laikysis tų pačių įstatymų jo atžvilgiu, pats jų nesilaiko, ieško ne taikos, o karo, vadinasi, ir savo prigimties sunaikinimo jėga.

Visokius įstatymus, privalomus *in foro interno,* gali pažeisti ne tik faktas, priešingas įstatymui, bet ir jį atitinkantis faktas, jeigu žmogus mano, kad tas faktas yra prie-

šingas įstatymui. Nors jo veiksmas šiuo atveju ir neprieštaravo įstatymui, tačiau jo tikslas buvo priešingas įstatymui, o tai yra pažeidimas ten, kur įpareigojimas yra *in foro interno.*

Prigimtiniai įstatymai yra amžini. Prigimtiniai įstatymai yra nekintami ir amžini, nes neteisingumas, nedėkingumas, pasipūtimas, išdidumas, šališkumas, neobjektyvus palankumas asmenims ir kiti panašūs dalykai niekada negali būti teisėti. Juk niekada negali būti taip, kad karas saugotų gyvybę, o taika ją naikintų.

Ir jų lengva laikytis. Tų pačių įstatymų lengva laikytis, nes jie įpareigoja vien norėti ir stengtis; aš turiu omeny neapsimestą ir nuolatinį stengimąsi. Jie reikalauja vien pastangų, todėl tas, kuris stengiasi jų laikytis, jų ir laikosi, o tas, kuris laikosi įstatymo, yra teisingas.

Šių įstatymų mokslas yra teisinga moralės filosofija. Šių įstatymų mokslas yra tikra bei teisinga ir vienintelė moralės filosofija, nes moralės filosofija yra ne kas kita, o mokslas apie tai, kas yra *gėris* ir *blogis* žmonių bendravime ir žmonių visuomenėje. *Gėris* ir *blogis* yra sąvokos, žyminčios mūsų norus ir atostūmius; įvairiuose žmonių būduose, papročiuose ir teorijose jie yra skirtingi. Ir įvairūs žmonės skiriasi ne tik savo sprendimais dėl pojūčių, dėl to, kas yra malonu ir nemalonu skoniui, uoslei, klausai, lytėjimui ir regėjimui, taip pat ir dėl to, kas kasdienio gyvenimo veiksmuose yra suderinama ar nesuderinama su protu. Maža to, tas pats žmogus įvairiu laiku yra skirtingas, vienu metu jis giria ir vadina gėriu, tai, ką kitu metu peikia ir vadina blogiu. Dėl to ir kyla disputai, ginčai ir galiausiai karas. Todėl tol, kol žmogus yra vien prigimtinėje padėtyje (kuri yra karo padėtis), jo asmeninis potraukis yra gėrio ir blogio matas; vadinasi, visi žmonės sutinka dėl to, kad taika yra gėris, todėl gėris taip pat yra kelias į taiką arba tokios taikos priemonės (kaip pa-

rodžiau anksčiau), kaip *teisingumas, dėkingumas, kuklumas, nešališkumas, atlaidumas* ir visi prigimtiniai įstatymai, t. y. jie yra *moralinės dorybės,* o jų priešybė yra *ydos,* t. y. blogis. Dorybių ir ydų mokslas yra moralės filosofija, todėl teisinga prigimtinių įstatymų doktrina yra teisinga moralės filosofija. Tačiau autoriai, rašantys moralės filosofijos tema, nors ir pripažįsta tas pačias dorybes ir ydas, tačiau nematydami nei to, kas sudaro dorybių gerumą, nei to, kad jos turi būti giriamos kaip taikaus, visuomeniško ir patogaus gyvenimo priemonės, įžvelgia jas jausmų saikingume: tarsi ne drąsos priežastis, o jos laipsnis teiktų tvirtumą, ir ne dovanos priežastis, o jos dydis rodytų dosnumą.

Šiuos proto nurodymus žmonės dažniausiai vadina įstatymais, tačiau tai neteisinga, nes jie yra vien išvados arba teoremos apie tai, kas padeda jiems apsisaugoti ir apsiginti, tuo tarpu įstatymas, tikrąja žodžio reikšme, yra žodis to, kuris teisėtai įsakinėja kitiems. Tačiau jeigu mes žvelgsime į šias teoremas, kaip į Dievo, kuris teisėtai įsakinėja visiems daiktams, pasakytą žodį, tada jos teisingai vadinamos įstatymais.

Šešioliktas skyrius

APIE ASMENIS, ĮGALIOTOJUS IR ĮASMENINTUS DAIKTUS

Apie asmenį. Asmuo yra tas, *kurio žodžiai ar veiksmai yra laikomi jo paties ar atstovaujančiais kito žmogaus žodžiams ar veiksmams arba kurio nors kito daikto teisingai ar fiktyviai priskiriamiems žodžiams ir veiksmams.*

Natūralus ir netikras asmuo. Jei žmogaus žodžiai ar veiksmai laikomi jo paties, tada jis vadinamas *natūraliu asmeniu.* Kai jie laikomi atstovaujančiais kito žodžiams ar veiksmams, tada jis yra *išgalvotas,* arba *netikras, asmuo.*

Iš kur kilo žodis „asmuo"? Žodis *asmuo* (person) yra lotyniškas, vietoj jo graikai vartoja *πρόσωπον*, kuris reiškia *veidą*, tuo tarpu *persona* lotyniškai reiškia *maskuotę* arba *išorinę išvaizdą* žmogaus, mėgdžiojamo scenoje, o kartais konkrečiai tą maskuotės dalį, kuri paslepia veidą, pavyzdžiui, kaukę arba antveidį. Nuo scenos šis pavadinimas buvo perkeltas kiekvienam kalbos ir veiksmų atstovui ir tribunoluose, ir teatruose. Taigi *asmuo* yra tas pats kaip ir *aktorius* ir scenoje, ir kasdieniame gyvenime, o *įasmeninti*, vadinasi, *veikti* arba *pristatyti* (represent) save arba kitą; ir apie tą, kuris vaidina kitą, yra sakoma, kad jis atstovauja jo asmeniui arba veikia jo vardu (šią reikšmę vartoja Ciceronas, sakydamas: *„Unus sustineo tres personas; mei, adversarii et judicis"*, t. y. „Aš atstovauju trims asmenims: sau pačiam, savo priešininkui ir teisėjui"), ir jis įvairiais atvejais skirtingai vadinamas: *atstovu, pavaduotoju, vietininku, patikėtiniu, deputatu, įgaliotiniu, aktoriumi* ir panašiai.

Atstovas. Įgaliotojas. Įgaliojimai. Kai kurių netikrų asmenų žodžiai ir veiksmai pripažįstami kaip *savi* tų, kuriems jie atstovauja. Ir tada asmuo yra *atstovas* (actor), o tas, kuriam pripažįstami kaip jo paties žodžiai ir veiksmai, yra ĮGALIOTOJAS (author). Šiuo atveju atstovas veikia pagal įgaliojimą, nes tas, kuris, kalbant apie turtą ir valdas, vadinamas *savininku* (lotyniškai – *dominus*, graikiškai – *κύριος*), kalbant apie veiksmus, vadinamas įgaliotoju. Ir kaip teisė valdyti vadinama valdymu, taip teisė atlikti kokį nors veiksmą vadinama ĮGALIOJIMU (authority). Taigi įgaliojimas visuomet suprantamas kaip teisė atlikti kokį nors veiksmą: padaryti kam nors *įgaliojus*, reiškia padaryti kieno nors (kas turi šią teisę) pavedimu ar leidimu.

Susitarimai, sudaryti pagal įgaliojimą, įpareigoja įgaliotoją. Tai rodo, kad atstovas, sudaręs susitarimą pagal

įgaliojimą, įpareigoja įgaliotoją ne mažiau, negu tada, jeigu jis būtų sudaręs jį pats, ir ne mažiau daro jį atsakingą už visas šio susitarimo pasekmes. Todėl viskas, kas buvo anksčiau pasakyta (14 skyriuje) apie susitarimus tarp dviejų žmonių, iš esmės galinčių juos sudaryti tiesiogiai, taip pat teisinga ir tada, kai juos sudaro jų atstovai, reprezentantai ar įgaliotiniai, kurie turi galią iš jų, tačiau siekiančią tik tiek, kiek leidžia jų pavedimas, bet ne daugiau.

Todėl ir tas, kuris sudaro susitarimą su atstovu ar įgaliotiniu, nežinodamas, kokie yra jo įgaliojimai, daro tai savo paties rizika. Joks žmogus nėra įpareigotas susitarimo, kuriam sudaryti jis nesuteikė įgaliojimų; taigi ir to susitarimo, kuris sudarytas priešingai jo duotiems įgaliojimams arba viršija juos.

Tačiau neįpareigoja atstovo. Kai atstovas daro ką nors priešingai prigimtiniam įstatymui įsakytas įgaliotojo, jeigu jis yra įpareigotas ankstesnio susitarimo jo klausyti, tai ne jis, o įgaliotojas pažeidžia prigimtinį įstatymą, nes veiksmas, nors ir yra priešingas prigimtiniam įstatymui, yra ne jo; priešingai, atsisakymas jį daryti prieštarauja prigimtiniam įstatymui, kuris draudžia laužyti susitarimą.

Įgaliojimai turi būti parodyti. Jeigu tas, kuris susitaria su įgaliotoju, atstovui tarpininkaujant, nežinodamas, kokius jis turi įgaliojimus, o tik patikėjęs jo žodžiais, tuo atveju, jeigu jam pareikalavus toks įgaliotojas aiškiai jam neparodys, kokie tie įgaliojimai, jis toliau nebėra įpareigotas, nes susitarimas, sudarytas su įgaliotoju, negalioja, jeigu nėra jo patvirtintas. Tačiau jeigu tas, kuris sudarė tokį susitarimą, žinojo iš anksto, kad jis negali tikėtis jokio kito patvirtinimo, išskyrus atstovo žodžius, tuomet susitarimas galioja, nes atstovas šiuo atveju tampa įgaliotoju. Todėl, kai įgaliojimai yra akivaizdūs, susitarimas įpareigoja įgaliotoją, o ne atstovą; kai įgaliojimai yra išgal-

voti, prasimanyti, susitarimas įpareigoja vien atstovą, nes tada nėra kito įgaliotojo, išskyrus jį patį.

Įasmeninti daiktai – negyvi. Maža yra daiktų, kuriems negalima būtų atstovauti, remiantis įsivaizdavimu. Negyvi daiktai, tarkim, bažnyčia, ligoninė, tiltas, gali būti įasmeninti bei atstovaujami kunigo, vadovo ar prižiūrėtojo. Tačiau negyvi daiktai negali būti įgaliotojais, todėl ir negali savo įgaliojimų suteikti saviems atstovams. Tačiau atstovai gali turėti įgaliojimus rūpintis jų išlaikymu, kuriuos jiems suteikė tų daiktų savininkai ir valdytojai. Todėl tokie daiktai negali būti paversti asmenimis ir turėti savo atstovų, kol nėra kokios nors pilietinės valdžios.

Paikieji. Panašiai ir vaikai, kvaileliai ir pamišėliai, kurie neturi proto, gali būti įasmeninti bei atstovaujami globėjų arba kuratorių, tačiau negali būti jokio jų atlikto veiksmo įgaliotojais (tuo laikotarpiu) ilgiau nei tol, kol (kai jie atgaus savo protą) jie galės nuspręsti, kad šie veiksmai yra protingi. Tačiau pamišimo laikotarpiu tas, kuris turi teisę juos valdyti, gali suteikti įgaliojimus globėjui. Bet tai tegali įvykti esant pilietinei padėčiai, nes kol nėra tokios padėties, negali būti valdžios, valdančios asmenis.

Netikri dievai. Stabas, arba vien proto pramanas, gali būti įasmenintas, kaip ir pagonių dievai, kuriems atstovavo valstybės paskirti tarnautojai ir kurie turėjo valdas, kitus turtus ir teises, kuriuos žmonės kartkartėmis jiems pašvęsdavo ir paaukodavo. Tačiau stabai negali būti įgaliotojais, nes stabas – tai niekas. Įgaliojimai kilo iš valstybės, todėl prieš atsirandant pilietinei valdžiai pagonių dievai negalėjo būti įasmeninti ir turėti savo atstovų.

Tikrasis Dievas. Tikrasis Dievas gali turėti atstovų. Kaip ir turėjo būti, pirmasis atstovas buvo Mozė, kuris valdė izraelitus (tie buvo ne jo, o Dievo tauta) ne savo vardu, pareikšdamas ne *hoc dicit Moses,* o Dievo vardu, sakyda-

mas *hoc dicit Dominus.* Antrasis buvo Žmogaus Sūnus, jo paties Sūnus, mūsų šlovinamasis Išganytojas Jėzus Kristus, atėjęs ne pats nuo savęs, o savo Tėvo pasiųstas atversti žydų ir nuvesti visas tautas į savo Tėvo karalystę. Trečiasis buvo Šventoji Dvasia, arba Guodėja, kalbanti ir veikianti per apaštalus; ši Šventoji Dvasia buvo Guodėja, kuri atėjo ne pati nuo savęs, o buvo pasiųsta ir kilo iš jų abiejų.

Daugybė žmonių kaip vienas asmuo. Daugybė žmonių tampa *vienu* asmeniu, kai jiems atstovauja vienas žmogus arba vienas asmuo, jei su šiuo atstovavimu sutinka kiekvienas iš šios daugybės narių atskirai. Čia atstovo *vienybė*, o ne atstovaujamųjų *vienybė* daro asmenį *vieną*. Atstovas tik įkūnija asmenį, ir tik vieną asmenį, o kalbant apie daugybę, jos *vienybė* negali būti kitaip suprasta.

Kiekvienas yra įgaliotojas. Kadangi daugybė žmonių natūraliai yra ne *vienas*, o *daug*, jie negali būti suprasti kaip vienas, o tik kaip daugelis įgaliotojų dėl kiekvieno dalyko, kurį jų atstovas sako ar daro jų vardu. Kiekvienas žmogus duoda jų bendram atstovui įgaliojimus atskirai nuo savęs, ir kiekvienam priklauso visi veiksmai, kuriuos atlieka atstovas, tuo atveju, jeigu jie jam duoda neribotus įgaliojimus. Kitu atveju, jeigu jie riboja jį, kur ir kiek jis jiems gali atstovauti, nė vienam iš įgaliotojų nėra savi daugiau atstovo veiksmų, negu jie leido jam veikti.

Atstovu gali būti daugelis žmonių, paverstų vienu asmeniu balsų dauguma. Jeigu atstovauja daug žmonių, tai daugumos balsas turi būti laikomas visų jų balsu, nes jeigu mažuma pasisako, pavyzdžiui, teigiamai, o dauguma – neigiamai, tai neigiamai pasisakiusių daugiau negu pakanka, kad panaikintų teigiamai pasisakiusiuosius; tada neigiamų balsų, kuriems niekas neprieštarauja, perteklius, yra vienintelis atstovo balsas.

Atstovaujantis organas, kai narių skaičius yra lyginis, yra neefektyvus. Atstovaujantis organas, sudarytas iš lyginio narių skaičiaus, ypač jei tas skaičius yra nedidelis, dėl to dažnai priešingų balsų skaičius yra lygus, dažnai yra nebylus ir negalintis veikti. Tačiau kai kuriais atvejais lygus priešingų balsų skaičius gali nuspręsti klausimą; pavyzdžiui, kaltinant arba išteisinant, lygus priešingų balsų skaičius jau vien tuo, kad jie nenuteisia, išteisina; tačiau, priešingai, neapkaltina ten, kur neišteisina, nes kai svarstoma kuri nors byla, nenuteisti – tai išteisinti; tačiau, priešingai, sakyti, kad neišteisinti – reiškia nuteisti, yra netiesa. Panašiai yra ir kai svarstoma, ar ką nors įvykdyti dabar ar atidėti kitam kartui. Kai balsų yra po lygiai, nenutarimas įvykdyti yra nutarimas atidėti.

Neigiamas balsavimas. Jeigu yra nelyginis skaičius, pavyzdžiui, trys arba daugiau (žmonių arba susirinkimų), iš kurio kiekvienas turi galią neigiamu balsavimu anuliuoti visų kitų teigiamus balsus, toks skaičius nėra atstovavimas. Kadangi dėl žmonių nuomonių ir interesų įvairovės jis dažnai tampa ir didelės svarbos atveju, nebyliu asmeniu, ir nesugebančiu tiek daryti daugelį kitų dalykų, tiek valdyti žmonių mases, ypač karo metu.

Įgaliotojai yra dviejų rūšių. Pirmieji tiesiog taip ir vadinami; tai tie, kurie, kaip aš anksčiau apibrėžiau, paprasčiausiai pripažįsta kito veiksmą savu. Antrieji yra tie, kurie pripažįsta savu kito veiksmą ar susitarimą sąlygiškai, t. y. jie įsipareigoja bei prisiima įvykdyti tai, ką kitas yra įsipareigojęs, jeigu jis to neįvykdo tam tikru laiku arba iki tam tikro laiko. Ir šie sąlygiški įgaliotojai dažniausiai vadinami LAIDUOTOJAIS (sureties), lotyniškai *fidejussores* ir *sponsores*, o laiduojantys, kad konkrečiai išmokės kito skolą, – *praedes*, o dėl pasirodymo teisme ar magistrate – *vades*[40].

Antra dalis

APIE VALSTYBĘ

Septynioliktas skyrius

APIE VALSTYBĖS PRIEŽASTIS, ATSIRADIMĄ IR APIBRĖŽIMĄ

Valstybės tikslas – individo saugumas. Žmonių, kurie iš prigimties myli laisvę ir nori viešpatauti kitiems, jungimosi galutinė priežastis, tikslas ar ketinimas taip save pačius apribojant (matome, kaip jie save suvaržę gyvena valstybėje) yra jų pačių savisauga ir patogesnio gyvenimo numatymas, t. y. išsivadavimas iš tos apgailėtinos karo padėties, kuri (kaip buvo parodyta tryliktame skyriuje) yra neišvengiama dėl žmonių prigimtinių jausmų ir aistrų, kai nėra regimos valdžios, kuri laikytų juos baimėje ir, grasindama bausme, verstų vykdyti susitarimus ir laikytis tų prigimtinių įstatymų, kurie buvo išdėstyti keturioliktame ir penkioliktame skyriuose.

Kurio nesuteikia prigimtinis įstatymas. Kadangi prigimtiniai įstatymai – *teisingumas, nešališkumas, kuklumas, atlaidumas* – ir apskritai *darymas kitiems to, ko norėtume, kad ir mums būtų daroma* – patys savaime, be kokios nors jėgos, priverčiančios jų laikytis, baimės, prieštarauja mūsų įgimtiems jausmams, kurie lenkia mus į šališkumą, išdidumą, kerštingumą ir panašius dalykus. O susitarimai be kalavijo yra vien žodžiai, neturintys jokios galios garantuoti žmogui saugumą. Todėl, nepaisant prigimtinių įstatymų, kurių kiekvienas laikosi, kai nori jų laikytis ir kai jis gali tai daryti nerizikuodamas savo saugumu, jeigu

nebus įvesta jokia valdžia arba bus įvesta nepakankamai stipri valdžia mūsų saugumui užtikrinti, kiekvienas žmogus pasikliaus ir galės teisėtai pasikliauti savo paties jėga ir vikrumu, kad apsisaugotų nuo kitų žmonių. Ir visur, kur žmonės gyveno mažomis šeimomis, plėšti vienas kitą buvo amatas, todėl buvo laikoma, jog tai visai neprieštarauja prigimtiniam įstatymui; ir juo didesnį grobį jie prisiplėšdavo, tuo daugiau jiems buvo teikiama garbės, ir žmonės čia nesilaikė jokių kitų įstatymų, išskyrus garbės įstatymą, t. y. susilaikydavo nuo žiaurumo – jie nežudydavo žmonių ir palikdavo jiems žemdirbystės įrankius. Ir kaip tada darė mažos šeimos, taip dabar miestai ir karalystės, kurie yra ne kas kita kaip didelės šeimos ar giminės, dėl savo pačių saugumo plečia savo valdas visokiausiais įmanomais pretekstais – pavojaus, įsiveržimo, užpuolimo baimės ar pagalbos, kuri gali būti suteikta užpuolikams, stengiasi, kiek tik įmanydami, pajungti ar susilpninti savo kaimynus atvira jėga ar slaptomis gudrybėmis; nesant kitokios saugumo garantijos, daro tai teisėtai ir vėlesniais amžiais, todėl jie prisimenami su pagarba.

Taip pat nedaugelio žmonių ar šeimų susijungimas. Taip pat ir nedidelio skaičiaus žmonių susivienijimas nesuteikia jiems saugumo, nes mažiausias prisidėjimas prie vienos ar kitos pusės nedidelio būrio žmonių suteikia jiems tokį jėgos pranašumą, kad jo užtenka laimėti pergalę, todėl skatina užkariavimus. Kokios daugybės reikia žmonių, kad būtų galima pasikliauti savo saugumu, lemia ne koks nors konkretus skaičius, o santykis su priešo, kurio mes bijome, jėgomis – ir ta daugybė yra pakankama tada, kai priešo jėgų persvara nėra tokia didelė ir ryški, kad nulemtų karo baigtį ir paskatintų priešą pulti.

Taip pat ir ta daugybė žmonių, jeigu jos nevaldo vienas sprendimas. Nors ir labai daug būtų žmonių, jeigu

jie savo veikloje vadovaujasi individualiais sprendimais ir individualiais potraukiais, negali tikėtis apsiginti ir apsisaugoti nei nuo bendro priešo, nei nuo vienas kitam daromų skriaudų. Nesutardami, kaip geriausiai panaudoti ir pritaikyti jų jėgas, jie vienas kitam ne tik nepadeda, bet trukdo, ir dėl tarpusavio prieštaravimų jų jėga sumenkėja; todėl juos gali pavergti negausus, bet sutartinai kovojantis priešas; o ir tada, kai nėra bendro priešo, jie kariauja vienas su kitu dėl savo asmeninių interesų. Juk jeigu galėtume įsivaizduoti, kad daugybė žmonių sutinka laikytis teisingumo ir kitų prigimtinių įstatymų, neturėdami bendros valdžios, kuri juos laikytų baimėje, tai lygiai taip pat galėtume sakyti, kad ir visa žmonija daro tą patį, tada iš viso nebūtų, o ir visai nereikėtų, jokios pilietinės valdžios ar valstybės, nes vyrautų taika be pavaldumo.

Ir taip nuolatos. Saugumui, kuris truktų, kaip žmonės nori, visą jų gyvenimą, nepakanka, kad juos valdytų ir jiems vadovautų kieno nors viena valia nors ir ribotą laiką, pavyzdžiui, kaip mūšyje ar kare. Nors jie savo vieningomis ir sutelktomis pastangomis ir pasiektų pergalę prieš svetimšalį priešą, tačiau paskui, kai jau nėra bendro priešo arba kai tą, kurį viena dalis laiko priešu, kita dalis laiko draugu, dėl savo interesų skirtumo jie būtinai išsiskaido ir vėl atnaujina tarpusavio karą.

Kodėl kai kurios būtybės, neturinčios proto ar kalbos, vis dėlto gyvena visuomenėje be jokios prievartinės valdžios. Tiesa, kai kurios gyvos būtybės, pavyzdžiui, bitės ir skruzdėlės, sugyvena draugiškai (todėl Aristotelis jas priskyrė prie visuomeninių būtybių), nors ir neturi kokios nors vadovybės ir vadovaujasi vien savo atskirais sprendimais ir potraukiais, neturi kalbos, kuri viena iš jų galėtų pasakyti kitai, ką ji laiko esant būtina bendram

gėriui. Todėl kas nors tikriausiai panorės sužinoti, kodėl žmonija negali taip gyventi. Į tai aš atsakau:

Pirma, žmonės nuolatos varžosi tarpusavyje dėl garbės ir titulų, o šito nedaro tos būtybės; todėl tarp žmonių šiuo pagrindu kyla pavydas ir neapykanta ir galiausiai karai, o tarp anų to nėra.

Antra, tarp tų būtybių bendras gėris nesiskiria nuo asmeninio, ir būdamos iš prigimties linkusios siekti savo asmeninio gėrio, jos drauge sukuria ir bendrą naudą. O žmogus, kuris jaučia pasitenkinimą lygindamas save su kitais žmonėmis, gali mėgautis vien tuo, kas jį iškelia virš kitų.

Trečia, tos būtybės, neturėdamos (kaip žmogus) proto, nemato jokių jų bendrų reikalų tvarkymo klaidų ir nemano jas matančios, tuo tarpu yra daugybė žmonių, kurie mano, kad jie yra už kitus išmintingesni ir tinkamesni viešiems reikalams tvarkyti, todėl ir siekia reformuoti ir atnaujinti, vienas – vienaip, kitas – kitaip, sukeldami sąmyšį ir pilietinį karą.

Ketvirta, tos būtybės, nors ir gali iš dalies naudotis balsu, pranešdamos viena kitai apie savo norus ir kitus sujaudinimus, tačiau jos neturi to žodžio meno, kuriuo kai kurie žmonės gali pavaizduoti kitiems tai, kas gera, kaip blogį, o blogį – kaip gėrį, ir padidinti arba sumažinti matomą gėrio ir blogio dydį, sukeldami žmonių nepasitenkinimą ir savo malonumui drumsdami jų ramybę.

Penkta, neprotingos būtybės nesugeba skirti *skriaudos* nuo *žalos*, todėl tol, kol jos lengvai gyvena, tol jos nepuola savo bičiulių; tuo tarpu žmogus kaip tik labiausiai nerimsta tada, kai jis yra kuo laisviausias ir kuo mažiausiai turi rūpesčių, nes kaip tik tada jis mėgsta rodyti savo išmintį ir kontroliuoti veiksmus tų, kurie valdo valstybę.

Galiausiai tų būtybių sutarimas yra prigimtinis, o žmonių santarvė – vien susitarimas, kuris yra dirbtinis, todėl

nieko stebėtino, jei reikia dar ko nors kito (be susitarimo), kad jų santarvė būtų tvirta ir ilgalaikė, o tai yra bendra valdžia, kuri laiko juos baimėje ir nukreipia jų veiksmus bendram gėriui.

Valstybės atsiradimas. Valstybės apibrėžimas. Vienintelis būdas sukurti tokią bendrą valdžią, kuri galėtų apginti žmones nuo svetimšalių įsiveržimo ir vienas kitam daromų skriaudų, ir taip juos apsaugoti, kad jie savo triūsu ir žemės vaisiais galėtų gyventi patenkinti, – tai perduoti visą jų valdžią ir galią vienam žmogui ar žmonių susirinkimui, kuris galėtų balsų dauguma visų jų valias paversti viena valia, o tai yra tas pats, kaip ir paskirti vieną žmogų ar žmonių susirinkimą atstovauti jiems, ir kiekvienas jų prisiimtų visa ir pripažintų save kūrėju viso to, ką jiems atstovaujantis asmuo darys pats ar vers daryti kitus, kas susiję su visuotine taika ir jų saugumu, ir taip kiekvienas savo valią pajungtų jo valiai, o savo sprendimą – jo sprendimui. Tai yra daugiau nei sutarimas, arba santarvė; tai reali visų jų vienybė viename asmenyje, paremta vieno žmogaus susitarimu su kiekvienu kitu žmogumi taip, tarsi kiekvienas žmogus pasakytų kiekvienam kitam žmogui: *Aš įgalioju šį žmogų (ar šį žmonių susirinkimą) ir perduodu jam savo teisę valdyti mane su sąlyga, kad tu irgi perduosi jam savo teisę ir taip pat pritarsi visiems jo veiksmams.* Šitaip padarius, viename asmenyje suvienytų žmonių daugybė vadinama VALSTYBE (commonwealth), lotyniškai – CIVITAS. Taip atsiranda šis didysis LEVIATANAS, ar veikiau (kalbant pagarbiau) šis *mirtingasis dievas,* kuriam mes, valdomi *nemirtingojo Dievo,* esame dėkingi už taiką ir mūsų apgynimą, nes šiuo įgaliojimu, suteiktu jam kiekvieno atskiro žmogaus valstybėje, jis gali naudotis tokia didele jėga ir galia, kad jų keliama baimė leidžia jam nukreipti visų piliečių valią taikai palaikyti namuose ir savitarpio pagalbai, kovojant prieš jų išorės priešus. Tai

ir yra valstybės esmė, kuri (jeigu ją apibrėžtume) yra *vienas asmuo, kurio veiksmus didžiulė daugybė žmonių abipusiais susitarimais patys padarė kiekvienam žmogui savais ir kiekvieno jų įgaliotais tam, kad jis galėtų panaudoti visų jų jėgą ir priemones, kaip jis manys esant būtina jų taikai ir bendrai gynybai.*

Suverenas ir pavaldinys. Tas, kuris įkūnija šį asmenį, vadinamas SUVERENU, sakant, kad jis turi *aukščiausiąją valdžią,* o visi kiti yra jo PAVALDINIAI.

Įgyti aukščiausiąją valdžią galima dviem būdais. Vienas – tai įgimta jėga, kai žmogus priverčia savo vaikus ir jų vaikus paklusti jo valdžiai, nes gali juos sužlugdyti, jeigu jie atsisakytų paklusti; arba karu pajungia priešus savo valiai su sąlyga, kad dovanoja jiems gyvybę. Kitas – kai žmonės laisva valia susitaria tarpusavyje paklusti kuriam nors žmogui ar žmonių susirinkimui, tikėdamiesi, kad jie bus jo apginti nuo visų kitų[1]. Ši antruoju būdu atsiradusi valstybė gali būti pavadinta politine arba *įsteigtąja* valstybe, o pirmuoju būdu – *įgytąja* valstybe. Pirmiausia kalbėsiu apie įsteigtąją valstybę.

Aštuonioliktas skyrius

APIE SUVERENŲ TEISES ĮSTEIGTOSIOSE VALSTYBĖSE

Kas yra valstybės įsteigimo aktas. Sakoma, kad *valstybė* yra *įsteigta* tada, kai *daugybė* žmonių sutaria ir *susitaria kiekvienas su kiekvienu,* jog kuriam nors *žmogui* arba *žmonių susirinkimui* dauguma žmonių suteikė *teisę jiems atstovauti* (t. y. būti jų *atstovu*); kiekvienas žmogus, ir tas, kuris *balsavo už tai,* ir tas, kuris *balsavo prieš,* – visi turi *įgalioti* visus to žmogaus ar žmonių susirinkimo veiksmus ir sprendimus, tarsi jie būtų jų pačių, siekdami taikiai sugyventi tarpusavyje ir būti apginti nuo kitų žmonių.

Tokio įsteigimo padariniai yra šie: 1. ***Pavaldiniai negali pakeisti valdymo formos.*** Iš šio valstybės įsteigimo ir kyla to (ar tų), kuriam susirinkusios liaudies sutikimu buvo perduota suvereni valdžia, visos *teisės* ir *įgaliojimai*.

Pirma, kadangi žmonės susitaria, tai reikia suprasti taip, kad joks ankstesnis susitarimas jų neįpareigoja daryti ką nors priešingo šiam susitarimui. Iš čia išplaukia ir tai, kad tie, kurie jau įsteigė valstybę ir dėl to yra susaistyti susitarimo pripažinti savais vieno žmogaus veiksmus ir sprendimus, negali teisėtai sudaryti naujo susitarimo būti paklusniems dėl kokio nors dalyko kuriam nors kitam žmogui. Todėl ir tie, kurie yra monarcho pavaldiniai, negali be jo leidimo panaikinti monarchijos ir sugrįžti į susiskaidžiusios daugybės sumaištį; negali atiduoti savo įgaliojimų, gautų iš to, kuris jį įkūnijo, kitam žmogui ar žmonių susirinkimui, nes jie kiekvienas atskirai įsipareigojo kiekvienam žmogui pripažinti jo veiksmus savais ir laikyti save atsakingu subjektu už visa tai, ką tas, kuris jau yra jų suverenas, padarys ar manys esant reikalinga padaryti; taigi, jei vienas kuris nors žmogus su tuo nesutinka, visi kiti sulaužytų savo susitarimą, sudarytą su tuo žmogumi, o tai yra neteisinga; be to, kadangi kiekvienas žmogus suteikė aukščiausiąją valdžią tam, kuris įkūnija jų asmenį, todėl, jį nuvertus, iš jo atimama tai, kas jam priklauso kaip jo nuosavybė, o tai irgi yra neteisinga. Maža to, jeigu tas, kuris bando nuversti savo suvereną, bus nužudytas ar jo nubaustas už tokį bandymą, jis pats bus savo paties bausmės skyrėjas, nes jis yra kūrėjas viso to, ką jo suverenas padarys. Kadangi yra neteisinga žmogui daryti kokį nors dalyką, už kurį gali būti nubaustas savo paties įgaliojimu, tai ir šiuo požiūriu jis yra neteisus. Ir jeigu kokie nors žmonės savąjį nepaklusnumą savo suverenui bando paaiškinti nauju susitarimu, sudarytu ne su žmonėmis, o su Dievu, tai irgi neteisinga: nes susitarimą

su Dievu galima sudaryti tik tarpininkaujant kokiam nors asmeniui, kuris atstovauja Dievo asmeniui, o jam atstovauja tik Dievo vietininkas, kuris turi aukščiausiąją valdžią, pavaldžią Dievui. Tačiau šis pretendavimas į susitarimą su Dievu yra toks akivaizdus melas, net ir tų žmonių sąžinei, kad tai ne tik neteisingas, bet ir žemas, nevyriškas poelgis.

2. ***Aukščiausioji valdžia negali būti prarasta.*** Antra. Kadangi teisė įkūnyti visų jų asmenį yra atiduota tam, kurį jie padarė suverenu kiekvieno susitarimu su kitu, o ne suvereno susitarimu su kuriuo nors iš jų, tai ir negali taip būti, kad suverenas sulaužytų susitarimą, vadinasi, ir nė vienas iš jo pavaldinių negali būti išlaisvintas nuo pavaldumo tuo pretekstu, kad suverenas kaip nors pažeidė susitarimą. Akivaizdu, kad tas, kuris tapo suverenu, prieš tai nesudarė jokio susitarimo su savo pavaldiniais, nes jis arba turėtų jį sudaryti su daugybe žmonių kaip viena susitarimo šalimi, arba jis turėtų sudaryti susitarimus su kiekvienu žmogumi atskirai. Su visais, kaip viena šalimi, sutartis neįmanoma, nes jie dar nėra vienas asmuo; jeigu jis sudarytų tiek atskirų susitarimų, kiek yra žmonių, šie susitarimai, po to, kai jis įgytų aukščiausiąją valdžią, nebegaliotų, ir kiekvienas kurio nors iš jų tvirtinimo veiksmas būtų jo sulaužymas; šis veiksmas yra tiek jo paties, tiek ir visų kitų, nes padarytas jų visų asmens vardu ir remiantis kiekvieno iš jų teise.

Be to, jei kuris nors vienas ar daugiau jų tvirtina, kad buvo pažeistas susitarimas, kurį suverenas sudarė prieš įsteigiant valstybę, o kiti arba vienas kuris iš jo pavaldinių, ar vien jis pats tvirtina, kad susitarimas nebuvo pažeistas, tokiu atveju nėra teisėjo, kuris išspręstų jų ginčą; todėl vėl grįžtama prie kalavijo teisės, ir kiekvienas žmogus atgauna teisę apsiginti savo paties jėgomis, priešingai

sumanymui, kurį jie turėjo įsteigiant valstybę. Todėl bergždžias dalykas būtų suteikti aukščiausiąją valdžią išankstinio susitarimo būdu. Nuomonė, kad koks nors monarchas gauna savo valdžią susitarimu, t. y. su tam tikra sąlyga, atsiranda iš nesugebėjimo suprasti tos lengvos tiesos, kad susitarimai yra vien žodžiai ir alsavimas, jie turi tik tiek galios įpareigoti, sulaikyti, apriboti ar apginti kokį nors žmogų, kiek jiems jos suteikia valstybės galia, t. y. nesurištos rankos to žmogaus ar žmonių susirinkimo, kuris turi aukščiausiąją valdžią ir kurio veiksmai yra pripažįstami jų visų ir atliekami visų jų galia, suvienyta suverene. Tačiau kai tautos susirinkimas tapo suverenu, tada niekas neįsivaizduoja, kad jį įsteigiant irgi buvo sudarytas toks susitarimas, nes niekas nėra toks bukas, jog sakytų, pavyzdžiui, kad Romos liaudis sudarė susitarimą su romėnais, jog turės aukščiausiąją valdžią tam tikromis sąlygomis, kurių neįvykdžius, romėnai teisėtai gali nuversti Romos liaudies valdžią. Žmonės nemato, jog monarchijos ir liaudies valdžios pagrindas yra panašus, jis kyla iš kai kurių žmonių ambicijų, – jie yra palankesni susirinkimo valdžiai, kurioje gali tikėtis dalyvauti, o ne monarchijai, kurios valdyme dalyvauti jie neturi jokių vilčių.

3. ***Niekas, nepažeisdamas teisingumo, negali protestuoti prieš daugumos paskelbtą suvereno įsteigimą.***

Trečia, kadangi dauguma savo balsais paskelbė suvereną, tai tas, kuris su tuo nesutiko, dabar turi sutikti su visais kitais, t. y. turi pripažinti visus suvereno veiksmus, arba, priešingu atveju, teisėtai gali būti visų kitų sunaikintas. Juk jeigu jis savanoriškai sutiko su tais, kurie buvo susirinkę, su bendrija, tuo jis pakankamai pareiškė savo valią (vadinasi, tylomis įsipareigojo) paklusti tam, ką dauguma nuspręs; todėl, jeigu jis atsisakys paklusti tai daugumai ar protestuos prieš kurį nors jos potvarkį, jis elgsis priešingai savo susitarimui, todėl neteisingai. Ir ne-

svarbu, ar jis sutiko su susirinkimu, ar ne, ar buvo paklaustas dėl savo sutikimo, ar ne, turi paklusti jų potvarkiams arba pasilikti karo būklėje, kurioje jis buvo prieš tai, kai jį, nepadarydamas nieko neteisėto, gali sunaikinti bet kuris žmogus.

4. ***Suvereno veiksmų pavaldiniai negali teisėtai smerkti.*** Ketvirta, kadangi kiekvienas pavaldinys yra visų įsteigtojo suvereno veiksmų ir sprendimų įgaliotojas ir autorius, vadinasi, kad ir ką suverenas darytų, negali būti neteisėta skriauda kuriam nors iš jo pavaldinių, jis negali būti kurio nors iš jų apkaltintas neteisingumu. Nes tas, kuris ką nors daro kito įgaliotas, nedaro nieko neteisėto ir jokios skriaudos tam, kurio įgaliojimu jis veikia. Šiuo valstybės įsteigimu kiekvienas atskiras žmogus yra visko, ką daro suverenas, įgaliotojas ir autorius, taigi ir tas, kuris skundžiasi neteisėta žala, jam padaryta jo suvereno, skundžiasi tuo, kieno įgaliotojas ir autorius yra jis pats, todėl ir turėtų kaltinti ne ką nors kitą, o vien save. Bet ir savęs neturėtų kaltinti, nes skriausti savęs neįmanoma. Tiesa, tie, kurie turi aukščiausiąją valdžią, gali padaryti ką nors šališko, bet ne neteisybę ar skriaudą, tikrąja šių žodžių reikšme.

5. ***Kad ir ką suverenas darytų, jo negali nubausti pavaldinys.*** Penkta, iš to, kas pasakyta, išplaukia, kad nė vienas žmogus, turintis aukščiausiąją valdžią, negali teisėtai būti nuteistas mirti ar kaip nors kitaip būti savo pavaldinių nubaustas. Juk, kaip matėme, kiekvienas pavaldinys yra suvereno veiksmų įgaliotojas, todėl nubaustų kitą už veiksmus, kuriuos pats padarė.

6. ***Suverenas – teisėjas, sprendžiantis, kas yra būtina jo pavaldinių taikai ir saugumui.*** Kadangi šio įsteigimo tikslas yra taika ir bendras saugumas, o kas turi teisę į tikslą, tas turi teisę ir į priemones jam siekti, tai bet kurio žmogaus ar susirinkimo, turinčių aukščiausiąją valdžią,

teisė priklauso būti teisėju, sprendžiančiu ir dėl taikos, ir dėl saugumo priemonių, taip pat ir dėl kliūčių, trukdančių juos įgyvendinti ar juos pažeidžiančių; ir daryti viską, ką jis manys esant būtina taikai palaikyti ir saugumui užtikrinti, iš anksto užkertant kelią nesantaikai viduje ir apsisaugant nuo išorinio puolimo, o jei taika ir saugumas jau prarasti, stengtis juos sugrąžinti. Taigi jis

ir teisėjas, sprendžiantis, kokių doktrinų juos reikia mokyti. Šešta, aukščiausiajai valdžiai priklauso spręsti, kurios nuomonės ir doktrinos yra priešingos taikai ir kurios padeda ją palaikyti, vadinasi, ir nutarti, kokiomis progomis, ir kokiems žmonėms galima leisti kalbėti žmonių minioms ir kas turi ištirti doktrinas, dėstomas knygose, prieš jas išleidžiant. Mat žmonių veiksmus nulemia jų doktrinos, ir gerai formuojamos nuomonės yra ir geras žmonių veiksmų valdymas, siekiant taikos ir santarvės. Nors doktrinos kriterijus yra tiesa, tačiau tai neprieštarauja, kad ji būtų reguliuojama ir taikos požiūriu, nes doktrina, prieštaraujanti taikai, negali būti teisingesnė už taiką ir santarvę, kurios negali prieštarauti prigimtiniam įstatymui. Tiesa, valstybėse, kuriose dėl valdovų ir mokytojų aplaidumo ar neišmanymo kuriuo nors metu visuotinai paplito klaidingos doktrinos, priešingos joms tiesos gali pasirodyti žalingos. Tačiau ir labai netikėtai įsiveržusi nauja tiesa savaime niekada nesugriauna taikos, nebent tik kartais pažadina snaudžiantį karą. Nes tie žmonės, kurie yra taip aplaidžiai valdomi, kad drįsta griebtis ginklo nuomonei apginti ar jai įtvirtinti, vis dar tebėra karo būklėje; ir jų būklė – ne taika, o vien tik ginklų trumpam padėjimas į šalį, bijantis vienas kito; ir jie gyvena kaip ir anksčiau nuolat rengdamiesi mūšiui. Todėl suverenui, kuris turi aukščiausiąją valdžią, priklauso būti teisėju arba paskirti visus nuomonių ir doktrinų tei-

sėjus, kaip taikai būtiną dalyką, ir taip išvengti nesantaikos ir pilietinio karo.

7. ***Teisė kurti taisykles, kad kiekvienas pavaldinys žinotų, kas yra jo nuosavybė, ir joks kitas pavaldinys negalėtų, nenusižengdamas teisingumui, jos atimti iš jo.*** Septinta, aukščiausiajai valdžiai priklauso visa valdžia nustatyti taisykles, kad kiekvienas žmogus žinotų, kokiomis gėrybėmis jis gali naudotis ir kokius veiksmus jis gali atlikti, kad nė vienas jo pavaldinys prie jo nekibtų ir jam netrukdytų; šitai žmonės ir vadina *nuosavybe*. Nes iki aukščiausiosios valdžios įkūrimo (kaip jau buvo parodyta) visi žmonės turėjo teisę į visus daiktus, dėl to neišvengiamai kildavo karas; todėl ši nuosavybė, būdama būtina taikai ir priklausydama nuo aukščiausiosios valdžios, yra šios valdžios aktas, siekiantis pilietinės taikos. Šios nuosavybės (arba *meum* ir *tuum*) ir *gėrio, blogio*, to, kas *teisėta*, ir to, kas *neteisėta* pavaldinių veiksmuose, taisyklės yra pilietiniai įstatymai, t. y. kiekvienos atskiros valstybės įstatymai, nors pavadinimas *pilietinis įstatymas* dabar yra taikomas vien seniesiems Romos miesto pilietiniams įstatymams; kai Roma vaidino svarbų vaidmenį didesnėje pasaulio dalyje, jos įstatymai tuo metu ten buvo pilietinis įstatymas.

8. ***Jam taip pat priklauso visa teisingumo vykdymo ir ginčų sprendimo teisė.*** Aštunta, aukščiausiajai valdžiai priklauso jurisdikcijos teisė, t. y. nagrinėti ir spręsti visus ginčus, kurie gali kilti tiek dėl pilietinio, tiek dėl prigimtinio įstatymo ar dėl fakto. Kadangi, neišsprendus ginčų, vienas pavaldinys nebūtų apsaugotas nuo kito pavaldinio įžeidimų ir skriaudų, ir įstatymai apie *meum* ir *tuum* būtų tušti, nes kiekvienam žmogui dėl įgimto ir būtino noro apsisaugoti lieka teisė apsiginti savo paties jėgomis, tai yra karo būklė, priešinga tam tikslui, dėl kurio yra įsteigta kiekviena valstybė.

9. ***Ir teisė skelbti karą ar sudaryti taiką, ką jis manys esant geriausia.*** Devinta, aukščiausiajai valdžiai priklauso teisė skelbti karą ar sudaryti taiką su kitomis tautomis ir valstybėmis, t. y. teisė spręsti, kada dėl bendro labo reikia surinkti kariuomenę ir kokio dydžio ji turi būti, kaip ją apginkluoti ir apmokėti; taip pat ir teisė rinkti pinigus iš pavaldinių toms išlaidoms padengti, nes jėga, kuri turi apginti žmones, yra armija, o armijos jėga – jos pajėgos, suvienytos ir vieningai vadovaujamos; šis vadovavimas priklauso suverenui, nes vien vadovavimas *kariuomenei*, net ir be kitos institucijos, vadovaujantįjį daro suverenu. Todėl, kad ir kas būtų armijos generolas, tas, kuris turi aukščiausiąją valdžią, visuomet yra generalisimas.

10. ***Ir teisė pasirinkti visus patarėjus ir ministrus tiek taikos, tiek ir karo metu.*** Dešimta, aukščiausiajai valdžiai priklauso pasirinkti visus patarėjus, ministrus, pareigūnus ir teisėjus ir taikos, ir karo metu. Matydami, kad suvereno tikslas yra bendra taika ir saugumas, suprantame, kad jis turi teisę naudoti tokias priemones, kurios, jo manymu, yra tinkamiausios šiam tikslui pasiekti.

11. ***Ir teisė apdovanoti ir bausti (jeigu ankstesnis įstatymas nenustatė apdovanojimo ir bausmės dydžio) taip, kaip jam atrodo esant protinga.*** Vienuolikta, suverenui yra suteikta teisė apdovanoti turtais ar pasižymėjimo ženklais ir nubausti fizinėmis ar piniginėmis baudomis ar pažeminimu kiekvieną pavaldinį, laikantis anksčiau jo išleisto įstatymo; jeigu tokio įstatymo nėra, suverenas gali elgtis, kaip jam atrodys, jog tai labiausiai paskatins žmones tarnauti valstybei ar sulaikys juos nuo kenkimo jai.

Ir suteikti garbės titulus bei hierarchijos rangus. Galiausiai, turint omenyje tai, kaip žmonės iš prigimties yra linkę save vertinti, kokios pagarbos jie reikalauja iš kitų ir kaip mažai jie vertina kitus žmones, ir dėl to tarp jų

nuolat vyksta varžybos, kyla kivirčai, intrigos ir galiausiai karas, kuriame jie naikina vienas kitą ir susilpnina savo jėgas, reikalingas kovai su bendru priešu, būtina, kad veiktų garbės įstatymai ir būtų nustatytas valstybinis vertės matas tiems žmonėms, kurie nusipelnė ar gali nusipelnyti valstybei, ir kad vienas ar kitas žmogus turėtų galią įgyvendinti šiuos įstatymus. Tačiau jau sakėme, kad ne tik visa *kariuomenė* arba valstybės [ginkluotosios] pajėgos, bet ir visų ginčų teisminis sprendimas neatsiejamai priklauso aukščiausiajai valdžiai. Todėl suverenui priklauso ir teisė suteikti garbės titulus, ir nustatyti, kokią vietą turi užimti kiekvienas žmogus ir koks turi būti jo kilmingumas, ir kokius pagarbos ženklus turi vienas kitam rodyti žmonės viešuose ir privačiuose susitikimuose.

Šios teisės nedalomos. Šios teisės yra aukščiausiosios valdžios esmė ir požymiai, iš kurių žmogus gali atpažinti, kokiam žmogui ar žmonių susirinkimui yra suteikta aukščiausioji valdžia, nes šios teisės yra neperduodamos ir nedalomos. Teisę kalti monetas, disponuoti nepilnamečių įpėdinių turtu ir jų asmeniu, teisę pirkti anksčiau už kitus turguose ir kitas įstatymų prerogatyvas suverenas gali perduoti kam nors kitam, išsaugodamas teisę ginti savo pavaldinius. Tačiau jeigu suverenas perduoda teisę vadovauti *kariuomenei*, teisminė valdžia (nors ją ir išsaugos) jam bus nebereikalinga, nes įstatymai nebus vykdomi; arba jeigu jis perleis kam nors teisę rinkti mokesčius, veltui jis turės teisę vadovauti *kariuomenei*; jeigu jis atsisakys teisės valdyti doktrinas, žmonės, baimindamiesi dvasių, gali pradėti maištauti. Taigi, jeigu panagrinėsime bet kurią iš minėtų teisių, netrukus pamatysime, kad, netekus vienos, visų kitų išlaikymas bus neveiksmingas taikai ir teisingumui išsaugoti, o šiam tikslui ir yra įsteigtos visos valstybės. Šis padalijimas ir turimas galvoje, kai sakoma, kad viduje *pasidalijusi karalystė negali išlikti*, nes be

tokio išankstinio pasidalijimo negali būti, kad ji pasidalytų ir į tarpusavyje kariaujančias armijas. Jeigu didžioji Anglijos gyventojų dauguma būtų nesilaikiusi nuomonės, kad šios teisės yra padalytos tarp karaliaus, lordų ir bendruomenių rūmų, tauta niekada nebūtų pasidalijusi ir įsitraukusi į pilietinį karą – pirmiausia dėl politinių nesutarimų, o vėliau dėl nesutarimų vienos ar kitos religijos išpažinimo laisvės klausimu; šis pilietinis karas buvo gera pamoka žmonėms dėl aukščiausiųjų suvereno teisių, kad nedaug dabar (Anglijoje) atsirastų tokių, kurie nematytų, kad šios teisės yra nedalijamos ir kad tokios jos bus visuotinai pripažintos, kai vėl įsivyraus taika, ir taip bus tol, kol nebus užmirštos patirtos nelaimės, – bet ne ilgiau, nebent prastuomenė būtų labiau išsimokslinusi nei iki šiol.

Suverenas negali atsisakyti teisių kieno nors naudai, neatsisakydamas aukščiausiosios valdžios. Kadangi šios teisės yra esminės ir nedalomos, iš to būtinai išplaukia, kad ir kokiais žodžiais kuri nors iš jų atrodytų kam nors padovanota ar suteikta, jeigu tiesiogiai nebus atsižadėta ir pačios aukščiausiosios valdžios, o suverenu bus toliau vadinamas dovanotojas, tai dovana bus tuščia; nes jei suverenas padovanojo viską, ką galėjo, o mes jam grąžiname aukščiausiąją valdžią, tada visos jo teisės atstatomos, kaip neatsiejamos nuo aukščiausiosios valdžios.

Pavaldinių valdžia ir garbė išnyksta aukščiausiosios valdžios akivaizdoje. Kadangi aukščiausiajai valdžiai priklausanti didžiulė valdžia ir galia yra nedaloma ir neatskiriama, mažai pagrįsta nuomonė tų, kurie sako, kad suverenūs karaliai, nors ir yra *singulis majores*, t. y. turi didesnę valdžią negu kiekvienas atskiras jų pavaldinys, tačiau jie yra *universis minores*, t. y. turi mažiau valdžios negu visi jų pavaldiniai kartu. Iš tikrųjų, jeigu *visi kartu* reiškia ne kolektyvinį kūną kaip vieną asmenį, ta-

da *visi kartu* ir *kiekvienas atskirai* reiškia tą patį, todėl toks pasakymas yra beprasmiškas. Jeigu sakydami *visi kartu* supranta juos kaip vieną asmenį, kurį įkūnija suverenas, tada visų jų kartu valdžia sutampa su suvereno valdžia, taigi ir vėl pasakymas yra beprasmiškas. Ši beprasmybė pakankamai gerai matoma, kai aukščiausioji valdžia priklauso liaudies susirinkimui, bet nematoma, kai ji priklauso monarchui, – aukščiausioji valdžia yra ta pati, nesvarbu, kam ji priklausytų.

Tiek suvereno valdžia, tiek jo garbė turi būti didesnė už kurio nors vieno ar visų jo pavaldinių garbę. Juk aukščiausioji valdžia yra visokios pagarbos šaltinis. Lordo, grafo, kunigaikščio ir princo titulai yra jos kūriniai. Kaip prieš poną tarnai, taip ir prieš suvereną pavaldiniai yra lygūs ir visai negerbiami. Ir nors vieni jų spindėtų labiau, kiti – mažiau, kai jų nepasiekia pono žvilgsnis, tačiau jam esant jie spindi ne daugiau kaip žvaigždės dieną.

Aukščiausioji valdžia nėra tokia žalinga, kaip jos nebuvimas, o žala patiriama dažniausiai dėl to, kad dauguma sunkiai paklūsta mažumai. Kas nors gali čia paprieštarauti, jog pavaldinių padėtis yra labai apgailėtina, nes jie nėra apsaugoti nuo to ar tų, kurie savo rankose turi tokią neribotą valdžią, geidulių ir kitų nežabotų aistrų. Ir dažniausiai tie, kurie gyvena monarcho valdomi, mano, jog tai yra monarchijos kaltė, o tie, kurie gyvena valdomi demokratinės valdžios ar kito aukščiausiojo susirinkimo, priskiria visus nepatogumus šiai valstybės formai, tuo tarpu valdžia visomis savo formomis, jei tik jos pakankamai tobulos, kad gintų pavaldinius, yra tokia pati; tie, kurie skundžiasi sunkumais, visai nemano, kad žmogus niekada negali gyventi be vienokių ar kitokių nepatogumų ir kad didžiausia priespauda, kokia tik gali būti esant bet kuriai valdymo formai ir kurią gali patirti apskritai visa tauta, vargu ar yra juntama, palyginti su

vargais ir baisiomis nelaimėmis, kuriuos sukelia pilietinis karas, arba palyginti su ta bevaldyste, kai žmonės nepaiso įstatymų ir nepripažįsta jokios valdžios, kuri galėtų sulaikyti juos nuo plėšikavimo ir keršto; jie nepaiso ir to, kad didžiausia priespauda, kurią jie patiria iš savo vyresnybės, kyla ne dėl to, kad ji tikisi malonumo ar naudos iš padarytos žalos savo pavaldiniams ar jų susilpninimo, nes pavaldinių jėga yra ir jos pačios jėga ir garbė, o dėl pačių pavaldinių atkaklaus šykštumo, nenoro materialiai remti savo pačių gynybą, ir verčia savo valdytojus ištraukti iš jų viską, ką tik galima taikos metu, kad būtų pakankamai lėšų, staiga iškilus pavojui ar atsiradus netikėtai būtinybei pasipriešinti savo priešams ar juos nugalėti. Mat visi žmonės iš prigimties turi puikius padidinamuosius stiklus (tai jų aistros ir savimeilė), per kuriuos kiekvienas mažiausias mokestis jiems atrodo kaip didžiulė skriauda, tačiau jiems trūksta žiūronų (būtent moralės ir pilietiškumo), kad pamatytų tolimas nelaimes, kurios jiems gresia ir kurių negalima išvengti, nemokant tokių mokesčių.

Devynioliktas skyrius

APIE ĮVAIRIAS ĮSTEIGTOSIOS VALSTYBĖS FORMAS IR APIE AUKŠČIAUSIOSIOS VALDŽIOS PAVELDIMUMĄ

Yra tik trys skirtingos valstybės formos. Valstybių skirtingumas pareina nuo suvereno, arba asmens, atstovaujančio visiems žmonėms ir kiekvienam iš jų daugybės. Kadangi aukščiausiąją valdžią gali turėti arba vienas žmogus, arba gausus žmonių susirinkimas, o šiame susirinkime turi teisę dalyvauti arba kiekvienas žmogus, arba tik tam tikri, iš kitų išsiskiriantys žmonės, todėl aišku, kad gali būti tik trys valstybės formos. Atstovu turi būti arba vienas žmogus, arba daugiau žmonių, o tai jau arba visų,

arba tik dalies susirinkimas. Jeigu atstovas yra vienas žmogus, tada valstybė yra MONARCHIJA; jeigu visų norinčiųjų dalyvauti susirinkimas, tada bus DEMOKRATIJA, arba liaudies valstybė; jei tik dalies žmonių susirinkimas, tada ji vadinama ARISTOKRATIJA. Kitokių valstybės rūšių negali būti; nes visą aukščiausiąją valdžią (kuri, kaip minėjau, yra nedaloma) gali turėti arba vienas, arba daugelis, arba visi.

Tironija ir oligarchija yra tik skirtingi monarchijos ir aristokratijos pavadinimai. Istorijos ir politikos knygose yra ir kitų valdžios pavadinimų, pavyzdžiui, *tironija* ir *oligarchija*. Tačiau tai ne kitos valdžios formos, o tik jau minėtų formų smerkiamas pavadinimas. Tie, kurie yra nepatenkinti *monarchija*, vadina ją *tironija*, o tie, kuriems nepatinka *aristokratija*, vadina ją *oligarchija*. Taip pat ir tie, kurie nusivylę *demokratija*, vadina ją *anarchija* (tai reiškia bevaldyste), tačiau aš manau, kad nė vienas žmogus netiki, jog bevaldystė yra nauja valdymo forma. Ir dėl tos pačios priežasties nereikia manyti, kad yra viena valdymo forma, kai ji mums patinka, ir kita, – kai ji mums nepatinka ar kai mus spaudžia valdytojai[2].

Antraeiliai atstovai yra pavojingi. Akivaizdu, kad absoliučiai laisvi žmonės gali, jeigu jiems patinka, suteikti įgaliojimus tiek vienam žmogui, kad jis atstovautų kiekvienam jų, tiek ir kokiam nors žmonių susirinkimui, vadinasi, jeigu jie mano esant naudinga, gali patys absoliučiai paklusti monarchui, kaip ir bet kuriam kitam atstovui. Todėl ten, kur jau yra aukščiausioji valdžia, negali būti jokio kito tos pačios tautos atstovo, išskyrus tokį, kurio tam tikrus konkrečius tikslus yra apribojęs suverenas. Priešingu atveju tai reikštų paskirti du suverenus ir kiekvienam žmogui atskirai atstovautų du įgaliotiniai, ir jeigu jie prieštarautų vienas kitam, turėtų pasidalyti valdžia, kuri (jei žmonės nori gyventi taikiai) yra nedaloma, todėl dau-

gybė žmonių vėl atsidurtų prie karo slenksčio, o tai priešinga tikslui, dėl kurio įsteigta visokia aukščiausioji valdžia. Kaip buvo kvaila manyti, kad aukščiausiasis valdžios susirinkimas, kviesdamas sau pavaldžią tautą siųsti savo deputatus, įgaliotus pranešti jų patarimus ir išsakyti jų norus bei pageidavimus, ims laikyti tokius deputatus, o ne save, absoliučiais tautos atstovais, lygiai taip pat kvaila manyti tą patį apie monarchiją. Ir aš nežinau, kodėl pastaruoju metu taip mažai paisoma tokios akivaizdžios tiesos, kad, esant monarchijai, žmogus, įgijęs aukščiausiąją valdžią, šešis šimtus metų paveldėjimo keliu perduodamą iš kartos į kartą, žmogus, vienintelis buvęs vadinamas suverenu ir kiekvieno jo pavaldinio tituluojamas Jūsų Didenybe ir neginčijamai pripažįstamas karaliumi, vis dėlto niekada nebuvo laikomas savo pavaldinių atstovu, šį vardą be prieštaravimų perleidžiant tiems žmonėms, kurie jo įsakymu buvo tautos pasiųsti perduoti žmonių pageidavimus ir duoti jam (jei jis tai leistų) patarimą. Tai gali būti įspėjimas tiems, kurie yra tikrieji ir absoliutūs liaudies atstovai, kad jie paaiškintų žmonėms šios tarnybos prigimtį ir saugotųsi leisti kokį nors kitą visuotinį atstovavimą, nesvarbu, kokia proga, jeigu jie nori vykdyti jiems patikėtą teisingumą bei ištikimybę.

Monarchijos palyginimas su aukščiausiaisiais susirinkimais. Skirtumą tarp šių trijų valstybės formų sudaro ne valdžios skirtumas, o skirtingas šių valstybės formų tinkamumas ar sugebėjimas tautai suteikti taiką ir saugumą, įgyvendinti tam tikslui, dėl kurio jos buvo įsteigtos, t. y. taika ir žmonių saugumas. Lygindami monarchiją su kitomis dviem valstybės formomis, mes galime padaryti tokias išvadas. Pirma, kad ir kas atstovautų tautai ar būtų narys to susirinkimo, kuris jai atstovauja, jis taip pat natūraliai atstovauja ir sau pačiam. Ir nors jis kaip politinis veikėjas rūpintųsi bendrais interesais, jis vis dėlto dau-

giau ar mažiau rūpinasi savo asmenine gerove, savo šeimos, giminių, draugų gerove, ir jeigu bendri visuomeniniai interesai susikerta su asmeniniais, jis dažniausiai renkasi asmeninius, nes žmonių aistros paprastai yra galingesnės už jų protą. Iš to išplaukia, kad ten, kur visuomeniniai ir asmeniniai interesai sutampa, visuomeniniai labiausiai laimi. Kaip tik monarchijoje asmeniniai interesai sutampa su visuomeniniais. Monarchų turtai, valdžia ir šlovė priklauso nuo jo pavaldinių turtų, galios ir gero vardo. Ir joks karalius negali būti nei turtingas, nei garsus, nei saugus, jeigu jo pavaldiniai neturtingi arba niekinami, ar pernelyg silpni dėl skurdo ar nesutarimų, kad laimėtų karą su savo priešais. Tuo tarpu demokratijoje ar aristokratijoje korumpuotų asmenų ar garbėtroškų asmeninė sėkmė priklauso ne tiek nuo visuomeninės gerovės, kiek nuo klastingo patarimo, išdavikiškos veiklos ar pilietinio karo.

Antra, monarchas gali gauti patarimą iš to, kurio nori, kada nori ir ten, kur to nori, taigi gali išklausyti nuomonę tokių žmonių, kurie išmano tą reikalą, kuris jam rūpi, nesvarbu, koks jų rangas ar visuomeninė padėtis, ir tiek iš anksto, prieš pradėdamas veikti, ir taip slaptai, kaip jam atrodys reikalinga. O kai patarimo reikia aukščiausiajam susirinkimui, tai jį leidžiama duoti tik tiems žmonėms, kurie turi teisę patarti jau iš pat pradžių, ir šią teisę dažniausiai turi tie žmonės, kurie labiau patyrę, kaip įgyti turtą, o ne žinių, ir kurie duoda savo patarimus ilgomis kalbomis, galinčiomis paskatinti ir dažniausiai paskatinančiomis žmones veikti, tačiau nevaldančiomis jų veiksmų. Mat aistrų liepsna niekada neapšviečia proto, o jį tik apakina. Ir dėl susirinkimo narių daugybės jame priimtas patarimas niekada negali būti slaptas.

Trečia, monarcho sprendimų negali paveikti joks kitas nepastovumas, išskyrus žmogaus prigimties nepastovu-

mą, o susirinkimuose, be prigimties nepastovumo, atsiranda nepastovumas ir dėl jo narių skaičiaus. Mat keletui žmonių, kurie tvirtai laikytųsi vieną kartą priimto nutarimo, nedalyvaujant susirinkime (taip gali atsitikti dėl susirūpinimo savo saugumu, aplaidumo ar asmeninių kliūčių), arba laiku pasirodę keli kiti nariai, kurie laikosi priešingos nuomonės, šiandien panaikina viską, kas buvo priimta vakar.

Ketvirta, monarchas negali prieštarauti sau pačiam iš pavydo ar savanaudiškumo, o susirinkimas gali, ir dar taip karštai, kad dėl to gali kilti pilietinis karas.

Penkta, monarchijos nepatogumas tas, kad vieno žmogaus valia, norint praturtinti favoritą ar meilikautoją, iš bet kurio pavaldinio gali būti atimta viskas, ką jis turi; o tai, aš pripažįstu, yra didelis ir neišvengiamas nepatogumas. Tačiau lygiai tas pats gali atsitikti ir ten, kur aukščiausiąją valdžią turi susirinkimas, nes jo galia yra tokia pati kaip monarcho; tokio susirinkimo nariai taip pat gali būti paveikti blogo patarimo ar suvedžioti oratorių, kaip monarchas – meilikautojų, ir vieni kitiems meilikaudami jie tarpusavy skatina vienas kito savanaudiškumą ir ambicijas. Tačiau monarchai turi nedaug favoritų ir jie rūpinasi tik savo giminaičiais, tuo tarpu susirinkimo favoritų yra daugybė, o jų giminių daug daugiau negu bet kurio monarcho. Be to, nėra tokio monarcho favorito, kuris negalėtų lygiai padėti savo draugams, kaip ir kenkti savo priešams. Tačiau oratoriai, kitaip tariant, aukščiausiojo susirinkimo favoritai, nors ir turi didelę galią kenkti, bet visai menką gelbėti. Mat apkaltinti (tokia jau žmogaus prigimtis) reikia mažiau iškalbingumo negu išteisinti, ir smerkimas labiau primena teisingumą nei teisinimas.

Šešta, kitas monarchijos nepatogumas, kad aukščiausioji valdžia paveldėjimo keliu gali atitekti nepilnamečiui ar žmogui, kuris neskiria gėrio ir blogio; nepatogumą su-

daro ir tai, kad tokio suvereno valdžia turi būti perduota į kito žmogaus rankas ar kokiam nors žmonių susirinkimui, kurie kaip kuratoriai ir regentai turi valdyti jo teise ir jo vardu. Tačiau sakyti, kad yra nepatogumas aukščiausiąją valdžią patikėti vienam žmogui ar žmonių susirinkimui, yra tas pats, kaip ir sakyti, jog visa valdžia yra didesnis nepatogumas negu sumaištis ir pilietinis karas. Todėl vienintelis pavojus, kuris gali grėsti, – tai varžovų tarpusavio kovos dėl tokios garbingos ir pelningos pareigybės. Kad paaiškėtų, jog šis nepatogumas kyla ne dėl valdžios formos, kurią vadiname monarchija, turime atsižvelgti į tai, kad ankstesnis monarchas jau turėjo numatyti, kas mokys ir globos jo nepilnametį paveldėtoją, arba aiškiai testamentu, arba tylomis, tokiu atveju nekeisdamas esamo papročio. Tuomet toks nepatogumas (jeigu toks bus), turi būti priskirtas ne monarchijai, o pavaldinių ambicijoms ir neteisingumui, o tai būdinga visoms valdžios formoms, kuriose žmonės nėra gerai supažindinti su savo pareigomis ir aukščiausiosios valdžios teisėmis. Jeigu ankstesnis monarchas nenurodė, kas turės globoti, tada prigimtinis įstatymas duoda aiškią taisyklę, kad globėjo teisė turi būti suteikta tam, kuris labiausiai suinteresuotas išsaugoti nepilnamečio įpėdinio valdžią ir kuris negali turėti jokios naudos iš jo mirties ar jo valdžios apribojimo. Matant, kaip kiekvienas žmogus iš prigimties siekia sau naudos ir paaukštinimo, atiduoti nepilnametį į rankas tų žmonių, kurie gali patys iškilti, jį sunaikindami arba padarydami jam žalą, yra ne globa, o išdavystė. Taigi, jei iš anksto buvo imtasi pakankamų atsargumo priemonių, kad būtų išvengta visokių pagrįstų ginčų dėl valdžios, kai sostas atitenka mažamečiui įpėdiniui, ir jeigu kyla kokie nors ginčai, kurie drumsčia viešąją tvarką, tai turi būti priskirta ne monarchinei valdymo formai, o pavaldinių ambicijoms ir savo pareigų

neišmanymui. Antra vertus, kiekvienos didelės valstybės, kurioje aukščiausioji valdžia priklauso dideliam susirinkimui, sprendžiančiam taikos ir karo klausimus ir kuriančiam įstatymus, yra tokia pati padėtis, kaip ir tada, jeigu aukščiausioji valdžia priklausytų vaikui. Kaip vaikas nesugeba savarankiškai spręsti, kad galėtų nesutikti su jam duotu patarimu, todėl yra priverstas priimti vienų ar kitų, kuriems yra patikėta jo globa, patarimą, taip ir susirinkimas negali laisvai atsisakyti patarimo, kurį jam davė dauguma, nesvarbu, ar jis geras, ar blogas. Ir kaip vaikui reikia globėjo ar gynėjo, kuris saugotų jį ir jo valdžią, taip ir didelių valstybių aukščiausiajam susirinkimui, kilus dideliam pavojui ir neramumams, reikia *custodes libertatis*, t. y. diktatorių arba jų valdžios gynėjų[3]; tai lyg laikini monarchai, nes aukščiausiasis susirinkimas kuriam laikui jiems gali patikėti visą savo valdžią; pasibaigus nustatytam laikui, tokie diktatoriai dažniau atimdavo valdžią iš susirinkimo, negu protektoriai, regentai ar kokie nors kiti jų globėjai uzurpuodavo mažamečių karalių valdžią.

Monarchijos ir kitų formų apibrėžimas. Nors, kaip jau parodžiau, yra tik trys aukščiausiosios valdžios formos, t. y. monarchija, kur ją turi vienas žmogus; demokratija, kur ją turi visuotinis pavaldinių susirinkimas; aristokratija, kur aukščiausioji valdžia priklauso tam tikrų, paskirtų ar kaip nors iš kitų išskirtų asmenų susirinkimas. Tačiau tas, kuris tyrinės atskiras buvusių ar dabar esančių pasaulio valstybių formas, galbūt nelengvai jas paaiškins, kaip šias tris mūsų valdžios formas, ir bus linkęs manyti, kad yra ir kitų formų, atsirandančių iš jų samplaikos. Pavyzdžiui, renkamosios karalystės, kur karaliams aukščiausioji valdžia suteikiama tik tam tikram laikui, arba karalystės, kurių karalius turi ribotą valdžią; vis dėlto dauguma autorių šias valdžias vadina monarchija. Taip

pat jeigu liaudies ar aristokratinė valstybė užkariauja priešų šalį ir valdo ją per prezidentą, vietininką ar kokį nors kitą pareigūną, tai iš pirmo žvilgsnio tokia valdžia gali atrodyti esanti demokratinė arba aristokratinė. Bet taip nėra. Mat išrinkti karaliai nėra suverenai, o suverenų ministrai; ir karaliai, kurių valdžia ribota, nėra suverenai, o tik tų, kurie turi aukščiausiąją valdžią, ministrai. Ir tos provincijos, kurios yra pavaldžios kitai demokratinei ar aristokratinei valstybei, yra valdomos ne demokratiškai ar aristokratiškai, o monarchiškai.

O dėl renkamo karaliaus, pirmiausia reikia pasakyti štai ką. Jeigu karaliaus valdžia trunka tik tol, kol jis gyvas, kaip dabar yra daugelyje krikščioniškojo pasaulio šalių, ar kelerius metus, ar kelis mėnesius, kaip romėnų diktatorių, ir jeigu toks karalius turi teisę paskirti savo įpėdinį, tai jis yra ne renkamas, o paveldimas karalius. Jeigu jis neturi valdžios pasirinkti sau įpėdinio, tada yra koks nors kitas žmogus ar susirinkimas, kuris po jo mirties gali išrinkti naują, nes kitaip po šio karaliaus mirties valstybė miršta, suyra ir grįžta į karo būklę. Vadinasi, jeigu yra žinoma, kas turi galią suteikti aukščiausiąją valdžią po renkamo karaliaus mirties, tai žinoma ir tai, kad aukščiausioji valdžia jam ar jiems priklausė ir anksčiau, nes niekas neturi teisės duoti tai, ko jis pats neturi teisės turėti ir pasilikti sau, jei manys, jog tai jam naudinga. O jeigu nėra nieko, kas gali suteikti aukščiausiąją valdžią po pirma išrinkto karaliaus mirties, tada karalius turi valdžią; maža to, prigimtinis įstatymas jį įpareigoja paskirti savo įpėdinį, kad apgintų tuos, kurie jam patikėjo valdžią, nuo grįžimo į ankstesnę varganą pilietinio karo būklę. Vadinasi, karalius po to, kai buvo išrinktas, tapo absoliučiu suverenu.

Antra, karalius, kurio valdžia yra ribota, nėra aukštesnis už tą ar tuos, kurie turi galią apriboti jo valdžią, o tas,

kuris nėra aukštesnis, nėra ir aukščiausias, vadinasi, nėra suverenas. Todėl ir aukščiausiąją valdžią visuomet turėjo susirinkimas, kuris turėjo teisę varžyti karalių, vadinasi, ši valdymo forma buvo ne monarchija, o demokratija arba aristokratija, kaip senovės Spartoje, kur karaliai turėjo privilegiją vadovauti armijai, tačiau aukščiausioji valdžia priklausė eforams.

Trečia, kai romėnai valdė Judėją, pavyzdžiui, per vietininką, Judėja dėl to nebuvo demokratinė, nes judėjų nevaldė joks susirinkimas, kuriame kiekvienas jų būtų turėjęs teisę dalyvauti; nebuvo ji ir aristokratinė, nes judėjų nevaldė susirinkimas, į kurį kiekvienas žmogus galėtų būti išrinktas; juos valdė vienas asmuo, kuris Romai buvo liaudies susirinkimas arba demokratija, bet Judėjos žmonėms, kurie apskritai neturėjo teisės dalyvauti valdyme, buvo monarchas, nes ten, kur tauta yra valdoma susirinkimo, jos pačios išsirinkto iš savo tarpo, valdžia vadinama demokratija arba aristokratija, tačiau kai ji valdoma ne jos pačios išsirinkto susirinkimo, tai yra monarchija, – valdžia ne *vieno* žmogaus kitam žmogui, o vienos tautos kitai tautai.

Apie įpėdinystės teisę. Visų šių valdžios formų medžiaga yra mirtinga, taigi ne vien tik monarchai, bet ir ištisi susirinkimai išmiršta, todėl taikai tarp žmonių išsaugoti yra būtina, panašiai kaip buvo imtasi priemonių dirbtiniam žmogui sukurti, imtis ir priemonių sukurti dirbtinei amžinybei, be kurios žmonės, kuriuos valdo susirinkimas, sugrįžtų į karo būklę kiekvienoje kartoje, o tie, kuriuos valdo vienas žmogus, – vos tik mirus jų valdovui. Ši dirbtinė amžinybė yra tai, ką žmonės vadina *įpėdinystės* teise.

Nėra tokios tobulos valdymo formos, kurioje įpėdinystės nustatymas nepriklausytų tuo metu valdančiam suverenui. Jeigu jis priklausytų kokiam nors kitam žmogui ar

privačiam susirinkimui, tai priklausytų pavaldiniui, ir jį galėtų pasisavinti suverenas, kai tik panorėtų; taigi šiuo atveju minėta teisė priklauso jam. Jeigu įpėdinio parinkimas nepriklauso jokiam atskiram žmogui, o įpėdinis turi būti iš naujo išrinktas, tada valstybė išyra, ir ši teisė priklausys tam, kuris ją galės pasisavinti, bet tai priešinga tam, ko siekė valstybės įsteigėjai norėdami amžinos, o ne laikinos saugumo garantijos.

Esant demokratijai, visi susirinkimai negali išmirti, nes neišmiršta visi jų valdomi žmonės. Todėl įpėdinystės teisės klausimai, esant šiai valdymo formai, apskritai neiškyla.

Kai, valdant aristokratijai, miršta kuris nors iš susirinkimo narių, teisė išrinkti kitą į jo vietą priklauso susirinkimui kaip suverenui, kuriam priklauso teisė išrinkti visus patarėjus ir valdininkus. Juk tai, ką atstovas daro kaip įgaliotinis, kiekvienas jo pavaldinys irgi elgiasi kaip įgaliotojas. Ir nors aukščiausiasis susirinkimas gali suteikti galią kitiems išrinkti naujus žmones jo sudėčiai papildyti, tačiau šie rinkimai vyksta, remiantis tais įgaliojimais, kuriuos davė susirinkimas, ir todėl ši galia (kai tauta to panorės) gali būti atsiimta atgal.

Esamas monarchas turi teisę disponuoti įpėdinyste. Didžiausias sunkumas dėl įpėdinystės teisės yra esant monarchijai; šis sunkumas atsiranda dėl to, kad iš pirmo žvilgsnio nėra aišku, kas turi skirti įpėdinius, o dažnai neaišku, kas paskirtas įpėdiniu, nes abiem atvejais reikia tikslesnio išprotavimo už tą, prie kurio visi įpratę. Klausimą, kas turi paskirti aukščiausiąją valdžią turinčio monarcho įpėdinį, t. y. kas turi nustatyti paveldėjimo teisę (nes išrinktų karalių ir princų aukščiausioji valdžia nėra jų nuosavybė, jie tik ja naudojasi), mes turime suprasti taip: teisė spręsti dėl įpėdinystės priklauso arba tam, kuris turi aukščiausiąją valdžią, arba ši teisė priklauso pa-

krikusiai žmonių miniai. Mat, mirus turinčiam aukščiausiąją valdžią kaip nuosavybę, šie žmonės lieka be jokio suvereno, t.y. be jokio atstovo, kuris juos galėtų suvienyti ir jie pajėgtų bendrai ką nors nuveikti. Todėl jie yra nepajėgūs išrinkti ir naują monarchą, nes šiuo atveju kiekvienas žmogus turi lygias teises paklusti ir nusilenkti tam, kuris, jo manymu, galės geriausiai jį apginti, arba, jeigu jis gali, pats apsiginti savo paties kalaviju, bet tai jau grįžimas į sumaištį arba kiekvieno žmogaus karo su kiekvienu būklę, priešingai tam tikslui, dėl kurio monarchija buvo pirmą kartą įsteigta. Taigi akivaizdu, kad įsteigiant monarchiją įpėdinystės nustatymo teisė visuomet buvo paliekama valdančio monarcho nuožiūrai ir valiai.

O ką (šis klausimas gali kartais iškilti) skiria savo įpėdiniu ir savo valdžios paveldėtoju, valdantis monarchas pareiškia aiškiais žodžiais ir testamentu arba kitu pakankamai tyliu ženklu, iš kurio aiški jo valia.

Įpėdinystė perduodama aiškiais žodžiais. Aiškiais žodžiais arba testamentu, kai monarchas paskelbia gyvendamas *viva voce*[4], arba raštu, kaip skelbdavo pirmieji Romos imperatoriai, kas turi būti jų įpėdinis. Mat žodis „įpėdinis" pats savaime visai nesuprantamas kaip to žmogaus vaikai arba artimiausi giminaičiai, jis reiškia bet kurį žmogų, kurį tas žmogus kokiu nors būdu paskelbs, kad nori jį matyti kaip savo nuosavybės paveldėtoją. Ir jeigu monarchas aiškiais žodžiais arba ar raštu paskelbia, kad štai šis žmogus bus jo įpėdinis, tai tas žmogus tuoj pat po savo pirmtako mirties įgyja monarcho teises.

Arba laikantis papročių. Ten, kur nėra testamento ar tiksliai pasakytų žodžių, reikia laikytis kitų natūralių valios ženklų, o vienas jų yra paprotys. Todėl ten, kur yra paprotys, kad paveldėjimo teisę neginčijamai turi artimiausias giminaitis, tai tas artimiausias giminaitis turi teisę paveldėti ir sostą, nes jeigu prieš tai turėjusiojo valdžią

valia būtų buvusi kita, jis būtų lengvai galėjęs tai pareikšti būdamas gyvas. Panašiai ir ten, kur yra paprotys, kad įpėdinystės teisę turi artimiausias vyriškos lyties giminaitis, ten įpėdinystės teisė dėl tos pačios priežasties priklauso artimiausiam giminaičiui vyrui. Papročio reikėtų laikytis ir tada, jeigu jis teiktų pirmenybę moterims. Tad jeigu žmogus, savo žodžiu galintis paliepti atsisakyti kokio nors papročio, bet šio žodžio neištaria, tai yra aiškus ženklas, kad jis reikalauja laikytis šio papročio.

Arba pasikliaujant įgimtu prisirišimu. Ten, kur nėra nei papročio, nei testamento, reikia suprasti, pirma, kad monarcho valia yra išlaikyti monarcho valdžią, nes jis tokią valdymo formą palaikė pats taip valdydamas; antra, kad jo paties vaikas, vyriškos ar moteriškos lyties, turi turėti pirmenybę prieš bet kurį kitą, nes reikia manyti, kad žmonės iš prigimties labiau linkę iškelti ne svetimus, o savo pačių vaikus, o iš savo vaikų labiau linkę kelti vyrus nei moteris, nes vyrai iš prigimties tinkamesni darbams ir nebijo pavojų; trečia, kai nėra palikuonių, monarchas pirmenybę linkęs suteikti veikiau savo broliui nei pašaliniam žmogui ir veikiau artimesniam pagal kraują nei tolimesniam, nes visuomet manoma, kad artimesnis giminaitis yra arčiau širdies, ir akivaizdu, kad žmogui visuomet tenka didžiausia garbė kaip jo artimiausių giminaičių didybės atspindys.

Suteikti įpėdinystę kitos tautos karaliui nėra neteisėta. Jeigu monarchas turi teisę tvarkyti įpėdinystę sutartimi ar testamentu, žmonės gali manyti, kad tai yra didelis blogis, nes monarchas gali parduoti ar padovanoti savo valdymo teisę svetimšaliui. Kadangi svetimšaliai (t. y. žmonės, pripratę prie kitokio valdymo ir kalbantys kita kalba) dažniausiai neįvertina vieni kitų, gali imti engti savo pavaldinius, o tai iš tikrųjų yra didelis blogis; tačiau

šis blogis kyla nebūtinai iš to, kad valdo svetimšalis, greičiau dėl valdovų nesumanumo, nes jie nežino tikrų politikos taisyklių. Todėl romėnai, užkariavę daugelį tautų, rūpinosi, kad jų valdžia būtų pakenčiama pavergtiems žmonėms, ir dažniausiai šalindavo šią blogybę tiek, kiek manė tai esant būtina; kartais ištisoms tautoms, o kartais žymiausiems kiekvienos užkariautos tautos žmonėms suteikdavo ne tik privilegijas, bet ir romėnų vardą, ir daugelį jų paskirdavo į senatą ir patikėdavo jiems aukštas pareigas net pačiame Romos mieste. To paties siekė ir mūsų išmintingiausiasis karalius Jokūbas[5], stengdamasis suvienyti dvi savo karalystes – Angliją ir Škotiją. Jeigu jis būtų pasiekęs savo tikslą, tai visai tikėtina, kad būtų išvengta pilietinių karų, kurie dabar nusiaubė abi šias karalystes. Todėl nėra jokios skriaudos ir žalos tautai, jeigu monarchas disponuoja sosto įpėdinyste savo valia, nors dėl daugelio kunigaikščių kaltės ir klaidų kartais atsirasdavo įvairių nepatogumų ir blogybių. Yra dar vienas argumentas įrodyti, jog tai teisėta: bet koks blogis, kuris gali atsitikti, atiduodant karalystę svetimšaliui, gali atsitikti ir sudarant santuoką su svetimšaliais, nes tokiu atveju įpėdinystės teisė gali atitekti jiems, tačiau tai visų žmonių yra laikoma teisėta.

Dvidešimtas skyrius

APIE TĖVIŠKĄJĄ IR DESPOTIŠKĄJĄ VALDŽIĄ

Įgytoji valstybė. *Įgytoji valstybė* yra ta, kurioje aukščiausioji valdžia įgyta jėga. Ji yra įgyta jėga, kai žmonės, kiekvienas atskirai arba daugelis kartu, balsų dauguma iš mirties ar nelaisvės baimės įgalioja ir įteisina visus to žmogaus, kuris savo galioje turi jų gyvybę ir laisvę, veiksmus.

Kuo ji skiriasi nuo įsteigtosios valstybės. Ši valdymo ar aukščiausiosios valdžios forma skiriasi nuo įsteigtosios

aukščiausiosios valdžios tik tuo, kad žmonės, kurie pasirenka savo suvereną, daro tai bijodami vienas kito, o ne bijodami to, kuriems jie patiki aukščiausiąją valdžią. Šiuo atveju jie paklūsta valdžiai to, kurio bijosi. Abiem atvejais jie tai daro iš baimės; tuo turėtų susidomėti tie, kurie laiko negaliojančiais visus susitarimus, sudaromus iš mirties ar prievartos baimės; jeigu tai būtų tiesa, joks žmogus jokioje valstybėje neprivalėtų būti paklusnus. Tiesa, kad kartą jau įsteigtoje ar įgytoje valstybėje pažadai, duoti iš mirties ar prievartos baimės, nėra susitarimai ir neįpareigoja, jei pasižadėjimas prieštarauja įstatymams. Tačiau ne dėl tos priežasties jie negalioja, kad buvo sudaryti iš baimės, o todėl, kad tas, kuris žadėjo, neturėjo jokios teisės į žadamą dalyką. Taip pat ir tada, kai jis gali teisėtai išpildyti savo pažadą, bet to nedaro, jį atleidžia nuo to pažado ne susitarimo negaliojimas ar netinkamumas, o suvereno sprendimas. Visais kitais atvejais, kai žmogus ką nors pažada, laikydamasis įstatymo, sulaužęs pažadą nusikalsta įstatymui. Tačiau jei suverenas, kuris yra įgaliotinis, jį atleidžia nuo įsipareigojimo, tuomet jis yra atleistas ir to, kuris prievarta išreikalavo iš jo pažadą, kaip iš tokio atleidimo įgaliotojo.

Aukščiausiosios valdžios teisės abiem atvejais tos pačios. Tačiau aukščiausiosios valdžios teisės ir pasekmės abiem atvejais yra tos pačios. Suvereno valdžia be jo sutikimo negali būti perduota kitam; ji negali būti iš jo atimta; nė vienas pavaldinys negali jo apkaltinti neteisingumu; jis negali būti savo pavaldinių nubaustas; jis yra teisėjas, sprendžiantis, ko reikia taikai palaikyti; jis sprendžia dėl doktrinų [tinkamumo]; yra vienintelis įstatymų leidėjas ir visų ginčų aukščiausiasis teisėjas; jis taip pat nusprendžia, kada ir kokia dingstimi pradėti karą ar sudaryti taiką; jam taip pat priklauso teisė parinkti teisėjus, patarėjus, karo vadus ir kitus pareigūnus bei vykdytojus,

taip pat skirti apdovanojimus, bausmes, pasižymėjimo ženklus ir rangus. Visa tai grindžiama tais pačiais principais, kuriais rėmėmės ankstesniame skyriuje, grįsdami tas pačias įsteigtosios aukščiausiosios valdžios teises ir pasekmes.

Tėviškoji valdžia įgyjama ne gimimu, o sutartimi. Valdžia įgyjama dviem būdais: gimimu ir užkariavimu. Teisė į valdžią, paremta gimimu, yra ta, kurią tėvas turi savo vaikams, ir yra vadinama TĖVIŠKĄJA. Tačiau ji neišplaukia iš gimimo fakto taip, tarsi tėvas turėtų valdžią savo vaikui dėl to, kad jis jį pagimdė, tai išplaukia iš vaiko sutikimo arba aiškiai išsakyto, arba kokiais nors kitais argumentais pakankamai pareikšto. O dėl gimimo ir gimdymo, tai Dievas paskyrė vyrui pagalbininkę, ir visada yra du, kurie abu yra tėvai; jeigu valdžią vaikui nulemia gimimo faktas, ji turi vienodai priklausyti abiem, ir vaikai turi būti vienodai pavaldūs jiems abiem, bet tai neįmanoma, nes joks žmogus negali klausyti dviejų ponų. Jeigu kai kas suteiktų valdžią tik vyrui vien dėl to, kad jis yra pranašesnės lyties, tas klystų, nes ne visada yra toks jėgos ar nuovokumo skirtumas tarp vyro ir moters, kad būtų taikiai nuspręsta, kuriam iš jų priklauso ši teisė. Valstybėse šį ginčą išsprendžia pilietinis įstatymas; ir dažniausiai (bet ne visada) sprendimas yra tėvo naudai, nes valstybės dažniausiai buvo sukurtos šeimų tėvų, o ne motinų. Tačiau dabar turimas galvoje toks natūralus būvis, kai nėra nei santuokos įstatymų, nei vaikų auklėjimo įstatymų, o vien prigimtiniai įstatymai ir įgimtas lyčių potraukis vienas kitam ir vaikams. Šiuo atveju valdžios vaikams klausimą tėvai patys išsprendžia sutartimi arba visai jo nesprendžia. Jeigu jį išsprendžia, tai ši teisė atitenka tam, kuris nurodytas sutartyje. Iš istorijos žinome, kad amazonės sudarydavo sutartis su kaimyninių valstybių vyrais, kurių pagalbos joms reikėdavo, kad susilauktų palikuonių; pa-

gal sutartį berniukas turėjo būti nusiųstas tėvui, o mergaitės likdavo su motinomis; taigi valdžia mergaitėms priklausė motinai.

Arba auklėjimu. Jeigu nėra sutarties, valdžia priklauso motinai, nes pirmykščiame būvyje, kai nėra jokių šeimos ir santuokos įstatymų, negalima žinoti, kas yra tėvas, jeigu to nepasakydavo motina; todėl ir valdžios vaikui teisė priklausė nuo jos valios ir, vadinasi, yra jos teisė. Maža to, kadangi kūdikis iš pradžių priklauso nuo motinos, nes ji gali jį arba maitinti, arba pamesti, ir jeigu jį maitina, tai šis dėkingas už savo gyvybę motinai ir privalo jos klausyti labiau negu kieno nors kito, taigi jai priklauso ir valdžios jam teisė. Tačiau jeigu motina pameta savo vaiką, o kitas jį suranda ir maitina, tai valdžia priklauso tam, kuris jį maitina. Mat vaikas turi klausyti to, kuris išsaugojo jo gyvybę, nes gyvybės išsaugojimas yra tikslas, dėl kurio vienas žmogus tampa pavaldus kitam žmogui, tai yra, manoma, kad kiekvienas žmogus pažada būti paklusnus tam, kuris turi galią jį išgelbėti arba sunaikinti.

Arba dėl ankstesnio vieno iš tėvų pavaldumo kitam. Jeigu motina yra tėvo valdinė, tai vaikas yra tėvo valdžioje, o jeigu tėvas yra motinos pavaldinys (taip būna, kai suvereni karalienė išteka už kurio nors savo pavaldinio), vaikas yra motinos pavaldinys, nes tėvas taip pat yra jos pavaldinys.

Jeigu vyras ir moteris, dviejų karalysčių monarchai, turi vaiką ir yra sudarę sutartį, kuris iš jų turės jam valdžią, tai ši teisė įgyjama pagal sutartį. Jeigu nėra sutarties, klausimą dėl valdžios vaikui sprendžia jo gyvenamosios vietos valdžia, nes kiekvienos šalies suverenas turi valdžią visiems joje gyvenantiems.

Tas, kuris turi valdžią vaikui, taip pat turi valdžią ir to vaiko vaikams ir jų vaikų vaikams. Mat tas, kuris turi valdžią žmogaus asmeniui, taip pat turi valdžią ir vis-

kam, kas yra jo, o be šito valdžia būtų vien tik pavadinimas be jokios realios galios.

Įpėdinystės teisė vadovaujasi tomis pačiomis valdymo teisių taisyklėmis. Tėviškosios valdžios paveldėjimo teisė atitenka lygiai taip pat, kaip ir monarchijos paveldėjimo teisė; apie tai jau plačiai kalbėjome ankstesniame skyriuje.

Kaip įgyjama despotiškoji valdžia. Valdžia, įgyta užkariavimu ar laimėjus karą ir kurią kai kurie rašytojai vadina DESPOTIŠKĄJA, nuo δεσπότης, kuris reiškia *poną* ar *viešpatį*, yra pono valdžia tarnui. Tuo atveju ši valdžia yra įgyjama nugalėtojo, kai pralaimėjusysis, norėdamas išvengti gresiančio mirtino smūgio, tiksliais žodžiais arba kitais aiškiais jo valios ženklais pasižada, kad tol, kol jam bus išsaugota gyvybė ir fizinė laisvė, nugalėtojas galės juo naudotis savo nuožiūra. Ir tik tada (ne anksčiau), kai sudaroma tokia sutartis, pralaimėjusysis tampa TARNU; žodis *tarnas* (ar jis būtų kilęs iš lotyniško *servire* – tarnauti, ar iš *servare* – išsigelbėti, šį ginčą spręsti aš palieku gramatikams) reiškia ne tą belaisvį, kuris laikomas kalėjime ar sukaustytas grandinėmis, kol jo savininkas, kuris paėmė jį į nelaisvę ar nusipirko iš to, kuris jį paėmė, nenuspręs, ką su juo daryti, nes tokie žmonės, dažniausiai vadinami vergais, apskritai neturi jokių įsipareigojimų ir teisėtai gali sutraukyti savo grandines ar sugriauti kalėjimą ir nužudyti ar paimti į nelaisvę savo šeimininką, o tokį žmogų, kuris, paimtas į nelaisvę, paliekamas fiziškai laisvas, jei prižada nepabėgti ir nesiimti jokio smurto prieš šeimininką, o šis juo pasitiki.

Ne pergale, o pralaimėjusiojo sutikimu. Teisę valdyti nugalėtąjį suteikia ne pergalė prieš jį, o jo paties sutikimas. Ir ne todėl jis yra įsipareigojęs, kad yra nugalėtas, t. y. sumuštas ir paimtas į nelaisvę ar priverstas bėgti, o todėl, kad nugalėtasis pats ateina ir paklūsta nugalėtojui.

Nugalėtojas nėra įpareigotas dėl to, kad jo priešas jam pasidavė pats pasigailėti jo už atsidavimą nugalėtojo nuožiūrai (jeigu nugalėtojas nežadėjo palikti jo gyvo); tai įpareigoja nugalėtoją tik tiek, kiek jam pačiam atrodys reikalinga.

O tai, ką žmonės daro, kai jie prašo (kaip dabar tai vadinama) *pasigailėjimo* (graikai šitai vadino *Ζωγρία – paimti gyvą*), yra nuolankumo pareiškimas ir pasiūlymas atsilyginti už gyvybės išsaugojimą išpirka arba tarnavimu, kad tuo momentu išvengtų nugalėtojo įniršio; todėl tam, kurio buvo pasigailėta, nepažadėta, kad liks gyvas, tik sprendimas dėl jo gyvybės ar mirties atidėtas, nes prašantysis pasidavė ne su sąlyga, kad jis bus paliktas gyvas, o pasidavė nugalėtojo nuožiūrai. Ir tik tada jo gyvybė garantuota, o jo tarnyba yra privaloma, kai nugalėtojas palieka jį fiziškai laisvą. Juk vergai, kurie dirba kalėjimuose ar yra sukaustyti grandinėmis, tai daro ne iš pareigos, o tik norėdami išvengti prižiūrėtojų žiaurumo.

Šeimininkui priklauso ne tik tarnas, bet ir viskas, ką šis turi, ir šeimininkas, kada tik panorėjęs, gali visu tuo pasinaudoti, t. y. jo turtu, jo darbu, jo pagalbininkais ir vaikais, nes tarnas gavo iš savo šeimininko gyvybę, sudaręs su juo paklusnumo sutartį, t. y. sutartį, įpareigojančią jį prisiimti atsakomybę už viską ir laikyti save įgaliotoju visko, ką jo ponas daro. Jeigu jis atsisakys būti paklusnus ir ponas jį nužudys ar sukaustys grandinėmis, ar kaip nors kitaip jį nubaus, jis pats bus šios bausmės skyrėjas ir negalės apkaltinti savo pono neteisingumu.

Trumpai tariant, *tėviškosios* ir *despotiškosios* valdžios teisės ir pasekmės yra visiškai tokios pat,kaip įsteigtojo suvereno teisės ir pasekmės ir dėl tų pačių priežasčių, kurios buvo išdėstytos ankstesniame skyriuje. Taigi, jei žmogus, kuris yra dviejų valstybių monarchas, vienoje tų valstybių turi aukščiausiąją valdžią tautos susirinkimo va-

lia, o kitoje – užkariavimu, t. y. kiekvieno atskiro žmogaus pasidavimu ir paklusimu jam, kad išvengtų mirties ar grandinių, reikalautų iš vienos valstybės daugiau nei iš kitos, kaip iš užkariautosios, tai liudytų aukščiausiosios valdžios teisių nežinojimą. Mat suverenas yra vienodai absoliutus joms abiem, arba čia apskritai nėra aukščiausiosios valdžios ir kiekvienas žmogus, jei tik įstengia, gali teisėtai gintis pats savo ginklu, o tai yra karo būklė.

Skirtumas tarp šeimos ir karalystės. Aišku, kad didelė šeima, jeigu ji nėra kurios nors valstybės dalis, pati savaime aukščiausiosios valdžios teisių požiūriu yra maža monarchija, nesvarbu, ar tą šeimą sudaro vyras ir jo vaikai, ar vyras ir jo tarnai, ar vyras ir jo vaikai bei tarnai drauge; čia tėvas arba ponas yra suverenas. Vis dėlto šeima nėra tikra valstybė, nebent ji dėl savo gausumo ir kitų palankių sąlygų turėtų tokią galią, kad negalėtų būti pajungta nerizikuojant karu. Ten, kur žmonių aiškiai per mažai, kad susivieniję galėtų patys apsiginti, kiekvienas jų pavojaus akimirką gali vadovautis savo paties protu, norėdamas išlikti gyvas arba bėgdamas, arba pasiduodamas priešui, kaip jam atrodys geriausia; taip pat ir mažas kareivių būrelis, netikėtai užkluptas priešo armijos, greičiau gali numesti savo ginklus ir prašyti pasigailėjimo arba pabėgti, negu žūti nuo kalavijo. Tiek ir pakaks apie aukščiausiosios valdžios teises iš to, ką nustačiau išprotaudamas ir dedukuodamas iš žmonių prigimties, poreikių ir ketinimų, kurių jie turi įkurdami valstybes ir tapdami pavaldžiais monarchams ar susirinkimams, kuriems jie suteikia pakankamai galios, kad juos gintų.

Monarchijos teisės pagal Šventąjį Raštą. Dabar pasvarstykime, ko šiuo požiūriu moko Šventasis Raštas. Mozei Izraelio vaikai sako: *„Tu mums kalbėk, ir mes klausysime. Tenekalba mums Dievas, kad nenumirtume!" (Iš 20, 19).* Dėl karalių teisių pats Dievas Samuelio lūpomis taria: *„Tokios*

bus teisės karaliaus, kuris jus valdys. Jis ims jūsų sūnus ir skirs juos į savo vežimus – ar savo raiteliais, ar bėgti palydovais pirma jo vežimo. Jis skirs iš jų tūkstantininkus ir penkiasdešimtininkus, arba jie turės arti jo laukus, nuiminėti jo derlių, dirbti jam karo reikmenis ir vežimų padargus. Jis ims jūsų dukteris kvepalų dirbėjomis, virėjomis ir kepėjomis. Jis paims geriausius jūsų laukus, vynuogynus, alyvmedžių sodus ir atiduos savo dvariškiams. Jis paims dešimtadalį jūsų grūdų bei vynuogių derliaus ir atiduos savo pareigūnams ir dvariškiams. Jis paims jūsų vergus bei verges, geriausius jūsų galvijus bei asilus ir paskirs juos prie savo darbų. Jis paims dešimtadalį jūsų kaimenių, ir jūs tapsite jo vergais" (1 Sam 8, 11–17). Tai yra absoliuti valdžia ir ji apibendrinta šiais paskutiniais žodžiais: *jūs tapsite jo vergais.* Vėlgi, kai tauta išgirdo, kokia bus karaliaus valdžia, vis dėlto ji su ja sutiko ir taip pasakė: *„Mums turi būti karalius, kad ir mes galėtume būti kaip kitos tautos. Tevaldo mus karalius, tegu mus veda, tekovoja mūsų kovas" (1 Sam 8, 19–20).* Čia yra patvirtinta teisė, kurią suverenai turi kariuomenei ir visai jurisdikcijai, ir čia yra sutelkta tokia absoliuti valdžia, kokią tik vienas žmogus gali perduoti kitam žmogui. Be to, karalius Saliamonas Dievui meldėsi šitaip: *„Todėl suteik savo tarnui imlią širdį, kad galėtų valdyti tavo tautą ir suprastų, kas gera ir kas pikta" (1 Kar 3, 9).* Vadinasi, suverenui priklauso būti *teisėju* ir nustatyti taisykles, *kaip atskirti gėrį* nuo *blogio*; šios taisyklės yra įstatymai, todėl jam priklauso įstatymų leidžiamoji valdžia. Saulius kėsinosi į Dovydo gyvybę, tačiau, kai galėjo nužudyti Saulių ir jo tarnai būtų tai padarę, Dovydas juos sulaikė, sakydamas: *„Tegu Viešpats mane apsaugo, kad aš drįsau padaryti tokį dalyką savo viešpačiui – Viešpaties pateptajam" (1 Sam 24, 7).* Apie tarnų paklusnumą šv. Paulius sako: *„Jūs vergai, visuose reikaluose klausykite savo žemiškųjų šeimininkų" (Kol 3, 22)* ir *„Vaikai, visuose dalykuose klausykite savo tėvų" (20).* Čia yra besąly-

giškas paklusnumas tų, kurie yra pavaldūs tėviškajai ar despotiškajai valdžiai. Ir dar: *„Į Mozės krasę atsisėdo Rašto aiškintojai ir fariziejai. Todėl visa, ką jie liepia, darykite ir laikykitės" (Mt 23, 2–3).* Čia taip pat yra besąlygiškas paklusnumas. Ir šv. Paulius *(Tit 3, 1)* moko: *„Primink jiems, kad lenktųsi ir būtų klusnūs valdovams bei vyresnybei".* Šis klusnumas irgi yra besąlygiškas. Pagaliau mūsų Išganytojas pats pripažįsta, kad žmonės turi mokėti tokius mokesčius, kokius jiems nustatė karalius, kai jis sako: *„Kas ciesoriaus, atiduokite ciesoriui"*, ir tokius mokesčius pats mokėjo; ir kad karaliaus žodžio užtenka paimti bet kurį daiktą iš jo pavaldinio, kai jam to reikia, ir kad karalius pats sprendžia, ar to reikia. Juk pats Išganytojas, kaip žydų karalius, įsakė savo mokiniams paimti asilę ir asiliuką ir atvesti juos į Jeruzalę jam, sakydamas: *„Eikite į priešais esantį kaimą ir tuojau rasite pririštą asilę su asilaičiu. Atriškite ir atveskite juos man. O jeigu kas imtų dėl to teirautis, atsakykite: 'Jų reikia Viešpačiui', ir iš karto juos paleis" (Mt 21, 2–3).* Jie neklausinės, ar šis jo poreikis suteikia jam pakankamą teisę, ar jis yra šio poreikio vertintojas, o tyliai paklus Viešpaties valiai.

Prie šių citatų dar galima pridurti ir šią: *„Jūs <...> būsite kaip Dievas, žinantis, kas gera ir kas pikta" (Pr 3, 5).* Taip pat: *„Kas gi tau pasakė, kad tu nuogas? Gal valgei vaisių nuo medžio, kurio vaisių buvau tau įsakęs nevalgyti?" (Pr 3, 11).* Mat pažinti ir spręsti, kas yra *gėris* ir kas *blogis*, Adomui buvo uždrausta pažinimo medžio vaisiaus vardu, ir tai buvo jo paklusnumo išbandymas; velnias, kad pažadintų moters garbės troškimą, kuriai šis vaisius jau atrodė gražus, pasakė jai, kad, paragavę jo, jie bus kaip dievai, sužinos, kas yra *gėris* ir kas *blogis*. Ir kai jie paragavo šio vaisiaus, iš tikrųjų pasisavino Dievo funkciją spręsti, kas yra gėris ir kas blogis, tačiau neįgijo naujo sugebėjimo, kad atskirtų gėrį nuo blogio. Ir jei pasakyta, kad, paragavę pažinimo

medžio vaisiaus, pamatė, jog yra nuogi, tai niekas šios vietos neaiškino taip, lyg anksčiau jie buvę akli ir nematę savo odos; šios vietos reikšmė yra aiški: būtent tuomet jie pirmą kartą suvokė savo nuogumą (tokius juos sukurti buvo Dievo valia) ir kad tai yra nepadoru ir susigėdę jie tylomis rūgojo patį Dievą. Ir tada Dievas sako: *Ar tu valgei?* ir t. t., tarsi norėdamas pasakyti, ar tu, kuris privalai man paklusti, apsiėmei būti mano įsakymų teisėju? Tuo aiškiai (nors ir alegoriškai) pasakyta, kad pavaldiniai neturi teisės smerkti ar ginčyti įsakymus tų, kurie turi teisę įsakinėti.

Aukščiausioji valdžia visose valstybėse turi būti absoliuti. Taigi, mano supratimu, aišku, kad, remiantis protu ir Šventuoju Raštu, aukščiausioji valdžia, ar ji priklausytų vienam žmogui ar žmonių susirinkimui, kaip esti liaudies ir aristokratinėse valstybėse, yra tokia didelė, kokią tik galima įsivaizduoti. Ir nors žmonės gali manyti, kad dėl tokios neribotos valdžios galima susilaukti daug blogų pasekmių, tačiau, neturint jos, pasekmės dėl amžinos kovos visų prieš visus yra daug liūdnesnės. Žmogaus padėtis šiame gyvenime niekada nebus be vargų ir sunkumų, tačiau didžiausi sunkumai bet kurioje valstybėje kyla dėl pavaldinių nepaklusnumo ir dėl to, kad laužomi tie susitarimai, kurie duoda pradžią valstybei. Ir jeigu kas nors manydamas, kad aukščiausioji valdžia yra pernelyg didelė, pamėgins ją sumažinti, jis turės paklusti tokiai valdžiai, kuri gali ją apriboti, t. y. dar didesnei valdžiai.

Labiausiai prieštaraujama [šiam teiginiui] pasiremiant praktika, kai žmonės klausia, kur ir kada tokią valdžią pripažino pavaldiniai? Savo ruožtu galima juos paklausti: kur ir kada buvo karalystė, kurioje ilgą laiką nebūtų buvę sąmyšių ir pilietinio karo? Tose tautose, kurių valstybės gyvavo ilgai ir buvo sunaikintos vien išorės priešų, pavaldiniai niekada nesiginčijo dėl aukščiausiosios val-

džios. Tačiau argumentai, apeliuojantys į praktiką, kuriuos pateikia žmonės, nuodugniai neišnagrinėję ir neapsvarstę tikrųjų valstybių priežasčių ir prigimties ir kasdien kenčia tas nelaimes, kurios kyla dėl jų nežinojimo, neturi galios. Mat nors ir visur pasaulyje žmonės namų pamatus klotų ant smėlio, iš to negalima būtų daryti išvados, kad taip ir turi būti daroma. Valstybių kūrimo ir išsaugojimo mene yra tam tikros taisyklės, kaip aritmetikoje ir geometrijoje, ne vien praktika (kaip teniso žaidime), bet šioms taisyklėms surasti vargšai žmonės neturi laisvo laiko, o tiems, kurie jo turi, iki šiol trūko ir smalsumo, ir metodo.

Dvidešimt pirmas skyrius
APIE PAVALDINIŲ LAISVĘ

Kas yra laisvė. LAISVĖ arba LAISVUMAS, tiksliai sakant, yra pasipriešinimo nebuvimas (priešinimąsi aš suprantu kaip išorines judėjimo kliūtis), ir nė kiek ne mažiau gali būti taikoma neprotingoms ir negyvoms būtybėms, kaip ir protingoms būtybėms. Jeigu kas nors yra taip surištas ar apsuptas, kad gali judėti tik tam tikroje erdvėje, kurią apibrėžia kokio nors išorinio kūno priešinimasis, mes sakome, kad jis nėra laisvas judėti toliau. Taip sakoma ir apie visas gyvas būtybes, kol jos yra įkalintos ar suvaržytos sienų ar grandinių, ir apie vandenį, kuris sulaikomas krantų ar indų, nes be jų išsilietų į didesnę erdvę, kad jie neturi laisvės taip judėti, kaip judėtų be išorinių kliūčių. Tačiau, kai judėjimo kliūtis yra paties daikto struktūroje, paprastai nesakome, kad jis neturi laisvės, o sakome, kad jis neturi galios judėti, pavyzdžiui, kai akmuo stūkso vietoje arba žmogus yra prikaustytas prie ligos patalo.

Ką reiškia būti laisvam. Tikrąja ir visuotinai priimta žodžio reikšme, LAISVAS ŽMOGUS *yra tas, kuriam niekas ne-*

trukdo daryti tai, ką nori, nes jis savo jėga ir protu gali tai padaryti. Jeigu žodžiai *laisvas* ir *laisvė* yra taikomi ne vien *kūnams*, bet ir kitiems daiktams, tai yra piktnaudžiavimas šiais žodžiais, nes tai, kas negali judėti, negali būti ir trukdomas. Todėl, kai sakoma, pavyzdžiui, kad kelias laisvas, čia turima omeny ne kelio laisvė, o laisvė tų, kurie šiuo keliu juda nestabdomi. Ir kai sakome, kad dovana yra laisva, turime galvoje ne dovanos, o dovanotojo laisvę, nes joks įstatymas ar susitarimas nevertė jo dovanoti šios dovanos. Taigi, kai mes *laisvai kalbame*, tai ne balso ar tarimo laisvė, o laisvė to žmogaus, kurio joks įstatymas neįpareigoja kalbėti kitaip, nei jis kalba. Pagaliau, kai sakome *laisva valia*, galima kalbėti ne apie valios, noro ar polinkio laisvę, o tik apie žmogaus laisvę, t. y. apie tai, kad jis nevaržomas gali daryti tai, kam jis turi valią, kas jį traukia ir ko jis trokšta.

Baimė ir laisvė yra suderinamos. Baimė ir laisvė yra suderinamos tada, kai, pavyzdžiui, žmogus išmeta savo prekes į jūrą iš *baimės*, kad nenuskęstų jo laivas, jis tai daro savo noru ir gali to nedaryti, jei to panorės. Vadinasi, taip elgiasi *laisvas* žmogus; šitaip ir žmogus grąžina savo skolas kartais tik iš *baimės* būti įkalintas, nes jokia kliūtis netrukdė jam atsisakyti ją mokėti; tai irgi *laisvo* žmogaus veiksmas. Apskritai visi veiksmai, kuriuos žmonės valstybėse daro iš įstatymo *baimės*, yra veiksmai, nuo kurių atlikėjai gali *laisvai* susilaikyti.

Laisvė ir būtinybė yra suderinamos. *Laisvė* ir *būtinybė* yra suderinamos, kaip, pavyzdžiui, upės vanduo, kuris turi ne tik *laisvę*, bet ir *būtinybę* tekėti savo vaga; taip yra ir su veiksmais, kuriuos žmonės daro savanoriškai; kadangi jie kyla iš jų valios, tai jie kyla iš *laisvės*, tačiau kadangi kiekvienas žmogaus valios aktas, kiekvienas noras ir polinkis kyla dėl kokios nors priežasties, o ši – dėl kitos priežasties nenutrūkstamoje priežasčių grandinėje

(kurios pirmoji grandis yra Dievo – pirmosios priežasties – rankose), tai jie kyla dėl *būtinybės*. Todėl tam, kuris galėtų matyti šių priežasčių ryšį, visų žmogaus laisvų veiksmų *būtinybė* taptų akivaizdi. Todėl Dievas, kuris viską mato ir viską tvarko, mato ir tai, kad žmogaus *laisvė* daryti, ką jis nori, yra *būtinybė* daryti tai, ko nori Dievas, ne daugiau ir ne mažiau. Mat žmonės, nors ir gali daryti daugelį dalykų, kurių Dievas neliepė daryti ir už tai jis nėra atsakingas, negali karštai trokšti kokio nors daikto ar jo pageidauti, jei to priežastis nebūtų Dievo valia. Ir jeigu Dievo valia neužtikrintų žmogaus valios, taigi ir visko, kas nuo žmogaus valios priklauso, *būtinybės*, žmogaus *laisvė* būtų prieštaravimas ir kliūtis Dievo visagalybei ir *laisvei*. Šituo užtektinai pasakyta (mūsų dalykui) apie šią prigimtinę *laisvę*, vien kuri ir yra teisingai vadinama *laisve*.

Dirbtiniai ryšiai, arba susitarimai. Panašiai kaip žmonės, siekdami taikos ir taip apsisaugoti, sukūrė dirbtinį Žmogų, kurį mes vadiname valstybe, taip jie sukūrė ir dirbtines grandines, vadinamas *pilietiniais įstatymais*, kurių jie patys tarpusavio susitarimais vieną galą pritvirtino prie lūpų to žmogaus ar susirinkimo, kuriems jie suteikė aukščiausiąją valdžią, o kitą galą – prie savo ausų. Šie ryšiai, nors iš prigimties ir silpni, vis dėlto gali būti tokie, kad laikytų dėl pavojaus grėsmės, o ne dėl to, kad juos būtų sunku nutraukti.

Pavaldinių laisvė yra laisvė nuo susitarimų. Šių ryšių požiūriu dabar aš ir kalbėsiu apie *pavaldinių laisvę*. Juk matant, kad pasaulyje nėra tokios valstybės, kurioje būtų pakankamai taisyklių visiems žmonių veiksmams ir žodžiams reguliuoti (nes tai neįmanoma), iš to būtinai išplaukia, kad visuose veiksmuose, kurių įstatymai nemini, žmonės yra laisvi daryti tai, ką jų pačių protas sakys esant jiems naudingiausia. Ir jeigu laisvę tikrąja to žodžio pras-

me suprasime kaip fizinę laisvę, t. y. laisvę nuo grandinių ir kalėjimo, būtų visiška nesąmonė, jei žmonės reikalautų sau, kaip tai jie daro, laisvės, kuria jie ir taip akivaizdžiai naudojasi. Antra vertus, jeigu mes laisvę suprasime kaip laisvę nuo įstatymų, ne mažiau kvaila, kad žmonės reikalautų, kaip jie iš tikrųjų ir daro, tokios laisvės, kurią turėdami visi kiti žmonės galėtų tapti jų gyvenimų šeimininkais. Ir nors tai labai kvaila, kaip tik to jie ir reikalauja, nežinodami, kad įstatymai yra bejėgiai juos apginti, jeigu žmogaus ar žmonių rankose nėra ginklo, kuriuo būtų galima priversti šiuos įstatymus vykdyti. Todėl pavaldinio laisvė yra tik tuose dalykuose, kuriuos, reguliuodamas jų veiksmus, suverenas nutylėjo, pavyzdžiui, laisvė pirkti ir parduoti ar kitaip sudaryti sutartis vieniems su kitais, laisvė pasirinkti savo gyvenamąją vietą, savo mitybą, savo verslą, savo nuožiūra, auklėti bei pastatyti ant kojų savo vaikus ir pan.

Pavaldinio laisvė yra suderinama su neribota suvereno valdžia. Vis dėlto nereikia mūsų suprasti taip, kad tokia laisvė panaikina ar apriboja suvereno valdžią sprendžiant gyvybės ar mirties klausimą. Jau buvo parodyta, kad viskas, ką tik aukščiausiasis atstovas padarytų pavaldiniui, nesvarbu kokia dingstimi, negali būti, tikrąja to žodžio prasme, pavadinta neteisingumu ar neteisėtumu, nes kiekvienas pavaldinys yra visų veiksmų, kuriuos atlieka suverenas, įgaliotojas; taigi šis turi teisę į viską, išskyrus vien tai, kad jis pats yra Dievo pavaldinys ir todėl privalo laikytis prigimtinių įstatymų. Todėl valstybėse gali taip atsitikti ir dažnai taip atsitinka, kad pavaldinys aukščiausiosios valdžios įsakymu nuteisiamas mirti ir vis dėlto čia nė vienas nedaro kitam nieko neteisingo, pavyzdžiui, kaip tada, kai Iftachas atidavė paaukoti savo dukterį[6]. Šiuo ir panašiais atvejais tas, kuris taip miršta, buvo laisvas atlikti veiksmą, už kurį jis vis dėlto, nenusižengiant jokiam

teisingumui, pasmerkiamas mirti. Tas pat tinka ir aukščiausiajam valdovui, kuris nuteisia mirti nekaltą pavaldinį. Ir nors šis veiksmas prieštarauja prigimtiniam įstatymui, kaip priešingas teisingumui (pavyzdžiui tai, kad Dovydas nužudė Ūriją[7]), tačiau tai nebuvo neteisingumas, padarytas Ūrijai, o neteisingumas, padarytas Dievui. Ne Ūrijai, nes teisę Dovydui daryti, kas jam patinka, suteikė pats Ūrija. Vis dėlto tai neteisingumas, padarytas Dievui, nes Dovydas buvo Dievo pavaldinys, ir daryti kokią nors neteisybę jam draudė prigimtinis įstatymas. Šį skirtumą akivaizdžiai patvirtino pats Dovydas, kai jis atgailaudamas dėl to sakė: *„Tik tau vienam aš nusidėjau"*. Taip pat, kai atėniečiai iš savo valstybės dešimčiai metų ištremdavo įtakingiausius žmones, nemanė darantys kokią nors neteisybę, ir jie niekada neklausdavo, kokį nusikaltimą tremiamasis padarė, o tik kokią žalą jis gali jiems padaryti. Maža to, jie nuteisdavo išvaryti, patys nežinodami ką, nes kiekvienas pilietis atsinešdavo į turgaus aikštę austrės kriauklę, ant kurios būdavo parašytas vardas to, kurį jis manė būtina išvaryti nepateikdamas jam jokio konkretaus kaltinimo; kartą taip buvo išvarytas Aristeidas dėl savo pagarsėjusio teisingumo, o kartą – nešvankus juokdarys Hiperbolas[8], kad iš jo taip pasijuoktų. Tačiau niekas negali pasakyti, kad laisvieji atėniečiai neturėjo teisės jų ištremti ar kad atėnietis nebūtų turėjęs laisvės juokauti ar būti teisingas.

Laisvė, kurią giria rašytojai, yra suverenų, o ne eilinių asmenų laisvė. Laisvė, apie kurią taip dažnai ir taip pagarbiai kalbama senovės graikų ir romėnų istorijos ir filosofijos veikaluose ir raštuose bei svarstymuose tų, kurie iš jų įgijo visą savo politikos mokslingumą, yra ne atskirų žmonių, o valstybės laisvė, kuri yra tokia pat kaip ir toji, kurią turėtų kiekvienas žmogus, jei visai nebūtų pilietinių įstatymų ir valstybės. Ir jos padariniai taip pat būtų

tie patys, nes kaip tarp žmonių, nepripažįstančių jokios valdžios, vyksta amžinas karas kaimyno su kaimynu, nėra jokio paveldėjimo, kurį galima būtų perduoti sūnui ar tikėtis iš tėvo, jokios turto ir žemių nuosavybės, jokio saugumo, tik visiška ir absoliuti kiekvieno atskiro žmogaus laisvė, taip ir viena nuo kitos nepriklausomose valstybėse ir respublikose, kiekviena jų (ne kiekvienas žmogus) turi absoliučią laisvę daryti tai, ką jis (t. y. žmogus ar susirinkimas, kuris jai atstovauja) nuspręs labiausiai prisidedant prie jos gerovės. Dėl to jos gyvena nuolatinio karo būklėje, nuolat pasirengusios mūšiui, apie tai byloja prie jų sienų sutelkta kariuomenė ir patrankos, nukreiptos į visus kaimynus, kurie tik yra aplinkui. Atėniečiai ir romėnai buvo laisvi, t. y. laisvos valstybės; ne ta prasme, kad kiekvienas atskiras žmogus būtų turėjęs laisvę priešintis savo atstovams, o ta, kad jų atstovas turėjo laisvę priešintis kitoms tautoms ar jas užpulti. Ant Lukos miesto bokštelių didelėmis raidėmis iki šiol užrašytas žodis LIBERTAS, tačiau nė vienas žmogus negali iš to daryti išvadą, kad čia eilinis žmogus turi daugiau laisvės ar labiau išlaisvintas nuo tarnavimo valstybei, negu Konstantinopolyje. Tiek monarchinėje, tiek demokratinėje valstybėje laisvė yra ta pati.

Deja, žmones lengva apgauti viliojančiu laisvės vardu; ir dėl sugebėjimo atskirti stokos jie klaidingai laiko savo paveldėta ir prigimtine teise tai, kas yra vien valstybės teisė. Ir kai šią klaidą patvirtina žmonės, pagarsėję savo veikalais šia tema, nėra ko stebėtis, jei tai sukelia sąmyšį ir įvyksta valdžios pakeitimas. Šiose Vakarų pasaulio šalyse esame įpratę savo nuomonę apie valstybių įsteigimą ir teises perimti iš Aristotelio, Cicerono ir kitų vyrų, graikų ir romėnų, kurie, gyvendami demokratinėse valstybėse, kildino šias teises ne iš prigimtinių principų, o surašydavo jas į knygas iš savo demokratinių valstybių patirties, taip kaip gramatikai aprašo ir apibūdina kalbos

taisykles, remdamiesi savo meto patirtimi, arba poezijos taisykles, remdamiesi Homero ir Vergilijaus poemomis. Kadangi atėniečiai buvo mokomi (norint sulaikyti juos nuo noro keisti savo valdžią), kad jie yra laisvi žmonės, o visi, kurie gyvena monarchijoje, yra vergai, todėl Aristotelis savo *Politikoje* (6 kn. 2 sk.) rašo: „Reikia daryti prielaidą, kad demokratijoje yra LAISVĖ, nes visuotinai manoma, kad nė vienas žmogus nėra LAISVAS esant bet kokiai valdymo formai". Panašiai kaip Aristotelis, Ciceronas bei kiti rašytojai grindė savo valstybės mokslą romėnų nuomonėmis, o pastaruosius nekęsti monarchijos pirmiausia išmokė tie, kurie nuvertė nuo sosto savo suvereną ir tarp savęs pasidalijo Romos aukščiausiąją valdžią, o vėliau – jų įpėdiniai. Skaitydami šiuos graikų ir romėnų autorius, žmonės nuo vaikystės įprato (prisidengdami klaidinga laisvės regimybe) palankiai žiūrėti į maištus ir neleistinai kontroliuoti savo suverenų veiksmus, o toliau kontroliuoti šiuos kontrolierius, ir dėl to buvo pralieta tiek daug kraujo, jog manau galįs tikrai pasakyti, kad niekada niekas nebuvo taip brangiai pirkta, kaip šios Vakarų šalys sumokėjo už senovės graikų ir lotynų kalbų mokymąsi.

Kaip išmatuoti pavaldinių laisvę. Pereinant prie tikros pavaldinių laisvės konkrečių momentų, t. y., kada pavaldinys, nedarydamas nieko neteisėto, gali nepaklusti suvereno įsakymui, turime apsvarstyti, kokių teisių mes atsisakome, kai įsteigiame valstybę, arba (o tai tas pat) kokios laisvės atsižadame, laikydami savais visus be išimties žmogaus ar susirinkimo, kuriuos padarėme savo suverenu, veiksmus. Mat *paklusnumo* akte yra ir mūsų *privalėjimas*, ir mūsų *laisvė*, kurie turi argumentuotai išplaukti iš paklusnumo, nes nėra jokio žmogaus privalėjimo ar įsipareigojimo, kuris nekiltų iš kokio nors jo paties akto, nes visi žmonės iš prigimties yra vienodai laisvi. Kadangi tokie argumentai turi būti arba paremti aiškiais

žodžiais *„Aš įgalioju jį atlikti visus veiksmus"*, arba ketinimu to, kuris pasiduoda jo valdžiai (šį ketinimą reikia suprasti iš tikslo, dėl kurio jis pasiduoda valdžiai), tai pavaldinio privalėjimą ir laisvę reikia kildinti arba iš šių, arba iš kitų jiems prilygstančių žodžių, arba iš aukščiausiosios valdžios įsteigimo tikslo, būtent pavaldinių santarvės ir jų gynimo nuo bendro priešo.

Pavaldiniai yra laisvi ginti savo gyvybę net ir nuo tų, kurie teisėtai į juos kėsinasi. Todėl, pirmiausia, matant, kad įsteigtoji aukščiausioji valdžia yra sukurta kiekvienam susitarus su kiekvienu kitu, o įgytoji aukščiausioji valdžia yra sukuriama nugalėtųjų ir nugalėtojų arba vaiko ir tėvų susitarimu, akivaizdu, kad kiekvienas pavaldinys yra laisvas visų tų dalykų, į kuriuos teisė negali būti perduota susitarimu, atžvilgiu. Aš jau parodžiau keturioliktame skyriuje, jog susitarimai, kad žmogus negins savo gyvybės, yra tušti. Todėl

jie neprivalo save žaloti. Jeigu suverenas įsako žmogui (nors ir teisingai nuteistam) nužudyti, sužeisti ar sužaloti patį save, ar nesipriešinti tiems, kurie į jį kėsinsis, ar susilaikyti nuo valgio, kvėpavimo, vaistų vartojimo ar kokio nors kito dalyko, be kurio jis negali gyventi, tai tas žmogus yra laisvas nepaklusti.

Jeigu kokį nors žmogų tardo suverenas ar kas nors kitas jo vardu dėl padaryto nusikaltimo, jis neprivalo (jeigu jam negarantuojamas atleidimas) prisipažinti, nes joks žmogus (kaip jau parodžiau šiame skyriuje) negali būti susitarimo įpareigotas apkaltinti save patį.

Be to, pavaldinio pripažinimas aukščiausiosios valdžios teisių yra šiuose žodžiuose: *„Aš pripažįstu savais arba prisiimu atsakomybę už visus jo veiksmus"*, kurie nė kiek nevaržo jo paties pirminės prigimtinės laisvės, nes, leisdamas suverenui *nužudyti mane*, aš neįsipareigoju nužudyti pats save jam įsakius. Viena yra pasakyti: *„Nužudyk mane*

arba mano draugą, jei tau patinka", ir visai kas kita: *„Aš nusižudysiu ar nužudysiu savo draugą"*. Iš čia išplaukia, kad joks žmogus neįpareigojamas, remiantis minėtais žodžiais, nužudyti save ar kitą žmogų. Taigi žmogaus privalėjimas suvereno įsakymu atlikti kokią nors pavojingą ar negarbingą užduotį išplaukia ne iš tų žodžių, kurie įrašyti paklusnumo akte, o iš ketinimo, kuris turi būti suprastas iš šio akto tikslo. Todėl, kai mūsų atsisakymas šiuo atveju paklusti naikina šį tikslą, dėl kurio buvo įkurta aukščiausioji valdžia, tada žmogus nėra laisvas atsisakyti paklusti, kitu atveju jis yra laisvas.

Nei dalyvauti kare, jeigu jie savo noru to neapsiima. Šiuo pagrindu žmogus, kuriam įsakyta kautis su priešu, nors jo suverenas ir turi teisę nubausti jį už jo atsisakymą mirtimi, vis dėlto daugeliu atvejų jis gali atsisakyti paklusti, nedarydamas nieko neteisėto, pavydžiui, kai vietoj savęs duoda kitą jį galintį pakeisti kareivį, nes šiuo atveju jis nevengia karinės tarnybos. Šitai turi būti leista ir iš prigimties baikštiems žmonėms: ne vien moterims, iš kurių ir nesitikima, kad jos atliktų tokią pavojingą pareigą, bet ir vyrams, pasižymintiems moteriška drąsa. Kai kaunasi armijos, tai būna, kad iš vienos ar abiejų pusių kas nors pabėga; jeigu tai daroma ne dėl išdavystės, o iš baimės, laikoma ne nusižengimu, o gėda. Dėl tos pačios priežasties vengimas kautynių yra ne neteisėtumas, o bailumas. Tačiau tas, kuris pats užsiverbuoja į kareivius ir paima avansą už tai, negali teisintis įgimtu baikštumu ir privalo ne tik eiti į mūšį, bet ir neturi teisės iš jo pasitraukti be jo viršininko leidimo. Tik tada, kai valstybei ginti reikalingi visi, kurie tik gali pakelti ginklą, kiekvienas privalo tai daryti, nes priešingu atveju veltui būtų įsteigta valstybė, kurios piliečiai neturi noro ar drąsos ją išsaugoti.

Niekas nėra laisvas priešintis valstybės įstatymui, norėdamas apginti kitą žmogų, kaltą ar nekaltą, nes dėl tokios

laisvės suverenas netenka galimybės apginti mūsų, todėl tai griauna pačią valdžios esmę. Tačiau tuo atveju, kai labai daug žmonių drauge neteisėtai pasipriešino aukščiausiajai valdžiai ar įvykdė kokį nors didelį nusikaltimą, už kurį jų visų laukia mirties bausmė, ar jie nėra laisvi drauge susivienyti ir vienas kitam padėti ar apsiginti? Žinoma, jie yra laisvi, nes gina savo gyvybę, o tokią teisę turi tiek kaltas, tiek nekaltas. Tiesa, iš pradžių jie neteisėtai nusižengė savo pareigai; ir vėliau, kai jie griebėsi ginklo, nors ir turėdami tikslą palaikyti tai, ką jie prieš tai padarė, taip pat nebuvo naujas neteisėtas aktas. Kai jau griebiamasi ginklo savigynai, tai jau apskritai yra teisėta. Tačiau jeigu jiems buvo pažadėtas pasigailėjimas, tai jie jau nebeturi pasiteisinimo, jog tai esanti savigyna, ir jeigu jie toliau atkakliai padeda kitiems ir juos gina, tai jau yra neteisėta.

Didžiausia pavaldinių laisvė priklauso nuo įstatymo nutylėjimo. Jei kalbėsime apie kitas laisves, tai jos priklauso nuo įstatymo nutylėjimo. Ten, kur suverenas nėra nustatęs jokių taisyklių, pavaldinys laisvas veikti ar neveikti savo paties nuožiūra. Todėl tokios laisvės vienur yra daugiau, kitur mažiau, vienais laikais daugiau, kitais – mažiau, žiūrint, kaip tie, kurie turi aukščiausiąją valdžią, mano esant tinkamiausia. Pavyzdžiui, buvo laikas, kai Anglijoje žmogus galėjo užvaldyti savo paties žemę jėga arba atimti ją iš tų, kurie neteisingai ją valdė. Tačiau vėlesniais laikais ši prievartinio užėmimo teisė buvo panaikinta, karaliui parlamente priėmus statutą. Kai kur pasaulyje vyrai turi teisę turėti daug žmonų, o kitose šalyse tokios laisvės nėra.

Jeigu pavaldinys nesutaria su suverenu dėl skolos, dėl teisės valdyti kilnojamą ar nekilnojamą turtą, ar dėl kokio nors patarnavimo, kurio iš jo reikalaujama, ar dėl kokios nors fizinės ar piniginės bausmės, ir jeigu tai grindžiama

anksčiau išleistu įstatymu, jis laisvai gali iškelti jam bylą dėl savo teisės, tarsi tai būtų bylinėjimasis su kitu pavaldiniu, ir jis gali laimėti, nors teisia suvereno paskirti teisėjai. Kadangi suverenas reikalauja ko nors, remdamasis anksčiau išleistu įstatymu, o ne savo valdžia, tai šituo jis parodo, kad reikalauja ne daugiau, negu jam priklauso pagal tą įstatymą. Taigi bylinėjimasis ar ieškinys nėra priešingas suvereno valiai, vadinasi, pavaldinys yra laisvas reikalauti, kad būtų išklausyta jo byla ir priimtas sprendimas, remiantis šiuo įstatymu. Tačiau jeigu suverenas ko nors reikalauja ar ką nors paima, remdamasis savo valdžia, tada negalima jam kelti bylos remiantis įstatymu, nes visa, ką jis padarė, remdamasis savo galia, padarė, remdamasis kiekvieno pavaldinio jam duotu įgaliojimu; vadinasi, tas, kuris kelia bylą suverenui, kelia bylą pats sau.

Jeigu monarchas ar aukščiausiasis susirinkimas suteikia visiems savo pavaldiniams ar kai kuriems iš jų tokią laisvę, kad suverenas nepajėgia užtikrinti jų saugumo, toks suteikimas neturi galios, nebent suverenas būtų atsisakęs aukščiausiosios valdžios ar perdavęs ją kitam. Juk iš to, kad jis galėjo atvirai (jeigu tokia būtų buvusi jo valia!) ir tiksliais žodžiais jos atsisakyti ar ją perduoti ir to nepadarė, reikia suprasti, kad tai nebuvo jo valia, kad laisvė buvo suteikta nesupratus, jog tokia laisvė ir aukščiausioji valdžia yra nesuderinamos; todėl aukščiausioji valdžia yra vis dar išlaikyta, vadinasi, ir visos tos galios, kurios yra būtinos jai išsilaikyti: pavyzdžiui, teisė skelbti karą ir sudaryti taiką, teisti, skirti valdininkus ir patarėjus, rinkti mokesčius ir kitos galios, kurios išvardytos aštunioliktame skyriuje.

Kokiais atvejais pavaldiniai yra atleidžiami nuo paklusnumo savo suverenui. Manoma, kad pavaldiniai privalo paklusti suverenui, kol jis turi galios juos apginti,

bet ne ilgiau. Mat prigimtinė teisė apsiginti patiems, kai niekas kitas negali jų apginti, jokiu susitarimu negali būti perleidžiama. Aukščiausioji valdžia yra valstybės siela, o jei kartą siela apleidžia kūną, nariai jau nebegauna iš jos jokio judėjimo. Paklusnumo tikslas yra apsauga, ir kame žmogus mato šią apsaugą – savo paties ar kito galioje, – jis iš prigimties linkęs tam paklusti ir jį palaikyti. Ir nors aukščiausioji valdžia ją sukūrusiųjų ketinimu turėtų būti amžina, tačiau savo pačios prigimtimi gali patirti ne tik smurtinę mirtį kare su išorės priešais, bet dėl žmonių neišmanymo ir jų aistrų ji pati nuo pat savo įsteigimo turi daugybę natūralios mirties nuo vidinės nesantaikos sėklų.

Nelaisvės atveju. Jei pavaldinys paimamas į nelaisvę kare arba jo egzistavimo priemonės yra priešo rankose, o jam dovanojama gyvybė ir fizinė laisvė su sąlyga, kad jis taps nugalėtojo pavaldiniu, jis yra laisvas priimti šią sąlygą, o ją priėmęs jis tampa to, kuris jį paėmė į nelaisvę, pavaldiniu, nes jis neturi kito būdo išlikti gyvas. Panašiai atsitiktų, jeigu jis tomis pačiomis sąlygomis būtų sulaikytas svetimoje šalyje. Tačiau jei žmogus yra laikomas kalėjime ar sukaustytas grandinėmis ir jam nesuteikiama fizinė laisvė, tai negalima sakyti, kad jį saisto susitarimas būti pavaldžiam, todėl jis gali, jeigu tik įstengia, pasinaudoti visomis jam prieinamomis priemonėmis ir pabėgti.

Tuo atveju, jei suverenas atsisako valdžios sau ir savo įpėdiniams. Jeigu monarchas atsisako aukščiausiosios valdžios ir sau, ir savo įpėdiniams, jo pavaldiniai atgauna absoliučią prigimtinę laisvę; mat nors ir nesunku nustatyti, kas yra jo sūnūs ir kas yra artimiausi giminaičiai, tačiau kas bus jo įpėdinis, priklauso nuo jo paties valios (kaip buvo sakyta ankstesniame skyriuje). Todėl, jeigu jis nenori turėti įpėdinio, tai nėra nei aukščiausiosios valdžios, nei pavaldumo. Tas pats bus ir tuo atveju, jeigu monarchas prieš mirdamas nepaskelbė, kas bus jo įpėdi-

nis, o jam mirus negalima nustatyti, kas yra jo giminaičiai, nes tuomet negalima žinoti, kas yra įpėdinis, taigi ir niekas neprivalo būti pavaldus.

Ištrėmimo atveju. Jeigu suverenas ištremia savo pavaldinį, tai šis tremties metu nėra pavaldinys. Nors tas, kuris yra siunčiamas su kokiu nors pavedimu arba turi leidimą keliauti, tebėra pavaldinys, tačiau juo yra pagal suverenų tarpusavio sutartį, o ne dėl savo susitarimo [su savuoju suverenu] būti pavaldžiam. Ir kas tik įžengia į kitos valstybės teritoriją, turi paklusti visiems tos valstybės įstatymams, nebent jis turi ypatingą privilegiją dėl suverenų tarpusavio draugystės ar specialų leidimą.

Tuo atveju, kai suverenas pats tampa kito pavaldiniu. Jeigu monarchas, nugalėtas kare, pats tampa nugalėtojo pavaldiniu, tai jo pavaldiniai atleidžiami nuo savo ankstesnio įsipareigojimo ir privalo tapti nugalėtojo pavaldiniais. Bet jeigu nugalėtasis laikomas kalėjime ar neturi fizinės laisvės, tai negalima laikyti, kad jis atsisakė aukščiausiosios valdžios teisių, todėl jo pavaldiniai privalo būti paklusnūs visiems anksčiau paskirtiems valdininkams, valdantiems ne savo pačių, o į nelaisvę patekusio monarcho vardu. Kadangi jo teisės išlieka, tai klausimas gali kilti tik dėl administravimo, t. y. dėl valdininkų ir pareigūnų; jeigu suverenas neturi galimybės juos paskirti iš naujo, tai manoma, kad jis pritaria tiems, kuriuos jis paskyrė anksčiau.

Dvidešimt antras skyrius

APIE PAVALDŽIAS POLITINES IR PRIVAČIAS SISTEMAS

Žmonių sistemų rūšys. Aptaręs valstybės kilmę, formą ir valdžią, dabar kalbėsiu apie jos dalis. Pirmiausia kalbėsiu apie sistemas, kurios panašios į natūralaus kūno dalis

arba raumenis. SISTEMAS aš suprantu kaip tam tikrą skaičių žmonių, kuriuos vienija bendras interesas arba reikalas. Kai kurios sistemos yra *tvarkingos,* kitos – *netvarkingos. Tvarkingos* yra tos, kur vienas žmogus ar žmonių susirinkimas atstovauja visai sistemai. Visos kitos sistemos yra *netvarkingos.*

Kai kurios tvarkingos sistemos yra *absoliučios* ir *nepriklausomos,* nepavaldžios niekam, išskyrus jų pačių atstovą; tokios yra tik valstybės, apie kurias aš jau kalbėjau penkiuose paskutiniuose skyriuose. Kitos yra priklausomos, t. y. pavaldžios kokiai nors aukščiausiajai valdžiai, kurios *pavaldiniai* yra tiek visi jos nariai, tiek jos atstovai.

Kai kurios pavaldžios sistemos yra *politinės,* o kai kurios *privačios. Politinės* (kitaip vadinamos *politiniais kūnais* ir *juridiniais asmenimis*) yra tos, kurios susikūrė, gavusios valstybės aukščiausiosios valdžios įgaliojimus. *Privačios* yra tos, kurios susikūrė pačių pavaldinių iniciatyva arba yra gavusios svetimos šalies įgaliojimus, nes bet koks užsienio valdžios įgaliojimas kitoje valstybėje yra ne visuomeninis, o tik privatus.

Kai kurios privačios sistemos yra *teisėtos,* kitos *neteisėtos. Teisėtos* yra tos, kurios leistos valstybės; visos kitos yra *neteisėtos. Netvarkingos* yra tos sistemos, kurios, niekam neatstovaudamos, yra vien žmonių sambūris, kuris, jeigu neuždraustas valstybės ir neturi blogų ketinimų (pavyzdžiui, žmonių susibūrimas turguose, reginiuose ar kokia nors kita nekalta dingstimi), yra teisėtas. Tačiau kai ketinimai yra blogi arba (kai susibūrusiųjų labai daug) nežinomi, jis yra neteisėtas.

Visų politinių kūnų atstovų valdžia yra ribota. Politiniuose kūnuose atstovo valdžia visada yra ribota: jos ribas nustato aukščiausioji valdžia, nes neribota valdžia yra absoliutus suverenitetas. Ir kiekvienoje valstybėje suvere-

nas yra visų pavaldinių absoliutus atstovas, todėl kas nors kitas kurios nors jų dalies atstovu gali būti tik tiek, kiek jam tai leidžia suverenas. Leisti pavaldinių politiniam kūnui absoliučiai atstovauti visiems jo ketinimams ir tikslams, būtų tas pat, kas atsisakyti tam tikros dalies valstybės galios ir suskaldyti valdžią, o tai prieštarautų jos taikai ir gynybai. Negalima net manyti, kad suverenas galėtų tai padaryti nors ir kokiu dovanojimo aktu, jeigu jis aiškiai ir tiesiai neatleidžia pavaldinius nuo pavaldumo. Mat suvereno žodžiai nėra jo valios ženklai, jei kiti žodžiai yra priešingi ženklai; tai greičiau yra klaida ir nesusipratimas, o į tai yra pernelyg linkusi visa žmonija.

Šios valdžios, kuri yra suteikta politinio kūno atstovui, ribos gali būti atpažintos iš dviejų dalykų. Vienas – tai suvereno duotas privilegijų raštas ar įgaliojimas, antras – tai valstybės įstatymas.

Iš privilegijų rašto. Nors nepriklausomai valstybei įsteigti ar įgyti nereikia jokio rašto, nes atstovo valdžia čia neturi jokių kitų ribų, išskyrus tas, kurias nustato nerašytas prigimtinis įstatymas, tačiau pavaldžiuose kūnuose reikia tiek įvairių apribojimų dėl jų veiklos, laiko ir vietos, kad jų be rašto negalima atsiminti ir jų negalima atpažinti be tokio privilegijų rašto, kurį galėtų perskaityti tie, kuriems dera tai žinoti, ir kad jis būtų patvirtintas antspaudu arba paliudytas kitais priimtais suvereno valdžios ženklais.

Ir iš įstatymų. Kadangi tokius apribojimus ne visada lengva ar ne visada įmanoma aprašyti rašte, tai įprastiniai įstatymai, bendri visiems pavaldiniams, privalo apibrėžti, ką atstovas gali teisėtai daryti visais tais atvejais, apie kuriuos nieko nesako pats raštas. Todėl,

jei atstovas yra vienas žmogus, jo neleistini veiksmai yra jo paties veiksmai. Jeigu vieno politinio kūno atsto-

vas ką nors padarys šio kūno vardu, ko nėra jam leista nei duotu raštu, nei įstatymu, yra jo paties veiksmas, o ne to kūno ar kurio nors kito jo nario veiksmas. Kadangi už tų ribų, kurias jam nubrėžia duotas raštas ar įstatymai, jis neatstovauja niekam kitam, išskyrus jį patį. O tai, ką jis daro neperžengdamas tų ribų, kurias jam nubrėžė raštas ir įstatymai, yra kiekvieno to kūno nario aktas; mat už kiekvieną suvereno aktą atsako įgaliotojas, nes suverenas yra neribotas savo pavaldinių atstovas, ir aktas to, kuris neprasilenkia su suvereno raštu, yra suvereno aktas, todėl kiekvienas to politinio kūno narys yra už tai atsakingas.

Jei atstovas yra susirinkimas, tai už jo veiksmus atsako tik tie, kurie jiems pritarė. Jeigu atstovas yra susirinkimas, tai kiekvienas šio susirinkimo nutarimas, prieštaraujantis raštui ar įstatymams, yra susirinkimo arba politinio kūno, taip pat ir kiekvieno, kuris balsuodamas prisidėjo prie šio nutarimo priėmimo, aktas; tačiau nėra aktas tokio žmogaus, kuris dalyvavo [susirinkime], bet balsavo prieš, arba jame nedalyvavo ir už šį nutarimą nebalsavo per patikėtinį. Tai yra susirinkimo nutarimas, nes už jį balsavo dauguma, ir jeigu jis yra neleistinas, susirinkimas gali būti nubaustas tiek, kiek tai galima, pavyzdžiui, jis gali būti paleistas arba iš jo atimtas raštas (tokiems dirbtiniams ir fiktyviems kūnams tai yra mirties bausmė), arba jei susirinkimas turi bendrą turtą, kurio dalies nuosavybės teise neturi nė vienas iš nekaltų narių, jam paskirta piniginė bauda. Juk dėl savo prigimties politinis kūnas negali būti nubaustas fizine bausme. Tačiau tie nariai, kurie nebalsavo *už*, yra nekalti, nes susirinkimas negali niekam atstovauti tuose dalykuose, kurių neleidžia raštas, vadinasi, jie negali būti įpainioti į tai, ką nutarė susirinkimas.

Jei atstovas yra vienas žmogus ir jeigu jis skolinasi pinigų arba yra skolingas pagal sutartį, tai jis tik vienas yra atsakingas už skolą, o kiti nariai ne. Jeigu politinis kūnas arba atstovas yra vienas žmogus ir jis skolinasi pinigų iš pašalinio asmens, t. y. iš ko nors, kas nepriklauso tam pačiam kūnui (joks raštas neprivalo kaip nors riboti natūralaus žmonių polinkio skolintis, ir tai paliekama patiems žmonėms spręsti), tai skolininkas yra pats atstovas. Jeigu jis būtų rašto įgaliotas priversti narius grąžinti tai, ką jis pasiskolino, tai jis kartu turėtų jiems ir aukščiausiąją valdžią; todėl toks jam suteiktas įgaliojimo raštas arba būtų negaliojantis, kaip klaidos, visuotinai būdingos žmogaus prigimčiai, padarinys ir nepakankamas tokio įgaliojimo suteikėjo valios ženklas, arba jeigu šį įgaliojimą patvirtintų suverenas, tada atstovas būtų suverenas, ir šis atvejis nepriklausytų dabar mūsų nagrinėjamam klausimui, nes susijęs vien su pavaldžiais kūnais. Taigi nė vienas narys neprivalo grąžinti tokios skolos, už ją atsako tik pats atstovas, nes tas, kuris skolina, nesusipažinęs su tuo įgaliojimo raštu ir to kūno suvaržymais, skolininkais laiko tik tuos, kurie patys jam įsipareigojo; kadangi įsipareigoti gali tik pats atstovas ir niekas kitas, tai tik jį ir laiko savo skolininku; todėl šis ir turi jam mokėti arba iš bendro turto (jeigu toks yra), arba iš savo paties pajamų.

Lygiai taip pat yra, jeigu atstovas tapo skolininku pagal sutartį arba dėl to, kad jam buvo paskirta piniginė bauda.

Jeigu atstovas yra susirinkimas, tai atsakingi už skolą yra tik tie, kurie pritarė skolinimuisi. Jei atstovas yra susirinkimas, o skola buvo paimta iš pašalinio žmogaus, tai už skolą yra atsakingi visi tie ir tik tie, kurie balsavo už paskolą arba už tokią sutartį, kuri nulėmė šią skolą, arba už tą veiksmą, už kurį jiems buvo paskirta piniginė bauda, nes kiekvienas už tai balsavęs įsipareigojo mokėti.

Kadangi tas, kuris yra atsakingas už paskolą, privalo sumokėti net ir visą skolą, nors ir gali jį nuo šios prievolės atleisti, jei kas nors jau sumokėjo skolą.

Jeigu skolingas yra kuris nors vienas susirinkimo narys, tai ją mokėti privalo vien tas kūnas. Tačiau jei paskola buvo paimta iš kurio nors vieno susirinkimo nario, tai susirinkimas privalo ją sumokėti tik iš bendro turto (jeigu toks yra). Jeigu skolininkas, turėdamas balsavimo laisvę, balsavo už tai, kad pinigai būtų pasiskolinti, jis balsavo ir už tai, kad jie būtų grąžinti. Jeigu jis balsavo už tai, kad nebūtų skolinamasi, arba nedalyvavo balsavime, nes jo tąkart nebuvo, vis dėlto skolindamas jis balsuoja už skolinimąsi ir prieštarauja savo ankstesniam balsavimui, todėl tampa ir skolininku, ir skolintoju, taigi negali reikalauti, kad jam skolą grąžintų koks nors atskiras žmogus, jis gali reikalauti, kad jam būtų sumokėta iš bendro turto; jeigu iš to turto jam negalima sumokėti (jo nėra), tai jis negali niekam pateikti jokio ieškinio ir gali kaltinti tik save, kad, gerai žinodamas susirinkimo reikalus ir jo finansinę padėtį, be jokios prievartos, tik per savo paties kvailumą, paskolino jam savo pinigus.

Protestavimas prieš politinio kūno nutarimus kartais yra teisėtas; tačiau niekada negali būti teisėtas protestavimas prieš aukščiausiąją valdžią. Akivaizdu, kad priklausomuose politiniuose kūnuose, pavaldžiuose aukščiausiajai valdžiai, kartais ne tik teisėta, bet ir tikslinga bei naudinga, kad atskiri nariai atvirai protestuotų prieš atstovaujančio susirinkimo nutarimus ir priverstų užregistruoti ar kaip nors kitaip paliudyti jų nepritarimą, nes priešingu atveju jie privalėtų grąžinti pagal sutartį paimtas paskolas ir būtų atsakingi už kitų žmonių padarytus nusikaltimus. Tačiau aukščiausiajame susirinkime žmogus neturi tokios laisvės, nes tas, kuris čia protestuoja, neigia jo aukščiausiąją valdžią, taip pat ir dėl to, kad,

nors ir ką įsakytų aukščiausioji valdžia, pavaldinio akyse (nors ir ne visuomet Dievo akyse) yra pateisinama paties įsakymo, nes kiekvienas pavaldinys yra atsakingas už tokį įsakymą.

Politiniai kūnai provincijoms, kolonijoms ar miestui valdyti. Politinių kūnų įvairovė yra beveik begalinė, nes jie skiriasi ne tik dėl uždavinių, kuriems jie yra sukurti, nenusakomos įvairovės, bet ir dėl laiko, vietos ir skaičiaus, kurie priklauso nuo daugelio apribojimų. Kai kurie iš jų yra sukurti valdyti. Pirmiausia, provinciją valdyti gali būti pavesta žmonių susirinkimui, kurio visos rezoliucijos turi būti priimtos balsų dauguma, tada šis susirinkimas yra politinis kūnas ir jo valdžia priklauso nuo gautų įpareigojimų. Žodis „provincija" reiškia pareigą tvarkyti reikalus ar jais rūpintis, kuriuos tas, kam priklauso tie reikalai, paveda kitam žmogui juos tvarkyti įgaliotojo interesais ir jo prižiūrimas; todėl, kai vienoje valstybėje yra skirtingos šalys, turinčios savo įstatymus, kurie skiriasi vieni nuo kitų, arba jos yra viena nuo kitos labai nutolusios, tai jas valdyti yra pavesta įvairiems asmenims; šios šalys, kuriose suverenas negyvena, o jas valdo kas nors jo pavestas, vadinamos provincijomis. Tačiau nedaug yra pavyzdžių, kad provinciją valdytų joje pačioje gyvenančių žmonių susirinkimas. Romėnai daugelyje provincijų turėjo aukščiausiąją valdžią, tačiau jas valdė visada per prezidentus ir pretorius, nepatikėdami jų valdyti susirinkimui, kaip Romos miestą ir gretimas teritorijas. Panašiai kaip tada, kai iš Anglijos buvo pasiųsti kolonistai, kad įkurtų ir apgyvendintų Virginiją ir Someraislendą, nors jas valdyti ir buvo pavesta susirinkimams Londone, tačiau šie susirinkimai niekada nepatikėjo valdymo kokiam nors vietiniam susirinkimui, o į kiekvieną koloniją pasiųsdavo gubernatorių. Mat nors kiekvienas žmogus ten, kur jis tai gali, iš prigimties linkęs dalyvauti valdy-

me, tačiau ten, kur žmonės negali tiesiogiai dalyvauti, jie taip pat iš prigimties yra linkę patikėti jų bendrus reikalus tvarkyti greičiau monarchinei, o ne demokratinei valdymo formai; tai labai akivaizdu tuo atveju, kai žmonės, kurie turi didelį asmeninį turtą, nenori apsisunkinti jiems priklausančių reikalų tvarkymu ir greičiau juos patiki vienam tarnui, o ne savo draugų ar tarnų susirinkimui. Tačiau kad ir kaip ten būtų iš tikrųjų, mes galime įsivaizduoti, kad provincijos ar kolonijos valdymas yra patikėtas susirinkimui; šiuo atveju, turiu pasakyti, kad ir kokią paskolą paimtų susirinkimas pagal sutartį ar jis paskelbtų kokį nors neteisėtą įsaką, būtų atsakingi tik tie, kurie balsavo už šią sutartį ar nutarimą, o ne tie, kurie balsavo prieš ar nedalyvavo balsavime dėl anksčiau minėtų priežasčių. Be to, jeigu susirinkimas reziduoja ne toje kolonijoje, kurią valdo, jis negali naudotis jokia valdžia šios kolonijos gyventojų asmens ar turto atžvilgiu, negali paimti jų turto už skolą ar kokią nors kitą neįvykdytą pareigą už kolonijos ribų, nes jis neturi nei teisminės, nei jokios kitos valdžios kur nors kitur, todėl ten jis gali imtis tik tų priemonių, kurias leidžia tos šalies įstatymai. Nors susirinkimas ir turi teisę skirti piniginę baudą savo nariui, nusižengusiam jo priimtam įstatymui, tačiau už kolonijos ribų jis neturi teisės šios baudos išreikalauti. Tai, kas čia pasakyta apie susirinkimo, kuriam patikėta valdyti provinciją ar koloniją, teises, tinka taip pat ir susirinkimui, valdančiam miestą, universitetą, koledžą, bažnyčią ar apskritai kokią nors grupę žmonių.

Apskritai visuose politiniuose kūnuose, jeigu kuris nors atskiras narys mano, kad jį įžeidė pats kūnas, jo reikalo ar bylos nagrinėjimas priklauso suverenui ir tiems, kuriuos suverenas paskyrė teisėjais dėl tokių atvejų ar dėl šio konkretaus atvejo, o ne to paties politinio kūno kompetenci-

jai. Mat šis kūnas minėtu atveju yra toks pat pavaldinys kaip ir ieškovas; aukščiausiajame susirinkime yra kitaip nes čia suverenas, jei ir negali būti teisėju, bent jo paties byloje, tai šiuo atveju apskritai negali būti jokio teisėjo.

Politiniai kūnai prekybai organizuoti. Politiniame kūne užsienio prekybai gerai organizuoti tinkamiausia atstovavimo forma yra visų jos narių susirinkimas, t. y. toks susirinkimas, kuriame kiekvienas žmogus, rizikuojantis įdėdamas savo pinigus, gali dalyvauti visuose šio kūno svarstymuose ir sprendimuose, jei pats to nori. Kad įsitikintume, jog šis teiginys teisingas, apsvarstykime, kodėl pirkliai, kurie gali pirkti ir parduoti, eksportuoti ir importuoti prekes savo nuožiūra, vis dėlto vienijasi į korporaciją. Tiesa, jau nedaug yra pirklių, kurie galėtų namuose pirktomis prekėmis pakrauti visą laivą eksportui arba užsienyje pirktomis prekėmis pakrauti laivą, kad jas pargabentų namo, todėl jie yra priversti jungtis į draugiją, kurioje kiekvienas žmogus gali dalyvauti bendrame pelne proporcingai savo rizikos dydžiui, arba imtis savo rizika parduoti tai, ką jis išveža ar įveža tokiomis kainomis, kurias jis laiko tinkamiausiomis. Tačiau tai nėra politinis kūnas, nes čia nėra bendro atstovo, kuris įpareigotų juos laikytis kokių nors kitų įstatymų, išskyrus bendrus visiems kitiems pavaldiniams. Jų susijungimo į korporaciją tikslas – padidinti pelną; tai daroma dviem būdais: vien perkant ir vien parduodant tiek namuose, tiek užsienyje. Taigi suteikti prekybos kompanijai korporacijos arba politinio kūno teises – tai suteikti jiems dvigubą monopoliją būti vieninteliais pirkėjais ir vieninteliais pardavėjais. Juk jei kuri nors kompanija turi korporacijos teises dėl kurios nors atskiros užsienio šalies, tuomet tik ji gali eksportuoti prekes į tą šalį ir ten jas parduoti, o tai jau yra monopolinis pirkimas namuose ir

monopolinis pardavimas užsienyje. Mat namuose yra tik vienas pirkėjas, o užsienyje yra tik vienas pardavėjas; tiek viena, tiek kita pelninga pirkliams, nes namuose jie perka žemesne kaina, o užsienyje parduoda aukštesne. Ir užsienyje yra tik vienas užsienio prekių pirkėjas ir tik vienas jų pardavėjas namuose; vėlgi tiek viena, tiek kita yra pelninga tiems, kurie rizikuoja.

Viena šios dvigubos monopolijos pusė yra nenaudinga vietiniams gyventojams, kita – užsieniečiams. Namuose būdami vieninteliai eksportuotojai, pirkliai nustato jiems patinkamas kainas žemės ūkio produktams ir amatininkų dirbiniams, o būdami vieninteliai importuotojai, jie irgi nustato jiems patinkamas kainas visoms užsienio prekėms, kurių reikia žmonėms; ir viena, ir kita nenaudinga žmonėms. Būdami vieninteliai savo šalies prekių pardavėjai užsienyje ir vieninteliai užsienio prekių pirkėjai toje šalyje, jie pakelia pirmųjų kainas ir numuša antrųjų – vietinių gyventojų nenaudai. Juk ten, kur tik vienas parduoda, prekės yra brangesnės, o ten, kur tik vienas perka, – pigesnės. Todėl tokios korporacijos yra ne kas kita, o monopolijos; jos būtų labai naudingos valstybėms, jeigu susijungusios į vieną kūną užsienio rinkose jos duotų laisvę namuose kiekvienam žmogui pirkti ir parduoti tokia kaina, kokia jie gali tai padaryti.

Kadangi šių prekybinių kūnų tikslas yra ne bendra viso kūno nauda (bendras šio kūno fondas sudaromas išskaičiuojant iš atskirų indėlių sumas laivams statyti, pirkti, komandai surinkti ir ją maitinti), o kiekvieno šiame biznyje dalyvaujančiojo ir savo pinigais rizikuojančiojo pelnas, yra pagrindas, kad kiekvienas būtų supažindintas su savo indėlio panaudojimu, t. y. kad kiekvienas priklausytų susirinkimui, kuris turi galią tvarkyti jo indėlį, ir galėtų susipažinti su jų veiklos ataskaita. Todėl toks kūno

atstovas turi būti susirinkimas, kurio pasitarimuose, jeigu to nori, gali dalyvauti kiekvienas jo narys.

Jeigu pirklių politinis kūnas savo atstovų susirinkimo aktu iš pašalinio žmogaus skolinasi pinigus, įsipareigodamas juos jam sugrąžinti, kiekvienas jo narys individualiai atsako už visą skolą, nes pašaliniam žmogui visai nerūpi privatūs korporacijos įstatymai, o visus jos narius laiko atskirais žmonėmis, kurie įsipareigoja grąžinti visą skolą, kol kuris nors vienas iš jų nesumokės ir neatleis visų kitų nuo jos grąžinimo. Jeigu paskola paimama iš kurio nors kompanijos nario, tai kreditorius drauge yra ir visos skolos skolininkas sau pačiam, todėl negali iš nieko reikalauti grąžinti jam skolą, o tik iš bendro biudžeto, jeigu toks yra.

Jeigu valstybė kūną apmokestina, šitai reikia suprasti taip, kad ji apmokestina kiekvieną jo narį, proporcingai jo individualaus indėlio į kompaniją dydžiui, nes šiuo atveju nėra jokio kito bendro fondo, išskyrus tą, kuris sudarytas iš jų privačių indėlių.

Jeigu kūnui už kokį nors neteisėtą aktą yra paskirta piniginė bauda, ją sumokėti privalo tik tie nariai, kurie balsavo už šį aktą ar kuriems padedant jis buvo įvykdytas, nes visi nusikalto tik tuo, kad priklauso šiam kūnui, o jeigu tai nusikaltimas, tai ne jo, nes kūnas buvo sukurtas valstybei įgaliojus.

Jeigu vienas narys yra skolingas visam kūnui, pastarasis gali jam pateikti ieškinį; tačiau jo turtas negali būti paimtas ir jis pats negali būti įkalintas kūno nurodymu, tai gali būti padaryta tik remiantis valstybės įsakymu; jeigu tai jie galėtų padaryti savo pačių valdžia, tuomet jie savo ruožtu galėtų nuspręsti, kad esama skola privalo būti grąžinta, o tai tas pats kaip būti teisėju savo paties byloje.

Politinis kūnas sukurtas duoti patarimams suverenui. Šie kūnai, sukurti žmonėms valdyti ar prekybai vadovauti, yra nuolatiniai arba laikini, veikiantys iki to laiko, kuris nurodytas įgaliojimo rašte. Tačiau yra kūnų, kurių laikas apibrėžiamas jų užduotimi. Pavyzdžiui, jeigu suverenus monarchas arba aukščiausiasis susirinkimas manys teisinga duoti įsakymą miestams ir kitoms jų teritorijos dalims, kad šie atsiųstų jam savo deputatus, kurie praneštų jam apie jo pavaldinių padėtį ir poreikius, ar tartųsi su juo, kaip su asmeniu, atstovaujančiu visai šaliai, kad būtų sukurti geri įstatymai ar dėl kokios nors kitos priežasties, – tokie deputatai, kuriems yra paskirta susitikimo vieta ir laikas, ten ir tuo laiku yra politinis kūnas, atstovaujantis kiekvienam tos valstybės pavaldiniui, bet tik sprendžiant tokius klausimus, kurie buvo jiems pasiūlyti to žmogaus ar susirinkimo, kuris, remdamasis aukščiausiąja valdžia, pakvietė juos; kai bus paskelbta, kad jau nieko daugiau jiems nebus pasiūlyta aptarti su jais, politinis kūnas panaikinamas. Jeigu jie būtų absoliutūs tautos atstovai, tuomet tai būtų aukščiausiasis susirinkimas, bet tada būtų du aukščiausieji susirinkimai arba du suverenai, valdantys tą pačią tautą, o tai nesuderinama su taikiu jos gyvenimu. Todėl ten, kur jau yra suverenas, negali būti jokio kito absoliutaus tautos atstovo. Kiek ir kokiose ribose toks kūnas atstovaus visai tautai, yra išdėstyta rašte, kuriuo jie buvo pakviesti, nes tauta negali išsirinkti savo deputatų dėl kitokio tikslo, negu parašyta suvereno jai skirtame rašte.

Tvarkingas privatus, teisėtas kūnas, pavyzdžiui, šeima. Tvarkingi ir teisėti privatūs kūnai yra tie, kurie sukuriami be jokio rašto ar kito rašytinio įgaliojimo, išskyrus įstatymus, kurie bendri visiems pavaldiniams. Jie laikomi tvarkingais, nes jų nariai suvienyti vieno asmens – atstovo; tokie kūnai yra šeimos, kuriose tėvas arba šeiminin-

kas vadovauja visai šeimai. Jis įpareigoja savo vaikus ir tarnus tiek, kiek leidžia įstatymas, bet ne daugiau, nes nė vienas jų neprivalo atlikti veiksmus, kuriuos draudžia įstatymas. Visais kitais atvejais, kol jie yra namų valdžioje, yra pavaldūs savo tėvams ir šeimininkams, kaip savo tiesioginiams suverenams, nes tėvas ir šeimininkas iki valstybės įsteigimo savo šeimose buvo absoliutūs suverenai, vėliau jie neteko savo valdžios tik tiek, kiek iš jų atėmė valstybės įstatymas.

Tvarkingi, bet neteisėti privatūs kūnai. Tvarkingi, bet neteisėti privatūs kūnai yra tie, kurie susivienija vieno atstovo asmenyje, visai neturėdami tam jokių viešų įgaliojimų: tokios yra elgetų, vagių ir čigonų korporacijos, sukurtos geriau organizuoti savo amatą – prašyti išmaldos ir vogti; taip pat korporacijos tokių žmonių, kurie kokio nors užsieniečio asmens įgaliojimu susivienija kitoje valstybėje, kad galėtų lengviau propaguoti teorijas ir įkurti partijas, nukreiptas prieš valstybės valdžią.

Netvarkingos sistemos, kokios yra privatūs susivienijimai. Netvarkingos sistemos yra tik susivienijimai, kartais vien žmonių sambūriai, neturintys jokių konkrečių tikslų ir tarpusavio įsipareigojimų, susidarantys vien dėl norų ir polinkių panašumo; tokios grupės yra teisėtos ar neteisėtos, žiūrint, koks yra kiekvieno atskiro jų dalyvio ketinimas, o šis ketinimas turi būti suprastas kiekvienu konkrečiu atveju.

Pavaldinių susivienijimai (kadangi susivienijimai dažniausiai kuriasi bendrai savigynai) valstybėje, kuri yra ne kas kita, kaip visų pavaldinių susivienijimas, dažniausiai nereikalingi ir turi neteisėtų ketinimų atspalvį; dėl šios priežasties jie yra neteisėti ir paprastai vadinami grupuotėmis arba suokalbiais. Kadangi susivienijimas yra žmonių sąjunga jiems susitarus, jeigu joje nė vienas žmogus ar susirinkimas (kaip būna natūraliame būvyje) neturi pa-

tikėtos jiems valdžios, kad priverstų juos vykdyti susitarimus, todėl jis turi galią tik tol, kol neiškyla kokia nors teisėta priežastis nepasitikėti; todėl ir valstybių susivienijimai, neturintys aukštesnės už juos žmonių valdžios, kuri juos visus laikytų baimėje, yra ne tik teisėti, bet ir naudingi tuo metu, kol jie veikia. Tačiau toje pačioje valstybėje, kurioje kiekvienas pavaldinys gali patenkinti savo teisėtus poreikius aukščiausiosios valdžios priemonėmis, pavaldinių susivienijimai nebūtini taikai ir teisingumui palaikyti (jeigu jų tikslai blogi ar nežinomi valstybei) ir yra neteisėti. Mat bet koks privačių asmenų jėgos suvienijimas, turint blogų ketinimų, yra neteisėtas, o tada, kai ketinimai slepiami, – yra pavojingas visuomenei, todėl neteisėtas.

Slaptos intrigos. Jeigu aukščiausiąją valdžią turi didelis susirinkimas, o keletas ar keliolika žmonių, kurie yra šio susirinkimo nariai, neturėdami jokių įgaliojimų, įkalbinėja dalį šio susirinkimo paimti į savo rankas likusios dalies valdymą, tai yra neteisėta klika arba nusikalstamas suokalbis, nes yra piktybiškas susirinkimo suviliojimas savo asmeniniams interesams. Jeigu tas, kurio asmeninis interesas yra aptariamas ir sprendžiamas susirinkime, susiranda sau tiek draugų, kiek tik gali, tai jis nedaro nieko neteisėto, nes šiuo atveju jis nėra susirinkimo dalis. Netgi jeigu jis tokius draugus įgytų juos papirkinėdamas (jeigu tik įstatymas to nedraudžia), tai irgi nebūtų nieko neteisėta. Mat kartais (tokie jau žmonių papročiai) teisingumo negalima pasiekti be pinigų, o kiekvienas žmogus gali manyti jo reikalą esant teisingą, kol jis bus išklausytas ir išspręstas.

Privačių šeimų nesantaika. Visose valstybėse, jeigu privatus žmogus turi daugiau tarnų negu reikia jo turtui valdyti ir teisėtiems reikalams tvarkyti, dėl ko jie yra primti, tai jau yra suokalbis ir nusikaltimas, nes valstybės

ginamam pavaldiniui nebereikia gintis savo paties jėgomis. Kadangi mažai civilizuotose tautose kai kurios gausios šeimos gyveno nuolatinėje nesantaikoje ir puldinėdavo vienos kitas savo pačių jėgomis, tai pakankamai akivaizdu, kad jos tai darė pažeisdamos įstatymus arba dar neturėjo valstybės.

Grupuotės prieš vyriausybę. Tiek grupuotės giminių labui, tiek grupuotės, siekiančios tam tikros religijos vyravimo (pavyzdžiui, popiežininkai, protestantai ir pan.) arba valstybės valdymo (pavyzdžiui, senovės Romoje patricijai ir plebėjai arba senovės Graikijos aristokratai ir demokratai), yra neteisėtos, nes prieštarauja taikai ir tautos saugumui ir atima ginklą iš suvereno rankų.

Žmonių susibūrimas. Susibūrimas yra netvarkinga sistema, kurios teisėtumas ar neteisėtumas priklauso nuo to, kokia proga įvyko šis susibūrimas ir kiek jame dalyvaujančiųjų. Jeigu proga yra teisėta ir aiški, susibūrimas yra teisėtas; pavyzdžiui, paprastas žmonių susirinkimas bažnyčioje arba viešuose renginiuose, kai jų skaičius įprastas; jeigu susirinkusiųjų yra neįprastai daug, susibūrimo proga neaiški, taigi kiekvienas, kuris negali išsamiai ir suprantamai paaiškinti, kodėl jis yra su minia, turi būti laikomas turinčiu sąmoningą neteisėtą ir maištininkišką tikslą. Gali būti teisėta tūkstančiui žmonių drauge surašyti bendrą peticiją, kuri turi būti įteikta teisėjui arba pareigūnui, tačiau jeigu jos įteikti eis tūkstantis žmonių, tai jau bus maištingas sambūris, nes peticijai įteikti pakanka vieno ar dviejų žmonių. Tačiau tokiais atvejais susirinkimas yra neteisėtas ne dėl kokio nors nustatyto žmonių skaičiaus, o dėl tokio skaičiaus, kurio valdžios pareigūnai negali sutramdyti arba atiduoti į teisingumo rankas.

Kai neįprastai daug susirinkusių žmonių kaltina žmogų, susirinkimas yra neteisėtas sąmyšis, nes tie žmonės

gali įteikti savo kaltinimą pareigūnui keliese arba vienas. Toks buvo šv. Pauliaus atvejis Efese, kur Demetrijas ir daugybė kitų žmonių atitempė pas valdininką du Pauliaus palydovus, šaukdami vienu balsu: *„Didi efesiečių Artemidė!"*, tai buvo jų būdas reikalauti teismo tiems, kurie skelbė tautai mokslą, priešingą jų religijai ir amatui. Taigi šios tautos įstatymų požiūriu proga buvo teisėta, vis dėlto jų susirinkimas buvo pripažintas antiįstatymišku, o valdininkas priekaištavo jiems šiais žodžiais: *„Jei Demetrijas ir jo bendrai amatininkai turi prieš ką nors skundą, tai tam yra teismo dienos ir prokonsulai, tegul sau bylinėjasi. O jeigu jūs turite kokį kitą apsvarstytiną reikalą, tai jį bus galima išspręsti teisėtame liaudies susirinkime. Šiaip jau yra pavojus būti apkaltintiems maištu dėl to, kas šiandien čia dėjosi, nes nėra jokio pagrindo, kuriuo galėtume pateisinti šį triukšmingą sambūrį" (Apd 19, 38–40).* Tarnautojas maištu čia vadina susirinkimą, kurio priežasties žmonės negali teisingai nurodyti ir už kurį jie negali atsakyti. Tai viskas, ką aš turėjau pasakyti apie *sistemas* ir žmonių susirinkimus, kurie (kaip jau sakiau) gali būti palyginti su panašiomis žmogaus kūno dalimis: teisėti – su raumenimis, neteisėti – su augliais, tulžimi ir spuogais, kurie atsirado dėl kenksmingų skysčių sankaupos.

Dvidešimt trečias skyrius

APIE AUKŠČIAUSIOSIOS VALDŽIOS VALSTYBĖS TARNAUTOJUS

Ankstesniame skyriuje aš kalbėjau apie panašias valstybės dalis. Šiame kalbėsiu apie organines jos dalis, tai yra apie valstybės tarnautojus.

Kas yra valstybės tarnautojas. VALSTYBĖS TARNAUTOJAS yra tas, kuriam suverenas (monarchas ar susirinkimas) paveda kokius nors reikalus, įgaliodamas šioje tarnyboje

atstovauti valstybei. Kadangi kiekvienas žmogus arba susirinkimas, turintis aukščiausiąją valdžią, atstovauja dviem asmenims arba, kaip dažniau įprasta sakyti, vaidina dvejopą vaidmenį, vieną – natūralų, o kitą – politinį (pavyzdžiui, monarchas įkūnija ne tik valstybės, bet ir žmogaus asmenį, o aukščiausiasis susirinkimas – ne tik valstybės, bet ir susirinkimo asmenį), tai tie, kurie tarnauja jiems kaip natūraliems asmenims, nėra valstybės tarnautojai; valstybės tarnautojai yra tik tie, kurie tarnauja suverenui tvarkydami valstybės reikalus. Todėl nei tvarkos saugotojai, nei policininkai, nei kiti valdininkai, kurie budi susirinkime tik dėl susirinkimo narių patogumo, kai valdymo forma yra aristokratinė ar demokratinė, nei dvariškiai, kamerdineriai, iždininkai ar kiti monarcho rūmų tarnautojai, esant monarchijai, nėra valstybės tarnautojai.

Tarnautojai bendram administravimui. Kai kuriems valstybės tarnautojams yra patikėta visos valstybės arba jos dalies bendras administravimas. Visos valstybės administravimu rūpinasi protektoriai arba regentai, kuriems nepilnamečio karaliaus pirmtakas karalaičio nepilnametystės laikotarpiu gali pavesti valdyti visą karalystę. Šiuo atveju visi pavaldiniai privalo paklusti tokiam protektoriui, nes jo potvarkiai ir įsakymai, duodami karaliaus vardu, neprieštarauja aukščiausiajai valdžiai. Dalį arba provinciją valdo gubernatorius, vietininkas, prefektas ar vicekaralius, jei monarchas arba aukščiausiasis susirinkimas jiems tai patiki. Ir šiuo atveju visi šios provincijos gyventojai privalo paklusti viskam, kas daroma suvereno vardu ir neprieštarauja suvereno teisėms. Tokių protektorių, vicekaralių ir gubernatorių teisės priklauso nuo suvereno valios, ir joks pavedimas, kuris gali būti jiems duotas, neturi būti aiškinamas kaip suvereno valios pareiškimas perduoti jiems aukščiausiąją valdžią, jeigu

šitai nebuvo pasakyta aiškiais ir nedviprasmiškais žodžiais. Tokios rūšies valstybės tarnautojai yra panašūs į nervus ir sausgysles, kurios judina įvairias natūralaus žmogaus kūno galūnes.

Specialiam administravimui, pavyzdžiui, ūkiui valdyti. Kai kuriems valstybės tarnautojams būna patikėta specialus administravimas, t. y. kokie nors specialūs reikalai šalies viduje ar užsienyje. Šalies viduje – pirmiausia valstybės ūkio valdymas. Tie, kurie turi įgaliojimus rūpintis *iždu*, t. y., rinkti, gauti mokesčius, duokles, nuomas, baudas ir visokias kitas valstybės pajamas, taip pat gauti jų ataskaitas, yra valstybės tarnautojai, nes tarnauja jai atstovaujančiam asmeniui, ir negali daryti nieko, kas prieštarautų jo įsakymui, ir be jo įgaliojimo; jie vadinami valstybės tarnautojais, nes tarnauja jam kaip asmeniui, atliekančiam politinį vaidmenį.

Antra, turintieji įgaliojimus dėl *kariuomenės*, t. y. kuriems pavesta saugoti ginklus, fortus, uostus, verbuoti kareivius, jiems apmokėti ar vadovauti, arba aprūpinti juos viskuo, kas būtina karui sausumoje ar jūroje, irgi yra valstybės tarnautojai. Bet kareivis, kuris neturi galios įsakinėti, nors jis ir gina savo valstybę, neatstovauja jai, nes neturi kam jos atstovauti. Juk kiekvienas, kuris turi galią įsakinėti, atstovauja valstybei tik tiems, kuriems jis įsakinėja.

Žmonėms mokyti. Valstybės tarnautojai taip pat yra ir tie, kurie įgalioti mokyti žmones jų pareigų aukščiausiajai valdžiai ir aiškinti jiems, kas yra teisinga ir neteisinga, kad padarytų juos labiau tinkamus gyventi pamaldžiai ir taikiai su visais ir priešintis valstybės priešams; tarnautojai jie yra dėl to, kad tai daro ne savo pačių galia, o kitų įgalioti; o valstybės, – nes jie tai daro (arba turėtų tai daryti) ne kieno nors kito, o tik suvereno įgalioti. Tik monarchas arba aukščiausiasis susirinkimas turi tiesiogi-

nę valdžią iš Dievo mokyti ir šviesti žmones, ir joks kitas žmogus, tik suverenas gauna savo valdžią tiesiog *Dei gratia*, t. y. vien iš Dievo malonės; visi kiti savo valdžią įgyja iš Dievo apvaizdos ir savo suverenų malonės, pavyzdžiui, esant monarchijai *Dei gratia et regis* arba *Dei providentia et voluntate regis*[9].

Teisingumui vykdyti. Valstybės tarnautojai yra ir tie, kuriems yra suteikta teisė vykdyti teisingumą. Mat būdami teisėjais jie atstovauja suverenui, ir jų nuosprendis yra jo nuosprendis. Kadangi, kaip jau buvo sakyta, bet koks teisingumo vykdymas iš esmės priklauso aukščiausiajai valdžiai, todėl visi kiti teisėjai yra tarnautojai tik tų, kurie turi aukščiausiąją valdžią. Kadangi ginčai būna dviejų rūšių, būtent dėl *fakto* ir dėl *įstatymo*, tai vieni sprendimai yra dėl fakto, kiti – dėl įstatymo; taigi iš čia išplaukia, kad tą patį ginčą gali spręsti du teisėjai, vienas dėl fakto, kitas dėl įstatymo.

Šiuose ginčuose gali kilti nesutarimas tarp besibylinėjančių šalių ir teisėjo; kadangi jie visi yra pavaldūs suverenui, todėl jų ginčą turėtų bešališkai spręsti žmonės, dėl kurių abi pusės sutinka, nes nė vienas žmogus savo byloje negali būti teisėjas. Tačiau jie visi jau yra sutikę, kad suverenas būtų jų teisėjas, todėl arba jis pats turi išklausyti jų bylą ir spręsti arba paskirti tokį teisėją, dėl kurio jie abu sutiktų. Ir tada manoma, kad jų sutikimas gali būti pasiektas skirtingais būdais: pirma, jeigu atsakovui leidžiama atmesti tokį teisėją, kurio interesai jam įtartini (o dėl ieškovo, tai jis jau pasirinko savo teisėją), tie, kuriems jis neprieštarauja, yra teisėjai, dėl kurių jis sutinka. Antra, jeigu jis kreipiasi į kokį nors kitą teisėją, toliau jis jau negali apeliuoti, nes jo kreipimasis yra jo pasirinkimas. Trečia, jeigu jis kreipiasi į patį suvereną ir šis pats arba jo įgaliotiniai, dėl kurių abi šalys sutinka, padarys nuosprendį, šis nuosprendis yra galutinis, nes kaltinamasis yra teisiamas savo paties teisėjų, tai yra jo paties.

Svarstydamas šias teisingo ir racionalaus teisingumo ir teismų organizavimo savybes, negaliu susilaikyti neatkreipęs dėmesio į tobulą Anglijos teismų santvarką, tiek sprendžiant paprastas bylas, tiek valstybines. Paprastomis bylomis aš vadinu tas, kur tiek ieškovas, tiek atsakovas abu yra pavaldiniai, o valstybinėmis (kurios taip pat dar vadinamos sosto bylomis) tas, kuriose ieškovas yra suverenas. Anglijoje buvo du žmonių luomai: lordai ir prastuomenė. Lordai turėjo privilegiją, kad už visus kriminalinius nusikaltimus, už kuriuos grėsė mirties bausmė, juos teistų tik lordai ir tiek jų, kiek tik dalyvaus; tai visada buvo laikoma malonės privilegija, todėl jų teisėjai būdavo tik tie, kurių jie patys pageidaudavo. Ir visose bylose kiekvienas pavaldinys (kaip civilinėse bylose ir lordai) turėjo teisėjus iš tos grafystės, kurioje yra ginčo objektas, ir jis galėjo juos atmesti, kol galiausiai būdavo sutariama dėl dvylikos žmonių, o tie dvylika juos ir teisdavo. Taigi, turėdami savo pačių pasirinktus teisėjus, nė viena šalis negalėjo niekaip įrodinėti, kad nuosprendis dar ne galutinis. Šie valstybės tarnautojai, aukščiausiosios valdžios įgalioti mokyti ar teisti žmones, yra tokie valstybės nariai, kuriuos taikliai galima palyginti su natūralaus kūno balso organais.

Nuosprendžiams vykdyti. Valstybės tarnautojai taip pat yra visi tie, kurie turi suvereno įgaliojimus rūpintis, kad nuosprendžiai būtų vykdomi, skelbti suvereno įsakymus, malšinti maištus, areštuoti ir įkalinti nusikaltėlius ir atlikti kitus veiksmus, kurių tikslas išsaugoti taiką. Kadangi kiekvienas veiksmas, kurį jie atlieka turėdami tokį įgaliojimą, yra valstybės aktas, todėl jų tarnyba atitinka natūralaus kūno rankas.

Valstybės tarnautojai užsienyje yra tie, kurie atstovauja savo suverenui užsienio valstybėse. Tai ambasadoriai, pasiuntiniai, agentai ir heroldai, pasiųsti valstybės reikalais.

Tačiau tie, kurie pasiųsti tik su kokios nors neramumus išgyvenančios valstybės atskiros partijos įgaliojimais, nors jie ir būtų priimti, nėra nei valstybės, nei privatūs valstybės tarnautojai, nes jų neįgaliojo valstybė atlikti kokius nors veiksmus. Panašiai ir ambasadorius, valdovo pasiųstas pasveikinti, užjausti ar dalyvauti iškilmėse, yra privatus asmuo, mat nors įgaliojimas ir yra valstybinis, pats reikalas yra privatus ir priklauso jo kaip privataus asmens kompetencijai. Taip pat ir žmogus, pasiųstas į kitą valstybę slaptai ištirti šios valstybės ketinimus ir galią, nors jo įgaliojimas ir reikalas yra valstybiniai, tačiau niekas jo nelaiko kitu asmeniu, išskyrus jo paties asmenį, todėl jis yra tik privatus tarnautojas, bet kartu ir valstybės tarnautojas; jis gali būti palygintas su natūralaus kūno akimis. Tie, kurie paskirti priimti iš žmonių peticijas, prašymus ir kitą informaciją, būdami tarsi valstybės ausys, yra valstybės tarnautojai ir šioje tarnyboje atstovauja suverenui.

Patarėjai, kurių vienintelis darbas yra patarti, nėra valstybės tarnautojai. Nei patarėjas, nei valstybės taryba nėra valstybės asmuo, jeigu sutiksime, kad jie neturi jurisdikcinės ar įsakinėjimo galios, o yra įgalioti vien duoti patarimus suverenui, kai to reikia, ar siūlyti juos, kai jo neprašoma. Juk patarimo adresatas yra suverenas, kurio vardu niekas kitas negali veikti jam pačiam esant. Tačiau patarėjai niekada nebūna be kokių nors kitų galių, teismo vykdymo ar tiesioginio valdymo; pavyzdžiui, monarchijoje jie atstovauja monarchui, perduodami jo įsakymus valstybės tarnautojams; demokratijoje taryba arba senatas pasiūlo liaudžiai savo svarstymų rezultatus kaip patarimą; skirdami teisėjus arba spręsdami bylas ar priimdami ambasadorius, jie elgiasi kaip liaudies tarnai; o aristokratijoje valstybės taryba yra aukščiausiasis susirinkimas ir duoda patarimus tik sau pačiai.

Dvidešimt ketvirtas skyrius

APIE VALSTYBĖS MAITINIMĄ IR GYVYBĖS DAVIMĄ PALIKUONIMS

Valstybę maitina jūros ir žemės produktai. Valstybės MAITINIMASIS priklauso nuo *medžiagų*, palaikančių gyvybę, *gausos* ir *paskirstymo*: jų *virimo* arba *paruošimo* ir (kai jos gatavos) jų *pateikimo* specialiais kanalais viešam vartojimui.

Medžiagų gausa priklauso nuo gamtos produktų, kuriuos iš mūsų bendros motinos dviejų krūčių – žemės ir jūros – Dievas paprastai teikia žmonijai nemokamai arba parduoda už darbą. Mat maisto medžiagas, kurias sudaro gyvūnai, daržovės ir mineralai, Dievas padėjo dovanai prieš mus žemės paviršiuje arba visai negiliai, taigi norint jas paimti, reikia vien darbo ir stropumo. Taigi gausa priklauso (šalia Dievo malonės) vien nuo žmonių darbo ir stropumo.

Šios medžiagos, dažniausiai vadinamos produktais (commodities), iš dalies būna *vietinės*, o iš dalies *užsieninės*. *Vietinės* – tai tos, kurių yra valstybės teritorijoje, *užsieninės* – kurios atvežamos iš kitur. Kadangi nėra tokios teritorijos vienos valstybės ribose (nebent ta valstybė būtų labai didelė ir plati), kurioje būtų gaminama viskas, ko reikia kūnui palaikyti ir judėti, ir labai mažai tokių, kurios negamintų kokių nors prekių daugiau negu būtina, tai produktų perteklius valstybėje, nustoja buvęs atliekamas ir vidaus trūkumai kompensuojami leidžiant įvežti tai, ką galima gauti užsienyje arba mainais į kitus produktus, arba teisinga kova, arba darbu; žmogaus darbas taip pat yra prekė, kurią galima naudingai iškeisti į ką nors kita, kaip ir bet kurį daiktą. Ir buvo valstybių, kurios, turėdamos ne daugiau teritorijos, negu joms reikėjo išgyventi, vis dėlto ne tik išlaikė, bet ir padidino savo

galią iš dalies prekyba, iš dalies parduodamos pramonės gaminius, kuriems žaliava buvo gabenama iš kitų vietų.

Ir teisingas jų paskirstymas. Šių maisto produktų paskirstymas yra *mano, tavo* ir *jo* nustatymas, t. y., trumpai sakant, *nuosavybės* nustatymas ir visų formų valstybėse priklauso aukščiausiajai valdžiai. Ten, kur nėra valstybės, kaip jau buvo minėta, vyksta nuolatinė kova tarp kaimynų, todėl kiekvienas daiktas priklauso tam, kuris jį pasigvelbė ir laiko jėga, bet tai nėra nei *nuosavybė*, nei turto *bendrumas*, o tik *netikrumas*. Tai yra taip akivaizdu, kad net Ciceronas (aistringas laisvės gynėjas) vienoje iš savo kalbų visos nuosavybės nustatymą priskiria pilietiniam įstatymui: „Atsisakykite vieną kartą pilietinio įstatymo, – sako jis, – arba nesilaikykite jo pedantiškai (o ką jau kalbėti apie jo sustabdymą), ir nėra nieko, dėl ko kas nors būtų tikras, kad paveldės tai iš savo protėvių arba paliks tai savo vaikams". Kitoje vietoje jis vėl sako: „Panaikinkite pilietinį įstatymą, ir joks žmogus nežinos, kas priklauso jam, o kas kitam žmogui". Taigi matyti, kad *nuosavybės* įvedimas yra valstybės veiklos rezultatas, o valstybė viską, ką daro, gali daryti tik per tą asmenį, kuris jai atstovauja, todėl nuosavybės įvedimas yra vien tik suvereno aktas, ir tai yra įstatymai, kurių negali priimti niekas, kas neturi aukščiausiosios valdžios. Tai gerai žinojo senieji, kurie *νόμος* (t. y. *skirstymu*) vadino tai, ką mes vadiname įstatymu, ir apibrėžė teisingumą kaip *skyrimą* kiekvienam tai, kas *jam priklauso.*

Visos privačios žemės valdos atsiranda dėl suvereno savavališko skirstymo. Pirmasis šio skirstymo įstatymas yra dėl pačios žemės padalijimo; juo suverenas skiria kiekvienam žmogui tokią jos dalį pagal tai, kaip jis, o ne koks nors pavaldinys ar koks nors pavaldinių skaičius manys esant teisinga ir dera su bendru gėriu. Izraelio sūnūs turėjo valstybę dykumoje, tačiau jiems trūko žemės gėrybių, kol

jie netapo Pažadėtosios žemės šeimininkais. Vėliau ši žemė buvo jiems išdalyta, bet ne jų pačių, o kunigo Eleazaro ir jų vado Jozuės nuožiūra, ir nors buvo dvylika giminių, iš kurių pasidarė trylika, suskilus Juozapo giminei į dvi šakas, vis dėlto žemė buvo padalyta tik į dvylika dalių, ir Levio giminei žemės neteko, bet jai buvo paskirta dešimtoji dalis visų vaisių, – taigi toks padalijimas buvo savavališkas. Ir nors tauta, užkariavusi žemę, ne visada išnaikina senuosius jos gyventojus (kaip darė žydai), o daugeliui, daugumai ar net visiems palieka jų turimą žemę, tačiau akivaizdu, kad tada jie valdo ją tarsi nugalėtojų jiems paskirtą, kaip kad vietiniai Anglijos gyventojai valdė savo žemes, paskirtas jiems Vilhelmo Užkariautojo[10].

Pavaldinio nuosavybės negali valdyti joks kitas pavaldinys, ją valdyti gali tik suverenas. Iš to galime padaryti išvadą, kad pavaldinys, kuriam nuosavybės teise priklauso žemė, turi teisę neleisti ja naudotis kitiems pavaldiniams, bet ne suverenui, nesvarbu, ar tai būtų susirinkimas, ar monarchas. Kadangi viskas, ką daro suverenas, t. y. valstybė, kuriai jis atstovauja, yra suprantama taip, kad jis tai daro vien dėl visuotinės taikos ir saugumo, todėl reikia suprasti, kad ir žemę jis skirsto tuo pačiu tikslu. Vadinasi, kiekvienas suvereno skirstymas, jeigu jis daro žalą visuotinei taikai ir saugumui, yra priešingas kiekvieno pavaldinio, patikėjusio savo taiką ir saugumą jo nuožiūrai ir sąžinei, valiai, ir todėl kiekvieno pavaldinio valia jis turi būti laikomas negaliojančiu. Tiesa, suverenas monarchas ar aukščiausiojo susirinkimo dauguma gali liepti padaryti daugelį dalykų, norėdami patenkinti savo aistras priešingai savo sąžinei, o tai yra išdavystė ir nusižengimas prigimtiniam įstatymui; tačiau to nepakanka, kad pavaldinys galėtų pradėti karą prieš savo suvereną arba apkaltinti jį neteisingumu, arba vienaip ar kitaip jį šmeižti, nes pavaldiniai įgaliojo visus suvereno veiks-

mus ir suteikė jam aukščiausiąją valdžią, todėl pripažino tuos veiksmus savais. Kokiais atvejais suvereno įsakymai prieštarauja teisingumui ir prigimtiniam įstatymui, bus išnagrinėta vėliau kitoje vietoje.

Tauta neturi tenkintis dieta. Galima būtų manyti, kad, skirstydama žemes, pati valstybė gali pasilikti tam tikrą jos dalį, ją valdyti ir dirbti per savo atstovus, ir kad ši dalis gali būti pakankamai didelė, kad jos dėka būtų galima padengti visas išlaidas, būtinas visuotinei taikai palaikyti ir gynybai. Tai, žinoma, būtų labai teisinga, jeigu būtų galima įsivaizduoti esant kokį nors atstovą, laisvą nuo žmogiškų aistrų ir silpnybių. Bet žmonių prigimtis jau yra tokia, ir išskyrimas valstybinės žemės ar nustatymas kokių nors pajamų valstybei šaltinių yra tuščias dalykas, nes tai skatina valstybės valdžios žlugimą ir grįžimą į gamtinį būvį ir karo padėtį, vos tik aukščiausioji valdžia patenka į tokio monarcho ar susirinkimo rankas, kurie arba beveik nesirūpina pinigais arba pernelyg rizikuoja eikvodami valstybės lėšas ilgam ar brangiai kainuojančiam karui. Valstybė negali tenkintis dieta. Matydami, kad valstybės išlaidos priklauso ne nuo jos poreikių, o nuo išorinių įvykių ir jų kaimynų apetitų, suprantame, kad valstybės turtas negali būti ribojamas jokių kitų ribų, išskyrus tas, kurių reikalauja netikėtos ir neatidėliotinos aplinkybės. Ir nors Anglijoje Užkariautojas pasiliko sau įvairių žemių (be miškų ir medžioklės vietų, savo poilsiui arba miškui išsaugoti) ir išdalijo savo pavaldiniams įvairias rezervuotas žemes, vis dėlto atrodo, kad jos buvo rezervuotos ne valstybės tikslams, o jo asmeniniams poreikiams. Mat jis ir jo įpėdiniai, nepaisant viso to, uždėdavo savavališkus mokesčius visų pavaldinių žemei, kai jie manydavo tai esant būtina. Jei šios valstybės žemės ir tarnybos buvo numatytos kaip šaltinis gauti pajamoms, reikalingoms valstybei išlaikyti, tai šis tikslas nebuvo pa-

siektas, nes (kaip matyti iš renkamų mokesčių) to nepakako ir (kaip rodo sumažėjusios karūnos pajamos) minėtos žemės buvo nusavinamos ir vis mažėjo. Todėl yra beprasmiška skirti valstybei dalį žemės, kurią ji gali parduoti ar dovanoti, ir iš tikrųjų ją parduoda ar dovanoja, kai tai daro jos atstovas.

Užsienio prekybos vietos ir objektai bei jų paskirstymas priklauso nuo suvereno. Tiek žemių paskirstymas šalies viduje, tiek ir nurodymas, kur ir kokiomis prekėmis pavaldiniai gali prekiauti užsienyje, priklauso suverenui. Jeigu tai priklausytų spręsti privatiems asmenims jų pačių nuožiūra, kai kurie iš jų, susigundę galimu pelnu, tiektų priešui produktus ir taip galėtų pakenkti savo valstybei, o įveždami tokius daiktus, kurie, nors ir patenkintų žmonių norus, vis dėlto būtų jiems kenksmingi ar bent jau nenaudingi, pakenktų ir sau. Todėl tik valstybei (t. y. tik suverenui) ir turi priklausyti teisė nurodyti ir patvirtinti užsienio prekybos vietas ir dalykus, o dėl kitų vietų ir dalykų sutikti arba nesutikti.

Nuosavybės perdavimo įstatymai taip pat priklauso suverenui. Toliau matome, kad valstybei palaikyti neužtenka, kad kiekvienas žmogus turėtų nuosavą savo žemės sklypelį ar šiek tiek kokių nors prekių, ar iš prigimties būtų linkęs į kokį nors naudingą amatą, ir kad nėra pasaulyje amato, kuris nebūtų būtinas kone kiekvieno atskiro žmogaus egzistencijai, todėl būtina, kad žmonės skirstytų tai, ką jie gali išsaugoti, ir perduotų tų dalykų nuosavybę vienas kitam mainais ar dvišalėmis sutartimis. Todėl valstybei (t. y. suverenui) ir priklauso nurodyti, kaip turi būti sudarytos visokios įmanomos sutartys tarp pavaldinių (kaip pirkimas, pardavimas, mainai, paskolos, skolinimas, nuomojimas) ir kokiais žodžiais bei ženklais jos turi būti išreikštos, kad būtų laikomos galiojančiomis. Turint omeny viso mūsų veikalo planą, apie

mitybos dalykus ir jų paskirstymą įvairiems valstybės nariams pasakyta pakankamai.

Pinigai – valstybės kraujas. Virimą aš suprantu, kaip visų produktų, kurie tuojau pat nesuvartojami, o saugomi ateičiai, pavertimą į kokį nors jiems lygiavertį daiktą ir drauge taip lengvai nešiojamą, kad netrukdytų žmonėms judėti iš vietos į vietą, ir žmogus, kad ir kur būdamas, galėtų taip maitintis, kaip galima maitintis toje vietoje. Tokie daiktai yra auksas, sidabras ir pinigai, nes auksas ir sidabras, kurie kone visame pasaulyje aukštai vertinami, yra patogus tarptautinis visų daiktų vertės matas, o pinigai (nesvarbu, iš kokios medžiagos juos nukaldintų valstybės suverenas) yra pakankamas visų daiktų vertės matas mainuose tarp tos pačios valstybės pavaldinių. Šių matų dėka visos prekės, kilnojamos ir nekilnojamos, gali keliauti su žmogumi visur, jo nuolatinėje gyvenamoje vietoje ir už jos ribų; jos pereina iš vieno žmogaus kitam žmogui valstybės viduje, taip apeina ratu ir cirkuliuoja, maitindamos visas valstybės dalis, todėl šis virimas bei virškinimas yra tarsi valstybės kraujo gamyba: panašiai ir natūralus kraujas atsiranda iš žemės vaisių ir cirkuliuodamas maitina pakeliui kiekvieną žmogaus kūno narį.

Kadangi sidabras ir auksas įgyja savo vertę iš pačios savo medžiagos, tai pirmiausia jie turi tą privilegiją, kad jų vertė negali būti pakeista nei vienos, nei kelių valstybių valdžios, nes visur yra bendras prekių matas. Tačiau pinigų, padarytų iš netauriųjų metalų, vertė lengvai gali būti padidinta arba sumažinta. Antra, sidabras ir auksas turi tą privilegiją, kad leidžia valstybėms judėti ir ištiesti savo rankas, jeigu to reikia, į užsienio šalis ir aprūpinti ne tik keliaujančius privačius pavaldinius, bet ir visas armijas maisto atsargomis. O ta moneta, kuri vertinama ne dėl savo medžiagos, o dėl vietinio jos kalimo, negalėdama

pakelti oro permainų, turi galią vien savo šalyje, kurioje taip pat yra priklausoma nuo įstatymų permainų, todėl jos vertė dažnai daugelį kartų sumažėja nenaudai tų, kurie ją turi.

Kanalai ir keliai, kuriais pinigai pateikiami viešam vartojimui. Kanalai ir keliai, kuriais pinigai yra pateikiami viešam vartojimui, yra dviejų rūšių: vienais jie pateikiami valstybės iždui, kitais išleidžiami valstybiniams mokėjimams. Pirmosios rūšies kanalai ir keliai yra mokesčių rinkėjai, gavėjai ir iždininkai, antrosios – irgi iždininkai ir valdininkai, paskirti apmokėti įvairiems valstybiniams ir privatiems tarnautojams. Ir šiuo požiūriu dirbtinis žmogus yra panašus į natūralų žmogų, kurio venos gauna kraują iš įvairių kūno dalių ir neša jį į širdį, kuri, jį pagyvinusi, siunčia arterijomis, kad suteiktų gyvybę visiems kūno nariams ir jie galėtų judėti.

Valstybės vaikai – kolonijos. Palikuonys, arba valstybės vaikai, yra tai, ką vadiname *plantacijomis*, arba *kolonijomis*; tai tam tikra grupė žmonių, kurie, vadovaujami viršininko arba gubernatoriaus, valstybės siunčiami, kad apgyvendintų svetimą šalį, kurioje anksčiau nebuvo gyventojų arba kuri neteko gyventojų dėl karo. Kai kolonija jau įkurta, tai ji yra arba jų pačių valstybė, atleista nuo pavaldumo juos siuntusiam suverenui (kaip padarė daugelis senovės valstybių), – šiuo atveju valstybė, iš kurios ji išėjo, vadinama jos metropolija arba motina, ir ji nereikalauja iš jų daugiau, nei tėvai reikalauja iš vaikų, kuriuos jie išlaisvina iš namų valdžios, t. y. pagarbos ir draugiškumo; arba kolonija išlieka susijungusi su savo metropolija, kaip senovės Romos kolonijos, ir tada jos nėra savarankiškos valstybės, o yra jas pasiuntusios valstybės provincijos ir valdos. Taigi kolonijų teisės (išskyrus pareigą gerbti savo metropoliją ir sąjungą su ja) visiškai priklauso nuo licencijos arba rašto, kuriais jų suverenas įgaliojo jas įkurti.

Dvidešimt penktas skyrius

APIE PATARIMĄ

Kas yra patarimas. Kad apie dalyko prigimtį klaidinga spręsti iš nepastovaus žodžių vartojimo, geriausiai matyti iš patarimų ir įsakymų painiavos, atsirandančios dėl to, kad ir vieni, ir kiti yra sakomi liepiamąja nuosaka, ir iš daugelio kitų atvejų. Juk žodžiai *padaryk tai,* yra ne tik to, kuris įsako, bet ir to, kuris duoda patarimą ar kuris ragina; ir tik mažai kas nepastebi, kad tai labai skirtingi dalykai, ar negali jų vieno nuo kito atskirti, kai regi, kas yra tas, kuris kalba, arba kam ir kokia proga jis kalba. Tačiau radę šiuos žodžius žmonių raštuose ir negalėdami arba nenorėdami įsigilinti į aplinkybes, žmonės dažnai klaidingai patarėjų nurodymus palaiko įsakinėjančiųjų nurodymais, o kartais – priešingai, – kaip viena ar kita geriausiai atitinka išvadas, kurias jie nori padaryti, ar veiksmus, kuriems jie pritaria. Kad būtų išvengta tokių klaidų, o žodžiams *įsakymas, patarimas* ir *raginimas* būtų suteikta tiksli ir skirtinga jų reikšmė, aš juos apibrėžiu šitaip.

Skirtumai tarp įsakymo ir patarimo. ĮSAKYMAS yra tada, kai žmogus sako *daryk tai* arba *nedaryk to,* nenurodydamas jokios kitos priežasties, išskyrus tai, kad tokia jo valia. Todėl akivaizdu, kad tas, kuris įsakinėja, siekia vien savo naudos, nes jo įsakymo priežastis yra tik jo valia, o tikrasis kiekvieno žmogaus valios tikslas yra koks nors gėris jam pačiam.

PATARIMAS yra tada, kai žmogus sako d*aryk tai* ar *nedaryk to* ir savo priežastis aiškina ta nauda, kurią turės tai padaręs ar to nepadaręs tas, kuriam jis tai sako. Akivaizdu, kad tas, kuris duoda patarimą, tvirtina (nesvarbu, kokie yra jo ketinimai), kad jis nori vien gero tam, kuriam jis taip pataria.

Taigi tarp patarimo ir įsakymo yra didelis skirtumas: įsakymo tikslas yra savo paties nauda, o patarimas – kito žmogaus nauda. Iš to atsiranda dar vienas skirtumas, kad žmogus gali privalėti padaryti tai, kas jam įsakyta, pavyzdžiui, tada, kai jis yra pasižadėjęs paklusti, bet neprivalo daryti to, kas jam patariama, nes, nepaklausęs patarimo, jis pakenks tik pačiam sau; jeigu jis įsipareigojo klausyti patarimo, tai šis patarimas jau virto įsakymu. Trečias skirtumas tarp jų yra tas, kad joks žmogus negali pretenduoti į teisę būti kito žmogaus patarėju, nes negali iš to siekti naudos sau pačiam; reikalauti sau teisės patarinėti kitam liudija norą žinoti kito ketinimus arba gauti iš to sau kokį nors kitą gėrį, o tai, kaip sakiau anksčiau, yra kiekvieno žmogaus valios tikrasis tikslas.

Iš prigimties patarimui būdinga ir tai, kad tas, kuris jo prašo, negali teisingai apkaltinti ar nubausti už jį, kad ir koks jis būtų, nes prašyti ko nors patarimo – leisti jam duoti jį tokį, kokį manys esant geriausią. Vadinasi, tas, kuris duoda patarimą suverenui (monarchui ar susirinkimui), kai yra to prašomas, negali būti teisingai už jį nubaustas, nesvarbu, ar tas patarimas atitinka daugumos nuomonę svarstomu klausimu ar jos neatitinka. Mat jeigu galima būtų nustatyti susirinkimo nuomonę dar nesibaigus debatams, tai susirinkimas neprašytų ir neklausytų jokio tolesnio patarimo, nes susirinkimo nuomonė, priimta po debatų, yra visų svarstymų pabaiga. Apskritai tas, kuris prašo patarimo, yra jo iniciatorius, todėl jo negalima bausti už jį; o ko negali suverenas, negali ir niekas kitas. Tačiau, jei vienas pavaldinys duoda patarimą kitam, kad šis padarytų ką nors, kas prieštarauja įstatymams, tai už tokį patarimą jį gali nubausti valstybė, nesvarbu, ar jis buvo duotas turint blogų ketinimų ar iš nežinojimo, nes įstatymų nežinojimas neatleidžia nuo atsa-

komybės ten, kur kiekvienas žmogus privalo žinoti, kokiems įstatymams jis paklūsta.

Kas yra įkalbinėjimas ir atkalbinėjimas. ĮKALBINĖJIMAS (exhortation) ir ATKALBINĖJIMAS (dehortation) yra patarimas, kurį lydi ženklai, rodantys jį duodančiojo karštą norą, kad jo patarimo būtų klausoma, arba, trumpai sakant, tai *primygtinai peršamas patarimas.* Kadangi tas, kuris įkalbinėja, nepaiso, kokie bus jo patarimo padariniai, ir nesusisaisto griežtomis teisingo samprotavimo taisyklėmis, jis tik skatina tą, kuriam jis pataria, veikti, o tas, kuris atkalbinėja, atgraso jį nuo veiksmo. Todėl tokie patarėjai savo kalbose atsižvelgia į visiems žmonėms bendrus jausmus ir nuomones, savo argumentams pagrįsti naudojasi palyginimais, metaforomis, pavyzdžiais ir kitomis iškalbos priemonėmis, kad įtikintų savo klausytojus, kaip naudinga, garbinga ir teisinga esą klausyti jų patarimo.

Iš to galima padaryti išvadą, pirma, kad įkalbinėjimais ir atkalbinėjimais duodantysis patarimą siekia naudos sau, o ne tam, kuris jo prašo; tai prieštarauja patarėjo pareigai; nes patarėjas (pagal patį patarimo apibrėžimą) turi turėti omeny ne savo paties, o to, kuriam jis pataria, naudą. Kad jis savo patarimu siekia naudos sau pačiam, pakankamai akivaizdu iš ilgo ir primygtinio įtikinėjimo, ar iš to, kad jis jį duoda su išmone – juk to nebuvo iš jo prašyta; vadinasi, jis tai daro savo paties sumetimais ir svarbiausia – tikėdamasis iš to naudos sau ir tik jau tada atsitiktinai labui to, kuriam jis pataria, arba apskritai ne jo labui.

Antra, įkalbinėjimas ir atkalbinėjimas reikšmingi tik ten, kur žmogus kalba miniai, nes kai jis kalba vienam, šis gali jį nutraukti ir geriau įsigilinti į jo argumentus, o minioje per daug žmonių, kad galėtų pradėti ginčą ar dialogą su tuo, kuris kalba jiems visiems kartu.

Trečia, tie, kurie įkalbinėja ir atkalbinėja, kai jų yra prašoma duoti patarimą, yra korumpuoti patarėjai ir tarsi papirkti savo pačių intereso. Nors jų duodamas patarimas ir būtų geras, bet tas, kuris jį duoda, yra ne geresnis patarėjas už tą teisėją, kuris už atlyginimą priima teisingą nuosprendį. Tačiau ten, kur žmogus gali teisėtai įsakinėti, pavyzdžiui, tėvas šeimoje ar vadas armijoje, jo įkalbinėjimai ir atkalbinėjimai yra ne tik teisėti, bet būtini ir pagirtini, tačiau tada jie iš esmės bus ne patarimai, o įsakymai, nors tonu ir forma labiau panašūs į įtikinėjimą, nes ten, kur reikia atlikti sunkų darbą, kartais būtinumas ir visada žmoniškumas reikalauja, kad jie skambėtų kaip padrąsinimas ir patarimas, o ne kaip griežtas įsakymas.

Įsakymo ir patarimo skirtumo pavyzdžių galime paimti iš kalbos tono, kuriuo jie pateikiami Šventajame Rašte: *neturėk kitų dievų, tik mane vieną; nesusikurk sau jokių stabų; netark Dievo vardo be reikalo; šventą dieną švęsk; gerbk savo tėvą ir motiną; nežudyk; nevok* ir pan. Tai yra įsakymai, nes pagrindas, dėl kurio turime jų klausyti, yra Dievo valia, valia mūsų karaliaus, kurio privalome klausyti. Bet žodžiai: *parduok visa, ką turi, išdalyk tai vargšams... ir sek paskui mane,* yra patarimas, nes priežastis, dėl kurios turime taip daryti, yra mūsų pačių nauda, nes už tai mes turėsime *lobį danguje.* Žodžiai: *eikite į priešais esantį kaimą, ir tuojau rasite pririštą asilę su asilaičiu. Atriškite ir atveskite juos man,* yra įsakymas, nes jų pagrindas yra Viešpaties valia; bet žodžiai: *atgailaukite ir krikštykitės Jėzaus vardu,* yra patarimas, nes priežastis, kodėl mes turime taip daryti, nėra Visagalio Dievo nauda, – jis visada bus karalius, nors ir labai prieš jį maištautume, – o mūsų pačių nauda, nes mes neturime jokių kitų priemonių, kurios padėtų mums išvengti bausmės, kuri gresia mums už mūsų nuodėmes.

Skirtumai tarp tinkamų ir netinkamų patarėjų. Panašiai, kaip iš patarimo prigimties suvokiame patarimo ir įsakymo skirtumą, kylantį iš naudos ir žalos tam, kuriam yra patariama, dėl siūlomo veiksmo neišvengiamų ar galimų padarinių, lygiai iš to paties suvokiame, kuo skiriasi *tinkami* patarėjai nuo *netinkamų*. Kadangi patyrimas yra anksčiau pastebėtų panašių veiksmų padarinių atmintis, o patarimas – kalba, kuria šis patyrimas perduodamas kitam, tai patarimo teigiamybės ir trūkumai yra tokie pat kaip ir intelektualinės teigiamybės ir trūkumai. Valstybės asmeniui jo patarėjai jam atstoja atmintį ir mąstymą. Tačiau be šito valstybės panašumo į natūralų žmogų, yra ir vienas labai svarbus skirtumas – natūralus žmogus savo patyrimą įgyja iš natūralių pojūčių, kurie veikia nesužadinti jokių aistrų ir neskatinami savų interesų, tuo tarpu tie, kurie duoda patarimą valstybei atstovaujančiajam asmeniui, gali siekti ir dažnai siekia savo tikslų ir aistrų patenkinimo, dėl to jų patarimai visada įtartini ir dažnai nepatikimi. Taigi mes galime nustatyti pirmą gero patarėjo sąlygą: *jo tikslai ir interesai nesuderinami su to, kuriam jis pataria, tikslais ir interesais.*

Antra, kadangi patarėjo pareigos, svarstant tam tikrą veiksmą, yra parodyti akivaizdžius jo padarinius, kad tas, kuriam patariama, galėtų nešališkai ir akivaizdžiai su jais susipažinti, tai patarėjas turėtų pateikti savo patarimą tokia kalba, kuri leistų kuo geriau išryškinti tiesą, t. y. savo patarimą ir samprotavimus jis turi pagrįsti tokiais tvirtais argumentais, išraiškinga ir tikslia kalba ir taip trumpai, kiek tik leidžia akivaizdumas. Todėl *skubotos ir neakivaizdžios išvados* (tokios, kurios padarytos vien iš pavyzdžių ar remiantis knygų autoritetu ir yra tik faktų arba nuomonių konstatavimas, o ne įrodymas, kas gera ir kas bloga), *neaiškūs, painūs ir dviprasmiški sakiniai, taip pat įvairios metaforos, norint sužadinti jausmus* (tokie argumen-

tai ir jų išraiška yra naudingi vien apgauti tam, kuriam patariama, arba pakreipti jį kita linkme, negu jo paties tikslai), *yra nesuderinami su patarėjo pareiga.*

Trečia, kadangi sugebėjimas patarti įgyjamas patyrimu ir ilgai tyrinėjant ir kadangi negalima tarti, kad koks nors žmogus turėtų visų dalykų, kuriuos būtina žinoti administruojant didelę valstybę, patirtį, *galima daryti prielaidą, kad kiekvienas žmogus bus geras patarėjas tik dėl tokių reikalų, kuriuos jis ne tik labai gerai išmano, bet ir daug apie juos mąstė ir ilgai svarstė.* Matydami, kad valstybės rūpestis yra išsaugoti taiką šalies viduje ir apsiginti nuo išorės priešų, mes suprasime, kad dėl šito reikia gerai pažinti žmonių polinkius, žinoti vyriausybės teises ir teisingumo įstatymų, teisės ir garbės prigimtį, o šių žinių negalima įgyti be tyrinėjimų; taip pat reikia gerai žinoti tiek apie savo šalies, tiek savo kaimynų galią, išteklius, vietines sąlygas, taip pat ir polinkius bei ketinimus tų tautų, kurios vienaip ar kitaip gali kelti savajai valstybei nerimą. To irgi negalima įgyti, neturint didelio patyrimo. Šiems dalykams pažinti (ne vien jų visumai, bet ir kiekvienam jų atskirai) reikia tam tikro amžiaus ir jau pagyvenusio žmogaus stebėjimų bei didesnių negu vidutinių pastangų ir tyrinėjimų. Proto sugebėjimas duoti patarimą, kaip jau minėjau (aštuntame skyriuje), yra sugebėjimas spręsti. Šiuo požiūriu žmonės yra skirtingi dėl skirtingo auklėjimo ir lavinimo, dėl vienų parengimo vienokiai mokslo sričiai ar vienokiai veiklai, kitų – kitokiai. Jei kokiam nors reikalui sutvarkyti yra griežtos taisyklės (kaip mašinoms gaminti ir pastatams statyti – geometrijos taisyklės), tai visas pasaulio patyrimas savo verte negali prilygti patarimams to, kuris išmoko ar išrado šias taisykles. Jei tokių taisyklių nėra, geriausias patarėjas yra tas, kuris turi daugiausia patyrimo tam tikroje konkrečioje veikloje ir gali geriausiai apie tai spręsti.

Ketvirta, norint duoti patarimą valstybei dėl tokių reikalų, kurie susiję su kita valstybe, *būtina turėti visą informaciją ir būti susipažinusiam su dokumentais, gautais iš tos valstybės, taip pat su visais traktatais ir kitomis valstybinėmis sutartimis,* kurias yra sudariusi valstybė, o kiek ir kokių žinių turi žmogus, gali spręsti tik valstybės atstovas. Iš to galime matyti, kad tie, kurie neturi pašaukimo patarti, negali duoti gero patarimo.

Penkta, jeigu patarėjų skaičius yra vienodas, žmogus gaus geresnį patarimą, jei išklausys kiekvieną jų atskirai, o ne visus kartu susirinkime, dėl tokių priežasčių: pirma, klausydamas kiekvieno atskirai, gausite kiekvieno atskiro žmogaus patarimą, tuo tarpu susirinkime daugelis jų duoda savo patarimą, sakydami *taip* arba *ne,* arba rankomis ir kojomis, skatinami ne savo pačių proto, o veikiami kitų iškalbos ar iš baimės savo prieštaravimu sukelti tų, kurie jau kalbėjo, ar net viso susirinkimo nepasitenkinimo; arba iš baimės pasirodyti mažiau išmanančiais reikalą už tuos, kurie plojimais pritarė priešingai nuomonei; antra, daugelio žmonių susirinkime gali atsirasti keletas, kurių interesai prieštarauja valstybės interesams ir jų interesai juos įkvepia, o įkvėpimas juos daro iškalbingus ir šiuo iškalbingumu jie įperša kitiems savo patarimą. Tuo tarpu žmonių aistros, kai kiekvienas žmogus yra atskirai, daug nuosaikesnės, tarsi vieno nuodėgulio karštis; o susirinkimas yra tarsi daug nuodėgulių, kurie vienas nuo kito įsiliepsnoja (ypač kai susirinkusieji pakursto vienas kitą savo kalbomis), kad gali padegti valstybę, tardamiesi jai padedą patarimais; trečia, išklausydamas kiekvieną žmogų atskirai, prašantysis patarimo gali ištirti (jei to reikia), ar jo argumentai ir pagrindai, kuriais jis grindžia savo duodamą patarimą, yra teisingi ar patikimi, dažnai jį nutraukdamas ir jam prieštaraudamas, o to negalima padaryti susirinkime, kur (kiekvienu sunkiu klausimu)

žmogus veikiau yra suglumintas ir apakintas kalbų įvairovės, negu sužino, kurį kelią jis turi pasirinkti. Be to, gausiame susirinkime, kuris sukviestas dėl patarimo, visada atsiras tokių, kurie trokšta pasirodyti labai iškalbingi ir nusimanantys politikoje, ir jie duoda patarimą, rūpindamiesi ne svarstomu dalyku, o aplodismentais, kurių jie nori susilaukti už savo margas kalbas, išaustas iš įvairiaspalvių siūlų ar įvairių autorių atraižų ir skiaučių; tai mažių mažiausiai įžūlu, nes gaišina laiką, reikalingą rimtiems pasitarimams; šito galima lengvai išvengti tariantis su kiekvienu patarėju atskirai. Ketvirta, svarstymuose, aptariant reikalus, kuriuos reikia laikyti paslaptyje (tokie yra daugelis valstybinių reikalų), daugelio patarimai, ypač susirinkimuose, yra pavojingi. Todėl gausūs susirinkimai yra priversti perduoti tokius reikalus mažesniems susirinkimams ir tokiems asmenims, kurie labiausiai išmano reikalą ir kurių ištikimybe jie neabejoja.

Baigdami galime paklausti, ar atsirastų toks žmogus, kuris taip karštai pritartų dideliam patarėjų susirinkimui, kad prašytų jo patarimo ir juo naudotųsi, kai kalbama apie jo vaikų vedybas, apie jo žemių valdymą, ūkio ar asmeninio turto tvarkymą, ypač jeigu jame būtų tokių, kurie nelinki jam gero? Žmogus, kuris tvarko savo reikalus, padedamas daugelio sumanių patarėjų, bet su kiekvienu atskirai tardamasis tuo klausimu, kurį šis labiausiai išmano, elgiasi protingai, kaip ir tas, kuris žaisdamas tenisą pasikviečia tinkamus padėjėjus ir sustato juos parinktose vietose. Geriausiai daro ir tas, kuris pasikliauja vien savo sprendimu, arba tas, kuris žaidžia tenisą visai be padėjėjų. Tačiau tas, kuris, tvarkydamas savo reikalą, ten ir šen yra blaškomas susirinkimo patarimų, o susirinkimas tą patarimą gali priimti tik daugumos balsų sutikimu, ir dažniausiai tam priėmimui (iš pavydo ar savanaudiškumo) priešinasi jam nepritarianti dalis susi-

rinkusiųjų, daro iš visų blogiausiai. Toks žmogus panašus į žaidėją, kurį nors ir geri žaidėjai prie kamuolio veža karučiu ar kuo nors kitu, sunkiu jau savaime, o dar lėčiau riedančiu dėl tų, kurie jį tempia, skirtingų nuomonių ir pastangų, ir kuo daugiau yra prie to prikišančių savo rankas, tuo lėčiau važiuojama, o labiausiai gaištama, kai tarp jų yra vienas ar daugiau tokių, kurie nori, kad jis praloštų. Ir nors tiesa, kad daug akių mato geriau negu vienos, tačiau tai tinka daugeliui patarėjų tik tada, jei galutinis sprendimas priklauso vienam žmogui. Priešingu atveju dėl to, kad daug akių mato tą patį daiktą skirtingai ir yra linkusios žvairuoti savo pačių naudai, tie, kurie nori neprašauti, o pataikyti į taikinį, nors ir žiūri abiem akimis, bet visada taikosi tik viena. Dėl to didelės demokratinės valstybės visada laikėsi užsienio priešo, kuris jas suvienydavo, dėka ar kokio nors žymaus žmogaus šlovės dėka, ar slaptos negausios patarėjų tarybos dėka, ar lygių viena kitai partijų tarpusavio baimės dėka, tik ne atvirų susirinkimo pasitarimų dėka. O labai mažų valstybių, demokratinių ar monarchinių, jokia žmogiška išmintis negali išsaugoti ilgiau, negu trunka jų galingų kaimynių pavydas viena kitai.

Dvidešimt šeštas skyrius

APIE PILIETINIUS ĮSTATYMUS

Kas yra pilietiniai įstatymai. Pilietiniais įstatymais aš laikau tuos, kurių žmonės privalo laikytis dėl to, kad jie yra ne vienos ar kitos konkrečios valstybės, o apkritai valstybės nariai. Atskirus įstatymus pažinti turi tie, kurie profesionaliai tyrinėja skirtingų valstybių įstatymus, tačiau žinoti, kas apskritai yra pilietinis įstatymas, privalu kiekvienam žmogui. Senovės Romos įstatymai buvo vadinami *civiline teise*, nuo žodžio *civitas*, kuris reiškia vals-

tybę. Tos šalys, kurias valdė Romos imperija ir valdė šia teise, dar yra išlaikę tą jos dalį, kuri joms atrodo tinkama, ir vadina šią dalį civiline teise, taip atskirdamos ją nuo kitų savo pilietinių įstatymų. Tačiau ne apie tai ketinu čia kalbėti, nes mano tikslas yra ne parodyti, kas yra teisė čia ar ten, o kas yra įstatymas, panašiai kaip darė Platonas, Aristotelis, Ciceronas ir kiti mąstytojai, nors specialiai netyrinėjo įstatymo.

Pirmiausia, akivaizdu, kad apskritai įstatymas yra ne patarimas, o įsakymas, ir ne bet kurio žmogaus įsakymas bet kuriam kitam žmogui, bet tik to, kurio įsakymas yra skirtas tam, kuris anksčiau buvo įpareigotas jo klausyti. O kalbant apie pilietinį įstatymą, tai prie jo tik pridedamas įsakančiojo asmens vardas, o tai yra *persona civitatis* – valstybės asmuo.

Atsižvelgdamas į tai, pilietinį įstatymą apibrėžiu šitaip: PILIETINIS ĮSTATYMAS *kiekvienam pavaldiniui yra tos taisyklės, kurias valstybė jam pateikė žodžiu, raštu ar kitu pakankamu jos valios ženklu, kad naudotųsi jomis, kai reikia atskirti, kas teisinga ar neteisinga, t. y. kas prieštarauja ir kas neprieštarauja taisyklei.*

Šiame apibrėžime nėra nieko, kas nebūtų akivaizdu iš pirmo žvilgsnio. Kiekvienas žmogus mato, kad kai kurie įstatymai yra skirti apskritai visiems pavaldiniams, kai kurie – tam tikroms provincijoms, kai kurie – konkrečioms profesijoms, dar kiti – konkretiems žmonėms; tai yra įstatymai kiekvienai grupei žmonių, kuriems skirtas įsakymas, ir niekam kitam. Taip pat akivaizdu, kad įstatymai iš esmės yra taisyklės, nurodančios, kas yra teisinga ir neteisinga, ir niekas negali būti laikoma neteisingu, jei neprieštarauja kokiam nors įstatymui. Panašu, kad niekas kitas, tik valstybė gali kurti įstatymus, nes mes pavaldūs tik valstybei, ir kad įsakymai turi būti pakankamai aiškūs, nes kitaip žmogus nežinos, kurio klausyti. Todėl

kad ir kas iš šio apibrėžimo būtų dedukuota kaip būtina pasekmė, turi būti pripažinta esant teisinga. Dabar aš dedukuoju iš jo štai ką.

Suverenas yra įstatymų leidėjas. 1. Visose valstybėse įstatymų leidėjas yra tik suverenas, ar tai būtų vienas žmogus, kaip monarchijoje, ar žmonių susirinkimas, kaip demokratijoje ar aristokratijoje, nes įstatymų leidėjas yra tas, kuris leidžia įstatymus. Ir tik valstybė nustato tas taisykles, kurias mes vadiname įstatymais, ir įsako jų laikytis. Todėl valstybė yra įstatymų leidėjas. Tačiau valstybė nėra asmuo ir ką nors daryti gali tik per savo atstovą (t. y. suvereną), todėl suverenas ir yra vienintelis įstatymų leidėjas. Dėl tos pačios priežasties niekas negali panaikinti išleisto įstatymo, išskyrus suvereną, nes įstatymą panaikinti gali tik kitas įstatymas, kuris uždraudžia vykdyti pirmąjį.

Ir jis nepavaldus pilietiniams įstatymams. 2. Valstybės suverenas, ar tai būtų susirinkimas ar vienas žmogus, nėra pavaldus pilietiniams įstatymams. Juk, turėdamas teisę leisti ir atšaukti įstatymus, jis gali, jeigu jam patinka, atleisti save nuo šio pavaldumo, panaikindamas tuos įstatymus, kurie jam trukdo ar kelia rūpesčio, ir išleisdamas naujus, taigi iš to išplaukia, kad jis buvo nuo jų laisvas jau prieš tai. O laisvas yra tas, kuris gali būti laisvas, kada to nori. Be to, joks asmuo negali būti įsipareigojęs pats sau, nes tas, kuris gali įpareigoti, gali ir atleisti nuo įsipareigojimo, todėl tas, kuris įsipareigojęs vien sau pačiam, apskritai nėra įsipareigojęs.

Įprotis tampa įstatymu ne dėl to, kad jo laikomasi ilgą laiką, o tik sutikus suverenui. 3. Kai senas įprotis įgyja įstatymo galią, tai šią galią nulemia ne laiko trukmė, o suvereno valia, išreikšta tylėjimu (tylėjimas kartais yra sutikimo ženklas), ir šis paprotys tol yra įstatymas, kol suverenas dėl jo tyli. Todėl, jei suverenui iškils klausimas

dėl kokios nors teisės, grindžiamos ne jo dabartine valia, o anksčiau išleistais įstatymais, tai įpročio senumas nė kiek nesumažins suvereno teisės, ir šis klausimas turės būti išspręstas, remiantis teisingumu. Mat nuo neatmenamų laikų įvyksta daugybė neteisingų teismo procesų ir padaroma daugybė neteisingų nuosprendžių niekam nekontroliuojant ir neginčijant. Mūsų teisininkai pripažįsta esant teisingus tik tuos papročių įstatymus, kurie yra protingi, ir mano, kad blogus papročius reikia išgyvendinti. Tačiau spręsti, kas yra protinga ir kas turi būti panaikinta, priklauso tam, kuris leidžia įstatymus, t. y. aukščiausiajam susirinkimui arba monarchui.

Prigimtinis įstatymas ir pilietinis įstatymas sutampa. 4. Prigimtinis įstatymas ir pilietinis įstatymas sutampa ir yra vienodo masto, nes prigimtiniai įstatymai, kuriems būdingas nešališkumas, teisingumas, dėkingumas ir nuo jų priklausančios kitos prigimtinės moralinės dorybės (kaip jau minėjau penkiolikto skyriaus pabaigoje) iš tikrųjų nėra įstatymai, tai tik savybės, nuteikiančios žmones taikai ir paklusnumui. Tik įkūrus valstybę, ne anksčiau, jie iš tikrųjų tampa įstatymais, nes tada jie yra valstybės įsakymai, todėl ir pilietiniai įstatymai, ir tik aukščiausioji valdžia įpareigoja žmones jų laikytis. Atskiriems žmonėms nesutariant, tik aukščiausioji valdžia gali nustatyti, kas yra nešališkumas, kas yra teisingumas ir kas yra moralinė vertybė, ir padaryti tuos dalykus privalomus, ir tik aukščiausioji valdžia gali numatyti bausmes tiems, kurie jų nesilaiko; todėl tokie įsakymai yra pilietinio įstatymo dalis. Taigi prigimtinis įstatymas yra pilietinio įstatymo dalis visose pasaulio valstybėse. Ir atvirkščiai, pilietinis įstatymas yra prigimtinių įsakymų dalis, nes teisingumas, t. y. susitarimų laikymasis ir davimas kiekvienam žmogui to, kas jam priklauso, yra prigimtinio įstatymo nurodymas. Juk kiekvienas valstybės pavaldinys yra įsiparei-

gojęs laikytis pilietinio įstatymo (arba bendru susitarimu, kaip tada, kai jie susirenka rinkti bendrą atstovą, arba sutartimi kiekvieno atskirai su kiekvienu ir su pačiu atstovu, kai nukariauti ginklu jie pasižada būti paklusnūs, kad išsaugotų savo gyvybę), todėl klusnumas pilietiniam įstatymui taip pat yra prigimtinio įstatymo dalis. Pilietinis ir prigimtinis įstatymai nėra skirtingos įstatymo rūšys, tai tik skirtingos įstatymo dalys, iš kurių viena – rašyta – vadinama pilietiniu įstatymu, kita – nerašyta – prigimtiniu įstatymu. Bet prigimtinė teisė, t. y. prigimtinė žmogaus laisvė, gali būti pilietinio įstatymo susiaurinta ir apribota; maža to, įstatymų leidimo tikslas ir yra toks apribojimas, nes be jo negalėtų būti taikos. Įstatymas ir buvo duotas pasauliui tik tam, kad susiaurintų prigimtinę atskirų žmonių laisvę tiek, kad jie ne kenktų, o padėtų vienas kitam ir susivienytų prieš bendrą priešą.

Provincijų įstatymus sukuria ne paprotys, o aukščiausioji valdžia. 5. Jeigu vienos valstybės suverenas užkariavo tautą, kuri iki tol gyveno pagal kitus rašytinius įstatymus, ir toliau juos valdo, remdamasis tais pačiais įstatymais, kuriais ji buvo valdoma anksčiau, tai šie įstatymai vis dėlto yra ne nugalėtos valstybės, o nugalėtojo pilietiniai įstatymai, nes įstatymų leidėjas yra ne tas, kieno valia įstatymai buvo anksčiau išleisti, o tas, kurio valia jie ir toliau yra įstatymai. Todėl ten, kur vienos valstybės valdose yra skirtingų provincijų ir šiose provincijose veikia skirtingi įstatymai, kurie dažniausiai yra vadinami šių provincijų papročiais, mes turime suprasti, kad tokie papročiai turi galią ne dėl savo senumo, o dėl to, kad jie senovėje buvo raštu ar kokia nors kita forma paskelbti įstatymais, kurie sudarė šių provincijų suverenų konstitucijas ir statutus, ir dabar jie yra įstatymai ne dėl savo senumo, o dėl dabartinių jų suverenų išleistų konstitucijų galiojimo. Tačiau, jei kokio nors nerašyto įstatymo bus visuotinai laiko-

masi visose valstybės provincijose ir jo laikantis nebus nusižengta teisingumui, tai toks įstatymas bus ir prigimtinis įstatymas, kuris vienodai privalomas visiems žmonėms.

Kai kurios kvailos teisininkų nuomonės apie įstatymų leidybą. 6. Matydami, kad visi – rašyti ir nerašyti – įstatymai yra gerbiami ir galioja valstybės valia, t. y. jos atstovo valia, kuri monarchijoje yra monarchas, o kitose valstybėse – aukščiausiasis susirinkimas, galime tik stebėtis, iš kur atsiranda tokių nuomonių, kurias randame įvairių valstybių žymių teisininkų knygose, tiesiogiai ar logiškai darančių įstatymų leidžiamąją valdžią priklausomą nuo privačių žmonių ar pavaldžių teisėjų. Pavyzdžiui, *papročių teisę gali kontroliuoti tik parlamentas,* bet tai teisinga tik tada, kai parlamentas turi aukščiausiąją valdžią ir gali būti sušauktas ar paleistas vien savo sprendimu. Jeigu kas nors kitas turi teisę jį paleisti, tai jis turi ir teisę juos kontroliuoti, vadinasi, ir kontroliuoti jo kontroliavimus. Jeigu niekas neturi tokios teisės, tada įstatymus kontroliuoti priklauso ne *parliamentum*, o *rex in parliamento.* Jei parlamentas ten, kur jis yra suverenas, surinktų nežinia kiek ir kokių išmintingų žmonių iš jam pavaldžių provincijų kokiam nors klausimui svarstyti, niekas vis tiek nepatikės, kad toks susirinkimas jau įgijo įstatymų leidžiamąją galią. Tas pat pasakytina ir apie teiginį, kad dvi valstybės rankos yra *jėga ir teisingumas, iš kurių pirmoji priklauso karaliui, o antrasis atiduotas į parlamento rankas.* Tarsi valstybė galėtų egzistuoti, jeigu jėga būtų rankose, kurių teisingumas neturėtų valdžios valdyti ir joms įsakinėti.

Seras Edw. Coke apie Littletoną, kn. 2. sk. 6, p. 97 b. 7. Mūsų teisininkai sutinka, kad įstatymas niekada negali prieštarauti protui; jie sutinka ir su tuo, kad įstatymas yra ne raidė (t. y. visokia jo konstrukcija), o tai, kas atitinka įstatymų leidėjo ketinimus. Ir tai tiesa; abejonių kyla tik dėl to, kieno protas turi būti laikomas įstatymu. Toks pro-

tas negali būti kokio nors privataus žmogaus protas, nes tada įstatymai prieštarautų vienas kitam, kaip ir scholastų mokyklos; šis protas negali būti, kaip mano Edwardas Coke, *ir dirbtinis proto tobulumas, įgytas ilgomis studijomis, stebėjimu ir patirtimi* (koks buvo jo paties). Juk gali atsitikti ir taip, kad per ilgas studijas sustiprėja ir įsitvirtina klaidinga nuomonė, o kur žmonės stato ant iškrypusių pamatų ir kuo aukštesnį statinį jie pastato, tuo didesnė būna griūtis; nuomonės ir sprendimai tų, kurie studijuoja ir tyrinėja vienodą laiką ir vienodai uoliai, yra ir turi būti skirtingi; todėl ne *juris prudentia*[11], arba pavaldžių teisėjų išmintimi, o šio mūsų dirbtinio žmogaus – valstybės – protu ir galia įvedami įstatymai. Kadangi valstybė per savo atstovą yra vienas asmuo, todėl retai pasitaiko įstatymų prieštaravimo, o jei tokių atsiranda, tas pats protas pajėgus juos pašalinti išaiškindamas ar pakeisdamas įstatymą. Visuose teismuose teisia suverenas, kuris yra valstybės asmuo. Pavaldus teisėjas privalo atsižvelgti į motyvus, kurie paskatino jo suvereną priimti tokį įstatymą, kad savo nuosprendį jis suderintų su juo, todėl toks nuosprendis yra jo suvereno nuosprendis, priešingu atveju tai bus jo paties ir neteisingas nuosprendis.

Priimtas įstatymas, jeigu jis nesuprantamas, nėra įstatymas. 8. Iš to, kad įstatymas yra įsakymas, o įsakymas yra įsakančiojo valios paskelbimas ar pareiškimas žodžiu, raštu ar kokia nors kita įtikinama forma, aišku, jog valstybės įsakymas yra įstatymas tik tiems, kurie gali jį suprasti. Silpnapročiams iš prigimties, vaikams ir pamišėliams kaip ir žvėrims įstatymas negalioja ir jie nesupranta, kas yra teisinga ir neteisinga, nes niekada neturėjo galios sudaryti kokį nors susitarimą ar suprasti jo padarinius, vadinasi, niekada neįsipareigojo įgalioti kokio nors suvereno veiksmų, kaip turi daryti tie, kurie sukuria sau valstybę. Panašiai įstatymų laužymu nekaltinami tie žmonės,

kurie iš prigimties ar dėl nelaimingo atsitikimo yra nepajėgūs apskritai suprasti įstatymus, taip pat nekaltinamas ir bet kuris žmogus, kuris ne dėl savo kaltės prarado galimybę suprasti kokį nors atskirą įstatymą, todėl, tiesą sakant, šis įstatymas jam nėra įstatymas. Taigi čia būtina išsiaiškinti, kokių įrodymų ir ženklų pakanka, norint žinoti, koks tai įstatymas, t. y. kokia yra suvereno valia, tiek esant monarchijai, tiek ir kitoms valdžios formoms.

Visi nerašyti įstatymai yra prigimtiniai įstatymai. Pirmiausia, jei tai yra įstatymas, kurio privalo laikytis visi be išimties pavaldiniai, ir jeigu jis yra nerašytas ir kaip nors kitaip nepaskelbtas tose vietose, kuriose būtų galima apie jį sužinoti, – tai prigimtinis įstatymas. Viskas, ką žmonės privalo žinoti, remdamiesi ne kitų žmonių žodžiais, o kiekvienas pasikliaudamas savo paties protu yra tai, kad įstatymas turi būti kažkas, kas neprieštarauja visų žmonių protui, ir tai gali būti ne joks kitas, o tik prigimtinis įstatymas. Todėl prigimtinių įstatymų nereikia nei spausdinti, nei skelbti, nes jie nusakomi šiuo vienu visame pasaulyje pripažintu teisingu sakiniu: *nedaryk kitam to, ką tu manytum esant neprotinga, jei tau pačiam tai padarytų kitas.*

Antra, jeigu yra įstatymas, kuris privalomas tik tam tikros visuomeninės padėties žmonėms ar tik vienam atskiram žmogui ir yra nerašytas ir nepaskelbtas žodžiu, tai irgi prigimtinis įstatymas; ir jis suprantamas iš tų pačių požymių ir ženklų, kurie išskiria tokios padėties žmones iš kitų pavaldinių. Kiekvienas įstatymas, nerašytas ar kokia nors kita forma nepaskelbtas to, kuris jį padarė įstatymu, gali būti pažintas tik to, kuris turi jam paklusti, protu, todėl yra ne vien pilietinis, bet ir prigimtinis įstatymas. Pavyzdžiui, jei suvereno paskirtas kuris nors valstybės tarnautojas negauna iš jo jokių rašytinių instrukcijų, ką jis turi daryti, jis privalo instrukcijomis laikyti tai,

ką jam diktuoja protas; taigi, jei suverenas paskiria kurį nors teisėją, tai pastarasis privalo suprasti, kad jo nuosprendis turi atitikti jo suvereno teisingumo supratimą; kadangi laikoma, kad suverenas visada siekia teisingumo, tai ir teisėjas privalo jo laikytis remdamasis prigimtiniu įstatymu. Arba jei suverenas paskiria ambasadorių, tai šis (visais klausimais, kurių nėra rašytose instrukcijose) turi vadovautis tuo, ką jam protas pataria kaip labiausiai atitinkantį jo suvereno interesus; ir taip turi elgtis visi aukščiausiosios valdžios, valstybės ir privatūs tarnautojai. Visas šias prigimtinio proto instrukcijas galima aprėpti vienu žodžiu: *ištikimybė*, kuri yra natūralaus teisingumo dalis.

Išskyrus prigimtinį įstatymą, visiems kitiems įstatymams būdinga tai, kad su jais žodžiu, raštu ar kokiu nors kitu iš anksto žinomu aukščiausiosios valdžios aktu turi būti supažindinti visi žmonės, kurie turės jų laikytis. Juk kito valią galima sužinoti arba iš jo žodžių ar veiksmų, arba numanyti iš jo ketinimų ir tikslų, kurie valstybės asmenyje privalo visada būti teisingi ir protingi. Senovėje, kol dar nebuvo paplitęs raštas, įstatymai dažnai būdavo sueiliuojami, kad paprasti žmonės patirtų malonumą juos dainuodami ar deklamuodami ir galėtų lengviau juos įsiminti. Todėl Saliamonas pataria žmogui prisirišti dešimtį įsakymų prie dešimties savo pirštų *(Pat 7, 3)*. Ir Mozė liepia Izraelio tautai mokyti savo vaikus įstatymų, kuriuos jis jai davė, atnaujindamas sutartį *(Įst 11, 19)*, kalbantis su jais apie tai tiek namuose, tiek kelyje, ir einant miegoti, ir keliantis, ir užsirašyti juos ant stulpų ir ant savo namų durų staktų, ir *(Įst 31, 12)* surinkti žmones, vyrus, moteris ir vaikus, kad klausytų jų skaitant.

Nėra jokio įstatymo, jei nežinomas to įstatymo leidėjas. Nepakanka, kad įstatymas būtų parašytas ir paskelbtas, dar reikia aiškių ženklų, kad tai yra suvereno valia. Kadangi privatūs asmenys, kai jie turi ar mano turintys

pakankamai galios užsitikrinti, kad galės įgyvendinti savo neteisėtus ketinimus ir saugiai pasiekti savo garbėtroškiškus tikslus, gali paskelbti kaip įstatymus tai, kas jiems paranku, neturėdami įstatymų leidžiamosios valdžios įgaliojimo ar netgi jai prieštaraudami. Todėl būtina ne tik paskelbti įstatymą, bet ir nurodyti jo autorių ir jo teisinę galią. Manoma, kad kiekvienoje valstybėje autorius arba įstatymų leidėjas yra (ir privalo būti) akivaizdus, nes tai yra suverenas, o būdamas paskirtas visų žmonių sutikimu esąs kiekvienam pakankamai žinomas. Ir nors žmonių neišmanymas ir naivus įsitikinimas savo saugumu dažniausiai yra tokie dideli, kad jie pamiršta jų valstybės įsteigimo pradžią ir negalvoja, kieno galia juos gina nuo priešų, remia jų pramonę ir veiklą bei atlygina jiems padarytą skriaudą; kadangi žmogui užtenka tik pagalvoti, kad jam neberūpi šis klausimas, tai ir negali būti pateisinamas nežinojimas, kam priklauso aukščiausioji valdžia. Tai yra prigimtinio proto įsakymas, vadinasi, tai ir akivaizdus prigimtinis įstatymas, kad joks žmogus negali silpninti galios tos valdžios, kurios globos jis pats reikalavo ar sąmoningai ją priėmė, kad ši apgintų jį nuo kitų. Todėl nežinoti, kas yra suverenas, gali žmogus tik dėl savo paties kaltės, kad ir ką stengtųsi įteigti blogi žmonės. Vienintelis sunkumas yra nustatyti, kad šį įstatymą išleido suverenas. Šį sunkumą įveikti padeda valstybinių registrų, valstybės tarybų, valstybės tarnautojų ir valstybinių antspaudų, kuriais visi įstatymai pakankamai patvirtinami, žinojimas.

Skirtumas tarp patvirtinimo ir galios suteikimo. Sakau, patvirtinami, o ne įgyja galią, nes patvirtinimas yra tik liudijimas ir užrašymas, o ne įstatymo galia, kuri yra vien suvereno įsakymas.

Įstatymą patvirtina pavaldus teisėjas. Jei žmogui kyla klausimas dėl teisės pažeidimo, besiremiančio prigimtiniu įstatymu, t. y. visuotiniu teisingumu, tai pakankamas prigimtinio įstatymo šiuo išskirtiniu atveju patvirtinimas yra teisėjo, įgalioto spręsti tokius atvejus, sprendimas, nes patarimas žmogaus, kuris profesionaliai tyrinėja teisę, nors bus ir naudingas norint išvengti ginčų, tačiau tai bus tik patarimas; išklausęs diskusijas, teisėjas turi pasakyti žmonėms, kas yra įstatymas.

Valstybiniai registrai. Jeigu kyla klausimas dėl rašytinio įstatymo pažeidimo ar nusikaltimo jam, kiekvienas žmogus, susipažinęs su registru ar paprašęs tai padaryti kitų, gali (jei to nori) pakankamai žinoti prieš nusikalsdamas, ar tai bus įstatymo pažeidimas, ar ne. Maža to, žmogus privalo tai padaryti, nes jeigu jis abejoja, ar tai, ką ketina daryti, yra teisėta ar neteisėta, ir norėdamas gali tai sužinoti, tai jo poelgis yra neteisėtas. Panašiai ir tas, kuris mano, kad jam padaryta skriauda, nes toks atvejis yra apibrėžtas rašytiniame įstatyme, su kuriuo jis pats ar kitų padedamas gali susipažinti ir juo vadovautis, ir jeigu žmogus įteikia skundą nesusipažinęs su įstatymu, jis elgiasi neteisingai ir išsiduoda veikiau turįs polinkį erzinti kitus žmones, o ne siekti, kad būtų atstatyta jo teisė.

Privilegijų raštai ir valstybinis antspaudas. Jeigu žmogui kyla abejonė, ar jis privalo paklusti kuriam nors valstybės pareigūnui, jis gali patikrinti jo įgaliojimus; pakanka jam pasižiūrėti jo įgaliojimų raštą, patvirtintą valstybiniu antspaudu, ar išgirsti jį perskaitytą, ar kaip nors kitaip tai susižinoti, jei to nori. Kiekvienas žmogus privalo visokeriopai stengtis susipažinti su tais rašytais įstatymais, kurie gali turėti įtakos jo būsimiems veiksmams.

Įstatymų aiškinimas priklauso aukščiausiajai valdžiai. Kai įstatymų leidėjas yra žinomas ir įstatymai yra pa-

skelbti ir išaiškinti ar įdiegti prigimtinio proto, vis dėlto čia dar trūksta vienos labai svarbios sąlygos, kad jie taptų privalomi. Juk ne raidė, o ketinimai arba prasmė, t. y. autentiškas įstatymo aiškinimas, atskleidžiantis įstatymų leidėjo jam suteiktą prasmę yra įstatymo esmė. Todėl visų įstatymų aiškinimas priklauso suvereniai valdžiai, o įstatymų aiškintojais gali būti tik suvereno, kuriam vienam pavaldinys privalo paklusti, paskirtieji. Priešingu atveju gudrus aiškintojas gali suteikti įstatymui visai kitą prasmę, negu jam suteikė suverenas, – taigi aiškintojas galėtų tapti įstatymų leidėju.

Visus įstatymus reikia aiškinti. Visus įstatymus, rašytus ir nerašytus, reikia aiškinti. Nerašytas prigimtinis įstatymas, nors ir lengvai suprantamas tiems, kurie nuolat ir be emocijų vadovaujasi savo prigimtiniu protu, todėl šio įstatymo pažeidėjams nėra jokio pateisinimo, tačiau kadangi labai mažai yra tokių žmonių, o galbūt nėra nė vieno, kurio kai kuriais atvejais neapakintų savimeilė ar kuri nors kita aistra, tai prigimtinis įstatymas dabar tapo visų labiausiai nesuprantamas, todėl jam reikia itin gabių aiškintojų. Rašyti įstatymai, jeigu jie trumpi, gali būti lengvai klaidingai suprasti dėl skirtingos vieno ar dviejų žodžių reikšmės; jeigu ilgi, jie yra dar neaiškesni dėl skirtingos daugelio žodžių reikšmės, tokie neaiškūs, kad joks rašytas įstatymas iš kelių ar daugelio žodžių negali būti suprastas, gerai nežinant galutinių priežasčių, dėl kurių tas įstatymas buvo priimtas; šias galutines priežastis žino įstatymų leidėjas, todėl įstatyme jam nėra kokių nors neatmezgamų mazgų – jie atmezgami arba išsiaiškinus to įstatymo priėmimo tikslus, arba priskiriant jam norimus tikslus (kaip kad Aleksandras savo kardu perkirto Gordijo mazgą[12]) įstatymų leidimo galia, o to joks kitas aiškintojas negali padaryti.

Įvairūs rašytojai negali autentiškai aiškinti įstatymo. Prigimtinių įstatymų aiškinimas valstybėje priklauso ne nuo etikos knygų. Rašytojų autoritetas be valstybės galios jų nuomonių nedaro įstatymais, nors ir būtų jos labai teisingos. Tai, ką aš parašiau šiame traktate apie dorovines vertybes ir apie jų būtinumą taikai įgyvendinti ir palaikyti, ne todėl dabartiniu metu yra įstatymas, jog tai akivaizdi tiesa, o todėl, kad visose pasaulio valstybėse tai yra pilietinio įstatymo dalis. Nors tai ir remiasi prigimtiniu protu, tačiau įstatymu tampa tik aukščiausiosios valdžios galia. Kitaip būtų didelė klaida prigimtinius įstatymus vadinti nerašytais įstatymais; apie juos prirašyta tiek daug tomų, kuriuose autoriai prieštarauja vienas kitam ir net patys sau.

Įstatymo aiškintojas yra teisėjas, priimdamas sprendimą vivâ voce kiekvienu konkrečiu atveju. Prigimtinio įstatymo aiškinimas yra sprendimas to teisėjo, kuris paskirtas aukščiausiosios valdžios tokiems ginčams, kurie remiasi šiuo įstatymu, išklausyti ir juos išspręsti; šis aiškinimas yra įstatymo taikymas konkrečiu atveju. Iš tiesų juk teisingumo aktu teisėjas tik svarsto, ar ieškovo reikalavimas neprieštarauja prigimtiniam protui ir teisingumui, todėl jo nuosprendis yra prigimtinio įstatymo aiškinimas; jis autentiškas ne dėl to, kad tai jo asmeninis sprendimas, o dėl to, kad jis priima jį suvereno įgaliotas; taigi šis sprendimas yra suvereno sprendimas, kuris tuo metu besibylinėjančioms šalims yra įstatymas.

Teisėjo nuosprendis neįpareigoja jo paties ar kito teisėjo priimti tokį patį nuosprendį panašiais atvejais ir vėliau. Kadangi nėra nei pavaldaus teisėjo, nei suvereno, kurie negalėtų suklysti, spręsdami apie teisingumą, todėl vėliau, jei kitu panašiu atveju jie nuspręs, kad teisingumą atitinka labiau priešingas nuosprendis, tai jis privalo jį padaryti. Jokio žmogaus klaida netampa jam įstatymu

ir neįpareigoja jo atkakliai jos laikytis. Tokia klaida (dėl tos pačios priežasties) nėra įstatymas ir kitiems teisėjams, nors jie ir yra prisiekę laikytis įstatymo. Mat klaidingas nuosprendis, nors padarytas suvereno įgaliojimu, su jo žinia ir pritarimu, laikantis tokių įstatymų, kurie gali būti pakeisti, yra naujas įstatymas tiems atvejams, kurie visiškai sutampa su tuo atveju, dėl kurio priimtas minėtas sprendimas; tačiau nekeičiamuose įstatymuose, o tokie yra prigimtiniai įstatymai, tokie klaidingi nuosprendžiai nėra įstatymai tam pačiam ar kitiems teisėjams panašiais atvejais vėliau. Valdovai keičiasi vienas po kito, vienas teisėjas išeina, kitas ateina; maža to, dangus ir žemė išnyks, tačiau neišnyks nė vienas prigimtinio įstatymo punktas, nes tai yra Amžinasis Dievo įstatymas. Todėl kada nors buvę ankstesnių teisėjų nuosprendžiai net visi kartu negali tapti įstatymu, jeigu jie prieštarauja prigimtinei teisei. Ir jokie ankstesnių teisėjų pavyzdžiai negali įteisinti neprotingo nuosprendžio ar atleisti dabartinį teisėją nuo rūpesčio ištirti, kur yra tiesa (tuo atveju, dėl kurio jis privalo spręsti), remiantis jo paties prigimtinio proto principais. Pavyzdžiui, prigimtiniam įstatymui prieštarauja *nuteisti nekaltą*. O nekaltas yra tas, kurį teismas išteisina ir teisėjas pripažįsta nekaltu. Imkime atvejį, kai žmogus yra kaltinamas kriminaliniu nusikaltimu, už kurį gresia mirties bausmė; žinodamas, kad jo priešai įtakingi ir pikti ir kad dažnai teisėjai būna paperkami ir šališki, jis pabėga bijodamas teismo proceso pasekmių; vėliau jis suimamas ir atiduodamas teismui; teisme jis įtikinamai įrodo, kad nepadarė to nusikaltimo, todėl išteisinamas, bet vis dėlto jis yra nuteisiamas turto konfiskavimu; tai jau akivaizdus nekaltojo nuteisimas. Todėl aš ir sakau, kad nėra tokios vietos pasaulyje, kur toks sprendimas galėtų būti prigimtinio įstatymo aiškinimas arba taptų įstatymu dėl ankstesnių teisėjų nuosprendžių. Juk tas, kuris taip nuteisė

pirmasis, nuteisė neteisingai, o joks neteisingumas negali būti vėlesnio teisėjų teisėjavimo pavyzdžiu. Rašytas įstatymas gali uždrausti nekaltiems žmonėms pabėgti nuo teismo ir jie gali būti nubausti už pabėgimą. Tačiau kad pabėgimas iš baimės būti neteisingai nuteistam laikomas jo kaltės įrodymu, kai žmogus buvo teismo išteisintas, prieštarauja prezumpcijos esmei, kurios negali būti po to, kai teismo nuosprendis jau priimtas. Tačiau su tokia prielaida sutinka vienas didelis nerašytų Anglijos papročių teisės žinovas. „Jeigu nekaltas žmogus, – sako jis, – yra kaltinamas sunkiu nusikaltimu ir iš baimės būti nubaustas pabėga, tai nors vėliau teismo ir būtų išteisintas, kaip nepadaręs šio nusikaltimo, tačiau, jeigu bus nustatyta, kad jis pabėgo apkaltintas šiuo nusižengimu, nepaisant jo nekaltumo, turi būti konfiskuotas visas jo kilnojamas ir nekilnojamas turtas ir atimtos turtinės bei pareigybinės teisės. Šio konfiskavimo atveju įstatymas nepripažįsta jokio įrodymo, paneigiančio įstatymo prielaidą, kuri pagrįsta jo pabėgimu". Taigi čia jūs matote, jog „teismo išteisintas žmogus, nepaisant jo nekaltumo" (be to, joks rašytas įstatymas nedraudžia jam pabėgti), po savo išteisinimo, „remiantis įstatymo prielaida", nuteisiamas viso jo turimo turto konfiskavimu. Jeigu įstatymas, remdamasis jo pabėgimu, daro prielaidą, kad jis padarė kriminalinį nusikaltimą, už kurį gresia mirties bausmė, nuosprendis turėtų atitikti nusikaltimo prigimtį; jeigu prielaida daroma ne iš nusikaltimo fakto, tai už ką jis turi prarasti savo turtą? Todėl šitai nėra Anglijos įstatymas, o bausmė pagrįsta ne įstatymo, o teisėjų prielaida. Įstatymui prieštarauja ir teiginys, kad negalimas joks įrodymas, paneigiantis teisinę prielaidą. Priešingai, visi teisėjai, aukščiausieji ir žemesnieji, atsisakydami išgirsti įrodymą, nevykdo teisingumo; ir nors nuosprendis gali būti teisingas, tačiau teisėjai, kurie nuteisia nesusipažinę su jiems pateiktais įrodymais,

yra neteisingi, – o jų prielaida yra vien išankstinis nusistatymas, kurio negali turėti joks teisėjas, spręsdamas bylą, nors jis ir galėtų remtis kokiais nors ankstesniais nuosprendžiais ar pavyzdžiais. Yra ir daugiau tokio pobūdžio pavyzdžių, kai žmonių sprendimai buvo iškreipti, pasitikint precedentais; tačiau jau pakankamai parodyta, kad nors teisėjo nuosprendis ir yra įstatymas besibylinėjančiai šaliai, jis nėra įstatymas naujam teisėjui, kuris užims ankstesniojo vietą.

Panašiai būna, kai iškyla rašytų įstatymų reikšmės klausimas; jų aiškintojas nėra tas, kuris rašo jų komentarus. Mat komentarus dažniausiai lengviau klaidingai aiškinti, negu tekstą, todėl jiems reikia naujų komentarų; taigi nebūtų galo tokiam aiškinimui. Ir jeigu nėra aiškintojo, kurį įgaliojo suverenas ir nuo kurio aiškinimų pavaldūs teisėjai neturi nukrypti ar atsitraukti, aiškintojais gali būti tik paprasti teisėjai, kaip ir nerašytų įstatymų atveju, ir jų nuosprendžiai turi būti tų, kurie bylinėjasi, laikomi įstatymais tuo konkrečiu atveju, bet negali įpareigoti kitų teisėjų panašiais atvejais paskelbti panašius nuosprendžius. Mat teisėjas gali klysti aiškindamas net rašytus įstatymus, tačiau jokio pavaldaus teisėjo klaida negali pakeisti įstatymo, kuris yra bendras suvereno nuosprendis.

Skirtumas tarp įstatymo raidės ir esmės. Rašytuose įstatymuose žmonės dažniausiai skiria įstatymo raidę nuo esmės (sentence). Ir tai teisinga, jei įstatymo raidė suprantama kaip viskas, ką galima suprasti vien iš pačių žodžių. Juk beveik visi žodžiai yra daugiareikšmiai patys savaime ar vartojami metaforiškai ir gali būti pavartoti daugeliu reikšmių, tuo tarpu įstatymas yra vienareikšmis. Tačiau jeigu įstatymą suprantame paraidžiui, tada įstatymo raidė ir jo esmė, arba ketinimas, yra tas pat, nes paraidinė reikšmė yra ta, kurią įstatymo leidėjo ketinimu privalo reikšti įstatymo raidė. Visada manoma, kad įstatymo leidėjo ketinimas yra teisingumas, nes kitaip manyti apie

suvereną teisėjas negali, nes tai būtų didelis suvereno įžeidimas. Todėl jeigu įstatymo žodžių nepakanka protingam nuosprendžiui priimti, teisėjas privalo papildomai vadovautis prigimtiniu įstatymu, o jei atvejis labai sunkus, nuosprendį atidėti, kol gaus kokius nors didesnius įgaliojimus. Pavyzdžiui, rašytas įstatymas skelbia, kad žmogus, jėga išvarytas iš savo namų, turi būti jėga į juos sugrąžintas. Bet, tarkime, atsitiko taip, kad žmogus per neapdairumą paliko savo namus atvirus ir sugrįžęs į juos buvo jėga neįsileistas; šiuo atveju nėra jokio specialaus įstatymo. Betgi akivaizdu, kad šį atvejį apima tas pats įstatymas, nes kitaip apskritai niekas negalėtų jo apginti, o tai, reikia manyti, prieštarauja įstatymo leidėjo ketinimui. Arba vėl: įstatymas skelbia, kad teisėjas privalo teisti vadovaudamasis liudytojų parodymais. Antai žmogus neteisingai kaltinamas kokiu nors nusikaltimu, kurį, teisėjas aiškiai mato, padarė kas nors kitas, o ne kaltinamasis. Šiuo atveju teisėjas negali nei laikytis įstatymo raidės ir nubausti nekaltą, nei priimti nuosprendį, prieštaraujantį liudytojų parodymams, nes būtų prasilenkta su įstatymo raide. Todėl teisėjas turi kreiptis į suvereną, kad šis paskirtų kitą teisėją, o jis pats dalyvautų kaip liudytojas. Taigi nepatogumas, kuris atsiranda laikantis vien rašyto įstatymo žodžių, gali jam padėti atskleisti įstatymo intenciją ir jį kuo geriausiai paaiškinti; nors joks keblumas negali pateisinti nuosprendžio, prieštaraujančio įstatymui. Juk kiekvienas teisėjas, sprendžiantis, kas yra teisinga, o kas neteisinga, negali spręsti, kas patogu ar nepatogu valstybei.

Teisėjui reikalingi sugebėjimai. Sugebėjimai, reikalingi geram įstatymo aiškintojui, t. y. geram teisėjui, nėra tie patys, kurių reikia advokatui, privalančiam gerai išstudijuoti įstatymus. Mat teisėjas apie nusikaltimo faktą turi spręsti vien iš liudytojų parodymų, o įstatymą jis turi

žinoti vien iš suvereno statutų ir konstitucijų, kuriais remiasi besibylinėjančios šalys arba kuriuos jam pateikia kas nors, turintis suvereno įgaliojimus. Teisėjui nebūtina rūpintis iš anksto, ką jis nuspręs, nes tai, ką jis turės pasakyti apie nusikaltimo faktą, sužinos iš liudytojų, o tai, ką jis turės pasakyti apie įstatymą, sužinos vykstant procesui iš besibylinėjančių šalių pareiškimų ir iš tų, kurie turi teisę aiškinti įstatymą vietoje. Anglijos parlamento lordai buvo teisėjai, jie išklausydavo ir išspręsdavo daugumą sunkių bylų, tačiau tik nedaugelis iš jų gerai išmanė įstatymus, o dar mažiau jų buvo profesionalūs teisininkai, ir nors jie konsultuodavosi su įstatymų leidėjais, paskirtais šiuo tikslu dalyvauti jų parlamento posėdžiuose, tačiau tik patys lordai turėjo teisę priimti nuosprendį. Panašiai paprastuose teismuose teisėjais yra dvylika bendruomenės žmonių, kurie priima nuosprendį ne tik dėl nusikaltimo fakto, bet ir dėl teisės, ir skelbia nuosprendį ieškovo arba atsakovo naudai, t. y. jie yra ne tik nusikaltimo fakto, bet ir teisės teisėjai; nusikaltimo klausimu jie ne tik nusprendžia, ar jis buvo įvykdytas, bet taip pat, ar tai buvo *žmogžudystė, nužudymas, išdavystė, užpuolimas* ir pan., o tai jau yra teisiniai apibrėžimai; kadangi manoma, kad jie patys nežino įstatymų, ten yra vienas juristas, įgaliotas aiškinti jiems įstatymus tuo konkrečiu atveju, kurį jie nagrinėja kaip teisėjai. Jeigu teisėjai nusprendžia priešingai jo nuomonei, jie negali būti kaip nors už tai nubausti, nebent paaiškėtų, kad jie tai padarė prieš savo sąžinę ar buvo papirkti.

Geras teisėjas, arba geras įstatymų aiškintojas, yra dėl šių savybių: pirmiausia dėl *gero* svarbiausio prigimtinio įstatymo, vadinamo *teisingumu, supratimo,* kuris priklauso ne nuo kitų žmonių veikalų skaitymo, o nuo paties žmogaus įgimto proto gerumo ir nuo mąstymo (meditation); manoma, kad jis labiausiai būdingas tiems, kurie turi dau-

giausia laisvo laiko ir yra labiausiai linkę apie tai mąstyti. Antra, dėl *paniekos nereikalingam turtui* ir privilegijoms bei paaukštinimams. Trečia, *dėl sugebėjimo sprendžiant išvengti visokios baimės, pykčio, neapykantos, meilės ir užuojautos.* Galiausiai, ketvirta, *dėl kantrybės išklausyti, didelio dėmesingumo klausant ir geros atminties, padedančios išlaikyti galvoje, apmąstyti ir pritaikyti tai, kas girdėta.*

Įstatymų skirstymas. Įstatymai buvo skirstomi ir dalijami įvairiai, nelygu, kokiais metodais naudojosi žmonės, rašę apie juos. Juk šis skirstymas priklauso ne nuo pačių įstatymų prigimties, o nuo rašytojo tikslo ir nuo jo naudojamo metodo. Justiniano *Pamokymuose*[13] randame septynias pilietinių įstatymų rūšis:

1. *Princepso ediktai, konstitucijos* ir *potvarkiai*, nes jis buvo sutelkęs visą liaudies valdžią. Į juos panašūs yra Anglijos karalių potvarkiai.

2. *Visos Romos liaudies dekretai* (kartu ir senato), jeigu jie buvo *senato* pateikti balsuoti. Tai buvo įstatymai, iš pradžių aukščiausiosios valdžios, priklausiusios liaudžiai, valia, ir tie iš jų, kurių nepanaikino imperatoriai, tapo įstatymais imperatoriaus valdžios galia. Juk visi privalomi įstatymai laikomi, įstatymais, nes jie remiasi galia to, kuris turi valdžią juos atšaukti. Į šiuos įstatymus kai kuo panašūs Anglijos parlamento aktai.

3. *Liaudies susirinkimo* (be senato) *dekretai*, jeigu juos pateikė balsuoti liaudies *tribūnas*. Mat tie iš jų, kurie nebuvo panaikinti imperatorių, liko įstatymais imperatoriškąja galia. Panašūs į juos Anglijos bendruomenių rūmų potvarkiai.

4. *Senatus consulta*, t. y. *senato nutarimai*, nes kai Romos tauta tapo tokia gausi, kad buvo nepatogu ją surinkti, imperatoriai manė esant tikslinga, kad žmonės tartųsi su senatu, o ne su tauta. Ir jie šiek tiek panašūs į Valstybės tarybos aktus.

5. *Pretorių* ir (kai kuriais atvejais) *edilų ediktai;* tai nelyg aukščiausiųjų teisėjų Anglijos teismuose nutarimai.

6. *Responsa prudentum,* t. y. sprendimai ir nuomonės tų teisininkų, kuriuos imperatorius įgaliojo aiškinti įstatymą ir duoti atsakymą tiems, kurie prašys jų patarimo dėl teisės dalykų; teisėjai, darydami nuosprendį, imperatoriaus konstitucijų buvo įpareigoti tų atsakymų laikytis. Tie sprendimai būtų panašūs į Anglijos teismo jau išspręstų bylų protokolus, jeigu Anglijos teisė verstų teisėjus jais vadovautis. Bet Anglijos paprotinės teisės teisėjai iš tiesų yra ne teisėjai, o *juris consulti,* kurių teisėjai, t. y. lordai arba dvylika prisiekusiųjų, turi prašyti patarimo teisės klausimais.

7. Taip pat *nerašyti papročiai,* kurie iš esmės yra įstatymo mėgdžiojimas, tyliu imperatoriaus pritarimu tuo atveju, jeigu ji neprieštarauja prigimtiniam įstatymui, yra įstatymas.

Įstatymai dar skirstomi į *prigimtinius* ir *teigiamuosius. Prigimtiniai* yra tie, kurie egzistavo amžinai ir yra vadinami ne tik *prigimtiniais,* bet ir *doroviniais* įstatymais, jų pagrindas yra tokios moralinės vertybės, kaip teisingumas, nešališkumas, kitos dvasinės savybės, kurios nuteikia žmogų taikai ir geraširdiškumui, apie ką aš jau kalbėjau keturioliktame ir penkioliktame skyriuose.

Teigiamieji įstatymai neegzistavo amžinai, jie tapo įstatymais valia tų, kurie turėjo aukščiausiąją valdžią kitiems žmonėms, ir yra arba rašyti, arba žinomi žmonėms kokiu nors kitu įstatymų leidėjo valios įrodymu.

Kitoks įstatymų skirstymas. Savo ruožtu kai kurie teigiamieji įstatymai yra *žmogiškieji,* kai kurie – *dieviškieji.* Iš žmogiškųjų teigiamųjų įstatymų vieni yra *skirstomieji,* kiti – *baudžiamieji. Skirstomieji* apibrėžia pavaldinių teises, paskelbdami kiekvienam žmogui, kokios yra jo teisės, kuriomis remdamasis jis įgyja ir išsaugo žemės ar turto

nuosavybę ir veikimo teisę arba laisvę; šie įstatymai adresuoti visiems pavaldiniams. *Baudžiamieji* skelbia, kokia bausmė turi būti paskirta įstatymų pažeidėjams, adresuoti tarnautojams ir pareigūnams, kurie paskirti vykdyti įstatymą. Nors visi žmonės turėtų žinoti, kokios bausmės nustatytos iš anksto už įstatymo pažeidimą, vis dėlto įstatymas adresuotas ne nusikaltėliui (iš kurio negalima tikėtis, kad jis pats sąžiningai nubaus pats save), o valstybės tarnautojams, paskirtiems prižiūrėti, kad bausmė būtų įvykdyta. Baudžiamieji įstatymai kartu su skirstomaisiais dažniausiai yra rašytiniai įstatymai ir kartais vadinami nuosprendžiais, nes visi įstatymai yra bendri įstatymų leidėjo nuosprendžiai arba sprendimai, kaip ir kiekvienas atskiras nuosprendis yra įstatymas tam, kurio byla nagrinėjama.

Dieviškieji teigiamieji įstatymai, ir kaip galima sužinoti, kad tai įstatymai. *Dieviškieji teigiamieji įstatymai* (nes prigimtiniai įstatymai, būdami amžini ir visuotiniai, yra dieviški), būdami Dievo įsakymai (ne amžini ir ne visuotinai skirti visiems žmonėms, o tik kuriai nors vienai tautai ar konkretiems asmenims), tokiais paskelbiami tų, kuriuos Dievas įgaliojo juos paskelbti. Tačiau kaip galima sužinoti, kad žmonės, kurie skelbia kai kuriuos teigiamuosius įstatymus esant dieviškus, iš tikrųjų yra Dievo įgalioti? Dievas gali antgamtiniu būdu paliepti žmogui paskelbti šiuos įstatymus kitiems žmonėms. Kadangi įstatymo esmė yra ta, kad tas, kuris privalės jo laikytis, turi būti įsitikinęs, jog skelbiantysis įstatymą iš tiesų yra įgaliotas, o kad jis įgaliotas Dievo, natūraliai negalime sužinoti: *kaip be antgamtinio apreiškimo žmogus gali būti tikras, kad tas, kuris skelbia įstatymą, gavo tokį apreiškimą, ir kaip jis gali būti įpareigotas paklusti tam įstatymui?* Dėl pirmojo klausimo, kaip žmogus gali būti įsitikinęs kito apreiškimu, pats negavęs tokio specialiai jam skirto apreiškimo, tad

akivaizdu, kad tai yra neįmanoma. Nors žmogų ir gali paskatinti tikėti tokiu apreiškimu stebuklai, kuriuos jis regi aną darant, ar nepaprastas jo gyvenimo šventumas, ar nepaprasta išmintis, ar nepaprastai sėkmingi jo veiksmai, kaip nepaprastos Dievo malonės ženklai, tačiau jie nėra įtikinami specialaus apreiškimo įrodymai. Stebuklai yra stebuklingi darbai, bet tai, kas yra stebuklinga vienam, kitam gali būti nestebuklinga. Šventumas gali būti apsimestas, o akivaizdi sėkmė šiame pasaulyje dažniausiai yra Dievo duota paprastu ir natūraliu būdu. Todėl joks žmogus negali neklysdamas savo įgimtu protu sužinoti, kad kas nors gavo antgamtišką Dievo valios apreiškimą. Jis gali tik stipriau ar silpniau tikėti, nelygu, ar tie apreiškimo ženklai atrodo įtikinamesni, ar mažiau tikėtini.

Antrasis klausimas, kaip žmogus gali būti įpareigotas klausyti to įstatymo, nėra labai sunkus. Jeigu skelbiamas įstatymas neprieštarauja prigimtiniam įstatymui, kuris neabejotinai yra Dievo įstatymas, ir jeigu jis sutinka jo klausyti, jis pats save įpareigoja. Sakau, įpareigojamas jo klausyti, bet neįpareigojamas juo tikėti, nes žmonių tikėjimas ir jų slaptos mintys nepaklūsta įsakymams, o pasiduoda tik Dievo įtaigai paprastu ar antgamtiniu būdu. Tikėjimas antgamtiniu įstatymu nėra jo įvykdymas, tai tik pritarimas jam, ir ne pareiga Dievui, o dovana, kurią Dievas nemokamai duoda kam patinka, lygiai kaip ir netikėjimas nėra kurio nors Jo įstatymo pažeidimas, tai tik jų visų (išskyrus prigimtinius įstatymus) atmetimas. Tačiau tai, ką čia kalbu, taps dar aiškiau, remiantis Šventojo Rašto teikiamais šiuo požiūriu pavyzdžiais ir liudijimais. Sutartis, kurią Dievas sudarė su Abraomu antgamtiniu būdu, buvo tokia: *„Štai Sandora, kurios laikysies, tarp manęs ir tavęs ir tavo palikuonių po tavęs" (Pr 17, 10).* Abraomo palikuonys neturėjo to apreiškimo ir apskritai jų dar nebuvo, tačiau jie yra šios Sandoros dalyviai ir privalo paklus-

ti tam, ką Abraomas paskelbs jiems kaip Dievo įstatymą; jie privalėjo klausyti, nes jų pareiga klausyti savo tėvų, kurie (jeigu jie nepavaldūs jokiai kitai žemiškai valdžiai, kaip buvo Abraomo atveju) turi aukščiausiąją valdžią savo vaikams ir tarnams. Tačiau, kai Dievas sako Abraomui: *Tavyje bus palaimintos visos žemės tautos, nes aš žinau, kad tu įsakysi savo vaikams ir savo namams po savęs sergėti Viešpaties kelią ir daryti teismą ir teisybę*, akivaizdu, kad jo šeimos, neturėjusios apreiškimo, paklusnumą nulėmė jos ankstesnis įsipareigojimas klausyti savo suvereno. Vienas Mozė įkopė į Sinajaus kalną pasikalbėti su Dievu, tuo tarpu tautai buvo uždrausta artintis prie jo, bauginant mirtimi, tačiau ji buvo įpareigota paklusti viskam, ką Mozė paskelbė jai kaip Dievo įstatymą. Ji buvo įpareigota remiantis vien savo pačios paklusimu: *„Tu mums kalbėk, ir mes klausysime, tenekalba mums Dievas, kad nenumirtume!" (Iš 20, 19).* Iš šių dviejų vietų pakankamai aiškiai matyti, kad valstybėje pavaldinys, neturintis aiškaus ir neabejotino apreiškimo, specialiai jam apreiškiančio Dievo valią, privalo paklusti tokiam valstybės įsakymui; jeigu žmonėms būtų suteikta laisvė laikyti Dievo įsakymais savo pačių sapnus ir fantazijas ar kitų privačių asmenų sapnus ir fantazijas, tai retai kada du žmonės sutartų, kas yra Dievo įsakymas, tačiau iš pagarbos jiems kiekvienas niekintų valstybės įsakymus. Todėl iš to darau išvadą, kad visais atvejais, kurie nėra priešingi dorovės (t. y. prigimtiniam) įstatymui, visi pavaldiniai privalo paklusti įstatymams, kaip dieviškiems, o tokiais yra skelbiami valstybės įstatymai. Taip pataria ir kiekvieno žmogaus sveikas protas, nes kas neprieštarauja prigimtiniam įstatymui, tas gali būti paskelbtas įstatymu aukščiausiąją valdžią turinčiųjų vardu, ir nėra jokios priežasties, dėl kurios žmonės būtų mažiau įpareigoti jo klausyti, negu jis būtų skelbiamas Dievo vardu. Be to, nėra pasauly vietos, kur žmonėms

būtų leista pripažinti kitus Dievo įstatymus, negu tie, kuriuos tokiais skelbia valstybė. Krikščioniškos valstybės baudžia tuos, kurie maištauja prieš krikščionių religiją, o kitos valstybės persekioja tuos, kurie skelbia kokią nors jų uždraustą religiją. Juk ten, kur nėra valstybės reguliavimo, teisingumas (kuris yra prigimtinis įstatymas, todėl ir amžinas Dievo įstatymas) reikalauja, kad kiekvienas žmogus galėtų lygiai naudotis laisve.

Dar vienas įstatymų skirstymas. Įstatymai dar skirstomi į *pagrindinius* ir *šalutinius*; tačiau iš jokio autoriaus aš negalėjau sužinoti, ką reiškia pagrindinis įstatymas. Vis dėlto toks įstatymų skirstymas gali būti prasmingas.

Kas yra pagrindinis įstatymas. Pagrindinis įstatymas kiekvienoje valstybėje yra tas, be kurio valstybė griūva, visiškai sužlunga ir išnyksta, kaip pastatas, kurio pamatai išardyti. Todėl pagrindinis įstatymas yra tas, kuris įpareigoja pavaldinius palaikyti kiekvieną valdžią, kuri duota suverenui, – monarchui ar aukščiausiajam susirinkimui, – be kurios valstybė negali išlikti; pavyzdžiui, teisė skelbti karą ir sudaryti taiką, skirti teisėjus, parinkti pareigūnus ir suvereno teisė daryti viską, ką jis laikys būtina visuomenės labui. Įstatymas, kurio panaikinimas nesukelia valstybės suirimo, vadinamas šalutiniu, pavyzdžiui, įstatymai dėl vieno ir kito pavaldinio ginčų. Tiek apie įstatymų skirstymą.

Skirtumas tarp įstatymo ir teisės. Esu pastebėjęs, kad žodžius *lex civilis* ir *jus civile*, t. y. *įstatymas* ir *civilinė teisė*, net mokyčiausi autoriai vartoja kaip papuola, kalbėdami apie tą patį dalyką, tačiau to neturėtų būti, nes *teisė* yra *laisvė*, būtent ta laisvė, kurią mums suteikia pilietinis įstatymas. O *pilietinis įstatymas* yra *įpareigojimas* ir atima iš mūsų tą laisvę, kurią mums davė prigimtinis įstatymas. Iš prigimties kiekvienas žmogus turi teisę apsiginti savo paties jėgomis ir preventyviai užpulti įtartiną kaimyną.

Pilietinis įstatymas atima iš mūsų šią laisvę tais atvejais, kai įstatymas mus gina. Taigi *lex* skiriasi nuo *jus*, kaip ir *įpareigojimas* nuo *laisvės*.

Ir tarp įstatymo ir chartijos. Kaip papuola vartojami tam pačiam dalykui žymėti ir *įstatymai* bei *chartijos*. Tačiau chartijos – suvereno dovanos – yra ne įstatymai, o atleidimai nuo įstatymo. Įstatyme vartojami žodžiai *jubeo, injungo – aš įsakau ir reikalauju*, o chartijoje yra – *dedi, concessi – aš daviau, suteikiau;* tačiau kas duota ar dovanota žmogui, nėra jam primesta įstatymo. Įstatymas turi būti privalomas visiems valstybės pavaldiniams, tuo tarpu laisvė ar chartija yra suteikiama tik vienam žmogui ar kai kuriems žmonėms. Mat pasakyti, kad visi žmonės valstybėje turi laisvę kuriuo nors vienu klausimu, būtų tas pat, kad šiuo klausimu nebuvo išleista jokio įstatymo, arba jeigu jis buvo išleistas, tai dabar yra panaikintas.

Dvidešimt septintas skyrius

APIE NUSIKALTIMUS, IŠTEISINIMUS IR KALTĘ ŠVELNINANČIAS APLINKYBES

Kas yra nuodėmė. NUODĖMĖ yra ne tik nusižengimas įstatymui, bet ir visiška nepagarba įstatymų leidėjui. Tokia nepagarba kartu yra visų jo įstatymų nepaisymas. Todėl nuodėmė gali būti ne tik poelgio *vykdymas* ar įstatymo uždraustų žodžių sakymas arba *nevykdymas* to, ką liepia įstatymas, bet ir *ketinimas* ar tikslas jam nusižengti. Ketinimas pažeisti įstatymą tam tikra prasme yra nepagarba tam, kuris privalo reikalauti, kad jo būtų laikomasi. Mėgautis vien svajonėse turimu kito žmogaus turtu, tarnais ar jo žmona, neturint jokio ketinimo atimti juos iš jo jėga ar gudrybe, nėra įstatymo, kuris sako *negeisk*, pažeidimas, taip pat nėra nuodėmė ir malonumas, kurį žmo-

gus gali patirti įsivaizduodamas ar svajodamas apie to žmogaus, iš kurio jis nesitiki nieko kito, o vien tik skriaudų ir nemalonumų, mirtį; nuodėmė yra tik sprendimas atlikti kokį nors veiksmą, kuris tokią svajonę paverstų tikrove. Patirti malonumą įsivaizduojant, kas žmogui būtų malonu, jeigu taip būtų iš tikrųjų, yra aistra, tokia būdinga tiek žmogaus, tiek ir kiekvienos kitos gyvos būtybės prigimčiai, kad laikyti tai nuodėme būtų tas pats, kaip laikyti nuodėme, jog esi žmogus. Turėdamas tai omeny, aš manau, kad pernelyg griežti ir patiems sau, ir kitiems yra tie, kurie mano, kad pirmasis sielos jaudulys (nors ir tramdomas Dievo baimės) yra nuodėmė. Tačiau pripažįstu, kad geriau jau klysti šia kryptimi, nei priešinga.

Kas yra nusikaltimas. NUSIKALTIMAS – tai nuodėmė, nes padaryta (veiksmu ar žodžiu) tai, ką draudžia įstatymas, ar nepadaryta to, ką jis liepia. Vadinasi, kiekvienas nusikaltimas yra nuodėmė, bet ne kiekviena nuodėmė yra nusikaltimas. Ketinti pavogti ar nužudyti yra nuodėmė, nors šis ketinimas niekada nebūtų pareikštas nei žodžiu, nei parodytas veiksmu, nes Dievas, kuris žino žmogaus mintis, gali jį tuo apkaltinti; tačiau kol šis ketinimas nepaaiškės žengus kokį nors žingsnį ar ištarus žodį, kuriuo remdamasis žemiškasis teisėjas jo ketinimą gali imti įrodinėti, jis nevadinamas nusikaltimu; šį skirtumą graikai nusakė žodžiais: *ἁμάρτημα* ir *ἔγκλημα* arba *αἰτία*, kurių pirmasis (verčiamas „*nuodėme*") reiškė visokį nukrypimą nuo įstatymo, o du kiti (verčiami „*nusikaltimu*") reiškia tik tokią nuodėmę, kuria vienas žmogus gali apkaltinti kitą. Tačiau ketinimais, kurie niekada nepasireiškia jokiu išoriniu veiksmu, joks žmogus negali apkaltinti kito žmogaus. Panašiai romėnai žodžiu *peccatum*, t. y. *nuodėme*, pažymi visokį nukrypimą nuo įstatymo, bet žodžiu *crimen* (kuris kildinamas iš *cerno*, o tai reiškia *atskleisti*) jie

žymi tik tas nuodėmes, kurios gali būti atskleistos teisėjui, todėl nėra vien ketinimai.

Ten, kur nėra pilietinio įstatymo, ten nėra ir nusikaltimo. Iš šio nuodėmės santykio su įstatymu ir nusikaltimo santykio su pilietiniu įstatymu galima padaryti išvadą, kad, pirma, ten, kur nustoja veikti įstatymas, nebelieka ir nuodėmės. Tačiau prigimtinis įstatymas yra amžinas, todėl susitarimų nesilaikymas, nedėkingumas, pasipūtimas ir visi poelgiai, priešingi kokioms nors moralinėms vertybėms, niekada nenustoja buvę nuodėme. Antra, nustojus veikti pilietiniam įstatymui, nebėra ir nusikaltimų, nes nebelikus jokių kitų įstatymų, išskyrus tik prigimtinį įstatymą, niekas negali būti apkaltintas, nes kiekvienas žmogus yra pats sau teisėjas ir gali būti apkaltintas tik savo paties sąžinės ir išsiteisinti, remdamasis savo ketinimų teisumu. Jeigu jo ketinimas yra teisingas, tai jo poelgis nėra nuodėmė; priešingu atveju – jo poelgis yra nuodėmė, bet ne nusikaltimas. Trečia, nustojus egzistuoti aukščiausiajai valdžiai, nustoja egzistuoti ir nusikaltimai, nes kur nėra tokios valdžios, ten nėra ir ginančio įstatymo, todėl kiekvienas turi teisę gintis savomis jėgomis; juk negalima manyti, kad kas nors, įsteigiant aukščiausiąją valdžią, būtų atsižadėjęs savo teisės į savo paties gyvybę, kurios saugumui ir buvo įkurta suvereno valdžia. Bet privalu suprasti, kad tai taikoma tik tiems, kurie patys neprisidėjo prie juos gynusios valdžios nuvertimo, nes toks nuvertimas yra nusikaltimas nuo pat pradžių.

Prigimtinio įstatymo nežinojimas niekam negali būti pasiteisinimas. Kiekvieno nusikaltimo priežastis yra koks nors supratimo trūkumas, ar kokia nors samprotavimo klaida, arba netikėta aistrų galia. Supratimo trūkumas yra *nežinojimas;* samprotavimo klaida – *klaidinga nuomonė.* Nežinojimas būna trejopas: *įstatymo* nežinojimas, *suvereno* nežinojimas ir *bausmės* nežinojimas. Dėl prigimtinio įstaty-

mo nežinojimo niekas negali būti išteisintas, nes yra manoma, kad kiekvienas subrendęs žmogus žino, jog jis neturi daryti kitam to, ko jis nenorėtų, kad būtų padaryta jam pačiam. Todėl nesvarbu, kur žmogus nuvyktų, jeigu jis padaro ką nors, kas prieštarauja prigimtiniam įstatymui, jis padaro nusikaltimą. Jei žmogus atvyksta iš Indijos čia ir įtikinėja žmones priimti naują religiją ar moko juos ko nors, kas prieštarauja šalies įstatymams, nors jis ir būtų įsitikinęs, jog tai, ko jis moko, yra teisinga, jis daro nusikaltimą ir gali būti teisingai už tai nubaustas; ir ne vien todėl, kad jo mokslas yra klaidingas, bet ir dėl to, kad jis daro tai, kam jis pats nepritartų, jei taip darytų kas nors kitas, būtent, jei jis nuvykęs į jo šalį stengtųsi ten pakeisti religiją. Tačiau pilietinio įstatymo nežinojimas gali būti pasiteisinimas žmogui svetimoje šalyje tol, kol su šiuo įstatymu jis nebuvo supažindintas, nes iki to laiko joks pilietinis įstatymas jam nėra privalomas.

Pilietinio įstatymo nežinojimas kartais gali būti pasiteisinimas. Jeigu šalies pilietinis įstatymas žmonėms nėra pakankamai aiškiai paskelbtas, kad panorėję galėtų su juo susipažinti, o veiksmas neprieštarauja prigimtiniam įstatymui, pilietinio įstatymo nežinojimas yra geras pasiteisinimas. Kitais atvejais šio įstatymo nežinojimas nėra pasiteisinimas.

Nežinojimas, kas yra suverenas, nėra pasiteisinimas. Nežinojimas, kas yra aukščiausioji valdžia žmogaus įprastoje gyvenamoje vietoje, jo nepateisina, nes jis privalėtų žinoti, kokia valdžia jį čia gina.

Nežinojimas, kokia bausmė laukia, nėra pasiteisinimas. Ten, kur įstatymas yra paskelbtas, nežinojimas, kokia bausmė laukia, nėra pasiteisinimas. Žmogus, pažeisdamas įstatymą, kuris be bausmės baimės būtų ne įstatymas, o tušti žodžiai, privalo susilaukti bausmės, nors ir nežino, kokia už tai jo laukia, nes, kas laisva valia ką

nors padaro, tas sutinka su visomis žinomomis savo veiksmo pasekmėmis, o bausmė kiekvienoje valstybėje yra žinoma įstatymų pažeidimo pasekmė; jeigu ta bausmė yra jau nustatyta įstatymo, jis privalo būti nubaustas, jei ne, tada jis yra baudžiamas arbitro savarankiškai parinkta bausme. Juk teisinga, kad tas, kuris pažeidžia įstatymą, paklūsta tik savo paties valiai, todėl turi būti nubaustas bausme, kuri priklauso tik nuo valios to, kurio įstatymas yra pažeistas.

Bausmės, paskelbtos prieš padarant nusikaltimą, atleidžia nuo griežtesnės po to. Tačiau, kai bausmė yra nurodyta pačiame įstatyme kartu su nusikaltimu arba būdavo skiriama panašiais atvejais, tuomet nusikaltėlis yra atleidžiamas nuo griežtesnės bausmės. Jeigu iš anksto žinoma bausmė nėra pakankamai didelė, kad atgrasytų žmones nuo nusikaltimo, ji yra skatinimas taip padaryti; kadangi žmonės, palyginę savo neteisėto poelgio naudą su žala, kurią jiems gali padaryti bausmė, tai iš prigimties jie būtinai pasirenka tai, kas jiems atrodo būsią naudingiau; todėl, kai jie nubaudžiami griežčiau, nei anksčiau buvo numatyta įstatyme, ar griežčiau, negu už tą patį nusikaltimą buvo nubausti kiti, vadinasi, juos sugundė ir apgavo įstatymas.

Veiksmas negali būti traktuojamas kaip nusikaltimas, remiantis įstatymu, išleistu jau atlikus šį veiksmą. Joks įstatymas, išleistas jau po to, kai buvo atliktas koks nors veiksmas, negali jo traktuoti kaip nusikaltimo; jeigu tas veiksmas prieštarauja prigimtiniam įstatymui, tai įstatymas jau galiojo prieš įvykdant tą veiksmą; to, ką teigia įstatymas, negalima žinoti anksčiau, negu jis buvo išleistas, todėl jis ir negali būti privalomas. Nors įstatymas, draudžiantis tą veiksmą, yra išleistas prieš atliekant tą veiksmą, vis dėlto tas, kuris atliko tą veiksmą, yra baudžiamas ta bausme, kuri buvo nustatyta vėliau, negu jis

nusižengė, jei prieš tai nei raštu, nei pavyzdžiu nebuvo nurodyta mažesnė bausmė, dėl ką tik nurodytos priežasties.

Neteisingas požiūris į tai, kas teisinga ir neteisinga, yra nusikaltimo priežastis. Dėl mąstymo trūkumų (t. y. dėl klaidos) žmonės yra linkę pažeisti įstatymus trejopu būdu. Pirma, vadovaudamiesi prielaida, paremta klaidingais principais, pavyzdžiui, matydami, kaip visur ir visais amžiais nusikaltimai būdavo pateisinami dėl juos įvykdžiusiųjų jėgos ir pergalių, ir kad galingųjų valdžia dažnai sutraukydavo savo šalies įstatymų voratinklį; be to, tik silpnesnieji įstatymų pažeidėjai ir tie, kuriems nepavyko įgyvendinti savo sumanymų, buvo laikomi nusikaltėliais, žmonės savo mąstymo principais ir pagrindais laiko tai, *kad teisingumas yra vien tušti žodžiai; viskas, ką žmogus gali įgyti savo paties sumanumu ir rizika yra jo; visų tautų praktika negali būti neteisinga; ankstesnių laikų pavyzdžiai yra geri argumentai, kad taip būtų daroma ir toliau,* ir daugiau panašių dalykų. Kai pripažįstami tokie principai, laikoma, kad joks veiksmas pats savaime negali būti nusikaltimas, jis tampa juo ne vadovaujantis įstatymu, o priklauso nuo sėkmės tų, kurie jį įvykdė; tas pats veiksmas bus doras ar nedoras, nelygu, kaip panorės likimas; taigi tai, ką Marijus laikys nusikaltimu, Sula vertins kaip nuopelną, o Cezaris (esant tiems patiems įstatymams) vėl pavers nusikaltimu, nuolat trikdydami ramybę valstybėje.

Netikri mokytojai, klaidingai aiškinantys prigimtinį įstatymą. Antra, klausydami netikrų mokytojų, kurie arba klaidingai aiškina prigimtinį įstatymą, kaip nesuderinamą su pilietiniu įstatymu, arba pateikia kaip įstatymus savo pačių teorijas ar ankstesnių laikų tradicijas, kurios yra nesuderinamos su pavaldinio pareigomis.

Klaidingos išvados, mokytojų daromos iš teisingų principų. Trečia, darydami klaidingas išvadas iš teisingų

principų, o tai dažniausiai atsitinka žmonėms, kurie daro skubotas išvadas ir skubotai sprendžia, ką daryti. Tokie žmonės yra labai geros nuomonės apie savo protinius sugebėjimus ir mano, kad šitokiems dalykams reikia ne laiko ir studijų, o pakanka vien gero patyrimo ir įgimto nuovokumo, kurį visi žmonės mano turintys; tuo tarpu pažinti, kas teisinga ar neteisinga, labai sunku, ir joks žmogus į tokį žinojimą negalėtų pretenduoti be kruopščių ir ilgų studijų. Nė vienas šio mąstymo trūkumas negali pateisinti (nors kai kurie iš jų ir gali būti švelninanti aplinkybė) nusikaltusio žmogaus, kuris nori tvarkyti savo asmeninius reikalus, ir dar mažiau tų prasižengėlių, kurie užima valstybines pareigas, nes tie žmonės mano turį pakankamai proto, kurio stoka jie galėtų grįsti savo pasiteisinimą.

Žmonių aistros. Viena iš aistrų, kurios dažniausiai yra nusikaltimo priežastis, yra garbės troškimas arba kvailas savo pačių pervertinimas, tarsi žmonių vertė priklausytų nuo jų proto, turto, kraujo ar kokios nors įgimtos savybės, o ne nuo turinčiųjų aukščiausiąją valdžią valios. Dėl to žmonės daro prielaidą, kad įstatymo nustatytos ir apskritai visiems pavaldiniams galiojančios bausmės, neturi būti jiems skiriamos tokios pat griežtos, kokios jos skiriamos neturtingiems, tamsiems ir paprastiems žmonėms, vadinamiesiems *prastuoliams*.

Pasikliovimas turtu. Dažnai žmonės, kurie didžiuojasi savo turtu, drąsiai ryžtasi nusikalsti, nes tikisi išvengti bausmės, papirkdami teisėjus arba gaudami atleidimą už pinigus ar kitokį atsilyginimą.

Ir draugais. Žmonės, turintys daugybę galingų ir įtakingų giminaičių, ar labai populiarūs ir turintys gerą reputaciją minios akyse, drįsta pažeisti įstatymus, nes tikisi daryti spaudimą valdžiai, kuri turi prižiūrėti, kad įstatymai būtų vykdomi.

Išmintis. Žmonės, esantys geros ir klaidingos nuomonės apie savo pačių išmintį, drįsta smerkti valdžios veiksmus, abejoja tų, kurie valdo, autoritetu, ir savo viešais pasisakymais taip supainioja įstatymus, kad nusikaltimu būtų laikoma tik tai, kas jiems būtų naudinga tokiais laikyti. Šie žmonės dažnai būna linkę į tokius nusikaltimus, kaip sukčiavimas ir savo kaimynų apgaudinėjimas, nes mano, kad jų užmačios tokios gudrios, jog niekas jų nesupras. Sakyčiau, tai klaidingo įsitikinimo savo sumanumu padarinys. Mat iš tų žmonių, kurie yra pirmieji neramumų kurstytojai valstybėje, kurioje neišvengiamas pilietinis karas, mažai kas išgyvena tiek ilgai, kad išvystų, kaip išsipildė jų siekiai, taigi jų nusikaltimų nauda atitenka tik palikuonims ir tiems, kurie mažiausiai to būtų norėję; iš to matyti, kad kurstytojai nebuvo tokie išmintingi, kaip manė. O tie, kurie apgaudinėja, tikėdamiesi, kad jų apgavystės niekas nepastebės, dažniausiai apsigauna, nes tamsa, kuri, jų nuomone, juos dengia, yra ne kas kita, kaip jų pačių aklumas, – ir jie nė kiek negudresni už vaikus, kurie mano, jog yra pasislėpę, jei užsidengė akis rankomis.

Apskritai visi tuščiagarbiai žmonės, jeigu jie nėra drovūs, pasiduoda pykčiui, nes labiau už kitus įprastą pokalbio laisvumą linkę aiškinti kaip panieką šiems. Ir nedaug yra nusikaltimų, kurių priežastis negalėtų būti pyktis.

Nusikaltimų priežastys yra neapykanta, geismas, garbės troškimas, godumas. Kad dėl neapykantos, geismo, garbės troškimo ir godumo jausmų daromi nusikaltimai, akivaizdu kiekvienam žmogui, patyrusiam ir supratingam, ir apie tai nėra reikalo šnekėti, nebent sakytume, jog tai yra silpnybės, būdingos tiek žmogaus, tiek kitų būtybių prigimčiai, todėl jų padarinių galima išvengti tik nepaprastomis proto pastangomis arba nuolatinėmis griežtomis bausmėmis. Mat tie dalykai, kurių žmonės nekenčia,

nuolat ir neišvengiamai kelia jiems nerimą, todėl arba žmogus turi turėti begalinę kantrybę, arba nusikratyti šiuo nerimu, pašalindamas jo priežastis. Pirmoji sąlyga yra sunki; antroji daugeliu atvejų neįmanoma, nepažeidus kurio nors įstatymo. Garbės troškimas ir godumas taip pat yra aistros, kurios nuolat slegia žmogų, tuo tarpu protas ne visada padeda joms priešintis, todėl, kai tik atsiranda viltis likti nenubaustam, išryškėja ir aistrų padariniai. Geismas, nors trunka neilgai, turi tiek jėgos, kurios pakanka nusverti lengvų ir neapibrėžtų bausmių baimę.

Kartais nusikaltimo priežastis yra baimė, jei, pavyzdžiui, žmogui atrodo, kad jam gresia pavojus būti sužalotam. Iš visų jausmų baimė mažiausiai skatina žmogų pažeisti įstatymus. Maža to, tik baimė, išskyrus kai kurias kilnias natūras, verčia žmones laikytis įstatymų tada, kai atsiranda galimybė turėti naudos ar patirti malonumą, juos pažeidus. Vis dėlto daugeliu atvejų nusikaltimas gali būti įvykdytas iš baimės.

Iš tikrųjų ne kiekviena baimė pateisina veiksmą, kurį ji sukelia, o vien sužalojimo baimė, kurią vadiname *fizine baime*, ir tik tada, jei žmogus nemato kito būdo jos atsikratyti, išskyrus veiksmą. Užpultas žmogus bijo jam tą pačią akimirką gresiančios mirties ir nemato kito kelio jos išvengti, kaip sužeisdamas užpuoliką. Ir jeigu užpuolikas bus sužeistas mirtinai, tai nebus nusikaltimas, nes niekas nemanė, kad, įkuriant valstybę, kas nors atsisakė teisės ginti savo gyvybę ir kūną, jei įstatymas negali laiku jam ateiti į pagalbą. Tačiau užmušti žmogų vien dėl to, kad iš jo veiksmų ar grasinimų galiu padaryti išvadą, jog jis nužudys mane, kai tik pasitaikys proga, be to, jeigu aš turiu pakankamai laiko ir priemonių pasinaudoti aukščiausiosios valdžios gynyba, yra nusikaltimas. Arba, jei žmogus užgauliojamas ar patiria kokią nors nedidelę skriaudą, o įstatymų leidėjai už tai nenumatė jokios bausmės, ma-

nydami, kad protingas žmogus neturėtų kreipti į tai dėmesio, jis bijo, kad neatkeršijus kiti jį niekins įžeidinėdami ir skriausdami, tad, norėdamas to išvengti, pažeidžia įstatymą ir įbaugina kitus savo asmeniniu kerštu. Tai jau nusikaltimas, nes žala buvo ne fizinė, o spėjama ir tokia maža, kad išauklėtas žmogus arba tikras drąsuolis negali kreipti į tai dėmesio, nors šiame krašte prieš ne taip seniai įsigalėjusį paprotį jaunų ir tuščių žmonių tokios nedidelės skriaudos buvo jautriai išgyvenamos. Žmogus gali bijoti ir dvasių ar dėl savo paties prietaringumo, ar dėl pernelyg didelio pasitikėjimo kitais žmonėmis, kurie jam pasakoja keistus sapnus ir regėjimus ir įteigia, kad dvasios jam pakenks, jeigu jis kažką padarys ar kažko nepadarys, ką liepia ar ką draudžia įstatymas. Ir jeigu tas žmogus vienaip ar kitaip pažeis įstatymą, jis negalės pasiteisinti baime, ir tai bus nusikaltimas. Iš tiesų sapnai (kaip anksčiau parodžiau antrame skyriuje) iš esmės yra tik miegant pasireiškiantys išlikę vaizdiniai, kuriuos mūsų pojūčiai patyrė budint; kai žmogus kokiomis nors aplinkybėmis nėra įsitikinęs, kad miegojo, jam atrodo, jog tai buvo tikras regėjimas. Todėl tas, kuris ryžtasi pažeisti įstatymą, remdamasis savo paties ar kito sapnu ar tariamu regėjimu arba kokia nors kita įsivaizduojama nematomų dvasių galia, nors tai nėra leista valstybės, tas žmogus nepaiso prigimtinio įstatymo, o tai jau yra tam tikras nusižengimas; jis vadovaujasi savo paties ar kito žmogaus vaizduotės sukurtomis vizijomis, apie kurias niekada nesužinos, ar tai ką nors reiškia, ar ne; be to, jis nežino, ar tas, kuris pasakoja savo sapną, kalba tiesą ar meluoja; jeigu tai būtų leista daryti kiekvienam žmogui (kaip turėtų būti pagal prigimtinį įstatymą, jei tai būtų leista nors vienam žmogui), tai nebūtų galima priversti laikytis jokio įstatymo, ir taip visos valstybės iširtų.

Ne visi nusikaltimai yra vienodi. Iš šių skirtingų nusikaltimų šaltinių aišku, kad visi nusikaltimai nėra (kaip teigė senovės stoikai) iš to paties lydinio. Čia yra vietos ne tik IŠTEISINIMUI, kai tai, kas atrodė esą nusikaltimas, visai tuo nesąs, bet ir KALTĘ ŠVELNINANČIOMS aplinkybėms, dėl kurių nusikaltimas, atrodęs sunkus, virsta lengvesniu. Ir nors visi nusikaltimai vienodai verti neteisingumo vardo, kaip visoks nukrypimas nuo tiesios linijos vienodai yra kreivumas, kaip teisingai yra pažymėję stoikai, tačiau iš to neišplaukia, kad visi nusikaltimai yra vienodai neteisingi, lygiai kaip ir visos kreivos linijos nėra vienodai kreivos, nors šito stoikai jau nepastebėjo ir manė, kad toks pat sunkus nusižengimas įstatymui yra užmušti vištą ir užmušti savo tėvą.

Visiškas išteisinimas. Veiksmas visiškai pateisinamas ir netenka nusikaltimo pobūdžio vien tik tada, jei tuo pat metu tam tikras įstatymas nustoja galios ir tampa neprivalomas, nes įstatymo pažeidimas, jeigu jį padarė tas, kuris privalo paklusti tam įstatymui, yra nusikaltimas.

Neturėjimas jokių galimybių susipažinti su įstatymu yra pagrindas visiškai išteisinti, nes tas įstatymas, apie kurį žmogus neturi jokių galimybių sužinoti, nėra jam privalomas. Bet menkos pastangos apie tai sužinoti neturi būti laikomos neturėjimu galimybių ir neturi būti manoma, kad koks nors žmogus, laikantis save pakankamai protingu tvarkyti savo paties reikalus, neturėtų galimybių pažinti prigimtinių įstatymų, nes jie pažįstami protu, kurio jis mano turįs; tik vaikai ir bepročiai nepakaltinami dėl nusižengimo prigimtiniam įstatymui.

Jei žmogus yra belaisvis ar priešininko valdžioje (o priešininko valdžioje jis yra tada, kai jo valdžioje yra jis pats ar jo pragyvenimo priemonės) ir jeigu jis ką nors daro ne savo valia, įstatymas jam nėra privalomas, nes jis turi paklusti priešui arba mirti; taigi toks klusnumas nėra nusi-

kaltimas, nes nė vienam žmogui neuždrausta (kai įstatymas jo neapgina) gintis visomis jam įmanomomis priemonėmis.

Jeigu žmogus, grasinant jam mirtimi, yra verčiamas daryti ką nors prieš įstatymą, jis yra visiškai nekaltas, nes joks įstatymas negali versti žmogaus atsisakyti savo paties išsaugojimo. Jeigu įsivaizduotume, kad toks įstatymas yra privalomas, tai žmogus vis dėlto samprotautų taip: *jeigu aš to nepadarysiu, mirsiu iš karto, jeigu tai padarysiu, mirsiu vėliau, vadinasi, tai darydamas, aš laimiu laiko gyventi;* taigi prigimtis verčia jį atlikti tą veiksmą.

Jei žmogus neturi maisto ar kokio nors kito būtino išgyventi daikto ir gali likti gyvas tik atlikdamas kokį nors įstatymui prieštaraujantį veiksmą, – pavyzdžiui, jeigu labai išbadėjęs, jis atima maistą jėga arba jį pavagia, nes negali jo įsigyti už pinigus ar gauti kaip išmaldą; arba jei gindamas savo gyvybę išplėš iš kito žmogaus kardą, jis bus visiškai išteisintas dėl anksčiau nurodytos priežasties.

Vykdytojo išteisinimas. Jei veiksmai, prieštaraujantys įstatymui, padaryti kieno nors kito įgaliojimu ar įsakymu, už juos atsako ne vykdytojas, o įgaliotojas, nes niekas neturi kaltinti už savo paties veiksmus kito, kuris buvo vien jo įrankis; tačiau šis veiksmas yra nusikaltimas trečiojo asmens, kuriam šiuo veiksmu buvo padaryta skriauda, atžvilgiu, mat, pažeisdami įstatymą, tiek įgaliotojas, tiek vykdytojas yra nusikaltėliai. Iš to matyti, kad jo vykdytojas yra visiškai išteisinamas, jeigu jis padarė tai, kas prieštarauja ankstesniam įstatymui, žmogaus ar susirinkimo, turinčių aukščiausiąją valdžią, įsakytas. Juk suverenas teisėtai negali pasmerkti šio veiksmo, nes jis yra įsakytojas, – o tas, kurio negali teisėtai pasmerkti suverenas, negali būti teisėtai nubaustas kieno nors kito. Maža to, jei suverenas įsako padaryti ką nors tokio, kas prieš-

tarauja jo paties ankstesniam įstatymui, tai įsakymas dėl šio atskiro veiksmo yra įstatymo panaikinimas.

Jeigu žmogus ar susirinkimas, kurie turi aukščiausiąją valdžią, atsisako kokios nors teisės, svarbios suverenumui, ir dėl to pavaldiniai įgyja kokią nors laisvę, nesuderinamą su aukščiausiąja valdžia, t. y. su pačiu valstybės buvimu, ir jeigu pavaldinys atsisako paklusti įsakymui dėl kokio nors dalyko, priešingo jam suteiktai laisvei, tai vis dėlto yra nuodėmė ir prieštarauja pavaldinio pareigai; juk pavaldinys turėtų žinoti, kas yra nesuderinama su suverenumu, nes aukščiausioji valdžia buvo įsteigta jo paties sutikimu ir jo paties saugumui, ir kad tokia su ja nesuderinama laisvė buvo jam suteikta negalvojant apie jos blogus padarinius. Jeigu pavaldinys ne tik nepaklus, bet ir priešinsis valstybės tarnautojui, prižiūrinčiam, kad šio įsakymo būtų laikomasi, tada tai jau bus nusikaltimas, nes teisingumo jis galėjo siekti (nedrumsdamas ramybės) skųsdamasis.

Nusikaltimai yra įvairių laipsnių, kurie nustatomi, pirma, pagal šaltinio arba priežasties piktybiškumą; antra, pavyzdžio užkrečiamumą; trečia, padarinio žalingumą, ketvirta, laiko, vietos ir asmenų aplinkybių sutapimą.

Pasikliovimas savo galia apsunkina kaltę. Tas pats įstatymo pažeidimas, jeigu jis padarytas pasikliaujant savo galia, turtais ar draugais, kurie priešinsis įstatymo vykdytojams, yra didesnis nusikaltimas už tą, kuris padaromas viliantis nebūti atskleistam ar išvengti atsakomybės pabėgant; juk viltis, jog galima išvengti bausmės turint galios, yra šaknis, iš kurios visais laikais ir kilus visokioms pagundoms išauga panieka visiems įstatymams, tuo tarpu antruoju atveju pavojaus suvokimas, verčiantis žmogų bėgti, daro jį paklusnesnį ateity. Nusikaltimas, padarytas sąmoningai, yra didesnis už tokį patį nusikaltimą, kuris padarytas dėl klaidingo įsitikinimo, jog tai nėra

nusikaltimas. Mat tas, kuris elgiasi prieš savo paties sąžinę, pasikliauja savo paties ar kita galia, kuri jį skatina ir toliau nusikalsti, tuo tarpu tas, kuris nusikalsta klysdamas, vėliau, kai jam parodoma jo klaida, paklūsta įstatymui.

Blogi mokytojai sušvelnina kaltę. Tas, kuris klysta pasitikėdamas mokytojo ar valstybės įgalioto įstatymų aiškintojo autoritetu, nėra tiek kaltas, kaip tas, kuris klysta dėl tvirtos ištikimybės savo principams ir samprotavimams, nes to, ko moko tas žmogus, įgaliotas valstybės, moko valstybė, ir tai panašu į įstatymą, kol pati valstybė tai kontroliuoja; dėl to visiškai pateisinami tie nusikaltimai, kurie neneigia aukščiausiosios valdžios ir neprieštarauja kokiam nors akivaizdžiam įstatymui; tuo tarpu tas, kuris ką nors darydamas vadovaujasi asmenine nuomone, turi laikytis tvirtai arba nusidėti priklausomai nuo jo nuomonės teisingumo ar klaidingumo.

Nebaudžiamumo pavyzdžiai sušvelnina kaltę. Tas pats veiksmas, jeigu už jį buvo nuolatos baudžiami jį padariusieji žmonės, yra didesnis nusikaltimas, nei tas, už kurį daugeliu atvejų nebuvo baudžiama. Tokie pavyzdžiai yra paties suvereno suteikta viltis būti nenubaustam. Kadangi tas, kuris suteikia žmogui tokią viltį, kad bus atleistas nuo bausmės, skatina jį nusikalsti, todėl pats yra nusikaltimo bendrininkas ir jis neturi pagrindo visos kaltės naštos užkrauti nusikaltėliui.

Iš anksto apgalvotas nusikaltimas sunkina kaltę. Nusikaltimas, padarytas dėl staigaus aistros protrūkio, nėra toks sunkus, kaip tas, kuris padarytas po ilgų apmąstymų. Pirmuoju atveju kaltę sušvelnina bendras žmogaus prigimties silpnumas; o tas, kuris padaro nusikaltimą iš anksto jį apgalvojęs, tas apdairiai, kitaip sakant, šaltakraujiškai įvertino įstatymą, bausmę ir nusikaltimo padarinius žmonių visuomenei, bet darydamas nusikaltimą vi-

sa tai paniekino ir aukščiau visko iškėlė savo troškimus. Tačiau ūmus jausmų prasiveržimas nėra pakankamas pagrindas visiškai išteisinti, nes laikas tarp pirmojo susipažinimo su įstatymu ir nusikaltimo įvykdymo turi būti pakankamas apsispręsti, ir įstatymo pažeidėjas, apmąstydamas įstatymą, privalėjo įveikti savo blogas aistras.

Jeigu įstatymas yra viešai paskelbtas, stropiai perskaitytas ir išaiškintas visiems žmonėms, tai jam prieštaraujantis veiksmas yra sunkesnis nusikaltimas už tą, kuris padaromas, kai žmonės yra palikti patys susipažinti su įstatymais; tai sukelia sunkumų ir abejonių, verčia juos nutraukti savo kasdienę veiklą ir kreiptis į privačius asmenis; šiuo atveju dalis kaltės tenka bendram silpnabūdiškumui, o pirmuoju atveju tai yra akivaizdus aplaidumas, bylojantis apie tam tikrą panieką aukščiausiajai valdžiai.

Tylus suvereno pritarimas sušvelnina kaltę. Tie veiksmai, kuriuos įstatymas aiškiai smerkia, bet kuriems įstatymų leidėjas kitais aiškiais savo valios ženklais tyliai pritaria, yra mažesni nusikaltimai už tokius pat veiksmus, kuriuos smerkia ir įstatymas, ir įstatymų leidėjas. Žinodami, kad įstatymų leidėjo valia yra įstatymas, šiuo atveju čia turime du vienas kitam prieštaraujančius įstatymus, – tai visiškai išteisintų, jeigu žmonės turėtų spręsti apie tai, kam pritaria suverenas, remdamiesi ne jo aiškiu įsakymu, o kitais požymiais ir įrodymais. Kadangi šiuo atveju bausmės laukia ne tik už įstatymo laužymą, bet ir už jo vykdymą, suverenas iš dalies pats yra įstatymo laužymo priežastimi, todėl negali pagrįstai suversti viso nusikaltimo įstatymo pažeidėjui. Pavyzdžiui, įstatymas draudžia dvikovas ir už jas skiria aukščiausią bausmę. Antra vertus, tas, kuris atsisako stoti į dvikovą, tampa paniekos ir patyčių objektu, ir nėra jokių priemonių, galinčių tai palengvinti, nes kartais ir pats suverenas mano, kad tas

žmogus nėra vertas gauti kokią nors tarnybą ar būti apdovanotas už karinę tarnybą; todėl, jei žmogus iškviestas stoja į dvikovą, manydamas, kad visi žmonės teisėtai siekia, kad apie juos susidarytų gerą nuomonę tie, kurie turi aukščiausiąją valdžią, tai protingiausia būtų jo griežtai nebausti, nes dalis kaltės atitenka baudžiančiajam; aš sakau taip ne todėl, kad norėčiau, jog būtų suteikta laisvė keršyti asmeniškai ar kaip nors kitaip rodyti nepaklusnumą, o rūpindamasis, kad valdovai netiesiogiai neskatintų to, ką jie tiesiogiai draudžia. Valdovų pavyzdžiai tiems, kurie juos mato, daro ir visada darydavo didesnę įtaką jų veiksmams negu patys įstatymai. Ir nors mūsų pareiga yra daryti ne tai, ką valdovai daro, o tai, ką jie sako, tačiau ši pareiga niekada nebus gerai atliekama, kol Dievas nepanorės suteikti žmonėms nepaprastos ir antgamtiškos malonės, kad šie laikytųsi šios taisyklės.

Nusikaltimų lyginimas pagal jų padarinius. Palyginę nusikaltimus pagal jų padarinius, pamatysime, kad, pirma, toks pat veiksmas yra sunkesnis nusikaltimas, jeigu jis padaro žalą daugybei žmonių, ir mažesnis, kai pakenkia nedaugeliui. Dėl to, jei veiksmas daro žalą ne tik dabar, bet taip pat (savo daromu pavyzdžiu) darys ateity, jis yra sunkesnis nusikaltimas, negu tada, kai jis daro žalą tik dabar; mat pirmasis yra plintantis, todėl jo daroma žala yra didesnė, o antrasis yra bevaisis. Skelbti mokslą, priešingą valstybėje nustatytai religijai, yra sunkus nusikaltimas, jeigu jį daro ne privatus asmuo, o valstybės pripažintas pamokslininkas. Tokį skirtumą reikia daryti negarbingo ir palaido gyvenimo arba elgesio, nesuderinamo su religija, atveju. Panašiai ir kokios nors nuomonės skleidimas arba koks nors veiksmas, kuriuo norima susilpninti aukščiausiąją valdžią, yra sunkesnis nusikaltimas, jeigu jį daro ne paprastas žmogus, o teisės profesorius. Sunkus nusikaltimas yra toks pat įstatymo pažeidimas, jeigu jį

padarė išmintingas žmogus, nes daugelis mėgdžioja jo veiksmus, ir lengvesnis nusikaltimas, jeigu taip pasielgė paprastas žmogus, nes pirmuoju atveju tokie žmonės ne tik įvykdo nusikaltimą, bet moko jo kaip įstatymo kitus žmones. Ir apskritai visi nusikaltimai yra tuo sunkesni, kuo didesnį jie sukelia skandalą, t. y. kiek jie yra kliūtimis silpniems žmonėms, kurie ne tiek žiūri į kelią, kuriuo eina, kiek į šviesą, kurią kiti žmonės neša prieš juos.

Laesa Majestas. Taip pat ir priešiški veiksmai prieš esamą valstybės padėtį yra sunkesni nusikaltimai, negu tokie patys veiksmai, padaryti privatiems asmenims, nes pirmuoju atveju žala daroma visiems. Tokie veiksmai yra valstybės karinių paslapčių išdavimas priešui, taip pat visokie pasikėsinimai prieš valstybės atstovą, monarchą ar susirinkimą ir visokie bandymai žodžiu ar veiksmu menkinti suvereno autoritetą dabartiniu metu ar ateity; šiuos nusikaltimus romėnai vadino *crimina laesae majestatis*[14], tai ketinimai ar veiksmai, prieštaraujantys pagrindiniam įstatymui.

Kyšininkavimas ir melagingas liudijimas. Sunkesni ir tie nusikaltimai, kurie menkina teismo sprendimų galią, ir lengvesni, nuo kurių nukenčia tik vienas ar keli asmenys; pavyzdžiui, paimti pinigus už neteisingą nuosprendį ar melagingą liudijimą yra didesnis nusikaltimas, negu kaip nors kitaip apgauti žmogų tokia pačia ar net didesne suma; mat pirmuoju atveju skriauda padaroma ne tik tam, kuris nukentėjo dėl tokių nuosprendžių, bet ir visi nuosprendžiai darosi nenaudingi ir yra tik jėgos ir asmeninio keršto įrankiai.

Grobstymas. Valstybės iždo plėšimas ar mokesčių grobstymas yra didesnis nusikaltimas, negu privataus žmogaus apiplėšimas ar apgavimas, nes apiplėšti valstybę – tai apiplėšti daugelį iš karto.

Valdžios apgaudinėjimas. Apgaule užimti valstybines pareigas, klastoti valstybinius antspaudus ar pinigus yra didesnis nusikaltimas negu apsimesti kokiu nors kitu privačiu asmeniu ar padirbti jo antspaudą, nes valstybės apgaudinėjimas daro žalą daugeliui žmonių.

Nusikaltimų privatiems asmenims palyginimas. Iš prieštaraujančių įstatymui veiksmų, padarytų privatiems asmenims, didesnis nusikaltimas yra tas, jei žala, visuotine žmonių nuomone, yra labiausiai juntama.

Todėl nužudyti, prieštaraujant įstatymui, yra didesnis nusikaltimas, negu kaip nors sužeisti, bet išsaugoti gyvybę.

Nužudyti kankinant yra didesnis nusikaltimas, negu paprastai nužudyti.

Žmogaus suluošinimas yra didesnis nusikaltimas negu jo turto pagrobimas.

Žmogaus turto pagrobimas, bauginant mirtimi ar sužalojimu, didesnis nusikaltimas, negu slaptas jo pasisavinimas.

Slaptas turto pasisavinimas yra didesnis nusikaltimas, negu apgaule išviliotas.

Moters išprievartavimas jėga yra didesnis nusikaltimas, negu jos suviliojimas meilikavimu.

Didesnis nusikaltimas yra suviliojimas ištekėjusios moters, negu netekėjusios.

Toks yra nusikaltimų vertinimas, nors žmonės nevienodai jautrūs tai pačiai skriaudai. Tačiau įstatymas atsižvelgia ne į atskirą žmogų, o į bendrus žmonių polinkius.

Įžeidimai žmonėms, pareikšti niekinimais, užgauliais žodžiais ar gestais, jeigu jie nepadaro jokios kitos žalos, tik sukelia trumpalaikį skausmą tam, kuris įžeidinėjamas, nebuvo aptariami graikų, romėnų ir kitų senovės ir naujųjų valstybių įstatymuose, nes buvo manoma, kad tikroji tokio skausmo priežastis yra ne įžeidimas ir užgaulė (kurie

nepaveikia žmonių, suvokiančių savo vertę), o įžeistojo silpnadvasiškumas.

Taip pat nusikaltimą privačiam asmeniui apsunkina asmuo, laikas ir vieta. Nužudyti savo tėvą yra didesnis nusikaltimas, negu nužudyti ką nors kitą, nes tėvas turi būti gerbiamas kaip suverenas (nors jis ir perleido savo valdžią pilietiniam įstatymui), ir šią suvereno garbę jis turėjo iš prigimties. Ir apiplėšti vargšą yra didesnis nusikaltimas, negu apiplėšti turtuolį, nes vargšui tai labiau juntama skriauda.

Nusikaltimas pamaldų metu ir pamaldoms skirtoje vietoje yra didesnis už tą, kuris įvykdytas kitu laiku ir kitoje vietoje; nes pirmasis padarytas iš didesnės paniekos įstatymui.

Čia galima būtų pateikti dar daug kitų kaltę sunkinančių ar švelninančių pavyzdžių, tačiau ir iš mano pateiktųjų kiekvienam žmogui aišku, kaip nustatyti kurio nors nusikaltimo dydį.

Kas yra valstybiniai nusikaltimai. Kadangi beveik visi nusikaltimai daro žalą ne tik kokiam nors privačiam asmeniui, bet ir valstybei, tai toks nusikaltimas, kai kaltinimas pateikiamas valstybės vardu, vadinamas valstybiniu nusikaltimu, o kai jį pateikia privatus asmuo, – privačiu nusikaltimu. Atitinkamai ir teismo kaltinimai vadinami valstybiniais kaltinimais, *judicia publica*, karūnos kaltinimais arba privačiais kaltinimais. Pavyzdžiui, jei kaltinimą žmogžudyste pateikia privatus asmuo, kaltinimas yra privatus, jeigu kaltintojas yra suverenas, kaltinimas vadinamas valstybiniu.

Dvidešimt aštuntas skyrius

APIE BAUSMES IR APDOVANOJIMUS

Bausmės apibrėžimas. *Bausmė yra blogis, valstybės valdžios skiriamas tam, kuris padarė ar nepadarė ko nors, ką ta*

pati valdžia laiko įstatymo pažeidimu, ir tai daroma dėl to, kad žmonių valia būtų labiau nusiteikusi paklusti.

Iš kur atsiranda teisė bausti. Prieš darydamas iš bausmės apibrėžimo kokią nors išvadą, turiu atsakyti į vieną labai svarbų klausimą, būtent, iš kur atsirado teisė ar valdžia bausti bet kuriuo atveju? Mat remiantis tuo, kas buvo pasakyta anksčiau, joks susitarimas negali nė vieno įpareigoti nesipriešinti prievartai, vadinasi, negalima manyti, kad kas nors davė teisę kitam žmogui, kad šis jam taikytų prievartą. Įsteigiant valstybę, kiekvienas žmogus atsisako teisės ginti kitą, bet ne teisės gintis pačiam. Taip pat įsipareigoja padėti tam, kuris turi aukščiausiąją valdžią, bausti kitą, bet ne save. Tačiau susitarimas padėti suverenui daryti blogį kitam, jeigu tas, kuris susitaria, pats neturi teisės to daryti, nėra suteikimas jam teisės bausti. Iš čia aišku, kad teisė bausti, kurią turi valstybė (t. y. tas arba tie, kurie jai atstovauja), nėra pagrįsta kokia nors pavaldinių nuolaida ar dovana. Tačiau aš jau minėjau, kad iki valstybės įsteigimo kiekvienas žmogus turėjo teisę į viską ir teisę daryti viską, ką tik jis manė esant būtina savo paties saugumui, pavyzdžiui, pavergti, sužeisti ar nužudyti bet kurį žmogų, jeigu to jam reikėjo šiam tikslui pasiekti. Ir tai yra šios teisės bausti, kuri yra realizuojama kiekvienoje valstybėje, pagrindas. Kadangi pavaldiniai nesuteikia suverenui šios teisės, tačiau, atsisakydami savųjų [teisių], padidina jo galimybes savo teise naudotis taip, kaip manys esant reikalinga visų jų saugumui; taigi ši teisė buvo jam ne duota, o tik palikta, ir palikta vien jam, ir (išskyrus ribas, kurias jam nustato prigimtinis įstatymas) palikta tokia, kokia ji buvo iš prigimties ir esant kiekvieno karo su savo kaimynu padėčiai.

Asmeninė skriauda ir asmeniškas kerštas nėra bausmės. Iš bausmės apibrėžimo aš darau išvadą, kad, pirma, nei asmeninis kerštas, nei skriauda privatiems asmenims

negali būti iš tikrųjų vadinami bausme, nes jie kyla ne iš valstybės valdžios.

Nei atsisakymas paaukštinti tarnyboje. Antra, pavaldinio ignoravimas ir nepakėlimas į aukštesnes pareigas nėra bausmė, nes šiuo atveju joks naujas blogis jam nedaromas, jis tik paliekamas tokioje padėtyje, kurioje buvo prieš tai.

Nėra bausmė ir skausmas, sukeltas be teismo nuosprendžio. Trečia, blogis, padarytas valstybės valdžios teismo nuosprendžiu, negali būti vadinamas bausme, o tik priešišku veiksmu, nes poelgis, už kurį žmogus yra baudžiamas, pirmiausia turi būti įvertintas valstybės valdžios kaip įstatymo pažeidimas.

Nei skausmas, sukeltas užgrobtos valdžios. Ketvirta, blogis, padarytas užgrobtos valdžios ir teisėjų, neturinčių suvereno įgaliojimų, nėra bausmė, o tik priešiškumo aktas, nes užgrobtos valdžios veiksmų neįgaliojo nuteistasis asmuo, todėl jie nėra valstybės valdžios veiksmai.

Nei skausmas, sukeltas nepaisant būsimo gėrio. Penkta, visoks blogis, sukeltas be ketinimo ar galimybės nuteikti nusikaltėlį ar jo pavyzdžiu kitus žmones paklusti įstatymams, nėra bausmė, o priešiškumo aktas, nes be tokio tikslo jokia žala negali būti pavadinta bausme.

Natūralios blogio pasekmės nėra bausmės. Šešta, tada, kai tam tikri veiksmai dėl natūralios dalykų eigos sukelia baisias pasekmes, pavyzdžiui, kai žmogus, užpuolęs kitą, pats būna užmuštas ar sužeistas, arba kai jis, padaręs kokį nors nusikaltimą, suserga, tai tokia žala, nors ir galima būtų sakyti, kad tai buvo Dievo bausmė, nes jis yra visatos kūrėjas, tačiau ji negali būti pavadinta bausme žmonių požiūriu, nes ją padarė ne žmonių valdžia.

Jeigu žala yra mažesnė už naudą, gautą pažeidus įstatymą, tai ji nėra bausmė. Septinta, jeigu pažeidėjo padaryta žala yra mažesnė už naudą ar pasitenkinimą, kuris

yra natūraliai susijęs su padarytu nusikaltimu, ji neatitinka bausmės apibrėžimo ir veikiau yra kaina, sumokėta už padarytą nusikaltimą, arba jo išpirka, o ne bausmė. Kadangi bausmės pagrindinis tikslas – nuteikti žmones paklusti įstatymams, o šis tikslas nepasiekiamas; jeigu bausmė mažesnė už naudą, gautą pažeidus įstatymą, ji duoda visai priešingą rezultatą.

Jei nustatyta įstatymo bausmė yra didesnė už nustatytą žalą, tai nėra bausmė, o priešiškumas. Aštunta, jeigu už tam tikrą nusikaltimą yra paties įstatymo nustatyta ir nurodyta vienokia bausmė, bet už šį nusikaltimą paskiriama didesnė, tai šis padidinimas yra ne bausmė, o priešiškas veiksmas. Mat bausmės tikslas yra ne kerštas, o įbauginimas, ir nežinomos didelės bausmės baimė, išnyksta paskelbus mažesnę bausmę, todėl šis nelauktas padidinimas nėra bausmės dalis Tačiau ten, kur įstatymas visai nenumato bausmės, visoks padarytas blogis yra bausmės prigimties. Kadangi tas, kuris ryžtasi pažeisti įstatymą, už ką nėra nustatyta jokia bausmė, tas tikisi neapibrėžtos, t. y. savavališkos, bausmės.

Žala už veiką, prieš priimant įstatymą, nėra bausmė. Devinta, žala už veiką, prieš priimant įstatymą, kuris uždraudė šią veiką, yra ne bausmė, o priešiškas veiksmas, nes kol nėra įstatymo, tol tas įstatymas negali būti pažeistas. Todėl žala, padaryta prieš išleidus įstatymą, yra ne bausmė, o priešiškas veiksmas.

Valstybės atstovas nebaudžiamas. Dešimta, žala, padaryta valstybės atstovui, yra ne bausmė, o priešiškas veiksmas nes bausmės prigimčiai būdinga tai, kad ji skiriama valstybės valdžios, kuri yra tik valstybės atstovo valdžia.

Žala maištininkams daroma vadovaujantis karo teise, o ne kaip bausmė. Galiausiai žala, padaryta, tiems kurie yra paskelbti priešais, neįeina į bausmės sąvoką, nes jie

arba niekada nesilaikė įstatymo, todėl negali jo pažeisti, arba buvo jam paklusnūs, bet vėliau paskelbė, kad nebenori jam paklusti, vadinasi, jie negali jo pažeisti, tai visokia žala, kuri gali būti jiems padaryta, turi būti laikoma priešišku veiksmu. Tačiau tam, kuris paskelbtas valstybės priešu, visoks padarytas blogis yra teisėtas. Vadinasi, jei pavaldinys veiksmu ar žodžiu sąmoningai ir tyčia griauna valstybės atstovo autoritetą (nesvarbu, kokia bausmė anksčiau buvo paskirta už valstybės išdavimą), jis gali būti teisėtai taip nubaustas, kaip to panorės atstovas, nes, neigdamas savo pavaldumą įstatymui, jis neigia ir tokią bausmę, kuri buvo nustatyta įstatymo, todėl nukenčia kaip valstybės priešas, t. y. pagal jos atstovo valią. Mat nustatytos įstatyme bausmės, skirtos pavaldiniams, bet ne priešams, o tokie yra pavaldiniai, tokiais tapę savo pačių aktu, sąmoningai maištaujantys ir neigiantys aukščiausiąją valdžią.

Pirmasis ir bendriausias bausmių skirstymas yra skirstymas į *dieviškąsias* ir *žmogiškąsias* bausmes. Apie pirmąsias aš dar turėsiu progos pakalbėti vėliau tinkamesnėje vietoje. *Žmogiškosios* yra tos bausmės, kurios taikomos žmogaus įsakymu ir yra arba *fizinės*, arba *piniginės*, arba *nešlovė*, arba *įkalinimas*, arba *ištrėmimas*, arba visų jų mišinys.

Fizinės bausmės. *Fizinė bausmė* yra ta, kuri paskirta kūnui tiesiogiai to, kuris ją skiria, ketinimu: pavyzdžiui, plakimas rykšte, sužalojimas ar atėmimas tokių fizinių malonumų, kuriais prieš tai žmogus galėjo teisėtai džiaugtis.

Aukščiausia bausmė. Fizinės bausmės skirstomos į *aukščiausią* (capital) bausmę ir *mažesnes* bausmes. Aukščiausia bausmė yra mirties bausmė, kuri yra paprasta arba su kankinimais. Mažesnės už aukščiausią yra plakimas rykštėmis, sužeidimai, sukaustymas grandinėmis ar koks nors kitas iš esmės nemirtinas fizinis skaudinimas. Jeigu nubaustąjį šia bausme mirtis ištinka ne baudėjo ketinimu,

bausmė nelaikoma aukščiausia, nes sužalojimas buvo mirtinas dėl nenumatyto atsitiktinumo; šiuo atveju mirtis nebuvo specialiai sukelta, ji buvo atsitiktinė.

Piniginė bausmė – tai ne tik tam tikros pinigų sumos, bet ir žemių ar kokių nors kitokių gėrybių, kurios paprastai yra perkamos ir parduodamos už pinigus, nusavinimas. Tuo atveju, kai yra įstatymas, pagal kurį skiriama tokia bausmė, siekiant gauti pinigų iš jo pažeidėjų, tai iš tikrųjų nėra bausmė, o kaina, kurią reikia sumokėti už privilegiją arba atleidimą nuo įstatymo, kuris visiškai neuždraudžia to veiksmo, o draudžia tik tiems, kurie neįstengia sumokėti pinigų, išskyrus tuos atvejus, kai įstatymas yra prigimtinis arba religijos dalis, nes tada turime ne atleidimą nuo įstatymo, o jo pažeidimą. Pavyzdžiui, kai įstatymas numato piniginę baudą tiems, kurie mini Dievo vardą be reikalo, sumokėta bauda nėra leidimas prisiekinėti jo vardu, o bausmė už neliečiamo įstatymo pažeidimą. Panašiai yra ir tada, jei įstatymas reikalauja sumokėti tam tikrą pinigų sumą nukentėjusiajam; tai yra tik atlyginimas už nuskriaustajam padarytą žalą ir atmetimas jo ieškinio, bet nepanaikinimas skriaudiko nusikaltimo.

Nešlovė. *Nešlovė* yra toks valstybės daromas blogis, kuris yra gėdingas, arba praradimas tokio gėrio, kuris laikomas labai gerbtinas valstybėje. Mat kai kurie dalykai garbingi iš prigimties, pavyzdžiui, drąsa, kilnumas, jėga, išmintis ir kai kurios fizinės ir dvasinės savybės; kiti yra padaryti garbingais valstybės, pavyzdžiui, pasižymėjimo ordinai, titulai, pareigos ir kiti suvereno palankumo ženklai. Pirmųjų (nors jų gali stokoti iš prigimties arba dėl kokios nors nelaimės) negali atimti įstatymas, todėl jų praradimas nėra bausmė. Tačiau antruosius gali atimti valstybės valdžia, kuri ir padarė juos garbingus, todėl iš tikrųjų tai yra bausmė. Tokia bausmė yra atėmimas iš

nuteistų žmonių ordinų, titulų ir pareigų arba jų pažeminimas, arba paskelbimas, kad jie negali jų turėti ateityje.

Įkalinimas. *Įkalinimas* yra tada, kai valstybės valdžia atima laisvę iš žmogaus; tai gali atsitikti dviem atvejais. Pirmuoju, kai norima apsaugoti kaltinamąjį, antruoju, kai nuteistasis pasmerkiamas kentėti. Pirmuoju atveju tai nėra bausmė, nes nė vienas žmogus negali būti nubaustas, kol nebaigta jo byla ir jis buvo nepaskelbtas kaltu. Todėl tokia skriauda, padaryta žmogui sukaustant jį grandinėmis ar kaip nors kitaip jį suvaržant, pranokstanti tai, kas būtina jo apsaugojimui, prieštarauja prigimtiniam įstatymui. Antruoju atveju yra bausmė, nes šis blogis padarytas valstybės valdžios už ką nors, ką toji pati valdžia laiko įstatymo pažeidimu. Žodžiu, *įkalinimą* aš suprantu kaip visokį judėjimo apribojimą bei suvaržymą išorine kliūtimi, ar tai būtų namas, paprastai vadinamas kalėjimu, ar sala, kurioje, kaip sakoma, žmonės yra įkalinami, arba priverstinių darbų vieta, kaip senovėje žmonės būdavo nuteisiami dirbti akmens skaldyklose, o šiais laikais – galerose, ar tai būtų grandinės arba kokia nors kita kliūtis.

Ištrėmimas. Žmogaus už nusikaltimą nuteisimas išvykti iš valstybės teritorijos ar iš tam tikros jos dalies ir nustatytu laiku ar niekada į ją nesugrįžti vadinama *ištrėmimu*; iš esmės tokia priemonė, be kitų aplinkybių, neatrodo esanti bausmė, tai veikiau pabėgimas ar valstybės įsakymu išvengimas bausmės pabėgant. Ciceronas sako, kad Romos mieste niekada nebuvo tokios bausmės ir vadina ją žmonių, kuriems gresia pavojus, gelbėjimu. Juk jeigu ištremtas žmogus gali naudotis savo turtu ir pajamomis, gaunamomis iš savo žemių, tai vien oro pakeitimas nėra bausmė; ir tai neišeina valstybei į naudą, nes dėl šios naudos ir nustatytos visos bausmės (t. y. formuoti žmonių valią, kad jie laikytųsi įstatymo), o dažnai net padaro

jai žalą. Mat ištremtas žmogus yra tikras jį ištrėmusios valstybės priešas, nes jau nėra jos narys. Jeigu jis ne tik ištremiamas, bet iš jo atimama žemės ir turtai, tada bausmė yra ne tremtis; tai turi būti laikoma pinigine bausme.

Nekaltų pavaldinių nubaudimas prieštarauja prigimtiniam įstatymui. Visokios nekaltų pavaldinių bausmės, didelės ar mažos, prieštarauja prigimtiniam įstatymui, nes bausmė būna tik už įstatymo pažeidimą, todėl nekaltas žmogus negali būti baudžiamas. Tokia bausmė pažeidžia, pirmiausia, tą prigimtinį įstatymą, kuris draudžia visiems žmonėms kerštauti turint kokį nors kitą tikslą, o ne vien ateities gėrį, nes valstybė negali turėti jokios naudos iš to, kad bus nubaustas nekaltas žmogus. Antra, tokia bausmė pažeidžia tą prigimtinį įstatymą, kuris draudžia nedėkingumą; žinant, kad kiekviena aukščiausioji valdžia iš pradžių gavo kiekvieno pavaldinio sutikimą tam, kad jis būtų ginamas visą laiką, kol jis neprieštaraus jos veiksmams, todėl nekalto žmogaus nubaudimas yra už gėrį atsilyginimas blogiu. Trečia, tokia bausmė prieštarauja prigimtiniam įstatymui, kuris reikalauja teisingumo, – t. y. atlyginti kiekvienam pagal nuopelnus, o to nesilaikoma, jei nubaudžiamas nekaltas.

Bet žala, padaryta nekaltiems žmonėms per karą, prigimtiniam įstatymui neprieštarauja. Visoks blogis, padarytas nekaltam žmogui, bet kuris nėra pavaldinys, neprieštarauja prigimtiniam įstatymui, jei tai daroma valstybės labui ir nepažeidžia jokio ankstesnio susitarimo. Mat visi žmonės, kurie nėra pavaldiniai, yra priešai arba nustojo tokiais būti dėl kokių nors ankstesnių susitarimų. Bet su priešais, kurie, valstybės manymu, gali padaryti jai žalos, laikantis prigimtinės teisės, privalu kovoti, o kare kalavijas nesirenka, ir nugalėtojas, kaip senovėje, neskirsto, kas yra kaltas ir kas nekaltas, ir pasigaili tik tiek, kiek tai gali būti naudinga savo liaudžiai.

Kaip ir tas blogis, kuris buvo padarytas atviriems maištininkams. Tuo pačiu pagrindu kerštas taip pat teisėtai taikomas ne tik tiems pavaldiniams, kurie sąmoningai griauna valstybės autoritetą, bet ir jų tėvams, taip pat trečiai ir ketvirtai kartai, kol kas dar nesamai, vadinasi, nekaltai dėl to nusikaltimo, už kurį yra baudžiama; mat šis pažeidimas iš esmės yra atsisakymas savo pilietybės, o tai jau yra grįžimas į karo padėtį, dažniausiai vadinamą maištu; tie, kurie taip nusikalsta, baudžiami ne kaip pavaldiniai, o kaip priešai, nes *maištas* – tai atnaujintas karas.

Atlyginimas yra arba užmokestis, arba malonė. ATLYGINIMAS yra arba *dovana*, arba atlyginimas pagal *sutartį*. Pagal sutartį atlyginimas vadinamas *užmokesčiu*, arba *alga*, kuri yra nauda, priklausanti už atliktą ar pažadėtą paslaugą. Kai atsilyginama dovana, tai ši yra nauda, gauta iš tų, kurie ją dovanoja, *malonės*, ir turi paskatinti žmones daryti paslaugą dovanojantiesiems arba sudaryti galimybes daryti tokias paslaugas. Todėl, kai suverenas paskiria algą už kokią nors valstybinę tarnybą, tas, kuris ją gauna, privalo juridiškai atlikti savo pareigą; priešingu atveju jis privalo vien iš pagarbos pareikšti padėką ir stengtis atsilyginti. Mat žmonės, nors ir neturi teisėtos galimybės atsisakyti, kai jiems įsakoma mesti savo asmeninę veiklą ir tarnauti valstybei be atlyginimo ar algos, to daryti jų neįpareigoja nei prigimtinis įstatymas, nei valstybės įsteigimas, nebent ta tarnyba negali būti kitaip atlikta; nes manoma, kad suverenas gali naudotis visomis savo pavaldinių lėšomis tiek, kiek eilinis kareivis – reikalauti jam priklausančio užmokesčio už karo tarnybą.

Gėrybės, duodamos iš baimės, nėra atlyginimas. Gėrybės, kuriomis suverenas iš baimės apdovanoja pavaldinį dėl kokios nors jo galios ar dėl to, kad jis gali padaryti žalą valstybei, iš tikrųjų nėra atlyginimas, nes šiuo atveju

nėra jokio susitarimo; mat kiekvienas žmogus ir be susitarimo privalo nekenkti valstybei; tai nėra ir malonė, nes gėrybės atiduotos iš baimės, kuri neturėtų būti būdinga aukščiausiajai valdžiai; šie atlyginimai veikiau yra aukos, kurias suverenas (kaip asmuo, o ne kaip valstybės atstovas) aukoja, kad nuramintų nepatenkintuosius, kuriuos laiko galingesnius už save, bet tai skatina ne paklusnumą, o priešingai, pastūmėja toliau ir daugiau reikalauti.

Nuolatinės ir atsitiktinės algos. Kai kurios algos yra nuolatinės ir mokamos iš valstybės iždo, o kitos – nenuolatinės ir atsitiktinės, gaunamos už atliekamas pareigas, už kurias jos yra nustatytos; pastarosios kai kuriais atžvilgiais yra žalingos valstybei, pavyzdžiui, teismuose, kur teisėjų ir teisingumo rūmų tarnautojų pelnas priklauso nuo išnagrinėtų bylų kiekio, neišvengiamai atsiranda du nepatogumai. Pirmas, tai bylų didinimas, nes kuo daugiau bylų, tuo didesnė nauda; antras, priklausantis nuo šio, yra teismų tarpusavio varžybos, – kiekvienas teismas sau susigriebia tiek bylų, kiek tik įstengia. Tačiau vykdomosiose įstaigose tokių nepatogumų nebūna, nes jų darbo apimtis negali būti padidinta jų pačių pastangomis. Tad tiek ir pakaks apie bausmę ir atlyginimą, kurie yra tarsi nervai ir sausgyslės, padedantys judėti valstybės galūnėms ir sąnariams.

Iki šiol aš apibūdinau žmogaus (kurio išdidumas ir kitos aistros privertė jį patį paklusti valdžiai) prigimtį, kartu ir didžią valdovo galią, kurią aš sulyginau su Leviatanu, pateikdamas palyginimą iš paskutinių dviejų Jobo knygos 41 skyriaus eilučių, kur Dievas, vaizduodamas didžiulę Leviatano jėgą, vadina jį išdidžiųjų karaliumi. *„Žemėje lygaus jam nėra;* – sako jis; – *tai kūrinys be baimės. Jis mato visa, kas didinga; jis visų išdidžiųjų gyvūnų karalius"*. Tačiau jis yra mirtingas ir pasmerktas supūti, kaip ir visi

kiti žemės kūriniai, o danguje (nors ne žemėje) yra tas, kurio jis turi bijoti ir kurio įstatymams jis irgi turi paklusti, todėl tolesniuose skyriuose aš kalbėsiu apie ligas ir jo mirtingumo priežastis, ir apie tai, kokiems prigimtiniams įstatymams jis privalo paklusti.

Dvidešimt devintas skyrius

APIE TAI, KAS SILPNINA VALSTYBĘ IR LEMIA JOS ŽLUGIMĄ

Valstybių žlugimas dėl jų netobulo įsteigimo. Nors ir nieko, ką sukuria mirtingieji, negali būti amžino, bet jei žmonės vadovautųsi protu, kuriuo jie giriasi, jų valstybės galėtų būti apsaugotos bent jau nuo mirties dėl vidaus ligų. Mat savo įsteigimo prigimtimi jos yra numatytos gyventi tol, kol gyvuos žmonija ar prigimtiniai įstatymai, ar pats teisingumas, kuris teikia joms gyvybę. Todėl, kai jos žlunga ne dėl išorinės prievartos, o dėl vidaus netvarkos, kalti yra žmonės ne kaip valstybių *medžiaga*, o kaip valstybių *kūrėjai* ir vadovai. Kai žmonės, pavargę nuo netvarkingo stumdymosi ir savitarpio pjautynių, iš visos širdies trokšta prisitaikyti vienas prie kito ir sulipdyti vieną tvirtą ir ilgalaikį pastatą, tai dėl nesugebėjimo sukurti tinkamus įstatymus, kuriais jie suderintų savo veiksmus, ir taip pat stokodami kuklumo ir kantrybės, kad susitaikytų su tuo, jog lyginamos jų lig tol buvusios didybės šiurkščios ir grubios pusės, jie negali be labai gabaus architekto pagalbos būti drauge surinkti į jokį kitokį, o vien tik į netvarų pastatą, kuris vargu ar gyvens ilgiau nei jie patys ir tikrai užgrius ant jų palikuonių galvos.

Todėl prie valstybės *negalių* aš pirmiausia priskirčiau tas, kurios atsiranda dėl netobulo įsteigimo ir primena

natūralaus kūno ligas, kurios atsiranda dėl nenormalaus gimdymo.

Absoliučios valdžios trūkumas. Viena iš ligų yra ši, *kad žmogus, norėdamas įgyti karalystę, kartais tenkinasi mažesne valdžia, negu jos būtinai reikia taikai ir valstybei apginti.* Todėl, kai valstybės saugumui tenka panaudoti valdžią, kurios buvo atsisakyta, tai darosi panašu į jos neteisėtą aktą, kuris nuteikia daugybę žmonių (atsiradus progai) maištauti; panašiai kaip vaikams, gimusiems iš nesveikų tėvų arba pasmerktiems anksti mirti, arba dėl nenormalaus pradėjimo blogumas pasireiškia tulžies išsiliejimu ir šašais. Karaliai, atsisakydami patys kai kurios tokios būtinos valdžios, ne visada (nors kartais) jie tai daro iš nežinojimo to, kas yra būtina jų pareigoms, kurių jie imasi, vykdyti; dažnai jie tai daro tikėdamiesi, kad galės vėl ją susigrąžinti, kai tik to panorės. Jie samprotauja neteisingai, nes tuos, kurie vers juos laikytis savo pažadų, palaikys užsienio valstybės, kurios dėl savo pačių pavaldinių gerovės retai praleidžia progą *susilpninti* kaimyninę valstybę. Pavyzdžiui, Kenterberio arkivyskupą Thomasą Becketą prieš Henriką II palaikė popiežius, nes dvasininkų pavaldumą valstybei panaikino Vilhelmas Užkariautojas, kai karūnuojamas prisiekė, jog nevaržys bažnyčios laisvės. Taip ir baronus, kurių valdžia padedant Vilhelmui Rudajam (kuriam prireikė jų pagalbos, kad sostą paveldėtų ne jo vyresnis brolis, o jis) taip padidėjo, kad tapo nesuderinama su aukščiausiąja valdžia, sukilimo prieš karalių Joną metu palaikė prancūzai[15].

Tai atsitinka ne vien monarchijoje. Kai senovės Romos valstybės valdžios stilius buvo *senatas ir Romos liaudis,* tai nei senatas, nei liaudis nepretendavo į visą valdžią, dėl to pirmiausia kilo Tiberijaus Grakcho, Gajaus Grakcho, Lucijaus Saturnino ir kiti maištai, vėliau karas tarp senato ir liaudies, valdant Marijui ir Sulai, o dar vėliau, valdant

Pompėjui ir Cezariui, karai, sunaikinę demokratiją ir paskatinę įsteigti monarchiją[16].

Atėnų liaudis apsiribojo drausdama tik vieną veiksmą, būtent – joks žmogus, bauginamas mirtimi, neragins atnaujinti karo su Salamino sala. Tačiau jeigu Solonas nebūtų apsimetęs bepročiu ir, mostaguodamas rankomis, apsirengęs kaip pamišėlis, nebūtų eilėmis raginęs aplink jį susirinkusius žmones atnaujinti tą karą, tai Atėnų liaudis būtų turėjusi nuolatos pasirengusį pulti priešą prie savo miesto vartų[17]; toks pavojus gresia visoms valstybėms, kurios nors truputėlį apriboja savo valdžią, arba jos turi griebtis tokių gudrybių.

Asmeninis sprendimas apie gėrį ir blogį. Antroje vietoje aš matau tas valstybės *ligas*, kurias sukelia maištingų teorijų nuodai; viena iš tokių teorijų yra ta, *kad kiekvienas atskiras žmogus yra teisėjas, sprendžiantis, kurie veiksmai yra geri ir kurie blogi.* Tai teisinga pirmykštės būklės sąlygomis, kai nėra pilietinių įstatymų, taip pat ir esant valstybinei valdžiai tokiais atvejais, kurie yra nenumatyti įstatymo. Kitais atvejais akivaizdu, kad gerų ir blogų veiksmų matas yra pilietinis įstatymas, o teisėjas yra įstatymų leidėjas, kuris visada yra valstybės atstovas. Dėl šios netikusios teorijos žmonės yra linkę tarpusavyje ginčytis ir svarstyti valstybės įsakymus ir po to jiems paklusti arba nepaklusti, kaip jie patys nuspręs esant reikalinga. Tai sukelia sumaištį ir *silpnina* valstybę.

Klystanti sąžinė. Kita teorija, nesuderinama su pilietine visuomene, yra tokia: *visa, ką žmogus daro prieš savo sąžinę, yra nuodėmė,* ir ji išplaukia iš prielaidos, kad kiekvienas žmogus pats yra gėrio ir blogio teisėjas. Mat žmogaus sąžinė ir jo sprendimas yra tas pat, ir tiek sprendimas, tiek sąžinė gali klysti. Todėl tas, kuris nors ir nėra pavaldus jokiam pilietiniam įstatymui, nusideda visu kuo, ką jis daro prieš savo sąžinę, nes neturi jokių kitokių tai-

syklių, kuriomis galėtų vadovautis, išskyrus tik savo paties protą; tačiau taip nėra tuo atveju, jei žmogus gyvena valstybėje, nes įstatymas yra valstybinė sąžinė, kuria vadovautis jis yra įsipareigojęs. Priešingu atveju, esant tokiai žmonių sąžinių įvairovei, o ši įvairovė yra tik asmeninės nuomonės, valstybėje tikrai kiltų sumaištis ir kiekvienas žmogus paklustų aukščiausiajai valdžiai tik tiek, kiek jam pačiam atrodytų esant gera.

Pretendavimas į įkvėpimą. Dažniausiai buvo mokoma ir to, *kad tikėjimas ir šventumas yra pasiekiami ne mokymusi ir mąstymu, o antgamtiniu įkvėpimu arba antgamtine įtaiga;* jei šitai būtų teisinga, aš nematau, kodėl žmogus turėtų pagrįstai paaiškinti, kodėl jis tiki arba kodėl kiekvienas krikščionis negalėtų būti ir pranašu, arba kodėl kiekvienas žmogus savo veiksmuose turėtų vadovautis savo šalies įstatymais, o ne savo įkvėpimu. Šitaip mes vėl darome tą pačią klaidą, prisiimdami atsakomybę patiems spręsti, kas yra gera, ir kas bloga, arba darome jų teisėjais tokius asmenis, kurie tvirtina esą antgamtiškai įkvėpti, o tai išardytų kiekvieną valstybinę valdžią. Tikėjimas ateina per girdėjimą, o tai, ką girdime, nulemia tie atsitiktiniai susidūrimai su tais žmonėmis, kurių kalbų mes klausome; visi šie atsitiktinumai gyvenime yra sumanyti visagalio Dievo; vis dėlto jie nėra antgamtiniai, bet išimtiniai, tik nepastebimi dėl didelio jų skaičiaus, nors dažnai sutampantys ir drauge sukeliantys tam tikrus padarinius. Tikėjimas ir šventumas iš tikrųjų nėra labai dažni, tačiau tai nėra stebuklai, o išugdomi auklėjimu, disciplina, tobulinimusi ir kitais natūraliais būdais, kuriais Dievas įdiegia juos savo išrinktajam tada, kai jam to reikia. Ir šios trys nuomonės, pražūtingos taikai ir valdžiai, šioje pasaulio dalyje pasklido dažniausiai per kalbas ir raštus neišsilavinusių teologų, kurie Šventojo Rašto žodžių prasmę aiškina prieštaraudami protui ir daro viską, ką tik

gali, kad priverstų žmones manyti, jog šventumas ir prigimtinis protas yra nesuderinami.

Suverenios valdžios pavaldumas pilietiniams įstatymams. Ketvirta nuomonė, prieštaraujanti valstybės prigimčiai, yra tokia, *kad tas, kuris turi aukščiausiąją valdžią, yra pavaldus pilietiniams įstatymams*. Tiesa, kad visi suverenai yra pavaldūs prigimtiniams įstatymams, nes tokie įstatymai yra dieviški ir negali būti panaikinti jokio žmogaus ir jokios valstybės. Tačiau tiems įstatymams, kuriuos sukuria jis pats, t. y. valstybė, yra nepavaldus, nes būti pavaldžiam įstatymams, reiškia būti pavaldžiam valstybei, t. y. aukščiausiajam jos atstovui, vadinasi, pačiam sau, bet tai yra ne pavaldumas, o laisvė nuo įstatymų. Minėta klaidinga nuomonė, iškeldama įstatymus aukščiau už suvereną, virš jo iškelia ir teisėją, taigi ir valdžią, kuri gali jį nubausti, bet tai jau bus naujas suverenas, ir vėl – dėl tos pačios priežasties – trečias, kad šis baustų antrąjį ir taip toliau be galo, kol valstybė sujaukiama ir sužlugdoma.

Absoliučios nuosavybės priskyrimas pavaldiniams. Penktoji teorija, vedanti į valstybės žlugimą, yra ši: *kiekvienas žmogus turi absoliučią savo turto nuosavybės teisę, ir ji panaikina suvereno teisę*. Kiekvienas žmogus iš tikrųjų turi nuosavybės teisę, kuri panaikina kiekvieno kito pavaldinio teisę. Šią teisę jis turi vien iš aukščiausiosios valdžios, be kurios garantijos kiekvienas kitas žmogus turėtų lygias teises į tą pačią nuosavybę. Tačiau jeigu suvereno teisė bus taip pat panaikinta, jis negalės atlikti pareigų, kurias jie jam suteikė: ginti juos tiek nuo užsienio priešų, tiek nuo tarpusavy vienas kitam daromų skriaudų, vadinasi, nebeliktų valstybės.

Jeigu pavaldinių nuosavybė nepanaikina aukščiausiojo atstovo teisės į jų turtą, daug mažiau ji gali panaikinti jo

teisę į jų teismų ir vykdymo pareigas, kuriomis jie atstovauja pačiam suverenui.

Aukščiausiosios valdžios dalijimas. Šeštoji teorija, akivaizdžiai ir tiesiogiai prieštaraujanti valstybės esmei, teigia, *kad aukščiausioji valdžia gali būti padalyta.* Tačiau padalyti valstybės valdžią yra tas pat, kas ją sunaikinti; mat padalytos valdžios griauna viena kitą. Už šias teorijas žmonės dažniausiai skolingi kai kuriems profesionaliems juristams, kurie stengiasi padaryti juos priklausomus nuo jų mokslo, o ne nuo įstatymų leidžiamosios valdžios.

Kaimyninių tautų mėgdžiojimas. Tiek klaidingos teorijos, tiek dažnai skirtingos kaimyninės tautos valdymo formos pavyzdys nuteikia žmones pakeisti jau nustatytą valdymo formą. Šitaip žydų tauta buvo paskatinta atmesti Dievą ir reikalauti iš pranašo Samuelio tokio karaliaus, kokį turėjo kitos tautos. Taip pat ir mažesnius senovės Graikijos miestus nuolat krėtė aristokratų ir demokratų partijų maištai; kone kiekvienos valstybės viena dalis norėdavo mėgdžioti lakedaimoniečius, kita – atėniečius. Ir aš neabejoju, kad daug žmonių buvo patenkinti, matydami paskutinius Anglijos sunkumus, kilusius iš Nyderlandų mėgdžiojimo, manydami, kad, norint tapti turtingiems, nereikia daugiau nieko, o tik pakeisti, kaip padarė Nyderlandai, savo valdymo formą. Iš tiesų žmogus iš prigimties yra toks, kad savaime trokšta naujovių. Todėl žmonės, kai jie provokuojami tai daryti tų, kurie dėl naujos valdymo formos praturtėjo, negali nesiklausyti tų, kurie ragina pakeisti valdžią; ir jie džiaugiasi pačia maišto pradžia, nors ir liūdi dėl užsitęsusios netvarkos, jie panašūs į nekantruolius, kurie, užsikrėtę niežais, gremžia save nagais, kai jau nebegali pakęsti skausmo.

Graikų ir romėnų mėgdžiojimas. Sukilimų prieš monarchiją viena iš dažniausių priežasčių yra senovės graikų ir romėnų politinės ir istorinės knygos; iš jų jaunuoliai

ir kiti žmonės, kuriems trūksta solidaus proto priešnuodžio, kartu su stipriais ir maloniais įspūdžiais apie sėkmingus karo žygdarbius, kuriuos įvykdė jų tautų karvedžiai, susidaro malonų vaizdą apie viską, ką, be to, nuveikė tos tautos, ir įsivaizduoja, kad jų didžiulę sėkmę nulėmė ne atskirų žmonių lenktyniavimas, o jų demokratinės valdymo formos, nekreipdami dėmesio į dažnus maištus ir pilietinius karus, kilusius dėl netobulos jų politinės sistemos. Taigi, sakau, prisiskaitę tokių knygų, žmonės ėmė žudyti savo karalius, nes graikų ir romėnų autoriai savo knygose ir politiniuose svarstymuose skelbė esant teisėtus ir pagirtinus tokius veiksmus, jei prieš nužudydamas žmogus pavadins savo auką tironu, nes jie nesako, kad *regicide* (karaliaus nužudymas) yra teisėtas, o *tyrannicide* (tirono nužudymas) *yra teisėtas*. Tie, kurie gyvena monarcho valdomi, iš tų pačių knygų susidaro nuomonę, kad demokratinėse valstybėse pavaldiniai mėgaujasi laisve, o monarchinėje visi pavaldiniai yra vergai. Aš sakau, kad tokią nuomonę susidaro tie, kurie gyvena monarchijos valdomi, o ne tie, kurie gyvena valdomi demokratinės valdžios, nes pastarieji neturi pagrindo taip įsivaizduoti. Trumpai sakant, aš negaliu įsivaizduoti žalingesnio monarchijai dalyko, kaip leisti, kad tokios knygos būtų viešai skaitomos, jeigu sumanūs mokytojai jų tuojau nepataisys, kad tie pataisymai neutralizuotų šių knygų nuodus. Tuos nuodus aš nedvejodamas palyginsiu su pasiutusio šuns įkandimu, kuris sukelia ligą, gydytojų vadinamą *hydrophobia*, arba *vandens baime*, nes tą, kuriam buvo įkąsta, nuolat kankina troškulys, bet jis bjaurisi vandeniu ir jaučia tarsi nuodai jį pavers šunimi; taip ir monarchija, kartą įkąsta iki gyvuonies tų demokratinių rašytojų, kurie nuolatos urzgia ant šitos santvarkos, labiausiai trokšta stipraus monarcho, kurio vis dėlto siaubingai bijosi iš kažko-

kios *tironofobijos* arba baimės turėti stiprią valdžią, kai jie jį turi.

Nuomonė, kad valstybėje gali būti ne vienas suverenas. Buvo mokslininkų, maniusių, kad žmogus turi tris sielas, taip pat yra ir tokių, kurie mano, kad valstybė gali turėti ne vieną sielą (t. y. ne vieną suvereną) ir iškelia *aukštenybę* prieš *suverenitetą, kanonus* – prieš *įstatymus*, ir *dvasinę* (ghostly) *valdžią* – prieš *pilietinę*, veikdami žmonių protus žodžiais ir įvairiais apibrėžimais, kurie patys savaime nieko nereiškia, o tik atskleidžia (savo neaiškumu), kad čia, tamsoje (kaip kai kurie mano, nematomai), viešpatauja kita karalystė, tarsi fėjų pasaulis. Tačiau mes žinome, kad pilietinė valdžia ir valstybės valdžia yra tas pat ir kad aukštenybė ir valdžia kurti kanonus ir suteikti privilegijas rodo esant valstybę; iš čia išplaukia išvada, kad ten, kur vienas yra suverenas, o kitas aukščiausiasis dvasinės valdžios atstovas, kur vienas leidžia įstatymus, o kitas – kanonus, neišvengiamai turi būti dvi valstybės, kurių pavaldiniai yra tie patys; šitai byloja, kad valstybė suskilusi iš vidaus ir negali egzistuoti. Nors skirtumas tarp *žemiškasis* (temporal) ir *dvasinis* nieko nereiškia, vis dėlto čia yra dvi karalystės, ir kiekvienas pavaldinys yra pavaldus dviem valdovams. Kadangi *dvasinė* valdžia reikalauja sau teisės skelbti, kas yra nuodėmė, vadinasi, ji reikalauja sau teisės skelbti, kas yra įstatymas (nes nuodėmė yra įstatymo pažeidimas); antra vertus, ir pilietinė valdžia reikalauja sau teisės skelbti, kas yra įstatymas, todėl kiekvienas pavaldinys turi klausyti dviejų valdovų, kurie abu reikalauja, kad jų įsakymų būtų laikomasi kaip įstatymų, o tai neįmanoma. Jeigu tai yra tik viena karalystė, tada arba *pilietinė valdžia*, kuri yra valstybės valdžia, turi paklusti *dvasinei*, tada yra tik *dvasinis* suverenitetas, arba *dvasinė valdžia* turi nusileisti *žemiškajai*, ir tada nėra jokios kitos *aukštenybės*, o yra tik *žemiškoji*. Todėl, kai

šios dvi valdžios viena kitai prieštarauja, valstybei iškyla didelis pilietinio karo ir žlugimo pavojus. Kadangi *pilietinė* valdžia, būdama labiau matoma ir aiškesnė prigimtiniam protui, patraukia į savo pusę labai didelę dalį tautos. Tuo tarpu *dvasinė* valdžia, nors ji ir gaubiama scholastinių sąvokų ir sunkiai suprantamų žodžių tamsumo, dėl tamsos ir dvasių baimės, kuri yra didesnė už kitas baimes, turi turėti savo pusėje pakankamai stiprią partiją, kad sukeltų valstybėje neramumus, o kartais ir visai ją sugriautų. Ir tai yra liga, kurią visai pagrįstai galima palyginti su natūralaus kūno epilepsija, arba nuomariu (žydai laikė tai dvasių apsėdimu). Kaip sergant šia liga yra nenatūrali dvasia, arba dvelksmas, galvoje, kuri užspaudžia nervų šakneles ir, smarkiai judindama, užgniaužia nervų judrumą, kurį jie natūraliai gauna iš sielos, esančios smegenyse, galios, ir tai sukelia smarkius ir netaisyklingus judesius (kuriuos žmonės vadina konvulsijomis, traukuliais) kūno dalyse; konvulsijų tampomas žmogus kartais įkrinta į vandenį, kartais – į ugnį, tarsi praradęs žadą, – taip ir politiniame kūne, kai dvasinė valdžia išjudina valstybės narius bausmių baime ir apdovanojimų viltimi (tai yra valstybės nervai) ne taip, kaip jie turėtų būti judinami pilietinės valdžios (kuri yra valstybės siela), ir keistais bei sunkiai suprantamais žodžiais sujaukia jų protą, ji būtinai išveda žmones iš proto ir gniuždo valstybę priespauda arba sviedžia ją į pilietinio karo liepsnas.

Mišrus valdymas. Kartais ir esant vien pilietiniam valdymui būna daugiau kaip viena siela; pavyzdžiui, kai mokesčių rinkimo valdžia (kuri yra maitinanti galia) priklauso visuotiniam susirinkimui, teisę (kuri yra judinanti galia) vadovauti ir įsakinėti turi vienas žmogus, o įstatymų leidimo valdžia (proto galia) priklauso nuo atsitiktinio sutikimo ne tik šių dviejų jėgų, bet ir trečiosios. Todėl

valstybei kyla pavojus kartais dėl nesutarimo, kuris trukdo priimti gerus įstatymus, bet dažniausiai dėl to, kad trūksta tokio maisto, kuris yra būtinas gyventi ir judėti. Nors tik nedaugelis suvokia, kad tokia valdžia yra ne valdžia, o valstybės padalijimas į tris partijas, ir vadina ją mišria monarchija, tačiau iš tikrųjų tai ne viena nepriklausoma valstybė, o trys nepriklausomos partijos, ir ne vienas atstovaujantis asmuo, o trys. Dievo karalystėje gali būti trys nepriklausomi asmenys, nepanaikindami Dievo, kuris valdo, vienovės; tačiau ten, kur valdo žmonės, dažnai turintys skirtingas nuomones, to negali būti. Todėl, jei karalius įkūnija tautos asmenį, ir visuotinis susirinkimas taip pat įkūnija tautos asmenį, o kitas susirinkimas įkūnija dalies tautos asmenį, jie yra ne vienas asmuo ir ne vienas suverenas, o trys asmenys ir trys suverenai.

Nežinau, su kokia žmogaus kūno liga aš galėčiau tiksliai palyginti šią nenormalią valstybės sistemą. Tačiau regėjau žmogų, iš kurio šono buvo išaugęs kitas žmogus su galva, rankomis, krūtine ir pilvu; jeigu iš kito jo šono dar būtų išaugęs antras žmogus, tada palyginimas galėtų būti tikslus.

Pinigų stoka. Iki šiol vardijau tokias valstybės ligas, kurios kelia didžiausią ir svarbiausią pavojų. Tačiau yra ir kitų, ne tokių sunkių, kurių vis dėlto jų negalima nepastebėti. Pirmoji iš tokių ligų yra sunkumas surinkti pinigų būtinoms valstybės reikmėms, ypač gresiant karui. Šio sunkumo priežastis yra nuomonės, kad kiekvienas pavaldinys turi savo žemių ir turto nuosavybės teisę, kuri atima iš suvereno teisę jais naudotis. Dėl to atsitinka taip, kad aukščiausioji valdžia, kuri numato būtinas valstybės reikmes ir pavojus (matydama, kad pinigams įplaukti į valstybės iždą trukdo žmonių užsispyrimas), tuo tarpu kai ji turėtų padidinti savo išlaidas, kad galėtų iš karto atremti pavojus ar jų išvengti, kol dar galima, ji apriboja

savo išlaidas; kai ilgiau nebegali, ji ima kovoti su liaudimi įstatymo ginklu, kad gautų mažas sumas, o kai jų nepakanka, aukščiausioji valdžia galiausiai yra priversta prievarta išreikalauti mokesčius arba žūti. Ir jeigu dažnai jai reikia imtis šių griežčiausių priemonių, galiausiai žmonės tampa pakankamai nuolankūs, priešingu atveju valstybė turi žlugti. Šią ligą labai gerai galime palyginti su maliarija, kai kūno raumenys šąla ir stingsta, arba yra kokios nors nuodingos medžiagos užkimšti, dėl to venos, kurios normaliai funkcionuodamos varo kraują iš širdies į plaučius, negauna tiek, kiek turėtų gauti kraujo iš arterijų, todėl iš pradžių prasideda šaltas narių drebulys, o vėliau karšta ir stipri širdies pastanga išvaryti kraują; o prieš tai, kol širdis gali tai padaryti, ji pasitenkina gaivinančiu poveikiu tokių dalykų, kurie tam tikram laikui atšaldo, kol (jei organizmas pakankamai stiprus) pagaliau ji pajėgia įveikti užkimštų dalių pasipriešinimą ir išgarina nuodus su prakaitu arba (jei organizmas per silpnas) pacientas miršta.

Monopolijos ir mokesčių rinkėjų piktnaudžiavimai. Kartais būna ir tokia valstybės liga, kuri panaši į pleuritą; ir valstybė ja suserga tada, kai jos finansai, užuot tekėję savo įprasta vaga, pernelyg gausiai suplaukia į vieno ar kelių privačių asmenų rankas monopolijų ar valstybinių pajamų nuomotojų pavidalu, panašiai kaip sergant pleuritu kraujas susikaupia pleuroje, prasideda uždegimas, kuris pasireiškia karščiavimu ir skausmingais dūriais.

Populiarūs žmonės. Pavojinga liga yra ir galingo pavaldinio (jeigu valstybė nėra visai įsitikinusi jo ištikimybe) populiarumas, nes žmones, kuriuos skatinti turėtų suvereno valdžia, garbės ištroškusio žmogaus pataikavimas ir šlovė skatina nepaklusti įstatymams, ir jie seka paskui jį, nežinodami, ar jis doras ir kokie jo ketinimai. Šitai pavojingiau esant demokratijai negu monarchijai, nes armi-

ja yra tokia didelė jėga ir tokia gausi, kad ją lengva įtikinti, jog ji – tai tauta. Tokiomis priemonėmis Julijus Cezaris, kurį liaudis rėmė kovoje su senatu, įgijo armijos palankumą ir tapo liaudies bei senato valdovu. Toks populiarių ir garbės trokštančių žmonių elgesys yra akivaizdus maištas ir gali būti palygintas su užkerėjimu.

Pernelyg didelis miestas, korporacijų gausa. Kitas valstybės negalavimas yra pernelyg didelis miestas, kai jis iš savo gyventojų gali surinkti didelę armiją ir savo lėšomis ją išlaikyti; liga yra ir korporacijų gausa, nes jos yra tarsi daugybė mažų valstybėlių didelės valstybės viduje, kaip kirmėlių žmogaus viduriuose.

Laisvė kritikuoti aukščiausiąją valdžią. Prie minėtų ligų galima priskirti diskusijų prieš absoliučią valdžią laisvę, suteiktą žmonėms, laikantiems save politiškai išprususiais; nors jie irgi dažniausiai yra kilę iš žemųjų sluoksnių, tačiau įkvėpti klaidingų teorijų, nuolatos kritikuoja pagrindinius įstatymus, kelia valstybėje sumaištį, todėl panašūs į mažas kirmėles, kurias gydytojai vadina *askaridėmis*.

Prie šių valstybės negalavimų mes galime priskirti ir nepasotinamą troškimą, arba *βουλιμία*, didinti savo valdas, dėl to priešai dažnai padaro nepagydomų *žaizdų*, o iš neprijungtų užkariautų žemių išauga *augliai*, kurie dažnai yra našta ir kurių praradimas susijęs su mažesniais pavojais, negu jų išsaugojimas. Dar galime pridėti išlepimo ir gero gyvenimo *letargiją*, taip pat lėbavimo bei tuščio išlaidavimo *džiovą*.

Valstybės žlugimas. Galiausiai, kai kare išorės ar vidaus priešai pasiekia galutinę pergalę ir ištikimų valstybei pavaldinių jau niekas negina (nes valstybės pajėgos apleido mūšio lauką), tada valstybė ŽLUNGA, ir kiekvienas žmogus yra laisvas ginti save taip, kaip jam atrodys geriausia. Mat suverenas yra valstybės siela, suteikianti

valstybei gyvybę ir judėjimą, ir kai ši siela miršta, jį daugiau nebevaldo narių, kaip ir žmogaus lavono nebevaldo jį palikusi (nors ir nemirtinga) siela. Nors kito monarcho aktas negali panaikinti suverenaus monarcho teisės, bet jis gali panaikinti narių įsipareigojimą. Mat tas, kuriam reikia saugumo, gali jo ieškoti kur jam patinka, bet, kai ji turi, tada privalo (be apgaulingo atsikalbinėjimo, kad paklusęs valdžiai iš baimės) ginti savo gynėją, kol galės. Bet jeigu jau nuversta susirinkimo valdžia, jo teisė visiškai dingsta, nes nebeliko paties susirinkimo, todėl jis negali vėl būti aukščiausioji valdžia.

Trisdešimtas skyrius

APIE SUVERENAUS ATSTOVO PAREIGAS

Rūpinimasis žmonių gerove. Suvereno (monarcho arba susirinkimo) pareigos išplaukia iš tikslo, dėl kurio jam buvo patikėta aukščiausioji valdžia, būtent, rūpintis *tautos saugumu,* o šitai daryti jis yra įpareigotas prigimtinio įstatymo, ir už tai privalo atsiskaityti Dievui, šio įstatymo kūrėjui, ir niekam kitam. Šis saugumas čia suprantamas ne vien kaip egzistencijos išsaugojimas, bet ir visa kita žmogaus gerovė, kurią jis susikurs sau teisėtu darbu ir pastangomis, nekeldamas pavojaus ir nedarydamas žalos valstybei.

Švietimu ir įstatymais. Numatyta, kad tai bus daroma ne rūpinantis atskirais individais, ginant juos nuo skriaudų, kai jie skundžiasi, o bendromis priemonėmis, į kurias įeina tiek viešas teorijų aiškinimas, tiek ir pavyzdžiai, ir gerų įstatymų leidimas bei vykdymas, kuriuos atskiri asmenys galėtų taikyti savo gyvenimo atvejais.

Suvereno pareigai prieštarauja atsisakymas kurios nors esminės aukščiausiosios valdžios teisės. Jeigu esminės aukščiausiosios valdžios teisės (tiksliai apibrėžtos ir deta-

liai išdėstytos aštuonioliktame skyriuje) bus susiaurintos, valstybė žlugs ir kiekvienas žmogus sugrįš į kiekvieno su kiekvienu karo ir jo nelaimių padėtį (tai yra didžiausias blogis, koks tik gali atsitikti šiame gyvenime), todėl suvereno pareiga išlaikyti visas šias teises be apribojimų; vadinasi, suverenas visų pirma prieštarauja savo pareigai, jeigu kurią nors iš šių teisių perduoda kitam ar jos atsisako. Juk tas, kuris atsisako priemonių tikslui pasiekti, atsisako ir pačių tikslų, o atsisako priemonių tas, kuris, būdamas suverenas, pripažįsta esąs pavaldus pilietiniams įstatymams arba atsižada aukščiausiosios teisminės valdžios, arba valdžios skelbti karą ar sudaryti taiką savo paties galia, ar spręsti apie būtinas valstybės reikmes, ar valdžios rinkti mokesčius ir kareivius, kada ir kiek nuspręs esant būtina savo paties nuožiūra, ar teisės karo ir taikos metu skirti karinius vadovus ir valstybės pareigūnus, ar teisės skirti mokytojus ir nuspręsti, kurios teorijos yra suderinamos su tautos gynimu, taika ir gerove ir kurios tam prieštarauja.

Ar neišaiškinimas žmonėms esminių suvereno teisių pagrindų. Antra, suvereno pareigai prieštarauja leisti, kad tauta nežinotų ar būtų klaidingai supažindinta su jo esminių teisių pagrindais ir priežastimis, dėl kurių jis jas turi, nes dėl to žmones lengva suvilioti ir palenkti priešintis suverenui būtent tada, kai valstybės interesais reikės jomis naudotis ir jas įgyvendinti.

Šių teisių pagrindus juo labiau reikia išsamiai ir teisingai išaiškinti, nes jų negali išsaugoti joks pilietinis įstatymas ar teisinės bausmės baimė, nes pilietinis įstatymas, kuris uždraustų maištą (o toks maištas yra visoks prieštaravimas esminėms suvereno teisėms), būtų (kaip pilietinis įstatymas) privalomas vien dėl prigimtinio įstatymo, draudžiančio laužyti ištikimybę; jei žmonės nežino šios prigimtinės pareigos, jie negali žinoti ir apie jokio suve-

reno teisę leisti įstatymą. Bausmę jie laiko vien priešišku aktu, kurio jie stengsis išvengti priešiškais veiksmais, kai manys esą pakankamai stiprūs.

Prieštaravimai tų, kurie sako, kad nėra jokių protingų principų, galinčių pagrįsti absoliučią aukščiausiąją valdžią. Esu girdėjęs kai kuriuos sakant, kad teisingumas yra vien žodis be turinio ir kad viskas, ką tik žmogus gali jėga ar gudrumu įgyti (ne tik esant karo padėčiai, bet ir valstybėje), yra jo nuosavybė, o aš jau parodžiau, kad tai yra melas. Yra ir tokių, kurie teigia, kad nėra jokių pagrindų nei proto principų, galinčių įrodyti bei patvirtinti šias esmines teises, dėl kurių aukščiausioji valdžia yra absoliuti. Jeigu jie būtų, tai būtų matomi vienoje ar kitoje vietoje, tuo tarpu mes matome, kad iki šiol nebuvo nė vienos valstybės, kurioje šios teisės būtų pripažintos ar jų būtų buvę reikalauta. Šie žmonės mąsto taip pat blogai, kaip ir Amerikos laukiniai, jeigu jie imtų neigti, jog egzistuoja kokie nors pagrindai ar proto principai taip statyti namą, kad jis išliktų tiek pat ilgai, kiek ir medžiaga, iš kurios jis pastatytas, nes jie niekada nematė gerai pastatyto namo. Laikas ir darbštumas kasdien teikia naujų žinių. Panašiai kaip gero statymo menas gimsta iš proto principų, pastebėtų darbščių ir kruopščių žmonių, kurie ilgai tyrinėjo medžiagų prigimtį ir įvairius figūros ir proporcijų derinimus, ir daug laiko buvo praėję po to, kai žmonės pradėjo (nors ir blogai) statyti. Lygiai taip pat daug laiko praėjus ir po to, kai žmonės pradėjo kurti valstybes, netobulas ir lengvai vėl grįžtančias į netvarką, uoliais apmąstymais gali būti surasti proto principai, lemiantys, kad jų įsteigtoji valstybė (išskyrus išorinę prievartą) ir egzistuotų amžinai. Kaip tik tokie ir yra tie principai, kuriuos aš išdėsčiau šiame veikale; ir man šiandien mažai rūpi, ar pastebės juos tie, kurie turi valdžią jais pasinaudoti, ar juos ignoruos. Tačiau netgi tarus, kad ma-

no išdėstyti principai nėra tokie proto principai, vis dėlto aš esu tikras, kad tai yra tie principai, kurie remiasi Šventojo Rašto autoritetu, ir tai aš parodysiu, kalbėdamas apie Mozės valdomą Dievo karalystę, viešpataujančią žydams, jo išrinktajai tautai, per sudarytą sandorą.

Prieštaravimas dėl paprastos liaudies nesugebėjimų. Kalbama, kad nors šie principai ir teisingi, tačiau paprasti žmonės neturi tokių protinių sugebėjimų, kad būtų galima jiems išaiškinti. Būčiau patenkintas, jei turtingi ir galingi karalystės pavaldiniai arba tie, kurie yra laikomi labai mokytais, būtų mažiau negabūs už paprastus žmones. Bet visi žino, kad pripažinti tokią teoriją trukdo ne tiek jos pačios sunkumas, kiek tų, kurie turi ją suprasti, interesai. Galingi žmonės sunkiai priima viską, kas susiję su valdžia, kuri pažabotų jų aistras, o mokyti žmonės atskleidžia jų klaidas ir taip menkina jų autoritetą; tuo tarpu paprastų žmonių protai, jei tik jie nepriklauso nuo galingųjų ar nėra sujaukti mokslininkų nuomonių, yra kaip švarus popieriaus lapas, galintis priimti viską, ką jame įspaudžia valstybės valdžia. Jei ištisas tautas buvo galima priversti nesipriešinant *sutikti* su didžiosiomis krikščionių religijos paslaptimis, kurios pranoksta žmogaus protą, ir milijonus žmonių priversti patikėti, kad tas pats kūnas tuo pačiu metu gali būti daugybėje vietų, o tai prieštarauja protui, – tai ar nesugebės žmonės savo mokymu ir pamokslais, ginamais įstatymo, priversti pripažinti tai, kas neprieštarauja protui, kad kiekvienam be išankstinio nusistatymo žmogui užtenka tai išgirsti ir nereikia nieko daugiau, kad suprastų? Todėl aš darau išvadą, kad aiškinant žmonėms esmines suvereno teises (kurios yra prigimtiniai ir pagrindiniai įstatymai) nekyla jokių sunkumų (kol suverenas turi visą valdžią), o jei tokių ir pasitaiko, tai tik dėl suvereno arba tų, kuriems jis patikėjo valstybės valdymą, kaltės; vadinasi, tai suvereno parei-

ga rūpintis, kad žmonėms būtų jie aiškinami, šito reikia ne vien iš pareigos, bet ir dėl jo paties gerovės ir saugumo, nes tik taip jis gali išvengti pavojaus, kuris jam gresia, jei prasidėtų maištas.

Pavaldiniai turi suprasti, kad nenaudinga keisti valdymo formą. Prieš pereinant prie atskirų dalykų, žmones reikia šviesti pirmiausia dėl to, kad jie nesižavėtų kurios nors kaimyninės šalies valdymo forma labiau nei savosios ir nenorėtų pastarosios keisti (nors ir matytų kitaip valdomose tautose geresnį gyvenimą). Mat tautos, valdomos aristokratinio ar demokratinio susirinkimo, gerovė priklauso ne nuo aristokratijos ar demokratijos, o nuo pavaldinių paklusnumo ir santarvės; ir esant monarchijai žmonės laimingai gyvena ne dėl to, kad vienas žmogus turi teisę juos valdyti, o todėl, kad jie paklūsta jam. Bet kokio tipo valstybėje išgyvendinkite paklusnumą (taigi ir vidaus santarvę) ir ji ne tik neklestės, bet per trumpą laiką žlugs. Tie, kurie savo nepaklusnumu nori tik reformuoti valstybę, pamatys, kad ją sugriaudami pasielgė taip, kaip kvailos Pelėjo dukros, kurios, norėdamos atjauninti savo senstantį tėvą, paklausė Medėjos patarimo ir, sukapojusios jį į gabalus, išvirė su nepaprastomis žolėmis, bet šitaip naujo žmogaus iš jo ir nepadarė. Noras keisti yra tarsi Dievo pirmojo įsakymo sulaužymas; Dievas sako: *non habebis Deos alienos* – neturėk kitų tautų dievų, o kitoje vietoje jis sako, kad *karaliai* yra *dievai.*

Neprisirišti prie populiarių žmonių ir neiti su jais prieš suvereną. Antra, žmonėms reikia įteigti, kad jie pernelyg nesižavėtų kokio nors savo bendrapavaldinio dorybėmis, nors jis užimtų ir labai aukštą padėtį ir būtų labai aukštinamas valstybėje, arba taip nesusižavėtų kokiu nors susirinkimu (išskyrus aukščiausiąjį), kad parodytų jam tokį klusnumą ir pagarbą, kuri dera tik suverenui, kuriam jie (kiekvienas savo atskiroje vietoje) atstovauja, ir pasiduo-

tų jų įtakai tik tiek, kiek jiems suteikta aukščiausiosios valdžios. Juk negalima įsivaizduoti suvereno, kuris mylėtų savo tautą, kaip privalo ir nepavydėtų, o pakęstų, kad ji, populiarių žmonių meilikavimo suvedžiota, sulaužytų ištikimybę jam, kaip jau dažnai yra buvę, ne tik slaptai, bet ir taip atvirai, kad pamokslininkai skelbtų jos vestuves *in facie Ecclesiae*[18] ir apie tai šauktų gatvėse; šitai galima teisingai prilyginti antrojo iš dešimties įsakymų sulaužymui.

Ir nesiginčyti dėl aukščiausiosios valdžios. Trečia, žmonės turi žinoti, koks didelis nusikaltimas yra blogai kalbėti apie aukščiausiąjį atstovą (ar tai būtų vienas žmogus ar žmonių susirinkimas) arba svarstyti ir neigti jo valdžią, arba vienaip ar kitaip nepagarbiai minėti jo vardą, nes šitaip žeminamo suvereno tauta ims negerbti ir jos paklusnumas (kuriuo remiasi valstybės saugumas) jam sumažės. Ši teorija pagal panašumą atitinka trečiąjį įsakymą.

Kad būtų išskirtos dienos mokytis savo pareigų suverenui. Ketvirta, dėl to, kad liaudis negali šito išmokti, o jei išmoksta, negali prisiminti, ir po vienos kartos negali net žinoti, kam priklauso aukščiausioji valdžia, būtina kartkartėmis atskirai nuo jų įprasto darbo skirti specialų laiką, kad jie galėtų pasiklausyti tų, kurie yra paskirti juos šviesti. Turi būti nustatyti tokie laiko tarpai, kada jie galėtų susirinkti drauge ir (po pamaldų ir Dievo, Suverenų Suvereno, šlovinimo) pasiklausytų tų, kurie jiems primena jų pareigas, ir jų skaitomus ir aiškinamus pozityvius įstatymus, kurie apskritai liečia juos visus ir kurie primintų apie tą valdžią, kuri leidžia įstatymus. Tuo tikslu žydai kas septintą dieną turėjo *šabą*, kai jiems buvo skaitomas ir aiškinamas įstatymas ir šią iškilmingą dieną jiems buvo primenama, kad jų karalius yra Dievas, kuris, sukūręs pasaulį per šešias dienas, septintą dieną ilsėjosi, ir jų poilsis nuo visų darbų tą dieną jiems primindavo, kad

Dievas yra jų karalius, kuris išvedė juos iš Egipto, vergiško ir sunkaus darbo šalies, ir davė jiems laiką, kad jie, iškilmingai pagarbinę Dievą, galėtų ir patys pasidžiaugti teisėtu poilsiu. Taigi pirmoji įsakymų lentelė visa prirašyta apie absoliučią Dievo valdžią, ne vien kaip Dievo, bet ir kaip karaliaus pagal sutartį tik su žydais; todėl ji gali apšviesti tuos, kurie turi jiems žmonių sutarimu suteiktą aukščiausiąją valdžią, parodyti, ko jie turėtų mokyti savo pavaldinius.

Ir gerbti savo tėvus. Kadangi pradinis vaikų mokymas yra tėvų rūpestis, todėl būtina, kad vaikai, kol yra tėvų globojami, jiems paklustų ir klausytų vėliau (kaip to reikalauja dėkingumas), pripažindami savo auklėjimo naudą išoriniais pagarbos ženklais. Todėl jiems reikia įdiegti, kad pradžioje kiekvieno žmogaus tėvas buvo ir jo suverenus valdovas, turėjęs jo gyvybės ir mirties valdžią, ir nors šeimų tėvai, steigdami valstybę, atsisakė šios absoliučios valdžios, tačiau niekada nebuvo manyta, kad jie praras pagarbą, kurią jiems privalo rodyti vaikai už rūpinimąsi jų auklėjimu. Dėl aukščiausiosios valdžios nereikėjo atsisakyti tokios teisės; ir nebūtų jokio tikslo žmogui turėti vaikų ir rūpintis jų auginimu ir auklėjimu, jeigu jie vėliau neturėtų iš jų daugiau naudos, negu iš kitų žmonių. Ir tai atitinka penktąjį įsakymą.

Ir vengti daryti skriaudą. Kiekvienas suverenas privalo rūpintis, kad žmonės būtų mokomi teisingumo, tai yra to, kad iš jokio žmogaus negalima atimti nieko, kas jam priklauso; vadinasi, pasakyti, jog jis turi rūpintis, kad žmonės būtų mokomi neatimti iš savo kaimynų jėga ar apgaule nieko, kas jiems priklauso aukščiausiosios valdžios galia. Iš daiktų, priklausančių žmogaus nuosavybei, brangiausi žmogui yra jo paties gyvybė ir kūnas; toliau pagal brangumą (daugumai žmonių) tie dalykai, kurie susiję su santuokinių prieraišumu, po to turtai ir pragyvenimo prie-

monės. Todėl žmonėms reikia įdiegti, kad kerštaudami susilaikytų nuo prievartos kitam asmeniui, nuo santuokinės garbės suteršimo, nuo svetimo turto plėšimo prievarta bei pasisavinimo apgaule. Taip pat būtina žmonėms parodyti, kokios blogos būna pasekmės dėl neteisingo teismo nuosprendžio, kai paperkami teisėjai ar liudytojai, kuriuo panaikinamas nuosavybės išskirtinumas, ir teisingumas tampa neveiksmingas; visi šie dalykai yra nurodyti šeštame, septintame, aštuntame ir devintame įsakymuose.

Ir visa tai daryti geranoriškai, iš visos širdies. Pagaliau žmonėms reikia įdiegti, kad ne tik neteisingi veiksmai, bet ir sumanymai bei ketinimai juos padaryti (nors atsitiktinai kas nors ir sutrukdė juos įgyvendinti) yra neteisėti; mat valios silpnumas yra toks pat neteisėtas, kaip ir nusikalstamas veiksmas. Tokia yra dešimtojo įsakymo ir antrosios lentelės turinio prasmė, kurią galima išreikšti vienu tarpusavio meilės įsakymu: *mylėk savo artimą kaip pats save* – taip kaip pirmosios lentelės turinys sutrumpintai gali būti įvardytas *Dievo meile*, Dievo, kurį žydai ką tik buvo pripažinę savo karaliumi.

Universitetų vaidmuo. Kalbant apie priemones ir būdus, kuriais žmonės gali įgyti šią nuostatą, pirmiausia reikia išsiaiškinti, kokiomis priemonėmis tiek daug nuomonių, priešingų žmonijos taikai, pagrįstų silpnais ir klaidingais principais, vis dėlto buvo taip giliai jiems įdiegta. Aš turiu omeny tas nuomones, kurias tiksliai apibrėžiau ankstesniame skyriuje; pavyzdžiui, kad žmonės turi patys spręsti, kas yra teisėta ir kas neteisėta, remdamiesi ne įstatymu, o savo pačių sąžine; t. y. remdamiesi savo pačių asmenine nuovoka; kad pavaldiniai nusideda paklusdami valstybės nurodymams, jeigu jie patys iš pradžių nenusprendė juos esant teisėtus; kad nuosavybės teisė į jų turtą atima iš valstybės teisę valdyti tą turtą; kad pavaldiniai turi teisę žudyti tokius žmones, kuriuos jie va-

dina tironais; kad aukščiausioji valdžia gali būti padalyta ir panašias nuomones, kurios yra įteigtos žmonėms šiomis priemonėmis. Tie, kuriuos būtinybė ar savanaudiškumas verčia atsidėti savo profesijai ir darbui, antra vertus, ir tie, kuriuos perteklius ar tingumas skatina vaikytis juslinių malonumų (šios dvi žmonių rūšys sudaro didžiausią žmonijos dalį), neturi laiko giliems apmąstymams, kurie būtini, norint pažinti tiesą ne tik prigimtinio teisingumo klausimais, bet ir kitiems mokslams, apie savo pareigas dažniausiai sužino iš Dievo žodžio skelbėjų, o iš dalies iš tokių savo kaimynų ar artimų pažįstamų, kurie, turėdami sugebėjimą sklandžiai ir įtikinamai kalbėti, atrodo esą protingesni ir geriau nusimanantys už juos pačius teisės ir sąžinės klausimais. Teologai ir kiti žmonės, demonstruojantys savo mokytumą, žinių semiasi universitetuose ir teisės mokyklose ar iš knygų, kurias išleido žymūs šių mokyklų ir universitetų vyrai. Todėl akivaizdu, kad žmonių švietimas visiškai priklauso nuo jaunimo teisingo mokymo universitetuose. Bet argi (gali paklausti kai kurie žmonės) Anglijos universitetai dar šito neišmoko? Ar tu imsi mokyti universitetus? Sunkūs klausimai. Tačiau į pirmąjį aš nedvejodamas atsakysiu, kad iki pat Henriko VIII valdymo pabaigos popiežiaus valdžią, priešpriešinant ją valstybės valdžiai, dažniausiai palaikė universitetai; o tai, kad teorijos, nukreiptos prieš aukščiausiąją karaliaus valdžią, buvo skelbiamos tokios daugybės pamokslininkų, teisininkų ir kitų žmonių, kurie gavo savo išsilavinimą universitetuose, akivaizdžiai byloja, kad nors universitetai ir nesukūrė šių klaidingų teorijų, tačiau jie nežinojo, kaip savo auklėtiniams įdiegti teisingą teoriją. Tokios prieštaraujančios nuomonės universitete, be abejonės, įrodo, kad auklėtiniai nebuvo pakankamai išmokyti; todėl nėra ko stebėtis, jeigu jie tebejaučia skonį to rafinuoto gėrimo, kuriuo jie ten buvo girdomi prieš civilinę val-

džią. Į antrąjį klausimą man nedera ir nėra būtina atsakyti taip ar ne, nes kiekvienas žmogus, kuris mato, ką aš darau, gali lengvai suprasti, ką aš galvoju.

Žmonių saugumas reikalauja iš to ar tų, kurie turi aukščiausiąją valdžią, kad teisingumas būtų vienodas visiems žmonėms, t. y. kad tiek turtingi ir galingi, tiek neturtingi ir nežinomi žmonės galėtų surasti teisybę ir atitaisyti jiems padarytas skriaudas; kad ir didžiūnai nesitikėtų būti mažiau baudžiami už žemesnio sluoksnio žmonių prievartavimą, įžeidinėjimus ar skriaudimą, nei žemesnio sluoksnio žmogus, tą patį padaręs kuriam nors iš didžiūnų. Tai yra lygaus ir nešališko teisingumo principas, kuriam kaip prigimtiniam įstatymui suverenas yra tiek pat pavaldus, kaip ir menkiausias jo pavaldinys. Visi įstatymo pažeidimai yra nusikaltimai valstybei, tačiau kai kurie jų yra ir nusikaltimai privatiems asmenims. Už nusikaltimus vien valstybei, nepažeidžiant nešališko teisingumo, gali būti atleista, nes kiekvienas žmogus gali atleisti už jam padarytą skriaudą savo paties nuožiūra. Tačiau už nusikaltimą privačiam asmeniui teisingumo požiūriu negali būti nešališkai atleista be nuskriaustojo sutikimo arba be privalomo atlyginimo.

Pavaldinių nelygybė atsiranda dėl aukščiausiosios valdžios aktų, todėl ji egzistuoja suvereno akivaizdoje, t. y. teisme, nė kiek ne daugiau kaip nelygybė tarp karalių ir jų pavaldinių Karalių Karaliaus akivaizdoje. Didžiųjų asmenų garbė turi būti vertinama pagal jų geradarystes ir pagalbą, kurią jie teikia žemesnio rango žmonėms, arba ši garbė nieko neverta. O jų kaltės dėl vykdomos prievartos, priespaudos ir daromų skriaudų, aukšta padėtis nesumažina, priešingai, ją dar apsunkina, nes jiems mažiausiai dera nusikalsti. Palankaus šališkumo didžiūnams pasekmės taip plėtojasi. Nebaudžiamumas sukelia įžūlumą, įžūlumas – neapykantą, o neapykanta – pastangas

nuversti visokią priespaudą ir įžūlią diduomenę, nors dėl to ir žlugtų valstybė.

Vienodi mokesčiai. Vienodam teisingumui privalu ir vienodas apmokestinimas, kurio vienodumas priklauso ne nuo vienodo turto, o nuo vienodos kiekvieno žmogaus prievolės valstybei už savo gynimą. Maža to, kad žmogus dirbtų tik savo egzistavimui palaikyti, jis turi ir kovoti (jei bus būtina), kad apgintų savo darbą. Žmonės turi arba daryti taip, kaip darė sugrįžę iš nelaisvės žydai, kurie atstatydami šventyklą viena ranka statė, o kitoje laikė kardą; arba jie turi samdyti kitus, kad šie už juos kovotų. Mokesčiai, kuriais žmones apmokestina aukščiausioji valdžia ir yra atlyginimai tiems, kurie savo rankose laiko valstybės kardą, kad apgintų privačius asmenis, dirbančius įvairiausius darbus ir turinčius įvairiausias profesijas. Atsižvelgiant į tai, kad nauda, kurią gauna kiekvienas, yra gyvenimo džiaugsmas, vienodai brangus tiek vargšui, tiek turčiui, todėl prievolė, kurią vargšas privalo mokėti tiems, kurie jį gina, yra tokia pati, kurią turtuolis privalo mokėti už jo paties gynimą, išskyrus tuos atvejus, kai turtuoliai, kuriems tarnauja beturčiai, gali būti skolingi ne vien už save, bet ir už daugelį kitų. Dėl to mokesčių vienodumas greičiau priklauso nuo vartojimo vienodumo, o ne nuo asmenų, kurie suvartoja tiek pat, vienodo turto. Dėl kokios priežasties tas, kuris daug dirba ir taupo savo darbo vaisius, mažai suvartodamas, turėtų būti daugiau apmokestinamas už tą, kuris, nerūpestingai gyvendamas, mažai įgyja ir viską, ką gauna, išleidžia, tuo metu, kai valstybė jo labiau negina už kitą? Kai apmokestinama tai, ką žmonės vartoja, tada kiekvienas žmogus moka tiek pat už tai, kiek jis suvartoja; ir valstybė neturi nuostolių dėl nežaboto privačių asmenų išlaidumo.

Valstybės labdara. Daug žmonių dėl neišvengiamų atsitiktinumų negali išlaikyti savęs savo darbu, tad jie ne-

turi priklausyti nuo privačių asmenų gailesčio ir dosnumo; būtiniausias pragyvenimo reikmes jiems privalo garantuoti valstybės įstatymai. Juk būtų labai žiauru, jei kas nors nepadėtų pagalbos reikalingam žmogui, žiauru būtų ir valstybės suverenui palikti vargšus žmones priklausomus nuo atsitiktinės labdaros.

Kelio užkirtimas dykinėjimui. Visai kitaip yra su tais, kurie fiziškai stiprūs; juos reikia priversti dirbti. Kad jie negalėtų aiškintis nerandą darbo, turi būti priimti tokie įstatymai, kurie skatintų visokius verslus, pavyzdžiui, jūreivystę, žemdirbystę, žvejybą ir visokiausias pramonės šakas, kurioms reikia darbo rankų. Daugėjant neturtingų, bet stiprių žmonių, žmones reikia perkelti į retai apgyvendintas šalis; tačiau ten jie neturi išnaikinti vietinių gyventojų, tik priversti juos šiek tiek susispausti; jie patys neturi užimti daug žemės, griebdami viską, ką randa, o sumaniai ir sąžiningai apdirbti kiekvieną žemės sklypelį, kad šis juos išmaitintų reikiamu metų laiku. Kai visas pasaulis bus perpildytas gyventojų, tada vienintelis išsigelbėjimas bus karas, kuris pasirūpina kiekvienu žmogumi, siųsdamas jam pergalę arba mirtį.

Kas yra geri įstatymai. Suvereno pareiga yra leisti gerus įstatymus. O koks įstatymas yra geras? Sakydamas geras įstatymas, aš turiu omeny ne teisingą įstatymą, nes joks įstatymas negali būti neteisingas. Įstatymą priima aukščiausioji valdžia, o visa, ką daro ši valdžia, patvirtina, pripažįsta ir laiko sava kiekvienas tautos žmogus; ir tai, kas atitinka kiekvieno žmogaus valią, niekas negali laikyti neteisinga. Su valstybės įstatymais yra kaip su žaidimo taisyklėmis: viskas, dėl ko susitaria visi žaidėjai, nėra neteisinga nė vienam iš jų. Geras įstatymas yra tas, kuris *reikalingas žmonių gerovei* ir visiems *suprantamas.*

Tie, kurie būtini. Įstatymai, kurie yra tik valdžios nustatytos taisyklės, reikalingi ne tam, kad sulaikytų žmo-

nes nuo visų jų savavališkų veiksmų, o tam, kad nukreiptų jų judėjimą, ir jie nepakenktų sau savo pačių nežabotais norais, neapdairumu ir nenuovokumu, panašiai kaip užtvaros statomos ne tam, kad sustabdytų keliautojus, o tam, kad neleistų jiems išklysti iš kelio. Todėl ir įstatymas nėra geras, jeigu jis nebūtinas ir nereikalingas, nes neatlieka savo tikrosios paskirties. Galima būtų manyti, kad įstatymas yra geras, jeigu jis naudingas suverenui, nors jis ir nėra būtinas žmonėms, tačiau taip nėra. Mat negalima atskirti suvereno gerovės nuo tautos gerovės. Silpnas tas suverenas, kurio silpni pavaldiniai, ir silpna tauta, kurios suverenui stinga valdžios valdyti ją taip, kaip norėtų. Nebūtini įstatymai nėra geri įstatymai, tai tik spąstai pinigams rinkti: jie nereikalingi ten, kur suverenios valdžios teisės yra pripažintos, o ten, kur jos nepripažintos, jie nepakankami žmonėms apginti.

Tie, kurie suprantami. Įstatymo suprantamumas priklauso ne tiek nuo paties įstatymo žodžių, kiek nuo nurodytų priežasčių ir motyvų, kodėl jis buvo išleistas. Kaip tik iš to matyti įstatymo leidėjo ketinimas, o kai leidėjo ketinimas žinomas, įstatymą daug lengviau suprasti iš kelių žodžių, negu iš jų daugybės. Juk visi žodžiai yra dviprasmiški, todėl, daugėjant žodžių įstatymo tekste, daugėja ir dviprasmiškumų. Be to, dėl įstatymo daugiažodiškumo, kuris atsiranda iš noro viską išsakyti, kyla klaidinga mintis, kad sumaniai manipuliuojant įstatymo žodžiais galima išvengti įstatymo poveikio. Šitai yra daugelio nereikalingų procesų priežastis. Kai tik pagalvoju, kokie trumpi buvo įstatymai senovėje ir kaip jie pamažu vis ilgėjo, aš tarsi matau įstatymų leidėjų ir įstatymų vengėjų varžybas; pirmieji stengiasi apriboti antruosius, o pastarieji apeiti šiuos apribojimus, ir kad įstatymų vengėjai laimėjo. Todėl įstatymų leidėjo (toks visose valstybėse yra aukščiausiasis atstovas: vienas žmogus ar susirinkimas)

pareiga taip parengti įstatymą, kad būtų aiškus jo tikslas, ir suformuluoti jį kaip galima trumpiau, bet kuo tiksliau ir aiškiau.

Bausmės. Suvereno pareiga yra teisingai taikyti bausmes ir apdovanojimus. Turint omeny, kad bausmės tikslas yra ne keršyti ir išlieti pyktį, o pataisyti patį nusikaltėlį ar jo pavyzdžiu kitus, griežčiausios bausmės turi būti skiriamos už tuos nusikaltimus, kurie pavojingiausi valstybei; pavyzdžiui, už tuos, kurie padaryti iš pykčio įsteigtai valdžiai, iš paniekos teisingumui; kurie kelia minios pasipiktinimą; už tokius, už kuriuos nenubaudus, atrodo, jog jie valdžios leisti, dažniausiai tai esančių valdžioje žmonių sūnų, tarnų ar jų numylėtinių nusikaltimai. Žmonės piktinasi ne tik nusikaltimo vykdytojais ir jo įgaliotojais, bet ir visa valdžia, nes susidaro įspūdis, kad ji juos gina, pavyzdžiui, taip atsitiko su Tarkvinijumi[19], kai dėl vieno jo sūnaus įžūlaus poelgio jis buvo išvarytas iš Romos, o pati monarchija nuversta. O dėl nusikaltimų, padaromų iš silpnumo, pavyzdžiui, kaip tie, kurie padaromi iš didelio susierzinimo ar provokacijos, iš didelės baimės, dėl didelio skurdo ar iš nežinojimo, kad tas poelgis yra didelis nusikaltimas, tai čia dažnai būna vietos atlaidumui be jokios žalos valstybei ir atlaidumui, kai to reikalauja prigimtinis įstatymas. Maišto atveju jo vadeivų ir idėjinių mokytojų, o ne suvedžiotų vargšų žmonių, nubaudimas gali pasitarnauti valstybei kaip pavyzdys. Rūsčiai bausti paprastus žmones – tai bausti neišmanymą, dėl kurio didelė kaltė tenka suverenui, nes jis nesirūpino, kad žmonės būtų geriau išmokyti.

Apdovanojimai. Į suvereno pareigas įeina ir teisingas apdovanojimų skirstymas, kad iš to būtų nauda valstybei, nes tai ir yra apdovanojimo nauda ir tikslas. Šitai pasiekiama tada, kai tie, kurie gerai tarnavo valstybei neiššvaistydami valstybės lėšų, taip gerai apdovanojami, kad

atsiranda stimulas ir kitiems taip ištikimai tarnauti valstybei, kaip jie gali, ir įgyti tų žinių, kurios jiems padėtų tarnauti dar geriau. Papirkti pinigais ar paaukštinimu populiarų ir garbės trokštantį pavaldinį, kad jis būtų ramus ir susilaikytų nuo piktų nuotaikų skleidimo tarp žmonių, neturi nieko bendro su tikruoju apdovanojimu (šis yra skiriamas ne už padarytą praeityje žalą, o už praeities nuopelnus) ir yra ne dėkingumo, o baimės ženklas, valstybei jis atneša ne naudą, o žalą. Tokia kova su garbėtroška primena Herkulio kovą su pabaisa Hidra, kuri turėjo daug galvų, ir vietoj kiekvienos nukirstos jai išaugdavo trys naujos. Taip yra ir čia: kai vieno populiaraus žmogaus užsispyrimas įveikiamas apdovanojimu, dėl tokio pavyzdžio atsiranda daugiau tokių, kurie daro tą patį blogį, tikėdamiesi panašios naudos; kaip visos manufaktūros šakos, taip ir pikti sumanymai auga, esant paklausai. Nors kartais tokiais būdais ir gali būti atitolintas pilietinis karas, tačiau pavojus pamažu didėja, ir valstybės žlugimas vis labiau darosi neišvengiamas. Todėl suverenas, kuriam patikėtas valstybės saugumas, elgiasi priešingai savo pareigai, jeigu apdovanoja tuos, kurie siekia didesnės valdžios, drumsdami savo šalies rimtį ir taiką, ir jei nesipriešina tokiems žmonėms, kai jie žengia pirmuosius savo nusikalstamos veiklos žingsnius, kai pavojus dar nedidelis, o delsia, tada pavojus būna daug didesnis.

Patarėjai. Dar vienas suvereno rūpestis yra pasirinkti gerus patarėjus, turiu omeny tokius, su kuriais jis turės tartis valdydamas valstybę. Mat žodis *taryba* (angl. *counsel*, lot. *consilium*), kilęs iš iškreipto *considium*, turi daug reikšmių ir apima įvairius žmonių susirinkimus, kur posėdžiaujama kartu ne vien tam, kad apsvarstytų, ką reikės daryti ateityje, bet ir aptariami praeities įvykiai ir svarstomi dabartiniai įstatymai. Aš jį vartoju tik pirmąja reikšme. Šia prasme nekalbama apie renkamą tarybą nei

esant demokratiniam, nei aristokratiniam valdymui, nes tokiose valstybėse patarėjai yra nariai to asmens, kuriam duodami patarimai. Todėl patarėjų parinkimas yra būdingas tik monarchijai, nes esant šiai valdymo formai suverenas, jei neįstengia pasirinkti tų, kurie visais atžvilgiais yra geriausi, neatlieka savo pareigos taip, kaip turėtų ją atlikti. Tinkamiausi patarėjai yra tie, kurie mažiausiai tikisi turėti naudos, duodami blogą patarimą, ir geriausiai išmano tuos dalykus, kurie pasitarnauja valstybės taikai ir saugumui. Sunku suprasti, kas tikisi sau naudos iš valstybėje kylančių neramumų, tačiau yra požymių pagrįstam įtarimui, jei šitie žmonės, kurie neturi tiek turto, kad padengtų jų įprastas išlaidas, pritaria nepagrįstiems liaudies skundams juos pateisindami ir užjaučia ją dėl tariamos skriaudos – šitai lengvai gali pastebėti kiekvienas, kam privalu tai žinoti. Tačiau dar sunkiau nuspręsti, kas geriausiai išmano valstybės reikalus, ir tiems, kurie pažįsta tokius žmones, jau jų gerokai mažiau ir reikia. Juk kad suprastum, kas išmano kone visų menų taisykles, pats turi būti didelis to meno žinovas, nes kito taisyklių teisingumu gali būti įsitikinęs tik tas, kuris pirmiausia pats perprato šias taisykles, ir gali nuspręsti, ar kito taisyklės teisingos. Tačiau geriausias kiekvieno meno pažinimo požymis yra tai, kad asmuo tuo seniai užsiima ir nuolat gauna gerus rezultatus. Sugebėjimas gerai patarti neatitenka burtų keliu ir nėra paveldimas, todėl nėra didesnio pagrindo tikėtis gero patarimo iš turtingo ar kilmingo žmogaus dėl valstybės reikalų, negu projektuojant tvirtovę, nebent manysime, kad politikos mokslui nereikia jokio metodo (kaip jo reikia mokantis geometrijos), o pakanka vien būti žiūrovais ir ją stebėti, tačiau taip nėra, nes iš šių dviejų mokslų politika yra kietesnis riešutas. Jeigu šioje Europos dalyje manoma, kad tam tikri asmenys yra paveldėję teisę užimti vietą valstybės aukščiau-

siojoje taryboje, tai šitai yra atėję iš senovės germanų užkariavimų epochos, kai daug absoliučių valdovų susivienydavo, norėdami užkariauti kitas tautas, bet jie nebūtų sudarę konfederacijos, neišsireikalavę tokių privilegijų, kurios ateityje išskirtų jų palikuonis ir iš jų pavaldinių palikuonių. Tokios privilegijos nesuderinamos su aukščiausiąja valdžia, todėl tik suvereno malonės dėka gali atrodyti, kad šie asmenys jas išlaikė; tačiau jeigu jie ima reikalauti privilegijų kaip savo teisės, jie būtinai turėtų jas pamažu prarasti ir galų gale neturėti jokių kitų išskirtinumų, išskyrus tuos, kurie natūraliai susiję su jų sugebėjimais.

Nors ir labai gabūs ir tinkami būtų patarėjai kuriuo nors klausimu, jų patarimo nauda didesnė tada, kai jie duoda savo patarimą ir nurodo jo pagrindą kiekvienas atskirai, o ne susirinkime, sakydami kalbas, ir kai jie iš anksto būna jį apmąstę, o ne kalbėdami ekspromtu; abiem atvejais jie turi daugiau laiko numatyti svarstomo veiksmo pasekmes ir mažiau gali nukrypti į įvairius prieštaravimus, veikiami pavydo, tarpusavio lenktyniavimo ar kitos aistros, kylančios dėl nuomonių skirtumo.

Geriausią patarimą dėl tų reikalų, kurie susiję ne su kitomis tautomis, o vien su patogumais ir nauda, kurią pavaldiniams suteikia vien vidaus įstatymai, gali duoti kiekvienos provincijos žmonių pateikiamos bendros žinios ir nusiskundimai, nes vietiniai žmonės geriausiai žino, ko jiems stinga; todėl, jeigu jie nereikalauja nieko, kas menkintų suvereno teises, jų pageidavimus reikėtų labai rimtai apsvarstyti, nes be pagrindinių teisių (kaip jau dažnai esu sakęs) valstybė apskritai negali egzistuoti.

Vadai. Jei vyriausiasis armijos vadas neturi autoriteto, tai armija jo nemyli ir nebijo, vadinasi, jis negalės sėkmingai atlikti savo pareigų. Todėl jis privalo būti darbštus, narsus, malonus, dosnus ir jam turi sektis, kad kareiviai galėtų susidaryti apie jį nuomonę, kaip apie gerą ir my-

lintį savo karius vadą. Tai yra populiarumas, jis ugdo kareivių narsumą ir skatina troškimą užsitarnauti jo palankumą, jie pritaria generolui dėl jo griežtumo, baudžiant (kai to reikia) maištaujančius ar aplaidžius kareivius. Bet ši kareivių meilė (jei abejojama dėl vado ištikimybės) yra pavojinga aukščiausiajai valdžiai, ypač jeigu ji yra nepopuliaraus susirinkimo rankose. Todėl tam, kad tauta būtų saugi, reikia, jog tie, kuriems suverenas patiki savo armijas, būtų ne tik geri karo vadai, bet ir ištikimi pavaldiniai.

Jei pats suverenas yra populiarus, t. y. gerbiamas ir mylimas savo tautos, tada nėra jokio pavojaus, jei kuris nors jo pavaldinys yra populiarus. Kareiviai niekada nebūna tokie neteisingi, kad palaikytų savo vadą, nors ir mylėtų jį, prieš savo suvereną, jeigu jie myli ne tik jo asmenį, bet ir jo reikalą. Todėl tie, kurie kada nors prievarta nuversdavo teisėto savo suvereno valdžią, prieš užimdami jo vietą, visada stengėsi prasimanyti sau titulus, kad tautai nebūtų gėda juos pripažinti suverenais. Turėti pripažintą teisę į aukščiausiąją valdžią yra tokia populiari savybė, kad tam, kuris ją turi, nereikia daugiau nieko (dėl jo paties), kad palenktų savo pavaldinių širdis, išskyrus tai, kad jie matytų, jog jis iš tikrųjų sugeba valdyti savo paties šeimą, o dėl priešų – kad sugeba sutriuškinti jų armijas, nes didžiausia ir aktyviausia žmonijos dalis niekada iki šiol nebuvo patenkinta esama padėtimi.

O dėl vieno suvereno pareigų kitam, apie kurias byloja teisė, dažniausiai vadinama *tarptautine teise*, man nebereikia sakyti nieko, nes tautų teisė ir prigimtinis įstatymas yra tas pat. Kiekvienas suverenas, rūpindamasis savo tautos saugumu, turi tą pačią teisę, kurią gali turėti kiekvienas žmogus, rūpindamasis savo paties saugumu. Ir tas pats įstatymas, kuris nurodo žmonėms, neturintiems pilietinės valdžios, ką jie turi daryti ir ko privalo vengti vienas kito atžvilgiu, tą patį nurodo ir valstybei, t. y. suve-

renių valdovų ir aukščiausiųjų susirinkimų sąžinėms, nes nėra jokios kitos prigimtinės teisės, išskyrus sąžinę, kurią valdo ne žmogus, o Dievas; jo įstatymai (jie privalomi visai žmonijai) Dievo, kaip gamtos kūrėjo, požiūriu yra *prigimtiniai*, ir to paties Dievo, kaip Karalių Karaliaus, atžvilgiu, yra *įstatymai*. Bet apie Dievo, kaip Karalių Karaliaus, taip pat ir kaip atskiros tautos karaliaus Karalystę, aš kalbėsiu kitoje šio veikalo dalyje.

Trisdešimt pirmas skyrius

APIE PRIGIMTINĘ DIEVO KARALYSTĘ

Būsimų skyrių akiratis ir tikslas. Tai, kad prigimtinė būsena, t. y. absoliuti laisvė, kuria naudojasi visi nesantys nei suverenai, nei pavaldiniai, yra anarchija ir karo padėtis; kad taisyklės, kuriomis vadovaujasi žmonės, norėdami išvengti tokios padėties, yra prigimtiniai įstatymai; kad valstybė be aukščiausiosios valdžios yra vien tuščias žodis be turinio, todėl negali egzistuoti; kad pavaldiniai privalo savo suverenams paprasčiausiai paklusti dėl visko, jei tai neprieštarauja Dievo įstatymams, – visa tai aš jau išsamiai paaiškinau apie tai rašydamas. Kad viską sužinotume apie pilietinę pareigą, turime išsiaiškinti, kokie yra Dievo įstatymai, nes be šito žmogus, kai valstybės valdžia jam ką nors įsako, nežino, ar tai neprieštarauja Dievo įstatymui, todėl arba pernelyg dideliu pilietiniu paklusnumu įžeidžia Dievo didybę, arba, bijodamas įžeisti Dievą, pažeidžia valstybės įsakymus. Norėdami išvengti šių povandeninių uolų, turime žinoti, kas yra Dievo įstatymai. Kadangi visų įstatymų pažinimas priklauso nuo supratimo, kas yra aukščiausioji valdžia, todėl kitame skyrelyje pasakysiu šį tą apie DIEVO KARALYSTĘ.

Kas yra Dievo karalystės pavaldiniai. *Viešpats yra Karalius! Tesidžiaugia žemė (Ps 97, 1),* – sako psalmininkas. Ir

toliau: *Viešpats yra Karalius, tad tesibaimina tautos! Kerubų soste jis sėdi, tad tedreba žemė (Ps 99, 1).* Ar nori žmonės, ar nenori, jie visada bus pavaldūs Dievo valdžiai. Neigdami Dievo egzistavimą ar jo apvaizdą, žmonės gali prarasti savo vidinę ramybę, bet ne savo jungą. Bet šią Dievo valdžią, kuriai pavaldus ne tik žmogus, bet kuriai paklūsta gyvuliai, žvėrys, augalai ir negyvieji kūnai, Karalyste galime vadinti tik metaforiškai. Juk sakyti, kad viešpatauja tikrąja šio žodžio prasme, galime tik apie tą, kuris valdo savo pavaldinius žodžiu, žadėdamas apdovanoti tuos, kurie jo klauso, ir grasindamas nubausti tuos, kurie jam nepaklūsta. Todėl Dievo karalystės pavaldiniai nėra nei negyvieji kūnai, nei neprotingos būtybės, kurie nesupranta jokių taisyklių; šios Karalystės pavaldiniai negali būti ateistai ir tie, kurie netiki, kad Dievas kaip nors rūpinasi žmonių darbais, nes jie nepripažįsta nė vieno jo žodžio, nesitiki jo apdovanojimų ir nebijo jo grasinimų. Todėl Dievo pavaldiniai yra tie, kurie tiki, kad yra Dievas, kuris valdo pasaulį, davė taisykles ir nustatė apdovanojimus ir bausmes žmonijai; visus kitus reikia laikyti Dievo priešais.

Trejopas Dievo žodis: protas, apreiškimas, pranašystė. Norint valdyti žodžiu, reikia aiškiai juos pasakyti, nes kitaip jie nebus įstatymai. Mat įstatymų esmė yra pakankamas jų aiškumas ir viešas paskelbimas, kad nebūtų jokios galimybės aiškintis jų nežinojimu; kai kalbama apie žmonių įstatymus, tai vienintelis toks viešas jų paskleidimas gali būti viešas paskelbimas žmogaus balsu. Tuo tarpu Dievas savo įstatymus skelbia trejopu būdu: *prigimtinio proto* įdiegimu, *apreiškimu* ir kokio nors *žmogaus balsu*; šiuo žmogumi patikėti Dievas skatina kitus žmones, darydamas stebuklus. Iš čia kyla trejopas Dievo žodis: *protingas, juntamas* ir *pranašiškas,* kurį atitinka trejopas girdėjimas: *teisingas supratimas, antgamtinis jausmas* ir *tikėjimas.* Dėl antgamtinio jausmo, kuris remiasi apreiškimu ir įkvė-

pimu, tai šiuo būdu nebuvo duota jokių visuotinių įstatymų, nes Dievas šitaip kalba tik atskiriems asmenims, be to, įvairiems žmonėms skirtingus dalykus.

Apie dvejopą Dievo karalystę: prigimtinę ir pranašišką. Remiantis skirtumu tarp dviejų kitų Dievo žodžio rūšių – *protingo* ir *pranašiško,* – Dievui galima priskirti dvejopą karalystę – *prigimtinę* ir *pranašišką*. Prigimtinė yra ta, kurioje jis valdo pripažįstančius jo apvaizdą žmones, natūraliais teisingo proto paliepimais, o pranašiška, – kurioje jis, išsirinkęs vieną išskirtinę tautą (žydus) savo pavaldiniais, valdo tik juos ne vien prigimtiniu protu, bet ir teisingais įstatymais, kuriuos jiems davė savo šventų pranašų lūpomis. Apie prigimtinę Dievo karalystę aš ketinu kalbėti kitame skyrelyje.

Dievo suverenumo teisė kyla iš jo visagalybės. Prigimtinė teisė, kurios galia Dievas valdo žmones ir baudžia tuos, kurie pažeidžia jo įstatymus, turi būti kildinama ne iš to, kad jis žmones sukūrė, tarsi jis reikalautų paklusnumo kaip dėkingumo už jo geradarystes, o iš jo *neįveikiamos galios*. Jau anksčiau parodžiau, kaip suvereno teisė atsiranda iš susitarimo. Norint parodyti, kaip ta pati teisė gali atsirasti iš prigimties, reikia tik išsiaiškinti, kada jos negalima panaikinti. Visi žmonės iš prigimties turėjo teisę į viską, kiekvienas jų turėjo teisę valdyti visus kitus. Kadangi ši teisė negalėjo būti įgyta jėga, tad dėl kiekvieno saugumo reikėjo, kad žmonės atsisakytų šios teisės ir bendru sutikimu iškeltų žmones (suteikdami jiems aukščiausiąją valdžią), kurie juos valdytų ir gintų; jeigu tarp jų būtų buvęs koks nors neįveikiamos jėgos žmogus, tai nebūtų buvę jokios priežasties, kad jis savo jėga nebūtų valdęs ir gynęs tiek save, tiek ir juos savo paties nuožiūra. Todėl tiems, kurių jėga yra neįveikiama, visų žmonių valdymas priklauso iš prigimties dėl jų viską pranokstančios jėgos, vadinasi, kaip tik ši galia lemia, kad valdyti

žmones ir bausti juos savo nuožiūra iš prigimties priklauso Visagaliui Dievui ne kaip Kūrėjui ir maloningajam, o kaip Visagaliui. Ir nors bausmė priklauso tik už nuodėmę, nes žodis „bausmė" suprantamas kaip vertimas kentėti už nuodėmę, tačiau teisės priversti kentėti pagrindas ne visada yra žmogaus nuodėmė, dažnai tai būna Dievo galia.

Nuodėmė nėra visų kentėjimų priežastis. Daug ginčų senovėje kildavo dėl klausimo: *kodėl blogi žmonės dažnai klesti, o geri žmonės kenčia nelaimes;* šis klausimas sutampa ir su mūsiškiu: *kokia teise ir pagrindu remdamasis Dievas paskirsto sėkmes ir nesėkmes žemiškame gyvenime.* Šis klausimas toks sunkus, kad sudrebino ne tik paprastų žmonių, bet ir filosofų, ir net šventųjų tikėjimą Dievo Apvaizda. *Iš tikrųjų Dievas geras doriesiems,* – sako Dovydas, – *kurių širdis tyra. Betgi man beveik kojos buvo pradėjusios pintis, mano žingsniai bemaž buvo ėmę slidinėti, nes aš pavydėjau pagyrūnams, matydamas jų gerovę, nors jie nedori (Ps 73, 1–3).* Ir kaip nuoširdžiai Jobas priekaištauja Dievui už gausybę kančių ir nelaimių, kurios jam buvo siųstos, nors jis ir buvo teisus. Jobo atveju šį klausimą išsprendė pats Dievas, remdamasis ne Jobo nuodėme, o savo paties galia. Kai Jobo draugai, matydami jį kenčiantį, kalbėdavo apie jo nuodėmę, o jis gindavosi žinodamas esąs nekaltas, pats Dievas įsiterpė į ginčą, teisindamas sukeltas kančias tokiais savo galios argumentais, pavyzdžiui: *„Kur buvai, kai dėjau žemės pamatus" (Job 38, 4),* ir panašiais, ir ne tik patvirtino Jobo nekaltumą, bet ir atmetė klaidingus jo draugų išvedžiojimus. Šiuos išvedžiojimus atitinka mūsų Išganytojo žodžiai, pasakyti apie žmogų, kuris gimė aklas: *„Nei jis nenusidėjo, nei jo tėvai, bet jame turi apsireikšti Dievo darbai" (Jn 9, 3).* Ir nors sakoma, *kad mirtis atėjo į pasaulį per nuodėmę* (tuo norima pasakyti, kad Adomas niekada nebūtų miręs, jeigu nebūtų nusidėjęs, t. y. jo siela niekada

nebūtų atsiskyrusi nuo jo kūno), iš to negalima daryti išvados, kad Dievas nebūtų galėjęs teisėtai jo varginti, nors jis ir nebūtų nusidėjęs, kaip kad jis siunčia vargus kitoms gyvoms būtybėms, kurios negali nusidėti.

Dievo įstatymai. Aptarę Dievo suverenumo teisę, kaip grindžiamą vien prigimtimi, mes turime toliau apsvarstyti, kokie yra Dievo įstatymai arba prigimtinio proto įsakymai; šie įstatymai yra susiję arba su prigimtinėmis vieno žmogaus pareigomis kitam žmogui, arba su pagarba, kurią mes iš prigimties privalome reikšti mūsų Dieviškajam Suverenui. Pirmieji yra tie patys prigimtiniai įstatymai, apie kuriuos aš jau kalbėjau keturioliktame ir penkioliktame šio veikalo skyriuose, būtent nešališkumas, teisingumas, gailestingumas, nusižeminimas ir kitos dorovinės savybės. Todėl mes dar turime apsvarstyti, kokias Dieviškosios Didenybės šlovinimo ir garbinimo taisykles diktuoja žmonėms vien jų prigimtinis protas, be jokio kito Dievo žodžio.

Kas yra šlovinimas ir garbinimas. Garbinimas – tai vidinė mintis ir nuomonė apie kito jėgą ir gerumą, todėl garbinti Dievą, vadinasi, būti kuo geriausios nuomonės apie jo jėgą ir gerumą. Šios nuomonės išoriniai ženklai, išreiškiami žodžiais ir veiksmais, vadinami *šlovinimu*; tai yra viena dalis to, ką romėnai turi omeny sakydami *cultus*, o *cultus* iš tikrųjų visada reiškia tą darbą, kurį žmogus įdeda į kokį nors daiktą, turėdamas tikslą iš to turėti naudos. Tie daiktai, iš kurių mes turime naudos, yra arba mums pavaldūs, ir tada iš jų nauda gaunama tuojau pat, kaip natūralus darbo rezultatas; arba jie mums nepavaldūs, ir atlygina mums už mūsų darbą taip, kaip jiems patinka. Pirmąja reikšme darbas, įdėtas į žemę, vadinamas *kultūra*, o vaikų lavinimas ir auklėjimas – jų proto *kultūra*. Antrąja reikšme, kai žmonių valios dėl mūsų tikslų turi būti apdorotos ne jėga, o paslaugumu, šis žodis reiš-

kia tą patį kaip ir asistavimas, t. y. užsitarnavimą kieno nors, iš ko mes tikimės kokios nors naudos, palankumo geromis paslaugomis, pavyzdžiui, pagyrimais, pripažindami jų galią, ir viskuo, kas tik žmogui patinka. Tai ir yra tikrąja to žodžio reikšme *garbinimas*; šia reikšme *publicola* suprantamas tautos garbintojas, o *cultus Dei* – Dievo garbinimas.

Įvairūs garbinimo ženklai. Vidinis garbinimas, kuris yra nuomonė apie jėgą ir gerumą, žadina trejopus jausmus: *meilę*, kurios objektas yra gerumas, *viltį* ir *baimę*, kurios susijusios su jėga; iš vidinio atsiranda trys išorinio garbinimo rūšys: *gyrimas*, *aukštinimas* ir *laiminimas*. Gyrimo dalykas yra gerumas, aukštinimo ir laiminimo objektas – jėga, o jų rezultatas – laimė. Gyrimas ir aukštinimas yra išreiškiami ir žodžiais, ir veiksmais: žodžiais, kai sakome, kad žmogus yra geras arba didis, veiksmais, kai dėkojame jam už jo dosnumą ir paklūstame jo galiai. Nuomonė apie kito laimę gali būti išreikšta vien žodžiais.

Prigimtinis ir sutartinis šlovinimas. Kai kurie garbinimo ženklai (ir savybės, ir veiksmai) yra prigimtiniai, pavyzdžiui, tokios savybės, kaip *geras*, *teisingas*, *dosnus* ir pan., ir veiksmai – *maldos*, *dėkojimai* ir *paklusnumas*. Kiti garbinimo ženklai yra tokie pagal susitarimą arba pagal žmonių paprotį, ir vienu metu ir vienose vietose jie yra pagarbos ženklai, o kitais laikais ir kitose vietose – nepagarbos, o dar kitu metu ir kitur – jie nieko nereiškia; pavyzdžiui, pasisveikinimo, maldavimo ir dėkojimo gestai yra įvairūs skirtingais laikais ir skirtingose vietose. Pirmieji yra *prigimtiniai*, antrieji – *sutartinės* (arbitrary) šlovinimo formos.

Privalomas ir laisvas šlovinimas. Yra dvi sutartinio garbinimo rūšys: kartais jis būna *privalomas*, kartais – *savanoriškas*; privalomas yra tada, kai jo reikalauja tas, kuris yra garbinamas; laisvas, kai garbintojas jį pasirenka savo nuo-

žiūra. Kai yra privalomas, tada šlovinama ne žodžiais ar gestais, o pačiu paklusnumu. Kai šlovinimas savanoriškas, tai jo forma priklauso nuo žiūrovų nuomonės, nes jei žodžiai ar veiksmai, kuriais ketiname parodyti pagarbą, jiems atrodo juokingi ar įžeidūs, tai šie žodžiai ir veiksmai nėra šlovinimas, nes jie nėra pagarbos ženklai. O jie nėra pagarbos ženklai, nes ženklas yra ne tam, kuris jį duoda, o tam, kuriam jis daromas, t. y. žiūrovui.

Valstybinis ir privatus šlovinimas. Be to, būna *valstybinis* ir *privatus* šlovinimas. Valstybinis yra tada, kai šlovina valstybė kaip vienas asmuo. Privatus, kurį parodo privatus asmuo. Valstybinis šlovinimas valstybės atžvilgiu yra laisvas, bet toks nėra atskirų žmonių atžvilgiu. Privatus yra laisvas tuomet, kai atliekamas slaptai, bet minios akivaizdoje jis niekada nebūna be tam tikrų apribojimų ir suvaržymų dėl įstatymų arba žmonių nuomonės, o tai yra priešinga prigimtinei laisvei.

Šlovinimo tikslas. Šlovinimo tikslas yra įgyti valdžią. Mat kai žmogus mato garbinamą kitą žmogų, jis taria jį esant galingą ir lengviau jam paklūsta, dėl to padidėja to žmogaus valdžia. Tačiau Dievas neturi tokio tikslo. Jį garbiname iš pareigos, o pasirinkdami garbinimo formą vadovaujamės mūsų supratimu apie pagarbos taisykles, kurias protas diktuoja silpniems žmonėms, gerbiantiems stipresnius, tikintis iš jų kokios nors naudos ar iš baimės patirti žalą, ar iš dėkingumo už gėrį, kuris iš jų jau gautas.

Dievo garbinimo požymiai. Kad sužinotume, kokį Dievo garbinimą mums diktuoja prigimtinis protas, aš pradėsiu nuo jo požymių. Pirmiausia, akivaizdu, mes turime pripažinti jo *buvimą*, nes joks žmogus nenorės garbinti to, kuris, jo manymu, neegzistuoja.

Antra, akivaizdu, jog tie filosofai, kurie sakė, kad Dievas yra pasaulis arba pasaulio siela, apie Dievą kalbėjo nepagarbiai ir taip neigė jo egzistavimą, nes Dievas su-

prantamas kaip pasaulio priežastis, todėl sakyti, kad pasaulis yra Dievas, vadinasi, teigti, kad nėra pasaulio priežasties, t. y. kad Dievo nėra.

Trečia, pasakyti, kad pasaulis nebuvo sukurtas, o yra amžinas, žinant, kad tai, kas yra amžina, neturi jokios priežasties, vadinasi, neigti, kad yra Dievas.

Ketvirta, tie, kurie priskirdami, kaip jie mano, Dievui ramybę, neigia jo rūpestį žmonija, taigi neigia ir jo garbę, nes šitaip iš jo atimama žmonių meilė jam, ir jo baimę, o tai yra pagarbos šaknys.

Penkta, tuose dalykuose, kurie reiškia didybę ir galią, pasakyti, kad Dievas yra *baigtinis*, yra tas pats kaip jo negerbti. Nėra mūsų valios gerbti Dievą ženklas, jei priskiriame jam mažiau, negu galime, o baigtinis yra mažiau, negu mes galime priskirti, nes prie baigtinio lengva pridėti daugiau.

Todėl priskirti Dievui kokią nors *formą* yra nepagarba jam, nes visos formos yra baigtinės.

Taip pat ir sakyti, kad mes įsivaizduojame Dievą ar turime jo *idėją* mūsų prote, taip pat yra nepagarba jam, nes viskas, ką mes įsivaizduojame, yra baigtina.

Taip pat negalima kalbėti apie Dievą kaip apie *dalį* ar visumą, nes tai irgi nepagarba jam, nes visa tai yra vien baigtinių daiktų požymiai.

Negalima sakyti, kad Dievas yra šioje ar kitoje *vietoje*, nes viskas, kas tik yra tam tikroje vietoje, yra ribotas ir baigtinis. Nepagarba ir sakyti, kad Dievas *juda* ar *yra ramybės būsenoje*, nes abu šie požymiai priskiria jam vietą.

Negalima sakyti, kad yra ne vienas Dievas, o daugiau dievų, nes tai suponuoja, kad jie visi yra baigtiniai; tuo tarpu negali būti daugiau nei vienas nebaigtinis.

Negalima ir priskirti jam tokių jausmų (nebent metaforiškai, turint omeny ne jausmą, o jo padarinį), kaip liūdesys, pavyzdžiui, *atgaila*, *pyktis*, *gailestis*, arba kuriems bū-

dinga poreikis ir trūkumas, pavyzdžiui, *troškimas, viltis, noras,* ar kokia nors pasyvi galia, nes jausmas yra jėga, ribojama kieno nors kito.

Todėl, kai Dievui priskiriame *valią,* mes turime ją suprasti ne kaip žmogaus valią – kaip *protingą norą,* o kaip jėgą, kuria jis gali paveikti kiekvieną daiktą.

Panašiai būna, kai mes Dievui priskiriame *regėjimą* ir kitus juslinio suvokimo aktus, taip pat *pažinimą* ir *supratimą,* kurie mumyse yra vien proto jaudulys, kurį sukelia išoriniai daiktai, spaudžiantys žmogaus kūno organus, nes tokių dalykų nėra Dieve; ir kadangi tai daiktai, kurie priklauso nuo gamtinių priežasčių, negali būti jam priskiriami.

Tas, kuris nori priskirti Dievui tik tai, ką pateisina prigimtinis protas, turi vartoti arba tokius negatyvius pažyminius, kaip *begalinis, amžinas, nesuprantamas,* arba superlatyvus, kaip *aukščiausias, didžiausias* ir pan., arba neapibrėžtus požymius, kaip *geras, teisingas, šventas, kūrėjas;* ir turi vartoti juos ne tokia prasme, tarsi jis norėtų tuo pareikšti, koks yra Dievas (nes tai būtų jo apribojimas mūsų vaizduotės galimybėmis), o taip, kad pareikštų, kaip labai mes juo žavimės ir kad esame pasirengę jam paklusti, o tai yra nusižeminimo ir noro jį garbinti taip, kaip tik galime, ženklas, nes yra tik vienas vardas išreikšti mūsų supratimui apie jo prigimtį, būtent: AŠ ESU; o jo santykiui su mumis išreikšti tik vienas vardas – *Dievas,* kuriame yra sąvokos *Tėvas, Karalius* ir *Viešpats.*

Veiksmai, kuriais garbinamas Dievas. Dievo garbinimo veiksmai (ir tai yra bendriausia proto taisyklė) turi būti ženklai, rodantys, kad ketiname garbinti Dievą. Pirmiausia, tai *maldos.* Juk manoma, kad ne graveriai, išraižantys dievų atvaizdus, padaro juos dievais, o žmonės, kurie jiems *meldžiasi.*

Antra, *padėkos maldos,* kurios skiriasi nuo Dievą garbinamųjų maldų tik tuo, kad maldos būna prieš geradarys-

tę, o dėkojimai būna po jos: ir vienų, ir kitų tikslas – pripažinti Dievą visų tiek buvusių, tiek būsimų geradaryscių autoriumi.

Trečia, *dovanos*, t. y. *aukos* ir *aukojimai* (jei aukojama tai, ką geriausio žmogus turi), yra pagarbos ženklai, nes jie yra padėka.

Ketvirta, *prisiekti vien Dievo vardu* jau savaime yra pagarbos ženklas, nes tai pripažinimas, jog tik vienas Dievas žino, kas yra žmogaus širdy, ir kad joks žmogaus protas ir jokia fizinė jėga negali apginti žmogaus nuo Dievo keršto už priesaikos sulaužymą.

Penkta, protingo garbinimo dalis yra pagarbus kalbėjimas apie Dievą, nes tai byloja apie Dievo baimę, o baimė yra galios pripažinimas. Iš čia išplaukia išvada, kad Dievo vardo negalima tarti neapgalvotai ir be tikslo, nes tai tas pats, kaip tarti jį tuščiai. O jis tariamas ne be reikalo prisiekiant valstybei įsakius, kai reikia priimti teisingus nuosprendžius, ar priesaikose tarp valstybių, kad būtų išvengta karo. Ginčytis dėl Dievo prigimties ir ją aptarinėti yra nesuderinama su jo gerbimu, nes šitaip daroma prielaida, kad šioje prigimtinėje Dievo karalystėje negalima nieko pažinti kitaip, o vien tik įgimtu protu, t. y. remiantis prigimtinio žinojimo principais, kuriems yra taip toli iki to, kad ką nors mums paaiškintų apie Dievo prigimtį, nes jais negalima paaiškinti nei mūsų pačių, nei mažiausios gyvos būtybės prigimties. Todėl, kai žmonės, remdamiesi prigimtinio proto principais, svarsto Dievo požymius, jie burnoja prieš jį, nes Dievui priskiriamų požymių neturime laikyti filosofinėmis tiesomis, – juos turime suprasti kaip mūsų dievobaimingą ketinimą parodyti jam didžiausią, kokią tik galime, pagarbą. Iš šio dalyko nesupratimo atsirado tomai svarstymų ir ginčų dėl Dievo prigimties, kuriuose stengiamasi aukštinti ne

Dievą, o mūsų pačių protą ir mokytumą, ir tai yra tik neapgalvotas ir tuščias piktnaudžiavimas jo šventu vardu.

Šešta, *maldose, padėkos maldose, aukose ar aukojimuose* prigimtinis protas liepia, kad kiekvienas veiksmas būtų pats geriausias ir labiausiai simbolizuotų Jo garbinimą. Pavyzdžiui, kad maldos ir padėkos maldos būtų sakomos ne paskubomis parinktais, lengvabūdiškais ir vulgariais žodžiais ir sakiniais, o gražiais ir gerai sudėliotais žodžiais ir frazėmis, nes kitaip mes neparodome Dievui tokios pagarbos, kokią galėtume parodyti. Todėl, nors pagonys ir elgėsi kvailai, garbindami atvaizdus kaip dievus, tačiau tai, kad juos garbino eilėmis, pritardami tiek vokaline, tiek instrumentine muzika, buvo protinga. Ir tai, kad jie aukodavo gyvulius ir dovanas dievams ir atlikdavo jų garbinimo veiksmus kuo nuolankiausiai ir paminėdami iš jų gautas geradarystes, neprieštaravo protui, o bylojo apie jų ketinimus garbinti Dievą.

Septinta, protas liepia garbinti Dievą ne tik slaptai, bet ir ypač viešai, matant žmonėms, nes be šito (o tai svarbiausia garbinant) prarandama galimybė paskatinti kitus šlovinti Dievą.

Pagaliau didžiausias Dievo garbinimas yra laikymasis jo įstatymų (t. y. šiuo atveju prigimtinių įstatymų). Mat kaip paklusnumas yra Dievui priimtinesnis už aukas, taip nepaisymas jo įstatymų yra didžiausias jo įžeidimas. Tokie yra Dievo garbinimo įstatymai, kuriuos prigimtinis protas diktuoja eiliniams asmenims.

Valstybinis garbinimas yra vienodas. Kadangi valstybė taip pat yra vienas asmuo, ji turi taip pat Dievą garbinti vienu būdu, o tai ji daro tada, kai įsako, kad tik šitaip viešai garbintų ir eiliniai žmonės. Tai ir yra valstybinis garbinimas, kuriam būdinga, kad visi tai darytų *vienodai,* nes tie veiksmai, kuriuos įvairūs žmonės atlieka skirtingai, negali būti pavadinti valstybiniu garbinimu.

Todėl ten, kur yra leidžiama daug kulto rūšių, nes skiriasi eilinių asmenų religijos, negalima sakyti, kad ten yra koks nors valstybinis kultas, ar kad valstybė apskritai turi kokią nors religiją.

Visi požymiai priklauso nuo pilietinių įstatymų. Kadangi žodžiai, vadinasi, ir Dievo požymiai, įgyja savo reikšmę žmonių susitarimu ir nuostatomis, todėl reikia manyti, kad tie požymiai parodo pagarbą, kurią ketina žmonės pareikšti; viskas, ką savo valia gali padaryti eiliniai žmonės ten, kur nėra įstatymo, išskyrus protą, gali būti padaryta valstybės valia, remiantis pilietiniais įstatymais. Kadangi valstybės valia ir jos įstatymai yra tik to arba tų, kurie turi aukščiausiąją valdžią, valia ir jo išleisti įstatymai, tai iš čia išplaukia, kad tuos veiksmus, kuriuos nustato suverenas Dievui garbinti, kaip garbinimo ženklus turi priimti eiliniai žmonės ir juos atlikti valstybinėse apeigose.

Tačiau ne visi veiksmai. Kadangi ne visi veiksmai yra nustatyti ženklai, bet kai kurie yra prigimtiniai pagarbos, o kiti – paniekos ženklai, tai pastarieji (kuriuos žmonės gėdijasi daryti matant gerbiamiems žmonėms) negali būti žmogaus valia kulto dalis, o pirmieji (padorus, kuklus, nusižeminęs elgesys) apskritai negali būti nuo to kulto atskirti. Kadangi yra be galo daug neutralių veiksmų ir gestų, tie iš jų, kuriuos valstybė nustatys ir palieps viešai ir visuotinai naudoti kaip pagarbos Dievui ženklus ir kaip kulto dalį, turi būti priimti ir kaip tokie naudojami visų pavaldinių. Tai, kas pasakyta Šventajame Rašte, kad *geriau klausyti Dievo, negu žmonių,* galioja tik Dievo karalystėje, kuri remiasi sudarytąja sandora, o ne prigimtimi.

Prigimtinės bausmės. Trumpai aptaręs prigimtinę Dievo karalystę ir jos prigimtinius įstatymus, prie šio skyriaus trumpai pridursiu, kokios yra prigimtinės bausmės. Šiame gyvenime nėra tokio žmogaus veiksmo, kuris ne-

būtų pradžia labai ilgos padarinių grandinės, kurios pabaigos joks žmogus, nors ir būdamas labai įžvalgus, negali išvysti. Ir šioje grandinėje yra labai glaudžiai susiję malonūs ir nemalonūs įvykiai, todėl tas, kuris ką nors darys savo malonumui, turi būti pasirengęs iškęsti visus su tuo susijusius kentėjimus. Šie kentėjimai yra prigimtinės bausmės už tuos veiksmus, kurie įvykių grandinėje padaro daugiau žalos nei gėrio. Taigi matome, kad nesusilaikymas natūraliai baudžiamas ligomis, skubotumas – nesėkme, neteisingumas – priešiška agresija ir prievarta; išdidumas – pražūtimi; bailumas – priespauda; nerūpestingas valdovų valdymas – sukilimu; o sukilimas – skerdynėmis. Kadangi bausmės eina paskui įstatymų pažeidimą, tai prigimtinės bausmės savo prigimtimi turi eiti po prigimtinių įstatymų pažeidimo, ir todėl eina po jų kaip jų natūralūs, o ne atsitiktiniai padariniai.

Antros dalies pabaiga. Šituo baigėme savo samprotavimus apie suverenų įsteigimą, prigimtį ir teises ir apie pavaldinių pareigas, nes jos atsiranda iš prigimtinio proto principų. Dabar, galvodamas, kuo ši doktrina skiriasi nuo didžiosios pasaulio dalies praktikos, ypač nuo praktikos Vakarų šalių, kurios savo moralės mokslus perėmė iš Romos ir Atėnų, ir kaip labai reikia išmanyti moralinę filosofiją tiems, kurie turi aukščiausiąją valdžią, aš imu manyti, kad šis mano veikalas yra toks pat nenaudingas kaip Platono *Valstybė*. Jis taip pat buvo tos nuomonės, kad nepavyks valstybėje įvesti tvarką ir išvengti valdžių pasikeitimų vykstant pilietiniams karams, kol suverenais nebus filosofai. Vėlgi, kai pagalvoju, kad mokslas apie prigimtinę teisę yra vienintelis mokslas, būtinas suverenams ir jų svarbiausiems tarnautojams, ir kad jiems nereikia išmanyti matematikos mokslų (Platonas to iš jų reikalauja) daugiau negu tiek, kad gerais įstatymais jie skatintų žmones juos studijuoti, ir kad nei Platonas, nei

joks kitas filosofas iki šiol nesusiejo į sistemą bei pakankamai ir įtikinamai neįrodė visų moralės mokslo teoremų, kad žmonės galėtų iš jų mokytis, kaip valdyti ir kaip paklusti, – aš vėl atgaunu šiokią tokią viltį, kad kada nors, anksčiau ar vėliau, šis mano veikalas pateks į kurio nors suvereno rankas, kuris jį savarankiškai apsvarstys (nes jis trumpas ir, man regis, aiškus) be jokio suinteresuoto ir pavydaus aiškintojo pagalbos, ir remdamas bei globodamas visa savo aukščiausiosios valdžios galia viešą šio veikalo studijavimą, jo teorinių apmąstymų tiesą pavers naudinga praktika.

Trečia dalis

APIE KRIKŠČIONIŠKĄJĄ VALSTYBĘ

Trisdešimt antras skyrius

APIE KRIKŠČIONIŠKOSIOS POLITIKOS PRINCIPUS

Pagrindinis krikščioniškosios politikos principas yra pranašų perduotas Dievo žodis. Iki šiol aukščiausiosios valdžios teises ir pavaldinių pareigas kildinau vien iš tokių prigimties principų, kuriuos patyrimas parodė esant teisingus arba jie tokiais tapo žmonių susitarimu (dėl žodžių vartojimo), t. y. kildinau juos iš žmonių prigimties, kurią mes pažįstame iš patyrimo ir iš bendrai sutartų apibrėžimų (iš tokių žodžių, kurie yra esminiai bet kokiam politiniam mąstymui). Tačiau daug kas iš to, ką aš dabar nagrinėsiu, o būtent KRIKŠČIONIŠKOSIOS VALSTYBĖS prigimtį ir teises, priklauso nuo antgamtiškų Dievo valios apreiškimų, todėl savo samprotavimuose remsiuosi ne tik prigimtiniu Dievo žodžiu, bet ir pranašais.

Tačiau nereikia atsisakyti prigimtinio proto. Vis dėlto mes neturime atsižadėti mūsų pojūčių ir patyrimo, taip pat ir mūsų prigimtinio proto, kuris yra neabejotinas Dievo žodis. Juk šiuos talentus Dievas įdavė į mūsų rankas, kad juos naudotume, kol vėl ateis mūsų šventasis Išganytojas; todėl nereikia jų slėpti nenaudojamoje aklo tikėjimo skraistėje, o reikia panaudoti teisingumui, taikai ir tikrajai religijai įgyti. Ir nors Dievo žodis daug kur pranoksta protą, t. y. to prigimtinis protas negali nei įrodyti, nei paneigti, tačiau jame nėra nieko, kas prieštarautų protui, o jeigu atrodo, kad yra toks prieštaravimas, tai kaltas ar-

ba mūsų nesugebėjimas paaiškinti, arba klaidingas samprotavimas.

Todėl kai koks nors dalykas Šventajame Rašte yra pernelyg sunkus mums ištirti, mes privalome suprasti taip, kaip pasakyta, ir nesivarginti, stengiantis remiantis logika atsijoti filosofinę tiesą iš tokių paslapčių, kurios yra nesuvokiamos ir nepaklūsta jokioms prigimtinio pažinimo taisyklėms. Juk su mūsų religijos paslaptimis yra tas pats, kaip su vaistų piliulėmis, kurios nurytos gydo, o kramtomos dažniausiai išspjaunamos, todėl yra neveiksmingos.

Ką reiškia palenkti protą. Tačiau, kai kalbame apie mūsų proto palenkimą, turime omeny ne mūsų intelekto galių palenkimą kokio nors kito žmogaus nuomonei, o palenkti valią paklusti, kai tai būtina. Ir ne mūsų galioje pakeisti savo jausmus, atmintį, supratimą, protą ir nuomonę, nes jie visada ir būtinai priklauso nuo to, ką mes matome, girdime ir apie ką mąstome, todėl jie nėra mūsų valios padariniai, tai mūsų valia yra jų padarinys. Mes palenkiame (captivate) mūsų supratimą (understanding) ir protą (reason) tada, kai neprieštaraudami kalbame taip, kaip mums liepia teisėta valdžia, ir kai mes atitinkamai gyvename, trumpai tariant, kai pasitikime ir tikime tuo, kuris kalba, nors mūsų protas ir negalėtų nieko suvokti iš to, kas pasakyta.

Kokiu būdu Dievas kalba žmonėms. Dievas kalba žmogui arba tiesiogiai, arba tarpininkaujant kitam žmogui, su kuriuo jis pats anksčiau kalbėjo tiesiogiai. Kaip Dievas kalba žmogui tiesiogiai, pakankamai gerai gali suprasti tie, kuriems jis taip kalbėjo; bet sunku ar net neįmanoma suprasti, kaip tuo gali patikėti kiti. Mat, jei žmogus man sako, kad Dievas su juo kalbėjo antgamtiškai ir tiesiogiai, o aš tuo abejoju, tai man sunku įsivaizduoti, kokius įrodymus jis gali pateikti, kad priverstų mane tuo patikėti.

Tiesa, jeigu jis yra mano suverenas, tai gali priversti mane paklusti, kad aš nei veiksmu, nei žodžiu neparodyčiau nepasitikėjimo juo, bet negali priversti manęs galvoti kitaip, nei man pataria galvoti mano protas. Tačiau jeigu tas, kuris man neturi tokios valdžios, sako tą patį, tada niekas negali priversti manęs nei tikėti, nei paklusti.

Mat, jeigu kas nors pasakys, kad Dievas jam kalbėjo Šventajame Rašte, tai reiškia, kad Dievas jam kalbėjo ne tiesiogiai, o tik per pranašus, apaštalus ar bažnyčią taip, kaip jis kalba visiems kitiems krikščionims. Jeigu kas nors tvirtina, kad Dievas jam kalbėjo per sapną, tai reikštų ne daugiau, jeigu jis pasakytų, kad sapnavo tarsi su juo kalbėjęs Dievas; bet tai negali priversti patikėti žmogų, kuris žino, kad sapnus dažniausiai sukelia natūralios priežastys, kad jie gali kilti iš ankstesnių minčių, o tokių sapnų kaip šis priežastis – tuščias pasipūtimas, kvailas išdidumas ir klaidinga nuomonė apie savo dievobaimingumą ar kokias nors kitas dorybes, kuriomis jis mano esąs nusipelnęs nepaprastojo apreiškimo malonės. Jei pasakys, kad jis regėjo viziją ar girdėjo balsą, tai bus tas pats, kaip pasakyti, jog jis tai susapnavo, būdamas tarp miegojimo ir būdravimo; nes žmogus dažnai natūraliai savo sapną palaiko regėjimu, nepastebėjęs, kad tuo metu snūduriavo. Jei sakosi kalbąs veikiamas antgamtinio įkvėpimo, tai yra tas pats, kaip pasakyti, kad jis turi stiprų troškimą kalbėti ar jaučiasi esąs taip dvasiškai pakylėtas, kad šių dalykų jis negalįs paaiškinti jokiomis natūraliomis ir pakankamomis priežastimis. Todėl nors Visagalis Dievas ir gali kalbėti žmogui per sapnus, regėjimus, balsais ir įkvėpimu, tačiau jis nė vieno neįpareigoja tikėti tuo, kuris sako, kad jis taip kalbėjęs su juo, nes būdamas žmogus jis gali klysti ir (dar blogiau) gali meluoti.

Iš kokių požymių atpažįstami pranašai. Kaipgi tada tas, kuriam Dievas niekada neapreiškė savo valios tiesio-

giai, gali žinoti, kitaip nei prigimtiniu protu, kada jis turi paklusti ar nepaklusti Dievo žodžiui, kurį skelbia žmogus, pasivadinęs pranašu? Iš 400 pranašų, kurių Izraelio karalius prašė patarimo, ar eiti kariauti į Ramot Gileadą, tik Michėjas buvo tikras pranašas *(1 Kar 22)*. Pranašas, kuris buvo pasiųstas pranašauti prieš Jeroboamo pastatytą altorių *(1 Kar 13)*, nors ir buvo tikras pranašas, ir dviem stebuklais, padarytais jam matant, įrodė tikrai esąs pranašas, pasiųstas Dievo, vis dėlto buvo apgautas kito seno pranašo, kuris jį įtikino žodžiu, tarsi išgirstu iš Dievo lūpų, valgyti ir gerti su juo. Jeigu vienas pranašas apgauna kitą, kaip kitaip galima įsitikinti Dievo valia, jei ne protu? Į tai aš atsakau, remdamasis Šventuoju Raštu, kad yra du požymiai, iš kurių abiejų drauge, bet ne kiekvieno atskirai, galima pažinti tikrą pranašą. Vienas – tai stebuklai, antras – nemokyti jokios kitos religijos, išskyrus tą, kuri jau įvesta. Tuo tarpu atskirai nė vienas iš jų nėra pakankamas. *Jei pasirodytų tarp jūsų pranašas ar sapnuotojas, duotų tau kokį ženklą ar padarytų stebuklą ir sakytų: 'Sekime kitus dievus, – kurių jūs nebuvote pažinę <...>', neklausyk to pranašo ar sapnuotojo žodžių <...> Bet anas pranašas ar sapnuotojas bus nubaustas mirtimi, nes skelbė išdavystę Viešpaties, jūsų Dievo... (Įst 13, 2–6)*. Šiais žodžiais paaiškinami du dalykai: pirma, Dievas nenori, kad vien tik stebuklai būtų laikomi įrodymais, patvirtinančiais pranašo pašaukimą, bet (kaip sakoma trečioje eilutėje) jie yra tik mūsų ištikimybės jam išbandymas, nes Egipto žynių daromi stebuklai, nors ir ne tokie dideli, kaip Mozės padarytieji, vis dėlto buvo dideli stebuklai. Antra, kad nors ir labai dideli būtų stebuklai, bet jeigu jie skatina maištauti prieš karalių ar prieš tą, kuris valdo karaliaus įgaliotas, tai darantis tokius stebuklus turi būti laikomas atsiųstu išbandyti jų ištikimybę karaliui, nes žodžiai *skelbė išdavystę Viešpaties,*

jūsų Dievo, šioje vietoje reiškia tą patį kaip *išdavystę savo karaliaus,* nes jie padarė Dievą savo karaliumi sudarydami sandorą Sinajaus kalno papėdėje; ir Dievas juos valdė tik per Mozę, nes tik jis kalbėjosi su Dievu ir kartkartėmis paskelbdavo Dievo įsakymus tautai. Panašiai vėliau mūsų Išganytojas Kristus, privertęs savo mokinius pripažinti jį Mesijumi (t. y. Dievo pateptuoju, kurio žydų tauta kasdien laukė kaip savo karaliaus, tačiau, kai jis atėjo, jo nepripažino), nepamiršo perspėti dėl stebuklų pavojaus. *Atsiras,* – sakė jis, – *netikrų mesijų ir netikrų pranašų, ir jie darys didelių ženklų bei stebuklų, mėgindami suklaidinti, jei tai įmanoma, net išrinktuosius (Mt 24,24).* Iš to matyti, kad netikri pranašai gali turėti stebuklų darymo galią, tačiau mes neturime laikyti jų pamokymų Dievo žodžiu. Šv. Paulius taip rašo galatams: *bet nors ir mes patys ar angelas iš dangaus imtų jums skelbti kitokią Evangeliją, negu esame jums paskelbę, – tebūnie prakeiktas (Gal 1,8).* Tiesa buvo ta, kad Kristus yra karalius. Taigi šv. Paulius šiais žodžiais prakeikia visokį skelbimą ir mokymą, nukreiptą prieš pripažinto karaliaus valdžią, nes šitaip jis kreipiasi į tuos, kurie, jo pamokyti, jau pripažino Jėzų Kristumi, kitaip sakant, Žydų karaliumi.

Pranašo požymiai Senajame Įstatyme, stebuklai ir mokslas, atitinkantis Įstatymą. Tiek stebuklai be Dievo nustatyto mokslo skelbimo, tiek ir tikrojo mokslo skelbimas be stebuklų yra nepakankami tiesioginio apreiškimo įrodymai. Ir jei žmogus, kuris skelbia neklaidingą mokslą, teigia esąs pranašas, nepadarys jokio stebuklo, tai jo nereikia laikyti tuo, kuo jis dedasi, kaip akivaizdžiai pasakyta Pakartoto Įstatymo knygoje. *Galbūt tu klausi: 'Kaip galima žinoti, kad tas pranašavimas nėra Viešpaties ištartas?' Jeigu pranašas kalba Viešpaties vardu, bet pranašavimas neišsipildo ar nepasitvirtina, to pranašavimo Viešpats nėra ištaręs. Pranašas bus kalbėjęs įžūliai savimi pasitikėdamas, to-*

dėl dėl jo nenuogąstauk (Įst 18, 21–22). Bet kas nors gali paklausti: jei pranašas ką nors išpranašavo įvyksiant ateity, iš kur mes galime žinoti, įvyks tai ar ne? Juk jis gali išpranašauti kokį nors dalyką, kuris turi įvykti po labai ilgo laiko, ilgesnio nei žmogaus gyvenimas; arba gali išpranašauti neapibrėžtai, kad tai įvyks kada nors; tokiu atveju šis pranašo požymis mums nieko nepadeda, todėl stebuklai, kurie verčia mus tikėti pranašu, turi būti patvirtinti kokio nors iš karto įvyksiančio įvykio arba tokio, kuris įvyks netrukus. Taigi Dievo nustatytos religijos doktrina ir stebuklai dabar yra vieninteliai požymiai, kuriais remiantis pagal Šventąjį Raštą toks žmogus turi būti pripažintas kaip tikras pranašas, t. y. žmogumi, gavusiu tiesioginį apreiškimą. Vieno iš šių dviejų požymių atskirai per maža, kad verstų kitą žmogų gerbti ir kreipti dėmesį į tai, ką tas sako.

Pasibaigus stebuklams, išnyksta ir pranašai, o jų vietą užima Šventasis Raštas. Kadangi stebuklai dabar baigėsi, vadinasi, mums nebeliko jokio ženklo, iš kurio galėtume atpažinti kokio nors privataus asmens skelbiamus tariamai jam atsitikusius apreiškimus ar įkvėpimus; ir niekas neverčia mūsų klausyti kokio nors mokslo, jeigu jis nesuderinamas su Šventuoju Raštu, kuris nuo mūsų Išganytojo laikų pakeičia pranašystes ir pakankamai kompensuoja visokio kitokio pranašavimo trūkumą ir iš kurio išmintingu ir mokytu aiškinimu ir teisingomis išvadomis gali būti lengvai išvestos visos taisyklės ir nuorodos, būtinos tam, kad žinotume mūsų pareigas Dievui ir žmogui be jokio įkvėptumo ar antgamtinės įtaigos. Kaip tik Šventojo Rašto principais aš ir grįsiu savo samprotavimus apie krikščioniškųjų valstybių aukščiausiųjų valdovų žemėje teises ir apie krikščionių pavaldinių pareigas savo suverenams. Todėl kitame skyriuje aš kalbėsiu apie Biblijos knygas, autorius, tikslą ir autoritetą.

Trisdešimt trečias skyrius

APIE ŠVENTOJO RAŠTO KNYGŲ SKAIČIŲ, SENUMĄ, TIKSLĄ, AUTORITETĄ IR JŲ AIŠKINTOJUS

Apie Šventojo Rašto knygas. Šventojo Rašto knygomis laikomos tos, kurios yra *kanoninės*, t. y. pateikia krikščioniško gyvenimo taisykles. Kadangi visos gyvenimo taisyklės, kurių žmonės sąžiningai privalo laikytis, yra įstatymai, tai klausimas dėl Šventojo Rašto yra klausimas, kas visai krikščionybei yra tiek prigimtinis, tiek pilietinis įstatymas. Ir nors Šventajame Rašte ir nenurodyta, kokius įstatymus turi leisti kiekvienas krikščionių karalius savo valdose, tačiau jame nurodyta, kokių įstatymų jis neturi leisti. Kadangi aš jau įrodžiau, kad suverenai savo valdose yra vieninteliai įstatymų leidėjai, tai kiekvienoje šalyje tik tos knygos yra kanoniškos, t. y. yra įstatymiškos, kurias laikyti tokiomis nustatė aukščiausioji valdžia. Tiesa, Dievas yra visų suverenų suverenas, todėl, jeigu jis ką nors paliepia kokiam nors pavaldiniui, šis privalo jam paklusti, nors šis nurodymas prieštarautų žemiško valdovo nutarimui. Tačiau čia kalbama ne apie paklusnumą Dievui, o apie tai, *kada* ir *ką* pasakė Dievas; o šitai pavaldiniai, neturintys antgamtinio apreiškimo, gali pažinti tik prigimtiniu protu, kuris liepė jiems dėl taikos ir teisingumo paklusti savo valstybių valdžiai, t. y. savo teisėtų suverenų valdžiai. Dėl to Šventuoju Raštu aš galiu laikyti tik tas Senojo Testamento knygas, kurias įsakė pripažinti Anglijos bažnytinė valdžia. Kadangi gerai žinoma, kokios tai knygos, todėl nebūtina jų išvardyti; tai tos pačios knygos, kurias pripažino šv. Jeronimas[1], laikęs visas kitas, būtent, Išminties, Siracido, Juditos, Tobito, pirmąją ir antrąją Makabiejų knygas (nors pirmąją jis matė hebrajų kalba), trečiąją ir ketvirtąją Ezros knygas, *apokrifais*. Juo-

zapas[2], žydų mokslininkas, rašęs imperatoriaus Domiciano laikais, kanoninių knygų priskaičiavo *dvidešimt dvi,* – tiek yra hebrajų abėcėlės raidžių. Šv. Jeronimas priskaičiuoja irgi tiek pat, nors jis skaičiuoja kiek kitaip. Mat Juozapas mini *penkias* Mozės knygas, *trylika* knygų pranašų, kurie rašė savo laikų istoriją (kaip tai sutampa su Biblijoje esančiais pranašų raštais, pamatysime vėliau) ir *keturias* himnų bei moralės taisyklių knygas. O šv. Jeronimas priskaičiuoja *penkias* Mozės knygas, *aštuonias pranašų* ir *devynias* kitas Šventojo Rašto knygas, kurias jis vadina *ἁγιόγραφα*. *Septuaginta,* t. y. septyniasdešimt žydų mokslininkų, kuriuos Ptolemajas[3], Egipto karalius, pakvietė išversti Žydų įstatymą iš hebrajų į graikų kalbą, paliko mums graikų kalba kaip Šventąjį Raštą tik tas knygas, kurias pripažįsta Anglijos bažnyčia.

Naujojo Testamento knygos yra vienodai pripažįstamos kanoninėmis visų krikščionių bažnyčių ir visų krikščionių sektų, kurios apskritai pripažįsta kokias nors knygas kanoninėmis.

Jų senumas. Kas buvo pirmieji įvairių Šventojo Rašto knygų autoriai, aiškių nuorodų nepateikia jokia kita istorija, kuri yra vienintelis fakto įrodymas, ir to negali paaiškinti jokie prigimtinio proto įrodymai, nes protas tarnauja tik tam, kad įtikintų ne fakto, o išvados tiesa. Todėl, spręsdami šį klausimą, turime vadovautis šviesa, kuri mums sklinda iš pačių knygų. Ir nors ši šviesa nenurodo mums kiekvienos knygos autoriaus, vis dėlto ji yra naudinga nustatyti laikui, kada jos buvo parašytos.

Penkiaknygę parašė ne Mozė. Pirmiausia dėl Penkiaknygės. Kad šios knygos vadinamos penkiomis Mozės knygomis, dar nėra pakankamas įrodymas, jog jas parašė Mozė, – lygiai kaip ir pavadinimai *Jozuės knyga, Teisėjų knyga, Rūtos knyga,* ir *Karalių knygos,* nėra pakankami įrodymai, kad jas rašė Jozuė, Teisėjai, Rūta ir Karaliai, nes knygų

pavadinimuose dažnai nurodoma tiek tema, tiek autorius. Livijaus istorija nurodo autorių, bet Skanderbego istorija pažymi temą[4]. Paskutiniame Pakartoto Įstatymo skyriuje skaitome apie Mozės kapą, kad *jo kapo vietos niekas nežino iki šios dienos (Įst 34, 6)*, t. y. iki tos dienos, kai buvo parašyti šie žodžiai. Todėl aišku, kad šie žodžiai yra parašyti po Mozės mirties. Nes būtų keistas aiškinimas, kad Mozė dar gyvas būdamas kalbėjo apie savo paties kapą (nors ir būtų pranašavęs), kad jis nebuvo surastas iki tos dienos, kai Mozė dar buvo gyvas. Tačiau galbūt galėtume manyti, kad tik paskutinį skyrių, o ne visą Penkiaknygę parašė koks nors kitas žmogus. Todėl dabar panagrinėkime tai, ką randame Pradžios knygoje *(12,6)*: *Abraomas per Kanaano kraštą keliavo iki pat Morės ąžuolo vietovės prie Sichemo. (Tuomet krašte buvo kanaaniečiai.)*; tai neabejotinai yra žodžiai žmogaus, rašiusio tada, kai kanaaniečiai negyveno toje žemėje, vadinasi, tai nebuvo Mozės žodžiai, nes Mozė mirė prieš įeidamas į šią žemę. Panašiai Skaičių knygoje *(21,14)* autorius cituoja kitą, senesnę, knygą, vadinamą *Viešpaties karų knyga*, kurioje buvo aprašyti Mozės darbai prie Raudonosios jūros ir prie Arnono upės. Todėl visai akivaizdu, kad penkios Mozės knygos buvo parašytos jau po jo mirties, nors ir neaišku, kiek laiko buvo praėję po to.

Tačiau, nors Mozė ir neparašė visų šių knygų ištisai ir tokia forma, kokias mes dabar turime, vis dėlto jis parašė visa tai, apie ką ten sakoma, kad jis parašė; pavyzdžiui, Įstatymo knygą, kuri yra, regis, Pakartoto Įstatymo knygos 11-ame skyriuje ir kituose skyriuose iki dvidešimt septinto, kurią taip pat buvo įsakyta užrašyti ant akmenų, įžengus į Kanaano žemę. Šią knygą parašė pats Mozė *(Įst 31,9)* ir atidavė ją Izraelio kunigams ir vyresniesiems, kad skaitytų ją kas septyneri metai visiems Izraelio sūnums, kai jie susirinks į Palapinių šventę. Ir tai yra tas įstatymas,

kurio kopiją Dievas įsakė karaliams (kai žydai įsteigs tokią valdymo formą) paimti iš kunigų ir levitų, ir kurį Mozė liepė kunigams ir levitams padėti Sandoros Skrynios šone *(Įst 31, 26)*; ir tai ta pati knyga, kuri buvo pamesta, bet po ilgo laiko ją surado Hilkijas ir pasiuntė karaliui Jošijui, kuris įsakė ją perskaityti tautai, ir taip atnaujino sandorą tarp Dievo ir žydų tautos *(2 Kar 22,8; 23, 1–3)*.

Jozuės knyga parašyta po jo mirties. Kad Jozuės knyga taip pat parašyta daug laiko praėjus po jo mirties, galima padaryti išvadą iš daugelio pačios knygos vietų. Jozuė padėjo dvylika akmenų vidury Jordano, kaip izraeliečių perėjimo paminklą; apie juos autorius sako: *Tenai jie tebėra iki šios dienos (Joz 4,9)*. Juk *„iki šios dienos"* pasakymas reiškia praėjusį laiką, kurio nemena žmonių atmintis. Panašiai po Dievo žodžių, kad jis nutrynė nuo tautos Egipto gėdą, autorius sako: *Todėl ta vieta iki šios dienos yra vadinama Gilgalu (Joz 5,9)*, o tai nebūtų buvę galima sakyti Jozuės laikais. Panašiai taip pat ir apie Achoro slėnio pavadinimą, prilipusi nuo nelaimės, kurią Achanas užtraukė stovyklai, autorius sako: *tebėra iki šios dienos (Joz 7,26)*, todėl tai turėjo būti pasakyta daug laiko praėjus po Jozuės mirties. Tokio pobūdžio įrodymų yra labai daug *(Joz 8,29; 13,13; 14,14; 15,63)*.

Teisėjų ir Rūtos knygos parašytos daug laiko praėjus po nelaisvės. Remiantis panašiais įrodymais tas pat pasakytina ir apie Teisėjų knygą *(1,21, 26; 6,24; 10,4; 15,19; 17,6)* ir apie Rūtos knygą *(1,1)*, ypač apie Teisėjų knygą (*18,30*), kur pasakyta, kad Jehonatanas ir jo sūnūs buvo kunigais *Dano giminei iki pat tos dienos, kai kraštas išėjo į tremtį*.

Tas pats ir su Samuelio knygomis. Kad Samuelio knygos buvo parašytos taip pat po jo mirties, panašių įrodymų galima rasti Karalių knygose *(1 Sam 5,5; 7,13,15; 27,6 ir 30, 25)*, kur rašoma apie tai, kaip Dovydas paskyrė ly-

gią grobio dalį tiems, kurie saugojo ginklus, ir tiems, kurie kovojo, *ir nuo tos dienos iki šiol toks yra įstatas ir įsakas Izraelyje*. Kai Dovydas, liūdėdamas, kad Viešpats pasiuntė mirtį Uzai už tai, jog šis ištiesė ranką norėdamas sulaikyti Sandoros Skrynią, pavadino tą vietą Perec Uza, autorius sako, kad ji vadinama taip *iki šios dienos (2 Sam 6,8)*, todėl ši knyga turėjo būti parašyta daug vėliau negu tai atsitiko, t. y. daug vėliau negu Dovydo karaliavimo metais.

Karalių knygos ir Metraščių knygos. Dviejose Karalių knygose ir dviejose Metraščių knygose taip pat yra daug vietų, kuriose minimi tokie paminklai, apie kuriuos autorius sako, kad jie tebėra iki jo dienų: pavyzdžiui, *1 Kar 9,13,21; 12,12; 12,19; 2 Kar 2,22; 8,22; 10,27; 14,7; 16,6; 17,23; 17,34; 17,41 ir 1 Met 4,41; 5,26;* Pakankamas įrodymas, kad jos buvo parašytos po Babilono nelaisvės, yra tas, kad jų istorija aprašoma iki to laiko, nes užrašyti faktai visuomet yra senesni, negu jų užrašymo laikas, ir daug senesni už tas knygas, kurios mini ir cituoja metraštį, kaip tai daroma šios knygos įvairiose vietose, nukreipiant skaitytoją į Judėjos karalių metraščius, į Izraelio karalių metraščius, į pranašo Samuelio, pranašo Natano, pranašo Ahijos knygas, į Jehudos regėjimus, į pranašo Servijaus ir pranašo Ado knygas.

Ezra ir Nehemijas. Ezros ir Nehemijo knygos tikrų tikriausiai buvo parašytos po to, kai jie sugrįžo iš nelaisvės, nes jose pasakojama apie jų sugrįžimą, Jeruzalės sienų ir namų atstatymą, Sandoros atnaujinimą ir jų valstybės valdymo sutvarkymą.

Esteros knyga. Karalienės Esteros istorija yra nelaisvės laikas, todėl autorius turėjo gyventi tais laikais arba vėliau.

Jobo knyga. Jobo knygoje nėra jokio ženklo apie tą laiką, kada ji buvo parašyta; ir nors pakankamai aišku (iš *Ez 14,14* ir *Jok 5,11*), kad jis neišgalvotas asmuo, tačiau pati knyga, matyt, yra ne istorija, o traktatas senovėje daug

diskutuotu klausimu, *kodėl blogiems žmonėms dažnai puikiai sekasi šiame pasaulyje, o geri žmonės patiria kančias.* O tai labiau tikėtina todėl, kad nuo pradžios iki trečio skyriaus trečios eilutės, kur prasideda Jobo skundas, knyga parašyta hebrajų proza (kaip liudija šv. Jeronimas), o nuo tos vietos iki paskutinio skyriaus šeštos eilutės – hegzametro eilėmis, o šio skyriaus pabaiga – vėl proza. Taigi visas disputas parašytas eilėmis, o proza yra pridėta kaip pratarmė pradžioje ir epilogas pabaigoje. Eilės nėra tokio stiliaus, kaip tų, kurie patys labai kenčia, kaip Jobas, ar tų, kurie nori juos paguosti, kaip jo draugai, o jų stilius toks, koks dažnai senovėje randamas filosofijoje, ypač moralės filosofijoje.

Psalmynas. Psalmės daugiausia parašytos Dovydo choriniam atlikimui. Prie jų pridėtos kai kurios Mozės ir kitų šventųjų giesmės, o kai kurios jų yra parašytos jiems jau sugrįžus iš nelaisvės, pavyzdžiui, 137 ir 126-oji psalmės, – akivaizdu, kad Psalmynas buvo sudarytas ir jam buvo suteikta tokia forma, kokios jis yra dabar, žydams sugrįžus iš Babilono.

Patarlių knyga. Patarlių knyga – tai išmintingų ir pamaldžių posakių rinkinys. Šie posakiai iš dalies yra Saliamono, iš dalies Agūro, Jakės sūnaus, ir iš dalies karaliaus Lemuelio motinos; vienodai tikėtina, kad juos surinko Saliamonas, Agūras ar Lemuelio motina, arba šių posakių ir sentencijų autoriai yra jie patys, bet vis dėlto juos surinko ar sudėjo į šią vieną knygą koks nors kitas pamaldus žmogus, kuris gyveno vėliau nei jie visi.

Mokytojo knyga ir Giesmių giesmė. Mokytojo ir Giesmių giesmės knygose viskas yra Saliamono, išskyrus antraštes ar prierašus, nes antraštės *„Mokytojo, Dovydo sūnaus, Jeruzalės karaliaus, žodžiai"* ir *„Gražiausioji Saliamono giesmė"*, matyt, buvo pridėtos vėliau, kai Šventojo Rašto knygos buvo surinktos į vieną įstatymų kodeksą, norint kad išliktų ateičiai ne tik mokslas, bet ir jo autoriai.

Pranašų knygos. Iš pranašų patys seniausi yra Sofonijas, Jona, Amosas, Ozėjas, Izaijas ir Michėjas, kurie gyveno Judėjos karalių Amacijo ir Azarijo, kitaip dar vadinamo Uziju, valdymo laikais. Tačiau Jonos knyga nėra iš tikrųjų jo pranašystės užrašymas (nes šiam aprašymui pakanka kelių žodžių: *Dar keturiasdešimt dienų, ir Ninevė bus sunaikinta)*, o jo savivaliavimo ir Dievo įsakymų ginčijimo istorija arba atpasakojimas, taigi mažai tikėtina, kad jis yra knygos autorius, nes joje kalbama apie jį. Tačiau Amoso knyga yra jo pranašystė.

Jeremijas, Abdijas, Nahumas ir Habakukas pranašavo Jošijo laikais.

Ezechielis, Danielius, Agėjas ir Zacharijas – nelaisvės laikais.

Kada pranašavo Joelis ir Malachijas, iš jų raštų nėra aišku. Bet, nagrinėjant jų knygų pavadinimus, akivaizdu, kad visas Senojo Testamento tekstas įgijo tą pavidalą, kokį mes jį turime, žydams sugrįžus iš Babilonijos nelaisvės[6] ir prieš valdant Ptolemajui Filadelfui, kuris pavedė išversti jį į graikų kalbą tiems septyniasdešimčiai žmonių, kurie jam buvo atsiųsti tuo tikslu iš Judėjos. Ir jeigu šiuo klausimu galima pasitikėti apokrifinėmis knygomis (kurias mums rekomenduoja Bažnyčia, nors jos ir ne kanoninės, bet vis dėlto naudingos ir pamokančios), Šventajam Raštui tokią formą, kokia dabar yra, suteikė Ezra; tai matyti iš to, ką jis pats rašo antroje knygoje *(14, 21–22* ir toliau*)*, kai, kreipdamasis į Dievą, sako: *Tavo įstatymas sudegintas, todėl nė vienas žmogus nežino, ką Tu padarei, ar darbų, kuriuos jie turi pradėti. Tačiau jei aš įgijau Tavo malonę, pasiųsk į mane Šventąją Dvasią ir aš parašysiu viską, kas buvo padaryta pasaulyje nuo pradžios, kas buvo parašyta Tavo įstatyme, kad žmonės galėtų surasti Tavo taką ir kad tie, kurie gyvens vėlesniais laikais, galėtų gyventi.* Ir 45 eilutė: *Ir kai išsipildė keturiasdešimt dienų, atsitiko taip, kad Aukščiausiasis*

kalbėjo sakydamas: pirmąsias, kurias tu parašei, paskelbk viešai, kad jas galėtų skaityti nusipelnę ir nenusipelnę; bet paskutines septyniasdešimt išsaugok, kad galėtum jas perduot tik tokiems, kurie yra išminčiai tarp žmonių. Tai tiek dėl Senojo Testamento knygų parašymo laiko.

Naujasis Testamentas. Visi Naujojo Testamento autoriai gyveno trumpiau negu šimtmetis po Kristaus žengimo į dangų, bet jie visi buvo matę mūsų Išganytoją arba buvo jo mokiniai, išskyrus šv. Paulių ir šv. Luką; vadinasi, viskas, kas jų parašyta, yra taip pat sena, kaip ir apaštalų laikotarpis. Bet laikas, kada Naujojo Testamento knygos buvo priimtos ir bažnyčios pripažintos tų autorių parašytomis, nėra toks tolimas. Panašiai kaip Senojo Testamento knygos mus pasiekė ne iš ankstesnių laikų nei Ezros, kuris, vadovaujamas Dievo dvasios, atkūrė jas, kai jos buvo pamestos, taip ir Naujojo Testamento knygos, kurių nuorašų buvo nedaug ir kurios visos negalėjo būti kurio nors vieno privataus asmens rankose, negalėjo pasiekti mus iš ankstesnių laikų nei tos, kurias bažnyčios valdytojai surinko, aprobavo ir rekomendavo mums kaip šių apaštalų ir jų mokinių, kurių vardais jos dabar vadinamos, raštus. Pirmasis visų tiek Senojo, tiek Naujojo Testamentų knygų išvardijimas yra apaštalų kanonuose, kuriuos, kaip yra manoma, surinko Klemensas I, buvęs pirmasis Romos vyskupas (po šv. Petro). Kadangi tai tik spėjimas ir daugelio ginčijamas, mums tikrai žinoma tik tai, kad Bibliją kaip pranašų ir apaštalų raštus tuometinėms krikščionių bažnyčioms rekomendavo Laodikėjos susirinkimas, o šis susirinkimas įvyko 364 metais po Kristaus. Nors tarp didžiųjų Bažnyčios daktarų tuo metu vyravo begalinis pasitikėjimas savimi ir garbės troškimas, kad jie imperatorius, net ir krikščionis, laikė ne žmonių ganytojais, bet avelėmis, o ne krikščionis imperatorius vadino vilkais; ir nors savo mokslą jie stengėsi skelbti ne

tam, kad patartų ir pamokytų kaip pamokslininkai, o norėjo pateikti jį kaip įstatymus tarsi absoliutūs valdovai, ir nors nuėjo taip toli, kad manė tokiomis apgaulėmis padarysią žmones paklusnesnius krikščionių mokslui, tačiau aš esu įsitikinęs, kad jie dėl šios priežasties neiškraipė Šventojo Rašto, nors Naujojo Testamento knygų nuorašai buvo tik ekleziastų rankose; mat jeigu jie būtų ketinę taip padaryti, jie tikrai būtų padarę jį palankesnį norėdami valdyti krikščionių valdovus ir pilietinę aukščiausiąją valdžią. Todėl nematau jokios priežasties abejoti tuo, kad tiek Senasis, tiek ir Naujasis Testamentai, kokius mes juos dabar turime, ir yra tikrieji užrašymai tų dalykų, kuriuos padarė ir pasakė pranašai ir apaštalai. Galbūt tokios yra ir kai kurios iš tų knygų, kurios vadinamos apokrifinėmis, jeigu jos nebuvo įtrauktos į kanoną ne dėl to, kad nesutapo su visu kitu mokymu, o todėl, kad jos nebuvo rastos hebrajų kalba. Mat po to, kai Aziją nukariavo Aleksandras Didysis, mažai tebuvo tokių žydų mokslininkų, kurie nebūtų puikiai mokėję graikų kalbos. Juk tie septyniasdešimt vertėjų, kurie vertė Bibliją į graikų kalbą, visi buvo žydai; ir mes turime išlikusius dviejų žydų – Filono[7] ir Juozapo – veikalus, jų parašytus išraiškinga graikų kalba. Tačiau ne autorius, o bažnyčios autoritetas daro knygas kanoninėmis.

Jų tikslas. Ir nors šias knygas rašė skirtingi žmonės, tačiau akivaizdu, kad visi autoriai buvo įkvėpti vienos dvasios, kad jie siekė to paties tikslo, būtent, Dievo, Tėvo, Sūnaus ir Šventosios Dvasios, Karalystės teisių įtvirtinimo. Pradžios knyga atskleidžia Dievo tautos genealogiją nuo pasaulio sukūrimo iki išėjimo į Egiptą, o kitos keturios Mozės knygos pateikia Dievo išrinkimą šios tautos karaliumi ir įstatymus, kuriuos Dievas numatė jiems valdyti. Jozuės, Teisėjų, Rūtos ir Samuelio knygose iki Sauliaus laikų aprašomi Dievo tautos darbai iki to laiko, kai

ji nusimetė Dievo jungą ir pareikalavo sau karaliaus, panašaus į tą, kurį turėjo kaimyninės tautos. Visa kita Senojo Testamento istorija pateikia Dovydo giminės genealogiją iki tremties, iš šios giminės turėjo kilti Dievo karalystės atkūrėjas, mūsų pagarbintasis Išganytojas, Dievas Sūnus, apie kurio atėjimą buvo kalbama pranašų knygose; po to Evangelistai aprašė jo gyvenimą ir darbus ir jo skelbiamą karalystę, kol jis gyveno žemėje; ir galiausiai Apaštalų darbai ir Laiškai skelbia Dievo, Šventosios Dvasios, atėjimą ir valdžią, kurią jis davė jiems ir jų įpėdiniams, kad jie valdytų žydus ir pakviestų pagonis. Trumpai tariant, Senojo Testamento istorijos ir pranašystės, Naujojo Testamento Evangelijos ir Laiškai turi vieną tikslą – paskatinti žmones paklusti Dievui per kitus asmenis: 1) Mozę ir kunigus; 2) Kristų žmogų ir 3) apaštalus ir apaštalų valdžios perėmėjus. Šių trijų kategorijų žmonės įvairiais laikais atstovavo Dievo asmeniui: Mozė ir jo įpėdiniai, vyriausieji kunigai ir Judėjos karaliai Senajame Testamente; pats Kristus – tuo metu, kai gyveno žemėje, o apaštalai ir jų įpėdiniai – nuo Sekminių dienos (kai ant jų nusileido Šventoji Dvasia) iki šių dienų.

Šventojo Rašto autoriteto klausimas. Įvairių krikščionių religijos sektų daug diskutuojamas klausimas: *kuo pagrįstas Šventojo Rašto autoritetas?* Šis klausimas kartais formuluojamas ir kitais žodžiais, pavyzdžiui: *iš kur mes žinome, kad Šventasis Raštas yra Dievo žodis, arba kodėl mes tikime, kad jis toks yra iš tikrųjų?* Į šį klausimą sunku atsakyti, nes pats klausimas yra suformuluotas netiksliai. Juk visi tiki, kad pirmasis ir tikrasis Šventojo Rašto *autorius* yra Dievas, vadinasi, diskutuojama ne šiuo klausimu. Taip pat aišku, jog žinoti, kad Šventasis Raštas yra Dievo žodis, gali tik tie, kuriems pats Dievas tai apreiškė antgamtiniu būdu (nors visi tikri krikščionys tuo tiki), todėl neteisinga klausti, iš kur mes tai *žinome*. Pagaliau, jei klausiama

apie mūsų *tikėjimą*, tai čia negali būti vieno visus žmones patenkinančio atsakymo, nes vieni žmonės tiki dėl vienokios, kiti dėl kitokios priežasties. Teisingas klausimas yra toks: *kieno valdžia Šventasis Raštas tapo įstatymu?*

Jo autoritetas ir aiškinimas. Tiek, kiek Šventasis Raštas nesiskiria nuo prigimtinių įstatymų, nėra abejonių, kad tai yra Dievo įstatymas ir jame įkūnytas jo autoritetas, aiškus visiems žmonėms, kurie vadovaujasi prigimtiniu protu, bet tai nėra kitoks autoritetas nei tas, kurį turi visos kitos moralės teorijos, neprieštaraujančios protui, o jo paliepimai yra ne *nustatyti*, o *amžini* įstatymai.

Jeigu pats Dievas padarė juos įstatymais, tai jie atitinka rašytinius įstatymus, kurie yra įstatymai tik tiems, kuriems Dievas taip aiškiai juos paskelbė, kad nė vienas iš jų negalėtų pasiteisinti, sakydamas, jog nežinojęs, kad jie ateina iš Dievo.

Joks kitas autoritetas negali priversti paklusti to, kuriam Dievas antgamtiškai neapreiškė, kad tai jo įstatymai ar kad jis pasiuntė juos skelbiančiuosius, išskyrus autoritetą to, kurio įsakymai jau turi įstatymų galią, t. y. joks kitas autoritetas, išskyrus valstybės autoritetą, kurį įkūnija suverenas, vienas turintis įstatymų leidimo valdžią. Jei šiems paliepimams įstatymų galią suteikia ne valstybės įstatymų leidimo valdžia, tai turi būti koks nors kitas autoritetas, įgytas iš Dievo, privatus ar visuomeninis; jeigu privataus asmens, tai jis gali įpareigoti tik tą, kuriam atskirai Dievas malonėjo jį apreikšti. Mat jei kiekvienas žmogus privalėtų laikyti Dievo įstatymu tai, ką atskiri žmonės, įrodinėdami, kad jiems taip buvę asmeniškai įkvėpta ar taip jiems buvę apreikšta, norėtų primesti jam (kai tiek daug žmonių, kurie iš pasipūtimo ar neišmanymo savo pačių sapnus, keisčiausias fantazijas ar beprotiškus kliedesius laiko Dievo dvasios liudijimais; ar iš garbėtroškos melagingai ir prieštaraudami savo pačių sąžinei teigia tu-

rėję tokius Dievo liudijimus), tai būtų iš viso neįmanoma, kad bus pripažintas bent vienas Dievo įstatymas. Jei tai viešas autoritetas, tai yra *valstybės* arba *bažnyčios* autoritetas. Bet jeigu bažnyčia yra vienas asmuo, tai ji yra tas pats kaip ir krikščionių valstybė, vadinama *valstybe*, nes ji sudaryta iš žmonių, suburtų į vieną vietą savo suvereno asmenyje, ir vadinama *bažnyčia*, nes ją sudaro krikščionys, suvienyti krikščionio suvereno asmenyje. Bet jeigu bažnyčia nėra vienas asmuo, tada ji visai neturi jokio autoriteto: ji negali nei įsakyti, nei apskritai ką nors daryti, ir negali turėti kokios nors valdžios kam nors ar teises į ką nors, neturi nei valios, nei proto, nei balso, nes visos šios savybės yra asmens savybės. O jeigu visi krikščionys neišsitelpa vienoje valstybėje, tai jie nėra vienas asmuo, ir nėra visuotinės bažnyčios, kuri turėtų visiems krikščionims valdžią, todėl ir Šventasis Raštas negali būti visuotinės bažnyčios įstatymas. Jeigu yra tokia visuotinė valstybė, tada visi krikščionys monarchai ir krikščioniškos valstybės yra privatūs asmenys ir gali būti teisiami, nuverčiami nuo sosto ir baudžiami visuotinio visos krikščionijos suvereno. Taigi Šventojo Rašto autoriteto klausimas gali skambėti šitaip: *ar krikščionių karaliai ir krikščioniškųjų valstybių aukščiausieji susirinkimai yra absoliutūs suverenai savo pačių teritorijose, tiesiogiai pavaldūs Dievui, ar jie yra pavaldūs kokiam nors Kristaus vietininkui, iškeltam virš bažnyčios, kad galėtų būti teisiami, pasmerkiami, nuverčiami ir nubaudžiami mirties bausme, jei šis Kristaus vietininkas manys esant naudinga ar būtina dėl bendro gėrio.*

Į šį klausimą negalima atsakyti, detaliau neaptarus Dievo karalystės; tik tada mes galėsime spręsti, kas yra kompetentingas interpretuoti Šventąjį Raštą. Kadangi tas, kuris turi teisėtą valdžią kokį nors raštą padaryti įstatymu, tas turi ir valdžią pritarti ar nepritarti jo aiškinimui.

Trisdešimt ketvirtas skyrius

APIE ŽODŽIŲ *DVASIA, ANGELAS* IR *ĮKVĖPIMAS* REIKŠMĘ ŠVENTOJO RAŠTO KNYGOSE

Kaip Šventajame Rašte suprantami kūnas ir dvasia. Kadangi visokio teisingo samprotavimo pagrindas yra pastovi žodžių reikšmė, kuri toliau mūsų plėtojamoje teorijoje priklauso ne nuo autoriaus valios (kaip gamtos moksluose) ir ne nuo paprastos vartosenos (kaip kasdienėje šnekoje), o nuo tos reikšmės, kurią jie turi Šventajame Rašte, tai, prieš einant toliau, turiu apibrėžti, remdamasis Biblija, reikšmę tokių žodžių, kurie savo dviprasmiškumu gali padaryti, kad mano išvados bus neaiškios ir ginčytinos. Aš pradėsiu nuo žodžių *kūnas* ir *dvasia*, kurie scholastų kalba vadinami *kūniška* ir *nekūniška substancijomis*.

Žodis *kūnas* bendriausia reikšme yra tai, kas užpildo ar užima konkrečią erdvę ar įsivaizduojamą vietą ir nepriklauso nuo vaizduotės, o yra reali dalis to, ką mes vadiname *visata*. Kadangi *visata* yra visų kūnų visuma, tai nėra tokios realios jos dalies, kuri nebūtų *kūnas;* taip pat nėra jokio daikto, kuris iš tikrųjų būdamas *kūnas* nebūtų *kūnų* visumos – *visatos* – dalis. Kadangi kūnai yra linkę kisti t. y. gyvos būtybės juos gali pajusti įvairiai, tai jie vadinami *substancija*, t. y. įvairių akcidencijų *pamatu;* kartais jie juda, kartais būna ramybės būvyje, ir kartais mums atrodo, kad jie karšti, kartais šalti, kartais vienos spalvos, kvapo, skonio ar garso, kartais – kitos. Ir šią tariamą įvairovę, sukeltą įvairaus ir skirtingo kūnų poveikio mūsų jutimo organams, mes priskiriame mus veikiančių kūnų pokyčiams ir vadiname juos šių kūnų *akcidencijomis*. Ir šia įprasta žodžių reikšme *substancija* ir *kūnas* reiškia tą patį daiktą, todėl *bekūnė substancija* yra žodžiai, kurie vartojami drauge, panaikina vienas kitą, tarsi žmogus sakytų: *bekūnis kūnas.*

Tačiau paprastų žmonių supratimu kūnu vadinama ne visa visata, o tik tos jos dalys, kurias jie gali išskirti savo lytėjimo pojūčiu, kai jie priešinasi jų jėgai, arba regėjimu, kai jie uždengia tolesnį reginį. Todėl, paprastai kalbant, *oras* ir *oro substancijos* nelaikomos *kūnais*, o kas kartą, kai žmonės junta jų poveikį, vadinamos *vėju*, arba *kvėpavimu*, arba (kadangi lotyniškai kvėpavimas vadinamas *spiritus*) *dvasiomis*; pavyzdžiui, tą orinę substanciją, kuri kiekvienos gyvos būtybės kūnui suteikia gyvybę ir judėjimą, jie vadina *gyvybinėmis* (vital) arba *gyvuliškomis* (animal) *dvasiomis*. O dėl tų įsivaizduojamų stabų, kurie mums vaizduoja kūnus ten, kur jų nėra, tarsi veidrodyje, sapne arba nesveikose smegenyse būdraujant, tai jie, kaip apaštalas sako apskritai apie visus vaidulius, yra niekas. Jie yra niekas, sakau, ten, kur jie mums atrodo esantys; ir pačiose smegenyse jie yra vien jaudulys, kylantis arba dėl objektų poveikio, arba dėl netvarkingo mūsų jutimo organų suerzinimo. Vieni žmonės, kurie yra labai užsiėmę kitais reikalais ir neturi laiko gilintis į jų priežastis, patys nežino, kaip juos vadinti, todėl gali būti lengvai įtikinami tų, kurių žinias jie labai vertina, vadinti *kūnais* ir manyti, kad jie padaryti iš oro, suspausto antgamtinės jėgos, nes regėjimas juos laiko kūniškais; kiti imtų vadinti juos *dvasiomis*, nes lytėjimo pojūtis neužčiuopia nieko toje vietoje, kur jie pasirodo, kas priešintųsi jų pirštams. Taigi tikroji žodžio *dvasia* reikšmė paprastoje šnekamojoje kalboje yra arba subtilus, takus ir nematomas kūnas, arba vaiduoklis, arba koks nors kitas vaizduotės kūrinys ar šmėkla. Bet metaforiškai žodis *dvasia* turi daug reikšmių: kartais jis vartojamas proto polinkio ar nusiteikimo prasme, pavyzdžiui, polinkį kritikuoti kitų žmonių pasakymus vadiname *prieštaravimo dvasia*; polinkį į *amoralumą – amoralia dvasia*, polinkį į *užsispyrimą – atžagarumo dvasia*, į *niūrumą – nebylumo dvasia*, o *polinkį* į *pamaldumą ir tarnavimą Dievui –*

Dievo dvasia; kartais žodis „dvasia" yra vartojamas apibrėžti kokiam nors didžiuliam sugebėjimui, nepaprastai aistrai ar proto ligai, pavyzdžiui, *didelė išmintis* vadinama *išminties dvasia*, o *pamišėliai – dvasios apsėstaisiais.*

Kitokių *dvasios* reikšmių aš niekur nebesurandu, ir kadangi nė viena iš šių reikšmių neatitinka to žodžio reikšmės Šventajame Rašte, tai ši vieta neprieinama žmogaus protui, ir čia mūsų tikėjimas priklauso ne nuo mūsų nuomonės, o nuo mūsų paklusnumo, kaip kad visos vietos, kur, pavyzdžiui, sakoma, kad Dievas yra *dvasia*, arba kur *Dievo dvasia* yra suprantama kaip pats Dievas. Juk Dievo prigimtis yra nesuvokiama, t. y. mes visai nesuprantame, *kas jis yra*, o vien tikime, *kad jis yra;* todėl atributai, kuriuos mes jam suteikiame, yra skirti ne tam, kad vienas kitam pasakome, *koks jis yra*, ir išreiškiame ne savo nuomonę apie jo prigimtį, o pasakome savo norą šlovinti jį tokiais vardais, kokius mes tarpusavyje laikome garbingiausiais.

Žodžiai „Dievo dvasia" Šventajame Rašte kartais vartojami „vėjo" arba „kvėpavimo" prasme. Pradžios knygoje *(1,2)* rašoma: *Dievo dvasia sklendeno viršum vandenų*[5]. Jeigu čia *Dievo dvasia* suprantama kaip pats Dievas, tada Dievui priskiriamas *judėjimas*, vadinasi, ir *vieta*, o tai yra suprantama tik kalbant apie kūnus, o ne apie bekūnes substancijas, taigi ši Šventojo Rašto vieta pranoksta mūsų protą, kuris negali suvokti, kad kas nors judėtų, nekeisdamas vietos ar neturėdamas matmenų, o viskas, kas turi matmenis, yra kūnas. Tačiau šių žodžių reikšmė geriausiai yra suprantama, remiantis kita panašia Pradžios knygos vieta. Tada, kai žemė buvo apdengta vandenų, kaip buvo pradžioje, Dievas, norėdamas nuleisti vandenis ir vėl leisti iškilti sausai žemei, vartoja panašius žodžius: *Aš nuleisiu savo dvasią virš žemės, ir vandenys nuslūgs (Pr 8,1);*

šioje vietoje *dvasia* yra suprantama kaip *vėjas* (t. y. oras arba *judanti dvasia*), kuris gali būti pavadintas (kaip anksčiau) *Dievo dvasia*, nes jis buvo Dievo darbas.

Antra, nepaprastas apdovanojimas protu. Pradžios knygoje faraonas vadina Juozapo išmintį *Dievo dvasia*. Mat tada, kai Juozapas jam patarė surasti išmintingą ir protingą žmogų ir padaryti jį Egipto žemės viršininku, faraonas taip sako: *Argi galėtume rasti kitą panašų į jį – vyrą, taip apdovanotą Dievo dvasia? (Pr 41,38)*. Ir Išėjimo knygoje parašyta: *Todėl nurodyk visiems, turintiems įgūdžių, kuriems aš esu suteikęs išmonę, kad jie pasiūtų Aaronui drabužius, kuriais apsivilkęs jis bus pašventintas tarnauti man kunigu (Iš 28,3)*, kur nepaprastas protas, nors tik drabužių padarymui, būdamas Dievo *dovana*, vadinamas *Dievo dvasia*. Tą patį vėl randame kitoje vietoje *(Iš 31, 3–6; 35,31)* bei Izaijo knygoje, kur pranašas, kalbėdamas apie Mesiją, sako: *Ant jo ilsėsis Viešpaties dvasia: išminties ir įžvalgos dvasia, patarimo ir narsumo dvasia, pažinimo ir Viešpaties baimės dvasia* (Iz 11, 2); čia akivaizdžiai turimos omenyje ne įvairios dvasios, o įvairios didžios *malonės*, kuriomis Dievas jį apdovanos.

Trečia, nepaprasti jausmai ir susijaudinimai. Nepaprastas įkarštis ir drąsa, ginant Dievo tautą, Teisėjų knygoje vadinami *Dievo dvasia;* tai ji skatino Otnielį, Gideoną, Iftachą ir Samsoną išlaisvinti žydus iš vergijos *(Ts 3,10; 6,34; 11,29; 13,25; 14,6,19)*. Ir apie Saulių, gavusį žinią apie amonitų įžūlumą su Jabeš Gileado žmonėmis, yra pasakyta *(1 Sam 11,6)*, kad *Saulių pagavo Viešpaties dvasia, ir jis užsidegė labai dideliu pykčiu* (arba, kaip lotyniškai pasakyta, *įniršiu*). Nepanašu, kad čia būtų kalbama apie dvasią, tai tik pasakojimas apie nepaprastą jo *užsidegimą* nubausti amonitus už jų žiaurumą. Panašiai *Viešpaties dvasią*, apėmusią Saulių, kai jis buvo tarp pranašų, šlovinusių Dievą giesmėmis ir muzika *(1 Sam 19,20)*, reikia suprasti ne kaip

dvasią, o kaip netikėtą ir staigų *užsidegimą* ir *aistrą* prisijungti prie jų ir drauge melstis ir šlovinti Dievą.

Ketvirta, pranašavimo dovana, gauta per sapnus ir regėjimus. Netikras pranašas Zedekijas sako Michėjui: *Kuriuo keliu Viešpaties dvasia perėjo iš manęs su tavimi kalbėti? (1 Kar 22,24).* To negalima suprasti kaip dvasios, nes Michėjas išpranašavo Izraelio ir Judėjos karaliams kautynių baigtį, persakydamas savo *regėjimą*, o ne jame kalbančios *dvasios* žodžius.

Taip pat akivaizdu, kad ir Pranašų knygose, nors pranašai ir kalbėjo įkvėpti Dievo *dvasios*, t. y. turėdami ypatingą gebėjimą pranašauti, tačiau jų ateities nujautimas buvo gautas ne iš kokios nors juose esančios dvasios, o per kokį nors antgamtišką *sapną* ar *regėjimą*.

Penkta, gyvenimas. Pradžios knygoje pasakyta: *Tuomet Viešpats Dievas padarė žmogų iš žemės dulkių ir įkvėpė jam į šnerves gyvybės alsavimą. Taip žmogus tapo gyva būtybe (Pr 2,7).* Čia *gyvybės alsavimas,* Dievo įkvėptas, reiškia vien tai, kad Dievas davė žmogui gyvybę. Ir *(Job 27,3) kol dar turiu gyvastį ir Dievo alsavimas mano šnervėse,* tai tas pats, kas pasakyti: *kol aš gyvenu.* Ir *ratuose buvo gyvūnų dvasia (Ez 1,20)* yra tas pats, kaip *ratai buvo gyvi. Dvasia įėjo į mane ir pastatė ant kojų (Ez 2,2),* reiškia, *jog aš atgavau savo gyvybines jėgas,* o ne kad kokia nors dvasia ar nekūniška substancija įėjo į jį ir valdė jo kūną.

Šešta, paklusimas valdžiai. Skaičių knygoje Dievas sako: *Paimsiu tave gaubiančios dvasios ir suteiksiu jos jiems. Jie neš žmonių naštą su tavimi (Sk 11,17),* t. y. duosiu septyniasdešimčiai vyresniųjų; po to sakoma, kad du iš septyniasdešimties pranašavo stovykloje, ir kai kurie jais skundėsi, ir Jozuė norėjo, kad Mozė uždraustų jiems pranašauti, bet Mozė to nepadarė. Akivaizdu, kad Jozuė nežinojo, jog jie buvo įgalioti tai daryti ir pranašavo Mozės dvasia, t. y. *dvasia* ar jo valdžios *galia.*

Panašiai skaitome: *Jozuė buvo kupinas išminties dvasios, nes Mozė buvo uždėjęs ant jo savo rankas (Įst 34,9);* t. y. jis buvo Mozės *paskirtas* tęsti jo pradėtą darbą (būtent, atvesti Dievo tautą į pažadėtąją žemę), bet, užkluptas mirties, negalėjo jo užbaigti.

Panašiai, kai sakoma: *O kas neturi Kristaus dvasios, tas nėra jo (Rom 8,9),* turima omeny ne Kristaus dvasia (ghost), o *paklusnumas* jo mokslui. Taip pat: *Iš to pažinsite Dievo dvasią: kiekviena dvasia, kuri išpažįsta Jėzų Kristų kūne atėjus, yra iš Dievo (1 Jn 4,2).* Čia turima omeny neapsimestos krikščionybės dvasia, arba *pripažinimas* pagrindinės krikščionių tikėjimo dogmos, kad Jėzus yra Kristus, o to negalima aiškinti kaip dvasios.

Taip pat ir žodžiai *(Lk 4,1) Kupinas Šventosios Dvasios Jėzus* (kaip ir *Mt 4,1* bei *Mk 1,12*) gali būti suprasti kaip *užsidegimas* atlikti tą darbą, dėl kurio jis buvo pasiųstas Dievo Tėvo; aiškinti tai kaip dvasią, reikštų, kad pats Dievas (nes toks buvo mūsų Išganytojas) buvo pripildytas Dievo, o tai būtų visai netikslu ir beprasmiška. Kaip mes priėjome iki to, kad žodį *spirits* ėmėme versti žodžiu *dvasios,* kuris reiškia tai, kas neegzistuoja nei danguje, nei žemėje, o yra vien žmogaus vaizduotės vaisius, aš nenagrinėsiu, bet tik sakau, kad žodis *spirit* tekste nieko panašaus nereiškia, o yra arba iš tikrųjų reali *substancija,* arba perkeltine prasme reiškia kokį nors nepaprastą proto ar kūno *sugebėjimą* ar *jausmą* (affection).

Septinta, oro kūnai. Kristaus mokiniai, matydami jį einantį ežero paviršiumi *(Mt 14,26 ir Mk 6,49),* pamanė, kad jis yra *dvasia,* turėdami omeny orinį *kūną,* o ne pasivaidenimą, nes pasakyta, kad jie visi jį matė; šitai nebūtų suprantama, jei tai būtų smegenų sukurta iliuzija, nes ji nebūna bendra daugeliui žmonių iš karto, taip, kaip yra regimi kūnai, o tik atskira kiekvienam žmogui, nes skiriasi žmonių vaizduotės; taip gali būti pasakyta tik apie kū-

nus. Panašiai reikia suprasti ir ten, kur jis tų pačių apaštalų *(Lk 24,37)* buvo palaikytas *dvasia.* Taip pat *(Apd 12,15)* ir tada, kai apaštalas Petras buvo išlaisvintas iš kalėjimo, tuo nebuvo patikėta, bet kai tarnaitė pasakė, kad jis stovi už durų, buvusieji name pasakė, kad tai jo *angelas,* kuris turi būti suprantamas kaip kūniška substancija, arba mes turime pasakyti, kad patys mokiniai laikėsi bendros žydų ir pagonių nuomonės, jog kai kurie tokie pasirodymai yra ne įsivaizduojami, o tikri, ir tokie, kuriems nereikia žmogaus vaizduotės. Tuos pasivaidenimus žydai vadino *dvasiomis* arba *angelais,* gerais ar blogais, o graikai juos vadino *demonais.* Ir kai kurie tokie pasivaidenimai gali būti tikri ir substanciniai, t. y. neapčiuopiami kūnai, kuriuos Dievas gali sukurti ta pačia galia, kuria sukūrė visus daiktus, ir naudotis jais kaip tarnautojais ir pasiuntiniais (t. y. angelais), kad apreikštų savo valią ir įvykdytų ją, kai jis to nori, nepaprastu ir antgamtiniu būdu. Bet jei jis juos taip sukūrė, tai jie yra substancijos, turinčios matmenis ir užimančios erdvę, ir gali judėti iš vienos vietos į kitą, o tai yra būdinga kūnams, todėl ir nėra *bekūnės* dvasios, t. y. dvasios, kurių nėra *jokioje vietoje,* kitaip sakant, nėra *niekur,* arba kurios, atrodydamos *kažkuo,* yra *niekas.* Bet jei „kūniškas" suprasime labiausiai įprasta šio žodžio reikšme, laikydami kūniškomis tokias substancijas, kurios yra suvokiamos mūsų išoriniais pojūčiais, tada bekūnė substancija yra ne įsivaizduojamas, o realus daiktas, būtent plonutėlė nematoma substancija, bet kuri turi tuos pačius matmenis, kaip ir grubesni kūnai.

Kas yra angelas. Žodis ANGELAS paprastai reiškia *pasiuntinys,* o dažniausiai – *Dievo pasiuntinys.* Dievo pasiuntiniu vadinamas kiekvienas, kuris praneša jo nepaprastą esatį, t. y. nepaprastą jo galios pasireiškimą, ypač per sapną ar regėjimą.

Apie *angelų* sukūrimą Šventajame Rašte nėra nieko pasakyta. Dažnai kartojama, kad jie yra dvasios, tačiau žodis „dvasia“ ir Šventajame Rašte, ir šnekamojoje kalboje tiek žydams, tiek ir pagonims reiškia kartais lengvus kūnus, kaip oras, vėjas, gyvų būtybių gyvybinė ir gyvulinė dvasia; kartais vaizdinius, vaizduotės sukeltus sapnuose ir regėjimuose, nors jie nėra realios substancijos ir netrunka ilgiau nei sapnas ar regėjimas, kuriame jie pasirodo; šie vaiduliai nėra realios substancijos, tai tik smegenų akcidencijos, tačiau, kai Dievas juos sukelia antgamtiškai, kad pareikštų savo valią, tada jie teisingai vadinami Dievo pasiuntiniais, t. y. jo *angelais*.

Pagonys dažniausiai smegenų sukeltus vaizdinius laikė realiai egzistuojančiais už jų daiktais ir nepriklausomais nuo vaizduotės ir iš jų susikūrė savo nuomones apie *demonus*, gerus ir blogus, kuriuos jie vadino substancijomis, nes jiems atrodė, kad jie iš tikrųjų egzistuoja, o kad negalėjo jų lytėti ir apčiuopti savo rankomis, vadino *nekūniškomis;* taip pat ir žydai dėl tos pačios priežasties (Senajame Testamente nėra nieko, kas šitam prieštarautų) visuotinai laikėsi nuomonės, išskyrus sadukiejų sektą, kad tie vaizdiniai ir regėjimai, kuriuos Dievas kartais panori sukelti žmonių vaizduotėje savo tikslams ir kuriuos jie vadino jo *angelais,* yra substancijos, nepriklausomos nuo vaizduotės ir nuolatos egzistuojantys Dievo kūriniai. Ir tuos, kurie, jų manymu, buvo jiems geri, laikė *Dievo angelais,* o tuos, kurie, jų manymu, galėjo jiems pakenkti, vadino *blogais angelais,* arba blogomis dvasiomis; tokia jiems buvo Pitono dvasia ir bepročių, lunatikų, epileptikų dvasios, nes jie manė, kad sergantys tokiomis ligomis yra *demoniakai.*

Tačiau išnagrinėję tas Senojo Testamento vietas, kuriose minimi angelai, pamatysime, kad dažniausiai ten vartojamo žodžio *angelas* negalima suprasti kitaip, kaip tik

taip, kad tai yra koks nors antgamtiškai vaizduotėje sukeltas vaizdinys, kad apreikštų Dievo buvimą atliekant kokį nors antgamtišką darbą, todėl ir kitose vietose, kur angelų prigimtis nėra išreikšta, juos galima irgi šitaip suprasti.

Kadangi mes skaitome Pradžios knygoje, kad tas pats pasirodymas yra vadinamas ne vien *angelu*, bet ir *Dievu*, vienur *(16,7)* vadinamas Viešpaties *angelu*, kitur *(16,10)* sakoma Hagarai: *padarysiu tavo palikuonis taip gausius*, t. y. kalba Dievo asmeniu. Be to, ir šis pasirodymas nebuvo regimas vaizdas, o balsas. Todėl aišku, kad *angelas* čia reiškia tik patį *Dievą*, kuris padarė taip, kad Agara antgamtiškai išgirstų balsą iš dangaus arba greičiau, antgamtinį balsą, liudijantį ypatingą Dievo buvimą. Tai kodėl gi tada angelų, kurie pasirodė Lotui ir yra vadinami *žmonėmis (Pr 19,13)* ir su kuriais, nors jų buvo du, Lotas kalbasi *(19,18)* tarsi su vienu, ir su tuo vienu – kaip su Dievu (nes sakoma: Lotas pasakė jiems: *Meldžiu, mano Viešpatie!)*, negalima būtų suprasti, kaip žmonių vaizdinių, antgamtiškai sukurtų jo vaizduotėje, lygiai taip pat kaip prieš tai, kai angelas buvo suprantamas kaip įsivaizduotas balsas? Kai angelas sušuko Abraomui iš dangaus sulaikyti savo ranką *(Pr 22,11)* ir nežudyti Izaoko, tai buvo ne regimasis pasirodymas, o balsas, kuris vis dėlto pakankamai teisingai buvo pavadintas pasiuntiniu arba Dievo *angelu*, nes jis antgamtiškai apreiškė Dievo valią ir gelbsti mus nuo būtinybės įsivaizduoti kokias nors nuolatos egzistuojančias dvasias. Angelai, kuriuos Jokūbas matė ant dangų siekiančių kopėčių *(Pr 28,12)*, buvo jo regėjimas sapne, todėl tik vaizdinys ir sapnas, tačiau, būdami antgamtiniai ir specialūs Dievo buvimo ženklai, šie regėjimai buvo teisingai vadinami *angelais*. Taip pat reikia suprasti ir ten, kur Jokūbas sako: *Dievo angelas sapne man tarė (Pr 31,11)*, nes pasirodymas žmogui, įvykęs jam miegant, yra tai, ką

visi žmonės vadina sapnu, nesvarbu, ar toks sapnas yra natūralus ar antgamtiškas; o tai, ką čia Jokūbas vadina *angelu*, buvo pats Dievas, nes tas pats angelas sako: *Aš esu Dievas, kuris pasirodė tau Betelyje (Pr 31,13).*

Taip pat angelas, kuris ėjo priešakyje Izraelio armijos Raudonosios jūros link ir kuris vėliau ėjo už jos, yra *(Iš 14,19)* pats Dievas, ir jis pasirodė ne gražaus vyro pavidalu, o kaip *debesies stulpas* dieną ir kaip *ugnies stulpas* naktį *(13,21)*; vis dėlto šis stulpas buvo ir pasirodymas, ir *angelas*, pažadėtas Mozei *(Iš 33,2)* vadovauti armijai, nes šis debesies stulpas *(Iš 33,9)*, sakoma, nusileido ir sustojo prie palapinės angos ir kalbėjosi su Moze.

Čia jūs matote, kad judėjimas ir kalba, kurie paprastai priskiriami angelams, priskiriami debesiui, nes šis debesis čia buvo Dievo buvimo ženklas ir ne mažiau buvo angelas, negu tada, jeigu jis būtų turėjęs vyro ar neregėto grožio vaiko išvaizdą, ar būtų buvęs su sparnais, kaip dažniausiai piešiami angelai klaidingam paprastų žmonių mokymui, nes ne jų išvaizda, o jų misija daro juos angelais. O jų misija yra būti Dievo buvimo ženklais antgamtiniuose veiksmuose. Pavyzdžiui, kai Mozė norėjo, kad Dievas eitų kartu su stovykla (kaip jis darė visada, iki aukso veršio nuliedinimo), Dievas neatsakė: *aš eisiu ar pasiųsiu angelą vietoj savęs*, o pasakė: *Aš pats eisiu su tavimi (Iš 33,14).*

Suminėti visas Senojo Testamento vietas, kuriose vartojamas žodis *angelas*, truktų pernelyg ilgai. Todėl kad aprėpčiau jas visas iš karto, pasakysiu, jog toje Senojo Testamento dalyje, kurią Anglijos bažnyčia laiko kanonine, nėra nė vieno teksto, iš kurio galėtume padaryti išvadą, kad yra ar buvo sukurta kokia nors pastovi (permanent) būtybė, suprantama kaip *dvasia* ar *angelas*, kuri neturėtų kiekybės ir kuri negalėtų būti mintyse daloma, t. y. nagrinėjama dalimis taip, kad viena jos dalis galėtų būti vie-

noje vietoje, kita dalis – kitoje, žodžiu, kuri (kūnu laikant tai, kas yra kas nors ir kur nors) nebūtų kūniška; bet kiekvienoje vietoje žodį *angelas* bus galima aiškinti kaip pasiuntinį; pavyzdžiui, Jonas Krikštytojas yra vadinamas angelu, o Kristus – sandoros angelu; ir (iš analogijos) balandis ir ugnies liežuviai, būdami ypatingi Dievo buvimo ženklai, galėtų taip pat būti pavadinti angelais. Nors Danieliaus pranašystėje randame du angelų vardus – Gabrielių ir Michaelį, tačiau iš paties teksto yra aišku *(Dan 12,1)*, kad Michaelis yra suprantamas kaip Kristus, ne kaip angelas, o kaip karalius, ir kad Gabrielius (kaip ir panašūs pasirodymai, šventų žmonių susapnuoti) buvo vien antgamtiškas vaizdinys, regėjimas, kuriame Danieliui per sapną atrodė, kad tarpusavyje šnekasi du šventieji ir vienas iš jų sako kitam: *„Gabrieliau! Paaiškink tam žmogui regėjimą" (Dan 8,16)*. Juk Dievui nėra reikalo skirti savo dangaus tarnus vieną nuo kito vardais, kurie reikalingi tik trumpai mirtingųjų atminčiai. Taip pat ir Naujajame Testamente nėra tokios vietos, iš kurios galėtų būti įrodyta, kad angelai (išskyrus tuos atvejus, kai šis vardas suteikiamas tiems žmonėms, kuriuos Dievas padarė savo darbų ir žodžių pasiuntiniais ir tarnais) yra pastovios ir kartu nekūniškos būtybės. Kad jos yra pastovios būtybės, galima padaryti išvadą iš paties mūsų Išganytojo žodžių, kai jis sako, kad Paskutinio teismo dieną nuodėmingiesiems bus pasakyta: *Eikite šalin nuo manęs, prakeiktieji, į amžinąją ugnį, kuri prirengta velniui ir jo angelams! (Mt 25,41)*; iš šios vietos yra aišku, kad blogi angelai yra pastovios būtybės (nebent mes manytume, kad velnią ir jo angelus galima suprasti kaip bažnyčios ir jos tarnų priešus), bet tai prieštarautų jų nematerialumui, nes amžinoji ugnis nėra bausmė nejaučiančioms skausmo substancijoms, o tokie yra visi bekūniai daiktai. Todėl iš šios vietos nematyti, kad angelai yra bekūniai. Panašiai ten, kur šv. Paulius sako:

Ar nežinote, kad mes teisime angelus? (1 Kor 6,3), ir: *Dievas nepagailėjo nusidėjusių angelų, bet nubloškė juos į tamsias pasmerktųjų buveinės bedugnes (2 Pt 2,4),* ir: *Taip pat ir tuos angelus, kurie neišlaikė savo prakilnumo, bet paliko savo buveinę, jis laiko sukaustytus amžinais pančiais tamsybėje didžiosios dienos teismui (Jud 1,6);* nors tai ir įrodo angeliškos prigimties pastovumą, taip pat ir patvirtina jų materialumą. Ir: *Prisikėlę nei ves, nei tekės, bet bus kaip Dievo angelai danguje (Mt 22,30);* bet iš mirusių prisikėlę žmonės bus pastovūs ir nebekūniai, todėl tokie yra ir angelai.

Yra daug kitų vietų, iš kurių galima padaryti panašią išvadą. Žmonėms, kurie supranta žodžių *substancija* ir *bekūnė* reikšmę, jeigu *bekūnė* suprantama ne kaip koks nors subtilus kūnas, o kaip *ne kūnas,* šie žodžiai vienas kitam prieštarauja: pasakyti, kad angelas ar dvasia (šia prasme) yra bekūnė substancija, reiškia iš tikrųjų sakyti, kad iš viso nėra angelo ar dvasios. Todėl nagrinėdamas žodžio *angelas* reikšmę Senajame Testamente ir sapnų bei regėjimų, kurie pasitaiko žmonėms natūraliai, prigimtį, aš buvau linkęs manyti, kad angelai yra vien antgamtiniai vaizduotės pasirodymai, sukelti specialaus ir nepaprasto Dievo poveikio, kad taip jais praneštų savo buvimą ir įsakymus žmonijai ir daugiausia savo paties tautai. Tačiau daug Naujojo Testamento vietų ir paties mūsų Išganytojo žodžiai, ypač tokiose vietose, kur negalima nė įtarti, kad buvo iškreiptas Šventojo Rašto tekstas, privertė mano silpną protą pripažinti ir patikėti, kad taip pat esama ir substancialių, ir pastovių angelų. Bet tikėjimas, kad jie nėra jokioje vietoje, t. y. jų nėra niekur ir jie yra niekas, kaip (nors ir netiesiogiai) sako tie, kurie laiko juos bekūniais, negali būti įrodytas remiantis Šventuoju Raštu.

Kas yra įkvėpimas. Nuo žodžio *dvasia* reikšmės priklauso žodžio ĮKVĖPIMAS prasmė. Pažodžiui tai reikia

suprasti kaip vien įkvėpimą į žmogų kokio nors lengvo oro ar vėjo taip, kaip žmogus pripildo savo kvėpavimu pūslę, arba jei dvasios yra bekūnės, o egzistuoja tik vaizduotėje, – tai vien vaizdinio įkvėpimas; taip sakyti neteisinga, nes tai neįmanoma; mat vaizdiniai nėra kas nors, o tik atrodo esantys kuo nors. Šis žodis Šventajame Rašte todėl yra vartojamas tik metaforiškai: pavyzdžiui, kai Pradžios knygoje *(2,7)* yra sakoma, kad Dievas *įkvėpė jam į šnerves gyvybės alsavimą,* tai reiškia tik tiek, kad Dievas jam suteikė gyvybę. Juk mes neturime manyti, kad Dievas iš pradžių sukūrė gyvybės *alsavimą,* o tada jį įkvėpė į jau sukurtąjį Adomą. Nesvarbu, ar alsavimas būtų tikras, ar atrodantis, turime suprasti tik taip, kad jis pats visiems duoda *gyvybę, alsavimą (Apd 17,25),* t. y. sukuria jį kaip gyvą būtybę. O ten, kur pasakyta: *Visas Raštas yra Dievo įkvėptas (2 Tim 3,16),* kalbant apie Senąjį Testamentą, tai vien lengva metafora, kuri reiškia, kad Dievas palenkė tų autorių dvasią ar protą parašyti tai, kas bus naudinga mokyti, barti, taisyti ir auklėti žmones tiesumui. Ten, kur šv. Petras sako, kad *pranašystė niekuomet nėra atėjusi žmogaus valia, bet Šventosios Dvasios paakinti žmonės kalbėjo Dievo vardu (2 Pt 1,21),* ir čia, sakant Šventoji Dvasia, turimas omeny Dievo balsas sapne ar antgamtiniame regėjime, bet tai nėra *įkvėpimas.* Ir kada mūsų Išganytojas, kvėpdamas į savo mokinius, pasakė: *Priimkite Šventąją Dvasią,* šis kvėpimas buvo ne dvasia, o dvasinių malonių, kurias jis jiems davė, ženklas. Ir nors apie daugelį žmonių ir apie patį mūsų Išganytoją sakoma, kad jie buvo pilni *Šventosios Dvasios,* tačiau šį pilnumą reikia suprasti ne kaip Dievo substancijos *įliejimą,* o kaip sukaupimą tokių Dvasios dovanų, kaip gyvenimo šventumas, kalbų mokėjimas ir pan., nesvarbu, ar jos būtų įgytos antgamtiškai, ar mokymusi ir stropumu, nes visais šiais atvejais jos yra Dievo dovanos. Panašiai ir ten, kur Dievas sako:

Paskui išliesiu savo Dvasią ant visos žmonijos; jūsų sūnūs ir dukterys pranašaus, jūsų seneliai sapnuos sapnus, o jūsų jaunuoliai turės regėjimus (Jl 3,1), mes neturime to suprasti tiesiogine prasme, tarsi Dievo *dvasia* būtų lyg vanduo, kurį galima būtų išpilti ar įpilti, nes Dievas pažadėjo duoti jiems pranašiškus sapnus ir regėjimus. Juk tikroji žodžio *įlieti* prasmė, kalbant apie Dievo malones, būtų piktnaudžiavimas juo, nes šios malonės yra dorybės, o ne kūnai, kuriuos galima nešioti šen ir ten ir kuriuos galima įpilti į žmones, kaip į statines.

Taip pat ir suprasti *įkvėpimą* tikrąja žodžio reikšme arba sakyti, kad geros *dvasios* įėjo į žmones, kad jie imtų pranašauti, ar blogos *dvasios* įėjo į tuos, kurie tapo pamišėliais, lunatikais ar epileptikais, reikštų vartoti šį žodį ne ta reikšme, kokia jis vartojamas Šventajame Rašte, nes jame dvasia reiškia Dievo galią, veikiančią mums nežinomais būdais. Taip pat *(Apd 2,2)* vėjo, kuris, kaip ten sakoma, pripildė visą namą, kuriame buvo drauge visi apaštalai Sekminių dieną, nereikia suprasti kaip *Šventosios Dvasios,* kuri yra pats Dievas, o reikia suprasti kaip išorinį Dievo ypatingo poveikio jų širdims ženklą, poveikio, kuris sukeltų juose vidines malones ir šventąsias dorybes, kurias jis manė esant būtinas jų apaštališkajai misijai atlikti.

Trisdešimt penktas skyrius

APIE ŽODŽIŲ *DIEVO KARALYSTĖ, ŠVENTAS, PAŠVENTINTAS* IR *SAKRAMENTAS* REIKŠMĘ ŠVENTAJAME RAŠTE

Dievo karalystė teologų vartojama metaforiškai, o Šventajame Rašte – tiesiogine reikšme. *Dievo karalystė* teologų veikaluose, ypač pamoksluose ir religiniuose traktatuose, dažniausiai suprantama kaip amžinoji palaima po mirties dangaus aukštybėse; jie dar vadina ją *Šlovės*

karalyste, o kartais kaip didžiausią palaimą šventenybę, – *Malonės karalyste*, tačiau niekada nekalba apie ją kaip monarchiją, t. y. aukščiausiąją Dievo valdžią visiems pavaldiniams, įgytą jų pačių sutikimu, o tai yra tikroji žodžio *karalystė* reikšmė.

Priešingai, aš matau, kad DIEVO KARALYSTĖ daugelyje Šventojo Rašto vietų reiškia *karalystę tikrąja to žodžio reikšme*, įsteigtą Izraelio tautos balsavimu ypatingu būdu, kai jie išsirinko Dievą savo karaliumi su juo sudaryta sutartimi, Dievui pažadėjus jiems atiduoti valdyti Kanaano žemę, ir tik retai – metaforiškai; ir tada tai reiškia *valdžią nuodėmei* (ir tai tik Naujajame Testamente), nes tokią valdžią kiekvienas pavaldinys turės Dievo karalystėje be žalos suverenui.

Nuo pat sukūrimo Dievas ne vien valdė visus žmones *natūraliai* savo galia, bet jis taip pat turėjo *ypatingus* pavaldinius, kuriems jis įsakinėjo balsu, kaip vienas žmogus ką nors sako kitam. Šitaip jis *valdė* Adomą ir įsakė jam neragauti gėrio ir blogio pažinimo medžio vaisiaus; kai šis nepakluso Dievo įsakymui, o paragavo uždrausto vaisiaus, ėmėsi naštos pats būti panašus į Dievą ir spręsti, kas yra gėris ir blogis, ne vadovaudamasis savo Kūrėjo įsakymais, bet savo paties protu, jis buvo nubaustas amžinojo gyvenimo būsenos praradimu, o iš pradžių Dievas jį buvo sukūręs amžinajam gyvenimui. Vėliau Dievas nubaudė jo palikuonis už jų nedorybes, išskyrus aštuonis žmones, pasauliniu tvanu. Ir šie aštuoni tada sudarė *Dievo karalystę*.

Dievo karalystės pradžia. Po to Dievas panorėjo kalbėti su Abraomu ir sudaryti su juo Sandorą šiais žodžiais: *„Palaikysiu Sandorą tarp savęs ir tavęs bei tavo palikuonių po tavęs per jų kartas, kaip amžiną Sandorą – būti tavo ir tavo palikuonių po tavęs Dievu. Tau ir tavo palikuonims po tavęs duosiu kraštą, kuriame gyveni kaip ateivis, visą Kanaano kraštą*

kaip amžiną nuosavybę" (Pr 17,7–8). Šioje sutartyje Abraomas pažada savo ir savo palikuonių vardu paklusti jam kaip Dievui Viešpačiui, kalbėjusiam su juo, o Dievas savo ruožtu pažadėjo Abraomui Kanaano žemę amžinon nuosavybėn. Ir atminčiai, kaip šios Sandoros ženklą, Dievas nustato *apipjaustymo sakramentą (Pr 17,11).* Todėl tai ir vadinama *Senąja Sandora,* arba testamentu, tai sutartis tarp Dievo ir Abraomo, kuria Abraomas įsipareigoja savo paties ir savo palikuonių vardu ypatingu būdu būti pavaldus pozityviam Dievo įstatymui, nes moraliniam įstatymui paklusti jis buvo įsipareigojęs anksčiau, tai tarsi pavaldumo priesaika. Ir nors *Karaliaus* vardas dar tada nebuvo duotas Dievui, o *Karalystės* vardas – Abraomui ir jo palikuonims, tačiau tai buvo tas pats; būtent įsteigimas sutartimi ypatingo Dievo suverenumo Abraomo palikuonims, tą pačią Sandorą atnaujinus Mozei prie Sinajaus kalno, yra aiškiai pavadintas ypatinga *Dievo karalyste* žydams; ir kaip tik apie Abraomą (o ne apie Mozę) apaštalas Paulius sako, kad jis tapo *tėvu visiems tikintiesiems,* t. y. tiems, kurie yra ištikimi ir kurie nepažeidžia savo paklusnumo Dievui, siekto tada apipjaustant, o vėliau *Naujojoje Sandoroje* – krikštu *(Rom 4,11).*

Ši Dievo karalystė iš tikrųjų yra aukščiausioji sutartimi įsteigta Dievo valdžia ypatingai tautai. Ši Sandora Sinajaus kalno papėdėje buvo atnaujinta Mozės, kai Viešpats įsako Mozei kalbėti savo tautai: *O dabar, jei paklusite mano balsui ir laikysitės mano Sandoros, jūs būsite mano nuosavybė, brangesnė už visas kitas tautas. Iš tikrųjų man priklauso visa žemė, bet jūs būsite mano kunigiška karalystė ir šventa tauta (Iš 19,5).* Vietoj *brangesnė už visas kitas tautas* lotyniškame vertime yra: *peculium de cunctis populis;* angliškasis vertimas, atliktas karaliaus Jokūbo valdymo pradžioje, sako: *ypatingas turtas man aukščiau visų tautų,* o prancūziškas vertimas, išleistas Ženevoje, skamba taip: *brangiausias*

brangakmenis iš visų tautų. Bet teisingiausias vertimas yra pirmasis, nes jį patvirtino pats apaštalas Paulius, turėdamas omeny tą vietą, kad mūsų palaimintasis Išganytojas *atidavė save už mus, kad išpirktų mus iš visokių nedorybių ir suburtų sau nuskaistintą* (t. y. nepaprastą, išrinktą) *tautą (Tit 2,14)*, nes graikų kalboje žodis *περιούσιος* paprastai priešinamas žodžiui *επιούσιος*; o šis reiškia *paprastą* (arba kaip „Tėve mūsų") *kasdienį*, tad pirmasis reiškia tai, kas yra *virš kasdienio*, sukaupta *atsargai* ir *vartojama ypatingu būdu*, – tai romėnai vadina *peculium*; šios vietos reikšmę patvirtina priežastis, kurią Dievas tuojau pat pateikia, pridurdamas: *man priklauso visa žemė*, tarsi sakytų: *man priklauso visos pasaulio tautos*, bet ne tik tai, kad jūs esate mano, o esate mano *ypatingu* būdu. Juk jos visos priklauso man mano galios dėka, bet jūs būsite mano savo pačių sutikimu ir Sandora; tai yra priedas prie jo įprastinio visų tautų Dievo vardo.

Tą patį vėl aiškiai patvirtina to paties teksto žodžiai: *Jūs būsite mano kunigiška karalystė ir šventa tauta*. Lotyniškas Biblijos vertimas čia sako: *regnum sacerdotale*, šitai atitinka šios vietos vertimas *(1 Pt 2,9) sacerdotium regale, karališkoji kunigystė*, taip pat ir pati institucija, kurios galia joks žmogus negali įeiti į *Sanctum Sanctorum*, t. y. joks žmogus negali sužinoti Dievo valios tiesiogiai iš paties Dievo, o vien tik vyriausiasis kunigas. Prieš tai minėtas angliškasis vertimas, sekdamas Ženevos vertimu, vartoja *kunigų karalystę*, tai arba reiškia, kad vienas vyriausiasis kunigas keičia kitą, perimdamas kunigystę, arba tai nesutinka su šv. Petru ir su vyriausiosios kunigystės praktika, nes visada buvo tik vienas vyriausiasis kunigas, kuris turėdavo pranešti tautai Dievo valią, ir niekada jokiam kunigų susirinkimui nebuvo leista įeiti į *Sanctum Sanctorum*.

Be to, tą patį patvirtina ir titulas *šventoji tauta*, nes *šventas* reiškia tai, kas yra Dievo ypatinga, o ne bendrąja teise.

Visa žemė (kaip sakoma tekste) yra Dievo, tačiau *šventa* vadinama ne visa žemė, o tik ta jos dalis, kuri yra išskirta ypatingai jo tarnystei, kaip išskirta buvo žydų tauta. Todėl pakankamai aišku vien iš šios vietos, kad Dievo karalystė iš tikrųjų yra suprantama kaip valstybė, įsteigta (sutinkant tiems, kurie turėjo būti jos pavaldiniai) jų pilietiniam valdymui ir tam, kad reguliuotų jų elgesį ne tik Dievo, jų karaliaus, atžvilgiu, bet ir dėl vienas kito teisingumo klausimu ir kitų tautų atžvilgiu taikos ir karo metu. Tokia iš tikrųjų buvo karalystė, kurios karalius buvo Dievas, o vyriausiasis kunigas (po Mozės mirties) – vienintelis jo vicekaralius arba vietininkas.

Tačiau yra daug ir kitų vietų, kurios aiškiai patvirtina tą patį. Pirmiausia, kai Izraelio vyresnieji, pasipiktinę Samuelio sūnų paperkamumu, reikalavo karaliaus, Samuelis, nepatenkintas tuo, meldėsi Viešpačiui, ir Viešpats, atsakydamas jam, tarė: *„Paklausyk žmonių balso, ir visko, ką jie tau sako, nes ne tave jie atmetė. Mane jie atmetė, kad nebūčiau jų karalius" (1 Sam 8,7)*. Akivaizdu, kad pats Dievas tada buvo jų karalius, o Samuelis nevaldė tautos, bet tik perduodavo jai tai, ką Dievas kartkarčiais paskirdavo.

Kai Samuelis sako tautai: *Bet matydami, kad amoniečių karalius Nahašas atžygiuoja prieš jus, sakėte man: 'Ne! Karalius mus turi valdyti!' – nors Viešpats, jūsų Dievas, buvo jūsų karalius (1 Sam 12,12)*. Akivaizdu, kad Dievas buvo jų karalius ir jų valstybės pilietinė valdžia.

Ir tada, kai izraeliečiai atmetė Dievą, pranašai pranašavo jo sugrįžimą, pavyzdžiui: *Mėnulis paraus, saulė susigės, nes Galybių Viešpats ant Siono kalno ir Jeruzalėje viešpataus (Iz 24,23)*. Čia jis išraiškingai kalba apie Dievo karaliavimą Sione ir Jeruzalėje, t. y. žemėje. Ir: *Viešpats jiems viešpataus Siono kalne (Mch 4,7)*. Siono kalnas yra Jeruzalėje, t. y. žemėje. Ir: *Kaip aš gyvas, – tai Viešpaties Dievo žodis, – galinga ranka, ištiesta dešine ir išliedamas įniršį valdysiu jus*

kaip karalius (Ez 20,33). Ir: *Pravesiu jus po savo lazda ir įvesdinsiu į Sandoros ryšius (Ez 20,37)*, t. y. aš jus valdysiu ir priversiu jus laikytis tos Sandoros, kurią jūs sudarėte su manimi per Mozę ir sulaužėte maištaudami prieš mane Samuelio dienomis ir išsirinkdami kitą karalių.

Ir Naujajame Testamente angelas Gabrielius sako apie mūsų Išganytoją: *Jisai bus didis ir vadinsis Aukščiausiojo Sūnus. Viešpats Dievas duos jam jo tėvo Dovydo sostą; jis karaliaus Jokūbo namuose per amžius, ir jo viešpatavimui nebus galo (Lk 1,32–33)*. Tai irgi karalystė žemėje; už pretendavimą į ją, kaip Cezario priešas, jis buvo nuteistas mirti; ir ant jo kryžiaus buvo užrašyta: *Jėzus Nazarietis, Žydų Karalius*, ir tyčiojantis jis buvo karūnuotas erškėčių vainiku; dėl to, kad buvo paskelbtas karaliumi, apie jo mokinius sakoma: *Visi šitie laužo ciesoriaus įsakymus, tvirtindami, jog esąs kitas karalius, būtent Jėzus (Apd 17,7)*. Todėl Dievo karalystė yra reali, o ne metaforiška karalystė, ir taip suprantama ne tik Senajame, bet ir Naujajame Testamentuose. Kai sakome *Tavo yra karalystė, galia ir šlovė*, tai čia reikia suprasti Dievo karalystę, paremtą mūsų Sandoros galia, o ne Dievo galybės teise, nes tokią karalystę Dievas visada turi, taigi būtų nereikalinga sakyti mūsų maldoje: *Teateinie tavo karalystė*, jei tai nereikštų to, kad Kristus atkūrė Dievo karalystę, kurios egzistavimas buvo nutrauktas izraeliečiams maištavus ir išrinkus Saulių. Ir nebūtų teisinga sakyti *Artinasi dangaus karalystė*, arba melstis: *teateinie tavo karalystė*, jei ši karalystė ir toliau egzistuotų.

Yra tiek daug kitų vietų, kurios patvirtina šį aiškinimą, jog būtų galima tiesiog stebėtis, kad į jas nebuvo atkreipta daugiau dėmesio, jei ne tai, kad jis per daug aiškiai leidžia krikščioniškiems karaliams išvysti savo teisę valdyti bažnyčią. Tai pastebėję, teologai, užuot išvertę *kunigiška karalystė*, verčia *kunigų karalystė*; lygiai taip pat jie galėtų *karališką kunigystę* (kaip sako šv. Petras) versti *ka-*

ralių kunigyste. Ir kai jie vietoj *ypatingos tautos* sako *brangiausias brangakmenis* ar *turtas*, tai lygiai taip pat kas nors galėtų generolo ypatingą pulką ar rinktinę kuopą pavadinti generolo brangiausiu brangakmeniu ar jo turtu.

Trumpai tariant, Dievo karalystė yra pilietinė karalystė, ir ji pirmiausia yra Izraelio tautos įsipareigojimas laikytis tų įstatymų, kuriuos Mozė atnešė jiems nuo Sinajaus kalno ir kuriuos po to vyriausiasis kunigas, atlikdamas savo pareigas, pranešdavo jiems, gavęs iš cherubinų *sanctum sanctorum*; ir šią karalystę panaikinus, išsirenkant Saulių, pranašai išpranašavo, kad ją atkurs Kristus, ir kurios atkūrimo mes kasdien meldžiame, kai kalbėdami „Tėve mūsų" sakome: *Teateinie tavo karalystė*, ir teisė, kurią mes pripažįstame, pridurdami: *nes tavo yra valdžia ir galybė, ir garbė per amžius. Amen.* Šios karalystės skelbimas buvo apaštalų mokslas, ir jai žmones ruošia Evangelijos mokytojai. Priimti šią Evangeliją (t. y. pažadėti paklusnumą Dievui), tai būti *Malonės karalystėje*, nes Dievas suteikė *malonę* jiems būti Dievo pavaldiniais (t. y. vaikais) tada, kai Kristus ateis savo didybėje teisti pasaulio ir iš tikrųjų valdyti savosios tautos, o tai pavadinta *Šlovės karalyste.* Jeigu Dievo karalystė (dar vadinama Dangaus karalyste dėl šio sosto šlovingumo ir nuostabą keliančio aukščio) nebūtų ta karalystė, kurią Dievas per savo vietininkus ar padėjėjus, perduodančius jo įsakymus tautai, valdo žemėje, tai nebūtų buvę tiek daug ginčų ir karų dėl to, kas yra tas, per kurį Dievas kalba mums; ir daugybė kunigų būtų nesivarginę dėl dvasinės jurisdikcijos, ir nė vienas karalius būtų jiems to nedraudęs.

Kas yra „šventas". Iš šio paraidinio *Dievo karalystės* aiškinimo taip pat kyla ir teisingas žodžio ŠVENTAS aiškinimas, nes tai yra žodis, kuris Dievo karalystėje atitinka tai, ką žmonės savo karalystėse vadina *valstybiniu* arba *karaliaus*.

Bet kurios šalies karalius yra *valstybinis asmuo* arba visų savo pavaldinių atstovas. O Dievas, Izraelio karalius, buvo Izraelio *šventas asmuo*. Tauta, kuri yra pavaldi vienam žemiškajam suverenui, yra to suvereno, t. y. valstybinio asmens, tauta. Taigi žydai, kurie buvo Dievo tauta, buvo vadinami *šventąja tauta (Iš 19,6)*. *Šventas* visada yra suprantamas arba kaip pats Dievas, arba tai, kas yra Dievo nuosavybė, kaip ir valstybinis visada suprantamas arba pačios valstybės asmuo, arba kas nors, kas yra valstybės, ir joks privatus asmuo negali niekaip pretenduoti į tą nuosavybę.

Todėl Šabas (Dievo diena) yra *šventa diena*; šventykla (Dievo namai) – *šventi namai*; aukos, dešimtinės ir aukojimai (Dievo duoklė) – *šventa duoklė*; kunigai, pranašai ir Kristaus pateptieji karaliai (Dievo tarnai) – *šventi žmonės*; dangui tarnaujančios dvasios (Dievo pasiuntiniai) – *šventi angelai* ir pan.; ir visur, kur žodis „šventas" vartojamas jo tikrąja reikšme, jis reiškia ir kokią nors nuosavybę, įgytą sutikimu. Sakydami *Tebūnie šventas tavo vardas*, mes tik meldžiame Dievą malonės laikytis pirmo įsakymo *Neturėti kitų dievų be jo*. Žmonija yra Dievo tauta, kurią jis turi kaip savo nuosavybę; bet tik žydai yra *šventa tauta*. Ar ne dėl to, kad jie tapo jo nuosavybe Sandoros dėka?

O žodis *pasaulietiškas* Šventajame Rašte paprastai reiškia tą patį kaip ir *bendras*, vadinasi, jų priešingybės – *šventas* ir *nuosavas* Dievo karalystėje turi reikšti irgi tą patį. Perkeltine prasme *šventais* vadinami tie žmonės, kurie gyveno tokį dievobaimingą gyvenimą, kad jie tarsi atsižadėjo visų pasaulietinių tikslų bei ketinimų ir visiškai atsidavė Dievui. Tiesiogine šio žodžio reikšme, apie tai, kas padaryta *šventu*, Dievui tai pasisavinus ar išskyrus savo naudojimui, sakoma, kad buvo Dievo *pašventinta*, kaip septintoji diena ketvirtuoju įsakymu ir kaip apie išrinktuosius Naujajame Testamente yra sakoma, kad jie

buvo *pašventinti*, kai buvo apdovanoti pamaldumo dvasia. Ir tai, kas padaryta *šventu* žmonių paskyrimu ir duota Dievui, kad tai būtų naudojama tik jam viešose pamaldose, taip pat yra vadinama ŠVENTU ir sakoma, kad tai yra *pašventinta* kaip šventyklos ir kiti viešų pamaldų namai ir jų inventorius, kunigai, tarnai, aukos ir sakramentų išoriniai dalykai.

Šventumo laipsniai. Esama *šventumo* laipsnių, nes iš tų dalykų, kurie išskirti Dievo tarnybai, kai kurie gali būti vėl išskirti artimesniam ir ypatingesniam tarnavimui. Visa Izraelio tauta buvo šventa Dievo tauta, tačiau Levio gentis tarp izraeliečių buvo šventoji gentis; o tarp levitų dar šventesni buvo kunigai, o tarp kunigų – vyriausiasis kunigas buvo švenčiausias. Taip ir Judėja buvo Šventoji Žemė, bet šventasis miestas, kuriame reikėjo garbinti Dievą, buvo dar šventesnis, ir vėlgi šventykla buvo šventesnė už miestą, o *sanctum sanctorum* – šventesnė už visą šventyklą.

Sakramentas. SAKRAMENTAS yra kokio nors matomo daikto išskyrimas iš bendro naudojimo ir jo pašventimas Dievo tarnybai arba dėl mūsų priėmimo į Dievo karalystę, kad priklausytume jo ypatingos tautos žmonių skaičiui, arba dėl to paties atminimo. Senajame Testamente priėmimo ženklas buvo *apipjaustymas*, Naujajame Testamente – *krikštas*. To atminimas Senajame Testamente buvo *Velykų avinėlio valgymas* (kiekvienais metais tam tikru metu, kuris buvo tos nakties metinės). Tai žydams primindavo naktį, kurią jie buvo išlaisvinti iš Egipto nelaisvės, o Naujajame Testamente *Paskutinės vakarienės* šventimas, kuri mums primena, kad mes buvome išlaisvinti iš nuodėmės pančių mūsų Palaimintojo Išganytojo mirtimi ant kryžiaus. *Priėmimo* sakramentai yra atliekami tik vieną kartą, nes reikia tik vieno *priėmimo*; kadangi mums reikia dažnai priminti apie mūsų išlaisvinimą ir apie mū-

sų atsidavimą, *priminimo* sakramentai turi būti kartojami. Tai svarbiausi sakramentai, tarsi iškilmingos priesaikos, kurias mes duodame dėl mūsų ištikimybės. Yra taip pat ir kitų pašventinimų, kurie gali būti pavadinti sakramentais, nes šis žodis reiškia tik pašventimą Dievo tarnybai; kadangi jis numato priesaiką arba pažadą būti ištikimiems ir pavaldiems Dievui, tai Senajame Testamente nebuvo kitų sakramentų, išskyrus *apipjaustymą* ir *Paschą*, o Naujajame Testamente nėra kitų, išskyrus *Krikštą* ir *Paskutinę vakarienę*.

Trisdešimt šeštas skyrius
APIE DIEVO ŽODĮ IR APIE PRANAŠUS

Kas yra žodis. Kai kalbama apie *Dievo* ar *žmogaus žodį*, tai jis nereiškia tokios kalbos dalies, kurią gramatikai vadina daiktavardžiu ar veiksmažodžiu, ar kokio nors paprasto garso, be ryšio su kitais žodžiais, suteikiančiais jam prasmę; jis reiškia užbaigtą kalbą ar samprotavimą, kuriais kalbėtojas *tvirtina, neigia, įsako, žada, grasina, pageidauja* ar *klausia*. Šia prasme tai ne *vocabulum*, t. y. *žodis*, o *sermo* (graikiškai *λόγος*), t. y. kokia nors *kalba, diskursas* ar *pasakymas*.

Žodžiai, pasakyti Dievo, ir žodžiai apie Dievą vadinami Dievo žodžiu. Be to, kai mes sakome: *Dievo žodis* ar *žmogaus žodis*, tai kartais turime omeny kalbėtoją, t. y. žodžius, kuriuos kalbėjo Dievas ar kuriuos kalbėjo žmogus. Šia prasme, kai mes sakome *Evangelija pagal Matą*, tai suprantame, kad apaštalas Matas buvo jos autorius, o kartais – dalyką, temą, pavyzdžiui, kai Biblijoje skaitome: *žodžiai apie Izraelio arba Judėjos karalių dienas*, tai suprantame, kad veiksmai, kurie buvo atlikti tomis dienomis, yra šių žodžių tema. Graikų kalba (graikiškame Biblijos vertime), kuri išlaikė daug hebraizmų, Dievo žodžiu dažnai

suprantamas ne Dievo pasakytas žodis, o žodis apie Dievą ir jo karaliavimą, kitaip sakant, apie religijos mokslą. Kadangi yra tas pats pasakyti graikiškai *λόγος Θεοῦ* ar *teologija*, t. y. *Dievo mokslas*, kaip aišku iš šių citatų: *Tuomet Paulius ir Barnabas drąsiai pasakė: „Pirmiausia jums turėjo būti skelbiamas Dievo žodis; kadangi jūs jį atmetate ir patys laikote save nevertais amžinojo gyvenimo, tai mes kreipiamės į pagonis" (Apd 13,46).* Tai, kas čia vadinama Dievo žodžiu, buvo krikščionių religijos mokslas; tai akivaizdžiai matyti iš to, kas buvo prieš tai. Ir kur angelas sako apaštalams: *Eikite ir, atsistoję šventykloje, skelbkite žmonėms visus šio Gyvenimo žodžius (Apd 5,20), šio Gyvenimo žodžiai* čia reiškia Evangelijos mokslą; šitai akivaizdu iš to, ką jie darė šventykloje ir kas pasakyta paskutinėje to paties skyriaus eilutėje: *Jie nesiliovė kiekvieną dieną mokyti šventykloje bei namuose ir skelbti gerąją naujieną apie Mesiją – Jėzų.* Šioje vietoje aišku, kad Jėzus Kristus buvo *šio Gyvenimo žodžio* tema arba (o tai yra tas pats) tema *žodžių apie tą amžiną gyvenimą,* kurį jiems pasiūlė mūsų Išganytojas. Panašiai Dievo žodis yra vadinamas *Evangelijos žodžiu (Apd 15,7),* nes jame glūdi Kristaus karalystės mokslas, ir tas pats žodis vadinamas *tikėjimo žodžiu (Rom 10,8–9),* t. y., kaip čia pasakyta, atėjusiu ir prikeltu iš numirusių Kristaus mokslu. Taip pat: *Pas kiekvieną, kuris girdi žodį apie karalystę (Mt 13,19);* t. y. karalystės mokslą, skelbiamą Kristaus. Dar daugiau apie tą patį žodį yra pasakyta *(Apd 12,24),* kad jis *vis augo ir plito;* šitai lengva suprasti, jei kalbama apie Evangelijos mokslą, bet sunku suprasti ir būtų keista taip manyti, jei turime omeny Dievo balsą ar kalbą. Ta pačia prasme *velnio mokslas* reiškia ne kokio nors velnio pasakytus žodžius, o pagonių mokslus apie *demonus* ir apie tas vaizduotės fantazijas, kurias jie garbino kaip dievus *(1 Tim 4,1).*

Įsigilinus į šias dvi DIEVO ŽODŽIO reikšmes, kuriomis šis pasakymas yra vartojamas Šventajame Rašte, yra aišku, kad antrąja reikšme, kuria jis reiškia krikščionių religijos mokslą, visas Šventasis Raštas yra Dievo žodis, bet pirmąja reikšme jis toks nėra. Pavyzdžiui, nors šiuos žodžius: *Aš esu Viešpats, tavo Dievas* ir t. t. iki Dešimties įsakymų pabaigos Mozei pasakė Dievas, tačiau įžangą: *Dievas kalbėjo šiuos žodžius ir pasakė* reikia laikyti žodžiais to, kuris rašė šventąją istoriją.

Dievo žodis, vartojamas metaforiškai, pirmiausia, turint omeny Dievo įsakymus ir jo galią. *Dievo žodis*, paimtas kaip Dievo pasakytas žodis, kartais yra suprantamas *tiesiogine* jo prasme, kartais *metaforiškai*. Tiesiogine prasme, kaip žodžiai, kuriuos jis pasakė savo pranašams. *Metaforiškai* – juos suprantame kaip jo išmintį, galią ir amžinus įsakymus, kuriant pasaulį. Šia prasme: *Tebūna šviesa, tebūna skliautas, padarykime žmogų* ir t. t. *(Pr 1,3,6,26)* yra Dievo žodis. Ir ta pačia prasme yra sakoma: *Visa per jį atsirado, ir be jo neatsirado nieko, kas tik yra atsiradę (Jn 1,3)*. Ir: *Jis, palaikantis savo galingu žodžiu visatą (Hbr 1,3)*, t. y. savo žodžio galia arba savo galia. Ir: *pasauliai buvo sutverti Dievo žodžiu (Hbr 11,3)*. Ir daugelyje kitų vietų šie žodžiai yra vartojami ta pačia prasme. Taip pat ir romėnai ta pačia prasme vartojo žodį *likimas*, kuris iš tikrųjų reiškia *pasakytą žodį*[8].

Antra, turint omeny Dievo žodžio poveikį. Antra, *Dievo žodis* yra suprantamas kaip jo žodžio poveikis, t. y. kaip pats tas dalykas, kuris jo žodžiu buvo tvirtinamas, įsakomas, grasinamas ar žadamas; pavyzdžiui, sakoma, kad Juozapas buvo laikomas kalėjime, *kol išsipildė jo žodis (Ps 105,19)*, t. y. kol įvyko tai, ką jis *(Pr 40,13)* išpranašavo faraono vynpiliui dėl jo sugrąžinimo į senąsias pareigas, nes čia sakant: *išsipildė jo žodis*, turima omeny pats tas dalykas, kuris išsipildė. Panašiai ir Elijas sako Dievui: *Aš*

padariau visus tuos tavo žodžius (l Kar 18,36), užuot sakęs: *Aš visa tai padariau pagal tavo žodį*[9] arba įsakymą; ir klausiama: *Kurgi tas Viešpaties žodis? (Jer 17,15)*, užuot klausus: *Kur yra tas blogis, kuriuo jis grasino?* Ir: *Nė vienas iš mano žodžių nebebus daugiau atidėtas (Ez 12,28)*; *žodžiai* yra suprantami kaip tie *dalykai*, kuriuos Dievas pažadėjo savo tautai. Ir Naujajame Testamente: *Dangus ir žemė praeis, o mano žodžiai nepraeis (Mt 24,35)*, t. y. nėra nieko iš to, ką aš pažadėjau ar pranašavau, kas neišsipildytų. Ir šia prasme Jonas Evangelistas ir, aš manau, vien šv. Jonas vadina patį mūsų Išganytoją įsikūnijusiu *Dievo Žodžiu: Tas Žodis tapo kūnu (Jn 1,14)*; t. y. žodis, arba pažadas, kad Kristus ateis į pasaulį; *kuris pradžioje buvo su Dievu*, t. y. Dievo Tėvo tikslas buvo pasiųsti Dievą Sūnų į pasaulį, kad apšviestų žmones ir nukreiptų juos amžinojo gyvenimo keliu, bet iki to laiko šis tikslas nebuvo įvykdytas ir iš tikrųjų įkūnytas. Tad mūsų Išganytojas čia pavadintas *žodžiu* ne todėl, kad jis buvo pažadas, o todėl, kad jis buvo pažadėtasis. Tie, kurie remdamiesi šia vieta, naudojasi ja kaip dingstimi ir paprastai vadina Išganytoją Dievo žodžiu, daro tekstą tik dar neaiškesnį. Jie lygiai taip pat gerai galėtų jį vadinti Dievo daiktavardžiu, nes *daiktavardį*, kaip ir *veiksmažodį*, žmonės supranta tik kaip kalbos dalį, balsą, garsą, kuris nei teigia, nei neigia, nei įsako, nei žada, ir nėra jokia kūniška ar dvasinė substancija; todėl negalima apie jį pasakyti, kad jis yra Dievas ar žmogus, kai tuo tarpu mūsų Išganytojas yra ir vienas, ir kitas. Ir šis *žodis*, apie kurį Jonas evangelijoje sako, kad jis buvo su Dievu, jo Pirmame laiške yra pavadintas *gyvenimo Žodžiu* ir *amžinuoju gyvenimu, kuris buvo pas Tėvą (1Jn 1, 1–2)*; taigi jis negali būti pavadintas *žodžiu* jokia kita prasme, o vien ta, kuria jis yra vadinamas amžinuoju gyvenimu, t. y. tuo, kuris savo įsikūnijimu *mums suteikė amžinąjį gyvenimą*. Panašiai ir Apokalipsėje apaštalas, kalbėdamas apie Kristų,

apsirengusį *krauju permirkusiu drabužiu*, sako: *ir jo vardas – Dievo Žodis (Apr 19,13)*; šitai reikia suprasti taip, tarsi jis būtų pasakęs, kad jo vardas yra *tas, kuris atėjo pagal nuo pat pradžių turėtą Dievo tikslą ir pagal jo Žodį ir pažadus, paskelbtus pranašams*. Taigi čia nieko nekalbama apie žodžio įsikūnijimą, o kalbama apie Dievo Sūnaus įsikūnijimą; Dievas Sūnus todėl buvo pavadintas *žodžiu*, kad jo įsikūnijimas buvo pažado įvykdymas *(Apd 1,4)*. Panašiai Šventoji Dvasia yra vadinama *pažadu (Lk 24,49)*.

Trečia. Dievo žodis reiškia proto ir teisingumo žodžius. Taip pat Šventajame Rašte yra tokių vietų, kur *Dievo žodis* reiškia žodžius, atitinkančius protą ir teisingumą, nors kartais jie pasakyti ne pranašų ir ne šventų žmonių. Nors faraonas Nekojas ir buvo stabmeldys, tačiau jo žodžiai, pasakyti gerajam karaliui Jošijui, kuriais jis jam per pasiuntinius patarė nesipriešinti jo žygiui prieš Karkemišą, kaip pasakyta, išėjo iš Dievo lūpų. Ir Jošijas, jų nepaklausęs, žuvo mūšyje, kaip apie tai galima skaityti *2 Kr 35,21–23*. Tiesa, kai ta pati istorija pasakojama pirmojoje Ezros knygoje, ten sakoma, kad ne faraonas, o Jeremijas perdavė šiuos žodžius Jošijui iš Dievo lūpų. Tačiau mes turime tikėti kanoniškuoju Šventuoju Raštu, nesvarbu, kas būtų parašyta apokrifuose.

Taigi reikia manyti, kad *Dievo žodis* yra ir proto bei teisingumo įsakymai, kai Šventajame Rašte yra sakoma, kad Dievo žodis yra parašytas žmogaus širdy, kaip, pvz., Psalmyne *(37,31)*, Jeremijo pranašystėje *(31,33)*, Pakartoto Įstatymo knygoje *(30,11,14)* ir daugelyje kitų panašių vietų.

Įvairios žodžio „pranašas" reikšmės. Žodis PRANAŠAS Šventajame Rašte kartais reiškia *pranešėją*, t. y. tą, kuris Dievo žodžius persako žmogui, o žmogaus – Dievui; kartais reiškia *pranašautoją*, numatantį tai, kas įvyks ateityje; kartais žmogų, kuris kalba nerišliai, kaip pamišėlis. Dažniausiai šis žodis vartojamas pavadinti tam žmogui, kuris

perduoda žmonėms tai, ką sakė Dievas. Šia prasme Mozė, Samuelis, Elijas, Izaijas, Jeremijas ir kiti buvo *pranašai.* Ir šia prasme vyriausiasis kunigas buvo *pranašas,* nes tik jis vienas galėjo įeiti į *sanctum sanctorum* klausti Dievo ir pranešti jo atsakymą tautai. Todėl, kai Kajafas pasakė, jog būtų *geriau, kad vienas žmogus mirtų už tautą,* šv. Jonas sako: *Jis tai pasakė ne iš savęs, bet, būdamas tų metų vyriausiasis kunigas, pranašavo, jog Jėzui reikės mirti už tautą (Jn 11,51).* Taip pat ir apie tuos, kurie krikščionių susirinkimuose mokė žmones, yra sakoma, kad jie pranašavo *(1 Kor 14,3).* Panašiai Dievas pasakė Mozei apie Aaroną: *jis žmonėms kalbės už tave: jis bus tau kaip lūpos, o tu jam būsi kaip Dievas (Iš 4,16);* tai, kas čia yra *kalbėtojas,* kitur yra pavadinta pranašu. Štai, – sako Dievas, – *padariau tave Dievu faraonui, o tavo brolis Aaronas bus tavo pranašas (Iš 7,1).* Kaip tarpininkas tarp žmogaus ir Dievo pranašu vadinamas Abraomas, kai Dievas sapne kalba Abimelechui: *Dabar sugrąžink vyrui žmoną; jis pranašas, todėl tave užtars (Pr 20,7);* iš to galima irgi padaryti išvadą, kad pranašo vardas gali būti teisingai suteiktas tiems, kurie krikščionių bažnyčiose yra pašaukti kalbėti viešas maldas už tikinčiųjų bendruomenę. Ta pačia reikšme sakoma apie pranašus, kurie nusileisdavo nuo aukštumos, arba nuo Dievo kalvos, su psalmynu, būgneliu, dūdele ir arfa *(1 Sam 10,5–6,10),* ir Saulius buvo su jais, ir taip pranašavo, šitaip viešai šlovindami Dievą. Panašia prasme Marija *(Iš 15,20)* yra pavadinta pranaše. Taip pat reikia suprasti ir tai, ką sako šv. Paulius: *Kiekvienas vyras, melsdamasis ar pranašaudamas apdengta galva,* ir t. t., *ir kiekviena moteris, kuri meldžiasi ar pranašauja neapgobta galva (1 Kor 11,4–5),* nes pranašavimas šioje vietoje reiškia vien Dievo garbinimą psalmėmis ir šventomis giesmėmis, o šitai moterys galėjo daryti bažnyčioje, nors joms nebuvo leista kalbėti

tikinčiųjų susirinkimui. Ir būtent šia reikšme pagonių poetai, kurie kūrė himnus ir kitokias poemas savo dievų garbei, buvo vadinami *vates* (pranašais), kaip šitai gerai žino visi, kurie yra susipažinę su pagonių knygomis, ir kaip tai yra akivaizdu ten, kur šv. Paulius kalba apie kretiečius *(Tit 1,12)*, jog vienas jų pačių pranašas yra pasakęs, kad jie yra melagiai; tai nereiškia, kad šv. Paulius jų poetus laikė pranašais, – jis tik pripažino, kad žodžiu *pranašas* paprastai buvo vadinami tie žmonės, kurie šlovino Dievą eilėmis.

Ateities įvykių numatymas ne visada yra pranašavimas. Jei pranašavimas yra suprantamas kaip ateities įvykių numatymas ar nuspėjimas bei nusakymas, tai pranašai buvo ne tik tie, kurie buvo Dievo kalbėtojai ir pranašavo kitiems tai, ką jiems kalbėjo Dievas, bet ir visi tie apgavikai, kurie pranašais dedasi, padedami palankių jiems dvasių ar prietaringais spėliojimais ir būrimais, grindžiamais praeities įvykiais, kurie kildinami iš klaidingų priežasčių, numatantys panašius įvykius ateity; yra (kaip aš jau kalbėjau šios knygos dvyliktame skyriuje) daugybė įvairiausių tokių apgavikų, kurie paprastų žmonių akyse įgyja didesnę pranašų reputaciją pasiremdami vienu atsitiktiniu įvykiu, kuris gali būti sumaniai paaiškintas, kaip jiems to reikia, nei ją gali prarasti nežinia kiek kartų suklydę. Pranašavimas – tai ne menas ir (kai jis suprantamas kaip ateities įvykių numatymas) ne nuolatinis pašaukimas, o nepaprastas ir laikinas darbas, Dievo suteikiamas dažniausiai geriems žmonėms, tačiau kartais taip pat ir blogiems. Moteris iš En Doro[10], apie kurią yra sakoma, kad ji turėjusi draugišką dvasią, iškvietusi iš mirusių pasaulio Samuelio šmėklą ir nuspėjusi Sauliui jo mirtį, vis dėlto nebuvo pranašė, nes ji neturėjo jokio žinojimo, kuris leistų jai iškviesti tokią šmėklą, taip pat neatrodo,

kad ją iškviesti būtų liepęs Dievas, bet jis tiktai padarė taip, kad apgavystė įbaugintų Saulių ir pakirstų jo drąsą ir sutrikdytų jį, dėl to jis pralaimėjo [mūšį ir nusižudė]. O nerišli kalba pagonių buvo laikoma viena pranašystės rūšių, nes jų orakulų pranašai, apsinuodiję kvapu arba garais iš Delfų Pitijos orakulo plyšio[11], kurį laiką iš tikrųjų prarasdavo protą ir kalbėdavo kaip bepročiai, kurių nesusijusiems žodžiams galima būdavo suteikti tokią prasmę, kuri tiktų bet kuriam įvykiui, kaip, pavyzdžiui, yra sakoma, kad visi kūnai susideda iš *materia prima*. Šventajame Rašte aš randu taip suprantamą pranašavimą šiais žodžiais: *pikta dvasia iš Dievo apėmė Saulių, ir jis pradėjo siausti namuose (1 Sam 18,10).*

Kaip Dievas kalbėjo pranašams. Nors Šventajame Rašte yra tiek daug žodžio *pranašas* reikšmių, tačiau dažniausiai pranašu yra laikomas tas, kuriam Dievas kalba tiesiogiai tai, ką pranašas turi Dievo vardu persakyti kokiam nors kitam žmogui ar tautai. Ir čia kas nors gali paklausti: kokiu būdu Dievas kalba tokiam pranašui? Ar (kas nors gali paklausti) teisinga sakyti, kad Dievas turi balsą ir kalbą, jei neteisinga sakyti, kad jis turi liežuvį ar kitus organus kaip žmogus? Pranašas Dovydas tai įrodinėja šitaip: *Nejau tas, kuris įdėjo ausis, negirdės? Nejau tas, kuris padarė akis, nematys? (Ps 94,9)* Bet tai gali būti pasakyta ne pažymėti Dievo prigimčiai (dažniausiai taip ir daroma), o parodyti mūsų ketinimą jį pagerbti. Juk *matyti* ir *girdėti* yra garbingi atributai ir jie gali būti suteikti Dievui, norint apsakyti jo visagalybę tiek, kiek mes gebame ją suvokti. Tačiau jei mes turėtume juos suprasti tiksliai ir tikrąja jų reikšme, tai remiantis tuo, kad Dievas sukūrė visas žmogaus kūno dalis, būtų galima įrodinėti, kad jis jomis ir naudojosi taip pat, kaip naudojamės mes, o daugelio jų atžvilgiu tai atrodytų taip nepadoru, kad būtų didžiausia

pasauly nepagarba priskirti jas Dievui. Todėl mes turime Dievo kalbėjimą žmonėms tiesiogiai aiškinti taip, kad Dievas kalbėjo jiems tuo būdu (kad ir koks tai būtų būdas), kuriuo jis leido jiems suprasti savo valią. O būdų, kuriais jis tai daro, yra daug, ir jų reikia ieškoti tik Šventajame Rašte; ir nors jame daug kartų yra pasakyta, kad Dievas kalbėjo vienam ar kitam asmeniui, nenurodant, kaip ir kokiu būdu, vis dėlto yra daug vietų, kuriose pateikti ženklai, kuriais tie asmenys turėjo atpažinti jo buvimą ir įsakymus, o iš šių vietų galima suprasti, kaip jis kalbėjo daugeliui.

Nepaprastiems Senojo Testamento pranašams jis kalbėjo per sapnus ir regėjimus. Kaip Dievas kalbėjo Adomui ir Ievai, Kainui ar Nojui, nepasakyta; nepasakyta ir kaip jis kalbėjo Abromui iki to laiko, kai šis išėjo iš savo šalies į Sichemą Kanaano žemėje, o tada, pasakyta, kad Dievas *pasirodė* Abromui *(Pr 12,7).* Taigi vienas būdas, kuriuo Dievas apreiškė savo buvimą, yra *pasirodymas* ar *regėjimas*. Ir vėl Dievo žodis Abromui atėjo regėjime *(Pr 15,1)*, t. y. kažkas, kaip Dievo buvimo ženklas, pasirodė kaip Dievo pasiuntinys ir jam kalbėjo. Be to, *Viešpats pasirodė Abraomui (Pr 18,1)* kaip trys angelai, o Abimelechui *(Pr 20,3)* – sapne, Lotui *(Pr 19,1)* – dviejų angelų reginiu, Hagarai *(Pr 21,17)* – kaip angelas, ir vėl Abraomui *(Pr 22,11)* – balsu iš dangaus, Izaokui *(Pr 26,24)* – naktį, t. y. sapne, Jokūbui *(Pr 28,12)* – sapne, t. y., kaip pasakyta tekste, Jokūbas *sapnavo: žiūri, stovi laiptai ant žemės*, ir t. t., ir *(Pr 32,1)* angelų regėjimu, o Mozei *(Iš 3, 2)* jis pasirodė ugnies liepsna iš krūmo. Ir po Mozės mirties ten, kur Senajame Testamente yra nurodyta, kokiu būdu Dievas kalbėjo tiesiogiai žmogui, jis visada kalbėjo regėjimu arba sapne, pavyzdžiui, šitaip kalbėjo Gideonui, Samueliui, Elijui, Eliziejui, Izaijui, Ezechieliui ir kitiems

pranašams; ir dažnai Naujajame Testamente, pavyzdžiui, Juozapui, šv. Petrui, šv. Pauliui ir šv. Jonui Evangelistui Apokalipsėje.

Tik Mozei jis kalbėjo neįprastu būdu ant Sinajaus kalno ir Palapinėje, ir taip pat vyriausiajam kunigui Palapinėje ir Šventovės *sanctum sanctorum* vietoje. Bet Mozė ir po jo vyriausieji kunigai buvo aukštesnio rango ir didesnę Dievo malonę turėję pranašai. Ir pats Dievas aiškiais žodžiais skelbia, kad kitiems pranašams jis kalbėjo per sapnus ir regėjimus, bet su savo tarnu Moze kalbėjosi taip, kaip žmogus kalbasi su savo draugu. Štai šie žodžiai: *Jei tarp jūsų būtų pranašas, aš apsireikščiau jam regėjime aš kalbėčiau jam sapne. Bet ne toks yra mano tarnas Mozė: jam patikėti visi mano namai. Su juo aš kalbu tiesiogiai, aiškiai, ne mįslėmis. Jis mato patį Viešpatį (Sk 12,6–8).* Ir: *Viešpats kalbėdavosi su Moze veidas į veidą, kaip žmogus kalbasi su savo bičiuliu (Iš 33,11).* Tačiau ir šis Dievo kalbėjimas Mozei buvo per angelą ar angelus, kaip aiškiai matyti iš *Apd 7, 35 ir 53* ir *Gal 3,19,* todėl tai buvo regėjimas, nors ir aiškesnis už tą, kuris buvo duotas kitiems pranašams. Ir atitinkamai ten, kur Dievas sako: *Jei pasirodytų tarp jūsų pranašas ar sapnuotojas (Įst 13,1),* pastarieji žodžiai yra pirmojo paaiškinimas. Ir: *Jūsų sūnūs ir dukterys pranašaus, jūsų seneliai sapnuos sapnus, o jūsų jaunuoliai turės regėjimų (Jl 2,28),* kur vėl žodis *pranašystė* yra aiškinamas kaip *sapnas* ir *regėjimas.* Tuo pačiu būdu Dievas kalbėjo ir Saliamonui, žadėdamas jam išmintį, turtus ir garbę: *Tada Saliamonas pabudo ir pamatė kad tai buvo tik sapnas! (1 Kar 3,15).*

Taigi visi Senojo Testamento pranašai, kuriems pranašavimas nebuvo nuolatinis užsiėmimas, ypatinga proga išgirsdavo Dievo žodį vien per savo sapnus arba regėjimus, t. y. per vaizdinius, kuriuos jie regėdavo sapne ar ekstazėje: kiekvieno tikro pranašo šie vaizdiniai buvo

antgamtiški, o netikrų pranašų šie vaizdiniai buvo arba gamtiški, arba išgalvoti.

Vis dėlto yra sakoma, kad tie patys pranašai kalbėjo iš dvasios; pavyzdžiui, pranašas, kalbėdamas apie žydus, sako: *Savo širdis jie taip užkietino kaip kietą deimantą, kad negirdėtų Įstatymo ir žodžių, kuriuos Galybių Viešpats buvo savo dvasia siuntęs per ankstyvuosius pranašus (Zch 7,12).* Akivaizdu, kad kalbėjimas iš *dvasios* arba *įkvėpimo* nebuvo atskiras Dievo kalbėjimo būdas, skirtingas nuo regėjimo, kai tie, apie kuriuos sakoma, kad jie kalbėjo iš dvasios, buvo pripažinti pranašai, o tokie, kurie kiekvienai naujai skelbiamai žiniai privalėjo turėti specialų pavedimą arba (o tai yra tas pats) naują sapną ar regėjimą.

Nuolatinai pašauktiesiems ir aukščiausiesiems pranašams Dievas Senajame Testamente kalbėjo iš Malonės sosto bet kaip – Šventajame Rašte nepaaiškinta. Iš Senojo Testamento pranašų, kurie buvo nuolatinai pašauktieji, kai kurie buvo *aukščiausieji* pranašai, o kai kurie – *žemesnieji*. Aukščiausiasis pranašas pirmiausia buvo Mozė, po jo ėjo vyriausieji kunigai, kiekvienas savo laiku, kol kunigystė drauge buvo ir karaliavimas. Kai žydų tauta atmetė Dievą, nenorėdama, kad jis toliau juos valdytų, tie karaliai, kurie patys pakluso Dievo valdžiai, buvo ir jo aukščiausieji pranašai; vyriausiųjų kunigų pareigos tapo tarnybinės. Kai reikėdavo gauti Dievo patarimą, jie apsirengdavo šventais drabužiais ir klausdavo ko nors Viešpatį, kaip jiems buvo įsakęs karalius, ir būdavo pašalinami iš savo pareigų, kai to panorėdavo karalius. Juk karalius Saulius įsakė atnešti jam deginamąją auką *(1 Sam 13,9)* ir jis įsakė kunigui atnešti prie jo Sandoros skrynią *(1 Sam 14,18)*, ir vėliau, išvydęs savo pranašumą prieš priešus, įsako palikti ją vietoje *(1 Sam 14,19)*. Ir tame pačiame skyriuje *(37)* Saulius prašo Dievą patarimo, ir panašiai karalius Dovydas, po savo patepimo, nors jau prieš tai jis

turėjo karalystę, *klausia Viešpaties (1 Sam 23,2)*, ar jam reikia kautis su filistiečiais Keiloje, ir Dovydas įsako kunigui atnešti jam efodą[12], kad paklaustų Dievo, ar pasilikti jam Keiloje, ar ne *(1 Sam 23,10)*. Ir karalius Saliamonas atėmė kunigystę iš Abjataro ir atidavė ją Cadokui *(1 Kar 2,27,35)*. Todėl Mozė ir vyriausieji kunigai ir pamaldūs karaliai, kurie visokiomis nepaprastomis aplinkybėmis klausdavo Dievą, kaip jie turi elgtis ir kokio įvykio ar pasekmių jiems laukti, visi buvo suverenūs pranašai. Tačiau kaip, kokiu būdu jiems kalbėjo Dievas, neaišku. Sakyti, kad tada, kai Mozė įkopė pas Dievą Sinajaus kalne, tai buvo sapnas ar regėjimas, kokį sapnuodavo ar regėdavo kiti pranašai, prieštarautų tam skirtumui, kurį Dievas padarė tarp Mozės ir kitų pranašų *(Sk 12,6–8)*. Pasakyti, kad Dievas kalbėjo ar apsireiškė toks, koks jis yra savo prigimtimi, tai neigti, kad jis yra begalinis, nematomas, nesuvokiamas. Pasakyti, kad jis kalbėjo įkvėptas ar pripildytas Šventosios Dvasios, turint omeny, kad Šventoji Dvasia reiškia dievybę, tai Mozę prilyginti Kristui, vien kuriame (kaip sako šv. Paulius *Kol 2,9*) *kūniškai gyvena visa dievystės pilnatvė*. Ir galiausiai pasakyti, kad jis kalbėjo per Šventąją Dvasią, turėdamas galvoje Šventosios Dvasios malones arba jos dovanas, tai nepriskirti Mozei nieko antgamtiško, nes Dievas nuteikia žmones pamaldumui, teisingumui, gailestingumui, tiesai, tikėjimui ir visokioms moralinėms ir intelektualinėms dorybėms mokymu, pavyzdžiu ir įvairiomis natūraliomis ir paprastomis priemonėmis.

Kadangi šie būdai negali būti priskiriami Dievui, kai jis kalbėjo su Moze ant Sinajaus kalno, lygiai taip pat jų negalima jam priskirti ir tada, kai jis su vyriausiaisiais kunigais kalbėjo iš Malonės sosto. Todėl nesuprantama, kokiu būdu Dievas kalbėjo šiems aukščiausiesiems Senojo Testamento pranašams, kurių pareiga buvo jo klausti.

Naujojo Testamento laikais nebuvo jokio kito aukščiausiojo pranašo, išskyrus mūsų Išganytoją; jis buvo ir Dievas, kuris kalbėjo, ir pranašas, kuriam Dievas kalbėjo.

Nuolatinai pašauktiesiems, bet žemesniesiems, pranašams Dievas kalbėjo per Dvasią. Aš nerandu nė vienos vietos, kuri liudytų, kad Dievas žemesniesiems, pavaldiems nuolatinai pašauktiesiems pranašams kalbėjo antgamtiniu būdu; jis kalbėjo jiems taip, kaip jis natūraliai savaime palenkia žmones pamaldumui, tikėjimui, teisingumui ir kitoms krikščioniškoms dorybėms. Nors šis būdas priklauso nuo žmonių įgimto polinkio, mokymo, auklėjimo, progos ir paskatos puoselėti krikščioniškąsias dorybes, vis dėlto jis teisingai priskiriamas Dievo Dvasios, arba Šventosios Dvasios, veiklai, nes nėra nė vieno gero polinkio, kuris nebūtų kilęs iš Dievo. Bet šie poveikiai ne visada yra antgamtiški. Todėl, kai yra pasakyta, kad pranašas kalbėjo Dievo Dvasia ar iš Dievo Dvasios, mes turime suprasti tik taip, kad jis kalbėjo pagal Dievo valią, pagal jo valią, paskelbtą aukščiausiojo pranašo, nes pačia paprasčiausia žodžio *dvasia* reikšmė yra žmogaus ketinimas, protas ar polinkis.

Mozės laikais, be jo, dar buvo septyniasdešimt žmonių, kurie *pranašavo* izraeliečių stovykloje. Kokiu būdu Dievas su jais kalbėjo, pasakyta Skaičių knygoje: *Tada Viešpats nužengė debesyje, kalbėjosi su juo, paėmė dalį jį gaubusios dvasios ir suteikė jos septyniasdešimčiai seniūnų. Dvasiai ant jų nusileidus ilsėtis, jie ėmė pranašauti. Bet vėliau jie daugiau nebepranašavo (sk 11,25).* Iš čia, pirmiausia, aišku, kad jų pranašavimas žmonėms buvo padedantis ir pavaldus Mozės pranašavimui, nes Dievas paėmė iš Mozės dvasios ir davė jiems, taigi jie pranašavo taip, kaip to norėjo Mozė; kitaip jie būtų visai nepranašavę. Juk buvo *(Sk 11,27)* dėl jų skųstasi Mozei, ir Jozuė norėjo, kad Mozė jiems uždraustų pranašauti, bet jis to nepadarė, o pasakė Jozuei:

Ar tu dėl manęs pavydi? (Sk 11,29). Antra, Dievo Dvasia šioje vietoje reiškia tik palinkimą ir nusiteikimą paklusti Mozei ir padėti jam valdyti. Jeigu ir turėtume tai suprasti taip, kad jie turėjo substancinę Dievo Dvasią, t. y. dieviškąją prigimtį, jiems įkvėptą Dievo, tada jie būtų turėję jos ne mažiau nei pats Kristus, kuriame tik viename Dievo Dvasia gyvena kūniškai. Todėl tai reikia suprasti kaip Dievo dovaną ir malonę, kuri kreipė juos bendradarbiauti su Moze, iš kurio jie gavo savo dvasią. Akivaizdu, kad jie buvo tie žmonės, kuriuos pats Mozė paskyrė tautos vyresniaisiais ir viršininkais. Juk yra žodžiai: *Parink man septyniasdešimt Izraelio seniūnų – vyrų, kuriuos laikai žmonių seniūnais ir apskaitininkais (Sk 11,16).* Čia *tu laikai* yra tas pats, kas *tu paskyrei* arba *paskyrei tokiais,* nes prieš tai mums buvo pasakyta *(Iš 18,24),* kad Mozė, paklausęs savo uošvio Jetro patarimo, paskyrė teisėjais ir valdininkais tautai tokius, kurie bijojo Dievo, ir iš jų buvo tie septyniasdešimt, kuriuos Dievas, davęs jiems Mozės dvasios, palenkė padėti Mozei valdyti karalystę; ir šia prasme yra sakoma, kad Dievo Dvasia nedelsiant po Dovydo patepimo *galingai užvaldė Dovydą* ir *paliko Saulių (1 Sam 16,13–14);* Dievas davė savo malonių tam, kurį jis išrinko valdyti tautai, ir atėmė jas iš to, kurį jis atmetė. Taigi Dvasia suprantama kaip polinkis tarnauti Dievui, o ne koks nors antgamtinis apreiškimas.

Dievas kartais kalbėjo ir burtais. Dievas daug kartų kalbėjo ir burtų keliu; tuos burtus skirdavo žmonės, kuriuos jis buvo pastatęs valdyti savo tautą. Mes skaitome, kad Dievas burtais, kuriuos Saulius liepė traukti žmonėms, atskleidė Jehonatano kaltę, kai tas paragavo medaus iš korio, nusižengdamas priesaikai, kurią buvo priėmusi tauta *(1 Sam 14,43).* Ir Kanaano žemę izraeliečiams Dievas padalijo burtais, kuriuos *Jozuė metė Viešpaties akivaizdoje Šilojyje (Joz 18,10).* Atrodo, kad Dievas šitaip at-

skleidė ir Achano nusikaltimą *(Joz 7,16* ir toliau). Tokie yra būdai, kuriais Dievas skelbdavo savo valią Senajame Testamente.

Visus šiuos būdus Dievas naudojo ir Naujajame Testamente. Mergelei Marijai jis kalbėjo per angelą, Juozapui – sapne, taip pat ir Pauliui kelyje į Damaską – mūsų Išganytojo regėjimu, Petrui – regėjimu drobės, nuleistos iš dangaus, su įvairiausiais švariais ir nešvariais gyvuliais, o kalėjime – angelo regėjimu; ir visiems apaštalams ir Naujojo Testamento autoriams – savo Dvasios malonėmis; ir vėl apaštalams (išrenkant Matą vietoj Judo Iskarijoto) – burtais.

Kiekvienas žmogus turi įsitikinti, ar tikras yra pranašo pašaukimas. Kadangi visoks pranašavimas numato regėjimą ar sapną (o tai tas pats, nes jie abu yra natūralūs), ar kokią nors ypatingą Dievo dovaną, taip retai matomą žmonių giminėje, kad kelia nuostabą, kai ji pastebima; kadangi tokios dovanos, kaip patys nepaprasčiausi sapnai ir regėjimai, gali kilti iš Dievo ne tik jo antgamtiniu ir tiesioginiu poveikiu, bet ir jo natūraliu veiksmu ir per antrines priežastis, tai reikia proto ir supratimo, norint atskirti natūralias dovanas nuo antgamtinių ir natūralius regėjimus ar sapnus nuo antgamtinių. Vadinasi, žmonės turi būti labai apdairūs ir atsargūs, klausydamiesi žmogaus, kuris teigia esąs pranašas ir reikalauja, kad mes paklustume Dievui tokiu būdu, kuris Dievo vardu rodo mums kelią į palaimą. Kadangi tas, kuris pretenduoja rodyti žmonėms kelią į tokią didelę palaimą, turi tikslą juos valdyti, t. y. jiems vadovauti ir viešpatauti, o to trokšta visi žmonės iš prigimties, todėl toks žmogus gali būti įtartas garbės troškimu ir apgaule, vadinasi, kiekvienas žmogus, prieš jam paklusdamas, turi jį ištirti ir išmėginti, jei tik nėra įsipareigojęs jam paklusti, kai buvo steigiama valstybė, pavyzdžiui, tada, kai pranašas yra pilietinis suverenas arba pilietinio suvereno įgaliotas juo būti. Jeigu

toks pranašų ir dvasių ištyrimas nebūtų leistas kiekvienam žmogui, nebūtų jokio reikalo nurodyti požymių, kuriais remdamasis kiekvienas galėtų atskirti tuos, kurių jis turi klausyti, nuo tų, kurių jis neturi klausyti. Kadangi tokie požymiai yra nurodyti (*Įst 13,1* ir kitur), ir iš jų galima atpažinti pranašų (*1 Jn 4,1* ir toliau) dvasią, ir kadangi tiek daug pranašavimų yra Senajame Testamente ir tiek daug mokymų Naujajame Testamente prieš pranašus, ir kadangi netikrų pranašų skaičius dažniausiai labai smarkiai pranoksta tikrų pranašų skaičių, tai kiekvienas žmogus turi saugotis paklusti jų nurodymams savo paties rizika. Kad buvo daug daugiau netikrų pranašų nei tikrų, pirmiausia matyti iš to, kad kai Ahabas (*1 Kar 22)* tarėsi su keturiais šimtais pranašų, jie visi, išskyrus vieną Michėją, buvo netikri pranašai ir apgavikai. O beveik prieš pat nelaisvę kone apskritai visi pranašai buvo melagiai. Štai ką Jeremijui sako Viešpats: *„Ką pranašai skelbia mano vardu, tai melas! Jų aš nesiunčiau, įgaliojimo jiems nedaviau, nieko jiems nekalbėjau. Prasimanytus regėjimus, tuščius būrimus, savo pačių vaizduotės apgaulę jie skelbia jums!" (Jer 14,14).* Šie pranašai taip smarkiai melavo, kad Dievas įsakė tautai pranašo Jeremijo lūpomis jiems nepaklusti. *Taip kalbėjo Galybių Viešpats: „Neklausykite, ką tie pranašai jums pranašauja! Jie jus apgaudinėja! Savo pačių vaizduotės regėjimus jie skelbia, o ne žodžius iš Viešpaties lūpų"(Jer 23,16).*

Visus pranašavimus, išskyrus aukščiausiojo pranašo, turi ištirti kiekvienas pavaldinys. Matant, kad Senojo Testamento laikais vykdavo tokie ginčai tarp pranašų regėtojų, kai vienas nuginčydavo tai, ką sakė kitas, ir klausdavo, *kada gi apleido mane dvasia, kad į tave įeitų* (kaip tai buvo tarp Michėjo ir kitų keturių šimtų pranašų), ir taip vienas kitą kaltindavo melavimu (kaip Jeremijo pranašystėje *14,14);* ir kai šiandien tokie ginčai vyksta dėl Naujojo Testamento tarp dvasinių pranašų, – kiekvienas žmo-

gus privalėjo tada ir privalo dabar pasitelkti savo įgimtą protą ir taikyti visokiam pranašavimui tas taisykles, kurias mums davė Dievas, kad atskirtume tikrą pranašą nuo netikro. Viena iš šių Senojo Testamento taisyklių sako, kad tikro pranašo mokymas turi atitikti tai, ko žydus mokė Mozė, aukščiausiasis pranašas; o kita – tai stebuklinga galia išpranašauti tai, ką Dievas lems įvykti ateity, kaip aš jau parodžiau, remdamasis *Įst 13,1* ir kt. O Naujajame Testamente yra tik vienas teisingumo požymis – tai mokymas, kad *Jėzus yra Kristus;* tai yra: žydų karalius, pažadėtas Senajame Testamente. Kiekvienas, kuris neigia šią dogmą, yra netikras pranašas, nors ir atrodytų, kad jis daro kokius nors stebuklus; o tas, kuris to mokė, buvo tikras pranašas, nes šv. Jonas, aiškiai kalbėdamas apie priemones dvasioms ištirti, ar jos iš Dievo, ar ne, nes pasaulyje pasklido daug netikrų pranašų, sako štai ką: *Iš to pažinsite Dievo Dvasią; kiekviena dvasia, kuri išpažįsta Jėzų Kristų kūne atėjus, yra iš Dievo (1 Jn 4,2),* t. y. kad pripažinta ir leista, aprobuota kaip Dievo pranašas; iš to, jog išpažįsta, skelbia ir moko, kad Jėzus yra Kristus, nematyti, kad jis yra pamaldus žmogus ar vienas iš išrinktųjų; tai liudija tik tiek, kad jis yra pripažintas pranašas. Juk Dievas kartais kalba per pranašus, nors jie kaip asmenys jam buvo nepriimtini; šitaip, pavyzdžiui, jis kalbėjo per Balaamą ir išpranašavo Sauliui jo mirtį per En Doro burtininkę. Toliau pranašas sako: *Ir kiekviena dvasia, kuri Jėzaus neišpažįsta, nėra iš Dievo. Tokia dvasia iš Antikristo (1 Jn 4,3).* Taigi ši taisyklė yra abipusiškai teisinga: tikras pranašas yra tas, kuris moko, kad Mesijas jau atėjo Jėzaus asmeny, o netikras pranašas, kuris neigia jį atėjus ir tikisi jo kokiame nors būsimajame apsišaukėlyje, kuris apgaulingai pasisavins tą garbę ir kurį apaštalas čia teisingai vadina Antikristu. Todėl kiekvienas žmogus privalo atidžiai įsižiūrėti, kas yra aukščiausiasis pranašas, t. y. kas yra Dievo vice-

karalius žemėje ir po Dievo turi valdžią valdyti krikščionis; ir vadovautis kaip taisykle tuo mokslu, kurio jis įsakė mokyti Dievo vardu; ir juo remdamasis patikrinti, ar teisingi tie mokslai, kuriuos tariami pranašai kada nors skelbs, darydami stebuklus ar jų nedarydami, ir jeigu jis nustatys, kad šie mokslai prieštarauja šiai taisyklei, privalo daryti kaip darė tie, kurie atėjo pas Mozę skųstis, kad stovykloje yra tokių, kurie pranašauja, tačiau kurių įgaliojimu tai daryti jie abejoja, ir leisti suverenui, kaip tie leido Mozei, toliau pranašauti ar uždrausti, kaip jis nuspręs; ir jeigu jis nepripažins jų, tai niekas neprivalo klausyti jų balso, o jeigu jis pripažins juos, tada kiekvienas turės paklusti jiems kaip žmonėms, kuriems Dievas davė jų suvereno dvasios dalį. Juk jei krikščionys savo krikščioniško suvereno nelaiko Dievo pranašu, tai jie turi arba laikyti savo pačių sapnus pranašyste ir jais vadovauti, o savo pačių širdies svajones – Dievo dvasia; arba jie turi leisti, kad jiems vadovautų koks nors svetimas valdovas ar kuris nors iš bendrapiliečių, kuris gali juos apžavėti šmeiždami valdžią ir pastūmėti į maištą, nepateikdami jokio jų pašaukimą patvirtinančio stebuklo, o tik tai, kad kartais jiems tiesiog neįtikėtinai sekasi ir jie yra nebaudžiami; ir šiais būdais panaikindami visus – dieviškus ir žmogiškus – įstatymus, visokią tvarką, valdžią, ir visuomenę įstumia atgal į pirmapradį prievartos ir pilietinio karo chaosą.

Trisdešimt septintas skyrius

APIE STEBUKLUS IR JŲ REIKŠMĘ

Stebuklas – tai darbas, kuris kelia nuostabą. *Stebuklai* reiškia susižavėjimo ir nuostabos vertus Dievo darbus, todėl jie vadinami ir *keistenybėmis*. Kadangi jie daromi dažniausiai Dievo įsakymui paliudyti tokiais atvejais, kai be

jų žmonės yra linkę abejoti (vadovaudamiesi savo pačių prigimtiniu protu) tuo, ką Dievas įsakė ir ko neliepė, Šventajame Rašte paprastai jie vadinami *ženklais* ta pačia reikšme, kuria romėnai juos vadino *ostenta* ir *portenta* dėl to, kad jie parodo ir žymi tai, ką Visagalis ketina įvykdyti ateityje.

Todėl jie turi būti reti ir jokia jų priežastis negali būti natūraliai paaiškinta. Kad suprastume, kas yra stebuklas, pirmiausia turime suprasti, kokiais darbais žmonės stebisi ir vadina nuostabiais. Yra tik du dalykai, kurie verčia žmones stebėtis kokiu nors įvykiu. Vienas – jei tas įvykis yra keistas, t. y. toks, kad niekada nieko panašaus į jį nebuvo įvykę arba įvykdavo labai retai. Antras – jeigu mes negalime įsivaizduoti, jog tai, kas įvyko, galėjo įvykti natūraliai, o galime manyti, jog tai padaryta tiesiogiai Dievo rankos. Tačiau, jeigu mes matome bent menkiausią galimą natūralią šio įvykio priežastį, nors ir labai retai kas nors panašaus būtų įvykę arba jeigu panašūs dalykai įvykdavo dažnai, nors ir neįmanoma būtų įsivaizduoti, kokios galėjo būti natūralios jų priežastys, tada mes nesistebime tuo įvykiu ir nelaikome jo stebuklu.

Būtų stebuklas, jei arklys ar karvė imtų kalbėti, nes tai būtų ir keista, ir sunku įsivaizduoti natūralią tokio reiškinio priežastį. Būtų stebuklas ir keistas gamtos nukrypimas, jeigu būtų sukurta kokia nors nauja gyvos būtybės forma. Bet kai žmogus ar kitas gyvūnas pagimdo į save panašų, tai nors mes žinome, kaip tai įvyksta, ne daugiau nei pirmuoju atveju, bet tai įprasta, todėl nėra stebuklas. Panašus stebuklas būtų ir tada, jei žmogus pavirstų akmeniu ar stulpu, nes tai keista ir neįprasta, bet jeigu juo pavirstų medžio gabalėlis, tai nebūtų stebuklas, nes šitai mes matome dažnai, nors ne daugiau žinome, kaip tai Dievas padaro, nei kitu atveju.

Pirmoji vaivorykštė pasaulyje buvo stebuklas, nes buvo pirmoji, todėl atrodė keista; ji buvo Dievo ženklas, paro-

dytas danguje patikinti savo tautai, kad pasaulyje daugiau niekada nebebus visuotinio tvano. Tačiau šiandien vaivorykštės būna dažnai, todėl jos nėra stebuklas nei tiems, kurie žino jų natūralias priežastis, nei tiems, kurie jų nežino. Be to, yra daug retų darbų, sukurtų žmogaus rankomis, bet jų nelaikome stebuklais, nes žinome, kad jie yra žmogaus padaryti, ir žinome, kokiais būdais jie buvo padaryti; jie nebuvo padaryti tiesiogiai Dievo ranka, o žmogaus darbštumu.

Tas, kas vienam atrodo stebuklas, kitam gali taip neatrodyti. Maža to, kadangi žavėjimasis ir nuostaba priklauso nuo žinojimo ir patyrimo, kurių vieni žmonės turi daugiau, kiti – mažiau, dėl to tas pats dalykas vienam gali atrodyti stebuklas, o kitam – ne. Dėl to tamsūs ir prietaringi žmonės didžiai stebisi tais dalykais, kuriais kiti žmonės, žinodami, kad jie yra natūralūs (ir nėra tiesioginis, o įprastas Dievo darbas), jais visai nesistebi. Kai saulės ir mėnulio užtemimus paprasti žmonės laikė antgamtiniais reiškiniais, vis dėlto buvo ir tokių, kurie, žinodami natūralias jų priežastis, galėdavo tiksliai numatyti net ir valandą, kada tai įvyks. Arba kai žmogus, slaptu susitarimu ar rinkdamas slaptą informaciją, įgyja žinių apie privačius kokio nors neišmanėlio ir neatsargaus žmogaus veiksmus ir jam pasako, ką jis darė ankstesniu laiku, šiam tai atrodo kaip stebuklas, tačiau išmintingi ir atsargūs žmonės tokiais stebuklais lengvai nepatiki.

Stebuklų tikslas. Be to, stebuklo prigimčiai priklauso tai, kad jis daromas sužadinti pasitikėjimą Dievo pasiuntiniais, tarnais ir pranašais, kad taip žmonės žinotų, jog šie yra Dievo pašaukti, pasiųsti ir panaudoti, taigi būtų labiau linkę jiems paklusti. Todėl, nors pasaulio sukūrimas ir vėliau visų gyvų būtybių sunaikinimas pasauliniu tvanu buvo nuostabą keliantys darbai, bet buvo padaryti ne tam, kad sukeltų pasitikėjimą kokiu nors Dievo prana-

šu ar kitu jo tarnu, jie paprastai nevadinami stebuklais. Nors ir labai keistas atrodytų koks nors darbas, jis nuostabą kelia ne todėl, kad gali būti padarytas, nes žmonės iš prigimties tiki, jog Visagaliui viskas įmanoma, o todėl, kad jis tai daro, paprašius ar pasakius žmogui. Tačiau Dievo darbai Egipte, atlikti Mozės rankomis, tikrai buvo stebuklai, nes jie buvo daromi ketinant priversti Izraelio tautą patikėti, kad Mozė atėjo pas juos ne siekdamas kokių nors savo asmeninių tikslų, o pasiųstas Dievo. Todėl po to, kai Dievas liepė jam išlaisvinti izraeliečius iš Egipto vergijos, ir Mozė pasakė: *O jeigu jie netikės manimi ir mano balso neklausys, bet sakys: 'Viešpats tau nepasirodė!' (Iš 4,1)*, Dievas suteikė jam galią paversti lazdą, kurią jis laikė savo rankoje, žalčiu, o po to vėl žaltį paversti lazda, ir įkišti savo ranką į užantį, kad ji pasidarytų raupsuota, ir vėl ją įkišti ir ištraukti sveiką, jog Izraelio vaikai patikėtų (kaip sakoma *Iš 4,5*), kad jų tėvų Dievas apsireiškė jam. Ir jeigu šito jam neužtektų, Dievas davė jam galią paversti jų vandenį krauju. Ir kai Mozė padarė šiuos stebuklus regint tautai, tada, kaip yra pasakyta, *žmonės įsitikino (Iš 4,31)*. Vis dėlto, bijodama faraono, tauta Mozei nepakluso. Todėl kiti darbai, kurie užtraukė nelaimes faraonui ir egiptiečiams, turėjo tikslą priversti izraeliečius patikėti Moze, iš tikrųjų buvo stebuklai tikrąja šio žodžio reikšme. Jei mes išnagrinėsime visus stebuklus, padarytus Mozės rankomis, ir visų kitų pranašų iki nelaisvės, ir mūsų Išganytojo, o vėliau ir jo pranašų stebuklus, pamatysime, kad jų tikslas visada buvo sustiprinti ar patvirtinti tikėjimą, kad jie atėjo ne savo pačių iniciatyva, o buvo pasiųsti Dievo. Mes galime toliau Šventajame Rašte pamatyti, kad stebuklų tikslas buvo sustiprinti tikėjimą ne visuotinai visų žmonių, išrinktųjų ir pasmerktųjų, o tik išrinktųjų, t. y. tokių, kuriuos Dievas padarė savo pavaldiniais, nes tų stebuklingų Egipto nelaimių tikslas nebu-

vo atversti faraoną, – juk Dievas iš anksto pasakė Mozei, kad jis sukietins faraono širdį, jog šis neleistų jo tautai išeiti. Ir kai jis pagaliau jiems leido išeiti, jį įtikino ne stebuklai, o privertė tai padaryti nelaimės. Taip pat apie mūsų Išganytoją yra parašyta *(Mt 13,58)*, kad jis nedarė daug stebuklų savo šalyje dėl jų netikėjimo, o Evangelijoje pagal Morkų vietoj *nepadarė daug* parašyta: *jis ten negalėjo padaryti jokio stebuklo (6,5)*. Negalėjo ne todėl, kad būtų neturėjęs galios, jei taip sakytume, burnotume prieš Dievą, ir ne todėl, kad stebuklų tikslas nebūtų buvęs atversti netikinčiuosius žmones į Kristų, nes juk visų Mozės, pranašų, mūsų Išganytojo ir jo pranašų stebuklų tikslas buvo prijungti žmones prie bažnyčios, o todėl, kad jų stebuklų tikslas buvo prijungti prie bažnyčios ne visus žmones, o tokius, kurie turėjo būti išgelbėti, t. y. tokius, kuriuos išrinko Dievas. Kadangi mūsų Išganytojas buvo pasiųstas savo Tėvo, jis negalėjo pasinaudoti savo galia atversti tuos, kuriuos jo Tėvas atstūmė. Tie, kurie aiškindami šią Evangelijos pagal Morkų vietą sako, kad žodžiai *jis negalėjo* yra pavartoti vietoj *jis nenorėjo*, daro tai neturėdami tam jokio atitikmens ir pavyzdžio graikų kalboje (kurioje *nenorėjo* kartais vartojamas vietoje *negalėjo*, kalbant apie negyvus daiktus, neturinčius valios, o *negalėjo* vietoj *nenorėjo* – nevartojamas niekada) ir taip daro kliūtį silpniems krikščionims, tarsi Kristus galėjo daryti stebuklus tik tarp tikinčiųjų.

Stebuklo apibrėžimas. Remiantis tuo, ką aš čia parašiau apie stebuklo prigimtį ir jo naudojimą, jį galima taip apibrėžti: STEBUKLAS *yra Dievo darbas (šalia jo veikimo natūraliu būdu, nustatytu sukuriant pasaulį), padarytas tam, kad jo išrinktiesiems aiškiai parodytų nepaprastojo tarno misiją, skirtą jiems išganyti.*

Iš šio apibrėžimo galime padaryti išvadą, pirma, kad visuose stebukluose padarytas darbas nėra kokios nors

pranašo galios padarinys, nes jis yra tiesioginis Dievo rankų darbas, t. y. Dievas jį padarė, nesinaudodamas pranašu, kaip pavaldžia priežastimi.

Antra, joks velnias, angelas ar kita sukurta dvasia negali daryti stebuklų, nes jie turėtų būti jų padaryti arba kokio nors gamtos mokslo galia, arba užkeikimais, burtais, t. y. žodžių galia. Jeigu burtininkai ir užkalbėtojai daro juos savo pačių nepriklausoma galia, tada yra kažkokia galia, kuri nekilo iš Dievo, o tai neigia visi žmonės; jeigu jie daro jį jiems duota galia, tada tai nėra tiesioginis, o natūralus Dievo rankų darbas, taigi ir ne stebuklas.

Yra kai kurių Šventojo Rašto tekstų, kurie, atrodo, priskiria stebuklų (lygių kai kuriems tų tiesioginių stebuklų, kuriuos padarė pats Dievas) darymo galią tam tikriems magijos menams ir užkeikimui. Pavyzdžiui, skaitome, kad Mozės lazdai, mestai ant žemės, tapus žalčiu, Egipto burtininkai *padarė tą pat savo kerais (Iš 7,11)*, o tada, kai Mozė pavertė Egipto srautų, upių, ežerų ir prūdų vandenį krauju, *Egipto kerėtojai padarė tą pat savo kerais (7,22)*, o kai Mozė Dievo galia priveisė varlių Egipto žemėje, *kerėtojai savo kerais padarė tą pat, – užleido varlėmis Egipto kraštą (Iš 8,3)*. Argi tai perskaitęs žmogus nebus linkęs priskirti stebuklus kerėjimams, t. y. žodžių skambesio galiai? Ir ar nebus jis linkęs manyti, kad tai kuo puikiausiai patvirtina ši ar kitos panašios vietos? Tačiau niekur Šventajame Rašte nepasakyta, kas yra kerėjimas. Jeigu kerėjimas yra, kaip daugelis mano, ne tam tikrų garsų ir žodžių padarinių poveikis, o apgaulė ir iliuzija, sukeliama paprastomis priemonėmis, ir yra labai toli nuo kokio nors antgamtiškumo, kad apgavikai, norėdami padaryti tuos kerus, turi ne tiek tirti gamtines priežastis, kiek domėtis įprastu žmonių neišmanymu, bukumu ir prietaringumu, tai tie tekstai, kurie, atrodytų, patvirtina magijos, burtininkavimo ir

kerėjimų galią, privalo turėti kitą prasmę, nei ta, kurią jie atrodytų turi iš pirmo žvilgsnio.

Žmonės noriai linkę būti apgaunami netikrais stebuklais. Visiškai akivaizdu, kad žodžiai gali veikti tik tuos, kurie juos supranta, ir kad jie veikia tik taip, kad pažymi tų, kurie kalba, ketinimus ar jausmus, ir taip sukelia klausytojo viltį, baimę ir kitus jausmus ar mintis bei sąvokas. Todėl, kai lazda atrodo kaip žaltys, o vandenys – kaip kraujas, ar atrodo, kad burtais buvo padarytas koks nors kitas stebuklas, jeigu jis padarytas ne Dievo tautos mokymui, tai ne lazda, ne vanduo ir ne koks nors kitas daiktas yra užburtas, t. y. pakeistas žodžiais, o žiūrovas. Taigi stebuklas ir yra tai, kad burtininkas apgavo žmogų. Bet tai ne stebuklas, o lengvai padaromas dalykas.

Toks jau apskritai yra visų žmonių neišmanymas ir polinkis klysti, ypač tų, kurie beveik nepažįsta natūralių priežasčių ir gamtos, ir žmonių interesų, todėl juos galima lengvai apgauti ir jais piktnaudžiauti begale lengvų triukų. Kokia stebuklinga galia galėjo išgarsėti žmogus tada, kai dar nebuvo žinoma, kad egzistuoja mokslas apie žvaigždžių judėjimą, jeigu jis būtų pasakęs, jog tą valandą ar dieną užtems saulė? Apie fokusininką, manipuliuojantį savo taurėmis ir kitais niekučiais, jeigu tai dabar nebūtų atliekama dažnai, būtų manoma, kad jis daro savo stebuklus mažų mažiausiai velnio padedamas. Žmogus, kuris išmoko kalbėti, įtraukęs savo kvėpavimą (šią kalbėjimo rūšį žmonės senovėje vadino *ventriloqui*[13]) ir taip sudaryti regimybę, kad jo balso silpnumas kyla ne iš silpno jo kalbos organų judėjimo, o iš didelio atstumo, gali priversti daugelį žmonių (sakydamas tai, ką jis nori) patikėti, kad tai balsas iš dangaus. Gudriam žmogui, išsiklausinėjusiam paslaptis ir intymius prisipažinimus, kuriuos vienas žmogus paprastai pasakoja kitam apie savo

praeities poelgius ir nuotykius, nėra sunku vėl juos jam persakyti; vis dėlto yra daug žmonių, kurie tokiomis priemonėmis įgijo būrėjų reputaciją. Beje, reikėtų pernelyg ilgai vardyti įvairias rūšis tų žmonių, kuriuos graikai vadino *θαυματουργοί*, t. y. nuostabių dalykų darytojais, vis dėlto šie žmonės viską, ką jie daro, daro vien savo vikrumu ir sumanumu. Jeigu pažvelgsime į apgavystes, padarytas slaptu susitarimu, tai čia nėra nieko neįmanomo, kuo nebūtų galima priversti patikėti. Juk du žmonės, slapta susitarę, kad vienas vaidins šlubį, o kitas burtais jį išgydys, apgaus daugelį; bet daugelis susimokę, kad vienas vaidins šlubį, kitas jį taip išgydys, o visi kiti tai paliudys, apgaus daug daugiau žmonių.

Atsargumo priemonės nuo apgaudinėjimo tariamais stebuklais. Žinant žmonių polinkį pernelyg greitai patikėti tariamais stebuklais, negali būti kitos geresnės, aš manau, atsargumo priemonės už tą, kurią nurodė Dievas, pirmiausia per Mozę (kaip aš jau sakiau prieš tai ankstesniame skyriuje) Pakartoto Įstatymo knygos 13 skyriaus pradžioje ir 18 skyriaus pabaigoje, būtent kad mes neturime laikyti pranašu to, kuris moko kokios nors kitos religijos, negu ta, kurią įsteigė Dievo vietininkas (tuo metu tai buvo Mozė), taip pat ir to, kurio pranašystės mes nematome išsipildant (nors jis ir moko tos pačios religijos). Todėl prieš patikint tariamu stebuklu ar pranašu, reikėjo klausti Mozės jo laikais, Aarono ir jo perėmėjų jų laikais, ir turime klausti suverenaus Dievo tautos valdytojo, kito po paties Dievo, t. y. bažnyčios galvos, visais laikais, kokį mokslą jis skelbia. O tada mes turime pamatyti padarytą tą dalyką, kuris skelbiamas esant stebuklu, ir panaudoti visas galimas priemones išsiaiškinti, ar jis iš tikrųjų yra padarytas; maža to, dar turime įsitikinti, ar jis yra toks, kad joks žmogus nieko panašaus negalėtų padaryti savo įgimtais sugebėjimais ir galiomis, kad tai padaryti būti-

nas tiesioginis Dievo įsikišimas. Šitai darydami, taip pat turime kreiptis į Dievo vietininką, kuriam visais abejotinais atvejais patikėjome pavaldžius savo asmeninius sprendimus. Pavyzdžiui, jeigu žmogus tvirtina, kad, ištarus tam tikrus žodžius virš duonos gabalėlio, jį Dievas tuojau pat paverčia Dievu ar žmogumi, ar vienu ir kitu, ir vis dėlto ta duona atrodo duona kaip ir anksčiau, nėra jokio pagrindo tikėti, kad taip iš tikrųjų įvyko, taigi ir bijoti to, kuris taip teigia, kol jis nepasiklaus Dievo per jo vietininką, ar iš tikrųjų įvyko stebuklas, ar ne. Jei vietininkas pasakys, kad ne, tada, kaip sakė Mozė: *Pranašas bus kabėjęs, įžūliai savimi pasitikėdamas, todėl dėl jo nenuogąstauk (Įst 18,22).* Jeigu jis pasakys, kad tai buvo stebuklas, tada nereikia jam prieštarauti. Taip pat, jei mes nematome stebuklo, bet tik girdime apie jį pasakojant, turime klausti patarimo tikrosios bažnyčios, t. y. teisėtos jos galvos, kiek mes galime tikėti tais pasakotojais. Šitaip dažniausiai būna su tais žmonėmis, kurie šiais laikais gyvena valdomi krikščionių suverenų, nes šiuo metu aš nežinau nė vieno žmogaus, kuris kada nors matė kokį nors tokį stebuklingą darbą, padarytą burtais, arba pasakius ar paprašius žmogui, kad kas nors, turintis bent jau vidutinišką protą, manytų jį esant antgamtišką. Klausimas ne tas, ar tai, ką mes matėme padaryta, yra stebuklas ir ar stebuklas, apie kurį mes girdime ar skaitome, buvo realus dalykas, o ne kalbos ar plunksnos veiksmas; o klausimas yra tas, ar pasakojimas apie stebuklą yra tiesa ar melas. Šiuo klausimu visiems mums teisėju turi būti ne mūsų pačių asmeninis protas ar sąžinė, o viešasis protas, t. y. Dievo aukščiausiojo vietininko protas; ir iš tiesų mes jau padarėme jį teisėju, jeigu suteikėme jam aukščiausiąją valdžią daryti viską, kas yra būtina mūsų taikai ir saugumui. Atskiras žmogus visada turi laisvę (kadangi mintis yra laisva) tikėti ar netikėti savo širdyje tais veiksmais,

kurie buvo pateikiami kaip stebuklai, žiūrėdamas naudos, kokią, jo manymu, jis gali turėti iš žmonių tikėjimo tais, kurie esą daro stebuklus, ar tais, kurie juos palaiko, ir tuo remdamasis spręsti, ar tai stebuklai, ar melas. Tačiau kai prieinama iki tikėjimo išpažinimo, tai privatus protas turi paklusti viešajam protui, t. y. Dievo vietininkui. O kas yra tas Dievo vietininkas ir bažnyčios galva, bus nagrinėjama vėliau atitinkamoje vietoje.

Trisdešimt aštuntas skyrius

APIE ŠVENTOJO RAŠTO ŽODŽIŲ *AMŽINASIS GYVENIMAS, PRAGARAS, IŠGANYMAS, BŪSIMASIS PASAULIS* IR *ATPIRKIMAS* REIKŠMĘ

Kadangi pilietinės visuomenės išsaugojimas priklauso nuo teisingumo, o teisingumas – nuo valdžios gyvenimui ir mirčiai bei kitiems mažesniems apdovanojimams ir bausmėms, o tą valdžią turi tie, kurie turi aukščiausiąją valstybės valdžią, tai neįmanoma, kad išsilaikytų valstybė, kurioje kas nors kitas, o ne suverenas, turėtų valdžią teikti apdovanojimus, didesnius už gyvenimą, ar skirti didesnes bausmes už mirtį. Kadangi *amžinasis gyvenimas* yra didesnis apdovanojimas už *dabartinį gyvenimą*, o *amžinosios kančios* – didesnė bausmė už *natūralią mirtį*, tai verta gerai pagalvoti visiems žmonėms, norintiems paklūstant valdžiai išvengti sąmyšio ir pilietinio karo nelaimių, kokia reikšmė Šventajame Rašte suteikiama *amžinajam gyvenimui* ir *amžinosioms kančioms*, ir už kokius bei prieš ką įvykdytus nusikaltimus žmonės turi *amžinai kentėti*, o už kokius veiksmus jie turi gauti *amžinąjį gyvenimą*.

Adomo amžinojo gyvenimo vieta, jeigu jis nebūtų nusidėjęs, būtų buvęs žemiškasis rojus. Pirmiausia mes matome, kad Adomas buvo sukurtas tokioms gyvenimo sąlygoms, kad, jei būtų nelaužęs Dievo įsakymo, jis būtų

amžinai džiaugęsis Edeno rojuje. Čia augo *gyvybės medis,* kurio vaisius jam buvo leista valgyti tol, kol jis neparagaus gėrio ir blogio pažinimo medžio vaisių, kurių jam nebuvo leista valgyti. Todėl, vos jis paragavo pažinimo medžio vaisiaus, Dievas išvarė jį iš rojaus, *„kad tik jis kartais neištiestų rankos, nepasiimtų ir nuo gyvybės medžio, nevalgytų ir negyventų amžinai" (Pr 3,22).* Tuo remdamasis, manau (vis dėlto ir šiuo, ir visais kitais klausimais, kurių sprendimas priklauso nuo Šventojo Rašto, paklusdamas valstybės, kurios pavaldinys aš esu, autorizuotam Biblijos aiškinimui), kad jeigu Adomas nebūtų nusidėjęs, jis būtų turėjęs amžiną gyvenimą žemėje, ir kad mirtingumas įsiskverbė į jį patį ir į jo palikuonis su jo pirmąja nuodėme. Tada atėjo netikroji mirtis, nes tuomet Adomas niekada nebūtų galėjęs turėti vaikų, tuo tarpu jis dar ilgai gyveno ir matė gausius palikuonis prieš numirdamas. Bet ten, kur pasakyta: *„nes kai tik nuo jo paragausi, turėsi mirti". (Pr 2,17),* reikia suprasti, kad turimas omeny jo mirtingumas ir mirties tikrumas. Kadangi amžinąjį gyvenimą Adomas prarado padarydamas nuodėmę, tas, kuris panaikintų šią nuodėmę, vėl atgautų tą gyvenimą. Ir štai Jėzus Kristus atpirko nuodėmes visų, kurie juo tikėjo, todėl atgavo visiems tikintiesiems tą *amžinąjį gyvenimą,* kuris buvo prarastas dėl Adomo nuodėmės. Ir šia prasme teisingas yra šv. Pauliaus palyginimas: *Taigi, kaip vieno žmogaus nusikaltimas visiems žmonėms užtraukė pasmerkimą, taip vieno teisus darbas visiems laimėjo nuteisinimą, kad gyventų (Rom 5,18).* Tas pats aiškiau pasakyta šiais žodžiais: *Kaip per žmogų atsirado mirtis, taip per žmogų ir mirusiųjų prisikėlimas. Kaip Adome visi miršta, taip Kristuje visi bus atgaivinti (1 Kor 15,21–22).*

Tekstai apie amžinojo gyvenimo vietą tikintiesiems. O dėl vietos, kurioje žmonės džiaugsis amžinuoju gyveni-

mu, kurį jiems įgijo Kristus, tai ką tik pateikti tekstai, atrodo, sako, jog tai bus žemė, nes kaip Adome visi miršta, t. y. praranda rojų ir amžinąjį gyvenimą žemėje, taip Kristuje visi bus atgaivinti, todėl visi žmonės turi gyventi žemėje, nes kitaip palyginimas būtų netikslus. Su tuo, atrodo, sutinka ir psalmininkas: Sionui *Viešpats teikia savo palaiminimą – amžinąjį gyvenimą (Ps 133,3)*, nes Sionas yra Jeruzalėje, žemėje. Taip pat liudija ir šv. Jono žodžiai: *Nugalėtojui aš duosiu valgyti nuo gyvybės medžio, esančio Dievo rojuje (Apr 2,7)*. Tai buvo Adomo amžinojo gyvenimo medis, bet jo gyvenimas juk buvo žemėje. Tą patį, atrodo, vėl patvirtina šv. Jonas, kai jis sako: *Ir aš išvydau šventąjį miestą – naująją Jeruzalę, nužengiančią iš dangaus nuo Dievo; ji buvo išpuošta kaip nuotaka savo sužadėtiniui (Apr 21,2)*; tas pat sakoma ir toliau *(Apr 21,10)*, tarsi būtų norima pasakyti, kad naujoji *Jeruzalė*, Dievo rojus, vėl atėjus Kristui, nužengs Dievo tautai iš dangaus, o ne tauta pakils ten iš žemės. Šitai niekuo nesiskiria nuo to, ką du vyrai baltais drabužiais (t. y. du angelai) pasakė apaštalams, regėjusiems Kristaus žengimą į dangų: *Tasai Jėzus, paimtas nuo jūsų į dangų, sugrįš taip pat, kaip esate jį matę žengiant į dangų (Apd 1,11)*. Tai skamba taip, tarsi jie būtų pasakę, kad jis nužengs, jog valdytų tą tautą amžinai čia, žemėje, savo Tėvo valdžia, o nepaims jos į dangų, kad ten ją valdytų; ir tai atitinka atkurtą Dievo karalystę, įsteigtą, valdant Mozei, – toji karalystė buvo politinė žydų valdžia žemėje. Šitai atitinka ir mūsų Išganytojo pasakymas: *Prisikėlę nei ves, nei tekės, bet bus kaip Dievo angelai danguje (Mt 22,30)* apie amžinąjį gyvenimą, primenantį tą, kurį mes praradome Adome. Akivaizdu, kad jei Adomas ir Ieva būtų nenusidėję, būtų gyvenę žemėje amžinai kaip individualūs asmenys ir kad jie nebūtų nuolatos dauginęsi. Jeigu nemirtingieji būtų gimdę ir dauginęsi, kaip dabar tai daro žmonija, žemė per trumpą laiką nebūtų

įstengusi visų jų sutalpinti. Žydai, kurie uždavė mūsų Išganytojui klausimą, kieno žmona bus prisikėlusi moteris, kuri ištekėjo už daugelio brolių paeiliui, nežinojo, kokie bus amžinojo gyvenimo padariniai, todėl mūsų Išganytojas primena jiems šį nemirtingumo rezultatą, kad tada nebus jokio dauginimosi, vadinasi, jokių vedybų – taip pat kaip nesituokia ir nesidaugina angelai. Palyginimas to amžinojo gyvenimo, kurį prarado Adomas, ir to, kurį sugrąžino mūsų Išganytojas savo pergale prieš mirtį, taip pat teisingas ir tuo atžvilgiu, kad Adomas, praradęs amžinąjį gyvenimą savo nuodėme, po to dar gyveno kurį laiką, taip pat ir tikintis krikščionis atgavo amžinąjį gyvenimą Kristaus kančios dėka, nors Kristus ir miršta natūralia mirtimi ir kurį laiką būna numiręs, būtent iki prisikėlimo, nes kaip mirtis prasideda nuo Adomo pasmerkimo, o ne nuo jo tikrosios mirties, taip ir gyvenimas prasideda nuo nuodėmių išrišimo, o ne nuo Kristaus išrinktųjų prisikėlimo.

Žengimas į dangų. Vieta, kurioje žmonės po prisikėlimo turės gyventi amžinai, yra dangus, suprantant jį kaip tas visatos dalis, kurios labiausiai nutolusios nuo žemės, pavyzdžiui, žvaigždėse ar virš žvaigždžių, kitame, aukštesniame danguje, vadinamame *coelum empyreum* (apie kurį niekur neužsimenama Šventajame Rašte ir kuris neturi jokio pagrindo prote), todėl nelengva padaryti išvadą iš kurio nors teksto, kurį aš galėjau surasti. Dangaus karalystė yra suprantama kaip karalystė to karaliaus, kuris gyvena danguje; o jo karalystė buvo Izraelio tauta, kurią jis valdė per pranašus – savo vietininkus, iš kurių pirmasis buvo Mozė, po jo ėjo Eleazaras ir vyriausieji kunigai, – kol Samuelio dienomis jie sukilo ir norėjo, kad jų, kaip ir kitų tautų, karalius būtų mirtingas žmogus. Ir kai mūsų Išganytojas Kristus savo tarnų mokymu įtikins žydus sugrįžti ir pašauks pagonis būti jam paklusnius, tada

bus naujoji Dangaus karalystė, nes mūsų karalius tada bus Dievas, kurio *sostas* yra dangus, ir Šventajame Rašte nėra jokios akivaizdžios būtinybės, kad žmogus turėtų pakilti į savo palaimą aukščiau nei Dievo *papėdė* – žemė. Priešingai, mes randame parašyta, kad *niekas nėra pakilęs į dangų, kaip tik Žmogaus Sūnus, kuris nužengė iš dangaus (Jn 3,13).* Čia, beje, pasakysiu, kad šie žodžiai jau nėra, kaip ką tik prieš juos pasakytieji, mūsų Išganytojo žodžiai, o yra paties šv. Jono žodžiai, nes Kristus tada buvo ne danguje, o žemėje. Panašiai pasakyta apie Dovydą, kai šv. Petras, įrodinėdamas Kristaus žengimą į dangų, psalmininko žodžiais, *juk nepaliksi manęs Šeolui, neleisi savo teisiajam matyti kapo (Ps 16,10),* sako, kad jie buvo pasakyti ne apie Dovydą, o apie Kristų, ir, kad tai įrodytų, priduria šį argumentą: *Juk ne Dovydas pakilo į dangų (Apd 2,34).* Tačiau kas nors čia gali paprieštarauti, teigdamas, kad, nors teisuolių kūnai ir nepakils į dangų iki Paskutinio teismo dienos, bet jų sielos jau patenka į dangų, vos tik atsiskyrusios nuo savo kūnų, o tai, atrodytų, taip pat patvirtina ir mūsų Išganytojo žodžiai, kai jis prisikėlimui įrodyti pasiremia Mozės žodžiais ir sako: *O kad mirusieji prisikels, mini ir Mozė pasakojime apie krūmą, kur jis Viešpatį vadina Abraomo Dievu, Izaoko Dievu ir Jokūbo Dievu. Juk Dievas nėra mirusiųjų Dievas, bet gyvųjų, nes visi jam gyvena (Lk 20,37–38).* Bet jei šiuos žodžius suprastume tik taip, kad jie kalba apie sielos nemirtingumą, tai jie visai neįrodytų, ką mūsų Išganytojas norėjo įrodyti, – būtent kūno prisikėlimą, t. y. žmogaus nemirtingumą. Todėl mūsų Išganytojas mano, kad šie patriarchai buvo nemirtingi ne dėl savybės, išplaukiančios iš žmonijos esmės ar prigimties, o Dievo valia, kuris teikėsi vien savo malone suteikti *amžinąjį gyvenimą* tikintiesiems. Ir nors tuo metu šie patriarchai ir daug kitų tikinčių ir ištikimų jam žmonių buvo *mirę,* tačiau, kaip sakoma tekste, jie *Dievui gyveno,* t. y.

jie buvo įrašyti į gyvenimo knygą drauge su tais, kuriems buvo atleistos jų nuodėmės ir kurie buvo paskirti amžinajam gyvenimui prisikėlus. Kad žmogaus siela iš savo prigimties yra amžina ir gyva būtybė, nepriklausoma nuo kūno, ar kad bet kuris žmogus yra nemirtingas kitaip nei per prisikėlimą Paskutinio teismo dieną (išskyrus Enochą ir Eliją), – tokios doktrinos nerandame Šventajame Rašte. Visas keturioliktas Jobo knygos skyrius, kurį sudaro ne jo draugų, o jo paties kalba, yra skundimasis šiuo žmogaus prigimties mirtingumu ir vis dėlto neprieštarauja nemirtingumui prisikėlus. *Juk medis turi vilties,* – sako jis, – *nukirstas jis vėl ataugs... Nors jo šaknys žemėje pasensta, ir jo kelmas trūnija dulkėse, vandens kvapo paliestas jis atžels ir išskleis šakas kaip sodinukas. Bet kai žmogus miršta, jis tampa bejėgis; kai mirtingasis atsikvepia paskutinį kartą, kur jis tada? (Job 14,7–10);* ir toliau: *taip žmogus atgula ir daugiau nebesikelia. Jis pabus tik kai dangaus nebebus (Job 14,12).* Bet kada tai įvyks, kad nebebus dangaus? Šv. Petras mums sako, kad taip bus visiems prisikėlus iš numirusių. Savo antrame laiške jis sako: *O dabartiniai dangūs ir žemė tuo pačiu žodžiu yra palaikomi ugniai, saugomi teismo ir bedievių žmonių žuvimo dienai (2 Pt 3,7),* ir *(12,13) kaip laukti Dievo dienos, kaip skubinti jos atėjimą, kai dangūs suirs liepsnose ir stichijos sutirps iš karščio! Pagal jo pažadą mes laukiame naujo dangaus ir naujos žemės, kuriuose gyvena teisumas (2 Pt 3,12–13).* Todėl ten, kur Jobas sako, kad žmogus neprisikels tol, kol dangus nebus sunaikintas, tai tas pat, kaip jis būtų pasakęs, kad nemirtingas gyvenimas (o siela ir gyvenimas Šventajame Rašte dažniausiai reiškia tą patį) neprasideda žmoguje iki prisikėlimo ir Paskutinio teismo dienos, ir jo priežastis yra ne specifinė žmogaus prigimtis ir jo gimimas, o pažadas. Juk šv. Petras sako: *Mes laukiame naujo dangaus ir naujos žemės ne iš gamtos,* o *pagal jo pažadą.*

Pagaliau, kadangi 35-ame šios knygos skyriuje, remiantis skirtingomis akivaizdžiomis Šventojo Rašto vietomis, buvo įrodyta, kad Dievo karalystė yra pilietinė valstybė, kurioje pats Dievas yra suverenas pirmiausia dėl *Senosios*, o vėliau dėl *Naujosios* Sandoros, ir šioje karalystėje jis valdo per savo padėjėją arba vietininką, todėl tos pačios vietos taip pat įrodo, kad tada, kai mūsų Išganytojas vėl ateis visa savo didybe ir šlove valdyti pats iš tikrųjų ir amžinai, Dievo karalystė bus žemėje. Kadangi ši doktrina (nors ir įrodyta remiantis daugybe ir aiškių Šventojo Rašto vietų) daug kam atrodys naujovė, todėl aš ją tik siūlau, kategoriškai nieko netvirtindamas dėl šio ar kurio nors kito religijos paradokso, o laukdamas, kada baigsis ginkluota kova dėl valdžios (šis ginčas dar neišspręstas tarp mano tėvynainių), kuri turi nuspręsti, kurios įvairiausios doktrinos bus aprobuotos ar atmestos ir kurios įsakymų tiek žodžiu, tiek raštu (nors ir labai skirtųsi privačių žmonių nuomonės) visi žmonės, kurie nori būti saugomi įstatymų, turės klausyti. Juk mokslo apie Dievo karalystę teiginiai turi tokią didelę įtaką žmonių karalystei, kad juos turi nustatyti vien tie, kurie iš Dievo galios turi aukščiausiąją valdžią.

Vieta po Paskutinio teismo tų, kurie niekada nebuvo Dievo karalystėje arba buvo iš jos išvaryti. Tiek Dievo karalystės ir amžinojo gyvenimo, tiek ir Dievo priešų ir jų kančių po Paskutinio teismo vieta, kaip matyti iš Šventojo Rašto, yra žemėje. Vieta, kurioje pasilieka iki prisikėlimo visi žmonės, kurie buvo palaidoti arba pasiglemžti žemės, Šventajame Rašte dažniausiai vadinama žodžiais, reiškiančiais *po žeme*, lotyniškai tai skaitoma kaip *infernus* ir *inferi*, o graikiškai – *ᾅδης*, t. y. vieta, kur žmonės negali matyti, ir ji suprantama kaip karstas ir kaip bet kuri gilesnė vieta. O pasmerktųjų po prisikėlimo vieta jos erdvinės padėties požiūriu nėra nurodyta nei Senajame, nei Nau-

jajame Testamentuose, ji apibrėžta vien nurodant tą draugiją, kuri ten bus, o būtent tai bus vieta, kurioje buvo surinkti tokie ydingi ir pagedę žmonės, kuriuos Dievas ankstesniais laikais nepaprastu ir stebuklingu būdu nušlavė nuo žemės paviršiaus; kaip, pavyzdžiui, tie, kurie yra *in Inferno, in Tartarus,* arba bedugnėje prarajoje, nes Korachą, Dataną ir Abiramą gyvus prarijo žemė[14].

Tartaras. Tai nereiškia, jog Šventojo Rašto autoriai norėtų mus įtikinti, kad Žemės rutulyje, kuris yra ne tik baigtinis, bet ir (palyginti su atstumu iki žvaigždžių) menko dydžio, galėtų būti bedugnė praraja, t. y. begalinio gylio anga, tokia, kurią graikai savo *demonologijoje* (t. y. savo mokyme apie *demonus*), o po jų romėnai vadino *Tartaru.* Vergilijus apie jį sako:

Bis patet in praeceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad aetherium coeli suspectus Olympum[15];

aišku, kad čia kalbama ne apie faktišką atstumą tarp žemės ir dangaus; Šventojo Rašto autoriai tenori, kad mes tikėtume, jog pasmerktieji po prisikėlimo apskritai bus ten, kur yra žmonės, kuriuos Dievas nubaudė parodomąja bausme.

Milžinų susirinkimas. Kadangi tie galingi žemės žmonės, kurie gyveno Nojaus laikais, prieš tvaną (kuriuos graikai vadino *herojais,* o Šventasis Raštas – *milžinais,* ir apie kuriuos ir graikai, ir Šventasis Raštas sako, kad jie gimė Dievo vaikams poruojantis su žmonių vaikais) ir dėl savo palaido gyvenimo buvo sunaikinti visuotinio tvano, tai pasmerktųjų vieta kartais dėl to yra taip pat nurodoma šių išmirusių milžinų draugija, pavyzdžiui, Patarlių knygoje rašoma: *Žmogus, nuklydęs nuo sveikos nuovokos kelio, ilsėsis šešėlių sueigoje (21,16),* ir Jobo knygoje: *Mirusiųjų šešėliai dreba po žeme, vandenys ir jų gyvūnai apimti baimės (26,5).* Čia nuteistųjų vieta yra po vandeniu. Ir Izaijo pranašystėje sakoma: *Šeolas po žeme ruošiasi tave* (t. y. Babilo-

nijos karalių) *priimti, – žadina visų žemės valdovų šešėlius (14,9);* ir čia vėlgi nuteistųjų vieta (jeigu suprasime tekstą paraidžiui) yra po vandeniu.

Ugnies ežeras. Trečia, kadangi Sodomos ir Gomoros miestai dėl jų ištvirkimo buvo sunaikinti nepaprastai įpykusio Dievo ugnimi ir siera, o drauge su jais ir visos aplinkinės vietovės virto dvokiančiu dervos ežeru, todėl pasmerktųjų vieta kartais yra pažymima ugnimi ir ugniniu ežeru; pavyzdžiui, Apokalipsėje: *O bailiams, neištikimiems, nešvankėliams, žudikams, ištvirkėliams, burtininkams, stabmeldžiams ir visiems melagiams skirta dalis ežere, kuris dega ugnimi ir siera; tai yra antroji mirtis (Apr 21,8).* Taigi akivaizdu, kad pragaro ugnis, kuri čia išreikšta realios Sodomos ugnies metafora, reiškia ne kokią nors apibrėžtą kančių rūšį ar vietą, bet ją reikia suprasti neapibrėžtai, kaip sunaikinimą, kaip Apreiškime Jonui *(20,14)* pasakyta, kad *mirtis ir mirusiųjų pasaulis buvo įmesti į ugnies ežerą,* t. y. buvo sunaikinti ir sugriauti, nes po Paskutinio teismo dienos daugiau niekas nebemirs ir neis į pragarą, t. y. neis į *Hadą* (iš šio žodžio tikriausiai kilo angl. *Hell*), o tai tas pats, jei pasakytume, kad daugiau niekas nebemirs.

Visiška tamsa. Ketvirta, nuo tamsos nelaimės, užtrauktos egiptiečiams, apie kurią parašyta: *Žmonės negalėjo vieni kitų matyti ir per tris dienas pasijudinti iš vietos, bet ten, kur gyveno izraeliečiai, buvo šviesu (Iš 10,23);* nedorųjų vieta po Paskutinio teismo vadinama *visiška tamsa,* arba (kaip pasakyta originale) *išorės tamsybe.* Ir taip yra pasakyta ten, kur karalius įsako savo tarnams: *Suriškite jam* (t. y. žmogui, be vestuvių drabužių) *rankas ir kojas ir išmeskite jį laukan į tamsybes (Mt 22,13), εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, į išorinę tamsą,* arba *laukan į tamsybes;* ir nors šie žodžiai verčiami *visiška tamsa,* jie nurodo ne *kokia didelė* yra tamsa, bet tik *kur* ji bus, būtent *už* Dievo išrinktųjų *buveinės.*

Gehena ir Tofetas. Galiausiai netoli Jeruzalės buvo vieta, vadinama *Ben Hinomo vaikų slėniu*, o jos dalyje, vadintoje *Tofetu*, žydai pasielgė kaip didžiausi stabmeldžiai, aukodami savo vaikus stabui Molechui; ir ten Dievas taip pat nubaudė savo priešus pačiomis rūsčiausiomis bausmėmis; o karalius Jošijas sudegino Molecho žynius ant jų pačių altorių, kaip išsamiai papasakota Karalių antroje knygoje *(23)*; ta vieta vėliau buvo paversta sąvartynu, į kurį iš miesto buvo vežamos atmatos ir šiukšlės, ir čia kartkartėmis degdavo ugnis, kad būtų išvalytas oras ir pašalintas puvimo kvapas. Šios pasibjaurėtinos vietos vardu žydai vėliau vadindavo pasmerktųjų vietą *Gehena*, arba *Ben Hinomo slėniu*. Ir ši *Gehena* yra kaip tik tas žodis, kuris dabar dažniausiai verčiamas žodžiu PRAGARAS, o dėl ten kartkartėmis liepsnojusios ugnies turime *amžinos* ir *negęstančios ugnies* vaizdinį.

Apie pažodinę prasmę, kuria „pragaras" vartojamas Šventajame Rašte. Kadangi dabar niekas neinterpretuoja Šventojo Rašto taip, kad po Paskutinio teismo dienos visi nedorėliai bus nubausti amžinoms kančioms Ben Hinomo slėnyje ar kad jie, prisikėlę iš numirusių, amžinai būtų po žeme ar po vandeniu ar kad po prisikėlimo jie daugiau nebematys vienas kito ir nejudės iš vienos vietos į kitą, tai iš čia, man atrodo, kuo būtiniausiai išplaukia, jog tai, kas čia yra pasakyta apie pragaro ugnį, pasakyta metaforiškai, ir todėl reikia ieškoti tikrosios *pragaro vietos* ir *pragaro kančių* bei *kankintojų* prigimties reikšmės (mat visos metaforos turi kokį nors realų pagrindą, kurį galima nusakyti tiksliais žodžiais).

Šėtonas, velnias, tai ne tikriniai, o bendriniai vardai. Pirmiausia, kalbant apie kankintojus, tai jų prigimtį ir savybes tiksliai ir teisingai apibūdina jų vardai: *priešas*, arba *šėtonas*; *kaltintojas*, arba *velnias*; *naikintojas*, arba *Abadonas*. Šie reikšmingi vardai – *šėtonas, velnias, Abadonas* – nenu-

rodo mums jokio konkretaus asmens, kokie yra tikriniai vardai, o tik pažymi pareigas ar savybes, taigi yra bendriniai vardai; todėl jų nereikėtų palikti neverstų, kaip jie paliekami lotyniškame Biblijos tekste ir naujųjų amžių moderniose Biblijose, nes tada jie atrodo kaip tikriniai *demonų* vardai, ir žmonės lengviau sugundomi tikėti velnių mokslu, kuris tuo metu buvo pagonių religija, priešinga Mozės ir Kristaus mokslui.

Kadangi *priešas, kaltintojas* ir *naikintojas* suprantamas kaip priešas tų, kurie bus Dievo karalystėje, todėl jeigu Dievo karalystė po prisikėlimo bus žemėje (kaip aš ankstesniame skyriuje parodžiau, kad pagal Šventąjį Raštą ji ten, atrodo, ir bus), tai priešas ir jo karalystė turi būti taip pat žemėje. Kadangi taip buvo ir prieš tai, kai žydai paniekino Dievą, nes Dievo karalystė tuo metu buvo Palestinoje, o tautos aplink ją buvo priešų karalystės, vadinasi, kai sakoma *šėtonas*, turima omeny kiekvienas žemiškas bažnyčios priešas.

Pragaro kančios. Pragaro kančios kartais nusakomos kaip *verksmas ir dantų griežimas (Mt 8,12)*, kartais apibūdinamos kaip sąžinės *kirminas (Iz 66,24)*, kartais *ugnimi*, kaip ką tik cituotoje vietoje: *kur jų kirminas nemiršta ir ugnis negęsta (Mk 9,48)*, ir daugybėje kitų vietų; kartais kaip *gėda* ir *panieka*, kaip, pvz., Danieliaus pranašystėje: *Daugelis miegančiųjų žemės dulkėse atsibus: kai kurie – amžinajam gyvenimui, kiti – gėdai ir amžinajai negarbei (Dan 12,2)*. Visos šios vietos metaforiškai *išreiškia* liūdesį ir dvasios nepasitenkinimą, išvydus amžiną kitų laimę, kurią jie prarado per savo netikėjimą ir nepaklusnumą. Kadangi tokia kitų laimė yra juntama tik lyginant su savomis tikromis nelaimėmis, iš čia išplaukia, kad jie turi kęsti tokius kūno skausmus ir patirti negandas, kurios atitenka tiems, kurie ne tik gyvena blogų ir žiaurių valdovų valdomi, bet taip pat ir turi priešą amžinąjį šventųjų karalių, Visagalį Die-

vą. O prie šių kūno skausmų kiekvienam nedorėliui taip pat reikia priskaičiuoti dar ir antrąją mirtį. Nors Šventasis Raštas ir visiškai aiškiai kalba apie visuotinį prisikėlimą, tačiau mes ten nerandame, kad kuriam nors iš atstumtųjų būtų pažadėtas amžinasis gyvenimas. Juk ten, kur šv. Paulius į klausimą, kokiu kūnu žmonės vėl prisikels iš numirusių, sakoma: *Sėjamas gendantis kūnas, keliasi negendantis. Sėjamas prastas, keliasi garbingas. Sėjamas silpnas, keliasi galingas (1 Kor 15,42–43);* garbė ir galia negali būti taikomi nedorėlių kūnams, taip pat kaip ir negalima taikyti *antrosios mirties* tiems, kurie miršta tik kartą. Ir nors, kalbant metaforiškai, galima amžiną nelaimingą gyvenimą pavadinti amžina mirtimi, tačiau taip negalima suprasti *antrosios mirties*.

Ugnis, paruošta nedorėliams, yra amžinoji ugnis, t. y. būklė, kurioje joks žmogus negali būti be kūno ir sielos kančių, po prisikėlimo tęsis amžinai, ir šia prasme ugnis bus neužgesinama, o kančios amžinos, bet iš čia negalima daryti išvados, kad tas, kuris bus įmestas į šią ugnį ir kankinamas šiomis kančiomis, kęs ir priešinsis joms taip, kad amžinai degs ir bus kankinamas, bet niekada nebus sunaikintas ir nemirs. Ir nors yra daug vietų, kurios kalba apie amžinąją ugnį ir kančias, į kurias gali būti metami vienas po kito žmonės, tačiau aš nerandu nė vienos vietos, kuri patvirtintų, kad ten koks nors individualus asmuo gyventų amžinai; priešingai, kalbama apie amžinąją mirtį, kuri yra antroji mirtis: *o mirtis ir mirusiųjų pasaulis atidavė savuosius. Ir kiekvienas buvo teisiamas pagal darbus. Pati mirtis ir mirusiųjų pasaulis buvo įmesti į ugnies ežerą. Tai yra antroji mirtis – ugnies ežeras (Apr 20,13–14).* Akivaizdu, kad bus antroji mirtis kiekvienam, kuris bus pasmerktas Paskutinio teismo dieną, po kurios jis daugiau nebemirs.

Amžinojo gyvenimo džiaugsmai ir išganymas yra tas pats. Išganymas nuo nuodėmės ir nuo nelaimės yra tas

pats. Amžinojo gyvenimo džiaugsmai Šventajame Rašte išsakomi žodžiu IŠGANYMAS arba *būti išganytam*. Būti išganytam – tai būti apsaugotam arba iš dalies nuo ypatingų nelaimių, arba absoliučiai nuo visokio blogio, apimančio ir skurdą, ligą ir pačią mirtį. Kadangi žmogus buvo sukurtas nemirtingas ir nesunaikinamas, vadinasi, jo negalėjo paveikti niekas, kas galėtų suardyti jo prigimtį, ir nupuolė iš šios savo laimės būsenos per Adomo nuodėmę, tai iš čia išplaukia, kad būti *išganytam* nuo nuodėmės – tai būti išgelbėtam nuo visokio blogio ir nelaimių, kurias ši nuodėmė užtraukė mums. Todėl Šventajame Rašte nuodėmių atleidimas ir išganymas nuo mirties ir nelaimių yra tas pats dalykas, kaip tai matyti iš mūsų Išganytojo žodžių, kai jis išgydė paralyžiuotą žmogų, tardamas: *Nenusimink, sūnau, tavo nuodėmės atleistos! (Mt 9,2)*, ir žinodamas, kad Šventojo Rašto aiškintojai laiko piktžodžiavimu tai, kad žmogus imasi ir tariasi galįs atleisti nuodėmes, juos paklausė: *Kas gi lengviau – ar pasakyti: „Tavo nuodėmės atleistos", ar liepti: „Kelkis ir vaikščiok!"? (Mt 9,5)* – tuo parodydamas, kad norint išgelbėti ligonį, pasakyti *tavo nuodėmės atleistos* ar *kelkis ir vaikščiok*, yra tas pats, ir kad jis pavartojo šį pasakymą vien todėl, jog parodytų, kad turi galią atleisti nuodėmes. Be to, akivaizdu ir protui, kad jeigu mirtis ir nelaimės buvo bausmės už nuodėmę, tai išlaisvinimas iš nuodėmės taip pat turi būti ir išlaisvinimas iš mirties ir nelaimių bei vargų, t. y. absoliutus išganymas, kurį įgys tikintieji po Paskutinio teismo dienos Jėzaus Kristaus galia ir malone, kuris dėl to ir vadinamas mūsų IŠGANYTOJU.

Kalbant apie dalinius išganymus, pavyzdžiui: *kaip gyvas Viešpats*, Izraelio gelbėtojas *(1 Sam 14,39)*, t. y. nuo jo laikinų priešų; *Tu, mano išganytojau, gelbsti mane nuo smurto (2 Sam 22,3)*; *Viešpats davė Izraeliui gelbėtoją, ir jie išsivadavo iš Aramo (2 Kar 13,5)* ir panašiai, man nereikia nieko apie

juos sakyti, nes čia nėra jokio sunkumo ir niekas nesuinteresuotas iškreiptai aiškinti tokio pobūdžio tekstus.

Amžinojo išganymo vieta. Tačiau dėl visuotinio išganymo, kadangi jis turi būti Dangaus karalystėje, iškyla didelių sunkumų nustatant jos vietą. Viena vertus, *karalystė*, kuri yra žmonių nustatyta valdžia, kad nuolatos gintų nuo priešų ir skurdo, tarsi sako, kad šis išganymas turėtų būti žemėje. Išganymu mums skelbiamas šlovingas mūsų karaliaus viešpatavimas, įgytas pergale, o ne apsisaugojimas pabėgant, todėl ten, kur mes laukiame išganymo, turime laukti ir triumfo, o dar prieš triumfą – pergalės, o prieš pergalę – kautynių, o jų negalima būtų pagrįstai tikėtis danguje. Tačiau nors ir labai geras būtų šis įrodymas, aš nepasitikėsiu juo tol, kol nepateiksiu jo naudai visiškai akivaizdžių vietų iš Šventojo Rašto. Išganymo padėtis plačiai aprašyta Izaijo pranašystėje.

Pažvelk į Sioną, mūsų švenčių miestą! Temato tavo akys Jeruzalę kaip saugią buveinę, nejudamą palapinę, kurios nei kuolai niekada nebus išrauti, nei nė viena virvė nenutrūks.

Tai ten Viešpats mūsų bus Galingasis! Tai sritis upių ir plačių tėkmių, joks irklinis laivas jomis nesiiria, nei didingi laivai neskleidžia burių.

Jų laivavirvės išsivijusios neišlaiko stiebo, todėl negali burių pakelti.

Taip! Viešpats mūsų teisėjas ir mūsų įstatymų davėjas, Viešpats mūsų karalius, – ir jis mus išvaduos.

Tuomet net aklieji dalysis turtingą laimikį, net šlubiai pasiplėš grobio.

Nebus ten žmogaus, kuris sakytų: „Aš ligotas!" Žmonėms, kurie ten gyvena, kaltė bus atleista (Iz 33,20–24).

Šiais žodžiais nurodyta vieta, iš kur prasidės išganymas: *Jeruzalė, saugi buveinė;* jos amžinybė: *nejudoma palapinė* ir t. t., jos išganytojas – *Viešpats, jų teisėjas, jų įstatymų leidėjas, jų karalius, jis mus išgelbės;* išganymas – *Viešpats,*

tarsi sritis upių ir plačių tėkmių ir t. t., jų priešų būklė: *jų laivavirvės išsivijusios neišlaiko stiebo, šlubiai pasiplėš grobio;* Išganytųjų padėtis: *nebus ten žmogaus, kuris sakytų: „Aš ligotas!"* ir pagaliau visa tai užbaigia ir aprėpia nuodėmės atleidimas: *žmonėms, kurie ten gyvena, kaltė bus atleista.* Iš šių citatų akivaizdu, kad išganymas žemėje bus tada, kai Dievas, vėl atėjus Kristui, viešpataus Jeruzalėje, o iš Jeruzalės prasidės pagonių, kurie bus priimti į Dievo karalystę, išganymas, kaip dar išraiškingiau šitai skelbia tas pats pranašas: *Ir iš visų tautų jie* (t. y. pagonys, kurie turėjo kokį nors žydą nelaisvėje) *pargabens jūsų brolius kaip atnašą Viešpačiui ant arklių ir vežimais, neštuvais, ant mulų ir kupranugarių. Atgabens juos į Jeruzalę, mano šventąjį kalną, – sako Viešpats, – kaip izraeliečiai neša savo atnašą švariuose induose. Kai kuriuos iš jų padarysiu kunigais ir levitais, – sako Viešpats (Iz 66,20–21).* Akivaizdu, kad pagrindinė Dievo karalystės sostinė, iš kur prasidės mūsų, kurie buvome pagonys, išganymas, bus Jeruzalė. Tą patį patvirtina ir mūsų Išganytojas kalbėdamasis su samariete apie vietą, kurioje garbinamas Dievas; jis sako jai, kad samariečiai garbina tai, ko jie nepažįsta, o žydai garbina, ką pažįsta, *nes išganymas ateina iš žydų (Jn 4,22),* (*judaeis,* t. y. prasideda iš žydų), tarsi norėtų pasakyti: jūs garbinate Dievą, bet nežinote, per ką jis jus išgelbės; mes gi garbiname, žinodami, kad tai jis padarys per vieną iš Judo giminės, o ne samarietį. Todėl ir moteris jam atsakė atitinkamai: *Aš žinau, jog netrukus ateis Mesijas.* Todėl tai, ką sako mūsų Išganytojas: *Išganymas ateina iš žydų,* yra tas pats, ką sako apaštalas Paulius: Evangelija *yra Dievo galybė išgelbėti kiekvienam tikinčiajam, pirma žydui, paskui graikui. Joje apsireiškia Dievo teisumas iš tikėjimo į tikėjimą (Rom 1,16–17);* iš žydo tikėjimo į pagonio tikėjimą. Panašiai pranašas Joelis, aprašydamas Paskutinio teismo dieną, sako, kad

Dievas parodys danguje ir žemėje nuostabių ženklų – *kraują, ugnį ir dūmų stulpus. Saulė bus paversta tamsa o mėnulis – krauju prieš ateinant didingajai ir baisiajai Viešpaties dienai (Jl 3,3–4)*, ir priduria: *tuomet, kas tik šauksis Viešpaties vardo, bus išgelbėtas, nes Siono kalne ir Jeruzalėje bus likutis (3,5)*. Ir Abdijas sako tą patį: *Siono kalne prisiglaus išlikusieji, ir kalnas bus šventas; Jokūbo namai iškraustys tuos, kurie buvo juos iškraustę (Abd 1,17)*, t. y. *pagonių* valdas, kurias jis smulkiau išvardija kitose eilutėse: *Esavo kalnus, filistiečių žemę, Efraimo, Samarijos, Gileado laukus* ir *pietų miestus*, ir baigia šiais žodžiais: *ir karalystė bus Viešpaties!* Visos šios vietos yra apie išganymą ir Dievo karalystę po Paskutinio teismo dienos žemėje. Kita vertus, aš neradau jokio teksto, kuriuo bent kiek tikėtinai galima būtų remtis, įrodinėjant tai, kad šventieji įžengia į dangų, t. y. į kokį nors *coelum empyreum*, ar kokią kitą dangaus sferą, išskyrus nebent tai, kad tai yra vadinama Dangaus karalyste, o taip vadinama gali būti todėl, kad Dievas buvo žydų karalius ir valdė juos įsakymais, siunčiamais Mozei per angelus iš dangaus; žydams ėmus maištauti, jis pasiuntė savo Sūnų iš dangaus, kad jis vėl padarytų juos paklusnius, ir pasiųs jį iš ten vėl, kad jis valdytų ir juos, ir visus kitus ištikimus žmones nuo Paskutinio teismo dienos per amžius; arba gali būti taip vadinama ir dėl to, kad mūsų didžiojo karaliaus sostas yra danguje, o žemė yra vien jo papėdė. Tačiau, kad Dievo pavaldiniai turėtų kokią nors vietą taip aukštai, kaip yra jo sostas, ar aukščiau nei jo papėdė, atrodo, yra nesuderinama su karaliaus prakilnumu ir tam aš negaliu rasti jokio akivaizdaus teksto Šventajame Rašte.

Būsimasis pasaulis. Iš to, kas buvo pasakyta apie Dievo karalystę ir išganymą, nesunku suvokti, kas turima omeny, kai rašoma BŪSIMASIS PASAULIS. Šventajame Rašte yra minimi trys pasauliai: *senasis pasaulis, dabartinis pasau-*

lis ir *būsimasis pasaulis*. Apie pirmąjį šv. Petras sako: *Jis nepagailėjo senojo pasaulio, tik išsaugojo tiesumo šauklį Nojų ir dar septynetą, kai siuntė bedievių pasauliui tvaną (2 Pt 2,5)* ir t. t. Taigi *pirmasis pasaulis* buvo nuo Adomo iki pasaulinio tvano. Apie dabartinį pasaulį mūsų Išganytojas sako: *Mano karalystė ne iš šio pasaulio (Jn 18,36)*. Juk jis atėjo tik tam, kad parodytų žmonėms išganymo kelią ir atnaujintų savo mokslu savo Tėvo karalystę. Apie būsimąjį pasaulį šv. Petras sako: *Pagal jo pažadą mes laukiame naujo dangaus ir naujos žemės (2 Pt 3,13)*. Tai tas PASAULIS, į kurį Kristus, nužengdamas iš dangaus debesyse su didžia galia ir šlove, pasiųs savo angelus ir iš visų keturių pasaulio šalių ir atkampiausių žemės kampelių surinks draugėn savo išrinktuosius ir nuo tol valdys juos savo Tėvui viešpataujant per amžių amžius.

Atpirkimas. Nusidėjėlio *išganymas* numato prieš tai esantį ATPIRKIMĄ, nes tas, kuris yra padaręs nuodėmę, privalo už tą nuodėmę patirti bausmę ir turi sumokėti jis ar kas nors kitas už jį tokią išpirką, kokios reikalaus tas, kuris buvo jo nuskriaustas ir kuris turi jį savo valdžioje. Kadangi čia nuskriaustas asmuo yra Visagalis Dievas, kurio valdžioje ir galioje yra visi daiktai, todėl, norint gauti išganymą, reikia sumokėti išpirką, kurios teiksis pareikalauti Dievas. Ši išpirka nėra nuodėmės apmokėjimas, lygiavertis skriaudai, nes to niekada negali padaryti nei pats nusidėjėlis, nei joks teisingas žmogus už jį. Padarytą kitam žalą žmogus gali atlyginti sugrąžinęs jam tai, ką šis prarado, arba atlygindamas nuostolius, tačiau nuodėmė negali būti panaikinta atlyginimu, nes tai reikštų duoti laisvę nusidėti, už tai atsilyginant daiktu. Tačiau nuodėmės gali būti atleistos atgailaujančiajam arba *dovanai*, arba už tokią bausmę, kurią Dievas panorės priimti. Tai, ką Dievas dažniausiai priimdavo Senajame Testamente, buvo kokia nors auka ar aukojimas. Atleisti nuodėmę nėra

neteisingumo aktas, nors prieš tai ir buvo skirta nustatyta bausmė. Net ir tarp žmonių, nors gėrio pažadas įpareigoja žadėtoją, grasinimai, t. y. blogio pažadai, žadančiojo neįpareigoja; dar mažiau jie įpareigoja Dievą, kuris begaliniai gailestingesnis už žmones. Todėl mūsų Išganytojas Kristus tam, kad mus *atpirktų*, ne ta prasme atlygino už žmonių nuodėmes, kad jo mirtis pati savaime galėtų padaryti Dievo vykdomą nusidėjėlių baudimą amžinąja mirtimi neteisingą, o ta, kad atėjęs pirmą kartą paaukojo tą savo paties auką, kurios jam antrą kartą atėjus, Dievas panorės pareikalauti už išganymą, tų žmonių, kurie laikotarpiu tarp šių dviejų atėjimų atgailauja ir tiki juo. Ir nors šis mūsų *atpirkimo* aktas ne visada Šventajame Rašte yra vadinamas *auka* ar *aukojimu*, o kartais vadinamas *kaina*, tačiau *kainos* mes neturime suprasti kaip kokio nors dalyko, už kurį jis iš savo įžeisto Tėvo galėtų reikalauti sau teisės mums atleisti, o tą kainą, kurios Dievas Tėvas, būdamas gailestingas, teikėsi pareikalauti.

Trisdešimt devintas skyrius

APIE ŽODŽIO *BAŽNYČIA* REIKŠMĘ ŠVENTAJAME RAŠTE

Bažnyčia – Viešpaties namai. Žodis *bažnyčia* (ecclesia) Šventojo Rašto knygose reiškia skirtingus dalykus. Kartais (nors ir nedažnai) ja vadinami *Dievo namai,* t. y. šventykla, kurioje krikščionys susirinkdavo viešai atlikti savo šventų pareigų: *moterys tegul bažnyčiose tyli (1 Kor 14,34),* bet čia šis žodis pavartotas metaforiškai pažymėti ten susirinkusiai bendruomenei ir nuo tol buvo imta jį taikyti pačiam pastatui, norint atskirti krikščionių šventyklas nuo stabmeldžių. Jeruzalės šventykla buvo *Dievo namai* ir maldos namai; tad kiekvienas pastatas, krikščionių skirtas Kristui garbinti, yra *Kristaus namai;* graikų tėvai tokį pasta-

tą vadino *κυριακὴ* *Viešpaties namais*, ir iš čia mūsų kalboje ji buvo pradėta vadinti *kirke* (kirk) ir *bažnyčia* (church).

Ką iš tikrųjų reiškia „ecclesia". Bažnyčia (kai šis žodis vartojamas ne namui pavadinti) reiškia tą patį, ką *ecclesia* reiškė graikų valstybėse, t. y. piliečių susirinkimą, ar kongregaciją, sušauktą išklausyti jiems skirtai pareigūno kalbai, ir toks susirinkimas Romos valstybėje buvo vadinamas *concio*, o tas, kuris kalbėdavo, buvo vadinamas *ecclesiastes* ir *concionator*. Jei tokį susirinkimą sušaukdavo teisėta valdžia, jis būdavo *ecclesia legitima, teisėta bažnyčia, ἔννομος ἐκκλησία (Apd 19,39)*. Tačiau, jei susirinkdavo susijaudinę triukšmingi ir maištingi piliečiai, tuomet būdavo sumišusi bažnyčia – *ἐκκλησία συγκεχυμένη*.

Kartais *bažnyčia* pavadinami žmonės, turintys teisę dalyvauti susirinkime, nors iš tikrųjų ir nėra susirinkę, t. y. visumai krikščionių, nesvarbu, kur jie būtų pasklidę; kaip sakoma, kad *Saulius stengėsi išnaikinti Bažnyčią (Apd 8,3)*, ir šia prasme sakoma, kad Kristus yra Bažnyčios galva. Kartais žodis *bažnyčia* taikomas tik tam tikrai krikščionių daliai, pvz.: *Pasveikinkite... jos namuose susirenkančią bendruomenę (Kol 4,15)*; kartais pažymėti vien išrinktiesiems: *kad padarytų sau garbingą Bažnyčią, neturinčią jokios dėmės, nei raukšlės, nei nieko tokio, bet šventą ir nesuteptą (Ef 5,27)*; čia turima omenyje *triumfuojanti Bažnyčia*, arba *būsimoji Bažnyčia*. Kartais šis žodis reiškia krikščionybės išpažintojų susirinkimą, nesvarbu, ar jų išpažinimas yra nuoširdus ar apsimestas, kaip šitai reikia suprasti, kai sakoma: *pranešk Bažnyčiai. O jei nepaklus nė Bažnyčiai, tebūnie jis tau kaip pagonis ir muitininkas (Mt 18,17)*.

Kokia prasme bažnyčia yra vienas asmuo. Tik šia paskutine prasme galima kalbėti apie *bažnyčią* kaip vieną asmenį, t. y. galima pasakyti, kad ji turi galią norėti, paskelbti, įsakinėti, reikalauti jai paklusti, leisti įstatymus ar

atlikti kokį nors kitą veiksmą. Juk be teisėto susirinkimo įgaliojimų kiekvienas veiksmas, atliktas žmonių sambūrio, yra individualus kiekvieno jame dalyvavusio ir prisidėjusio prie jo įvykdymo žmogaus veiksmas, o ne visų jų kaip visumos, kaip vieno kūno, veiksmas; ir juo labiau tai nėra tame sambūryje nedalyvavusių žmonių ar dalyvavusių, tačiau nenorėjusių, kad jis būtų įvykdytas, veiksmas.

Bažnyčios apibrėžimas. Šia prasme aš apibrėžiu BAŽNYČIĄ kaip *bendriją žmonių, išpažįstančių krikščionių religiją, suvienytų vieno suvereno asmeny, kurio įsakymu jie privalo susirinkti ir be kurio įgaliojimo jie neprivalo susirinkti.* Kadangi visose valstybėse susirinkimas, kuris neturi pilietinės valdžios leidimo, yra neteisėtas, tai ir ta bažnyčia, kuri susirinko kurioje nors valstybėje, uždraudusioje jos susirinkimą, yra neteisėtas susirinkimas.

Krikščionių valstybė ir bažnyčia yra tas pats. Iš čia išplaukia ir tai, kad čia, žemėje, nėra tokios visuotinės bažnyčios, kurios klausyti privalėtų visi krikščionys, nes nėra jokios valdžios žemėje, kuriai pavaldžios būtų visos valstybės. Krikščionių yra daugelio įvairių valdovų ir valstybių valdose, tačiau kiekvienas iš jų yra pavaldinys tos valstybės, kurios narys jis yra, vadinasi, negali paklusti kurio nors kito asmens įsakymams. Todėl bažnyčia, kuri sugeba įsakinėti, teisti, išteisinti, pasmerkti ar įvykdyti kokį nors kitą aktą, yra tas pats, kaip ir pilietinė valstybė, sudaryta iš krikščionių, ir vadinama *pilietine valstybe*, nes jos pavaldiniai yra *žmonės*, ir *bažnyčia*, nes jos pavaldiniai yra *krikščionys*. *Pasaulietinė* ir *dvasinė* valdžia yra tik du žodžiai, paleisti į pasaulį, kad žmonėms dvejintųsi akyse ir jie nesuprastų, kas yra jų *teisėtas suverenas*. Tiesa, kad teisiųjų kūnai po prisikėlimo bus ne tik dvasiniai, bet ir amžini, tačiau šiame gyvenime jie yra grubūs ir yrantys.

Todėl ir nėra šiame gyvenime jokios kitos valdžios, – nei valstybės, nei religijos valdžios, – o vien tik pasaulietinė; ir joks pavaldinys negali teisėtai skelbti jokio mokslo, kurio ir valstybės, ir religijos vadovas draudžia mokyti. Ir toks valdovas privalo būti vienas: priešingu atveju kyla nesutarimai ir pilietinis karas valstybėje tarp *bažnyčios* ir *valstybės*, tarp *dvasinės* ir *pasaulietinės* valdžios šalininkų, tarp *teisingumo kardo* ir *tikėjimo skydo*, ir (o tai dar blogiau) tokia kova vyksta kiekvieno krikščionio širdyje tarp *krikščionio* ir *žmogaus*. Bažnyčios daktarai vadinami ganytojais, jais taip pat vadinami ir pilietiniai suverenai. Bet jeigu ganytojai nebus pavaldūs vienas kitam, kad galėtų būti vienas vyriausiasis ganytojas, žmonėms bus skelbiamos priešingos doktrinos, iš kurių abi gali būti, bet viena bus klaidinga. Kas yra šis vyriausiasis ganytojas pagal prigimtinį įstatymą, jau buvo parodyta, – būtent, tai yra pilietinis suverenas. O kam šias pareigas paskyrė Šventasis Raštas, sužinosime būsimuosiuose skyriuose.

Keturiasdešimtas skyrius

APIE DIEVO KARALYSTĖS TEISES, VALDANT ABRAOMUI, MOZEI, VYRIAUSIESIEMS KUNIGAMS IR JUDĖJOS KARALIAMS

Aukščiausioji Abraomo valdžia. Tikinčiųjų tėvas ir pirmasis asmuo Dievo karalystėje, remiantis Sandora, buvo Abraomas, nes pirmiausia su juo buvo sudaryta Sandora, kuria jis pats ir jo palikuonys įsipareigojo pripažinti Dievo įsakymus ir jų klausyti; ir ne tik tokius, kuriuos jis galėjo pažinti (kaip moralės įstatymus) prigimtinio proto šviesa, bet ir tokius, kuriuos Dievas ypatingu būdu perdavė jam per sapnus ir vizijas. O dėl moralės įstatymų, tai jie jau buvo privalomi ir dėl jų nereikėjo sudaryti sutar-

ties, pažadant Kanaano žemę. Ir nebuvo jokios sutarties, kuri būtų galėjusi ką nors pridėti ar sustiprinti tą įpareigojimą, kad visi žmonės iš prigimties privalo klausyti Visagalio Dievo. Todėl šia Sandora, sudaryta su Dievu, Abraomas įsipareigojo laikyti Dievo įsakymu tai, kas Dievo vardu jam bus įsakyta per sapną ar regėjimą, ir perduoti tai savo šeimai ir palenkti ją to įsakymo laikytis.

Tik vienintelis Abraomas turėjo galią nustatyti savo tautos religiją. Šioje Dievo sutartyje su Abraomu mes randame tris punktus, labai svarbius dėl Dievo tautos valdymo. Pirmiausia, sudarydamas šią Sandorą, Dievas kalbėjo vien Abraomui, todėl jos nesudarė nė su vienu jo šeimos nariu ar su palikuonimis, nes jų valios (o valia yra visų susitarimų esmė) dar prieš sutartį jau buvo įtrauktos į Abraomo valią, tad buvo laikoma, kad jis turi teisėtą galią priversti juos įvykdyti visa tai, ką jis už juos įsipareigojo. Dėl to Dievas sako: *visos žemės tautos ras jame palaiminimą. Juk išrinkau jį, kad galėtų pamokyti savo ir savo būsimą šeimą laikytisViešpaties kelio (Pr 18,18–19).* Iš čia galima padaryti pirmą išvadą, kad tie, kuriems Dievas nekalbėjo tiesiogiai, turi gauti pozityvius Dievo įsakymus iš savo suvereno, panašiai kaip Abraomo šeima ir palikuonys gaudavo juos iš Abraomo, savo tėvo, pono ir pilietinio suvereno. Vadinasi, kiekvienoje valstybėje tie, kuriems nebuvo antgamtiškai apreikšta daryti priešingai, privalo paklusti savo pačių suvereno įsakymams dėl išorinių veiksmų ir religijos išpažinimo. O žmonių vidinės *mintys* ir *tikėjimas*, kurių žmogiškieji valdovai negali žinoti (nes tik vienas Dievas pažįsta žmogaus širdį), nėra sąmoningi, priklausomi nuo įstatymų, jie kyla iš neišreiškiamos Dievo valios ir galios, vadinasi, nėra įpareigojantys.

Niekas negali prieštarauti Abraomo religijai vadovaudamasis dvasios įkvėpimu. Iš čia išplaukia kita išvada,

būtent, kad Abraomas turėjo teisę bausti tuos savo pavaldinius, kurie, tvirtindami turėję asmeninį regėjimą, dvasios įkvėpimą ar kitą Dievo apreiškimą, būtų palaikę tokią doktriną, kurią Abraomas uždraudė, ar tuos, kurie būtų prisišlieję prie taip tvirtinančiojo ir juo sekę; vadinasi, ir dabar suverenas turi teisę bausti bet kurį žmogų, kuris savo dvasios įkvėpimą priešpriešins įstatymams, nes suverenas užima tą pačią vietą valstybėje, kaip Abraomas savo šeimoje.

Abraomas – vienintelis teisėjas ir Dievo žodžių aiškintojas. Iš to paties išplaukia ir trečioji išvada: kaip niekas, išskyrus Abraomą, šeimoje, taip ir niekas, išskyrus suvereną, krikščioniškoje valstybėje negali žinoti, kas yra ir kas nėra Dievo žodis, nes Dievas kalbėjo vien tik Abraomui, ir tik jis vienas galėjo žinoti, ką pasakė Dievas, ir paaiškinti savo šeimai. Todėl ir tie, kurie užima Abraomo vietą valstybėje, yra vieninteliai Dievo žodžių aiškintojai.

Kuo buvo grindžiama Mozės valdžia. Ta pati Sandora buvo atnaujinta su Izaoku, vėliau – su Jokūbu, o dar vėliau ji nebuvo atnaujinama, kol izraeliečiai nebuvo išvaduoti iš Egipto nelaisvės ir nepriėjo iki Sinajaus kalno; tada ji buvo atnaujinta Mozės (kaip jau sakiau prieš tai 35 skyriuje) tokiu būdu, kad izraeliečiai nuo to laiko tapo ypatinga Dievo karalyste, kurios vietininkas buvo Mozė, kol gyveno, o po jo šios pareigos perėjo Aaronui ir jo palikuonims, kad visuomet būtų Dievui kunigiška karalyste.

Šia sutartimi buvo įgyta karalystė Dievui. Bet kadangi Mozė neturėjo jokio įgaliojimo valdyti izraeliečius kaip Abraomo teisės perėmėjas, nes jis negalėjo pretenduoti į ją kaip paveldėtojas, todėl dar nematyti, kad Izraelio tauta būtų privalėjusi jį laikyti Dievo vietininku ilgiau nei tikėjo, kad su juo kalba Dievas. Todėl jo valdžia (nepaisant Sandoros, kurią izraeliečiai sudarė su Dievu) rėmėsi

tik ta nuomone, kurią jie turėjo apie jo šventumą ir apie tai, kad jis iš tikrųjų tarėsi su Dievu, ir apie jo stebuklų teisingumą. Šiai nuomonei pasikeitus, jie nebūtų privalėję laikyti Dievo įsakymu to, ką Mozė jiems skelbė Dievo vardu. Todėl mes turime apsvarstyti, koks buvo kitas pagrindas, kad jie privalėjo jam paklusti. Tai negalėjo būti Dievo įsakymas, kuris būtų juos įpareigojęs, nes Dievas nekalbėjo jiems tiesiogiai, o tarpininkaujant pačiam Mozei. Ir jeigu mūsų Išganytojas sako apie save: *Jei tik aš pats apie save liudyčiau, mano liudijimas nebūtų tikras (Jn 5,31),* tai dar mažiau turėtų būti pripažintas kaip tikras Mozės liudijimas, jeigu jis liudytų apie save, ypač pretenduodamas į tai, kad jam priklauso Dievo tautos karališkoji valdžia. Todėl jo valdžia, kaip ir kitų vadų, turi būti grindžiama tautos sutikimu ir jos pažadu jam paklusti. Taip ir buvo: *Matydami perkūnijos griausmus ir žaibus, rago gaudesį ir kalną dūmuose, visi žmonės buvo baimės apimti, drebėjo ir stovėjo atokiai. „Tu mums kalbėk, ir mes klausysime, – sakė jie Mozei, – tenekalba mums Dievas, kad nenumirtume" (Iš 20,18).* Tai buvo jų paklusnumo pažadas, ir tuo jie įsipareigojo klausyti visko, ką Mozė perduos jiems kaip Dievo įsakymą.

Po Dievo, Mozė buvo žydų suverenas visą savo gyvenimą, tačiau Aaronas turėjo tik kunigystę. Ir nors sandora įsteigė kunigišką karalystę, t. y. karalystę, kurią turėjo paveldėti Aaronas, tačiau tai reikia suprasti kaip perėmimą po Mozės mirties, nes kiekvienas, kuris valdo ir sukuria valdžios pagrindus kaip pirmasis valstybės įkūrėjas (ar tai būtų monarchija, ar aristokratija, ar demokratija), būtinai turi turėti aukščiausiąją tautos valdžią visą laiką, kol jis tai daro. Kad Mozė turėjo tą valdžią visą savo gyvenimą, akivaizdžiai patvirtina Šventasis Raštas. Pirmiausia, prieš tai cituotoje vietoje, nes tauta pažadėjo būti paklusni ne Aaronui, o jam. Antra: *Tada Mozei jis*

tarė: „Užkopkite pas Viešpatį tu ir Aaronas, Nadabas bei Abihuvas ir septyniasdešimt Izraelio seniūnų... Vien Mozė teprisiartina prie Viešpaties. Bet kiti nesiartins, nei žmonės lips su juo į kalną" (Iš 24,1–2). Akivaizdu, kad Mozė, kurį vienintelį pasišaukė pas save Dievas (o ne Aaroną, ne kitus kunigus, ne septyniasdešimt seniūnų, ne tautą, kuriai buvo uždrausta prisiartinti), buvo vienintelis, kuris izraeliečiams atstovavo Dievo asmenį, t. y. buvo vienintelis jų suverenas po Dievo. Nors toliau ir yra pasakyta: *Tada Mozė ir Aaronas, Nadabas ir Abihuvas ir septyniasdešimt Izraelio seniūnų užkopė į kalną ir matė Izraelio Dievą. Po jo kojomis buvo tarsi safyro asla (Iš 24,9)* ir t. t., tačiau tai įvyko jau tik po to, kai su Dievu prieš tai buvo Mozė ir atnešė tautai žodžius, kuriuos jam pasakė Dievas. Vien jis ėjo tautos reikalais, kitiems, kaip jo palydos kilmingiesiems, buvo suteikta garbė ir jiems buvo leista, bet nebuvo leista tautai, patirti ypatingą malonę, kuri buvo (kaip matyti po to kitoje eilutėje) išvysti Dievą ir gyventi. *Dievas nepakėlė rankos prieš Izraelio tautos vadus; po Dievo regėjimo jie galėjo valgyti ir gerti (Iš 24,11),* t. y. liko gyvi, bet neatnešė jokio įsakymo iš Dievo. Taip pat visur sakoma: *Viešpats kalbėjo Mozei,* tiek visais kitais valdymo klausimais, tiek dėl religinių apeigų nustatymo, apie tai rašoma Išėjimo knygos 25–31 skyriuose ir visose Kunigų knygose. Su Aaronu Dievas kalba retai. Aukso veršį, kurį padarė Aaronas, Mozė įmetė į ugnį. Pagaliau Aarono valdžios klausimą, kai Aaronas ir Mirjama maištavo prieš Mozę, pats Dievas išsprendė Mozės naudai *(Sk 12).* Taip pat ir ginčą tarp Mozės ir tautos, kas turi teisę valdyti tautą, kai Korachas, Datanas ir Abiramas ir du šimtai penkiasdešimt susirinkimo vadų, sustoję prieš Mozę ir Aaroną tarė: *„Per toli nuėjote! Juk visa bendrija, visi iki vieno yra šventi ir Viešpats yra tarp jų. Tad kodėl keliate save aukščiau už Viešpaties bendriją?" (Sk 16,3)* Dievas padarė taip, kad žemė prarijo

gyvus Koracha, Dataną ir Abiramą su jų žmonomis ir vaikais, ir ugnis pasiglemžė tuos du šimtus penkiasdešimt vadų. Todėl ne Aaronas, ne tauta, ne kokia nors tautos didžiųjų vadų aristokratija, o tik vienas Mozė tiesiai po Dievo turėjo aukščiausiąją valdžią izraeliečiams; ir ne vien pilietinio valdymo klausimais, bet ir religijos dalykuose. Kadangi tik Mozė kalbėdavosi su Dievu ir todėl vien tik jis galėjo pasakyti tautai, ko Dievas iš jos reikalauja. Nė vienas žmogus, bijodamas mirties, negalėjo išdrįsti prisiartinti prie kalno, kur Dievas kalbėdavosi su Moze. *Apie visą kalną nustatyk žmonėmis ribas,* – sako Viešpats, – *tardamas: „Būkite atsargūs! Nekopkite į kalną, nelieskite jo papėdės. Kas tik prisilies prie kalno, turės būti nubaustas mirtimi" (Iš 19,12).* Ir toliau: *„Leiskis žemyn ir įspėk žmones, kad nesiveržtų pas Viešpatį jo pamatyti" (Iš 19,21).* Iš to galime padaryti išvadą, kad kiekvienas, kuris krikščioniškoje valstybėje užima Mozės vietą, yra vienintelis Dievo pasiuntinys ir jo įsakymų aiškintojas. Todėl joks žmogus neturi, aiškindamas Šventąjį Raštą, peržengti tų ribų, kurios yra nubrėžtos jo konkretaus suvereno, nes Šventasis Raštas, kadangi Dievas dabar kalba per jį, yra Sinajaus kalnas, kurio ribos yra įstatymai tų, kurie atstovauja Dievo asmeniui žemėje. Leista skaityti Šventąjį Raštą, regėti jame nuostabius Dievo darbus ir mokytis jo bijoti, bet aiškinti Šventąjį Raštą, t. y. smalsauti, ką Dievas sako tam, kurį jis paskiria valdyti jam viešpataujant ir spręsti, ar jis valdo taip, kaip jam įsako Dievas, ar ne, – tai peržengti ribas, kurias mums nubrėžė Dievas, ir nepagarbiai žvelgti į Dievą.

Visos dvasios buvo pajungtos Mozės dvasiai. Mozės laikais nebuvo pranašo ar to, kuris tarėsi esąs pripildytas Dievo dvasios, be tų, kuriuos Mozė pripažino ir įgaliojo, nes jo laikais buvo septyniasdešimt vyrų, apie kuriuos yra pasakyta, kad jie pranašavo iš Dievo dvasios, ir jie

visi buvo Mozės išrinkti taip, kaip Dievas sakė Mozei: *„Parink man septyniasdešimt Izraelio seniūnų – vyrų, kuriuos laikai žmonių seniūnais ir apskaitininkais" (Sk 11,16).* Jiems Dievas suteikė savo dvasios; bet ši dvasia nesiskyrė nuo Mozės dvasios, nes yra pasakyta: *Tada Viešpats nužengė debesyje... paėmė dalį jį gaubusios dvasios ir suteikė jos septyniasdešimčiai seniūnų (Sk 11,25).* Tačiau, kaip aš jau parodžiau prieš tai (36-ame skyriuje), *dvasia* yra suprantama kaip *protas*, taigi šios vietos prasmė yra tik tokia, kad Dievas apdovanojo tuos septyniasdešimt vyrų protu, suderinamu su Mozės protu ir jam pajungtu, kad jie galėtų pranašauti, t. y. kalbėti tautai Dievo vardu taip, kad, kaip Mozės tarnautojai ir jo įgalioti, skelbtų tokį mokslą, kuris neprieštarautų paties Mozės mokslui, nes jie buvo tik tarnautojai; ir kai du iš jų pranašavo stovykloje, žmonės manė, jog tai yra naujovė ir neteisėtas elgesys, ir kaip pasakojama to paties skyriaus *27* ir *28* eilutėse, jie buvo tuo apkaltinti, ir Jozuė patarė Mozei uždrausti jiems pranašauti, nežinodamas, kad jie pranašavo paties Mozės dvasia. Akivaizdu, kad joks pavaldinys neturėtų pretenduoti į pranašavimą ar į dvasios įkvėpimą, prieštaraudamas mokslui, nustatytam to, kurį Dievas paskyrė į Mozės vietą.

Po Mozės aukščiausioji valdžia priklausė vyriausiajam kunigui. Kai mirė Aaronas, o netrukus ir Mozė, karalystė, būdama kunigiška, Sandoros galia perėjo Aarono sūnui Eleazarui, vyriausiajam kunigui. Ir Dievas jį (artimiausiu po savęs) paskelbė suverenu ir tuo pat metu jis paskyrė Jozuę jų armijos generolu, nes Dievas apie Jozuę aiškiai sako: *„Jis remsis kunigu Eleazaru, kuris Urimais ieškos nuosprendžio jo labui Viešpaties akivaizdoje. Jo įsakymu jie išeis ir jo įsakymu įeis, jis ir drauge su juo visi izraeliečiai – visa bendrija" (Sk 27,21).* Todėl aukščiausiąją valdžią skelbti karą ir sudaryti taiką turėjo kunigas. Aukščiausioji teisminė valdžia taip pat priklausė vyriausiajam kunigui, nes

jis saugojo Įstatymų knygą; o kunigai ir levitai buvo vien subordinuoti teisėjai civilinėse bylose, kaip tai matyti *Įst 17,8–10.* Dėl Dievo garbinimo būdo nebuvo niekada abejota, kad čia vyriausiasis kunigas turėjo aukščiausiąją valdžią iki Sauliaus laikų. Todėl pilietinė ir bažnytinė valdžia buvo sujungtos drauge paties vyriausiojo kunigo asmenyje, – ir taip turėtų būti sujungtos asmenyje kiekvieno, kas tik valdo, remdamasis dieviškąja teise, t. y. tiesioginiu Dievo įgaliojimu.

Apie aukščiausiąją valdžią laikotarpiu nuo Jozuės iki Sauliaus. Po Jozuės mirties iki Sauliaus laikų buvęs laikotarpis Teisėjų knygoje dažnai apibūdinamas taip, *kad anuo metu Izraelyje nebuvo karaliaus,* o kartais priduriama, jog *kiekvienas žmogus darė tai, kas buvo teisinga jo akimis.* Tai reikia suprasti taip, kad kur yra pasakyta *nebuvo karaliaus,* turima omeny, kad Izraelyje *nebuvo aukščiausiosios valdžios.* Taip ir buvo, jei pažvelgsime į tokios valdžios veiksmus nes po Jozuės ir Eleazaro mirties iškilo kita karta, *nepatyrusi nei Viešpaties, nei jo darbų, kuriuos jis buvo padaręs Izraeliui. Tada izraeliečiai darė, kas nedora Viešpaties akyse ir garbino Baalus (Ts 2,10–11).* O žydai turėjo tą savybę, kurią šv. Paulius apibūdina žodžiais: *laukti ženklo* ne tik prieš tai, kol jie pakluso Mozės valdymui, bet ir po to, kai jie įsipareigojo paklusdami jam. Tuo tarpu ženklų ir stebuklų tikslas iš tikrųjų buvo įteigti tikėjimą, o ne sulaikyti žmones, kad jo neatmestų, jeigu jį jau priėmė, nes tam žmones įpareigoja prigimtinis įstatymas. Bet jei mes žvelgsime ne į valdžios vykdymą, o į teisę valdyti, tai aukščiausioji valdžia šiuo požiūriu vis dar priklausė vyriausiajam kunigui. Todėl nors ir labai didelis paklusnumas buvo rodytas kuriam nors teisėjui, kuriuos Dievas buvo išrinkęs nepaprastu būdu, kad išgelbėtų jo maištingus pavaldinius iš priešo rankų, tuo negalima remtis kaip argumentu, paneigiančiu tai, jog teisę į aukščiausiąją valdžią

visais – ir valstybės, ir religijos – klausimais turėjo vyriausiasis kunigas. Ir nei teisėjai, nei pats Samuelis nebuvo įprastai pašaukti valdyti, o buvo tam pašaukti ypatingai, tad ir izraeliečiai jiems paklusdavo ne iš pareigos, o iš pagarbos dėl jiems rodomo Dievo palankumo, pasireiškiančio jų išmintimi, narsa ar laime. Todėl iki to meto teisė reguliuoti valstybės reikalus buvo neatskiriama nuo teisės spręsti religijos klausimus.

Apie Izraelio karalių teises. Po teisėjų atėjo karaliai. Kaip anksčiau visa tiek religijos, tiek valstybės reikalų valdžia priklausė vyriausiajam kunigui, taip dabar ji visa priklausė karaliui. Mat aukščiausioji tautos valdžia, kuri anksčiau ne tik dieviškosios valdžios galia, bet ir ypatinga izraeliečių sutartimi priklausė Dievui ir tiesiogiai jam valdant – vyriausiajam kunigui, kaip jo vietininkui žemėje, buvo panaikinta tautos pačiam Dievui sutinkant. Ir kai jie tarė Samueliui: *„paskirk mums karalių, kad mus valdytų, kaip yra visose tautose" (1 Sam 8,5)*, jie tuo norėjo pažymėti, kad nebenori daugiau būti valdomi įsakymais, kuriuos jiems duodavo kunigas Dievo vardu, o nori, kad juos valdytų kas nors, kas jiems įsakinėtų tokiu pat būdu, kaip yra valdomos visos kitos tautos; vadinasi, atimdami iš vyriausiojo kunigo karališkąją valdžią, jie nuvertė tą ypatingą Dievo valdžią. Vis dėlto Dievas sutiko su tuo, sakydamas Samueliui: *„Paklausyk žmonių balso ir visko, ką jie tau sako, nes ne tave jie atmetė. Mane, jie atmetė, kad nebūčiau jų karalius (1 Sam 8,7).* Atstūmus Dievą, kurio suteikta teise valdė kunigai, kunigams jau nebuvo palikta jokios valdžios, išskyrus vien tą, kurią jiems malonėdavo suteikti karalius, ir ta valdžia būdavo didesnė ar mažesnė, nelygu, kokie būdavo karaliai – geri ar blogi. O dėl valstybės reikalų valdymo, tai akivaizdu, kad jis buvo karaliaus rankose. Juk tame pačiame skyriuje *(1 Sam 8,20)* izraeliečiai sako, kad jie bus kaip visos tautos, kad jų karalius

bus jų teisėjas ir eis jų prieky, ir kariaus jų karus, t. y. jis turės visą valdžią ir taikos, ir karo metu. Tai irgi apėmė religijos dalykų valdymą, nes tuo metu nebuvo kito Dievo žodžio, kuriuo vadovaujantis būtų vadovaujama religijai, o vien Mozės įstatymas, kuris buvo jų pilietinis įstatymas. Be to, skaitome, kad Saliamonas *pašalino Abjatarą iš Viešpaties kunigo tarnybos (1 Kar 2,27).* Vadinasi, jis turėjo valdžią vyriausiajam kunigui lygiai kaip ir kiekvienam kitam pavaldiniui, o tai yra didelis viršenybės religijos dalykuose požymis. Taip pat skaitome *(3 Kar 8),* kad jis pašventino šventyklą, kad palaimino tautą ir kad jis pats asmeniškai sukūrė tą nuostabią maldą, kuri kalbama šventinant visas bažnyčias ir maldos namus, o tai kitas didelis viršenybės religijos klausimais požymis. Vėlgi skaitome *(2 Kar 22),* kad kilusį klausimą dėl Pakartoto Įstatymo knygos, rastos šventykloje, išsprendė ne vyriausiasis kunigas, o Jošijas pasiuntė ir jį ir kitus, kad dėl jos paklaustų pranašės Huldos, – tai yra dar vienas viršenybės prieš religiją ženklas. Pagaliau mes skaitome, kad Dovydas padarė Hašabiją ir jo brolius hebroniečius Izraelio viršininkais anapus Jordano į vakarus *visais Viešpaties ir karaliaus tarnybos reikalais (1 Met 26,30).* Panašiai jis paskyrė kitus hebroniečius *rubenų bei gadų ir pusės Manaso giminės* (tai buvo dalis Izraelio tautos, kuri gyveno už Jordano) viršininkais viskam, *kas siejasi su Dievo ir karaliaus reikalais (1 Met 26,32).* Ar tai ne visiška valdžia, tiek *pasaulietinė,* tiek *dvasinė,* kaip šitai vadina tie, kurie ją norėtų padalyti? Taigi nuo pirmosios Dievo karalystės įsteigimo iki nelaisvės viršenybė religijos klausimais buvo tose pačiose rankose kaip ir valstybės aukščiausioji valdžia, ir kunigo pareigos po Sauliaus išrinkimo buvo ne valdančiosios, o tarnybinės.

Viršenybės religijos klausimais praktika karalių laikais skyrėsi nuo teisės į ją. Nors politinė ir religinė val-

džios buvo sujungtos pirmiausia vyriausiųjų kunigų, o vėliau karalių asmenyje tiek, kiek kalbama apie teisę į ją, bet iš tos pačios šventosios istorijos matyti, kad tauta to nesuprato, nes jos dauguma, o galbūt ir beveik visa tauta, pakankamai tikėjo Mozės šlove arba kunigų pokalbiais su Dievu tik tol, kol regėjo didingus stebuklus ar nepaprastus sugebėjimus (o tai lygu stebuklui), ar didelę savo valdovų veiklos ir sumanymų sėkmę; vos tik valdovai jiems nepatikdavo, jie naudodavosi proga, kaltindami kartais politiką, o kartais religiją, pakeisti vyriausybę ar tapti nepaklusniais taip, kaip jie įsigeisdavo. Iš čia kartkartėmis kildavo pilietiniai neramumai, tautos susipriešinimas ir nelaimės. Pavyzdžiui, po Eleazaro ir Jozuės mirties kita karta, kuri neregėjo Dievo stebuklų, o buvo palikta savo pačios silpnam protui, nežinodama esanti įpareigota kunigiškos karalystės sutarties, daugiau nebepaisė kunigų įsakymų ir Mozės Įstatymų – žmonės darė tai, kas buvo teisinga jų pačių akimis; ir pilietiniuose dalykuose jie paklusdavo tokiems žmonėms, kuriuos kartkartėmis laikydavo galinčiais juos išlaisvinti iš engiančių kaimyninių tautų, ir tardavosi ne su Dievu, kaip jie privalėjo daryti, o su tokiais vyrais ar moterimis, kurie, jų manymu, buvo pranašai, nes numatydavo ateitį; ir nors jų šventovėje buvo stabas, bet jeigu jų šventikas būdavo levitas, jie manydavo, kad meldžiasi Izraelio Dievui.

Ir vėliau, kai izraeliečiai reikalavo tokio karaliaus kaip ir kitų tautų, vis dėlto jie tai darė neketindami atsisakyti garbinti Dievą, jų karalių, tik nusivylę Samuelio sūnų teisingumu jie norėjo turėti karalių, kuris būtų sprendęs jų pilietinius dalykus ir nebūtų leidę savo karaliui pakeisti religijos, kuri, jų manymu, jiems buvo prisakyta Mozės. Taigi jie visada turėdavo atsargoje teisingumo ar religinį pretekstą, atsisakyti savo paklusnumo, kai tik jie tikėdavosi, kad jiems tai pavyks. Samuelis buvo nepatenkintas

tauta, kad ji norėjo karaliaus (nes Dievas jau buvo jų karalius, ir Samuelis tik iš jo turėjo valdžią), bet kai Saulius nepaklausė jo patarimo sunaikinti Agagą, kaip įsakė Dievas, Samuelis patepė kitą karalių, būtent Dovydą, kad šis paveldėtų karalystę iš jo palikuonių. Rehabeamas nebuvo stabmeldys, bet kai tauta ėmė manyti, kad jis ją engia, šis pilietinis motyvas nuvedė nuo jo dešimt giminių pas stabmeldį Jeroboamą. Ir apskritai per visą Judo ir Izraelio karalių istoriją buvo pranašų, kurie visada kontroliavo karalius ir sergėdavo, kad šie nenukryptų nuo religijos, o kartais perspėdavo dėl valstybės valdymo klaidų. Pavyzdžiui, pranašas Jehuvas priekaištavo Juozapatui, kad šis padėjo Izraelio karaliui prieš sirus *(2 Met 19,2)*, o pranašas Izaijas priekaištavo Ezekijui, kad šis parodė savo lobius Babilono pasiuntiniams. Akivaizdu, kad nors tiek valstybės, tiek religinė valdžia priklausė karaliams, tačiau nė vienas iš jų ja nesinaudojo nekontroliuojami, išskyrus tuos, kurie naudojosi žmonių malone dėl savo įgimtų gabumų ar dėl juos lydinčios sėkmės. Vadinasi, iš anų laikų praktikos negalima pateikti jokio argumento, kuris įrodytų, kad aukščiausiosios valdžios teisė dėl religijos būtų priklausiusi ne karaliams, nebent manytume, kad ji priklausė pranašams; ir iš to, kad Ezekijas, melsdamasis Viešpačiui kerubų akivaizdoje, tada negavo iš ten atsakymo, o gavo jį tik vėliau iš pranašo Izaijo, darytume išvadą, kad Izaijas buvo aukščiausioji bažnyčios galva arba dėl to, kad Jošijas kreipėsi į pranašę Huldą patarimo dėl Įstatymo knygos, todėl aukščiausiąją valdžią religijos klausimais turėjo ne jis pats ir ne vyriausiasis kunigas, o pranašė Hulda, – bet taip, man atrodo, nemano joks mokslininkas.

Po nelaisvės žydai neturėjo savo valstybės. Būdami nelaisvėje, žydai apskritai neturėjo valstybės, o iš jos sugrįžę, jie, nors ir atnaujino Sandorą su Dievu, tačiau ne-

davė jokio paklusnumo įžado nei Ezrai, nei kuriam nors kitam. Ir vėliau, kai jie atsidūrė graikų valdžioje ir jų religija, veikiama graikų papročių, demonologijos, taip pat kabalistų[16] teorijos, buvo gerokai iškreipta, – dėl šios painiavos tiek valstybėje, tiek religijoje negalima suprasti, kam priklausė aukščiausioji valdžia. Todėl, kiek tai susiję su Senuoju Testamentu, mes galime padaryti išvadą, kad tas, kas turėjo aukščiausiąją žydų valstybės valdžią, tas turėjo ir aukščiausiąją valdžią dėl Dievo garbinimo apeigų ir atstovavo Dievo asmeniui, t. y. Dievo Tėvo asmeniui, nors jis ir nebuvo vadinamas Tėvu tol, kol nepasiuntė į pasaulį savo sūnaus Jėzaus Kristaus, kad šis atpirktų žmonijos nuodėmes, atvestų žmones į savo Amžinąją karalystę, ir jie visi būtų išganyti amžiams. Apie tai kalbėsime kitame skyriuje.

Keturiasdešimt pirmas skyrius

APIE MŪSŲ PALAIMINTOJO IŠGANYTOJO MISIJĄ

Trys Kristaus misijos dalys. Šventajame Rašte randame tris *Mesijo misijos* dalis. Pirmoji – jis *Atpirkėjas,* arba *Išganytojas.* Antroji – *ganytojas, patarėjas* arba *mokytojas,* t. y. Dievo pasiųstas pranašas, kad atverstų tuos, kuriuos Dievas išrinko išganyti. Trečioji – *karalius, amžinasis karalius,* bet savo Tėvo valdžioje, kaip savo laiku buvo Mozė ir vyriausieji kunigai. Ir šias tris jo misijos dalis atitinka trys laikotarpiai. Dėl mūsų atpirkimo jis darbavosi per savo pirmąjį atėjimą, už mūsų nuodėmes save paaukojęs ant kryžiaus; jis iš dalies jau tada mus atvertė savo paties asmeny, ir iš dalies tuo tikslu darbuojasi dabar per savo tarnautojus ir darbuosis toliau, iki vėl ateis. O kai vėl ateis, prasidės šlovingasis viešpatavimas jo išrinktiesiems ir jis tęsis amžinai.

Jo, kaip Atpirkėjo, misija. Atpirkėjo, t. y. to, kuris moka išpirką už nuodėmę (ši išpirka yra mirtis), misiją sudaro tai, kad jis buvo paaukotas ir prisiėmė ant savo galvos visas mūsų neteisybes, ir apvalė mus nuo jų taip, kaip to reikalavo Dievas. Tai nereiškia, kad vieno, nors ir be nuodėmės, žmogaus mirtis galėtų pagal griežtas teisingumo taisykles atlyginti už visų žmonių nuodėmes, ši mirtis tai galėjo padaryti tik Dievo malone, nes jis nustatė už nuodėmę tokias aukas, kurias jis malonėjo priimti. Senajame Įstatyme (kaip galime perskaityti Kunigų knygoje *16)* Viešpats reikalavo, kad kartą per metus tiek kunigai, tiek žmonės aukotų apsivalomąją auką už viso Izraelio nuodėmes; todėl pats Aaronas už save ir kunigus turėjo aukoti veršį, o už kitus žmones jis turėjo gauti iš Izraelio sūnų du ožiukus, iš kurių vieną turėjo *paaukoti*, o ant kito, kuris buvo *atpirkimo ožys*, galvos Aaronas turėjo uždėti savo rankas ir išpažįstamas visos tautos neteisybes perdėti jas ant ožio galvos ir tada specialiai tam parinktam žmogui liepti išvesti ožį į dykumą ir ten *paleisti*, kad jis pabėgtų ir nusineštų su savimi visas tautos nuodėmes. Kadangi vieno ožio auka buvo pakankama (nes Dievui priimtina) kaina išpirkti iš nuodėmių visam Izraeliui, taip ir Mesijo mirtis yra pakankama kaina už visos žmonijos nuodėmes, nes Dievas didesnės nereikalavo. Mūsų Išganytojo Kristaus kančios pavaizduotos taip pat aiškiai tarsi Izaoko aukojime ar kuriame nors kitame jo prototipe Senajame Testamente: Kristus buvo ir aukojamas ožys, ir atpirkimo ožys. *Nors buvo žiauriai kankinamas, jis pakluso ir burnos nepravėrė. Kaip tyli ėriukas, vedamas pjauti, kaip tyli avis kerpama, taip jis nepratarė nė žodžio (Iz 53,7).* Čia jis yra *aukojamas ožys. Tačiau jis mūsų negalias prisiėmė, sau užsikrovė mūsų skausmus (Iz 53,4).* Ir vėl: *Viešpats užkrovė jam mūsų visų kaltę (Iz 53,6);* taigi jis yra *atpirkimo ožys. Jis buvo atskirtas nuo gyvybės krašto... už mano tautos nuodėmę (53,8).*

Čia vėl jis yra *aukojamas ožys*. Ir vėl: *prisiėmęs bausmę už jų kaltes (53,11)*; čia jis yra *atpirkimo ožys*. Taigi Dievo Avinėlis yra lygiavertis abiem šiems ožiams: paaukotajam, nes mirė, ir pabėgusiajam (atpirkimo) – savo prisikėlimu iš mirusių prikeltam reikiamu metu savo Tėvo ir nutolintu nuo žmonių buveinės savuoju žengimu į dangų.

Kristaus karalystė ne iš šio pasaulio. Kadangi tas, kuris *atperka*, neturi teisės į *atperkamą daiktą* iki *atpirkimo* ir išpirkos sumokėjimo, o ši išpirka buvo Atpirkėjo mirtis, akivaizdu, kad mūsų Išganytojas (kaip žmogus) nebuvo jo atpirktųjų karalius iki tol, kol jis nenumirė kankinio mirtimi, t. y. tuo laiku, kai jis įsikūnijęs gyveno žemėje. Aš sakau, kad jis tada faktiškai nebuvo karalius tos sutarties, kurią tikintieji sudarė su juo krikšto metu galia; vis dėlto, atnaujindami savo sutartį su Dievu per krikštą, jie įsipareigojo paklusti jam kaip karaliui, valdomam jo Tėvo, bet kuriuo metu, kai jis panorės imtis valdyti šią karalystę. Todėl mūsų Išganytojas pats aiškiai sako: *Mano karalystė ne iš šio pasaulio (Jn 18,36)*. Kadangi Šventasis Raštas mini tik du pasaulius: tą, kuris yra dabar ir išliks iki Paskutinio teismo dienos, dar vadinamos *paskutine diena*, ir tą, kuris bus po Paskutinio teismo dienos, kai bus naujas dangus ir nauja žemė, – Kristaus karalystė prasidės tik po visuotinio prisikėlimo. Šitaip ir sako mūsų Išganytojas: *Nes Žmogaus Sūnus ateis savo Tėvo šlovėje su savo angelais, ir tuomet jis atlygins kiekvienam pagal jo darbus (Mt 16,27)*. Atlyginti kiekvienam žmogui pagal jo darbus – tai vykdyti karaliaus pareigas, ir tai jis darys tik tada, kai ateis savo Tėvo šlovėje su savo angelais. Kai mūsų Išganytojas sako: *„Į Mozės krasę atsisėdo Rašto aiškintojai ir fariziejai. Todėl visa, ką jie liepia, darykite ir laikykitės" (Mt 23,2–3)*, jis aiškiai pareiškia, kad tuo laiku karališkąją valdžią priskiria ne sau, o jiems. Jis taip daro ir ten, kur sako: *„kas gi mane skyrė jūsų teisėju ar dalytoju?" (Lk 12,14)*. Ir: *atėjau*

ne teisti pasaulio, bet gelbėti (Jn 12,47). Vis dėlto mūsų Išganytojas atėjo į šį pasaulį, kad galėtų būti būsimojo pasaulio karalius ir teisėjas, nes jis buvo Mesijas, t. y. Kristus, t. y. Dievo pateptasis kunigas ir jo aukščiausiasis pranašas; t. y. jis privalėjo turėti visą tą valdžią, kurią turėjo pranašas Mozė ir vyriausieji kunigai, atėję po Mozės, ir karaliai, atėję po kunigų. Ir šv. Jonas labai aiškiai sako: *Ir nieko Tėvas neteisia, bet visą teismą pavedė Sūnui (Jn 5,22).* Ir tai neprieštarauja kitai vietai: *Aš atėjau ne teisti pasaulio,* nes tai sakoma apie dabartinį pasaulį, o anas pasakymas kalba apie pasaulį, kuris ateis; kaip ir ten, kur yra pasakyta, kad, Kristui atėjus antrą kartą: *pasaulio atgimime, kai Žmogaus Sūnus sėdės savo šlovės soste, jūs, mano sekėjai, irgi sėdėsite dvylikoje sostų, teisdami dvylika Izraelio giminių (Mt 19,28).*

Kristaus atėjimo tikslas buvo atnaujinti Dievo karalystės Sandorą ir įtikinti išrinktuosius, kad ją sudarytų, – tai buvo antroji jo misijos dalis. Kadangi Kristus, būdamas žemėje, neturėjo karalystės šiame pasaulyje, tai koks gi buvo jo pirmojo atėjimo tikslas? Jo tikslas buvo naująja sandora sugrąžinti Dievui karalystę, kuri priklausė jam pagal Senąją Sandorą ir kurios jis neteko, izraeliečiams sukilus ir išrinkus Saulių. Kad pasiektų tikslą, jis turėjo jiems skelbti, jog jis yra *Mesijas,* t. y. pranašų jiems pažadėtas karalius, ir paaukoti save už nuodėmes tų, kurie savo tikėjimu jam bus paklusnūs, o jeigu apskritai visa tauta jį atmestų, pakviesti jam paklusti tuos, kurie iš pagonių juo patikės. Vadinasi, mūsų Išganytojas, būdamas žemėje, turėjo dvi užduotis: vieną – pasiskelbti Kristumi, o antrą – pamokymais ir stebuklais įtikinti ir paruošti žmones gyventi taip, kad būtų verti nemirtingumo, kurį įgys tikintieji tuo metu, kai jis ateis savo didybėje ir ims valdyti savo Tėvo karalystę. Todėl savo mokymo laiką jis pats dažnai vadina *atgimimu;* tačiau iš tikrųjų tai

nebuvo karalystė ir nebuvo raginimas atsisakyti paklusnumo tuo metu buvusios valdžios pareigūnams (nes jis liepė klausyti tų, kurie tada sėdėjo Mozės kraseje, ir mokėti duoklę Ciesoriui), tai buvo tik užstatas Dievo karalystės, kuri turės ateiti tiems, kuriems Dievas suteikė malonę būti jo mokiniais ir juo tikėti. Todėl pamaldieji, kaip sakoma, jau yra *Malonės karalystėje*, kaip įvestieji į Dangaus karalystę.

Kristaus mokslas neprieštaravo nei tuometiniams žydų, nei imperatorių įstatymams. Todėl šiuo laiku Kristus nedarė ir nemokė nieko, kad silpnintų pilietines žydų ar imperatoriaus teises. Jei kalbėsime apie valstybę, tuomet egzistavusią tarp žydų, tai ir tie, kurie valdė, ir tie, kurie buvo valdomi, visi laukė Mesijo ir Dievo karalystės; to jie nebūtų galėję daryti, jeigu jų įstatymai būtų draudę atėjusiam Mesijui atsiskleisti ir pasiskelbti. Kadangi jis vien savo mokslu ir stebuklais norėjo įrodyti, kad yra tas Mesijas, tai ir nedarė nieko, kas prieštarautų jų įstatymams. Karalystė, į kurią jis pretendavo, turėjo būti kitame pasaulyje. Jis mokė visus žmones tuo metu paklusti tiems, kurie sėdėjo Mozės kraseje. Jis leido jiems mokėti duoklę ciesoriui ir atsisakė pats būti teisėju. Kaipgi tada jo žodžiai ar poelgiai galėjo būti maištingi ar skatinti nuversti tuometinę pilietinę valdžią? Bet Dievas, nulėmęs jo auką tam, kad priverstų savo išrinktuosius vėl jam paklusti, kaip jie buvo jam prisiekę savo anksčiau sudaryta sandora, pasinaudojo jų pykčiu ir nedėkingumu kaip priemonėmis, kuriomis jis galėtų įvykdyti šį savo sprendimą. Kristaus mokslas neprieštaravo ir imperatoriaus įstatymams. Ir nors pats Pilotas (kad patenkintų žydus) atidavė Kristų nukryžiuoti, tačiau prieš tai jis atvirai pareiškė, kad nemato jo kaltės. Ir nuteisimo pagrindu jis užrašė ne tai, ko reikalavo žydai, *kad jis skelbėsi esąs karalius*, o tiesiog, *kad jis buvo žydų karalius*, ir, nepaisydamas jų garsių

prieštaravimų, atsisakė jį pakeisti, sakydamas: *ką parašiau, parašiau!*

Trečioji jo misijos dalis – būti išrinktųjų Karaliumi savo Tėvo valdžioje. Dėl trečiosios jo misijos dalies, būtent būti *Karaliumi*, aš jau parodžiau, kad jo karalystė turės ateiti tik po prisikėlimo. Bet tada jis bus karalius ne tik kaip Dievas, šia prasme jis jau yra ir visada bus visos žemės Karalius savo visagalybės dėka, bet ir specialiai savo paties išrinktųjų karalius tos sutarties, kurią jie sudarė su juo per savo krikštą, galia. Todėl mūsų Išganytojas sako, kad jo apaštalai sėdės dvylikoje sostų, teisdami dvylika Izraelio giminių, *kai Žmogaus Sūnus sėdės savo šlovės soste (Mt 19,28);* tuo jis nurodė, kad tada jis karaliaus būdamas žmogiškos prigimties: *Juk Žmogaus Sūnus ateis savo Tėvo šlovėje su savo angelais, ir tuomet jis atlygins kiekvienam pagal jo darbus (Mt 16,27).* Tą patį galime skaityti ir Evangelijoje pagal Morkų *(13,26 ir 14,26)* ir dar aiškiau Evangelijoje pagal Luką *(22,29–30)*: *todėl aš jums skiriu valdyti karalystę, kaip ir man yra ją skyręs Tėvas. Mano karalystėje jūs valgysite ir gersite už mano stalo ir sėdėsite sostuose, teisdami dvylika Izraelio giminių.* Akivaizdu, kad Kristaus karalystė, jam skirta jo Tėvo, neateis anksčiau nei Žmogaus Sūnus ateis šlovėje ir padarys savo apaštalus dvylikos Izraelio giminių teisėjais. Tačiau kas nors gali paklausti: žinant, kad Dangaus karalystėje nebus vedybų, tai ar žmonės tada valgys ir gers, koks valgymas čia turimas omeny? Tai paaiškina mūsų Išganytojas, sakydamas: *Plušėkite ne dėl žūvančio maisto, bet dėl išliekančio amžinajam gyvenimui! Jo duos jums Žmogaus Sūnus (Jn 6,27).* Vadinasi, valgymas prie Kristaus stalo suprantamas, kaip valgymas nuo gyvybės medžio, t. y. džiaugimasis nemirtingumu Žmogaus Sūnaus karalystėje. Iš šių ir daugelio kitų vietų akivaizdu, kad mūsų Išganytojo karalystė bus jo įgyvendinta jam esant žmogiškos prigimties.

Kristaus valdžia Dievo karalystėje yra pavaldi jo Tėvo valdžiai. Be to, tada jis bus Karalius tik kaip pavaldus Dievui Tėvui ar kaip jo vietininkas, kaip buvo Mozė dykumoje; ir kaip vyriausieji kunigai iki Sauliaus valdymo; ir kaip po jo buvę karaliai. Kadangi viena iš pranašysčių apie Kristų buvo tokia, kad jis savo misija bus panašus į Mozę: *Išugdysiu jiems pranašą,* – sako Viešpats, – *kaip tave iš jų giminių ir įdėsiu savo žodžius į pranašo lūpas (Įst 18,18).* Ir šis panašumas į Mozę taip pat matomas iš paties mūsų Išganytojo veiksmų, kai jis gyveno žemėje, nes kaip Mozė išrinko dvylika giminių vadų, kad jie vadovautų jo valdžioje, taip ir mūsų Išganytojas pasirinko dvylika apaštalų, kurie sėdės dvylikoje sostų ir teis dvylika Izraelio giminių. Ir kaip Mozė įgaliojo septynias dešimtis seniūnų, kad šie priimtų Dievo dvasią ir pranašautų tautai, t. y. (kaip jau sakiau anksčiau) kalbėtų jai Dievo vardu, taip ir mūsų Išganytojas paskyrė septyniasdešimt mokinių, kad šie skelbtų visoms tautoms jo karalystę ir išganymą. Ir panašiai kaip Mozei buvo pasiskųsta dėl tų septyniasdešimt, kurie pranašavo Izraelio stovykloje, ir jis juos išteisino, nes jie tai darė, būdami jam pavaldūs, taip ir mūsų Išganytojas, kai šv. Jonas jam pasiskundė vienu žmogumi, kuris jo vardu išvaręs velnius, šį žmogų išteisino, sakydamas: *„Nedrauskite! Kas ne prieš jus, tas už jus!" (Lk 9,50).*

Be to, mūsų Išganytojas panašus į Mozę sakramentų *įsteigimu,* tiek *įleidimo* į Dievo karalystę, tiek ir *priminimo* apie jo išrinktųjų išlaisvinimą iš jų vargingos padėties. Kaip Izraelio vaikų sakramentas apie jų priėmimą į Dievo karalystę iki Mozės buvo *apipjaustymo* apeiga, kurios buvo atsisakyta dykumoje, bet kuri vėl buvo atgaivinta, vos tik žydai įžengė į Pažadėtąją žemę, taip pat ir žydai iki mūsų Išganytojo atėjimo turėjo *krikšto* apeigą, t. y. apiplovimą vandeniu visų tų, kurie, būdami pagonys, pri-

imdavo Izraelio Dievą. Šią apeigą šv. Jonas Krikštytojas atlikdavo priimdamas visus tuos, kurie pripažino Kristų, kurį jis skelbė jau atėjusį į pasaulį, o mūsų Išganytojas nustatė krikštą kaip sakramentą, kurį turėjo priimti visi, jį įtikėję. Dėl kokios priežasties krikšto apeiga atsirado pirmą kartą, Šventajame Rašte tiesiogiai nepasakyta; tačiau pagrįstai galima manyti, kad tai buvo Mozės įstatymo dėl raupsuotųjų mėgdžiojimas; pagal tą įstatymą raupsuotasis turėjo būti laikomas už Izraelio stovyklos ribų tam tikrą laiką; praėjus tam laikui ir kunigui nusprendus, kad jis yra švarus, jis galėjo būti įleistas į stovyklą po iškilmingo apiplovimo. Todėl ši apeiga gali būti apiplovimo krikštijant pavyzdys, – taip žmonės, tikėjimu išgydyti nuo nuodėmės raupsų, yra priimami į bažnyčią po iškilmingo krikšto apeigų. Yra dar kita prielaida, grindžiama pagonių apeigomis, atliekamomis vienu retai pasitaikančiu atveju, būtent, kai žmogus, kuris buvo laikomas mirusiu, atsitiktinai pasveikdavo, kiti žmonės bijodavo su juo bendrauti, panašiai kaip jie būtų baiminęsi bendrauti su vaiduokliu, kol tariamas numirėlis vėl nebūtų priimtas į žmonių bendruomenę atlikus apiplovimo apeigas; šitaip vos gimę vaikai būdavo apiplaunami, kad neliktų gimdymo nešvarumų, ir tai buvo tarsi gimimas iš naujo. Visai tikėtina, kad ši apeiga, kuri graikams buvo žinoma tuo metu, kai Judėją valdė Aleksandras ir jo perėmėjai graikai, galėjo įsiskverbti ir į žydų religiją. Kadangi sunku patikėti, jog mūsų Išganytojas būtų palaikęs pagonišką apeigą, tai galima spėti, kad ji kilo iš teisinės sirgusiųjų raupsais apiplovimo procedūros. O dėl kito sakramento – *Velykų avinėlio* valgymo, – tai jį aiškiai mėgdžioja *Paskutinės vakarienės* sakramentas, kai duonos laužymas ir vyno pylimas primena mūsų išlaisvinimą iš nuodėmės nelaimės per Kristaus kančią, lygiai kaip Velykų avinėlio valgymas priminė žydų išlaisvinimą iš Egipto nelaisvės.

Kadangi Mozės valdžia buvo tik pavaldi, o jis – tik Dievo įgaliotinis, tai iš to išplaukia, kad Kristus, kurio, kaip žmogaus, valdžia buvo panaši į Mozės, buvo tik pavaldus savo Tėvui. Tai dar aiškiau matyti iš to, kaip jis moko mus melstis: *Tėve mūsų, teateinie tavo karalystė*, ir *nes tavo yra karalystė, valdžia ir šlovė*, ir tuo, kad yra pasakyta: *Jis ateis savo Tėvo šlovėje*, ir tuo, ką sako šv. Paulius: *paskui bus galas, kai jis perduos karalystę Dievui Tėvui (1 Kor 15,24)*, ir daugelyje kitų kuo aiškiausių vietų.

Tas pats Dievas yra asmuo, atstovaujamas Mozės ir Kristaus. Todėl mūsų Išganytojas tiek mokydamas, tiek ir valdydamas, atstovauja (kaip tai darė ir Mozė) Dievo asmeniui; ir tik nuo to laiko, bet ne prieš tai, Dievas yra vadinamas Tėvu, ir būdamas ta pati substancija, yra vienas asmuo, kai jam atstovauja Mozė, ir kitas asmuo, kai jam atstovauja jo Sūnus Kristus, nes asmuo yra susijęs su *atstovu*, vadinasi, esant atstovų daugybei, yra asmenų daugybė, nors ir vienos substancijos.

Keturiasdešimt antras skyrius

APIE BAŽNYTINĘ VALDŽIĄ

Kad suprastume, kas yra BAŽNYTINĖ VALDŽIA ir kam ji priklauso, turime skirti laiką nuo mūsų Išganytojo dangun žengimo į dvi dalis: vieną – iki karalių ir žmonių, kuriems suteikta aukščiausioji pilietinė valdžia, atsivertimo, kitą – po jų atsivertimo. Mat praėjo daug laiko po įžengimo į dangų, kol karaliai ar pilietiniai suverenai priėmė krikščionių religiją ir leido ją viešai skelbti.

Apie apaštalams atsiųstą Šventąją Dvasią. Kalbant apie laikotarpį tarp jų, akivaizdu, kad *bažnytinė valdžia* tada priklausė apaštalams, o po jų tiems, kurie buvo jų paskirti skelbti Evangeliją ir atversti žmones į krikščionybę bei parodyti tiems, kurie buvo atversti, išganymo kelią; po

jų valdžia vėl buvo perduota kitiems, šių paskirtiems, ir tai buvo padaryta rankų uždėjimu ant paskirtųjų – tai reiškė Šventosios Dvasios, arba Dievo dvasios, suteikimą tiems, kuriuos jie paskyrė Dievo tarnais, pašauktais artinti Dievo karalystę. Taigi rankų uždėjimas buvo tik antspaudas, įgaliojantis juos atlikti duotąjį pavedimą skelbti Kristų ir aiškinti jo mokslą; o Šventosios Dvasios suteikimas rankų uždėjimu tebuvo pakartojimas to, ką darė Mozė. Mat Mozė atliko tą pačią ceremoniją savo tarnui Jozuei, kaip rašoma Pakartoto Įstatymo knygoje: *Nuno gi sūnus Jozuė buvo kupinas išminties dvasios, nes Mozė buvo uždėjęs ant jo savo rankas (34,9).* Todėl mūsų Išganytojas tarp savo prisikėlimo iš numirusių ir žengimo į dangų davė savo dvasią apaštalams, pirmiausia, *kvėpė į juos* ir tarė: *Imkite Šventąją Dvasią (Jn 20,22).* O po to, kai įžengė į dangų, pasiuntė jiems *smarkų vėją* ir *ugnies liežuvius (Apd 2,2–3)*, kurie pasidaliję nusileido ant kiekvieno, o ne uždėdamas rankas, kaip ir Dievas neuždėjo savo rankų ant Mozės; vėliau jo apaštalai perduodavo tą pačią Dvasią uždėdami rankas, kaip Mozė padarė Jozuei. Taigi akivaizdu, kieno rankose nuolat buvo bažnyčios valdžia pirmaisiais krikščionybės laikais, kol dar nebuvo jokios krikščioniškos valstybės; būtent rankose tų, kurie ją gavo iš apaštalų paeiliui uždedant rankas.

Apie Trejybę. Mes čia turime Dievo asmenį, dabar jau pristatytą trečią kartą. Panašiai kaip Mozė ir vyriausieji kunigai buvo Dievo atstovai Senajame Testamente, o pats mūsų Išganytojas – kaip žmogus savo buvimo žemėje metu, taip Dievui atstovavo Šventoji Dvasia, t. y. apaštalai ir jų perėmėjai, kurie, gavę Šventąją Dvasią, skelbė Kristaus mokslą. Tačiau asmuo (kaip parodžiau anksčiau 16-ame skyriuje) yra tas, kuris atstovaujamas, ir tiek kartų, kiek jis yra atstovaujamas, todėl galima visai pagrįstai sakyti, kad Dievas, kuris buvo atstovaujamas (t. y. įasmenintas)

triskart, yra trijuose asmenyse, nors Biblijoje jam nepriskiriamas nei žodis *asmuo*, nei *Trejybė*. Tiesa, šv. Jonas sako: *Mat yra trys liudytojai danguje: Tėvas, Žodis ir Šventoji Dvasia, ir šie trys yra viena (1 Jn 5,7).* Ir tai visiškai suderinama su trimis asmenimis tikrąja žodžio *asmuo* reikšme: t. y. tas, kuriam atstovauja kitas. Taigi Dievas Tėvas, kuriam atstovauja Mozė, yra vienas asmuo, o atstovaujamas Sūnaus, jau yra kitas asmuo, ir atstovaujamas apaštalų ir Bažnyčios tėvų, mokiusių, remiantis iš apaštalų gautais įgaliojimais, yra trečias asmuo, – ir vis dėlto kiekvienas asmuo čia yra to paties Dievo asmuo. Tačiau kas nors gali paklausti: ką šie trys liudijo? Todėl šv. Jonas mums ir sako, kad jie liudija, jog *Dievas mums suteikė amžinąjį gyvenimą, ir tas gyvenimas yra jo Sūnuje (1 Jn 5,11).* Vėlgi, jei kas nors paklaustų, kuo pasireiškia tas liudijimas, būtų lengva atsakyti, nes Dievas tai paliudijo stebuklais, kuriuos jis padarė pirmiausia per Mozę, vėliau per savo paties Sūnų ir galiausiai per jo apaštalus, pripildytus Šventosios Dvasios, kurie visi savo laiku atstovavo Dievo asmeniui ir arba pranašavo, arba skelbė Jėzų Kristų. O kalbant apie apaštalus, tai dvylikos pirmųjų ir didžiųjų apaštalų apaštalavimas ir buvo liudyti jo prisikėlimą, kaip aiškiai matyti iš šv. Petro žodžių, kai reikėjo rinkti naują apaštalą vietoj Judo Iskarijoto: *„Taigi vienam iš vyrų, kurie drauge su mumis vaikščiojo visą laiką, kol Viešpats Jėzus buvo tarp mūsų, pradedant Jono krikštu ir baigiant Jėzaus iš mūsų paėmimu, reikia kartu su mumis tapti jo prisikėlimo liudytoju" (Apd 1,21–22);* šie žodžiai aiškina *liudijimą*, apie kurį kalbėjo šv. Jonas. Minėtame Jono laiške kalbama apie kitą Trejybės liudijimą žemėje, nes jis sako: *Mat yra trys liudytojai: Dvasia, vanduo ir kraujas, ir šie trys sutaria (1 Jn 5,8);* t. y. Dievo dvasios malonė ir du sakramentai, krikštas ir Paskutinė vakarienė, kurie visi sutartinai liudija viena, kad tikintieji tvirtai patikėtų amžinuoju gyvenimu; apie

šį liudijimą jis sako: *Kas tiki Dievo Sūnų, tas turi savyje tą liudijimą (1 Jn 5,10)*. Žemėje šios Trejybės vienovė nėra daikto vienovė, nes dvasia, vanduo ir kraujas nėra tos pačios substancijos, nors jie ir liudija tą patį. Bet dangaus Trejybės asmenys yra vieno Dievo asmenys, nors ir atstovaujamo trimis skirtingais laikotarpiais ir trimis skirtingomis progomis. Apibendrinant galima pasakyti, jog Trejybės doktrina tiek, kiek ji gali būti tiesiogiai paremta Šventuoju Raštu, iš esmės yra tokia: Dievas, kuris visada yra vienas ir tas pats, buvo asmuo, kuriam atstovavo Mozė, asmuo, atstovaujamas jo įsikūnijusio Sūnaus, ir asmuo, kuriam atstovavo apaštalai. Apaštalų atstovaujamas Dievas yra Šventoji Dvasia, kuria jie kalbėjo; atstovaujamas savo Sūnaus, kuris buvo Dievas ir žmogus, Dievas yra Sūnus; atstovaujamas Mozės ir vyriausiųjų kunigų – Dievas yra Tėvas, t. y. mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus Tėvas. Todėl galima suprasti, kodėl vardai *Tėvas*, *Sūnus* ir *Šventoji Dvasia* niekada nevartojami Senajame Testamente Dievybei pažymėti, nes jie yra asmenys, t. y. jie gavo savo vardus nuo atstovavimo, o to negalėjo būti tol, kol skirtingi žmonės neatstovavo Dievo asmeniui valdydami ar vadovaudami, jam viešpataujant.

Taigi matome, kad mūsų Išganytojas bažnytinę valdžią patikėjo apaštalams ir kad jie galėtų geriau panaudoti šią valdžią gavo Šventąją Dvasią, kuri Naujajame Testamente kartais vadinama *paracletus*, o tai reiškia *pagalbininkas* arba tas, kuris yra pašauktas pagelbėti, nors dažniausiai verčiamas žodžiu *guodėjas*. Dabar apsvarstykime, kas yra pati valdžia ir ką ji valdo.

Bažnytinė valdžia yra tik valdžia mokyti. Kardinolas Bellarmine'as[17] savo veikale nagrinėjo labai daug klausimų, susijusių su Romos popiežiaus bažnytine valdžia, ir pradėjo nuo šito: ar valdžia turėtų būti monarchinė, aristokratinė ar demokratinė. Visos šios valdžios formos yra

suverenios ir prievartinės. Jei dabar paaiškėtų, kad mūsų Išganytojas nepaliko apaštalams jokios prievartinės valdžios, išskyrus vien valdžią skelbti Kristaus karalystę ir įtikinėti žmones, kad jie patys jai paklustų, ir taisyklėmis bei gerais patarimais mokyti tuos, kurie pakluso, ką jie privalo daryti, kad būtų priimti į Dievo karalystę, kai ji ateis, ir kad apaštalai ir kiti Evangelijos tarnai yra mūsų mokytojai, o ne mūsų įsakinėtojai, ir jų taisyklės nėra įstatymai, o išganingi patarimai, tada visas šis ginčas pasirodytų esą tuščias.

To įrodymas yra paties Kristaus valdžia. Aš jau nurodžiau (ankstesniame skyriuje), kad Kristaus karalystė yra ne iš šio pasaulio, todėl jo tarnai (nebent jie yra karaliai) negali jo vardu reikalauti paklusnumo, nes jeigu net pats aukščiausiasis Karalius šiame pasaulyje neturi karališkos valdžios, tai kokiu pagrindu gali reikalauti paklusnumo jo tarnautojai? *Kaip mane siuntė Tėvas,* – kalba mūsų Išganytojas, – *taip ir aš jus siunčiu (Jn 20,21).* Tačiau mūsų Išganytojas buvo pasiųstas, kad įtikintų žydus sugrįžti ir pakviestų pagonis priimti jo Tėvo karalystę, o ne tam, kad viešpatautų savo šlovėje, ir ne kaip savo Tėvo vietininkas, iki Paskutinio teismo dienos.

To įrodymas – dvasinio atgimimo vardas. Laikas tarp įžengimo į dangų ir visuotinio prisikėlimo yra vadinamas ne karaliavimu, o atgimimu, t. y. žmonių rengimu antrajam ir šlovingajam Kristaus atėjimui Paskutinio teismo dieną, kaip matyti iš mūsų Išganytojo žodžių: *pasaulio atgimime, kai Žmogaus Sūnus sėdės savo šlovės soste, jūs, mano sekėjai, irgi sėdėsite dvylikoje sostų (Mt 19,28),* ir iš šv. Pauliaus: *ir apsiavę kojas ryžtu skleisti taikos Evangeliją (Ef 6,15).*

Palyginimas su žvejojimu, raugu, sėkla. Mūsų Išganytojas apaštalų darbą lygina su žvejojimu, t. y. padaryti žmones paklusnius ne prievarta, o įtikinėjimu; todėl jis

nesako apaštalams, kad padarys juos nimrodais[18] – *žmonių medžiotojais*, o sako, kad padarys *žmonių žvejais*. Jis palygina jų darbą su duonos raugu, su sėklos sėjimu ir su garstyčios grūdo dauginimusi; visa tai atmeta bet kokią prievartą; vadinasi, tuo metu negalėjo būti jokio tikro viešpatavimo. Kristaus tarnų darbas yra evangelizacija, t. y. Kristaus skelbimas ir rengimas antrajam jo atėjimui, kaip Jono Krikštytojo evangelizacija buvo parengimas jo pirmajam atėjimui.

To įrodymas – pati tikėjimo prigimtis. Be to, Kristaus tarnų užduotis šiame pasaulyje yra padaryti, kad žmonės tikėtų ir tikėtų būtent Kristumi. Bet tikėjimas nėra susijęs su prievarta, įsakymais ir priklauso ne nuo jų proto padiktuotų ar iš ko nors, kuo žmonės jau tiki, išvestų argumentų tikrumo ar tikėtinumo. Todėl Kristaus tarnai šiame pasaulyje, remdamiesi savo titulu, neturi jokios valdžios bausti ką nors už tai, kad jis netiki ar prieštarauja jų žodžiams; aš sakau, jie neturi jokios valdžios, remdamiesi šiuo Kristaus tarnų titulu, tokius žmones nubausti; tačiau jeigu jie turi aukščiausiąją pilietinę valdžią remdamiesi politiniu įsteigimu, tada jie iš tikrųjų gali teisėtai nubausti žmones už visokį prieštaravimą jų įstatymams. Ir šv. Paulius apie save ir kitus, kurie tada skelbė Evangeliją, išraiškingai sako: *mes juk nesame jūsų tikėjimo viešpačiai, bet tik jūsų džiaugsmo talkininkai (2 Kor 1,24).*

To įrodymas – valdžia, kurią Kristus paliko pilietiniams valdovams. Kitas įrodymas, jog Kristaus tarnai šiame pasaulyje neturi teisės įsakinėti, gali būti grindžiamas tuo, kad Kristus teisėtą valdžią paliko visiems valdovams, tiek krikščionims, tiek netikintiems. Šv. Paulius sako: *Jūs, vaikai, visuose dalykuose klausykite savo tėvų, nes taip patinka Viešpačiui (Kol 3,20).* Ir: *Jūs, vergai, visuose reikaluose klausykite savo žemiškųjų šeimininkų ne dėl akių, kad įtiktumėte žmonėms, bet neklastinga širdimi, bijodami Viešpaties (Kol 3,22).*

Šitai pasakyta tiems, kurių šeimininkai nebuvo tikintys, ir vis dėlto liepiama jų klausyti *visuose dalykuose*. Dėl paklusnumo valdovams įtikinėdamas, kad kiekvienas žmogus privalo paklusti aukščiausiajai valdžiai, apaštalas Paulius sako: Visos valdžios, *kurios yra,tos, Dievo nustatytos... Todėl reikia jos klausyti ne tik dėl grasos, bet ir dėl sąžinės* (*Rom 13*, pirmos šešios eilutės). Ir šv. Petras: *Būkite klusnūs kiekvienai žmonių valdžiai dėl Viešpaties: tiek karaliui, kaip vyriausiajam, tiek valdytojams, kaip jo pasiųstiems bausti piktadarių, išaukštinti gerųjų. Mat tokia yra Dievo valia (1 Pt 2,13–15)*. Ir vėl šv. Paulius: *Primink jiems, kad lenktųsi ir būtų klusnūs valdovams bei vyresnybei (Tit 3,1)*. Šie valdovai ir valdžios, apie kuriuos kalba šv. Petras ir šv. Paulius, visi buvo netikintieji; todėl dar labiau mes privalome paklusti tiems krikščionims, kuriuos Dievas nustatė turėti mums aukščiausiąją valdžią. Kaipgi tada mes galime privalėti paklusti kokiam nors Kristaus tarnui, jeigu jis mums įsakytų daryti ką nors priešinga karaliaus ar kito suvereno valstybės atstovo įsakymui, jei mes esame valstybės nariai ir iš suvereno tikimės apsaugos ir apgynimo? Todėl aišku, kad Kristus nepaliko savo tarnams šiame pasaulyje jokios valdžios įsakinėti kitiems žmonėms, jei jiems taip pat nėra suteikta ir pilietinė valdžia.

Ką gali padaryti krikščionys, kad išvengtų persekiojimo. Tačiau kaip tada, gali kas nors paprieštarauti, jeigu koks nors karalius arba senatas ar kitas suverenus asmuo uždraus mums tikėti Kristumi? Į tai aš atsakau, kad toks draudimas nieko nepasieks, nes tikėjimas ir netikėjimas niekada neklauso žmonių įsakymų. Tikėjimas yra Dievo dovana, kurios žmogus negali nei duoti, nei atimti žadėdamas apdovanoti ar grasindamas kankinimais. Ir jeigu toliau paklaustų: o kaip tada, jei mums mūsų teisėtas valdovas įsakys viešai pasakyti, kad netikime, ar mes turime

paklusti tokiam įsakymui? Išpažinimas kalba yra tik išorinis dalykas ir nėra svarbesnis už kurį nors kitą gestą, kuriuo mes išreiškiame savo paklusnumą, ir jo atžvilgiu krikščionis, tvirtai savo širdyje tikintis Kristumi, turi tą pačią laisvę, kurią pranašas Eliziejus suteikė sirui Naamanui[19]. Naamanas savo širdyje atsivertė į Izraelio Dievą. Ir jis sako: *tavo tarnas niekada daugiau nebedarys deginamosios aukos ir nebeatnašaus aukos jokiam kitam dievui, išskyrus Viešpatį. Bet Viešpats teatleidžia tavo tarnui šiuo atveju: kai mano valdovas įeina, remdamasis ant mano rankos, į Rimono šventyklą ten jo pagarbinti žemai nusilenkdamas, tada ir aš Rimono šventykloje turiu žemai nusilenkti (2 Kar 5,17–18).* Pranašas su tuo sutiko ir liepė jam *eiti ramybėje*. Čia Naamanas tikėjo savo širdyje, tačiau, nusilenkdamas Rimono stabui, jis faktiškai neigė tikrąjį Dievą lygiai taip, kaip jis tai būtų padaręs savo lūpomis. Bet ką tada mes atsakysime mūsų Išganytojui, kuris sako: *O kas išsigins manęs žmonių akivaizdoje, to ir aš išsiginsiu savo dangiškojo Tėvo akivaizdoje? (Mt 10,33).* Į tai galime atsakyti, kad visa, ką pavaldinys – o toks ir buvo Naamanas – yra priverstas daryti iš paklusnumo savo suverenui ir daro ne iš savo paties dvasios paskatų, o prisitaikydamas prie savo šalies įstatymų, tai tas veiksmas yra ne jo, o jo suvereno; ir ne jis tokiu atveju išsigina Kristaus žmonių akivaizdoje, o jo valdytojas ir jo šalies įstatymas. Jeigu kas nors apkaltins šią teoriją kaip prieštaraujančią tikrai ir neapsimestai krikščionybei, aš jo paklausiu: jeigu kurioje nors krikščionių valstybėje būtų pavaldinys, kuris savo širdy išpažintų Mahometo religiją, ir jeigu jo suverenas jam įsakytų dalyvauti krikščionių bažnyčios pamaldose ir dar grasindamas mirties bausme, tai ar jis mano, kad musulmonas savo sąžinės yra verčiamas tokiu atveju veikiau pasirinkti mirtį, negu paklusti šiam savo teisėto valdovo įsakymui? Jeigu pasakys, kad jis privalo veikiau pasirinkti mirtį, ta-

da jis sutinka, jog visi žmonės gali nepaklusti savo valdovams, kad išlaikytų savąją religiją, teisingą ar klaidingą. Jeigu pasakys, kad jis turėtų būti paklusnus, tada jis leidžia pačiam sau tai, ką jis neigia kitam, priešingai mūsų Išganytojo žodžiams: *Kaip norite, kad jums darytų žmonės, taip ir jūs darykite jiems (Lk 6,31),* ir priešingai prigimtiniam įstatymui, kuris yra neabejotinai amžinas Dievo įstatymas: *nedaryk kitam to, ko nenorėtum, kad kiti tau darytų.*

Apie kankinius. Bet ar tada mes apie visus tuos kankinius, apie kuriuos skaitome bažnyčios istorijoje, sakysime, kad jie be reikalo paaukojo savo gyvybę? Norėdami atsakyti į šį klausimą, turime iš tų asmenų, kurie dėl šios priežasties buvo nubausti mirtimi, išskirti pašauktuosius atvirai skelbti ir išpažinti Kristaus karalystę ir neturėjusius tokio pašaukimo ir iš jų nebuvo reikalauta nieko daugiau, o tik vien jų pačių tikėjimo. Pirmieji, jeigu jie buvo nubausti mirtimi už tai, jog liudijo, kad Jėzus Kristus prisikėlė iš numirusių, buvo tikrieji kankiniai, nes *kankinys* (martyr)[20] yra (teisingai apibrėžiant šį žodį) Jėzaus Mesijo prisikėlimo liudytojas; tokiais liudytojais gali būti tik tie, kurie bendravo su juo žemėje ir matė jį prisikėlusį, nes liudytojas turi būti matęs tai, ką jis liudija, kitaip jo liudijimas nėra teisingas. Ir kad iš tikrųjų Kristaus kankiniais gali būti pavadinti tik tie, aiškiai matyti iš šių šv. Petro žodžių: *Taigi vienam iš vyrų, kurie drauge su mumis vaikščiojo visą laiką, kol Viešpats Jėzus buvo tarp mūsų, pradedant Jono krikštu ir baigiant Jėzaus iš mūsų paėmimu, reikia kartu su mumis tapti jo prisikėlimo liudytoju (Apd 1,21–22).* Čia galime pastebėti, kad tas, kuris bus Kristaus prisikėlimo teisingumo, t. y. pagrindinės krikščionių religijos dogmos, kad *Jėzus buvo Kristus,* liudytoju, turi būti vienas iš jo mokinių, kurie bendravo su Kristumi ir jį matė prieš mirtį ir po jo prisikėlimo, – vadinasi, juo turi būti vienas iš

jo pirmųjų mokinių; tuo tarpu tie, kurie nebuvo tokie, gali liudyti vien tai, ką jiems pasakojo jų pirmtakai, vadinasi, jie yra vien kitų žmonių liudijimo liudytojais, todėl yra vien antriniai kankiniai arba Kristaus liudytojų kankiniai.

Tas, kuris palaikydamas kokį nors mokslą, kurį jis pats sukūrė remdamasis mūsų Išganytojo gyvenimo istorija arba jo Apaštalų darbais ir Laiškais, arba kuriuo jis tiki, pasikliaudamas kokio nors privataus asmens autoritetu, priešinsis ar prieštaraus pilietinės valstybės įstatymams ir valdžiai, labai toli iki to, kad būtų Kristaus kankiniu arba jo kankintojų kankiniu. Yra tik vienas teiginys, už kurį mirtis nusipelno tokio garbingo kankinio vardo, ir šis teiginys yra: *Jėzus yra Kristus*, t. y. tas, kuris atpirko mus ir ateis vėl, kad suteiktų mums išganymą ir amžinąjį gyvenimą savo šlovingoje karalystėje. Mirti už kiekvieną dogmą, kuri tarnauja dvasininkijos ambicijoms ar naudai, nėra reikalo; ir ne liudytojo mirtis, o pats liudijimas daro kankiniu, nes šis žodis reiškia vien žmogų, kuris liudija, nesvarbu, ar jis už savo liudijimą baudžiamas mirtimi ar ne.

Taip pat ir tas, kuris nėra pasiųstas skelbti šio pagrindinio teiginio, o pats imasi to savo paties iniciatyva, nors ir būtų liudytojas, vadinasi, ir kankinys arba pirminis paties Kristaus, arba antrinis jo apaštalų, mokinių ar po jų buvusių šalininkas, vis dėlto neprivalo mirti už šį reikalą, nes jis nebuvo tam pašauktas ir iš jo nebuvo to reikalauta; ir jis neturi skųstis, jei praras dovaną, kurios tikisi iš tų, kurie niekada nepatikėjo jam šio darbo. Todėl negali būti pirmaeilis ar antraeilis kankinys tas, kuris nebuvo įgaliotas skelbti ateisiant įsikūnijusį Kristų, t. y. kankiniai gali būti tik tie, kurie yra pasiųsti, kad atverstų netikinčiuosius, nes joks žmogus nėra liudytojas tam, kuris jau tiki, ir todėl jam nebereikia jokio liudytojo, o liudytojas yra tik tiems, kurie neigia arba abejoja, arba to negirdėjo. Kristus

pasiuntė savo apaštalus ir savo septyniasdešimt mokinių įgaliodamas juos skelbti bei mokyti, bet jis nepasiuntė visų tikinčiųjų. Ir jis pasiuntė juos pas netikinčiuosius: *Štai aš siunčiu jus,* – sako jis, – *kaip avis tarp vilkų (Mt 10,16),* o ne kaip avis pas kitas avis.

Argumentas, remiantis jų pavedimo užduotimis. Pagaliau jų pavedimo punktuose, kaip jie aiškiai išdėstyti Evangelijoje, visai nekalbama apie jokią tikinčiųjų bendruomenei suteiktą valdžią.

Skelbti. Pirmiausia mes skaitome, kad dvylika apaštalų buvo pasiųsti pas *pražuvusias Izraelio namų avis* ir jiems nurodyta skelbti, *jog prisiartino Dangaus karalystė (Mt 10,6,7).* Tačiau skelbimas savo pirmine reikšme yra tas veiksmas, kurį viešai atlieka šauklys, heroldas ar koks nors kitas pareigūnas, paskelbdamas karalių. Tačiau šauklys neturi teisės kam nors įsakyti. Ir septyniasdešimt mokinių yra išsiunčiami kaip *pjūties darbininkai,* o ne kaip *pjūties šeimininkai (Lk 10,2),* ir jiems įsakoma skelbti: *Jums prisiartino Dievo karalystė! (10,9),* ir karalystė čia yra suprantama ne kaip Malonės karalystė, o kaip Šlovės karalystė, nes jiems įsakyta skelbti tiems miestams, kurie jų nepriims, kaip grasinimą, kad *Sodomai bus lengviau negu anam miestui (Lk 10,12).* Ir mūsų Išganytojas sako savo mokiniams, kurie stengėsi gauti pirmesnę vietą, kad jų pareiga yra tarnauti, nes *Žmogaus Sūnus irgi atėjo, ne kad jam tarnautų, bet pats tarnauti (Mt 20,28).* Todėl skelbėjai turi ne įsakančiąją, o tarnaujančiąją valdžią. *Nesivadinkite mokytojais,* – sako mūsų Išganytojas, – *nes jūsų vienintelis Mokytojas yra Kristus (Mt 23,10).*

Ir mokyti. Kita jų pavedimo užduotis yra *mokyti visų tautų žmones,* kaip sakoma *Mt 28,19* arba Evangelijoje pagal Morkų: *Eikite į visą pasaulį ir skelbkite Evangeliją visai Kūrinijai (16,15).* Todėl mokymas ir skelbimas yra tas pats,

nes tie, kurie skelbia karaliaus atėjimą, turi kartu paaiškinti, kokia teise jis ateina, jeigu nori, kad žmonės jam paklustų. Taip šv. Paulius darė Tesalonikos žydams, kai *tris šabus aiškino jiems Raštus. Jis dėstė ir įrodinėjo, kad Mesijas turėjo kentėti ir prisikelti iš numirusių ir kad: „Mesijas – tai Jėzus" (Apd 17,2–3).* Tačiau mokyti, remiantis Senuoju Testamentu, kad Jėzus buvo Kristus (t. y. Karalius) ir prisikėlė iš numirusių, tai ne tas pat, kas sakyti, jog žmonės, tuo patikėję, privalo paklusti tiems, kurie taip sako, priešingai jų suvereno įstatymams ir įsakymams; atvirkščiai, jie elgsis išmintingai, laukdami ateisiančio Kristaus kantriai ir tikėdami, bet paklusdami savo dabartiniams valdovams.

Krikštyti. Dar viena jų pavedimo užduotis yra *krikštyti Tėvo ir Sūnaus ir Šventosios Dvasios vardu.* Kas yra krikštas? Panardinimas į vandenį. Bet ką reiškia panardinti žmogų į vandenį dėl kieno nors? Šių krikšto žodžių reikšmė yra ši. Tas, kuris krikštijamas, yra panardinamas ar apiplaunamas, ir tai yra ženklas, kad jis tapo nauju žmogumi ir ištikimu pavaldiniu to Dievo, kurio asmeniui senaisiais laikais, kai jis valdė žydus, atstovavo Mozė ir vyriausieji kunigai, ir pavaldiniu Jėzaus Kristaus, jo Sūnaus, Dievo ir Žmogaus, kuris mus atpirko ir po prisikėlimo savo žmogiška prigimtimi atstovaus savo Tėvo asmeniui jo Amžinojoje karalystėje, ir kaip ženklas to, jog pripažįsta apaštalų, kurie padedami Tėvo ir Sūnaus dvasios buvo palikti kaip vedliai, mokslą, kad atvestų mus į tą karalystę ir būtų vienintelis ir tikras kelias į ją, nes tai mums krikštu pažadėta o, žemiškųjų suverenų valdžia turi išlikti iki Paskutinio teismo dienos; tai aiškiai patvirtina šv. Paulius sakydamas: *Kaip Adome visi miršta, taip Kristuje visi bus atgaivinti, tačiau kiekvienas pagal savo eilę: pirma Kristus, po jo – priklausantys Kristui jo atėjimo metu. Paskui bus galas, kai jis perduos karalystę Dievui Tėvui, sunai-*

kinęs visas valdžias, galybes ir pajėgas (1 Kor 15,22–24), todėl akivaizdu, kad mes krikštu neįsteigiame sau kitos valdžios, kuri turėtų valdyti mūsų išorinius veiksmus šiame gyvenime, o tik prižadame vadovautis apaštalų mokslu kelyje į amžinąjį gyvenimą.

Ir atleisti, ir sulaikyti nuodėmes. *Nuodėmių atleidimo ir sulaikymo* galia, dar vadinama *išrišimo* ir *surišimo* galia, o kartais – *dangaus karalystės raktais*, yra galios krikštyti ar atsisakyti krikštyti padarinys, nes krikštas yra sakramentas, rodantis ištikimybę tų, kurie turi būti priimti į Dievo karalystę, t. y. į amžinąjį gyvenimą, t. y. jiems turi būti atleistos nuodėmės. Kaip amžinasis gyvenimas buvo prarastas per nuodėmę, taip jis yra atgaunamas atleidus nuodėmes; todėl šv. Petras, kai tų, kuriuos jo pamokslas Sekminių dieną atvertė, buvo paklaustas, ką jie turi daryti, patarė jiems atgailauti ir pasikrikštyti *vardan Jėzaus Kristaus, kad būtų atleistos nuodėmės (Apd 2,38)*. Kadangi pakrikštyti – tai paskelbti, kad žmonės yra priimti į Dievo karalystę, o atsakyti krikštą – tai paskelbti jų pašalinimą iš jos, todėl iš čia išplaukia, kad galia pašalinti juos ar išlaikyti buvo duota tiems patiems apaštalams ir jų padėjėjams bei įpėdiniams. Todėl po to, kai mūsų Išganytojas kvėpė į apaštalus, tardamas: *„Imkite Šventąją Dvasią" (Jn 20,22)*, jis kitoje eilutėje pridūrė: *„Kam atleisite nuodėmes, tiems jos bus atleistos, o kam sulaikysite, – sulaikytos.* „Šiais žodžiais nėra suteikta galia atleisti ar sulaikyti nuodėmes paprastai ir absoliučiai, kaip atleidžia ar sulaiko jas Dievas, kuris pažįsta žmogaus širdį ir jo atgailavimo ir atsivertimo tiesą, o sąlyginai – atgailaujantiesiems. Ir šis atleidimas arba išrišimas tuo atveju, kai tas, kuriam buvo atleista, tik apsimetė, kad atgailauja, be kokio nors kito atleidžiamojo akto ar nuosprendžio, nustoja galiojęs ir visai neturi jokios įtakos išganymui, o priešingai, dar labiau padidina jo nuodėmę. Todėl apaštalai ir jų įpėdiniai

privalo nuspręsti tik iš išorinių atgailos ženklų; kai tokie ženklai matomi, jie neturi teisės atsisakyti atleisti, o jeigu tokių ženklų nėra, jie neturi teisės atleisti. Tą patį galima pasakyti ir apie krikštą; kadangi atsivertusiam žydui ar pagoniui apaštalai neturi galios atsakyti krikšto, tad jie neturi teisės ir suteikti krikštą tam, kuris neatgailauja. Tačiau joks žmogus negali spręsti apie kito žmogaus atgailos nuoširdumą kitaip, negu iš išorinių jos požymių, būtent iš jo žodžių ir veiksmų, kurie gali būti veidmainiški, todėl kyla kitas klausimas: kas yra paskirtas šių požymių teisėju? Ir į šį klausimą atsako pats mūsų Išganytojas: *Jei tavo brolis tau nusikalstų, eik ir bark jį prie keturių akių. Jeigu jis paklausys, tu laimėjai savo brolį. O jei nepaklausytų, pasiimk su savimi dar vieną ar du, kad visa byla remtųsi dviejų ar trijų liudytojų parodymais. Jeigu jis ir jų nepaklausytų, pranešk Bažnyčiai. O jei nepaklus nė Bažnyčiai, tebūnie jis tau kaip pagonis ir muitininkas (Mt 18,15–17).* Akivaizdu, kad sprendimas apie atgailavimo nuoširdumą priklausė ne kuriam nors vienam žmogui, o bažnyčiai, t. y. tikinčiųjų susirinkimui arba tiems, kurie turi įgaliojimus būti jo atstovais. Tačiau neužtenka sprendimo, būtina paskelbti nuosprendį. Tai visada priklausė apaštalui ar kokiam nors bažnyčios ganytojui kaip pranešėjui, ir apie tai mūsų Išganytojas sako šitaip: *ką tik jūs surišite žemėje, bus surišta ir danguje, ir ką tik atrišite žemėje, bus atrišta ir danguje (Mt 18,18).* Ir tai atitinka šv. Pauliaus žodžius: *Bent aš, nebūdamas pas jus kūnu, tačiau būdamas dvasia, jau nuteisiau, lyg būdamas tarp jūsų, tą nusikaltimą padariusį. Susirinkę draugėn Viešpaties Jėzaus vardu su mano dvasia ir mūsų Viešpaties Jėzaus galybe, atiduokite tokį šėtonui (1 Kor 5,3–5),* t. y. reikia jį išmesti iš bažnyčios kaip žmogų, kurio nuodėmės nėra atleistos. Paulius čia pranešė nuosprendį, tačiau susirinkimas prieš tai turėjo išklausyti bylą (nes šv. Paulius jame nedalyvavo), vadinasi, nusidėjėlį pasmerkti. Tačiau tame

pačiame skyriuje teismas tokiu atveju aiškiau yra priskiriamas susirinkimui: *Bet aš jums rašiau, kad nebendrautumėte su tuo, kuris vadinasi brolis, o yra ištvirkėlis, gobšas, stabmeldys, keikūnas, girtuoklis ar plėšikas. Su tokiu nesėskite už vieno stalo! Kam man teisti svetimuosius?! Argi ir jūs ne savuosius teisiate? (1 Kor 5,11–12).* Taigi nuosprendį, kuriuo žmogus būdavo pašalinamas iš bažnyčios, pranešdavo apaštalas ar ganytojas, bet sprendimas, ar kaltinamasis nusipelno tokios bausmės, priklausė bažnyčiai, t. y. krikščionių (kadangi tai buvo laikai dar prieš karalių ir suverenią valdžią valstybėje turinčių žmonių atsivertimą), gyvenančių tame pačiame mieste, susirinkimui, pavyzdžiui, Korinte – Korinto krikščionių susirinkimui.

Ekskomunikacija. Ši dalis galios turėti Dievo karalystės raktą, kad galėtų iš jos išstumti žmones, yra vadinama *ekskomunikacija*, o *ekskomunikuoti* graikiškame originale yra *ἀποσυνάγωγον ποιεῖν – išvaryti iš sinagogos*, t. y. iš vietos, kurioje vyksta pamaldos. Šis žodis, paimtas iš žydų papročio išvaryti iš sinagogų tuos, kurių elgesys ar mokslas buvo užkrečiamas, panašiai kaip raupsuotieji Mozės įstatymu buvo atskiriami nuo Izraelio susirinkimo iki to laiko, kol kunigas nepaskelbdavo, kad jie yra švarūs.

Ekskomunikacijos taikymas be pilietinės valdžios pagalbos. Ekskomunikacijos taikymas ir padariniai, kol ji nebuvo paremta pilietinės valdžios, buvo tik tokie, kad tie, kurie nebuvo ekskomunikuoti, turėjo vengti bendrauti su tais, kurie buvo ekskomunikuoti. Maža buvo laikyti juos tarsi pagonimis, kurie niekada nebuvo krikščionimis, nes su tais jie galėjo valgyti ir gerti, o su ekskomunikuotais asmenimis jie negalėjo taip elgtis, kaip matyti iš šv. Pauliaus žodžių, kai jis sako, kad anksčiau jiems uždraudė *bendrauti su ištvirkėliais* (*1 Kor 5,9–10* ir toliau), bet kadangi to nebuvo galima įvykdyti, nepasitraukiant iš šio pasaulio, jis apriboja šį savo draudimą tokiais ištvirkė-

liais ir kitais nedorais asmenimis, kurie buvo tarsi broliai: *su tokiu,* – sako jis, – *nesėskite už vieno stalo.* Ir tai nėra daugiau, negu sako mūsų Išganytojas: *tebūnie jis tau kaip pagonis ir muitininkas (Mt 18,17).* Mat muitininkų (valstybės pajamų nuomotojų ir mokesčių rinkėjų) žydai, kurie turėjo jiems mokėti, taip nekentė ir niekino, kad *muitininkas* ir *nusidėjėlis* jiems reiškė tą patį. Ir kai mūsų Išganytojas priėmė muitininko Zachiejaus kvietimą, tai buvo įvertinta kaip nusikaltimas, nors jis tai padarė tam, kad Zachiejų atverstų. Todėl, kai mūsų Išganytojas prie žodžio *pagonis* pridūrė *muitininkas,* tai jis uždraudė jiems valgyti su ekskomunikuotu žmogumi.

O neįleisti jų į sinagogas ar susirinkimų vietas jie neturėjo galios, tokią galią turėjo tik tos vietos savininkas, ir nesvarbu, ar jis buvo krikščionis ar pagonis. Kadangi visos vietos iš tiesų priklauso aukščiausiajai valstybės valdžiai, todėl tiek tas, kuris buvo ekskomunikuotas, tiek tas, kuris niekada nebuvo pakrikštytas, gali įeiti į jas pilietinės valdžios pavedimu, kaip, pavyzdžiui, Paulius prieš savo atsivertimą vyriausiųjų kunigų pavedimu įeidavo į sinagogas Damaske *(Apd 9,2)* gaudyti krikščionių, vyrų ir moterų, ir surištus juos vesti į Jeruzalę.

Ekskomunikacija neturi jokios įtakos atsimetėliui. Taigi matyti, kad krikščioniui, kuris tapo atsimetėliu, tokioje vietoje, kurioje pilietinė valdžia persekiojo bažnyčią ar jai nepadėjo, ekskomunikacija negalėjo kaip nors jam pakenkti šiame pasaulyje, jo nebaugino, nes tokie atsimetėliai nebetikėjo, ir negalėjo pakenkti, nes taip atsimetėliai vėl įgydavo pasaulio palankumą, o būsimajame pasaulyje jų padėtis neturėjo būti blogesnė už tų, kurie niekada netikėjo. Žalą greičiau jau patirdavo bažnyčia, skatindama atskirtuosius nuo jos laisviau išreikšti savo pyktį.

Įtaką turėjo vien tikinčiajam. Taigi ekskomunikacija turėjo įtaką vien tiems, kurie tikėjo, kad Jėzus Kristus vėl

ateis šlovėje, kad valdytų ir teistų gyvuosius ir mirusiuosius, todėl neįsileis į savo karalystę tų, kuriems nuodėmės nebuvo atleistos, t. y. kurie buvo bažnyčios ekskomunikuoti. Todėl šv. Paulius ir vadina ekskomunikaciją ekskomunikuotojo asmens atidavimu šėtonui. Mat visos kitos karalystės po Paskutinio teismo dienos, išskyrus Kristaus karalystę, bus vadinamos šėtono karalyste. Šito ir baimindavosi tikintieji, kol jie būdavo ekskomunikuoti, t. y. tada, kai jų nuodėmės nebūdavo atleistos. Iš to galime suprasti, kad ekskomunikacija tuo metu, kai krikščionių religija dar nebuvo pripažinta pilietinės valdžios, buvo naudojama vien elgesiui, o ne klaidingoms pažiūroms pataisyti, nes tai yra bausmė, juntama tik tų, kurie tikėjo ir laukė vėl ateisiant mūsų Išganytoją teisti pasaulio; ir tiems, kurie tuo tikėjo, išganyti nereikėjo jokių kitų pažiūrų, o vien teisingo gyvenimo.

Už kokias kaltes laukia ekskomunikacija. Ekskomunikacija gresia už neteisingumą. Pavyzdžiui, jei tavo brolis tau nusikalstų, pasakyk jam asmeniškai, po to – prie liudytojų, galiausiai pranešk bažnyčiai, o jei nepaklus ir tada, *tebūnie jis tau kaip pagonis ir muitininkas (Mt 18,17).* Taip pat ekskomunikacija gresia už nedorovingą gyvenimą, pavyzdžiui, jeigu tas, *kuris vadinasi brolis, o yra ištvirkėlis, gobšas, stabmeldys, keikūnas, girtuoklis ar plėšikas. Su tokiu nesėskite už vieno stalo! (1Kor 5,11).* Bet ekskomunikuoti žmogų, kuris laikosi šio pamatinio principo, kad *Jėzus yra Kristus,* dėl nuomonių skirtumo kitais klausimais, jeigu jo nuomonės negriauna šio pamato, Šventajame Rašte nėra jokio įgaliojimo ar apaštalų pavyzdžio. Iš tiesų yra vienas šv. Pauliaus tekstas, kuris, atrodytų, šiam mūsų teiginiui prieštarauja: *Eretiko, vieną kitą kartą įspėjęs, šalinkis (Tit 3,10).* Juk *eretikas* yra tas, kuris, būdamas bažnyčios narys, vis dėlto skelbia kokias nors asmeniškas pažiūras, kurias bažnyčia uždraudė, ir tokį šv. Paulius

pataria Titui vieną kitą kartą įspėjus *šalintis*. Tačiau *šalintis* šioje vietoje – tai ne *ekskomunikuoti* žmogų, o *liautis jam patarinėti, jį įspėjinėti, palikti jį vieną, nustoti su juo ginčytis*, kaip su tokiu, kuris tik pats gali įsitikinti savo pažiūrų klaidingumu. Tas pats apaštalas sako: *O kvailų ir nemokšiškų ginčų venk (2 Tim 2,23)*. Žodį *venk* šioje vietoje ir *šalinkis* ankstesnėje originale atitinka tas pats žodis: *παραιτοῦ*, bet kvailų ginčų galima išvengti ir be ekskomunikacijos. Ir vėl: *O paikų klausimų venk (Tit 3,9)*, kur originalo žodis *περιΐστασο (šalinkis, atidėk juos)* turi tą pačią reikšmę kaip ir ankstesnis *šalinkis*. Nėra kitos tokios vietos, kurią taip puikiai galima būtų pasitelkti, kai nuo bažnyčios reikia atskirti tikinčius žmones, kurie pripažįsta pamatinę krikščionybės dogmą, vien dėl atskiro savo pačių susikurto antstato, prie kurios linksta galbūt ramios ir pamaldžios jų sąžinės. Tačiau, priešingai, visos tokios vietos, kuriose liepiama vengti tokių ginčų, yra parašytos kaip pamokymai ganytojams (tokie buvo Timotiejus ir Titas), kad jie nekurtų naujų tikėjimo dogmų, spręsdami visokius mažus ginčus, nes tai be reikalo apsunkintų žmonių sąžinę ar skatintų juos atskilti nuo bažnyčios. Patys apaštalai šių pamokymų griežtai laikėsi. Šv. Petras ir šv. Paulius, nors jų pažiūros smarkiai skyrėsi (kaip galime perskaityti *Gal 2,11)*, vis dėlto vienas kito neatskyrė nuo bažnyčios. Tačiau apaštalų laikais būta kitų ganytojų, kurie šių nurodymų nesilaikė. Pavyzdžiui, Diotrefas (*3 Jn 9* ir toliau), kuris išmetė iš bažnyčios tokius, kuriuos pats šv. Jonas laikė tinkamus į ją priimti, iš pasipūtimo, kurį paskatino jo aukštos pareigos ir įtakingumas; taigi jau labai anksti į Kristaus bažnyčią ėmė skverbtis tuščiagarbiškumas ir ambicijos.

Apie asmenis, kuriuos galima ekskomunikuoti. Kad žmogus būtų ekskomunikuotas, reikia daug sąlygų. Pirmiausia, jis turi būti kokios nors bendruomenės, t. y. ko-

kio nors teisėto susirinkimo narys, kitaip sakant, kokios nors krikščionių bažnyčios, turinčios galią spręsti apie priežastį, dėl kurios jis privalo būti ekskomunikuotas, nes ten, kur nėra bendruomenės, ten negali būti ir ekskomunikacijos, o ten, kur nėra valdžios spręsti ir teisti, ten negali būti ir valdžios priimti nuosprendį.

Vadinasi, vienos bažnyčios negali ekskomunikuoti kita, nes arba jos abi turi lygią valdžią ekskomunikuoti viena kitą, todėl šiuo atveju ekskomunikavimas nėra bausmė ir valdžios aktas, o skilimas ir artimo meilės pabaiga; arba viena yra tiek priklausoma nuo kitos, kad jos abi turi tik vieną balsą, ir tada jos abi yra tik viena bažnyčia, o ekskomunikuotoji jos dalis daugiau nebėra bažnyčia, tai tik tam tikras atskirų asmenų skaičius.

Kadangi ekskomunikacijos nuosprendis yra ir patarimas nebendrauti ir net nevalgyti su ekskomunikuotuoju, tada, jeigu ekskomunikuotasis bus suverenus valdovas ar susirinkimas, nuosprendis neturės jokios galios. Juk visi pavaldiniai privalo būti savo suvereno draugijoje ir kai jis pats to reikalauja, pagal prigimtinį įstatymą jie negali teisėtai jo išvaryti iš kokios nors jo valdų vietos, pasaulietiškos ar šventos, nei išeiti iš jo valdų be jo leidimo, ir juo labiau jie negali, jei jis jiems suteiks tą garbę, juos pakviesdamas, atsisakyti su juo valgyti. O dėl kitų valdovų ir valstybių, tai jie nėra to paties susirinkimo nariai, jiems nereikia jokio kito nuosprendžio, sulaikančio juos nuo bendravimo su ekskomunikuota valstybe, nes jau pats valstybės įsteigimas, kaip jis suvienija daugelį žmonių į vieną bendruomenę, taip jis ir atsieja vieną bendruomenę nuo kitos, taigi nereikia ekskomunikacijos tam, kad karaliai ir valstybės laikytųsi atskirai; dėl to nekyla kitokių problemų, negu tos, kurios atsiranda iš pačios politikos prigimties, nebent ji kurstytų valdovus kariauti vieną su kitu.

Ekskomunikacija neturi jokios įtakos pavaldiniui krikščioniui, kuris paklūsta savo suvereno – krikščionio ar pagonio – įstatymams. Juk jeigu jis tiki, kad Jėzus yra Kristus, jis turi Dievo dvasią *(1 Jn 4,1)* ir Dievas jame gyvena, o jis – Dieve *(1 Jn 4,15)*. Tačiau tam, kuris turi Dievo dvasią, kuris gyvena Dieve ir kuriame Dievas gyvena, negali padaryti jokios žalos žmonių ekskomunikacija. Todėl tas, kuris tiki, kad Jėzus yra Kristus, yra laisvas nuo visų pavojų, kurie gresia ekskomunikuotiems asmenims. O tas, kuris netiki, nėra krikščionis. Todėl tikram ir nuoširdžiam krikščioniui ekskomunikacija negresia. Ji negresia ir tam, kuris išoriškai prisipažįsta esąs krikščionis, kol jo veidmainystė nepasireikš jo elgsenoje, t. y. kol jo elgesys neprieštaraus suvereno įstatymams, nes jie yra jo elgesio taisyklės ir jiems Kristus bei jo apaštalai įsakė paklusti. Mat bažnyčia gali spręsti apie elgesį tik iš išorinių veiksmų, o šie veiksmai tik tada gali būti neteisėti, jeigu jie prieštarauja valstybės įstatymams.

Jeigu tėvas, motina ar šeimininkas yra ekskomunikuojami, tai vaikams negali būti draudžiama su jais bendrauti ir valgyti, nes tada dažniausiai jie būtų priversti apskritai nevalgyti, nes neturėtų lėšų maistui įsigyti, ir leistų jiems neklausyti savo tėvų ir šeimininkų, o tai prieštarauja apaštalų nurodymams.

Viską susumavus, ekskomunikacijos galia negali siekti toliau to tikslo, kurio siekti apaštalus ir bažnyčios ganytojus įpareigojo mūsų Išganytojas, o šis tikslas – tai vadovauti žmonėms ne įsakymais ir prievarta, o jų mokymu ir kreipimu į išganymo kelią būsimojo pasaulio link. Ir kaip mokytojas kurioje nors mokslo šakoje gali atsisakyti savo mokinio, kai šis atkakliai nesilaiko jo taisyklių bei nurodymų, bet negali jo apkaltinti neteisingumu, nes anas niekada neprivalėjo jo klausyti, taip ir krikščionių tikybos mokytojas gali atsisakyti savo mokinių, kurie atkakliai

priešinasi krikščioniškam gyvenimui, bet jis negali sakyti, kad šie daro jam bloga, nes jie neprivalo jam paklusti. Šitaip besiskundžiančiam mokytojui gali būti atsakyta taip, kaip Dievas atsakė Samueliui panašiomis aplinkybėmis: *ne tave jie atmetė. Mane jie atmetė (1 Sam 8,7).* Todėl ekskomunikacija, kai jos nepatvirtina valstybės valdžia, kaip kad būna tada, kai krikščionišką valstybę ar valdovą ekskomunikuoja užsienio valdžia, yra neefektyvi, nesukelia jokių padarinių, todėl ir neturėtų baiminti. Pavadinimas *fulmen excommunicationis,* t. y. *ekskomunikacijos žaibas,* kilo iš to, kad šį posakį pirmą kartą pavartojęs Romos vyskupas įsivaizdavo esąs karalių karalius, panašiai kaip pagonys Jupiterį padarė dievų karaliumi ir vaizdavo jį savo poemose ir paveiksluose su žaibu, kuriuo jis tramdo ir baudžia gigantus, kurie išdrįsta neigti jo valdžią. Šis įsivaizdavimas rėmėsi dviem klaidomis: viena, kad Kristaus karalystė yra iš šio pasaulio, priešingai mūsų Išganytojo žodžiams: *Mano karalystė ne iš šio pasaulio;* antra, kad jis yra Kristaus vietininkas, turintis valdžią ne tik savo paties pavaldiniams, bet ir visiems pasaulio krikščionims, bet tam nėra pagrindo Šventajame Rašte, ir atitinkamoje vietoje bus įrodyta priešingai.

Apie Šventųjų Raštų aiškintoją iki to, kai pilietiniai suverenai tapo krikščionimis. Šv. Paulius, atvykęs į Tesaloniką, kur buvo žydų sinagoga, *pagal savo įprotį užėjo pas juos ir tris šabus aiškino jiems Raštus. Jis dėstė ir įrodinėjo, kad Mesijas turėjo kentėti ir prisikelti iš numirusių ir kad: „Mesijas – tai Jėzus, kurį aš jums skelbiu" (Apd 17,2–3).* Čia minimi Raštai buvo Žydų Raštai, t. y. Senasis Testamentas. Žmonės, kuriems jis turėjo įrodyti, kad Mesijas yra Kristus ir vėl prisikėlė iš numirusių, buvo taip pat žydai, kurie jau tikėjo, kad šie Raštai yra Dievo žodis. Po to kai kurie iš jų įtikėjo *(17,4),* o kai kurie ne *(17,5).* Dėl kokios priežasties, nors jie visi tikėjo Raštais, ne visi vienodai

patikėjo, bet vieni pritarė, o kiti nepritarė juos citavusio šv. Pauliaus aiškinimui, ir kiekvienas aiškino juos savaip? Priežastis buvo ši: šv. Paulius atėjo pas juos be jokio teisinio įpareigojimo ir kaip tas, kuris neįsakinėja, o įtikinėja. O jis tai turi daryti arba stebuklais, kaip Mozė tai darė izraeliečiams Egipte, kad jie galėtų pamatyti galią iš Dievo darbų, arba samprotaudamas, remdamasis jau gautu Raštu, kad jie galėtų išvysti jo mokslo teisingumą, remiantis Dievo žodžiu. Bet tas, kuris įtikinėja, remdamas savo samprotavimus rašytiniais principais, daro tą, kuriam jis kalba, teisėju, sprendžiančiu tiek apie šių principų reikšmę, tiek ir apie jo išvadų, grindžiamų šiais principais, galią įtikinti. Jeigu šie Tesalonikos žydai nebuvo teisėjai, tai kas gi buvo teisėjas to, ką šv. Paulius įrodinėjo jiems, remdamasis Raštais? Jeigu tai buvo šv. Paulius, tai kam jis turėjo cituoti kokias nors vietas, kad įrodytų savo mokslą? Būtų užtekę pasakyti, kad aš taip radau pasakyta Šventajame Rašte, t. y. jūsų įstatymuose, kurių aiškintojas esu aš, pasiųstas Kristaus. Todėl tokiu Rašto aiškintoju, kurio aiškinimo Tesalonikos žydai būtų privalėję laikytis, negalėjo būti niekas: kiekvienas galėjo tikėti ar netikėti, nelygu, kaip jam pačiam atrodė, ar tie įrodinėjimai atitinka aiškinamų vietų reikšmę ar neatitinka. Ir apskritai visais galimais šio pasaulio atvejais tas, kuris ketina ką nors įrodyti, savo įrodymo teisėju padaro tą, kuriam jis kalba. O konkrečiai žydų atveju, tai jie aiškiais žodžiais buvo įpareigoti *(Įst 17)* kreiptis sprendimo į Izraelio kunigus ir teisėjus, kurie bus tomis dienomis, prašydami sunkių klausimų sprendimo. Šį klausimą reikia taip suprasti, jei kalbėsime apie dar neatsivertusius žydus.

Pagonių atvertimui nebuvo jokios naudos remtis Raštais, kuriais jie netikėjo. Todėl apaštalai darbavosi, stengdamiesi protu paneigti jų stabmeldystę, o tada įtikinti juos

tikėti Kristumi, palenkti į jį savuoju jo gyvenimo ir prisikėlimo liudijimu. Taigi čia dar negalėjo kilti jokių ginčų dėl įgaliojimo aiškinti Raštą, nes joks netikintysis neprivalėjo tikėti kieno nors vieno ar kito Rašto aiškinimu, išskyrus savo suvereno šalies įstatymų aiškinimą.

Dabar panagrinėsime patį atsivertimą ir pasižiūrėsime, ką jis turėjo savyje, kad galėjo būti tokio įsipareigojimo priežastis. Atsiversdami žmonės linko tik į tą tikėjimą, kurį skelbė apaštalai. O apaštalai skelbė vien tai, kad Jėzus yra Kristus, t. y. tas karalius, kuris juos išganys ir amžinai jiems viešpataus būsimajame pasaulyje, ir kad jis nėra miręs, nes prisikėlė iš numirusių ir įžengė į dangų ir vieną dieną vėl ateis teisti pasaulio (kuris taip pat privalės prisikelti ir būti teisiamas) ir atlygins kiekvienam žmogui pagal jo darbus. Nė vienas iš jų nesiskelbė pats esąs ar koks nors kitas apaštalas yra toks Rašto aiškintojas, jog tapusieji krikščionimis privalėtų jų aiškinimą laikyti įstatymu, nes įstatymų aiškinimas yra esamos karalystės privaloma valdymo dalis, o jos apaštalai neturėjo. Nuo to laiko jie ir visi kiti ganytojai meldėsi: *Teateinie Tavo karalystė*, ir ragino savo atverstuosius paklusti savo etniniams valdovams. Naujasis Testamentas dar nebuvo paskelbtas kaip viena knyga. Kiekvienas evangelistas buvo savo Evangelijos aiškintojas, ir kiekvienas apaštalas – savo laiško aiškintojas. O apie Senąjį Testamentą pats mūsų Išganytojas sako žydams: *Jūs tyrinėjate Raštus, nes manote juose rasią amžinąjį gyvenimą. Tie Raštai ir liudija apie mane (Jn 5,39).* Jeigu jis būtų manęs, kad jiems neverta jų aiškinti, nebūtų liepęs jiems imti iš ten įrodymą, kad jis yra Kristus, – jis arba pats būtų Raštus išaiškinęs, arba nurodęs jiems remtis kunigų aiškinimu.

Kai iškildavo koks nors sunkumas, apaštalai ir bažnyčios vyresnieji susirinkdavo drauge ir nuspręsdavo, ką reikia skelbti ir ko mokyti, ir kaip jie turėtų aiškinti Raš-

tus tautai, tačiau nedraudė tautai juos skaityti ir aiškinti. Apaštalai siuntė įvairius laiškus bažnyčioms ir kitus raštus joms pamokyti, o visa tai būtų buvę veltui, jeigu jie būtų draudę joms tuos raštus aiškinti, t. y. nagrinėti jų reikšmę. Ir kaip buvo apaštalų laikais, taip turėjo būti iki tol, kol atsirado ganytojų, galinčių įpareigoti aiškintoją, kurio aiškinimas turėtų būti visuotinai privalomas. Tačiau taip negalėjo būti tol, kol karaliai netapo ganytojais, o ganytojai – karaliais.

Kas turi galią paskelbti Raštą įstatymu. Koks nors kūrinys gali būti pavadintas *kanoniniu* dvejopa prasme, nes *kanonas* reiškia *taisyklę*, o taisyklė yra nurodymas, kuriuo žmogus turi vadovautis ką nors veikdamas. Tokie nurodymai, nors juos ir duotų mokytojas savo mokiniui arba patarėjas savo draugui, neturėdamas galios priversti jų laikytis, vis dėlto yra kanonai, nes jie yra taisyklės. Bet jeigu nurodymus duoda kas nors, kurio juos gaunantysis privalo klausyti, tada šie kanonai yra jau ne taisyklės, o įstatymai. Todėl čia ir kyla klausimas, kas turi galią paskelbti Raštus, kurie yra krikščionių tikėjimo taisyklės, įstatymais.

Apie Dešimt įsakymų. Ta Šventojo Rašto dalis, kuri buvo pirmasis įstatymas, yra Dešimt įsakymų, parašytų ant dviejų akmens plokščių ir paties Dievo įteiktų Mozei, o Mozė juos paskelbė tautai. Iki tol nebuvo jokio rašytinio Dievo įstatymo, nes Dievas dar nebuvo išsirinkęs jokios tautos, kuri būtų jo ypatinga karalystė, dar nebuvo davęs žmonėms jokio įstatymo, išskyrus prigimtinį įstatymą, t. y. prigimtinio proto taisykles, įrašytas kiekvieno žmogaus širdy. Iš šių dviejų plokščių pirmąją sudaro suvereniteto įstatymas: 1) kad jie neturi klausyti nei garbinti kitų tautų dievų, suformuluotas šiais žodžiais: *Non habebis Deos alienos coram me*, t. y. *neturėk kaip dievų tų dievų, kuriuos garbina kitos tautos, išskyrus mane vieną;* taip žy-

dams buvo draudžiama paklusti ar garbinti kaip karalių ar valdovą kokį nors kitą dievą, o tik tą, kuris jiems kalbėjo per Mozę, o vėliau per vyriausiąjį kunigą; 2) kad jie *nedarytų jokių atvaizdų, vaizduojančių Dievą*, t. y. jie neturėjo patys išsirinkti nei danguje, nei žemėje jokio kito atstovo pagal savo pačių įsivaizdavimą, o paklusti Mozei ir Aaronui, kuriuos jis paskyrė šioms pareigoms; 3) kad *jie neminėtų Dievo vardo be reikalo*, t. y. kad jie nekalbėtų atsainiai apie savo karalių, neginčytų nei jo teisės, nei jo vietininkų Mozės ir Aarono įgaliojimų; 4) kad *jie kas septintą dieną privalo susilaikyti nuo savo įprasto darbo* ir paskirti šį laiką viešam Dievo garbinimui. Antroje plokštėje išvardytos vieno žmogaus pareigos kitam: *gerbti tėvus, nežudyti, nesvetimoteriauti, nevogti, neteisingu liudijimu neprisidėti prie neteisingo nuosprendžio* ir galiausiai *net savo širdyje nesumanyti kaip nors pakenkti kitam*. Dabar kyla klausimas, kas suteikė šioms prirašytoms plokštėms privalomą įstatymų galią. Nėra abejonės, kad jas įstatymais padarė pats Dievas. Kadangi įstatymas neprivalomas ir nėra įstatymas niekam, išskyrus tuos, kurie pripažįsta, kad jis yra suvereno aktas, kaipgi tada Izraelio tauta, kuriai buvo uždrausta prisiartinti prie kalno išgirsti, ką Dievas sakė Mozei, galėjo būti įpareigota paklusti visiems šiems įstatymams, kuriuos jai paskelbė Mozė? Kai kurie iš jų iš tikrųjų buvo prigimtiniai įstatymai, kaip visa antroji plokštė, todėl turėjo būti pripažinti Dievo įstatymais ne vien izraeliečių, bet ir visų tautų. Bet dėl tų, kurie buvo skirti specialiai izraeliečiams, kaip kad tie iš pirmosios plokštės, tai klausimas išlieka; nebent tai paaiškina tas faktas, kad jie patys įsipareigojo tuoj pat juos paskelbus paklusti Mozei šiais žodžiais: *„Tu mums kalbėk, ir mes klausysime, tenekalba mums Dievas, kad nenumirtume!" (Iš 20,19)*. Todėl vienas Mozė, o po jo vyriausiasis kunigas, kurį per Mozę Dievas paskyrė valdyti šią ypatingą karalystę žemėje, turėjo galią pada-

ryti šį trumpai surašytą dekalogą įstatymu Izraelio valstybėje. Bet Mozė ir Aaronas ir po jų buvę vyriausieji kunigai buvo pilietiniai suverenai. Todėl iki šiol Rašto kanonizavimas ir jo padarymas įstatymu priklauso pilietiniam suverenui.

Apie teismo ir levitų įstatymą. Teisminė teisė, t. y. įstatymai, kuriuos Dievas nurodė Izraelio teisėjams kaip taisykles, kuriomis jie turėjo vadovautis vykdydami teisingumą ir skelbdami teismo sprendimus arba nuosprendžius žmonių bylose, ir levitinė teisė, t. y. taisyklė, kurią Dievas nustatė dėl kunigų ir levitų apeigų ir ceremonijų, – visi šie įstatymai buvo jiems pranešti vien Mozės; vis dėlto jie irgi tapo įstatymais dėl to paties pažado būti paklusniems Mozei. Ar šie įstatymai buvo tada rašytiniai ar nerašytiniai, o padiktuoti Mozės tautai (po to, kai jis išbuvo keturiasdešimt dienų kalne su Dievu) jo ištartais žodžiais, tekste nenurodoma, tačiau jie visi buvo pozityvūs įstatymai ir prilygsta Šventajam Raštui, o kanoniniais juos padarė pilietinis suverenas Mozė.

Pakartotas Įstatymas. Kai izraeliečiai atėjo į Moabo lygumą priešais Jerichą ir buvo pasirengę įžengti į Pažadėtąją žemę, Mozė prie ankstesnių įstatymų pridėjo dar kitų, kurie yra vadinami *Deuteronomium*, t. y. *antraisiais įstatymais. Šie yra,* – kaip parašyta *Įst 29,1, – žodžiai Sandoros, kurią Viešpats įsakė Mozei sudaryti su izraeliečiais Moabo krašte, pridėti prie Sandoros, kurią jis buvo sudaręs su jais prie Horebo.* Nes išaiškinęs šiuos ankstesniuosius įstatymus Pakartoto Įstatymo knygos pradžioje, jis prideda kitus, kurie prasideda 12 skyriuje ir baigiasi tos pačios knygos 26-to skyriaus pabaigoje. Kaip tik šį įstatymą *(Įst 27,1)* jiems buvo įsakyta užrašyti ant didelių akmenų, apteptų kalkėmis, jiems pereinant per Jordaną. Šį įstatymą pats Mozė taip pat surašė į knygą ir perdavė Izraelio kunigams ir seniūnams *(Įst 31,9)* ir įsakė *(31,26)* padėti šalia Sandoros

Skrynios, nes pačioje Skrynioje buvo tik *Dešimt įsakymų*. Kaip tik šio įstatymo nuorašus Mozė *(Įst 17,18)* liepė saugoti Izraelio karaliams. Ir tai yra tas pats įstatymas, kuris ilgą laiką buvo pamestas, vėliau surastas šventykloje Jošijo laikais ir jo valdžios galia pripažintas Dievo įstatymu. Bet Mozė, rašydamas šį įstatymą, ir Jošijas, jį vėl suradęs, turėjo aukščiausiąją valstybės valdžią. Todėl galia paskelbti Raštą kanoniniu priklausė pilietiniam suverenui.

Be šios Įstatymo knygos, nuo Mozės laikų iki laikų po nelaisvės jokia kita knyga žydų nebuvo pripažįstama Dievo įstatymu, nes pranašai (išskyrus nedaugelį) gyveno pačios nelaisvės laikais, o kiti gyveno dar prieš ją, ir jų pranašystės ne tik nebuvo visuotinai pripažįstamos įstatymais, bet nuo to jie buvo taip toli, kad ir patys buvo persekiojami iš dalies netikrų pranašų, iš dalies karalių, kurie buvo netikrų pranašų suklaidinti. Ir pati ši knyga, kuri buvo Jošijo patvirtinta kaip Dievo įstatymas, ir drauge su ja visa Dievo darbų istorija buvo prarasta nelaisvės ir Jeruzalės miesto apiplėšimo metu, kaip tai matyti iš Ezros antros knygos *14,21*: *Tavo įstatymas sudegintas. Ir todėl niekas nežino darbų, kuriuos tu padarei, ar darbų, kurie prasidės.* Ir prieš nelaisvę, tuo laikotarpiu, kai įstatymas buvo prarastas (laikas Rašte nenurodytas, bet, galima manyti, jog tai buvo Rehabeamo laikais, kai *(1 Kar 14,26)* Egipto karalius Šišakas apiplėšė šventyklą) ir kai jis vėl buvo surastas Jošijo laikais, žydai neturėjo rašytinio įstatymo, o vadovavosi vien savo nuožiūra arba buvo valdomi tokių žmonių, kuriuos kiekvienas laikė pranašais.

Kada Senasis Testamentas tapo kanoniniu. Iš čia galime padaryti išvadą, kad Senojo Testamento knygos, kurias mes turime šiandien, žydams nebuvo kanoninės ir nebuvo įstatymas iki jų sandoros su Dievu atnaujinimo jiems sugrįžus iš nelaisvės ir atkūrus savo valstybę, valdant Ezrai. Nuo to laiko jos jau laikomos žydų įstatymu

ir buvo išverstos į graikų kalbą septyniasdešimties Judėjos seniūnų, padėtos į Ptolemajo biblioteką Aleksandrijoje ir pripažintos Dievo žodžiu. Kadangi Ezra buvo vyriausiasis kunigas, o vyriausiasis kunigas buvo jų pilietinis suverenas, todėl aišku, kad Šventojo Rašto knygas įstatymais padarė tik aukščiausioji pilietinė valdžia.

Naujasis Testamentas kanoniniu tapo valdant krikščionių suverenams. Iš Bažnyčios Tėvų, kurie gyveno prieš tai, kai krikščionių religiją priėmė ir pripažino imperatorius Konstantinas, raštų mes galime sužinoti, kad tos knygos, kurios dabar sudaro Naująjį Testamentą, to meto krikščionių (išskyrus nedaugelį, dėl kurių negausumo visi kiti buvo vadinami Katalikų bažnyčia, o jie – eretikais) buvo laikomos Šventosios Dvasios padiktuotomis, taigi kanonu, arba tikėjimo taisyklėmis; tokia buvo pagarba mokytojams ir tokia apie jas nuomonė, nes dažniausiai mokiniai savo pirmuosius visų dalykų mokytojus didžiai gerbia. Todėl nėra abejonės, kad kai šv. Paulius rašė toms bažnyčioms, kurias jis atvertė, ar koks nors kitas apaštalas ar Kristaus mokinys rašė tiems, kurie tada priėmė Kristų, šie laikydavo tuos jų raštus tikru krikščionių mokslu. Tačiau tuo metu, kai juos tokiais laikyti vertė ne mokytojo valdžia ir autoritetas, o klausytojo tikėjimas, ne apaštalai darė savo pačių raštus kanoniniais, o kiekvienas atverstasis juos darė tokiais pats sau.

Tačiau čia klausiama ne to, ką kiekvienas krikščionis laikė pats sau įstatymu ar kanonu (tai jis galėjo vėl atmesti, vadovaudamasis ta pačia teise, kuria priėmė), o kas buvo jiems pateikta kanonu taip, kad jie, elgdamiesi teisėtai, negalėjo daryti nieko, kas tam prieštarautų. Kad Naujasis Testamentas būtų kanoninis šia prasme, t. y. įstatymas visur, kur valstybės įstatymas jo tokiu nelaikė, prieštarauja įstatymo prigimčiai. Juk įstatymas (kaip jau buvo sakyta) yra įsakymas žmogaus ar susirinkimo, kuriam mes

suteikėme suverenią valdžią kurti tokias taisykles, kurios jam atrodys tinkamos ir kurios vadovautų mūsų veiksmams, ir bausti mus, kai mes darome ką nors joms priešinga. Todėl kai kuris nors kitas žmogus pasiūlys mums kitokias taisykles, kurių nepaskyrė suverenus valdovas, jos yra vien patarimas ir pamokymas; ar jis būtų geras ar blogas, tas, kuriam yra patariama, nedarydamas nieko neteisėto, gali atsisakyti jo laikytis arba, kai jis prieštarauja jau išleistiems įstatymams, negali jo laikytis, nes pasielgtų neteisėtai, nors ir labai geras jis atrodytų. Sakau, negali tuo atveju jo laikytis savo veiksmuose nei kalbose su kitais žmonėmis, nors ir gali be jokios kaltės tikėti savo asmeniniais mokytojais ir geisti, kad būtų leista pasinaudoti jų patarimu praktiškai ir kad jis viešai būtų pripažintas įstatymu. Juk vidinis tikėjimas savo prigimtimi yra nematomas, vadinasi, atleistas nuo visokio žmogiško teisiamumo, tuo tarpu iš jo kylantys žodžiai ir veiksmai, kaip mūsų pilietinio paklusnumo pažeidimas, yra neteisėti tiek prieš Dievą, tiek ir prieš žmogų. Kadangi mūsų Išganytojas neigė, kad jo karalystė yra šio pasaulio, sakydamas, kad jis atėjo ne teisti, o išganyti pasaulį, jis nevertė mūsų paklusti kokiems nors kitiems, o ne valstybės, įstatymams, t. y. žydus darė pavaldžius Mozės įstatymui, kurio jis sakė atėjęs ne panaikinti, bet įvykdyti *(Mt 5,17)*, kitas tautas – jų suverenų įstatymams, o visus žmones – prigimtiniams įstatymams, kurių jis pats ir jo apaštalai savo moksle mums patarė laikytis kaip būtinos sąlygos, kad paskutinę dieną būtume priimti į jo Amžinąją karalystę, kurioje bus apsauga ir amžinas gyvenimas. Kadangi mūsų Išganytojas ir jo apaštalai nepaliko naujų įstatymų, kurių privalėtume laikytis šiame pasaulyje, o paliko tik naują mokslą, kuris mus paruoštų būsimajam pasauliui, tai Naujojo Testamento knygos, kuriose išdėstytas šis mokslas, nebuvo privalomi kanonai, t. y. įstaty-

mai, kol jų klausyti neįsakė tie, kuriems Dievas davė galią žemėje būti įstatymų leidėjais, o buvo tik geri ir patikimi patarimai, turintys kreipti nusidėjėlius į išganymo kelią, kuriuos kiekvienas žmogus gali priimti ar atmesti savo paties rizika, nedarydamas nieko neteisėto.

Be to, mūsų Išganytojo Kristaus savo apaštalams ir mokiniams patikėta misija buvo skelbti jo karalystę, ne dabartinę, o ateisiančią, ir mokyti visas tautas, jas krikštyti, kad jos tikėtų, ir eiti į namus, kur jie bus priimti, o ten, kur jų nepriims, nuo savo kojų nusipurtyti dulkes, bet nešaukti dangaus ugnies, kad juos sunaikintų, ir neversti jų paklusti kardu. Čia nėra nieko apie valdžią, o kalbama tik apie įtikinėjimą. Jis siuntė juos kaip aveles pas vilkus, o ne kaip karalius pas savo pavaldinius. Jiems nebuvo patikėta leisti įstatymus, jie turėjo tik paklusti ir mokyti paklusnumo esamiems įstatymams; vadinasi, jie negalėjo savo raštų pateikti kaip privalomus kanonus, nepadedant aukščiausiajai pilietinei valdžiai. Todėl Naujojo Testamento knygos tik ten yra įstatymas, kur jas kaip tokias pateikė teisėta pilietinė valdžia. Karalius arba suverenas padaro jas įstatymu ir sau, kuriuo daro save pavaldų ne Bažnyčios daktarui ar apaštalui, kuris jį atvertė, o tiesiogiai pačiam Dievui ir jo Sūnui Jėzui Kristui, kaip ir patys apaštalai.

Apie susirinkimų galią padaryti Raštus įstatymais. Gali pasirodyti, kad Naujajam Testamentui įstatymų galia tiems, kurie priėmė krikščionybę persekiojimų laiku ir vietose, galėjo būti suteikta nutarimais, priimtais krikščionių sinoduose. Juk matome, kad apaštalų, vyresniųjų ir visos Bažnyčios susirinkimas savo rašte kreipiasi tokiu stiliumi: *Šventajai Dvasiai ir mums pasirodė teisinga neužkrauti jums daugiau naštų, išskyrus tai, kas būtina (Apd 15,28)*, ir t. t., – toks stilius rodo valdžią užkrauti naštą tiems, kurie priėmė jų mokslą. O *užkrauti naštą kitam* tarsi tas

pats kaip *įpareigoti*, todėl ir susirinkimo nutarimai, atrodytų, buvo įstatymai tuometiniams krikščionims. Vis dėlto jie nebuvo svarbesni įstatymai, negu šios kitos taisyklės: *atgailauk, krikštykis, laikykis Dievo įsakymų, tikėk Evangelija; ateikite pas mane; parduok viską, ką turi; atiduok tai vargšams ir eik paskui mane.* Bet tai nėra įsakymai, o žmonių kvietimai ir šaukimai į krikščionybę, kaip Izaijo kvietimas: *Nagi visi, kurie trokštate, ateikite prie vandens..., ateikite, pirkite vyno ir pieno be pinigų ir be kainos! (Iz 55,1).* Juk, pirmiausia, apaštalų valdžia buvo ne kita, o mūsų Išganytojo valdžia – kviesti žmones, kad priimtų Dievo karalystę, kurią jie patys pripažino ne esama, o būsima karalyste; o tie, kurie neturi karalystės, negali leisti įstatymų. Antra, jeigu jų susirinkimo nutarimai būtų buvę įstatymai, tai nebūtų buvę galima jų sulaužyti nenusidedant. Tačiau mes niekur neradome, kad tie, kurie nepriėmė Kristaus mokslo, padarė nuodėmę, o tik skaitome, kad jie numirė savo nuodėmėse, t. y. kad jų nuodėmės prieš įstatymus, kuriems jie turėjo paklusti, nebuvo jiems atleistos. Ir šie įstatymai buvo prigimtiniai įstatymai ir pilietiniai įstatymai tos valstybės, kuriai kiekvienas krikščionis sutartimi įsipareigojo paklusti. Todėl naštą, kurią apaštalai galėjo užkrauti atsivertusiesiems, reikia suprasti ne kaip įstatymus, o kaip sąlygas, pasiūlytas tiems, kurie ieškojo išganymo, jie galėjo jas priimti arba atmesti savo pačių rizika be naujos nuodėmės, nors ir ne be pavojaus būti pasmerktiems ir pašalintiems iš Dievo karalystės už savo praeities nuodėmes. Todėl apie netikintįjį šv. Jonas nesako, kad jį *ištiks* Dievo rūstybė, o sako, kad *virš jo kybo Dievo rūstybė (Jn 3,36)*, ir nekalba, kad jis bus nuteistas, o sako, kad jis *jau yra nuteistas (Jn 3,18).* Negalima manyti, kad tikėjimo nauda yra *nuodėmių atleidimas*, jei kartu nesakome, kad netikėjimo žala yra *tų pačių nuodėmių išlaikymas.*

Tačiau kokiu tikslu, kas nors gali paklausti, šie apaštalai ir po jų kiti bažnyčios ganytojai kartu susirinkdavo ir susitardavo, ko reikia mokyti žmones tiek dėl tikėjimo, tiek ir dėl gyvenimo būdo, jei niekas neprivalėjo laikytis jų nutarimų? Į tai galima atsakyti, kad apaštalai ir to susirinkimo vyresnieji privalėjo jau vien dėl to, kad jame dalyvavo, skelbti tą mokslą, dėl kurio jame buvo susitarta ir kuris turėjo būti skelbiamas taip, kad neprieštarautų jokiam ankstesniam įstatymui, kuriam jie privalėjo paklusti; bet kiti krikščionys neprivalėjo laikytis to, ko jie mokė. Ir nors jie galėjo susitarti, ko kiekvienas iš jų turi mokyti, tačiau jie negalėjo nuspręsti, ką turi daryti kiti, jeigu jų susirinkimas neturėjo įstatymų leidžiamosios valdžios, nes ją gali turėti vien pilietiniai suverenai. Ir nors Dievas yra viso pasaulio suverenas, mes neprivalome laikyti jo įstatymu visko, kas pateikiama jo vardu, taip pat ir jokio dalyko, priešingo pilietiniam įstatymui, kuriam Dievas aiškiai įsakė mums paklusti.

Kadangi apaštalų susirinkimų nutarimai tada nebuvo įstatymai, o buvo tik patarimai, dar mažiau panašūs į įstatymus yra kokių nors kitų Bažnyčios daktarų ar susirinkimų nutarimai, jeigu tie susirinkimai vykdavo be pilietinio suvereno įgaliojimo. Vadinasi, Naujojo Testamento knygos, nors jos ir yra pačios tobuliausios krikščionių mokslo taisyklės, negali būti pateiktos kaip įstatymai kokios nors kitos valdžios, išskyrus karalių ar suverenių susirinkimų valdžią.

Apie pirmąjį susirinkimą, kuriame dabar mūsų turimi Raštai buvo patvirtinti kaip kanonas, žinių neturime. Tas apaštalų kanonų rinkinys, kuris priskiriamas po šv. Petro pirmajam Romos vyskupui Klemensui, yra abejotinas. Ir nors jame išvardijamos kanoninės knygos, bet žodžiai: *sint vobis omnibus clericis et laicis libri venerandi*[21] etc. skiria dvasininkus ir pasauliečius, o taip nebuvo daroma ir įpras-

ta epochoje, tokiai artimai šv. Petro laikams. Pirmasis žinomas susirinkimas, nustatęs kanoninį Raštą, buvo Laodikėjos susirinkimas (59 kanonas)[22], kuris uždraudė skaityti bažnyčiose kitas knygas, išskyrus kanonines. Šis nurodymas buvo skirtas ne kiekvienam krikščioniui, o tik tiems, kurie turi įgaliojimus ką nors viešai skaityti bažnyčioje, t. y. vien dvasininkams.

Apie teisę nustatyti bažnytines pareigas apaštalų laikais. Iš bažnytinių pareigūnų apaštalų laikais vieni buvo mokytojai (magisterial), kiti – tik patarnautojai (ministerial). Pirmieji, mokytojai, turėjo skelbti netikintiesiems Dievo karalystės Evangeliją, suteikti sakramentus ir atlikti dieviškąją tarnybą, mokyti atsivertusius tikėjimo ir elgesio taisyklių. Patarnautojų pareigas atlikdavo diakonai, t. y. tie, kurie buvo paskirti rūpintis pasaulietinėmis bažnyčios reikmėmis tais laikais, kai jie visi gyveno iš tikinčiųjų savanoriškų aukų.

Tarp mokytojų pirmieji ir svarbiausieji buvo apaštalai; pradžioje jų buvo tik dvylika, kuriuos parinko ir paskyrė pats mūsų Išganytojas. Jų pareiga buvo ne tik skelbti, mokyti ir krikštyti, bet ir būti kankiniais, mūsų Išganytojo prisikėlimo iš numirusių liudytojais. Šis liudijimas buvo ypatingas ir esminis požymis, kuriuo apaštalystė skyrėsi nuo kitų bažnytinių pareigų, nes buvo būtina, kad apaštalas arba būtų pats matęs mūsų Išganytoją po jo prisikėlimo, arba kalbėjęsis su juo prieš tai ir regėjęs jo darbus bei kitus jo dieviškumo įrodymus, todėl galėtų būti laikomas patikimu liudytoju. Tad, renkant naują apaštalą į Judo Iskarijoto vietą, šv. Petras sako: *Taigi vienam vyrų, kurie drauge su mumis vaikščiojo visą laiką, kol Viešpats Jėzus buvo tarp mūsų, pradedant Jono krikštu ir baigiant Jėzaus iš mūsų paėmimu, reikia kartu su mumis tapti jo prisikėlimo liudytoju (Apd 1,21–22)*; žodžiu *reikia* čia nurodoma būtina apaštalo savybė, kad jis būtų bendravęs, buvęs

drauge su pirmaisiais ir išrinktais apaštalais tuo metu, kai mūsų Išganytojas rodėsi įsikūnijęs.

Motiejus apaštalu tapo susirinkimo nutarimu. Motiejus buvo pirmasis apaštalas iš tų, kurių nepaskyrė Kristus, gyvendamas žemėje, bet buvo išrinktas šitaip: Jeruzalėje susirinko apie šimtą dvidešimt krikščionių *(Apd 1,15).* Jie pasiūlė du: *Juozapą*, pravarde Justas, ir Motieju, ir metė burtus; *ir burtas krito Motiejui, ir jis buvo priskaitytas prie vienuolikos apaštalų (Apd 1,23,26).* Taigi matome, kad šis apaštalas buvo paskirtas susirinkimo, o ne šv. Petro aktu, ir ne vienuolikos apaštalų, kurie buvo tik šio susirinkimo dalyviai.

Paulių ir Barnabą apaštalais patvirtino Antiochijos bažnyčia. Po Motiejaus daugiau nebuvo paskirtas joks kitas apaštalas, išskyrus Paulių ir Barnabą, ir tai įvyko šitaip (kaip parašyta *Apd 13,1–3*): *Antiochijos Bažnyčioje buvo pranašų ir mokytojų: Barnabas, Simeonas, pravarde Juodasis, Lucijus Kirėnietis, Manaenas, augęs kartu su tetrarchu Erodu, ir Saulius. Kartą, kai jie laikė pamaldas Viešpaties garbei ir pasninkavo, Šventoji Dvasia pasakė: „Išskirkite man Barnabą ir Saulių darbui, kuriam aš juos pašaukiau". Tada jie pasninkavo ir meldėsi ir, uždėję ant jų rankas, išleido.*

Akivaizdu, kad nors jie ir buvo pašaukti Šventosios Dvasios, jų pašaukimą jiems paskelbė ir jų misiją įgaliojo būtent ši Antiochijos bažnyčia. O kad buvo pašaukti apaštalauti, matyti iš to, jog jie abu yra vadinami apaštalais *(Apd 14,14).* Kad jie buvo jais Antiochijos bažnyčios akto dėka, šv. Paulius aiškiai pareiškia *(Rom 1,1)* vartodamas tą žodį, kurį Šventoji Dvasia vartojo jį pašaukdama, nes jis vadina save *apaštalu, išskirtu skelbti gerąją Dievo naujieną,* darydamas užuominą į Šventosios Dvasios žodžius: *Išskirkite man Barnabą ir Saulių,* etc. Bet žinodamas, kad apaštalo darbas buvo būti Kristaus prisikėlimo iš numirusių liudytoju, kas nors gali paklausti, kaip šv. Paulius,

kuris nebendravo su mūsų Išganytoju prieš jo kančią, galėjo sužinoti, kad jis prisikėlė. Į tai galima lengvai atsakyti, kad mūsų Išganytojas pats jam pasirodė kelyje į Damaską iš dangaus po to, kai jau buvo įžengęs į dangų, *ir išrinko jį indu, kuris neš jo vardą pagonims, karaliams ir Izraelio vaikams;* kadangi regėjo Viešpatį po jo kančios, vadinasi, buvo kompetentingas jo prisikėlimo iš numirusių liudytojas. O Barnabas buvo jo mokinys prieš kančią. Todėl akivaizdu, kad Paulius ir Barnabas buvo apaštalai, nors jie buvo išrinkti ir įgalioti ne vien pirmųjų apaštalų, bet ir Antiochijos bažnyčios, panašiai kaip Motiejus buvo išrinktas ir įgaliotas Jeruzalės bažnyčios.

Kurios pareigos bažnyčioje yra mokytojiškos. Žodis *vyskupas* mūsų kalboje sudarytas iš graikiško žodžio *ἐπίσκοπος* ir reiškia kokio nors reikalo ar veiklos prižiūrėtoją ar prievaizdą, taip pat ganytoją ar piemenį, nuo to metaforiškai imtas vartoti ne tik žydų, kurie iš pradžių buvo piemenys, bet ir pagonių karaliaus ar kokio nors kito tautos valdytojo ar vado, nesvarbu, ar jis valdė įstatymais ar mokymu, pareigoms pažymėti. Taigi apaštalai buvo pirmieji krikščionių vyskupai, paskirti paties Kristaus; šia prasme Judo apaštalystė vadinama *jo vyskupyste (Apd 1,20).* Ir vėliau, kai krikščionių bažnyčiose buvo įsteigti vyresnieji, kuriems buvo pavesta savuoju mokslu ir patarimu vadovauti Kristaus kaimenei, jie taip pat buvo vadinami vyskupais. Timotiejus buvo vyresnysis (*vyresnysis* Naujajame Testamente reiškia tiek pareigas, tiek ir amžių), bet jis buvo ir vyskupas. Ir vyskupai tuomet tenkinosi vyresniųjų titulu. Maža to, pats šv. Jonas, mūsų Viešpaties numylėtinis apaštalas, savo Antrąjį laišką pradeda šiais žodžiais: *Vyresnysis išrinktajai poniai (2 Jn 1).* Akivaizdu, kad *vyskupas, ganytojas, vyresnysis, daktaras,* t. y. *mokytojas,* buvo vien daugybė tos pačios pareigybės skirtingų pavadinimų apaštalų laikais, nes tada buvo val-

doma ne prievarta, o vien mokslu ir įtikinėjimu. Dievo karalystė dar tik turėjo ateiti naujajame pasaulyje, taigi jokioje bažnyčioje negalėjo būti jokios valdžios, kuri taikytų prievartą, kol valstybė nepriėmė krikščionių tikėjimo, vadinasi, negalėjo būti ir įvairių valdžių, nors ir buvo pareigų įvairovė.

Be šių mokytojiškų tarnysčių bažnyčioje, būtent apaštalų, vyskupų, vyresniųjų, ganytojų ir daktarų, kurie buvo pašaukti skelbti Kristų žydams ir netikintiesiems, ir mokyti tuos, kurie tikėjo, Naujajame Testamente mes nieko nerandame apie kokias nors kitas pareigas. *Evangelistų* ir *pranašų* vardais yra vadinamos ne pareigos, o tam tikri sugebėjimai, kuriais įvairūs žmonės buvo naudingi bažnyčiai, pavyzdžiui: evangelistai tuo, kad aprašė mūsų Išganytojo gyvenimą ir darbus, tokie buvo apaštalai šv. Matas ir šv. Jonas, ir mokiniai šv. Morkus ir šv. Lukas, ir visi tie, kurie rašė šia tema (kaip, sakoma, darė šv. Tomas ir šv. Barnabas, nors bažnyčia ir negavo knygų, kurios jiems priskiriamos); pranašai buvo vertingi savo sugebėjimu aiškinti Senąjį Testamentą ir tuo, kad kartais paskelbdavo bažnyčiai savo ypatingus apreiškimus. Kadangi ne šios dovanos, ne kalbų mokėjimo dovana, ne velnių išvarymo ar kitų ligų gydymo dovana ir ne dar koks nors kitas dalykas darė žmogų bažnyčios tarnautoju, o vien tik tinkamas pašaukimas ir išrinkimas mokytojo pareigoms.

Mokytojų paskyrimas. Panašiai kaip apaštalai Matas, Paulius ir Barnabas nebuvo padaryti apaštalais paties mūsų Išganytojo, o buvo išrinkti bažnyčios, t. y. krikščionių susirinkimo, būtent, Matas – Jeruzalės bažnyčios, o Paulius ir Barnabas – Antiochijos bažnyčios, taip pat ir *presbiteriai* ir *ganytojai* kituose miestuose buvo išrenkami tų miestų bažnyčių. Kad tuo įsitikintume, pirmiausia, pažvelkime, kaip šv. Paulius elgėsi, skirdamas *presbiterius* tuose miestuose, kuriuose jis atvertė žmones į krikščionių

tikėjimą tuoj po to, kai jis ir Barnabas įgijo savo apaštalystę. Mes skaitome, kad jie paskyrė vyresniuosius kiekvienoje bažnyčoje *(Apd 14,23)*; iš pirmo žvilgsnio tai gali būti laikoma įrodymu, kad jie patys juos išrinko ir suteikė jiems valdžią, tačiau, jei mes pažvelgsime į originalų tekstą, pamatysime, kad valdžios įgaliojimus jiems suteikė ir juos išrinko kiekvieno miesto krikščionių susirinkimas, nes čia rašoma: *χειροτονήσαντες ἀυτοις πρεσβυτέρους κατ᾽ἐκκλησίαν*, t. y. *kai jie paskyrė jiems vyresniuosius pakeldami rankas kiekviename susirinkime.* Dabar jau gerai žinoma, kad šituose miestuose pareigūnai ir tarnautojai būdavo išrenkami balsų dauguma; kadangi įprastas būdas, kuriuo balsai „už" būdavo atskiriami nuo balsų „prieš", buvo rankų pakėlimas, todėl paskirti pareigūną kuriame nors iš šių miestų, reiškė surinkti žmones drauge ir išrinkti tuos pareigūnus balsų dauguma, nesvarbu, ar tai būtų iškeltų rankų dauguma, ar pasisakiusiųjų dauguma, ar dauguma rutulėlių, pupų ar akmenėlių, kuriuos kiekvienas žmogus dėjo į vieną iš indų, ant kurių buvo užrašyta „už" ar „prieš", nes įvairiuose miestuose buvo įvairūs papročiai šiuo klausimu. Todėl savo vyresniuosius išsirinkdavo susirinkimas, o apaštalai šį susirinkimą tik sušaukdavo, šiame susirinkime pirmininkaudavo ir paskelbdavo juos esant išrinktus bei duodavo jiems palaiminimą, kuris dabar vadinamas pašventinimu. Ir dėl šios priežasties tie, kurie susirinkimams pirmininkaudavo, o kai nebūdavo apaštalų tai darydavo vyresnieji, buvo vadinami *προεστῶτες*, lotyniškai – *antistites*. Šie žodžiai reiškia svarbiausiąjį susirinkimo asmenį, kurio pareiga buvo skaičiuoti balsus ir paskelbti, kas yra išrinktas, o kai balsai būdavo lygūs, išspręsti svarstomą klausimą pridedant savo balsą, nes tai buvo susirinkimo pirmininko pareiga. Kadangi visos bažnyčios savo presbiterius paskyrė tuo pačiu būdu, ten, kur vartojamas žodis *constitute*, kaip ra-

šoma Laiške Titui *(17,5)*, *ἵνα καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους* – *aš palikau tave Kretoje, kad paskirtum kiekvienam miestui vyresniuosius*, reikia suprasti būtent taip, kad jis turi sušaukti tikinčiuosius drauge ir paskirti jiems presbiterius balsų dauguma. Būtų keista, jei mieste, kur žmonės galbūt niekada nematė, kad koks nors valdžios pareigūnas būtų išrinktas kaip nors kitaip nei susirinkime, to miesto gyventojai, tapę krikščionimis, susigalvotų kokį nors kitą savo mokytojų ir vadovų, t. y. savo presbiterių (kitaip vadinamų vyskupais), išrinkimo būdą, o ne balsų dauguma, kurį šv. Paulius nurodo žodžiu *χειροτονήσαντες (Apd 14,23)*. Ir niekada vyskupai nebuvo renkami kitaip (kol imperatoriai nepripažino esant būtina reguliuoti šiuos rinkimus, kad išsaugotų tarp jų taiką), o tik kiekvieno miesto krikščionių susirinkime.

Tą patį patvirtina nuolatinė, iki šios dienos besitęsianti Romos vyskupų rinkimo praktika, nes jeigu kokios nors vietos vyskupas turėtų teisę išrinkti kitą perimti ganytojiškas pareigas bet kuriame mieste tada, kai jis iš jo išvyksta, kad jas atliktų kitoje vietoje, tai juo labiau jis turėtų teisę paskirti savo perėmėją toje vietoje, kurioje jis paskutiniu metu rezidavo ir mirė. Ir mes nematome, kad kada nors koks nors Romos vyskupas būtų paskyręs savo įpėdinį. Mat juos ilgą laiką rinkdavo tauta, kaip mums byloja maištas, kilęs dėl rinkimų, kai reikėjo pasirinkti tarp Damazo ir Ursicino; Amianas Marcelinas[23] sako, kad šis maištas buvęs toks didelis, jog prefektas Juvencijus, nepajėgdamas išsaugoti taikos, buvo priverstas išeiti iš miesto, ir kad per šimtą žmonių buvo rasta nužudytų pačioje bažnyčioje. Ir nors Romos vyskupai vėliau buvo renkami iš pradžių visų Romos dvasininkų, o vėliau – kardinolų, tačiau nė vienas iš jų niekada nebuvo paskirtas savo pirmtako. Jeigu jie niekada nepretendavo į teisę skirti savo pačių įpėdinius, aš manau, jog galiu pagrįstai

padaryti išvadą, kad jie neturėjo teisės skirti kitų vyskupų įpėdinius, negavę kokios nors naujos valdžios. O šią valdžią atimti iš bažnyčios ir suteikti jiems galėjo tik tas, kuris turėjo teisėtą valdžią ne tik mokyti bažnyčią, bet ir jai įsakinėti, o tai galėjo daryti vien pilietinis suverenas.

Kas yra bažnyčios tarnautojai. Žodis *tarnautojas* (minister), originale *Διάκονος*, reiškia žmogų, kuris savanoriškai rūpinasi kito žmogaus reikalais ir skiriasi nuo tarno (servant) vien tuo, kad tarnai dėl pačios savo padėties privalo daryti tai, kas jiems įsakyta, tuo tarpu tarnautojai privalo tik dėl to, kad jie patys laisva valia ėmėsi kokio nors uždavinio, todėl neprivalo nieko daryti daugiau, negu įsipareigojo. Taigi tiek tie, kurie moko Dievo žodžio, tiek ir tie, kurie tvarko pasaulietinius bažnyčios reikalus, yra tarnautojai, tačiau jie yra skirtingų asmenų tarnautojai, mat bažnyčios ganytojai, vadinamieji *žodžio tarnautojai (Apd 6,4)*, yra Kristaus tarnautojai, nes jo yra žodis. O *diakono* tarnyba, kuri vadinama *stalų aptarnavimu (6,2)*, yra tarnavimas bažnyčiai arba susirinkimui. Taigi nei atskiras žmogus, nei visa bažnyčia niekada negalėjo apie savo ganytoją pasakyti, kad jis buvo jų tarnautojas, tai galima pasakyti apie diakoną, nesvarbu, ar pareigos, kurias jis apsiėmė, būtų aptarnauti stalus, ar skirstyti pragyvenimo priemones krikščionims, kai jie gyveno kiekviename mieste bendrai iš vieno turto ar iš savanoriškų aukų, kaip pirmaisiais laikais, ar rūpintis maldos namais, ar pajamomis, ar kitais pasaulietiniais bažnyčios reikalais, visas susirinkimas gali teisingai jį pavadinti savo tarnautoju.

Jų, kaip diakonų, darbas buvo tarnauti susirinkimui, nors jie nepraleisdavo progos skelbti Evangeliją ir palaikyti Kristaus mokslą kiekvienas pagal savo sugebėjimus, kaip tai darė šv. Steponas, ir pamokslauti, ir krikštyti, kaip tai darė Pilypas, nes tas Pilypas, kuris skelbė Evangeliją Samarijoje ir pakrikštijo eunuchą *(Apd 8,5,38)*, buvo

Pilypas diakonas, o ne Pilypas apaštalas. Akivaizdu, kad tuo metu, kai Pilypas skelbė Evangeliją Samarijoje *(8,1)*, apaštalai buvo Jeruzalėje ir *išgirdę, jog Samarija priėmė Dievo žodį, nusiuntė tenai Petrą ir Joną (Apd 8,14)*, kurie uždėjo rankas ant pakrikštytųjų, ir į juos nužengė Šventoji Dvasia, kuri iki tol, Pilypui pakrikštijus, ji nebuvo nužengusi *(8,15)*. Kad į juos nužengtų Šventoji Dvasia, buvo būtina, jog jų krikštą atliktų ar patvirtintų žodžio tarnautojas, o ne bažnyčios tarnautojas. Todėl, kad patvirtintų tų, kuriuos krikštijo diakonas Pilypas, krikštą, apaštalai nusiuntė iš Jeruzalės į Samariją iš savo tarpo Petrą ir Joną, kurie tiems prieš tai pakrikštytiesiems suteikė tas malones, kurios buvo Šventosios Dvasios ženklas, tuo metu lydėjęs visus tikrus tikinčiuosius; kokios tai buvo malonės, galima suprasti iš to, ką sako šv. Morkus: *Kurie įtikės, tuos lydės ženklai: mano vardu jie išvarinės demonus, kalbės naujomis kalbomis, ims plikomis rankomis gyvates ir, jei išgertų mirštamų nuodų, jiems nepakenks. Jie dės rankas ant ligonių, ir tie pasveiks (Mk 16,17–18)*. Šito Pilypas negalėjo jiems suteikti, o apaštalai galėjo ir, kaip matyti iš šios vietos, iš tikrųjų tai padarydavo kiekvienam žmogui, kuris iš tikrųjų įtikėjo ir buvo pakrikštytas paties Kristaus tarnautojo; dabartiniu laiku šios galios negali suteikti arba Kristaus tarnautojai, arba yra labai mažai tikrai tikinčiųjų, arba Kristus turi labai mažai tarnautojų.

Ir kaip jie išrenkami. Kad pirmieji diakonai buvo išrinkti ne apaštalų, o mokinių susirinkimo, t. y. įvairių krikščionių, aišku iš Apaštalų darbų, kur skaitome, jog, padidėjus mokinių skaičiui, *Dvylika* sušaukė juos ir pasakė, kad nedera apaštalams apleisti Dievo žodžio ir tarnauti prie stalų, tad jiems pareiškė: *Broliai, nusižiūrėkite iš savųjų septynis vyrus, turinčius gerą vardą, pilnus Dvasios ir išminties. Mes juos paskirsime tam darbui (Apd 6,3)*. Akivaizdu, kad nors apaštalai paskelbė juos išrinktais, tačiau juos

išrinko susirinkimas, tai irgi pasakyta aiškiai, nes rašoma, kad *šis pasiūlymas patiko visam susirinkimui* ir jie išsirinko septynis *(Apd 6,5)* ir t. t.

Apie bažnyčios pajamas laikantis Mozės įstatymo. Senojo Testamento laikais tik Levio gentis galėjo būti kunigais ir eiti kitas žemesnes bažnytines pareigas. Žemė buvo padalyta kitoms gentims, išskyrus Levio gentį, kurių, padalijus Juozapo gentį į dvi – Efraimo ir Manaso – buvo tik dvylika. Levio genčiai buvo paskirti tam tikri miestai gyventi su priemiesčiais jų galvijams, ir buvo jiems paskirta kaip jų dalis viena dešimtoji jų brolių žemės vaisių. Kunigai savo išlaikymui gaudavo dešimtąją šios dešimtosios dalį kartu su paaukojimų dalimi, nes Dievas pasakė Aaronui: *„Neturėsi žemės paveldo jų krašte, tarp jų neturėsi dalies. Aš būsiu tavo dalis ir paveldas Izraelyje" (Sk 18,20).* Mat Dievas tada buvo karalius ir išsirinko Levio gentį būti valstybės tarnautojais, o jiems išlaikyti skyrė valstybinių pajamų, t. y. tą dalį, kurią Dievas pasiliko pačiam sau; o ši dalis buvo dešimtinės ir aukos; šia prasme reikia suprasti Dievo žodžius: *aš būsiu tavo dalis.* Todėl levitams visai teisingai galima taikyti *klero* vardą, nuo *κλῆρος,* kuris reiškia burtą arba paveldėjimą, bet ne ta prasme, kad jie labiau nei kiti buvo Dievo karalystės paveldėtojais, o ta, kad Dievo paveldėjimas buvo jų dalis. Kadangi tuo metu pats Dievas buvo jų karalius, o Mozė, Aaronas ir po jų buvę vyriausieji kunigai buvo jo vietininkai, akivaizdu, kad teisę į dešimtinę ir aukas nustatė pilietinė valdžia.

Po to, kai jie atmetė Dievą, reikalaudami sau karaliaus, levitai ir toliau naudojosi tomis pačiomis pajamomis; tačiau jų teisė į jas atsirado iš to, kad karaliai jos niekada iš jų neatėmė, nes valstybės pajamomis disponavo tas, kuris buvo valstybės asmuo, o toks iki nelaisvės buvo karalius. Sugrįžę iš nelaisvės, jie vėl mokėjo kaip ir anksčiau de-

šimtines kunigams. Taigi iki to laiko bažnyčiai išlaikyti pajamas nustatydavo pilietinis suverenas.

Mūsų Išganytojo laikais ir vėliau. Apie mūsų Išganytojo ir jo apaštalų pragyvenimo priemones mes skaitome vien tai, kad jie turėjo kapšą, kurį nešiojo Judas Iskarijotas, ir kad tie apaštalai, kurie buvo žvejai, kartais užsiimdavo savo amatu, o kai mūsų Išganytojas išsiuntė dvylika apaštalų pamokslauti, jis įsakė jiems štai ką: *neįsigykite nei aukso, nei sidabro, nei varioky savo kapšams prikimšti, nes darbininkas vertas savo valgio (Mt 10,9–10).* Iš čia tikėtina, kad jų įprastos pragyvenimo priemonės buvo derinamos su jų užsiėmimu, nes jų užsiėmimas buvo *dovanai duoti,* nes *dovanai gavo (Mt 10,8),* o jų išlaikymo priemonės buvo *savanoriškos dovanos* tų, kurie tikėjo ta gera žinia, kurią jie skelbė apie Mesijo, jų Išganytojo, atėjimą. Prie viso šito dar galime pridurti tai, ką iš dėkingumo aukojo tie, kuriuos mūsų Išganytojas pagydė; iš jų minimos *kelios moterys, išgydytos nuo piktųjų dvasių bei ligų; tai Marija, vadinama Magdalena, iš kurios buvo išėję septyni demonai, Erodo prievaizdo Chūzo žmona Joana, Zuzana ir daug kitų moterų, kurios šelpė juos savo turtu (Lk 8,2–3).*

Mūsų Išganytojui įžengus į dangų, kiekvieno miesto krikščionys gyveno bendruomenėmis *(Apd 4,34)* iš pinigų, kuriuos gaudavo, pardavę savo žemės sklypus ir valdas, ir sudėdavo juos prie apaštalų kojų iš geros valios, o ne iš pareigos; nes, *kol žemę dar turėjai* (sako šv. Petras Ananijui, *Apd 5,4*), *ar ji nebuvo tavo? o po to, kai ji buvo parduota, ar ji nebuvo tavo galioje?;* tai rodo, kad Ananijui nebuvo reikalo išsaugoti savo žemės ir pinigų meluojant, nes jis neprivalėjo apskritai ką nors duoti, jei nenorėjo. Tiek apaštalų, tiek vėlesniais laikais iki pat Konstantino Didžiojo matome, kad krikščionių bažnyčios vyskupų ir ganytojų išlaikymas buvo vien laisva priėmusiųjų jų mokslą duoklė. Tuo metu dar nekalbama apie dešimtines; ta-

čiau tokia buvo krikščionių meilė savo ganytojams ir vyskupams Konstantino ir jo sūnų laikais, kad Amianas Marcelinas sako (aprašydamas Damazo ir Ursicino kovą dėl vyskupystės), jog buvo tikrai verta dėl jos kovoti, nes tų laikų vyskupai gyveno prabangiai, savo kaimenės ir ypač matronų, dosnumo dėka važinėjo karietomis, ištaigingai valgė ir rengėsi.

Evangelijos skelbėjai gyveno iš savo kaimenės dosnumo. Bet čia kas nors gali paklausti, ar ganytojai tada privalėjo gyventi iš savanoriškų duoklių, kaip iš išmaldos, nes *kas gi,* – sako šv. Paulius, – *tarnauja kariuomenėje už savo paties pinigus?.. kas gano bandą ir neminta bandos pienu? (1 Kor 9,7).* Ir toliau: *argi nežinote, kad tie, kurie atlieka šventą tarnystę, valgo iš šventyklos pajamų, kad aukuro tarnai gauna dalį atnašų? (9,13),* t. y. gauna dalį to, kas paaukota ant aukuro, savo išlaikymui? Ir tada jis užbaigia: *taip ir Viešpats yra patvarkęs, kad Evangelijos skelbėjai gyventų iš Evangelijos (9,14).* Iš šios vietos iš tiesų galima padaryti išvadą, kad bažnyčios ganytojai turėtų būti išlaikomi savo kaimenės, bet negali daryti išvados, kad ganytojai patys turėtų nustatyti savo atlyginimo ir aprūpinimo dydį ir pobūdį ir kad patys, vaizdžiai kalbant, atsipjautų sau mėsos tiek, kiek nori. Todėl jų atlyginimas ir išlaikymas turėjo priklausyti arba nuo kiekvieno jų kaimenės žmogaus, arba viso susirinkimo dėkingumo ir dosnumo. Visas susirinkimas jo nustatyti negalėjo, nes jo nutarimai tada nebuvo įstatymai; todėl ganytojų išlaikymas iki to laiko, kai imperatoriai ir pilietiniai suverenai išleido įstatymus, sprendžiančius jų atlyginimo klausimą, priklausė vien nuo savanoriškų aukų. Tie, kurie tarnavo prie altoriaus, gyveno iš to, kas buvo aukojama. Taigi ir ganytojai galėjo imti tai, ką jiems aukojo jų avelės, bet negalėjo reikalauti to, kas jiems nebuvo aukojama. Kokiame teisme jie būtų kėlę savo ieškinį, jei neturėjo tribuno-

lų? Arba jeigu jie būtų turėję arbitrus iš savo pačių tarpo, kas būtų vykdęs jų nuosprendžius, jeigu jie neturėjo valdžios apginkluoti savo pareigūnų? Taigi galiausiai išeina taip, kad tam tikras pajamas bažnyčios ganytojui išlaikyti gali skirti tik bendras tikinčiųjų susirinkimas ir tik tada, kai jo nutarimai turi ne vien *kanonų*, bet ir *įstatymų* galią; šiuos įstatymus gali išleisti tik imperatoriai, karaliai ar kiti pilietiniai suverenai. Mozės įstatymo dešimtinių teisė negalėjo būti taikoma Evangelijos skelbėjams, nes Mozė ir vyriausieji kunigai buvo Dievo valdomos tautos pilietiniai suverenai, ir jo karalystė tarp žydų tada iš tikrųjų egzistavo, tuo tarpu Kristaus Dievo karalystė dar tik turi ateiti.

Iki šiol buvo parodyta, kas yra bažnyčios ganytojai; kokie jų misijos tikslai, o būtent, skelbti, mokyti, krikštyti, pirmininkauti įvairiuose susirinkimuose; kas yra bažnyčios bausmė, būtent, ekskomunikacija, ypač tose vietose, kur krikščionybė buvo uždrausta pilietinių įstatymų, krikščionys turėjo vengti bendrauti su ekskomunikuotuoju, ir ten, kur krikščionybė buvo įtvirtinta pilietinio įstatymo, išmesti ekskomunikuotąjį iš krikščionių bendruomenės; kas rinkdavo bažnyčios ganytojus ir tarnautojus (būtent susirinkimas); kas juos pašventindavo ir palaimindavo (būtent ganytojas); kokios jiems priklausė pajamos (jos buvo vien jų pačių turtas ir jų pačių darbas ir savanoriški atsidavusių ir dėkingų krikščionių įnašai). Dabar mes apsvarstysime, kokias pareigas bažnyčioje turi tie asmenys, kurie, būdami pilietiniai suverenai, priėmė krikščionių tikėjimą.

Pilietinis suverenas, būdamas krikščionis, turi teisę skirti ganytojus. Pirmiausia, turime atminti, kad teisė spręsti apie tai, kokios doktrinos yra palankios taikai ir turi būti skelbiamos pavaldiniams visose valstybėse, yra neatskiriamai susijusi (kaip jau buvo įrodyta 18 skyriuje)

su suverenia valstybės valdžia, nesvarbu, ar ji priklauso vienam žmogui ar vienam žmonių susirinkimui. Todėl net ir menkiausių gabumų žmogui yra akivaizdu, kad žmonių veiksmai kyla iš jų nuomonių apie gėrį ar blogį, kuriuos jiems suteiks šie veiksmai, vadinasi, žmonės, kurie kartą susidarė nuomonę, kad jų paklusnumas suvereniai valdžiai bus jiems žalingesnis už nepaklusnumą, nepaklus įstatymams ir tuo sugriaus valstybę ir sukels sąmyšį ir pilietinį karą; norint šito išvengti ir buvo įsteigta visokia pilietinė valdžia. Todėl visose pagonių valstybėse suverenai buvo vadinami tautos ganytojais, nes ten joks pavaldinys negalėjo teisėtai mokyti tautos, o vien jiems leidus ir įgaliojus.

Nereikia manyti, kad pagonys karaliai neteko šios teisės, atsiversdami į Kristaus tikėjimą; Kristus niekada neliepė, kad karaliai būtų nuversti dėl to, kad į jį įtikėjo, t. y. padaryti pavaldžiais kam nors be jo paties, arba (o tai tas pat) iš jų būtų atimta valdžia, būtina išsaugoti taikai tarp pavaldinių ir juos apginti nuo išorės priešų. Todėl krikščionys karaliai ir toliau yra aukščiausieji savo tautos ganytojai ir turi galią paskirti kokius jie nori ganytojus, kad tie mokytų bažnyčią, t. y. mokytų jų rūpesčiui pavestą tautą.

Kita vertus, net jeigu tarsime, kad jų išrinkimo teisė (kaip ir prieš karalių atsivertimą) priklauso bažnyčiai, nes taip buvo pačių apaštalų laikais (kaip buvo parodyta šiame skyriuje), net ir tuo atveju ši teisė taip pat priklausys pilietiniam suverenui, krikščioniui. Vadinasi, būdamas krikščionis jis įteisina šį tikėjimą, nes jis yra suverenas (tai lygu pasakyti – atstovaujantis bažnyčiai), tad mokytojai, kuriuos jis išrenka, yra išrinkti bažnyčios. Jei krikščioniškoje valstybėje krikščionių susirinkimas išsirenka savo ganytoją, tai ir tada jį išrenka suverenas, nes tai buvo padaryta jo įgaliojimu. Taip pat ir tada, kai miestas iš-

sirenka savo merą, tai yra to, kuris turi aukščiausiąją valdžią, aktas, nes kiekvienas aktas yra aktas to, be kurio sutikimo jis yra negaliojantis. Ir nors daug pavyzdžių galėtume pasitelkti iš istorijos, kai ganytojus išrinkdavo tauta ar dvasininkai, tai nėra argumentas prieš pilietinio suvereno teisę, nes tie, kurie išrinko ganytojus, tai darė jo įgaliojimu.

Kadangi kiekvienoje krikščionių valstybėje pilietinis suverenas yra aukščiausiasis ganytojas, kurio rūpesčiui pavesta visa jo pavaldinių kaimenė, vadinasi, jo įgaliojimu yra paskiriami kiti ganytojai, ir turi galią mokyti ir atlikti visas kitas ganytojiškas pareigas, iš to išplaukia ir tai, kad kiti ganytojai teisę mokyti, pamokslauti ir atlikti visas kitas funkcijas, priklausančias šioms pareigoms, gauna iš pilietinio suvereno ir kad jie yra vien jo tarnautojai, kaip ir miestų pareigūnai, teisėjai teismuose ir armijų vadai yra tarnautojai vien to, kuris yra visos valstybės pareigūnas, visų bylų teisėjas, visos kariuomenės vadas, ir kuris visada yra pilietinis suverenas. Ir taip yra ne dėl to, kad jo pavaldiniai yra tie, kurie moko, o todėl, kad jo pavaldiniai yra tie, kuriuos reikia mokyti. Įsivaizduokite, kad koks nors krikščionis karalius galią skirti ganytojus savo valdose suteikia kitam karaliui (kaip įvairūs krikščionių karaliai šią valdžią patiki popiežiui), tai jis tuo aukščiau savęs neįsteigia ganytojo nei aukščiausiojo ganytojo savo tautai, nes tai būtų tas pats, kaip atsisakyti savo pilietinės valdžios, kuri, priklausydama nuo žmonių nuomonės apie savo pareigą jam ir nuo bausmės kitame pasaulyje baimės, taip pat imtų priklausyti ir nuo mokytojų sumanumo ir lojalumo, o šie ne mažiau už kitus žmones pasiduoda ne tik garbės troškimui, bet neapsaugoti ir nuo neišmanymo. Taigi ten, kur svetimšalis turi galią skirti mokytojus, ši jam yra duota suvereno, kurio valdose jis moko. Krikščionių daktarai yra mūsų krikščionybės mo-

kytojai; karaliai yra šeimų tėvai ir gali imti mokytojus savo pavaldiniams remdamiesi svetimšalio rekomendacija, bet ne jo įsakymu, ypač tada, kai blogas pavaldinių mokymas gali atnešti didelę ir aiškią naudą tam, kuris juos rekomenduoja; ir karaliai neprivalo laikyti tuos mokytojus ilgiau, nei tai naudinga valstybės gerovei, kuria rūpintis jie privalo, kol išlaiko kurią nors kitą esminę suverenumo teisę.

Tik suverenai turi ganytojišką valdžią „jure divino", o visi kiti ganytojai turi „jure civili". Jeigu kas nors paklaustų ganytoją, atliekantį savo pareigas taip, kaip vyriausieji kunigai ir tautos seniūnai paklausė mūsų Išganytoją: *Kokia galia tai darai? Kas tau davė šitą galią? (Mt 21,23),* vienintelis teisingas atsakymas, kurį galėtų duoti ganytojas, yra tas, kad jis tai daro valstybės galia, duota jam karaliaus ar susirinkimo, kurie jai atstovauja. Visi ganytojai, išskyrus aukščiausiąjį, atlieka savo pareigas, remdamiesi teise, t. y. pilietinio suvereno įgaliojimu, t. y. *jure civili.* Tačiau karalius ir kiekvienas kitas suverenas atlieka savo kaip aukščiausiojo ganytojo pareigas tiesioginiu Dievo įgaliojimu, t. y. *dieviškąja teise,* arba *jure divino.* Todėl vien karaliai gali pridėti prie savo titulų (kaip savo pavaldumo vienam Dievui ženklą) *Dei gratia rex*[24], ir t. t. Vyskupai apie savo įgaliojimus pradžioje turėtų sakyti: *iš jo karališkosios didenybės malonės tokios ir tokios diecezijos vyskupas,* arba kaip valstybės tarnautojai: *jo didenybės vardu.* Kadangi sakydami *Divina providentia,* o tai yra tas pats kaip ir *Dei gratia,* nors ir užmaskuotai, jie neigia, kad savo galią jie gavo iš pilietinės valstybės, ir gudriai nusimeta nuo savo kaklo pilietinio pavaldumo „apykaklę", prieštaraudami valstybės vienovei ir gynybai.

Krikščionių karaliai turi galią atlikti visas ganytojiškas funkcijas. Jeigu kiekvienas krikščionių suverenas yra aukščiausiasis savo paties pavaldinių ganytojas, tai atro-

do, kad jis turi galią ne tik mokyti (šito turbūt niekas neneigia), bet ir krikštyti, ir teikti Paskutinės vakarienės sakramentą, ir šventinti šventyklas ir ganytojus Dievo tarnybai, – o tai dauguma žmonių neigia, iš dalies dėl to, kad suverenai paprastai to nedaro, o iš dalies dėl to, kad sakramentam teikti ir asmenims bei vietoms šventinti dėl šventų tikslų reikia, kad uždėtų rankas tokie žmonės, kurie panašiu rankų uždėjimu paeiliui nuo apaštalų laikų buvo skiriami panašiai tarnystei. Todėl norėdamas įrodyti, kad krikščionių karaliai turi galią krikštyti ir šventinti, aš turiu pateikti priežastį, dėl kurios jie paprastai to nedaro, ir kaip, be įprastos rankų uždėjimo ceremonijos, jie gali tai daryti, kai to nori.

Nėra jokios abejonės, kad kiekvienas karalius, jeigu jis yra išmanus moksluose, ta pačia savo pareigų teise, kuria jis leidžia kitiems skaityti paskaitas universitetuose, gali skaityti jas ir pats. Vis dėlto, rūpestis visais valstybės reikalais atima visą jo laiką, todėl jam būtų nepatogu asmeniškai atsidėti šiam specialiam dalykui. Karalius gali, jeigu jis to nori, sėdėti teisme, išklausyti ir išspręsti visokio pobūdžio bylas lygiai taip pat, kaip ir suteikti kitiems teisę tai daryti jo vardu, tačiau jam užkrauta atsakomybės našta įsakinėti ir valdyti verčia jį nuolatos stovėti prie valdžios vairo ir pavesti žemesnes tarnybines pareigas kitiems, kurie yra jo valdomi. Panašiai mūsų Išganytojas, kuris neabejotinai turėjo valdžią krikštyti, nekrikštydavo nieko pats, o siųsdavo savo apaštalus ir mokinius krikštyti *(Jn 4,2)*. Taip pat ir šv. Paulius dėl būtinybės mokyti skirtingose ir labai viena nuo kitos nutolusiose vietose krikštijo nedaugelį, iš visų korintiečių jis pakrikštijo tik *Krispą, Gajų ir Steponą (1 Kor 14,16)*, nes jo svarbiausia pareiga buvo skelbti Evangeliją *(1 Kor 1,17)*. Akivaizdu, kad didesnė pareiga (toks yra bažnyčios valdymas) atleidžia nuo mažesnės. Todėl priežastis, dėl kurios krikščio-

nių karaliai nekrikštija, yra akivaizdi ir ta pati, dėl kurios mūsų laikais nedaug yra tų, kuriuos pakrikštijo vyskupai, ir dar mažiau tų, kuriuos pakrikštijo popiežius.

Į klausimą, ar būtinas rankų uždėjimas, suteikiantis karaliui galią krikštyti ir šventinti, mes galime mąstyti taip.

Rankų uždėjimas buvo labai senas visuotinis žydų paprotys, kuris pažymėdavo ir aiškiai nurodydavo asmenį ar kitą daiktą, kuris buvo kokio nors žmogaus maldos, palaiminimo, aukojimo, pašventinimo, pasmerkimo ar kitos kalbos objektas. Pavyzdžiui, Jokūbas, palaimindamas Juozapo vaikus *ištiesė dešinę ranką ir uždėjo ant galvos Efraimui, kuris buvo jaunesnis, o kairę ranką – ant galvos Manasui... nors Manasas ir buvo pirmagimis (Pr 48,14);* ir tai jis padarė *sąmoningai* (nors juos jam taip atvedė Juozapas, kad jis buvo priverstas tai daryti sukryžiuodamas savo rankas), kad nurodytų, kuriam jis nori suteikti didesnį palaiminimą. Taip pat ir Aaronui, aukojančiam sudeginimo auką, įsakoma uždėti *rankas jautukui ant galvos (Iš 29,10)* ir uždėti rankas ant avinėlio galvos *(29,15).* Tas pats vėl pasakyta *Kun 1,4* ir *8,14.* Panašiai ir Mozė, paskirdamas Jozuę izraeliečių vadu, t. y. pašventino jį Dievo tarnystei, *uždėjo ant jo rankas ir įgaliojo jį, kaip Viešpats buvo per Mozę kalbėjęs (Sk 27,23),* tiksliai nurodydamas, kam jie turi paklusti kare. Ir pašventinant levitus Dievas sakė, kad *izraeliečiai uždės savo ranką ant levitų (Sk 8,10).* Ir pasmerkdamas tą, kuris piktžodžiavo prieš Viešpatį, Dievas įsakė, kad *teuždeda rankas jam ant galvos visi girdėjusieji ir teužmuša jį visa bendrija akmenimis (Kun 24,14).* O kodėl gi turėjo uždėti rankas tik tie, kurie girdėjo, o ne kunigas, levitas ar kitas teisingumo tarnautojas, jei ne todėl, kad niekas kitas negalėjo pažymėti ir įtikinamai pademonstruoti susirinkimo akims, kas gi buvo tas, kuris piktžodžiavo ir privalo mirti? Juk akivaizdžiai parodant žmogų ar kokį nors kitą daiktą ranka, mažiau galima suklysti, negu jų vardus paminint balsu.

Ir šito papročio buvo taip griežtai laikomasi, kad Aaronas, laimindamas iš karto visą susirinkimą, – to jis negalėjo padaryti uždėdamas rankas, – vis dėlto *pakėlė rankas žmonių link ir palaimino juos (Kun 9,22).* Mes skaitome ir apie panašų pagonių šventyklų pašventinimo paprotį, kad, pavyzdžiui, žynys uždėdavo savo rankas ant kurio nors šventyklos stulpo ir laikydavo jas, kol kalbėdavo pašventinimo žodžius. Taigi labiau natūralu nurodyti kurį nors individualų daiktą ranka, kad įtikintų akis, negu žodžiais informuoti ausį viešų pamaldų Dievui dalykuose.

Todėl šis paprotys nebuvo naujas ir mūsų Išganytojo laikais. Šit Jayras, kurio dukrelė sirgo, maldavo mūsų Išganytoją ne gydyti ją, o uždėti *ant jos rankas, kad pagytų (Mk 5,23).* Ir: *anuomet atvesta pas jį vaikų, kad uždėtų rankas ant jų ir pasimelstų (Mt 19,13).*

Pagal šį seną paprotį apaštalai, presbiteriai ir visas susirinkimas dėjo rankas ant tų, kuriuos jie paskyrė ganytojais, ir drauge meldėsi už juos, kad jie gautų Šventąją Dvasią; ir tai darė ne tik vieną kartą, bet ir dažniau, kai atsirasdavo nauja proga; tačiau tikslas buvo tas pats, būtent tikslus ir griežtas nurodymas asmens, paskirto arba apskritai ganytojiškoms pareigoms, arba kokiai nors ypatingai misijai; taip apaštalai *melsdamiesi uždėjo rankas (Apd 6,6)* ant septynių diakonų; tai buvo padaryta ne tam, kad jiems būtų duota Šventoji Dvasia (jie buvo pilni Šventosios Dvasios dar prieš išrinkimą, kaip matyti prieš tai iš *Apd 8,3),* o tam, kad jie būtų paskirti šiai tarnybai. Ir po to, kai diakonas Pilypas atvertė kai kuriuos asmenis Samarijoje, Petras ir Jonas nuvyko ten ir *dėjo ant jų rankas, ir tie gavo Šventąją Dvasią (Apd 8,17).* Ne vien apaštalas, bet ir presbiteris turėjo šią teisę, nes šv. Paulius pataria Timotiejui: *Niekam greitomis neuždėk rankų (1 Tim 5,22),* t. y. nieko neskirk paskubom ganytojo tarnybai. Visi presbiteriai uždėjo rankas ant Timotiejaus, kaip rašoma *1 Tim*

4,14, tačiau šitai reikia suprasti taip, kad tai padarė kas nors, paskirtas visų vyresniųjų, ir labiausiai tikėtina, kad jų *προεστὼς*, arba pirmininkas, kuriuo galbūt buvo pats šv. Paulius, nes savo Antrame laiške Timotiejui *(1,6)* jis sako: *Todėl tau primenu reikalą atgaivinti Dievo malonės dovaną, suteiktą mano rankų uždėjimu;* beje, čia reikia pasakyti, kad Šventąja Dvasia yra laikoma ne trečiasis Trejybės asmuo, o sugebėjimų dovana, būtina ganytojiškoms pareigoms. Taip pat skaitome, kad šv. Pauliui buvo uždėtos rankos dukart, kartą jas uždėjo Ananijas Damaske *(Apd 9,17–18)* jį krikštydamas, o antrą kartą *(Apd 13,3)* rankos jam buvo uždėtos Antiochijoje, kai jis pirmą kartą buvo pasiųstas mokyti. Ši apeiga, skiriant ganytojus, turėjo tikslą nurodyti tą asmenį, kuriam buvo suteikiama tokia galia. Jeigu tuo metu koks nors krikščionis būtų turėjęs galią mokyti dar prieš tai, tai jo krikštijimas, t. y. jo pavertimas krikščioniu, nebūtų suteikęs jam jokios naujos galios, o tik būtų skatinęs jį skelbti tikrą mokslą, t. y. teisingai naudoti savo galią, todėl rankų uždėjimas būtų buvęs nereikalingas, nes būtų užtekę paties krikšto. Tačiau kiekvienas suverenas dar iki krikščionybės turėjo galią mokyti ir skirti mokytojus, todėl krikščionybė suverenams nesuteikė jokios naujos teisės, o vien nukreipė juos į tiesos mokymo kelią, vadinasi, tereikėjo, kad jiems būtų uždedamos rankos (be jų uždėjimo krikšto metu), kad leistų jiems atlikti kurią nors ganytojišką funkciją, būtent krikštyti ir šventinti. Ir Senajame Testamente, nors tik kunigas turėjo teisę pašventinti tuo metu, kol suverenumas priklausė vyriausiajam kunigui, tačiau taip nebuvo, kai suverenumas priklausė karaliui. Kadangi mes skaitome *(1 Kar 8)*, kad Saliamonas palaimino tautą, pašventino šventyklą ir sukalbėjo tą viešą maldą, kuri dabar yra pavyzdys šventinant visų krikščionių bažnyčias ir koplyčias, akivaizdu, kad jis

ne tik turėjo bažnyčios valdymo teisę, bet ir teisę atlikti bažnytines funkcijas.

Pilietinis suverenas, jeigu jis krikščionis, yra bažnyčios galva savo paties valdose. Iš to, kad politinės ir bažnytinės teisės susijungė krikščionių suverenų asmenyse, akivaizdu, kad jie turi visokią valdžią savo pavaldiniams, kokia tik gali būti duota žmogui žmonių išoriniams veiksmams tiek politikoje, tiek religijoje valdyti, ir gali išleisti tokius įstatymus, kuriuos patys laikys tinkamiausiais savo pavaldiniams valdyti, kiek jie yra valstybė, ir kiek jie yra bažnyčia, nes ir valstybė, ir bažnyčia yra tie patys žmonės.

Todėl jeigu suverenas labai nori, gali (kaip daugelis krikščionių karalių daro dabar) savo pavaldinių religinius reikalus patikėti popiežiui, tačiau tada popiežius šiuose dalykuose yra jiems pavaldus ir atlieka šį savo pavedimą svetimoje teritorijoje *jure civili*, teise, gauta iš pilietinio suvereno, o ne *jure divino*, Dievo duota teise; todėl gali būti atleistas iš šitos tarnybos, kai suverenas manys, jog tai būtina jo pavaldinių gerovei. Suverenai gali, jeigu jie to nori, pavesti rūpintis religija vienam aukščiausiajam ganytojui arba ganytojų susirinkimui ir suteikti jiems tokią valdžią bažnyčiai arba vienas kitam, kokią jie laikys tinkamiausia, ir tokius garbės titulus, pavyzdžiui, vyskupų, arkivyskupų, kunigų ar presbiterių, kokius tik jie nori, ir išleisti įstatymus dėl jų išlaikymo, dešimtinėmis ar kitaip, kaip tik jie nori, nes jie daro taip, kaip jiems liepia jų nuoširdi sąžinė, kurios teisėjas yra vienas Dievas. Pilietinis suverenas turi skirti teisėjus ir kanoninių raštų aiškintojus, nes tik jis daro juos įstatymais. Jis taip pat suteikia galią ekskomunikacijoms, kurių būtų nepaisoma, jei ne įstatymai ir bausmės, kurie gali sušvelninti užsispyrusius laisvamanius ir priversti juos susijungti su kita bažnyčia. Trumpai tariant, pilietinis suverenas turi

aukščiausiąją valdžią sprendžiant visus reikalus, tiek bažnytinius, tiek pilietinius, kiek tai susiję su veiksmais ir žodžiais, nes jie vieni yra žinomi ir gali būti apkaltinti; tam, ko negalima apkaltinti, apskritai nėra teisėjo, išskyrus Dievą, kuris pažįsta [žmogaus] širdį. Ir šios teisės priklauso visiems suverenams, tiek monarchams, tiek susirinkimams, nes krikščioniškos tautos atstovai yra ir bažnyčios atstovai; mat bažnyčia ir krikščioniškos tautos valstybė yra tas pat.

Kardinolo Bellarmine'o knygos „De Summo Pontifice" aptarimas. Nors tai, ką aš pasakiau čia ir kitose šios knygos vietose, atrodo, pakankamai aišku, jog būtų galima teigti, jog aukščiausioji bažnytinė valdžia priklauso krikščionių suverenams; vis dėlto, kadangi Romos popiežius visuotinai meta iššūkį šiai valdžiai ir kadangi tai iš esmės išreiškė taip karštai, kiek tik įmanoma, kardinolas Bellarmine'as savo poleminiame veikale *De Summo Pontifice*[25], manau esant būtina kaip įmanoma trumpiau išnagrinėti jo samprotavimo pagrindus ir galią.

Pirma knyga. Iš penkių knygų, kurias jis parašė šia tema, pirmoje svarstomi trys klausimai. Pirmasis: kokia geriausia valdymo forma – *monarchija, aristokratija* ar *demokratija*, ir autorius daro išvadą, kad nė viena iš jų nėra geriausia ir pasisako už mišrią, sudarytą iš visų trijų. Antras klausimas: kuri iš šių valdymo formų yra geriausia bažnyčiai, ir pasisako už mišrią, kuri būtų artimesnė monarchijai. Trečias klausimas: ar šioje mišrioje monarchijoje šv. Petras užėmė monarcho vietą. Dėl jo pirmosios išvados, tai aš jau akivaizdžiai parodžiau (18 skyriuje), kad visi valdymo būdai, kuriems žmonės privalo paklusti, yra neskaidomi ir absoliutūs. Monarchijoje aukščiausioji valdžia priklauso vienam žmogui, o visi kiti, kurie turi kokią nors valdžią valstybėje, ją turi jo pavedimu, kol jam patinka, ir vykdo ją jo vardu. Aristokratijoje ir demokra-

tijoje yra tik vienas aukščiausiasis susirinkimas, turintis tą pačią valdžią, kuri monarchijoje priklauso monarchui, bet tai nėra mišri valdžia, o absoliutus suverenumas. Kuri iš šių trijų valdžių yra geriausia, nereikia diskutuoti ten, kur kuri nors iš jų jau yra, ir jau esamai visada turėtų būti suteikiama pirmenybė, ją reikia paremti ir laikyti geriausia, nes, kas ketina nuversti jau egzistuojančią valdžią, prieštarauja ir prigimtiniam įstatymui, ir pozityviajam Dievo įstatymui. Be to, neturi jokios reikšmės kurio nors ganytojo valdžiai (nebent jis turi pilietinę aukščiausiąją valdžią), kokia valdymo forma yra geriausia, nes ganytojų pašaukimas yra ne valdyti žmones įsakymais, o juos mokyti, argumentuotai įtikinėti ir leisti jiems patiems nuspręsti, ar jie priima skelbiamą mokslą, ar jį atmeta. Juk monarchija, aristokratija ir demokratija mums reiškia tris suverenų, o ne pastorių rūšis; arba, kaip galima pasakyti, tris rūšis šeimų tėvų, o ne tris rūšis jų vaikų mokytojų.

Todėl antroji išvada dėl geriausios bažnyčiai valdymo formos niekaip nesusijusi su popiežiaus valdžia už jo paties valdų, nes kitose valstybėse jo valdžia (jeigu jis apskritai turi kokią nors) yra vien mokytojo, o ne šeimos tėvo valdžia.

Trečiajai išvadai, kad šv. Petras buvo bažnyčios monarchas, įrodyti, kaip svarbiausią savo argumentą jis cituoja tokius žodžius iš Evangelijos pagal Matą: *Tu esi Petras – [uola]; ant tos uolos aš pastatysiu savo Bažnyčią... Tau duosiu dangaus karalystės raktus; ką tu suriši žemėje, bus surišta ir danguje, ir ką atriši žemėje, bus atrišta ir danguje (Mt 16,18–19).* Gerai apsvarsčius, ši vieta įrodo tik tai, kad Kristaus bažnyčios pamatą sudaro viena dogma, būtent ta, kurią Petras išsakė visų apaštalų vardu, ir tai davė progą mūsų Išganytojui pasakyti čia cituotus žodžius; kad mes galėtume juos aiškiai suprasti, turime atkreipti dė-

mesį į tai, jog mūsų Išganytojas pats per Joną Krikštytoją ir per savo apaštalus skelbė tik šią tikėjimo dogmą, *kad jis yra Kristus*, o visos kitos tikėjimo dogmos yra tikros tik tiek, kiek jos grindžiamos ja. Jonas pirmasis pradėjo skelbti vien tai, kad *prisiartino dangaus karalystė (Mt 3,2)*. Po to mūsų Išganytojas pats skelbė tą patį *(Mt 4,17)*. Ir savo dvylikai apaštalų, siųsdamas juos apaštalauti *(Mt 10,7)*, davė nurodymus skelbti ne kokią nors kitą dogmą, o tik šitą. Tai buvo fundamentali dogma, kuri yra bažnyčios tikėjimo pamatas. Vėliau, kai apaštalai pas jį sugrįžo, jis klausė ne tik Petro, bet ir kitų: *kuo žmonės laiko Žmogaus Sūnų? (Mt 16,13)*. Jie atsakė: *Vieni Jonu Krikštytoju, kiti Eliju, kiti Jeremiju ar dar kuriuo iš pranašų (16,11)*. Tada jis vėl juos paklausė, ne vien Petrą: *O kuo jūs mane laikote? (16,15)*. Todėl šv. Petras atsakė už juos visus: *Tu esi Mesijas, gyvojo Dievo Sūnus!* O šitai, aš jau sakiau, yra visos bažnyčios tikėjimo pamatas; tai mūsų Išganytojui suteikė progą pasakyti: *Ant tos uolos aš pastatysiu savo Bažnyčią*. Akivaizdu, kad, kalbėdamas apie bažnyčios pamatinį akmenį, Išganytojas turėjo omeny fundamentalią krikščionių tikėjimo dogmą. Tačiau kodėl tada, kas nors paprieštaraus, mūsų Išganytojas įterpia žodžius *Tu esi Petras?* Jeigu šio teksto originalas būtų visai tiksliai išverstas, lengvai išvystume priežastį. Turime pasakyti, kad apaštalas Simonas[26] buvo vadinamas *uola* (tokia yra sirų *cephas*, o graikų *πέτρος* reikšmė). Todėl mūsų Išganytojas, kai [Petras] išpažino šią pamatinę dogmą, ir pasakė, darydamas užuominą į jo vardą: Tu esi *Uola*, ir ant šios uolos aš pastatysiu savo Bažnyčią, o tai tas pat, kaip pasakyti, kad ši dogma – *aš esu Kristus* – yra pamatas viso tikėjimo, kurio aš reikalauju iš tų, kurie turi tapti mano bažnyčios nariais. Tokia užuomina į vardą nėra nieko neįprasto šnekamojoje kalboje. Tačiau būtų buvę keista ir neaišku, jei mūsų Išganytojas būtų ketinęs pastatyti savo bažnyčią

ant šv. Petro asmens ir būtų pasakęs: *tu esi uola ir ant šios uolos aš pastatysiu savo Bažnyčią*, nors akivaizdu, kad be jokių dviprasmybių būtų buvę galima pasakyti: *aš pastatysiu savo Bažnyčią ant tavęs;* vis dėlto čia būtų ta pati užuomina į jo vardą.

O dėl tolesnių žodžių: *Tau duosiu dangaus karalystės raktus...*, tai nė kiek ne daugiau, ką mūsų Išganytojas davė ir kitiems savo mokiniams: *ką tik jūs surišite žemėje, bus surišta ir danguje, ir ką tik atrišite žemėje, bus atrišta ir danguje (Mt 18,18).* Nors ir kaip interpretuotume šiuos tekstus, nėra jokių abejonių, kad čia suteikta valdžia priklauso visiems aukščiausiesiems ganytojams, o tokie yra visi krikščionių pilietiniai suverenai savo valdose. Ir tai yra taip tikra, kad jeigu šv. Petras ar pats mūsų Išganytojas būtų atvertęs kurį nors suvereną, jog šis tikėtų juo ir pripažintų jo karalystę, o kadangi jo karalystė yra ne šio pasaulio, vis dėlto didžiausią rūpestį atversti jo pavaldinius jis būtų patikėjęs ne kam nors kitam, o tik suverenui, arba jis būtų turėjęs atimti iš jo aukščiausiąją valdžią, kurio neatskiriama dalis yra teisė mokyti. Tai tiek pirmos knygos išvadoms paneigti, kurioje autorius nori įrodyti, kad šv. Petras buvo visuotinės bažnyčios, t. y. visų pasaulio krikščionių, monarchas.

Antra knyga. Antroje knygoje yra dvi išvados. Viena, kad šv. Petras buvo Romos vyskupas ir Romoje mirė. Antra, kad Romos popiežiai yra jo įpėdiniai. Dėl jų abiejų kiti ginčijasi. Tarkime, kad jos teisingos, tačiau jei Romos vyskupą suprasime kaip bažnyčios monarchą arba jos aukščiausiąjį ganytoją, tai ne Silvestras, o Konstantinas, kuris buvo pirmasis krikščionių imperatorius, buvo tas vyskupas. Ir tiek Konstantinas, tiek kiti krikščionių imperatoriai buvo teisėti aukščiausieji Romos imperijos vyskupai. Sakau, Romos imperijos, o ne visos krikščionijos, nes kiti krikščionių suverenai turėjo tą pačią teisę savo

teritorijose kaip teisę į pareigas, iš esmės priklausančias jų aukščiausiajai valdžiai. Šitai pasitelksime kaip atsakymą į jo antrą knygą.

Trečia knyga. Trečioje knygoje Bellarmine'as svarsto klausimą, ar popiežius yra Antikristas. Prisipažįstu, jog aš nematau jokių argumentų, kurie įrodytų, kad popiežius toks būtų ta prasme, kokia Šventajame Rašte vartojamas šis žodis, ir nesigriebsiu jokių argumentų iš Antikristo savybių, kad prieštaraučiau valdžiai, kuria naudojosi ar iki šiol naudojasi popiežius kurio nors kito valdovo ar valstybės valdose.

Akivaizdu, kad Senojo Testamento pranašai kalbėjo apie Mesiją, žydai laukė Mesijo, t. y. Kristaus, kad jiems atkurtų Dievo karalystę, kurios jie išsižadėjo Samuelio laikais, kai reikalavo tokio karaliaus, kaip ir kitų tautų. Dėl šio laukimo jie buvo neapsaugoti nuo apgaulės tokių žmonių, kurie buvo tokie garbėtroškos, kad galėjo bandyti įgyti šią karalystę, ir tokie miklūs apgavikai, kad galėjo apgauti tautą tariamais stebuklais, veidmainišku gyvenimu ar kalbomis ir mokslu, kurie atrodė tikėtini. Todėl mūsų Išganytojas ir jo apaštalai perspėdavo žmones dėl netikrų pranašų ir netikrų kristų pavojaus. Netikri kristūs yra tie, kurie laiko save *Kristumi,* nors tokie nėra, todėl teisingai vadinami *antikristais* tokia pat prasme, kai dėl bažnyčios schizmos išrenkami du popiežiai, tada jie vienas kitą vadina *antipopiežiumi,* arba netikru popiežiumi. Todėl Antikristas teisinga šio žodžio reikšme turi du esminius požymius. Vieną, kad jis neigia Jėzų esant Kristumi, ir kitą, kad jis skelbia, jog jis pats yra Kristus. Pirmasis požymis yra suformuluotas Pirmame Jono laiške: *ir kiekviena dvasia, kuri Jėzaus neišpažįsta, nėra iš Dievo. Tokia dvasia iš Antikristo (4,3).* Kitas požymis yra apibūdintas mūsų Išganytojo žodžiais: *Daug kas ateis prisidengę mano vardu ir sakys: „Aš Mesijas" (Mt 24,5);* ir toliau: *Jei tada kas*

nors jums sakytų: „Štai čia Mesijas", – arba: „Jis tenai!" – netikėkite (Mt 24,23). Todėl Antikristas turi būti netikras Kristus, t. y. kuris nors iš tų, kurie skelbsis esąs Kristus. Iš šių dviejų požymių, *neigti, kad Jėzus yra Mesijas,* ir *teigti, kad jis pats yra Kristus,* išplaukia tai, kad jis taip pat turi būti *Jėzaus, tikrojo Mesijo, priešininkas,* – tai yra kita įprasta žodžio „antikristas" reikšmė. Bet iš daugelio šių antikristų yra vienas ypatingas, *ὁ Ἀντίχριστος,* arba konkretus *Antikristas,* kaip tam tikras asmuo, o ne neapibrėžtas *koks nors antikristas.* Kadangi Romos popiežius nesideda esąs pats Kristus ir neneigia, kad Jėzus yra Kristus, aš nesuprantu, kaip galima jį vadinti antikristu, juk šis žodis nereiškia to, kuris klaidingai skelbiasi esąs Kristaus vietininkas ar apskritai jo padėjėjas, o tą, kuris skelbiasi esąs Kristus. Taip pat yra ir tam tikra pastaba, nurodanti laiką, kai pasirodys šis ypatingas Antikristas *(Mt 24,15),* kai tas šlykštus naikintojas, apie kurį kalbėjo Danielius *(Dan 9,27),* stovės šventoje vietoje: *tuomet bus didelis suspaudimas, kokio nėra buvę nuo pasaulio pradžios iki dabar ir kokio daugiau nebebus;* ir jeigu tai tęstųsi pernelyg ilgai, *neišsigelbėtų nė vienas žmogus; bet dėl išrinktųjų tos dienos bus sutrumpintos (Mt 24,22).* Bet šis suspaudimas dar neatėjo, nes netrukus po jo *saulė užtems, mėnulis nebeduos šviesos, žvaigždės kris iš dangaus ir dangaus galybės bus sukrėstos (Mt 24,29),* ir tada debesyse ateis mūsų Išganytojas. Todėl tas *Antikristas* dar neatėjo, nors tuo tarpu daugybė popiežių atėjo ir išėjo. Tiesa, popiežius, duodamas įstatymus visiems krikščionių karaliams ir visoms krikščionių tautoms, tarsi uzurpuoja šio pasaulio karalystę, kurios neprisiėmė Kristus, bet jis tai daro ne *kaip Kristus,* o tarsi *už Kristų,* ir čia nėra nieko, kas būtų iš *Antikristo.*

Ketvirta knyga. Ketvirtoje knygoje, norėdamas įrodyti, jog popiežius yra aukščiausiasis teisėjas visais tikėjimo ir dorovės klausimais, *o tai yra tas pats, kas būti absoliučiu*

visų pasaulio krikščionių monarchu, autorius iškelia tris teiginius. Pirmasis: popiežiaus sprendimai yra neklystantys. Antrasis: jis gali leisti įstatymus ir bausti tuos, kurie jų nesilaiko. Trečiasis: mūsų Išganytojas perdavė visą bažnytinę jurisdikciją Romos popiežiui.

Tekstai, pateikiami popiežiaus sprendimų tikėjimo klausimais neklystamumui įrodyti. Popiežiaus sprendimų neklystamumui įrodyti Bellarmine'as cituoja Raštus: pirmiausia, Evangeliją pagal Luką:„*Simonai, Simonai! Štai šėtonas pareikalavo persijoti jus tarsi kviečius. Bet aš meldžiausi už tave, kad tavasis tikėjimas nesusvyruotų. O tu sutvirtėjęs stiprink brolius' (Lk 22,31–32).* Tai, pasak Bellarmine'o, rodo, kad Kristus čia davė Simonui Petrui dvi privilegijas: vieną, kad nesusvyruos ne tik jo, bet ir nė vieno iš jo įpėdinių tikėjimas; kitą – kad nei jis, nei kuris nors iš jo įpėdinių niekada nespręs kurio nors tikėjimo ar dorovės klausimo klaidingai ar priešingai ankstesnio popiežiaus sprendimui. Tai keistas ir aiškiai pritemptas aiškinimas. Bet tas, kuris atidžiai skaitė tą skyrių, mato, kad nėra kitos vietos visame Rašte, kuri labiau pasisakytų prieš popiežiaus valdžią, kaip ši vieta. Kunigai ir Rašto aiškintojai norėjo nužudyti mūsų Išganytoją per Velykų šventę, o Judą užvaldė apsisprendimas jį išduoti. Atėjus Velykoms, mūsų Išganytojas šventė su savo apaštalais, o to, kaip jis sakė, daugiau nebedarys, kol neateis Dievo karalystė; tuo pat metu jiems pasakė, kad vienas iš jų jį išduos. Čia jie ėmė teirautis, kuris iš jų tai padarysiąs, ir vienu metu (kadangi kitas Velykas jų mokytojas turėjo švęsti tada, kai jis bus karaliumi) *tarp jų kilo ginčas, kuris iš jų galėtų būti laikomas didžiausiu (Lk 22,24).* Todėl mūsų Išganytojas jiems pasakė, kad tautų karaliai valdo savo pavaldinius ir liepia vadinti juos vardu, kuris hebrajiškai reiškia geradarį, bet aš negaliu būti toks su jumis, jūs turite stengtis vienas kitam tarnauti; aš *jums skiriu valdyti*

karalystę, kaip ir man yra ją skyręs Tėvas (Lk 22,29), karalystę, kurią aš dabar turiu pirkti savo krauju ir kurios aš neturėsiu iki mano antrojo atėjimo; tada *jūs valgysite ir gersite už mano stalo ir sėdėsite sostuose, teisdami dvylika Izraelio giminių (Lk 22,30)*. Ir tada, kreipdamasis į apaštalą Petrą, jis pasakė: *Simonai, Simonai*, šėtonas siekia susilpninti tavo tikėjimą ateitimi, piršdamas mintis apie viešpatavimą dabar; *bet aš meldžiuosi už tave, kad tavasis tikėjimas nesusvyruotų (Lk 22,32)*. Todėl tu (atkreipkite į tai dėmesį), būdamas atsivertęs ir suprasdamas, kad mano karalystė yra iš kito pasaulio, sustiprink tą patį tikėjimą savo broliuose. Į tai šv. Petras atsakė (kaip tas, kuris daugiau nebesitiki jokios valdžios šiame pasaulyje): *Viešpatie, aš pasiruošęs kartu su tavimi eiti ir į kalėjimą, ir į mirtį! (Lk 22,33)*. Akivaizdu, kad šv. Petras ne tik neturėjo jokios jurisdikcijos, duotos jam šiame pasaulyje, bet buvo dar įpareigotas aiškinti kitiems apaštalams, kad jie taip pat neturi jokios. O dėl šv. Petro galutinio sprendimo dėl tikėjimo dalykų, tai, remiantis šiuo tekstu, jis neturi būti jam priskiriamas labiau, nei ten, kur Petras ir toliau bus tvirtas šiuo klausimu, būtent, kad Kristus vėl ateis ir turės karalystę Paskutinio teismo dieną; be to, tai nebuvo duota šiuo tekstu visiems jo įpėdiniams, nes matome, kad jie reikalauja jos pasaulyje, kuris yra dabar.

Antroji vieta yra iš Evangelijos pagal Matą: *Tu esi Petras-Uola, ir ant tos uolos aš pastatysiu savo Bažnyčią, ir pragaro vartai jos nenugalės (16,18)*. Ji (kaip aš jau parodžiau šiame skyriuje) įrodo tik tiek, kad pragaro vartai neįveiks Petro tikėjimo, kuris davė progą šiam pasakymui, būtent tikėjimo, kad *Jėzus yra Kristus, Dievo Sūnus*.

Trečiasis tekstas – tai *Jn 21,16*: *Ganyk mano aveles*, – tai nereiškia nieko kito, o tik tai, kad pavedama mokyti. Ir jei mes sutiksime, kad visi apaštalai suprantami kaip šios *avelės*, tada tai yra aukščiausioji valdžia mokyti. Tačiau ta

valdžia buvo tik tam laikui, kol dar nebuvo krikščionių suverenų, turinčių šią aukščiausiąją valdžią. Bet aš jau įrodžiau, kad krikščionių suverenai savo pačių valdose yra aukščiausieji ganytojai ir jais tampa apsikrikštiję, nors ir be specialaus rankų uždėjimo. Kadangi šis uždėjimas yra asmens paskyrimo apeiga, jis nereikalingas, jei suverenas jau paskirtas turėti valdžią mokyti tokio mokslo, kokio jis nori, ir tuo jam buvo suteikta absoliuti valdžia savo pavaldiniams. Aš jau prieš tai parodžiau, kad suverenai apskritai yra vyriausieji mokytojai pagal savo pareigas, – todėl jie patys savo krikštu įsipareigojo skelbti Kristaus mokslą. Ir jeigu jie leidžia kitiems mokyti jų tautą, tai šitai daro, rizikuodami savo pačių siela, nes iš šeimų galvų Dievas reikalaus ataskaitos dėl jų vaikų ir tarnų mokymo. Apie patį Abraomą, o ne apie jo samdinį, Dievas sako: *Juk išrinkau jį, kad galėtų pamokyti savo vaikus ir savo būsimą šeimą laikytis Viešpaties kelio, darant kas teisu ir teisinga (Pr 18,19).*

Ketvirtoji vieta yra *Iš 28,30: Į šį nuosprendžio dėklą ant krūtinės įdėsi Urimus ir Tumimus,* kurie, sako Bellarmine'as, Septuagintoje yra verčiami kaip *δήλωσιν καὶ ἀλήθειαν,* t. y. *akivaizdumas* ir *tiesa.* Iš to jis daro išvadą, kad Dievas suteikė akivaizdumą ir tiesą, kurie yra beveik neklystamumas, vyriausiajam kunigui. Tačiau, nors ir būtų duota kunigui akivaizdumas ir pati tiesa ar tik patarimas, kad jis turi stengtis pats aiškiai viską sužinoti ir daryti teisingą nuosprendį, tačiau jei tai buvo duota vyriausiajam kunigui, tai buvo duota ir pilietiniam suverenui, nes toks pilietinis suverenas, Dievui valdant, valstybėje buvo vyriausiasis kunigas; ir tai yra įrodymas, kad akivaizdumą ir tiesą, t. y. aukščiausiąją bažnytinę valdžią savo pavaldiniams, turi pilietiniai suverenai, priešingai popiežiaus pretenzijoms į tą valdžią. Tai visi tekstai, kuriuos Bellarmine'as pateikė popiežiaus sprendimų tikėjimo klausimais neklystamumui įrodyti.

Tekstai, kuriais norima įrodyti popiežiaus neklystamumą dėl elgesio dalykų. Norėdamas įrodyti popiežiaus sprendimo neklystamumą dėl elgesio dalykų, Bellarmine'as pateikia vieną tekstą iš *Jn 16,13: Kai ateis toji Tiesos Dvasia, ji ves jus į tiesos pilnatvę;* čia, sako autorius, *tiesos pilnatvė* suprantama, mažiausiai, kaip *tiesos pilnatvė, būtina išganymui.* Bet šiuo apribojimu jis nesuteikia popiežiui daugiau neklaidingumo, nei bet kuriam kitam žmogui, išpažįstančiam krikščionių tikėjimą ir neturinčiam būti pasmerktam. Juk jeigu kuris nors žmogus klys kuriuo nors klausimu, kuriuo neklysti yra būtina išganymui, tai neįmanoma, kad jis būtų išganytas, nes tik tai yra būtina išganymui ir be to neįmanoma būti išganytam. Kokie tie dalykai, būtini išganymui, aš, remdamasis Raštais, nurodysiu kitame skyriuje. Čia aš pasakysiu tik tiek, kad nors ir sutiktume su tuo, kad apskritai popiežius negali mokyti ko nors klaidingo, vis dėlto tai jam nesuteikia jokios jurisdikcijos kito valdovo valdose, nebent tik sakytume, kad žmogus sąžinės įpareigotas visais atvejais patikėti darbą geriausiam darbininkui net ir tada, kai jis anksčiau pažadėjo šį darbą kitam.

Be šio teksto, Bellarmine'as įrodinėja tokiais proto argumentais. Jeigu popiežius galėtų klysti dėl tų dalykų, kurie būtini išganymui, tada Kristus nebūtų pakankamai pasirūpinęs bažnyčios išganymu, nes jis liepė jai klausyti popiežiaus nurodymų. Bet šis argumentas būtų įtikinamas tik tada, jei Bellarmine'as nurodytų, kada ir kur Kristus tai liepė ar apskritai ką nors užsiminė apie popiežių. Netgi jeigu sutiktume su tuo, kad viskas, kas buvo duota šv. Petrui, buvo duota ir popiežiui, vis dėlto Rašte nėra jokio paliepimo kokiam nors žmogui klausyti šv. Petro, todėl joks žmogus negali būti teisus paklusdamas popiežiui, jeigu jo įsakymai prieštarauja teisėto suvereno įsakymams.

Pagaliau nei bažnyčia, nei popiežius nepaskelbė, kad jis yra visų pasaulio krikščionių pilietinis suverenas, todėl krikščionys neprivalo pripažinti jo jurisdikcijos dėl elgesio dalykų, nes pilietinis suverenumas ir aukščiausia kompetencija teisti ginčuose dėl elgesio yra tas pats dalykas. Ir pilietinių įstatymų kūrėjai ne vien tik paskelbia, bet ir nustato, kurie veiksmai yra teisingi ir kurie neteisingi; žmonių elgesys savaime nėra nei teisingas ar neteisingas; tai priklauso nuo to, ar jis atitinka suvereno įstatymą, ar jam prieštarauja. Todėl, kai popiežius ginčuose dėl elgesio pretenduoja į aukščiausiąją valdžią, jis moko žmones neklausyti pilietinio suvereno, o tai klaidinga doktrina, priešinga daugybei mūsų Išganytojo ir jo apaštalų taisyklių, perduotų mums Šventajame Rašte.

Norėdamas įrodyti, kad popiežius turi galią leisti įstatymus, Bellarmine'as cituoja daugelį vietų. Pirmiausia: *Jei kas įžūliai savimi pasitikėdamas drįstų nepaklusti kunigui, paskirtam ten tarnauti Viešpačiui, tavo Dievui, ar teisėjui, tas žmogus mirs. Taip pašalinsi pikta iš Izraelio (Įst 17,12).* Atsakydami į tai, turime prisiminti, kad vyriausiasis kunigas, esantis arčiausiai ir tiesiogiai po Dievo, buvo pilietinis suverenas, ir visi teisėjai turėjo būti jo skiriami. Todėl jo cituojami žodžiai turi tokią prasmę: *žmogus, leidžiantis sau nepaklusti pilietiniam suverenui, kuris valdys tuo metu, ar kuriam nors iš jo pareigūnų, vykdančių savo pareigas, tas žmogus turi mirti,* ir t. t., t. y. aiškiai pasisako už pilietinę aukščiausiąją valdžią, priešingai pasaulinei popiežiaus valdžiai.

Antra, autorius cituoja iš Evangelijos pagal Matą *(16): ką tu suriši* ir t. t., ir aiškina tai, kaip tokį surišimą, kuris yra priskiriamas Rašto aiškintojams ir fariziejams: *Jie riša sunkias, nepakeliamas naštas ir krauna žmonėms ant pečių (Mt 23,4);* čia turimas omeny, pasak Bellarmine'o, įstatymų kūrimas; iš to jis daro išvadą, kad popiežius gali leisti

įstatymus. Bet tai irgi byloja apie pilietinių suverenų įstatymų leidžiamąją galią, nes Rašto aiškintojai ir fariziejai sėdėjo Mozės krasėj, bet Mozė tuoj pat po Dievo buvo Izraelio tautos suverenas, todėl mūsų Išganytojas įsakė daryti viską, ką jie pasakys, bet ne viską, ką jie darys, tai yra, paklusti jų įstatymams, bet nesekti jų pavyzdžiu.

Trečioji vieta – tai *Jn 21,16: Ganyk mano aveles,* bet tai ne galia leisti įstatymus, o liepimas mokyti. Įstatymų kūrimas priklauso šeimos galvai, kuris savo nuožiūra pasirenka savo namų kapelioną ir namų mokytoją savo vaikams mokyti.

Ketvirtoji vieta *(Jn 20,21)* kalba prieš jį. Ten pasakyta: *Kaip mane siuntė Tėvas, taip ir aš jus siunčiu.* Bet mūsų Išganytojas buvo pasiųstas savo mirtimi atpirkti tuos, kurie juo tikės, ir savo bei savo apaštalų mokslu paruošti tuos žmones įžengti į jo karalystę, kuri, kaip jis pats sako, ne iš šio pasaulio; ir jis mokė mus melstis dėl jos atėjimo vėliau, nors ir atsisakė *(Apd 1,6–7)* savo apaštalams pasakyti, kada ji ateis; ir toje karalystėje, kai ji ateis, dvylika apaštalų sėdės dvylikoje sostų (kiekvienas galbūt bus toks pat aukštas kaip ir šv. Petro sostas), kad teistų dvylika Izraelio giminių. Kadangi Dievas Tėvas nepasiuntė mūsų Išganytojo, kad jis leistų įstatymus šiame pasaulyje, tai mes galime iš teksto padaryti išvadą, kad ir mūsų Išganytojas pasiuntė šv. Petrą ne tam, kad jis čia leistų įstatymus, o tam, kad įtikintų žmones laukti jo antrojo atėjimo su tvirtu tikėjimu, o iki to laiko, jeigu jie yra pavaldiniai, kad klausytų savo valdovų, o valdovai patys tikėtų tuo atėjimu ir padarytų viską, ką gali, kad jų pavaldiniai taip pat tuo tikėtų; tai yra vyskupo pareiga. Todėl ši vieta kuo aiškiausiai pasisako už aukščiausiosios bažnytinės valdžios sujungimą su aukščiausiąja pilietine valdžia, priešingai tam, ką ja nori įrodyti kardinolas Bellarmine'as.

Penktoji vieta yra iš Apaštalų darbų *(15,28–29): Šventajai Dvasiai ir mums pasirodė teisinga neužkrauti jums daugiau naštų, išskyrus tai, kas būtina: susilaikyti nuo aukų stabams, kraujo, pasmaugtų gyvulių mėsos ir ištvirkavimo.* Čia Bellarmine'as žodžius *užkrauti naštą* aiškina kaip įstatymų leidžiamosios galios turėjimą. Tačiau kas, skaitydamas šį tekstą, galėtų sakyti, kad šis apaštalų kalbos stilius negali būti lygiai taip pat gerai pavartotas, duodant patarimą, kaip ir kuriant įstatymus? Įstatymų stilius: *mes įsakome,* bet *manome esant teisinga* yra paprastas stilius tų, kurie duoda tik patarimą; ir tie užkrauna naštą, kurie duoda patarimą, nors ji būtų ir sąlyginė, t. y. jeigu tie, kuriems duodamas patarimas, nori pasiekti savo tikslus. Ir tokia našta yra susilaikymas nuo pasmaugtų gyvulių mėsos valgymo ir nuo kraujo, nors ir ne absoliuti našta, bet tik tuo atveju, jei tie, kuriems ji užkraunama, nenori suklysti. Aš jau parodžiau (25-ame skyriuje), jog įstatymas nuo patarimo skiriasi tuo, kad įstatymo pagrindas yra to, kuris jį nustato, ketinimas ir nauda, o patarimo pagrindas – ketinimai ir nauda to, kuriam patarimas yra duodamas. Tačiau čia apaštalai siekia tik atsivertusiųjų pagonių naudos, būtent jų išgelbėjimo, o ne savo pačių naudos, nes jų padėtos pastangos jau bus ir atlygintos, nesvarbu ar jų bus klausoma, ar ne. Todėl šio susirinkimo nutarimai buvo ne įstatymai, o patarimai.

Šeštoji vieta yra iš Laiško romiečiams *(13,1): Kiekvienas žmogus tebūna klusnus viešajai valdžiai, nes nėra valdžios, kuri nebūtų iš Dievo;* čia, sako Bellarmine'as, turima omeny ne tik pasaulietiniai, bet ir bažnyčios valdovai. Į tai aš atsakau: pirmiausia, kad nėra bažnyčios valdovų, išskyrus vien tuos, kurie taip pat yra ir pilietiniai suverenai, be to, jų bažnytinė valdžia ir valdos neperžengia jų pilietinio suverenumo ribų, o už šių ribų jie gali būti laikomi mokytojais, tačiau negali būti pripažinti valdovais. Juk jeigu

apaštalas būtų turėjęs omeny, kad mes turime būti pavaldūs tiek mūsų pačių valdovams, tiek ir popiežiui, tai jis būtų mokęs mus mokslo, kurį Kristus pats pasakė mums esant neįmanomą, būtent, *tarnauti dviem ponams*. Ir nors apaštalas kitoje vietoje sako: *Todėl, būdamas toli, rašau tai, kad, atėjęs į vietą, neturėčiau griežtai elgtis, griebdamasis valdžios, kurią man Viešpats suteikė*, tai nereiškia, kad jis pretenduoja į galią nuteisti ką nors mirties bausme, įkalinimu, tremtimi, rykštėmis ar pinigine bauda, t. y. kokiomis nors bausmėmis, o vien pretenduoja į galią eskomunikuoti, kuri, be pilietinės valdžios paramos, yra tik vengimas ekskomunikuotųjų draugijos ir neturėjimas su jais reikalų kaip su pagonimis ir muitininkais, o tai daugeliu atvejų gali ekskomunikuojantysis turėti daugiau vargo negu ekskomunikuojamasis.

Septintoji vieta yra Pirmas laiškas korintiečiams *(4,21)*: *Ko norite? Ar kad ateičiau pas jus su lazda, ar su meile ir švelnumo dvasia?* Bet ir čia lazda yra suprantama ne kaip pareigūno galia bausti nusikaltėlius, o kaip galia ekskomunikuoti, o tai iš esmės yra ne bausmė, o tik tos bausmės paskelbimas, kurią uždės Kristus, kai jis turės savo karalystę Paskutinio teismo dieną. Ir tada tai nebus iš tikrųjų bausmė, kuri skiriama pavaldiniui, pažeidusiam įstatymą, tai bus kerštas kaip priešui ar maištininkui, kuris neigia mūsų Išganytojo teisę į šią karalystę, todėl šitai neįrodo, kad kuris nors vyskupas turėtų įstatymų leidžiamąją galią, nes jis taip pat neturi ir pilietinės valdžios.

Aštuntoji vieta yra iš Pirmo laiško Timotiejui *(3,2)*: *O vyskupas turi būti nepeiktinas, tik kartą vedęs, blaivus, protingas* ir t. t. Bellarmine'as sako, kad tai buvo įstatymas. Aš manau, kad niekas negalėjo kurti įstatymų bažnyčioje be bažnyčios monarcho – šv. Petro. Bet tarkime, kad ši taisyklė buvo sukurta šv. Petro galia; tačiau aš nematau jokio pagrindo, kodėl ją reikėtų vadinti įstatymu, o ne pata-

rimu, žinant, kad Timotiejus buvo ne šv. Pauliaus pavaldinys, o jo mokinys; ir avelės, esančios Timotiejaus priežiūroje, buvo ne jo pavaldiniai karalystėje, o jo mokiniai Kristaus mokykloje. Jeigu visos taisyklės, kurias Paulius duoda Timotiejui, būtų įstatymai, kodėl ir ši nėra įstatymas: *Gerk ne vien vandenį, bet vartok ir truputį vyno dėl savo* sveikatos? *(1 Tim 5, 23).* Kodėl ir gerų gydytojų taisyklės nėra įstatymai? Juk ne liepiamoji kalbos maniera, o absoliutus pavaldumas kuriam nors asmeniui daro jo taisykles įstatymais.

Panašiai ir devintoji vieta, paimta iš Pirmo laiško Timotiejui *(5,19): Skundo prieš vyresnįjį nepriimk, nebent liudytų du ar trys liudytojai,* yra išmintinga taisyklė, o ne įstatymas.

Dešimtoji vieta yra iš Evangelijos pagal Luką *(10,16): Kas jūsų klauso, manęs klauso. Kas jus niekina, mane niekina.* Nėra abejonės, kad tas, kuris niekina Kristaus pasiųstųjų patarimą, niekina ir paties Kristaus patarimą. Tačiau kas dabar yra tie, kurie buvo siųsti Kristaus, jeigu ne tie, kuriuos paskyrė ganytojais teisėta valdžia, ir kas yra teisėtai paskirtas, jei nėra paskirtas aukščiausiojo ganytojo, ir kas yra paskirtas aukščiausiojo ganytojo krikščionių valstybėje, kuris nėra paskirtas suvereno valdžios? Todėl iš šios vietos išplaukia, kad tas, kuris klauso savo suvereno krikščionio, klauso Kristaus, tas, kuris niekina mokslą, kurį jo karalius krikščionis patvirtino savo autoritetu, niekina Kristaus mokslą (juk ne tai nori čia įrodyti Bellarmine'as, o priešingą dalyką). Bet visa tai neturi nieko bendro su įstatymais. Maža to, krikščionis karalius, kaip savo pavaldinių ganytojas ir mokytojas, nepateikia savo doktrinų kaip įstatymų. Jis negali priversti žmones tikėti, nors, kaip pilietinis suverenas, jis gali leisti įstatymus, atitinkančius jo doktriną, kurie gali įpareigoti žmones tam tikriems veiksmams ir kartais net tokiems, kurių jie kitaip nedary-

tų ir kurių jis neturėtų įsakyti; tačiau kai jie yra įsakomieji, jie yra įstatymai, o išoriniai veiksmai, padaryti jiems paklūstant be vidinio pritarimo, yra suvereno, o ne pavaldinio veiksmai, – pavaldinys šiuo atveju yra tik įrankis be jokių apskritai savo paties paskatų, nes Dievas liepė paklusti įstatymams.

Vienuolikta yra kiekviena vieta, kur apaštalas savo patarimą pasako kokiais nors žodžiais, kuriais žmonės pripratę reikšti įsakymą, arba kur jo patarimo laikymąsi vadina paklusnumu. Todėl cituojamos vietos iš *1 Kor 11,2: Aš jus giriu... kad laikotės nurodymų, kokius esu jums davęs.* Graikiškame tekste yra sakoma: *Aš giriu jus, kad laikotės visų tų dalykų, kokius aš esu jums davęs, taip, kaip jums juos daviau.* Tai toli gražu nereiškia, kad tie dalykai buvo įstatymai ar dar kas nors, o ne geras patarimas. Ir Pirmame laiške tesalonikiečiams *(4,2): Jūs juk žinote, kokių nurodymų esame jums davę;* graikiškame tekste yra žodžiai *παραγγελίας ἐδώκαμεν,* tolygūs *παρεδώκαμεν, ką mes esame jums davę,* kaip ir ką tik prieš tai cituotoje vietoje, bet tai neįrodo, kad apaštalų perduoti dalykai yra daugiau nei patarimai, nors ir pasakyta: *kas tai atmeta, ne žmogų atmeta, bet Dievą (1 Tes 4,8).* Kadangi mūsų Išganytojas pats atėjo ne teisti, t. y. būti pasaulio karaliumi, o paaukoti save už nusidėjėlius ir palikti savo bažnyčioje mokytojus, kurie vestų žmones, o ne temptų juos pas Kristų, kuris niekada nepritarė priverstiniams veiksmams (kuriuos atlikti verčia visi įstatymai), o pripažino tik vidinį širdies atsivertimą, kurį skatina ne įstatymai, o patarimas ir doktrina.

Ir iš *2 Tes 3,14: Jeigu kas neklausytų mūsų laiške surašytų nurodymų, tokį pasižymėkite, nebendraukite su juo, kad susigėstų,* kur iš žodžio *klausyti, paklusti,* jis norėtų padaryti išvadą, kad šis laiškas tesalonikiečiams buvo įstatymas. Imperatorių laiškai iš tiesų buvo įstatymai. Ir jeigu šv.

Pauliaus laiškas taip pat būtų buvęs įstatymas, tai jie būtų turėję klausyti dviejų ponų. Tačiau žodis *paklusti*, graikiškai *ὑπακούει*, reiškia *paklausymą* arba *įgyvendinimą* ne vien to, kas buvo įsakyta žmogaus, turinčio teisę bausti, bet ir to, kas yra duota kaip patarimas dėl mūsų pačių gero, todėl šv. Petras neliepia nužudyti to, kuris neklauso, mušti jį, įkalinti ar nubausti pinigine bauda, visa tai, ką gali padaryti įstatymų leidėjai, o tik liepia su juo nebendrauti, kad jis susigėstų; akivaizdu, kad ne apaštalo valdžia, o jo geras vardas tarp tikinčiųjų krikščionims kėlė baimingą pagarbą.

Paskutinė cituojamoji vieta yra iš Laiško hebrajams *(13, 17): Klausykite savo vadovų ir būkite jiems atsidavę, nes jie budi jūsų sielų labui, būdami atsakingi už jas.* Ir čia paklusnumas yra suprantamas kaip jų patarimų laikymasis. Ir kaip mūsų paklusnumo pagrindas nurodoma ne mūsų ganytojų valia ir įsakymas, o mūsų pačių nauda, – mūsų sielų išganymas, jie budi mūsų sielų labui, o ne savo pačių valdžiai ir galybei išaukštinti. Jeigu čia būtų turima omeny, kad visa, ko moko ganytojai, yra įstatymai, tada ne tik popiežius, bet ir kiekvienas pastorius savo parapijoje turėtų įstatymų leidimo galią. Be to, tie, kurie privalo klausyti savo ganytojų, neturi teisės tirti jų įsakymų. Ką tada pasakytume šv. Jonui, kuris liepia mums: *Ne kiekviena dvasia tikėkite, bet ištirkite dvasias, ar jos iš Dievo, nes pasklido pasaulyje daug netikrų pranašų (1 Jn 4,1)?* Todėl aišku, kad mes galime ginčyti mūsų ganytojų mokslą, tačiau joks žmogus negali ginčyti įstatymo. Pilietinių suverenų įsakymai visų yra neginčijamai pripažįstami įstatymais; jeigu dar kas nors be suvereno galėtų leisti įstatymus, tai turėtų išnykti visos valstybės, vadinasi, visokia taika ir teisingumas, o tai prieštarauja visiems įstatymams, tiek dieviškiesiems, tiek žmogiškiems. Todėl nieko negalima

paimti nei iš šių ar kurių nors kitų Rašto vietų, kas įrodytų, kad popiežiaus nutarimai yra įstatymai ten, kur jis neturi ir pilietinės aukščiausiosios valdžios.

Popiežiaus viršenybės kitų vyskupų atžvilgiu klausimas. Paskutinis teiginys, kurį norėtų įrodyti Bellarmine'as, *kad mūsų Išganytojas Kristus patikėjo bažnytinę jurisdikciją tiesiogiai vienam popiežiui.* Čia jis nagrinėja ne popiežiaus ir krikščionių karalių ginčą dėl viršenybės, o popiežiaus ir kitų vyskupų ginčą. Pirmiausia, jis sako, jog yra sutinkama dėl to, kad vyskupų jurisdikcija bent jau iš esmės yra *de jure divino,* t. y. kilusi iš Dievo duotos teisės; kad tai įrodytų, jis cituoja šv. Pauliaus Laišką efesiečiams *(4,8,11),* kur sakoma, kad Kristus po savo įžengimo į dangų *davė žmonėms dovanų... paskyrė vienus apaštalais, kitus pranašais, evangelistais, ganytojais ir mokytojais.* Iš čia Bellarmine'as daro išvadą, kad vyskupai iš tikrųjų turi savo jusrisdikciją Dievo suteikta teise, tačiau nenori pripažinti, jog jie turi ją tiesiogiai iš Dievo, o mano, kad jie gauna ją per popiežių. Bet jei galima pasakyti, kad koks nors žmogus turi savo jurisdikciją *de jure divino,* bet ne tiesiogiai, tai jokia teisėta jurisdikcija, nors ir vien pilietinė, krikščionių valstybėje taip pat nėra *de jure divino*? Juk krikščionių karaliai turi savo pilietinę valdžią tiesiogiai iš Dievo, o jiems pavaldūs tarnautojai vykdo savo įvairias funkcijas jų pavadinimo galia; tai, ką jie daro, yra ne mažiau *de jure divino mediato*[27], nei tai, ką daro vyskupai popiežiaus paskyrimo galia. Visa teisėta valdžia yra iš Dievo, tiesiogiai – aukščiausiojo valdovo valdžia, netiesiogiai – tų, kurie turi valdžią būdami jam pavaldūs. Taigi Bellarmine'as arba turi pripažinti, kad kiekvienas konsteblis valstybėje turi savo pareigas jam Dievo suteikta teise, arba jis neturi tvirtinti, kad bet kuris vyskupas turi savo pareigas tokia Dievo jam suteikta teise, išskyrus patį popiežių.

Bet visas šis ginčas, ar Kristus suteikė jurisdikciją vien popiežiui ar ir kitiems vyskupams, kai kalbama ne apie tas vietas, kur popiežius turi aukščiausią pilietinę valdžią, yra ginčas dėl *de lana caprina*[28]. Nes nė vienas iš jų ten, kur jie nėra suverenai, apskritai neturi jokios jurisdikcijos. Juk jurisdikcija – tai galia išklausyti ir spręsti žmonių ginčus; ji gali priklausyti tik tam, kuris turi galią nustatyti taisykles, kas teisinga ir kas neteisinga, t. y. leisti įstatymus ir įstatymo galia priversti žmones paklusti jo sprendimams, paskelbtiems arba jo paties, arba teisėjų, kuriuos jis tam paskiria, o to teisėtai negali daryti niekas kitas, išskyrus pilietinį suvereną.

Todėl, kai Bellarmine'as remiasi šeštuoju Evangelijos pagal Luką skyriumi, kur sakoma, kad mūsų Išganytojas sukvietė savo mokinius ir išsirinko iš jų dvylika, kuriuos jis pavadino apaštalais, tai jis šituo įrodo, kad Išganytojas išrinko juos (visus, išskyrus Motiejų, Paulių ir Barnabą), įgaliojo juos ir įsakė jiems mokyti, bet ne teisti ir spręsti žmonių ginčus, nes tai yra valdžia, kurios Kristus pats atsisakė, sakydamas: *Kas mane padarė teisėju ar skyrėju tarp jūsų?* Ir kitoje vietoje: *Mano karalystė ne iš šio pasaulio.* Bet apie tą, kuris neturi galios išklausyti žmonių ginčus ir juos spręsti, negalima pasakyti, kad jis apskritai turi kokią nors jurisdikciją. Tačiau tai nekliudo tam, kad mūsų Išganytojas įgaliojo juos mokyti ir krikštyti visame pasaulyje, darydamas prielaidą, kad jiems to nedraudžia jų teisėtas suverenas, nes pats Kristus ir jo apaštalai daugelyje vietų aiškiai mums liepė visur kur paklusti savo suverenams.

Visi tie argumentai, kuriais Bellarmine'as norėtų įrodyti, kad vyskupai gauna savo jurisdikciją iš popiežiaus (kadangi pats popiežius kitų suverenų valdose pats neturi jurisdikcijos), yra tušti. Tačiau kadangi jie, priešingai, įrodo, kad visi vyskupai gauna jurisdikciją, kai jie ją turi iš

savo pilietinių suverenų, todėl aš jų nepraleisiu nepaminėjęs.

Pirmasis yra iš Skaičių knygos *11*, kai Mozė nebeįstengė vienas nešti visos Izraelio tautos reikalų valdymo naštos, ir Dievas jam įsakė išrinkti septyniasdešimt seniūnų ir paėmė dalį dvasios iš Mozės, kad duotų jos tiems septyniasdešimčiai seniūnų, bet tai reikia suprasti, ne kad Dievas susilpnino Mozės dvasią, nes tai nebūtų palengvinę jo naštos, o kad visi tie septyniasdešimt seniūnų turėjo savo valdžią iš Mozės. Ir šią vietą Bellarmine'as teisingai ir sumaniai aiškina. Bet kadangi Mozė turėjo visą aukščiausiąją valdžią žydų valstybėje, tai aišku, kad tuo parodoma, jog tie seniūnai turėjo savo valdžią iš pilietinio suvereno, todėl ši vieta įrodo, kad vyskupai kiekvienoje krikščionių valstybėje turi savo valdžią iš pilietinio suvereno, o iš popiežiaus – tik jo paties valdose, o ne kurios nors kitos valstybės teritorijoje.

Antrasis argumentas yra paimtas iš monarchijos prigimties, kurioje visokia valdžia priklauso vienam žmogui, o kiti turi ją iš jo. O bažnyčios valdymas, sako Bellarmine'as, yra monarchinis. Tai irgi kalba krikščionių monarchų naudai, nes jie iš tikrųjų yra savo tautos monarchai, t. y. savo pačių bažnyčios monarchai, nes bažnyčia ir krikščionių tauta yra tas pats, tuo tarpu popiežiaus valdžia, nors jis ir būtų šv. Petras, nėra nei monarchija, nei apskritai turi ką nors savy *archiško* ar *kratiško,* o yra vien *didaktiška*, nes Dievas pritaria ne priverstiniam, o savanoriškam paklusnumui.

Trečiasis Bellarmine'o argumentas, kad šv. Kiprijonas šv. Petro *sostą* vadina *pradžia, šaltiniu, šaknimi, saule,* ir iš čia kildinama vyskupų valdžia. Tačiau pagal prigimtinį įstatymą (kuris yra geresnis teisingumo ir neteisingumo principas už bet kurio mokytojo žodžius, nes jis yra tik žmogus) pilietinis suverenas kiekvienoje valstybėje yra

pradžia, šaltinis, šaknis ir *saulė,* iš kurio kyla visa jurisdikcija. Todėl vyskupų jurisdikcija kyla iš pilietinio suvereno.

Ketvirtasis argumentas yra paimtas iš vyskupų jurisdikcijų nelygybės. Jeigu Dievas, pasak Bellarmine'o, būtų davęs jurisdikciją, jiems tiesiogiai, jis būtų jiems davęs ir lygią jurisdikciją ir lygų rangą. Bet matome, kad kai kurie vyskupai yra tik vieno miesto vyskupai, kai kurie – šimtų miestų, o dar kai kurie – daugelio ištisų provincijų, o šie skirtumai nebuvo apibrėžti Dievo įsakymo; todėl vyskupų jurisdikcija yra ne iš Dievo, bet iš žmogaus, ir vienas ją turi didesnę, kitas – mažesnę, kaip tai patinka bažnyčios kunigaikščiui. Šis argumentas, jeigu Bellarmine'as anksčiau būtų įrodęs, kad popiežius turėjo visuotinę jurisdikciją visiems krikščionims, tarnautų jo tikslui. Bet šito nebuvo įrodyta ir tikrai žinoma, kad plačią jurisdikciją popiežiui suteikė tie, kurie ją turėjo, t. y. Romos imperatoriai (nes Konstantinopolio patriarchas, remdamasis tuo pačiu titulu, būtent, kad jis yra imperijos sostinės ir imperatoriaus rezidencijos vyskupas, pretendavo būti lygus su popiežiumi); iš čia išplaukia, kad visi vyskupai turi savo jurisdikciją iš suverenų toje vietoje, kurioje jie ją įgyvendina. Panašiai kaip jie dėl šios priežasties turi savo valdžią ne *de jure divino,* taip ir popiežius turi savąją ne *de jure divino,* išskyrus tą šalį, kur jis yra ir pilietinis suverenas.

Penktasis Bellarmine'o argumentas yra toks: *jeigu vyskupai turėtų savo jurisdikciją tiesiogiai iš Dievo, tai popiežius negalėtų jos iš jų atimti, nes jis negali daryti nieko, kas prieštarautų Dievo paskyrimui.* Ši išvada teisinga ir gerai įrodyta. *Bet,* pasak jo, *popiežius turi teisę tai daryti ir tai daro.* Tai irgi tiesa, kol jis tai daro savo paties valdose ar kurio nors kito valdovo, kuris jam davė šią valdžią, valdose, bet ne visuotinai, popiežiaus valdų teise. Mat ši valdžia priklau-

so kiekvienam krikščionių suverenui jo paties valstybės ribose ir yra neatskiriama nuo suverenumo. Dar prieš tai, kai Izraelio tauta Dievo įsakymu Samueliui išrinko sau tokį karalių kaip ir kitose tautose, vyriausiasis kunigas turėjo pilietinę valdžią, ir tik jis vienas galėjo paskirti ar atleisti žemesnįjį kunigą. Bet vėliau ši valdžia priklausė karaliui, ir tai gali būti įrodyta remiantis tuo pačiu Bellarmine'o argumentu. Juk jeigu kunigas (vyriausiasis ar koks nors kitas) turėtų savo jurisdikciją tiesiogiai iš Dievo, tada karalius negalėtų jos iš jo atimti, *nes jis negalėtų daryti nieko, kas prieštarauja Dievo paskyrimui.* Tačiau iš tikrųjų karalius Saliamonas *(1 Kar 2,26)* vyriausiąjį kunigą Abjatarą pašalino iš jo pareigų ir į jo vietą paskyrė Cadoką *(2,35).* Todėl karaliai gali panašiai skirti ir pašalinti iš pareigų vyskupus, kaip jie manys esant tinkama, geram savo pavaldinių valdymui.

Šeštasis argumentas yra toks: jeigu vyskupai turi savo jurisdikciją *de jure divino,* t. y. *tiesiogiai iš Dievo,* tai tie, kurie laikosi tokios nuomonės, turėtų pateikti kokį nors Dievo žodį, kad tai įrodytų, bet jie negali to padaryti. Šis argumentas geras, todėl aš negaliu nieko pasakyti prieš jį. Bet jis ne mažiau geras įrodyti, kad pats popiežius neturi jokios jurisdikcijos kito valdovo valdose.

Galiausiai Bellarmine'as kaip argumentą pateikia dviejų popiežių, Inocento ir Leono[29], liudijimą, ir aš neabejoju, kad jis galėtų lygiai taip pat pagrįstai pateikti kone visų popiežių nuo šv. Petro liudijimus. Kadangi valdžios meilė iš prigimties yra įsišaknijusi žmonių giminėje, kiekvienas, tapęs popiežiumi, susigundytų laikytis tos pačios nuomonės. Vis dėlto jie čia liudytų, kaip Inocentas ir Leonas, tik patys apie save, todėl jų liudijimas negalėtų būti geras.

Apie pasaulietinę (temporal) popiežiaus valdžią. Penktoje knygoje Bellarmine'as pateikia keturias išvadas. Pir-

moji: *popiežius nėra viso pasaulio viešpats*. Antroji: *popiežius nėra viso krikščionių pasaulio viešpats*. Trečioji: *popiežius už savo paties teritorijos neturi jokios pasaulietinės jurisdikcijos* TIESIOGIAI. Su šiomis trimis išvadomis galima lengvai sutikti. Ketvirtoji byloja, *kad popiežius turi kitų valdovų valdose aukščiausiąją pasaulietinę valdžią* NETIESIOGIAI, ir su ja nesutinku, nebent jis *netiesiogiai* supranta taip, kad popiežius įgijo šią valdžią netiesioginėmis priemonėmis. Tada su tuo sutinku. Bet aš manau, kad, kai Bellarmine'as sako, jog popiežius turi aukščiausiąją pasaulietinę valdžią *netiesiogiai*, jis nori pasakyti, kad tokia pasaulietinė jurisdikcija priklauso jam pagal teisę, bet ši teisė yra tik jo ganytojiškos valdžios tiesioginė pasekmė, nes jis negalėtų jos įgyvendinti, jei neturėtų kartu su ja ir minėtosios. Todėl su ganytojiška valdžia, kurią Bellarmine'as vadina dvasine, būtinai susijusi aukščiausioji pilietinė valdžia, ir dėl to popiežius turi teisę keisti karalystes, atimdamas jas iš vienų ir atiduodamas jas kitiems, jeigu jis manys, kad tai padeda išganyti sielas.

Prieš imdamasis nagrinėti argumentus, kuriais Bellarmine'as norėtų įrodyti šią savo teoriją, manau, bus teisinga, jei parodysiu jos pasekmes, kad valdovai ir valstybės, turintys aukščiausiąją pilietinę valdžią savo įvairiose valstybėse, galėtų patys apgalvoti, ar jiems bus naudinga ir ar išeis į gerą jų pavaldiniams, už kuriuos jie turės atsiskaityti Paskutinio teismo dieną, priimti šią teoriją.

Kai Bellarmine'as sako, kad popiežius neturi kitų valstybių teritorijose aukščiausiosios pilietinės valdžios *tiesiogiai*, mes turime tai suprasti taip, kad popiežius nepretenduoja į ją, kaip kiti pilietiniai suverenai, remdamasis pradiniu sutikimu būti valdomai tų, kurie turi būti valdomi. Juk akivaizdu, kad jau buvo pakankamai šiame traktate įrodyta, jog visų suverenų teisė pradžioje atsirado visų, kurie turi būti valdomi, sutikimu, nesvarbu, ar

tie, kurie pasirenka, daro tai bendram apsigynimui nuo priešo, kaip tada, kai jie susitaria tarpusavyje paskirti vieną žmogų ar žmonių susirinkimą, kad juos gintų, ar tai daro, kad išgelbėtų savo gyvybę pasiduodami juos užkariavusio priešo valdžiai. Todėl popiežius, jeigu jis nereikalauja aukščiausiosios pilietinės valdžios kitoms valstybėms *tiesiogiai*, tai atsisako vien to, kad ši jo teisė atiteko jam šiuo būdu, tačiau dėl viso to jis neatsisako jos reikalauti kitu būdu, o būtent (be tų, kurie turi būti valdomi, sutikimo), remdamasis teise, jam duota Dievo (tai jis vadina *netiesiogiai*), skiriant jį popiežiumi. Kad ir kokiu būdu jis į ją pretenduotų, valdžia yra ta pati, ir jis gali, jei pripažinsime, kad jis turi šią teisę, nuversti valdovus ir valstybių valdžią tada, kai tik to reikės sieloms išganyti, t. y. tada, kai jis to panorės, nes jis taip pat pretenduoja į išimtinę valdžią spręsti, ar to reikia sieloms išganyti, ar ne. Tai doktrina, kurios moko ne tik Bellarmine'as, bet ir daugelis kitų mokytojų savo pamoksluose ir knygose, ją paskelbė ir kai kurie Bažnyčios susirinkimai, o popiežiai, susiklosčius palankioms aplinkybėms, įgyvendindavo ją praktiškai. Antai ketvirtasis Laterano susirinkimas, įvykęs valdant Inocentui III, *De Haereticis* 3 skyriuje priėmė šį kanoną: *Jeigu karalius, popiežiui perspėjus, neapvalo savo karalystės nuo eretikų ir už tai yra ekskomunikuotas, neįvykdys įpareigojimo per metus, tai jo pavaldiniai yra atleidžiami nuo paklusnumo jam.* Ir šis kanonas įvairiomis progomis buvo taikytas praktiškai, pavyzdžiui, kai buvo nuverstas nuo sosto Childerikas, Prancūzijos karalius, kai Romos imperija buvo perduota Karoliui Didžiajam, kai buvo daromas spaudimas Anglijos karaliui Jonui, kai buvo perduota karaliaus valdžia Navaroje, kai paskutiniais metais buvo sukurta lyga prieš Prancūzijos karalių Henriką III, ir daugeliu kitų atvejų. Aš manau, kad labai nedaug yra kunigaikščių, kurie nelaikys to neteisinga ir nenaudinga, ta-

čiau aš norėčiau, kad jie visi apsispręstų būti karaliais ar pavaldiniais. Žmonės negali tarnauti dviem ponams: jie turėtų palengvinti jiems arba laikydami valdžios vadžias vien savo rankose, arba visiškai atiduodami jas į popiežiaus rankas, kad tokiems žmonėms, kurie nori būti paklusnūs, būtų netrukdoma tai daryti, nes šis pasaulietinės ir dvasinės valdžios skyrimas yra vien žodžiai. Valdžia iš tikrųjų yra dalijama ir vienodai pavojingai visokiais tikslais, dalijantis ja su kita tiek *netiesiogine* valdžia, tiek su *tiesiogine*. Bet dabar pereikime prie jo argumentų.

Pirmasis yra toks: *pilietinė valdžia yra pavaldi dvasinei. Todėl tas, kuris turi aukščiausiąją dvasinę valdžią, turi teisę įsakinėti pasaulietiniams valdovams ir panaudoti jų pasaulietinius turtus ir išteklius dvasiniams tikslams.* O dėl pasaulietinės ir dvasinės valdžios skyrimo, tai pažiūrėkime, kokia prasme galima suprantamai pasakyti, kad pasaulietinė, arba pilietinė, valdžia gali būti pavaldi dvasinei. Yra tik du būdai, kuriais šiuos žodžius galima padaryti prasmingus. Kai mes sakome, kad viena valdžia yra pavaldi kitai valdžiai, tai reiškia arba tai, kad tas, kuris turi vieną, yra pavaldus tam, kuris turi kitą, arba tai, kad viena valdžia kitai yra kaip priemonė tikslui pasiekti, nes mes negalime suprasti taip, kad viena valdžia turi valdžią kitai valdžiai arba kad viena valdžia gali turėti teisę kitai valdžiai ir jai įsakinėti. Mat pavaldumas, įsakinėjimas, teisė ir valdžia yra ne valdžių, o asmenų savybės. Viena valdžia gali būti subordinuota kitai, kaip balniaus menas subordinuotas raitelio menui. Netgi jeigu pripažintume, kad pilietinė valdžia nustatyta kaip priemonė atvesti mus į dvasinę laimę, vis dėlto iš to negalima daryti išvados, kad karalius, jeigu jis turi pilietinę valdžią, ar popiežius – dvasinę, privalo paklusti popiežiui labiau nei kiekvienas balnius privalo paklusti kiekvienam raiteliui. Todėl kaip iš kurio nors

meno subordinuotumo negalima padaryti išvados, kad subordinuotas yra ir profesorius, todėl ir iš valdžios subordinuotumo negalima daryti išvados, kad subordinuotas yra ir valdytojas. Kai Bellarmine'as sako, kad pilietinė valdžia yra pavaldi dvasinei, jis mano, kad pilietinis suverenas yra pavaldus dvasiniam suverenui. Ir jo ankstesnis argumentas turi tokią prasmę: *pilietinis suverenas yra pavaldus dvasiniam, todėl dvasinis valdovas gali įsakinėti pasaulietiniams valdovams.* Čia išvada sutampa su prielaida, kurią jis turėjo įrodyti. Tačiau, norėdamas ją įrodyti, jis pirmiausia pateikia tokį samprotavimą: *karaliai ir popiežiai, dvasininkai ir pasauliečiai sudaro tik vieną valstybę, t. y. vieną bažnyčią. O visuose kūnuose jų nariai priklauso vienas nuo kito. Bet dvasiniai dalykai nepriklauso nuo žemiškų dalykų. Taigi žemiški dalykai priklauso nuo dvasinių, todėl yra jiems pavaldūs.* Šiame įrodinėjime yra dvi didžiulės klaidos: viena, kad visi krikščionių karaliai, popiežiai, dvasininkai ir visi krikščionys sudaro tik vieną valstybę. Juk akivaizdu, kad Prancūzija yra viena valstybė, Ispanija – kita, o Venecija – trečia ir t. t. Jas sudaro krikščionys, todėl jos yra ir įvairios krikščionių bendruomenės, t. y. įvairios bažnyčios. Ir joms atstovauja įvairūs suverenai, tad jos gali įsakinėti ir paklusti, veikti ir būti veikiamos, kaip ir natūralus žmogus, bet tokia nėra jokia bendra ar visuotinė bažnyčia, kol ji neturi atstovo, o tokio atstovo žemėje ji neturi; jeigu turėtų, tai, be abejo, tada visa krikščionija būtų tik viena valstybė, kurios suverenas tuomet būtų atstovas tiek dvasiniuose, tiek pasaulietiniuose dalykuose. Kad taptų tokiu atstovu, popiežiui stinga trijų dalykų, kurių jam nedavė mūsų Išganytojas, būtent *įsakinėti, teisti* ir *bausti* ne tik ekskomunikacija, šalinantis nuo tų, kurie neklauso jo mokslo. Ir nors popiežius būtų vienintelis Kristaus vietininkas, jis negalėtų pasinaudoti savo valdžia iki

antrojo mūsų Išganytojo atėjimo. Bet ir tada ne popiežius, o pats šv. Petras su kitais apaštalais bus pasaulio teisėjai.

Kita jo pirmojo argumento klaida yra ta, kad jis sako, jog kiekvienos valstybės nariai, kaip ir natūralaus kūno nariai, priklauso vienas nuo kito. Tai tiesa, kad jie tarpusavyje susiję, tačiau priklauso jie tik nuo suvereno, kuris yra valstybės siela; jeigu jos nėra, valstybė suyra pilietiniame kare, nutrūksta tarpusavio ryšiai tarp žmonių, nes nebėra bendro priklausymo nuo žinomo suvereno, lygiai kaip natūralaus kūno nariai suyra žemėje, nes nebėra juos draugėn siejančios sielos. Todėl šiame panašume nėra nieko, iš ko būtų galima padaryti išvadą, kad pasauliečiai priklauso nuo dvasininkų arba kad pasaulietiniai pareigūnai priklauso nuo dvasinių; iš to išplaukia tik tai, kad ir vieni, ir kiti priklauso nuo suvereno, kuris iš tikrųjų privalo savo pasaulietiškus įsakymus kreipti sieloms išganyti, tačiau dėl to jis dar nėra pavaldus niekam kitam, išskyrus patį Dievą. Taigi jūs matote, kur yra pirmojo argumento klaida, galinti suklaidinti tokius žmones, kurie neskiria veiksmų pajungtumo tikslui nuo asmenų pavaldumo valdant priemones, nes priemones kiekvienam tikslui pasiekti yra apibrėžusi prigimtis arba pats Dievas antgamtiškai; bet kiekvienos tautos galia priversti žmones naudoti šias priemones yra atiduota prigimtiniu įstatymu, kuris draudžia žmonėms sulaužyti jų duotą ištikimybės priesaiką pilietiniam suverenui.

Antrasis Bellarmine'o argumentas yra toks: *kiekviena valstybė, kadangi tariama, kad ji yra tobula ir sau pakankama, gali įsakyti bet kuriai kitai jai nepavaldžiai valstybei ir priversti ją pakeisti savo vyriausybę; maža to, gali nuversti nuo sosto jos valdovą ir į jo vietą pasodinti kitą, jeigu ji negali kitaip apsiginti nuo skriaudų, kurias jis ketina jai padaryti; juo labiau dvasinė valstybė gali įsakyti pasaulietinei valstybei pakeisti jos vy-*

riausybę ir gali nuversti jos kunigaikščius ir paskirti kitus, kai ji kitaip negali apginti dvasinių vertybių.

Kad valstybė, norėdama apsiginti nuo skriaudų, teisėtai gali padaryti viską, ką čia Bellarmine'as pasakė, tai visiška tiesa; ir tai jau anksčiau buvo pakankamai įrodyta. Ir jeigu būtų taip pat tiesa, kad dabar šiame pasaulyje yra dvasinė valstybė, skirtinga nuo pilietinės valstybės, tada jos valdovas galėtų, kai jam būtų padaryta skriauda ar nebūtų garantijų, kad skriauda nebus padaryta ateity, siekti kompensacijos ar apsisaugoti karu, kuris apskritai yra nuvertimas nuo sosto, žudymu, nukariavimu ar kokiu nors priešišku veiksmu. Bet dėl tos pačios priežasties būtų ne mažiau teisėta, jei ir pilietinis suverenas, patyręs panašias skriaudas ar bijodamas jų, pradėtų karą su dvasiniu suverenu, o tai, manau, yra daugiau, negu kardinolas Bellarmine'as norėtų pagrįsti savo paties teiginiu.

Tačiau šiame pasaulyje nėra dvasinės valstybės, nes ji yra tas pats kaip ir Kristaus karalystė, kuri, kaip sakė pats Kristus, yra ne iš šio pasaulio, o bus būsimajame pasaulyje, prisikėlus iš numirusių, kai tie, kurie gyveno teisingai ir tikėjo jį esant Kristumi, prisikels kaip *dvasiniai* kūnai, nors jie ir mirė kaip *gamtiniai* kūnai; ir tik tada mūsų Išganytojas teis pasaulį, nugalės savo priešininkus ir sukurs dvasinę valstybę. Kadangi žemėje nėra žmonių, kurių kūnai būtų dvasiniai, todėl nėra dvasinės valstybės, nes žmonės vis dėlto turi kūną, nebent mes valstybe pavadintume mokytojus, įgaliotus mokyti ir rengti žmones, kad jie būtų priimti į Kristaus karalystę, kai prisikels iš numirusių, bet aš jau įrodžiau, jog taip nėra.

Trečiasis argumentas yra toks: *krikščionims nėra teisėta toleruoti netikintį karalių ar eretiką tuo atveju, jeigu jis siekia įtraukti juos į ereziją ar į netikėjimą. Tačiau spręsti, ar karalius traukia savo pavaldinius į ereziją ar ne, priklauso popiežiui.*

Todėl popiežius turi teisę nuspręsti, ar valdovą reikia nuversti nuo sosto, ar ne.

Į tai aš atsakau, kad abu šie teiginiai klaidingi. Jeigu krikščionys ar kokio nors kito tikėjimo žmonės netoleruoja savo karaliaus, nors jis ir leistų kokius nors įstatymus dėl religijos, jie pažeidžia savo ištikimybę ir prieštarauja dieviškajam įstatymui, tiek prigimtiniam, tiek ir *pozityviam*. Ir nė vienas pavaldinys negali būti teisėjas, sprendžiantis apie ereziją, išskyrus jų pilietinį suvereną. Juk *erezija yra ne kas kita, o užsispyrusiai palaikoma privati nuomonė, prieštaraujanti nuomonei, kurios įsakė mokyti viešas asmuo, t. y. valstybės atstovas.* Akivaizdu, kad nuomonė, kurios liepta viešai mokyti, negali būti erezija, o suverenūs valdovai, kurie ją palaiko savo autoritetu, negali būti eretikais. Eretikai yra tik privatūs asmenys, kurie atkakliai bei užsispyrusiai gina kokį nors mokslą, uždraustą teisėtų suverenų.

Norėdamas įrodyti, kad krikščionys privalo netoleruoti netikinčių ar eretikų karalių, Bellarmine'as remiasi ta vieta iš Pakartoto Įstatymo *(17,15)*, kur Dievas uždraudžia žydams, kai jie turės paskirti sau karalių, išrinkti svetimšalį. Iš to jis daro išvadą, kad yra neteisėta krikščioniui išrinkti karalių, kuris nėra krikščionis. Tiesa, kad tas, kuris yra krikščionis, t. y. tas, kuris jau įsipareigojo priimti karaliumi mūsų Išganytoją, kai šis ateis, pernelyg bandytų Dievo kantrybę, išsirinkdamas šiame pasaulyje karaliumi tą, kuris, kaip jis žino, sieks bauginimais ir įtikinėjimais priversti jį atsisakyti savo tikėjimo. Tačiau, pasak Bellarmine'o, toks pat pavojus yra išrinkti karaliumi ką nors, kas nėra krikščionis, kaip ir nenuversti jo nuo sosto, kai jis jau išrinktas. Į tai aš atsakau, kad čia yra ne nuvertimo pavojus, o tokio nuvertimo teisingumo klausimas. Išrinkti jį kai kuriais atvejais gali būti neteisinga, bet nuversti jį nuo sosto, kai jis jau išrinktas, jokiu atveju nėra

teisinga, nes tai visada yra ištikimybės sulaužymas, vadinasi, tai prieštarauja prigimtiniam įstatymui, kuris yra amžinas Dievo įstatymas. Ir niekur nerandame, kad kuri nors doktrina būtų laikyta krikščioniška apaštalų ar Romos imperijos laikais, kol popiežiai įgijo pilietinę aukščiausiąją Romos valdžią. Bet į tai Bellarmine'as atsako, kad senovės krikščionys nenuvertė nuo sosto Nerono, Diokleciano, Juliano, arijono Valento[30] vien dėl tos priežasties, kad jiems trūko žemiškų galių. Galbūt taip. Bet argi mūsų Išganytojas, kuris tik pakvietęs galėjo turėti dvylika legionų nesužeidžiamų angelų, neturėjo jėgų nuversti Cezariui ar bent jau Pilotui, kuris neteisingai, neradęs jokios jo kaltės, atidavė jį žydams nukryžiuoti? Arba jei apaštalams trūko žemiškų galių nuversti nuo sosto Neronui, ar dėl to jiems buvo būtina savo laiškuose naujai atsivertusius krikščionis mokyti (kaip jie tai darė) paklusti savo valdžioms (tuo metu Neronas buvo viena iš jų) ir kad jie privalėtų joms paklusti ne iš baimės dėl jų pykčio, o dėl sąžinės ramybės? Ar sakysime, kad jie ne tik paklusdavo, bet ir mokė to, apie ką jie negalvojo, nes jiems trūko jėgos? Todėl ne dėl jėgos trūkumo, bet sąžinei nuraminti krikščionys privalo pakęsti savuosius valdovus pagonis arba valdovus (nes aš negaliu pavadinti eretiku nė vieno, kurio doktrina yra valstybinė), kurie savuoju autoritetu įteisina klaidingą mokslą. Ir kai popiežiaus pasaulietinei valdžiai įrodyti Bellarmine'as toliau remiasi tuo, kad šv. Paulius *(1 Kor 6)*, valdant tų laikų pagonių valdovams, paskyrė tokius teisėjus, kurie nebuvo patvirtinti tų valdovų, jis klysta. Kadangi šv. Paulius jiems tik patarė paimti kai kuriuos iš savo brolių, kurie, kaip arbitrai, spręstų tarp jų iškilusius nesutarimus, kad jie neitų bylinėtis vienas su kitu pas pagonių teisėjus; tai buvo sveikas patarimas, kupinas artimo meilės, kurį tiktų taikyti ir geriausiose krikščionių valstybėse. O į klausimą dėl pavojaus,

kuris gali iškilti religijai, pavaldiniams toleruojant pagonį ar klystantį valdovą, atsakysime taip: joks pavaldinys nėra kompetentingas teisėjas; jeigu jis toks yra, tai ir popiežiaus pasauliečiai pavaldiniai gali taip pat spręsti apie popiežiaus mokslą, nes kiekvienas krikščionis valdovas, kaip jau anksčiau įrodžiau, yra toks pats aukščiausiasis savo pavaldinių ganytojas kaip ir popiežius savųjų.

Ketvirtas argumentas yra paimtas iš karalių krikšto, kurio metu, kad galėtų pasidaryti krikščionimis, jie pajungia savo skeptrus Kristui ir pažada laikytis krikščionių tikėjimo ir jį ginti. Tai tiesa, nes krikščionių karaliai yra vien Kristaus pavaldiniai; tačiau dėl to jie gali būti popiežiaus kolegos, nes yra aukščiausieji savo pačių pavaldinių ganytojai, o popiežius, net pačioje Romoje, yra ne daugiau kaip karalius ir ganytojas.

Penktas argumentas yra paimtas iš žodžių, kuriuos pasakė mūsų Išganytojas: *Ganyk mano aveles,* kuriais buvo duota visa valdžia, būtina ganytojui, kaip valdžia išvaryti vilkams, o tokie yra eretikai, kaip valdžia uždaryti avinams, jeigu jie pašėls ar badys savo ragais kitas avis, o tokie yra blogi (nors ir krikščionys) karaliai, ir kaip valdžia duoti avelėms tinkamą maistą. Iš čia Bellarmine'as daro išvadą, kad šv. Petrui šias tris valdžias davė Kristus. Į tai aš atsakau, kad paskutinioji iš šių valdžių yra ne daugiau kaip valdžia ar, tiksliau, įsakymas, mokyti. Dėl pirmosios valdžios, kuri yra valdžia išvaryti vilkus, t. y. eretikus, Bellarmine'as cituoja šią vietą: *Sergėkitės netikrų pranašų, kurie ateina pas jus avių kailyje, o viduje yra plėšrūs vilkai (Mt 7,15).* Bet eretikai nėra netikri pranašai, jie apskritai nėra pranašai, ir sutikus, kad vilkai buvo suprantami kaip eretikai, apaštalams nebuvo įsakyta juos žudyti ar, jeigu jie būtų karaliai, nuversti juos nuo sosto, o tik jų sergėtis, bėgti nuo jų ir jų vengti; ir Kristus šį patarimą sergėtis netikrų pranašų davė ne šv. Petrui ir ne kuriam

nors iš apaštalų, o žydų minioms, kurios ėjo paskui jį į kalną; dauguma tų žmonių buvo dar neatsivertę; jei šie žodžiai suteikė valdžią išvaryti karalius, tai ši valdžia buvo duota ne tik privatiems asmenims, bet ir žmonėms, kurie apskritai nebuvo krikščionys. O dėl valdžios atskirti ir uždaryti šėlstančius avinus (kuriuos jis supranta kaip krikščionių karalius, kurie atsisako paklusti Romos ganytojui), tai mūsų Išganytojas pats atsisakė tokios valdžios šiame pasaulyje, o patarė leisti augti grūdams ir piktžolėms kartu iki Paskutinio teismo dienos. Tuo labiau jis nedavė šios valdžios šv. Petrui, ir šv. Petras negalėjo jos duoti popiežiams. Šv. Petrui ir visiems ganytojams buvo įsakyta tuos krikščionis, kurie nepaklūsta bažnyčiai, t. y. kurie nepaklūsta krikščioniui suverenui, laikyti pagonimis ir muitininkais. Kadangi žmonės nereikalauja popiežiui valdžios pagonių valdovams, jie neturėtų jos reikalauti ir tiems, kuriuos reikia laikyti pagonimis.

Bet iš popiežiui duotos valdžios vien mokyti Bellarmine'as taip pat daro išvadą, kad popiežius turi ir prievartinę valdžią karaliams. Ganytojas, pasak jo, turi duoti savo avelėms tinkamą peną, todėl popiežius gali ir privalo priversti karalius atlikti savo pareigą. Iš to išplaukia, kad popiežius, kaip krikščionių ganytojas, yra karalių karalius; iš tikrųjų visi krikščionių karaliai arba privalo tai pripažinti, arba turi imtis patys aukščiausiojo ganytojo pareigos kiekvienas savo paties valdose.

Šeštą ir paskutinį Bellarmine'o argumentą sudaro pavyzdžiai. Į tai aš atsakau, kad, pirmiausia, pavyzdžiai nieko neįrodo. Antra, kad jo pateikti pavyzdžiai nesukuria net šios teisės tikimybės. Tai, kad Jehojada nužudė Ataliją *(2 Kar 11)*, buvo arba karaliaus Jehoašo pavedimas, arba tai buvo siaubingas nusikaltimas vyriausiojo kunigo, kuris (bent jau išrinkus karalių Saulių) buvo tik pavaldinys. O jei šv. Ambraziejus ekskomunikavo impera-

torių Teodosijų[31] (jei tiesa, kad jis taip padarė), tai buvo nusikaltimas, nusipelnantis didžiausios bausmės.

O popiežių Grigaliaus I, Grigaliaus II, Zacharijo ir Leono III[32] nuosprendžiai yra nereikšmingi, nes padaryti jų pačių byloje, ir jų veiksmai pagal šį mokslą yra didžiausi nusikaltimai (ypač Zacharijo veiksmai), kokius tik gali įvykdyti žmogus. Tiek apie *bažnytinę valdžią*. Aš būčiau rašęs daug trumpiau ir nenagrinėjęs šių Bellarmine'o argumentų, jeigu jie būtų jo, kaip privataus žmogaus, o ne kaip popiežystės gynėjo, argumentai, nukreipti prieš visus krikščionių valdovus ir valstybes.

Keturiasdešimt trečias skyrius

APIE TAI, KAS BŪTINA, KAD ŽMOGUS BŪTŲ PRIIMTAS Į DANGAUS KARALYSTĘ

Sunkumas vienu metu paklusti Dievui ir žmogui. Dažniausia dingstis maištui ir pilietiniam karui krikščionių valstybėse ilgą laiką buvo dar nepakankamai įveiktas sunkumas paklusti vienu metu Dievui ir žmogui, tada, kai jų įsakymai vienas kitam prieštarauja. Pakankamai aišku, kad žmogus, gaunantis du nesuderinamus įsakymus ir žinantis, kad vienas iš jų yra Dievo, privalo paklusti šitam, o ne kitam įsakymui, nors tas kitas ir būtų net jo teisėto suvereno (monarcho ar suverenaus susirinkimo) ar jo tėvo įsakymas. Todėl sunkumas čia yra tas, kad žmonės, kai jiems įsakoma Dievo vardu, įvairiais atvejais nežino, ar šis įsakymas yra iš Dievo, ar tas, kuris įsako, tik piktnaudžiauja Dievo vardu, siekdamas kokių nors savo paties asmeninių tikslų. Juk tiek žydų šventykloje buvo daug netikrų pranašų, kurie siekdavo šlovės tarp žmonių prasimanytais sapnais ir regėjimais, tiek ir visais laikais Kristaus bažnyčioje buvo netikrų mokytojų, kurie siekė išgarsėti tarp žmonių fantastiniais ir klaidingais mokslais ir

taip išgarsėjo (tokia jau garbės troškimo prigimtis) noru valdyti juos dėl savo pačių asmeninės naudos.

Šis sunkumas neegzistuoja tiems, kurie skiria, kas yra būtina ir kas nebūtina išganymui. Šis sunkumas paklusti Dievui ir pilietiniam suverenui žemėje neturi jokios reikšmės tiems, kurie sugeba atskirti, kas yra *būtina* ir kas nėra *būtina* jų *priėmimui* į *Dievo karalystę*. Taigi, jei pilietinio suvereno įsakymas yra toks, kad jam galima paklusti neprarandant amžinojo gyvenimo, jam nepaklusti būtų neteisinga, ir čia ima galioti apaštalų taisyklės: *tarnai, visur kur klausykite savo ponų* ir, *vaikai, visur kur klausykite savo tėvų*, ir mūsų Išganytojo taisyklė: *Rašto aiškintojai ir fariziejai sėdi Mozės kraséje, todėl visko, ką jie kalba, laikykitės ir viską darykite*. Bet jei įsakymas yra toks, kuriam negalima paklusti, nes būsi pasmerktas amžinai mirčiai, tada būtų beprotystė jam paklusti ir tada taikytinas mūsų Išganytojo patarimas: *Nebijokite tų, kurie žudo kūną, bet negali užmušti sielos (Mt 10,28)*. Todėl visi žmonės, kurie norėtų išvengti ir bausmių, kurios jiems gresia šiame pasaulyje už nepaklusnumą jų žemiškajam suverenui, ir bausmių, kurios jų laukia būsimajame pasaulyje už nepaklusnumą Dievui, privalo išmokti gerai skirti tai, kas yra būtina ir kas nebūtina amžinajam išganymui.

Visa, kas būtina išganymui, yra tikėjimas ir paklusnumas. Visa, kas BŪTINA *išganymui*, yra dvi dorybės: *tikėjimas Kristumi* ir *paklusnumas įstatymams*. Antrosios iš jų, jeigu ji būtų tobula, mums pakaktų. Bet mes visi esame kalti nepaklusnumu Dievo įstatymui ne tik pirmaprade Adomo nuodėme, bet ir dabartiniais mūsų pačių pažeidimais, todėl iš mūsų reikalaujama ne tik *paklusnumo* likusiu mūsų [gyvenimo] laiku, bet ir mūsų praeities nuodėmių *atleidimo*; šis atleidimas yra apdovanojimas už mūsų tikėjimą Kristumi. Kad nieko kito būtinai nereikalaujama mūsų išganymui, aišku iš to, kad Dangaus karalystė yra

neužverta niekam, išskyrus nusidėjėlius, t. y. tuos, kurie neklauso įstatymo ar jį pažeidžia; bet neužverta net ir jiems tuo atveju, jeigu jie atgailauja ir tiki visomis krikščionių tikėjimo dogmomis, būtinomis išganymui.

Koks paklusnumas yra būtinas. Paklusnumas, kurio iš mūsų reikalauja Dievas, visų mūsų darbų valią laikantis veiksmu, yra rimta pastanga paklusti jam ir vadinama visais vardais, kurie reiškia šią pastangą. Todėl paklusnumas kartais vadinamas *artimo meilės* ir *meilės* vardais, nes juose glūdi valia paklusti, ir pats mūsų Išganytojas padaro mūsų meilę Dievui ir artimo meilę viso įstatymo išpildymu; kartais jis vadinamas *teisingumu*, nes teisingumas yra vien valia atiduoti kiekvienam tai, kas yra jo paties, t. y. valia paklusti įstatymams; kartais jis vadinamas *atgaila*, nes ji numato nusigręžimą nuo nuodėmės, o tai yra tas pats, kaip ir valios grįžimas paklusti. Todėl kiekvienas, kuris neapsimestinai trokšta vykdyti Dievo įsakymus arba nuoširdžiai atgailauja dėl savo nusižengimų, arba kuris myli Dievą visa savo širdimi ir savo artimą kaip save patį, tas turi tą paklusnumą, kuris yra būtinas, kad jis būtų priimtas į Dangaus karalystę. Jeigu Dievas reikalautų visiško nekaltumo, tada nė vienas kūnas nebūtų išgelbėtas.

Ir kokiems įstatymams. Tačiau kokie yra tie įsakymai, kuriuos mums davė Dievas? Ar visi tie įstatymai, kuriuos žydams davė Mozė, yra Dievo įsakymai? Jeigu jie yra tie įstatymai, kodėl krikščionys nėra mokomi jiems paklusti? Jeigu jie nėra tokie, tai kokie dar yra be prigimtinio įstatymo? Juk mūsų Išganytojas Kristus nedavė mums naujų įstatymų, jis tik davė patarimą laikytis tų įstatymų, kuriems esame pavaldūs, t. y. prigimtiniams įstatymams ir mūsų skirtingų suverenų įstatymams. Ir savo Kalno pamoksle Kristus nesukūrė jokio naujo įstatymo žydams, jis tik išdėstė Mozės įstatymus, kuriems jie buvo pavaldūs ir

iki tol. Todėl Dievo įstatymai yra tik prigimtiniai įstatymai, iš kurių svarbiausias yra tas, kad neturime sulaužyti savo ištikimybės, t. y. įsakymo paklusti mūsų pilietiniams suverenams, kuriuos mes įsteigėme tarpusavio sutartimi. Iš šio Dievo įstatymo, kuris įsako paklusti pilietiniam įstatymui, taip pat nuosekliai išplaukia įsakymas paklusti visiems Biblijos priesakams, kurie, kaip aš įrodžiau ankstesniame skyriuje, yra įstatymas vien ten, kur juos tokius padarė pilietinis suverenas, o kitose vietose jie yra tik patarimas, kuriam žmogus gali savo paties rizika atsisakyti paklusti, nedarydamas nieko neteisingo.

Kokiu asmeniu mes turime tikėti krikščionių tikėjime. Žinodami, koks paklusnumas yra būtinas išganymui ir kam jis privalus, turime išnagrinėti tikėjimo klausimą, kuo ir kodėl mes tikime; kokios yra dogmos ar punktai, kuriais būtinai turi tikėti tie, kurie bus išganyti. Pirmiausia, dėl asmens, kuriuo mes tikime, nes yra neįmanoma tikėti jokiu asmeniu, kol mes nežinome, ką jis sako, tai yra būtina, kad jis būtų tas asmuo, kurį mes girdėjome kalbant. Todėl asmuo, kuriuo tikėjo Abraomas, Izaokas, Jokūbas, Mozė ir pranašai, buvo pats Dievas, kuris kalbėjo jiems antgamtiškai, o asmuo, kuriuo tikėjo apaštalai ir mokiniai, bendravę su Kristumi, buvo pats mūsų Išganytojas. Tačiau apie tuos, kuriems niekada nekalbėjo nei Dievas Tėvas, nei mūsų Išganytojas, negalima pasakyti, kad asmuo, kuriuo jie tikėjo, buvo Dievas. Jie tikėjo apaštalais, o po jų bažnyčios ganytojais ir mokytojais, kurie rekomendavo jų tikėjimui Senojo ir Naujojo Testamentų istoriją; taigi krikščionių tikėjimo pagrindas po mūsų Išganytojo laikų buvo, pirmiausia, jų ganytojų reputacija. Vėliau autoritetas tų, kurie padarė, kad Senasis ir Naujasis Testamentai būtų laikomi tikėjimo statutu, o tai padaryti galėjo vien krikščionių suverenai, todėl jie yra aukščiausieji ganytojai ir vieninteliai asmenys, kuriuos

krikščionys dabar girdi kalbant Dievo vardu, išskyrus tuos asmenis, kuriems Dievas šiais laikais kalba antgamtiškai. Kadangi pasaulyje buvo daug pasklidusių netikrų pranašų, tai kiti žmonės, kaip mums pataria šv. Jonas, turi ištirti tokias dvasias, *ar jos iš Dievo, ar ne (1 Jn 4,1).* Tačiau doktrinų ištyrimas priklauso aukščiausiajam ganytojui, asmeniui, kuriuo privalo tikėti visi tie, kurie neturi specialaus apreiškimo, todėl kiekvienoje valstybėje yra aukščiausiasis ganytojas, t. y. pilietinis suverenas.

Krikščionių tikėjimo priežastys. Priežastys, kodėl žmonės tiki kokia nors krikščionių doktrina, yra įvairios. Mat tikėjimas yra Dievo dovana, ir Dievas jį įdiegia kiekvienam atskiram žmogui tokiais būdais, kurie jam pačiam atrodo geri. Įprasčiausia tiesioginė mūsų tikėjimo kuria nors krikščionių tikėjimo dogma priežastis yra ta, kad mes tikime, jog Biblija yra Dievo žodis. Bet daug yra ginčijamasi dėl to, kodėl mes tikime Bibliją esant Dievo žodžiu, kaip neišvengiamai turi būti visais klausimais, kurie yra neteisingai iškelti. Klausimas keliamas, ne *kodėl mes tikime tuo, o iš kur mes tai žinome,* tarsi *tikėjimas* ir *žinojimas* būtų tas pats. Iš čia, kai vieni grindžia savo žinojimą bažnyčios neklystamumu, o kiti – privačios dvasios liudijimu, nė vienas neprieina prie tos išvados, kurią nori prieiti, nes kaip žmogus gali žinoti, kad bažnyčia yra neklystanti, iš pradžių nesužinojęs apie Rašto neklystamumą? Arba kaip žmogus gali žinoti, kad jo paties dvasia yra kas kita, nei tikėjimas, pagrįstas jo mokytojų autoritetu ir argumentais arba nekvestionuojamu pasitikėjimu savo paties sugebėjimais? Be to, Šventajame Rašte nėra nieko, iš ko galima būtų daryti išvadą apie bažnyčios neklystamumą, dar mažiau – apie kurios nors atskiros bažnyčios neklystamumą, ir jau visų mažiausiai – apie kurio nors atskiro žmogaus neklystamumą.

Tikėjimas ateina klausantis. Akivaizdu, kad krikščionys nežino, o tik tiki, kad Šventasis Raštas yra Dievo žodis ir kad priemonės, skatinančios juos tikėti, kurias Dievas teikiasi paprastai suteikti žmonėms, atitinka natūralų kelią, t. y. jos – iš jų mokytojų. Šv. Pauliaus mokslas apie apskritai krikščionių tikėjimą byloja šitaip: *Tikėjimas – iš klausymo (Rom 10,17),* t. y. klausantis mūsų teisėtų ganytojų. Jis taip pat sako: *Kaipgi įtikės tą, apie kurį negirdėjo?! Kaip išgirs be skelbėjo?! O kas gi skelbs nesiųstas?! (10,14–15).* Akivaizdu, kad tikėjimo, jog Šventasis Raštas yra Dievo žodis, priežastis yra ta pati, kaip ir tikėjimo visomis kitomis mūsų tikėjimo dogmomis, būtent klausymasis tų, kuriems įstatymas leidžia ir kurie įstatymo yra paskirti mus mokyti, pavyzdžiui, mūsų tėvai namuose ir mūsų ganytojai bažnyčioje. Tai dar akivaizdžiau byloja patyrimas. Kokią kitą galima nurodyti priežastį, kodėl krikščioniškose valstybėse visi žmonės arba tiki, arba bent jau išpažįsta, kad Šventasis Raštas yra Dievo žodis, o kitose valstybėse retai kas tuo tiki, jei ne tą, kad krikščioniškose valstybėse jie yra mokomi nuo pat vaikystės, o kitose valstybėse jie mokomi kitaip?

Jeigu mokymas yra tikėjimo priežastis, tai kodėl ne visi tiki? Todėl yra neabejotina, kad tikėjimas yra Dievo dovana, ir jis jį duoda tam, kam nori. Kadangi tiems, kuriems jis jį duoda, duoda per mokytojus, todėl tiesioginė tikėjimo priežastis vis dėlto yra klausymasis. Mokykloje, kur daugelis yra mokomi, kai kurie yra pažangūs, o kiti nedaro pažangos; pažangiųjų mokymosi priežastis yra mokytojas, tačiau iš čia negalima daryti išvados, kad sugebėjimas mokytis nėra Dievo dovana. Visi geri dalykai kyla iš Dievo, tačiau negali visi tie, kuriems tai būdinga, sakyti, kad jie yra įkvėpti, nes tai būtų antgamtinė dovana ir tiesioginis Dievo rankos poveikis, ir tas, kuris į tai pre-

tenduoja, pretenduoja būti pranašu, ir turi būti ištirtas bažnyčios.

Nesvarbu, ar žmonės *žino*, *tiki* ar *sutinka*, kad Šventasis Raštas yra Dievo žodis, todėl, remdamasis tokiomis Rašto vietomis, kuriose nėra neaiškumo, jei ir parodysiu, kurios tikėjimo dogmos yra būtinos ir vienintelės būtinos išganymui, tai šie žmonės būtinai turės *žinoti*, *tikėti* ar *pripažinti* tą patį.

Vienintelė būtina krikščionių tikėjimo dogma. *Unum necessarium*, vienintelė tikėjimo dogma, kuri pagal Šventąjį Raštą yra tiesiog būtina išganymui, yra ta, kad JĖZUS YRA KRISTUS. *Kristaus* vardas suprantamas kaip karalius, kurį Dievas anksčiau pažadėjo per Senojo Testamento pranašus pasiųsti į pasaulį viešpatauti (žydams ir kitoms tautoms, kurios juo tikės) amžinai paties Dievo valdžioje ir duoti joms tą amžinąjį gyvenimą, kuris buvo prarastas dėl Adomo nuodėmės. Kai aš šitai įrodysiu, remdamasis Šventuoju Raštu, toliau parodysiu, kada, kokia prasme ir kurios kitos dogmos taip pat gali būti pavadintos *būtinomis*.

Įrodoma, remiantis evangelistų tikslu. Įrodymui, kad tikėjimas dogma *Jėzus yra Kristus*, yra visas tas tikėjimas, kurio reikalaujama išganymui, mano pirmasis argumentas bus evangelistų tikslas – mūsų Išganytojo gyvenimo aprašymu patvirtinti šią vieną dogmą: *Jėzus yra Kristus*. Esminis Evangelijos pagal Matą turinys: Jėzus buvo iš Dovydo giminės, gimė iš mergelės, ir tai yra tikrojo Kristaus požymiai; išminčiai atvyko jo pagarbinti kaip Žydų karaliaus; Erodas dėl tos pačios priežasties norėjo jį nužudyti; Jonas Krikštytojas paskelbė jį atėjusį; jis pats ir jo apaštalai mokė, kad jis yra tas karalius; jis mokė įstatymo ne kaip Rašto aiškintojas, o kaip valdžią turintis; jis išgydydavo ligonius vien savo žodžiu; padarė daug kitų stebuklų, kuriuos, kaip buvo išpranašauta, Kristus padarysiąs; jis buvo pasveikintas kaip karalius, kai įžengė į

Jeruzalę; jis perspėjo žmones, kad jie saugotųsi kiekvieno, kuris tvirtintų, jog esąs Kristus; jis buvo suimtas, apkaltintas ir nuteistas mirti dėl to, kad sakė esąs karalius; jo nuteisimo priežastis buvo užrašyta ant kryžiaus: JĖZUS NAZARETIETIS ŽYDŲ KARALIUS. Visa tai siekia tik vieno tikslo, jog žmonės patikėtų, kad *Jėzus yra Kristus*. Todėl toks buvo Evangelijos pagal Matą tikslas. Toks buvo ir visų evangelistų tikslas; tuo galima įsitikinti juos skaitant. Todėl ir visos Evangelijos tikslas buvo šios vienintelės dogmos įtvirtinimas. Ir šv. Jonas aiškiai išsako šią dogmą, kaip savo išvadą: *O šitie surašyti, kad tikėtumėte, jog Jėzus yra Mesijas, Dievo Sūnus (Jn 20,31).*

Apaštalų pamokslais. Mano antras argumentas yra paimtas iš to, ką savo pamoksluose aiškino apaštalai, kol mūsų Išganytojas gyveno žemėje ir po to, kai įžengė į dangų. Apaštalai mūsų Išganytojo laikais buvo pasiųsti *(Lk 9,2)* skelbti Dievo karalystę, nes nei čia, nei Mato *10,7* jis neduoda jiems jokio kito pavedimo, o tik šį: *Eikite ir skelbkite, jog prisiartino dangaus karalystė,* t. y. kad *Jėzus* yra *Mesijas, Kristus, Karalius,* kuris turėjo ateiti. Kad jų mokymas ir po Kristaus įžengimo į dangų buvo toks pat, matyti iš Apaštalų darbų *(17,6):* jie *nusitempė,* – sako šv. Lukas, – *Jasoną ir kelis brolius pas miesto vadovus, šaukdami: „Tie žmonės, kurie visame pasaulyje kelia suirutę, atvyko čionai, ir Jasonas juos priglaudė. Visi šitie laužo ciesoriaus įsakymus, tvirtindami, jog esąs kitas karalius, būtent Jėzus".* Tai matyti ir iš to paties skyriaus antros ir trečios eil., kur yra pasakyta, kad: *pagal savo įprotį Paulius užėjo pas juos ir tris šabus aiškino jiems Raštus. Jis dėstė ir įrodinėjo, kad Mesijas turėjo kentėti ir prisikelti iš numirusių ir kad: „Mesijas – tai Jėzus, kurį aš jiems skelbiu".*

Mokslo lengvumas. Trečią argumentą imu iš tų Šventojo Rašto vietų, kuriose visas tikėjimas, reikalingas išgelbėjimui, yra skelbiamas kaip lengvas. Jeigu išganymui bū-

tų būtinas vidinis proto pritarimas visiems mokslams, kurių dabar mokoma apie krikščionių tikėjimą ir kurių dauguma yra ginčijami, tada nebūtų pasaulyje nieko sunkesnio kaip būti krikščioniu. Vagis ant kryžiaus, nors ir atgailavo, nebūtų buvęs išganytas tik dėl to, kad pasakė: *Viešpatie, prisimink mane, kai ateisi į savo karalystę,* – tuo jis paliudijo, jog tiki šia viena dogma, kad *Jėzus yra karalius.* Ir negalėtų būti pasakyta (kaip sakoma *Mt 11,30*), kad Kristaus *jungas švelnus, ir našta jo lengva,* nei kad *maži vaikai juo tiki,* kaip yra pasakyta *Mt 18,6.* Ir nebūtų galėjęs šv. Paulius pasakyti: *Dievas panorėjo skelbimo kvailumu išgelbėti tuos, kurie tiki (1 Kor 1,21).* Ir nebūtų galėjęs būti išgelbėtas pats šv. Paulius, o dar mažiau jis būtų galėjęs taip staiga tapti tokiu dideliu Bažnyčios daktaru, kuris galbūt niekada nemąstė nei apie persikūnijimą, nei apie skaistyklą, nei apie kitas, dabar primygtinai peršamas dogmas.

Formaliais ir aiškiais tekstais. Ketvirtas argumentas yra paimtas iš aiškių vietų ir tokių, kurių negalima kaip nors prieštaringai aiškinti. Pirmiausia, vieta iš Evangelijos pagal Joną: *Jūs tyrinėjate Raštus, nes manote juose rasią amžinąjį gyvenimą. Tie Raštai ir liudija apie mane (Jn 5,39).* Mūsų Išganytojas čia kalba vien apie Senojo Testamento Raštus, mat žydai tuo metu dar negalėjo tyrinėti Naujojo Testamento Raštų, nes jie dar nebuvo parašyti. Tačiau Senasis Testamentas nieko nekalba apie Kristų, bet nurodo tik požymius, iš kurių žmonės galėtų jį pažinti, kai jis ateis, pavyzdžiui, kad kils iš Dovydo giminės, gims Betliejuje iš mergelės, kad darys didelius stebuklus ir pan. Todėl tikėti, kad šis Jėzus buvo Kristus, užteko amžinajam gyvenimui įgyti, bet tikėti daugiau negu pakanka, nėra būtina, vadinasi, jokia kita dogma nereikalaujama tikėti. Ir toliau: *Ir kiekvienas, kuris gyvena ir tiki mane, neragaus mirties per amžius (Jn 11,26).* Todėl tikėti Kristumi yra tikėjimas,

pakankamas amžinajam gyvenimui, vadinasi, tam nereikia daugiau tikėjimo nei šis. Bet tikėti Jėzumi ir tikėti, kad Jėzus yra Kristus, yra tas pats, kaip matyti iš tuoj po to einančių žodžių. Juk kai mūsų Išganytojas *(11,26)* pasakė Mortai: *„Ar tai tiki?"* ji atsakė: *„Taip, Viešpatie! Aš tikiu, jog tu Mesijas, Dievo Sūnus, kuris turi ateiti į šį pasaulį" (11,27).* Todėl vien šios dogmos yra tikėjimas, pakankamas amžinajam gyvenimui, o daugiau nei pakankama, nėra būtina. Trečia: šitie dalykai yra *surašyti, kad tikėtumėte, jog Jėzus yra Mesijas, Dievo Sūnus, ir tikėdami turėtumėte gyvenimą per jo vardą (Jn 20,31).* Čia tikėti, kad *Jėzus yra Mesijas,* yra pakankamas tikėjimas įgyti gyvenimui, todėl jokia kita dogma nėra būtina. Ketvirta, Pirmas Jono laiškas *(4,2): Kiekviena dvasia, kuri išpažįsta Jėzų Kristų kūne atėjus, yra iš Dievo.* Ir Pirmas Jono laiškas *(5,1): Kiekvienas, kas tiki, jog Jėzus yra Mesijas, yra gimęs iš Dievo.* Ir toliau *(5,5): O kas gi nugali pasaulį, jei ne tas, kuris tiki, kad Jėzus yra Dievo Sūnus?!* Penkta: *„Štai vanduo – tarė eunuchas, – kas gi kliudo man pasikrikštyti?"* Ir Pilypas tarė: *„Jei tiki iš visos širdies, tai gali". Tas atsakė: „Tikiu, kad Jėzus Kristus yra Dievo Sūnus" (Apd 8, 36–37).* Todėl tikėjimo dogma *Jėzus yra Kristus* pakanka krikštui, t. y. mūsų priėmimui į Dievo karalystę, vadinasi, būtina vien ši dogma. Ir apskritai visose vietose, kur mūsų Išganytojas sako kam nors: *Tavo tikėjimas išgelbėjo tave,* priežastis, dėl kurios jis tai sako, yra koks nors išpažinimas, kuriame tiesiogiai ar kaip jo pasekmė slypi tikėjimas, kad *Jėzus yra Kristus.*

Tuo, kad ši dogma yra visų kitų pamatas. Paskutinis argumentas yra paimtas iš tų vietų, kur ši dogma pateikiama kaip tikėjimo pamatas, nes tas, kuris tiki šiuo pamatu, bus išgelbėtas. Pirma, iš Evangelijos pagal Matą *(24,23): Jei tada kas nors jums sakytų: „Štai čia Mesijas", arba: „Jis tenai!", – netikėkite. Atsiras netikrų mesijų ir netikrų pranašų, ir jie darys didelių ženklų bei stebuklų,* ir t. t. Čia mes

matome, kad reikia laikytis šios dogmos: *Jėzus yra Kristus*, nors tas, kuris moko priešingai, ir darytų didelius stebuklus. Antra, iš Laiško galatams *(1,8)*: *Bet nors ir mes patys ar angelas iš dangaus imtų jums skelbti kitokią evangeliją, negu esame jums paskelbę, tebūnie prakeiktas!* Tačiau Evangelija, kurią skelbė Paulius ir kiti apaštalai, buvo vien tik ši dogma, kad *Jėzus yra Kristus*. Taigi dėl tikėjimo šia dogma mes turime atmesti angelo iš dangaus autoritetą, o juo labiau bet kurio mirtingojo autoritetą, jeigu jis moko priešingai. Tai yra pamatinė krikščionių tikėjimo dogma. Trečia, iš Pirmo Jono laiško *(4,1)*: *Mylimieji, ne kiekviena dvasia tikėkite... Iš to pažinsite Dievo dvasią; kiekviena dvasia, kuri išpažįsta Jėzų Kristų kūne atėjus, yra iš Dievo.* Akivaizdu, kad ši dogma yra matas ir taisyklė, kuriais reikia vertinti ir ištirti kitas dogmas, todėl ji yra vienintelė fundamentali dogma. Ketvirta, iš Evangelijos pagal Matą *(16,18)*, kur po to, kai šv. Petras pripažino šią dogmą, sakydamas mūsų Išganytojui: *„Tu esi Mesijas, gyvojo Dievo sūnus"*, mūsų Išganytojas atsakė: *„Tu esi Petras-Uola; ant tos uolos aš pastatysiu savo Bažnyčią"*; iš to aš darau išvadą, kad ši dogma yra ta, į kurią remiasi visi bažnyčios mokslai kaip į savo pamatą. Penkta, iš Pirmo laiško korintiečiams: *Juk niekas negali dėti kito pamato, kaip tik tą, kuris jau padėtas, tai yra Jėzus Kristus. Ar kas ant šio pamato stato iš aukso, sidabro, brangiųjų akmenų, medžio, šieno, šiaudų, – kiekvieno darbas išaiškės. Teismo diena jį iškels aikštėn, nes ji pasirodys ugnimi ir ugnis ištirs, koks kieno darbas. Kieno statybos darbas ant to pamato išliks, tas gaus užmokestį. O kieno darbas sudegs, tas praras užmokestį; jis pats išsigelbės, bet tartum per ugnį (1 Kor 3,11–15).* Šie žodžiai iš dalies yra aiškūs ir lengvai suprantami, o iš dalies alegoriški ir sunkūs; iš to, kas aišku, galima suvokti, kad ganytojai, kurie moko šio pamato, jog *Jėzus yra Kristus*, nors jie ir padarytų iš jo klaidingas

išvadas (o tai visi žmonės kartais gali padaryti), jie vis dėlto gali išsigelbėti; juo labiau gali būti išgelbėti tie, kurie, būdami ne ganytojai, o klausytojai, tiki tuo, ko juos moko jų teisėti ganytojai. Todėl tikėjimas šia dogma yra pakankamas, vadinasi, nėra jokios kitos tikėjimo dogmos, kurios būtinai reikėtų išgelbėjimui. O alegoriškoji dalis, kad *ugnis ištirs, koks kieno darbas,* ir kad *jie išsigelbės, bet tartum ugnimi* ar *per ugnį* (nes originale yra pasakyta *διὰ πυρός),* neprieštarauja tai išvadai, kurią aš padariau iš kitų žodžių ir kurie yra aiškūs. Vis dėlto, kadangi šia vieta buvo grindžiamas argumentas, norint įrodyti esant skaistyklos ugnį, tai aš irgi pateiksiu jums mano spėjimą dėl šio mokslų ištyrimo ir žmonių išgelbėjimo tartum per ugnį reikšmės. Apaštalas čia, atrodo, daro užuominą į pranašo Zacharijo žodžius *(Zch 13,8–9),* kuris, kalbėdamas apie Dievo karalystės atkūrimą, sako štai ką: *du trečdaliai bus sunaikinti ir žus, o vienas trečdalis liks. Tą trečdalį vesiu per ugnį, apvalysiu juos, kaip apvalomas sidabras, išmėginsiu juos, kaip išmėginamas auksas. Jie šauksis mano vardo, ir aš juos išklausysiu.* Teismo diena yra Dievo karalystės atkūrimo diena: ir šią dieną, kaip mums sako šv. Petras *(2 Pt 3,7,10,12),* bus pasaulio gaisras, kuriame žus nedorėliai, o likusieji, kuriuos Dievas išgelbės, pereis per ugnį nesužeisti ir bus joje išbandyti ir apvalyti, kaip iš sidabro ir aukso ugnimi išvalomas šlakas, nuo stabmeldystės ir bus paskatinti šauktis tikrojo Dievo vardo. Darydamas užuominą į tai, šv. Paulius sako, kad *Diena* (t. y. Teismo diena, didžioji diena mūsų Išgelbėtojo, ateinančio atkurti Dievo karalystės Izraelyje) išbandys kiekvieno žmogaus tikėjimą ir nuspręs, kas yra auksas, sidabras, brangūs akmenys, medis, šienas, šiaudai. Ir tada tie, kurie klojo klaidingas išvadas ant teisingo pamato, pamatys, kad jų mokslai yra pasmerkti, ir vis dėlto jie išsigelbės ir pereis nepažeisti per šią pasaulinę ugnį, ir gyvens amžinai, kad

šauktųsi tikrojo ir vienintelio Dievo vardo. Šia prasme čia nėra nieko, kas nesutiktų su visu Šventuoju Raštu, ir nėra nė blyksnio Skaistyklos ugnies.

Kokia prasme kitos dogmos gali būti laikomos būtinomis. Kas nors gali paklausti, ar išganymui nėra būtina tikėti, kad Dievas yra Visagalis, pasaulio Sutvėrėjas, kad Jėzus Kristus prisikėlė iš numirusių ir kad visi žmonės vėl prisikels iš numirusių paskutinę dieną, kaip tikėti, kad *Jėzus yra Kristus.* Į tai aš atsakau, kad šios dogmos yra būtinos ir kad yra daug daugiau tokių dogmų, bet jas jau apima ši viena, ir jos gali būti sunkiau ar lengviau iš jos išvestos. Juk kas gi nemato, jog tie, kurie tiki, kad Jėzus yra Izraelio Dievo Sūnus ir kad izraeliečiai turėjo Dievą Visagalį, visų daiktų Kūrėją, kartu tiki, kad Dievas yra Visagalis visų daiktų Kūrėjas? Arba kaip žmogus gali tikėti, kad Jėzus yra karalius, kuris viešpataus amžinai, jeigu netiki, kad jis prisikėlė iš numirusių? Juk miręs žmogus negali atlikti karaliaus pareigų. Trumpai tariant, tas, kuris išpažįsta šį pamatą, kad *Jėzus yra Kristus,* tas aiškiai išpažįsta viską, ką jis mato teisingai iš to išvesta, ir numanomai viską, kas iš šio pamato išplaukia, nors jis ir nėra pakankamai įgudęs, kad galėtų pats įžvelgti šiuos sekmenis. Todėl tebėra teisinga, jog tikėjimas šia viena dogma yra pakankamas, kad *atgailaujantys* gautų nuodėmių atleidimą, taigi patektų į Dangaus karalystę.

Tikėjimas ir paklusnumas yra būtini išgelbėjimui. Dabar, kai jau parodžiau, kad visas paklusnumas, kurio reikia išganymui, yra valia paklusti Dievo įstatymui, t. y. atgailavimas, ir kad visas tikėjimas, kurio tam reikia, yra tikėjimas dogma, kad *Jėzus yra Kristus,* aš toliau pateiksiu tas Evangelijos vietas, kurios įrodo, jog viskas, kas būtina išganymui, yra juose abiejuose, sujungtuose drauge. Žmonės, kuriems šv. Petras pamokslavo Sekminių dieną, netru-

kus po to, kai mūsų Išganytojas įžengė į dangų, jį ir kitus apaštalus klausinėjo: *„Ką mums daryti, broliai?" (Apd 2,37).* Šv. Petras jiems atsakė: *„Atsiverskite, ir kiekvienas tepasikrikštija vardan Jėzaus Kristaus, kad būtų atleistos jums nuodėmės; tada gausite Šventosios Dvasios dovaną" (2,38).* Todėl atsivertimas ir apsikrikštijimas, t. y. tikėjimas, kad *Jėzus yra Kristus*, yra viskas, ko būtinai reikia išsigelbėjimui. Toliau. Mūsų Išganytojas, paklaustas vieno didiko: *„Ką turiu daryti, kad laimėčiau amžinąjį gyvenimą?"*, atsakė: *„Įsakymus žinai: Nesvetimauk, nežudyk, nevok, melagingai neliudyk, gerbk savo tėvą ir motiną" (Lk 18,18,20);* kai šis atsakė, kad jų laikėsi, mūsų Išganytojas pridūrė: *„parduok, ką turi, ir išdalyk vargšams... Tada ateik ir sek paskui mane!" (18,22);* tai buvo tas pats, jei būtų pasakyta: pasikliauk manimi, nes aš esu karalius. Todėl vykdyti įstatymus ir tikėti, kad Jėzus yra karalius, yra viskas, ko reikia, kad žmogus laimėtų amžinąjį gyvenimą. Trečia, šv. Paulius sako: *Teisusis gyvens tikėjimu (Rom 1,17);* ne kiekvienas, o tik teisusis; todėl *tikėjimas* ir *teisingumas* (t. y. *valia būti teisiam* arba *atsivertimas*) yra viskas, ko būtinai reikia amžinajam gyvenimui. Mūsų Išganytojas skelbė: *Atėjo metas ir prisiartino Dievo karalystė: „Atsiverskite ir tikėkite Evangelija!" (Mk 1,15),* t. y. gerąja naujiena, kad ateis Kristus. Todėl atgailauti ir tikėti, kad Jėzus yra Kristus, yra viskas, ko reikia išganymui.

Ką visi jie duoda išganymui. Kadangi būtina, kad tikėjimas ir paklusnumas, įeinantis į žodį *atgaila*, drauge veiktų mūsų išganymui, tai klausimas, kuris iš jų mus išteisina, yra aptarinėjamas be jokio reikalo. Vis dėlto šioje vietoje dera išsiaiškinti, kokiu būdu kiekvienas iš jų prie to prisideda; ir kokia prasme yra sakoma, kad mes būsime išteisinti ir vieno, ir kito. Pirmiausia, jeigu teisingumą suprasime kaip pačių darbų teisingumą, tai nėra nė vieno žmogaus, kuris galėtų būti išgelbėtas, nes neatsiras nė

vieno, kuris nebūtų pažeidęs Dievo įstatymo. Todėl kai mums sakoma, kad mus išteisina mūsų darbai, šitai reikia suprasti kaip valią, kurią Dievas visada priima kaip patį darbą, tiek gerų, tiek ir blogų žmonių. Vien šia prasme žmogus yra vadinamas *teisiu* arba *neteisiu*, ir jo teisumas jį išteisina, t. y. jam suteikia, Dievui pripažįstant, *teisiojo* vardą ir padeda jam *gyventi savuoju tikėjimu,* o to anksčiau jis negalėjo. Taigi teisumas išteisina ta prasme, kuria *išteisinti* yra tas pats, kas *vadinti žmogų teisiu,* o ne išteisinimo pagal įstatymą reikšme, kuria jo nubaudimas už nuodėmes būtų neteisingas.

Bet, sakoma, žmogus ir tada išteisinamas, kai yra priimama jo gynyba, nors pati savaime ir nepakankama; pavyzdžiui, kai mes savo gynyboje remiamės mūsų valia, mūsų pastangomis įvykdyti įstatymą ir atgailaujame dėl mūsų silpnybių, ir Dievas tai priima kaip patį įvykdymą. Kadangi Dievas valią priima kaip tik tikinčiojo veiksmą, todėl tikėjimas daro mūsų gynybą efektyvią, ir šia prasme vien tikėjimas išteisina. Taigi ir *tikėjimas,* ir *paklusnumas* yra būtini išganymui, tačiau yra sakoma, kad kiekvienas iš jų išteisina kitokia prasme.

Paklusnumas Dievui ir paklusnumas pilietiniam suverenui nėra nesuderinami, nesvarbu, ar tas suverenas krikščionis. Parodžius, kas yra būtina išganymui, nesunku suderinti mūsų paklusnumą Dievui su mūsų paklusnumu pilietiniam suverenui, kuris yra arba krikščionis, arba netikintis. Jeigu jis yra krikščionis, tai leidžia tikėti šia dogma, kad *Jėzus yra Kristus,* ir visomis dogmomis, kurias ji apima arba kurios akivaizdžiai iš jos išplaukia; tai yra visas išganymui būtinas tikėjimas. Kadangi jis yra suverenas, tai reikalauja paklusnumo visiems savo paties, t. y. visiems pilietiniams, įstatymams, kurie taip pat apima visus prigimtinius įstatymus, t. y. visus Dievo įstatymus; nes be prigimtinių ir bažnyčios įstatymų, kurie

yra pilietinės teisės dalis (nes bažnyčia, kuri gali leisti įstatymus, yra valstybė), nėra kitų dieviškųjų įstatymų. Todėl visiems, kas paklūsta savo suverenui krikščioniui, netrukdo nei tikėti, nei paklusti Dievui. Bet tarkime, kad krikščionis karalius iš dogmos *Jėzus yra Kristus*, padarys kokias nors klaidingas išvadas, t. y. suręs antstatus iš šieno ar šiaudų ir įsakys to mokyti. Turint omeny, ką sako šv. Paulius, tas karalius bus išgelbėtas, juo labiau bus išgelbėtas tas, kuris to moko jo įsakymu, o juo labiau tas, kuris nemoko, o vien tiki savo teisėtu mokytoju. Tuo atveju, kai pavaldiniui jo pilietinis suverenas uždraudžia išpažinti kai kurias jo nuomones, kokiu teisėtu pagrindu jis gali nepaklusti? Krikščionys karaliai gali klysti darydami išvadas, bet kas bus teisėjas? Ar gali būti teisėju privatus žmogus, kai kalbama apie jo paties paklusnumą? Ar teisėju negalės būti nė vienas kitas žmogus, išskyrus tą, kurį yra paskyrusi bažnyčia, t. y. jai atstovaujantis pilietinis suverenas? Arba jei teisėjas bus popiežius ar apaštalas, argi jis negali suklysti darydamas išvadą? Argi nė vienas iš jų – šv. Paulius ar šv. Petras – neklydo, kai šv. Paulius pasipriešino šv. Petrui? Todėl negali būti prieštaravimo tarp Dievo įstatymų ir krikščioniškosios valstybės įstatymų.

Ar netikintis. Jei pilietinis suverenas yra netikintis, kiekvienas jo pavaldinys, kuris jam priešinasi, nusideda Dievo įstatymams (tokie yra prigimtiniai įstatymai) ir atmeta apaštalų patarimą visiems krikščionims paklusti savo valdovams, o vaikams ir tarnams klausyti savo tėvų ir šeimininkų visur kur. O jų *tikėjimas* yra vidinis ir nematomas. Jie čia turi tą laisvę, kurią turėjo Naamanas, ir neprivalo dėl jo rizikuoti savo gyvybe. Bet jeigu jie tai daro, turi tikėtis, kad jiems bus atlyginta danguje, ir nesiskųsti savo teisėtais suverenais, juo labiau su jais nekariauti. Juk tas, kuris nesidžiaugia kuria nors teisinga dings-

timi būti kankiniu, neturi to tikėjimo, kurį jis skelbiasi turįs, jis jį tik simuliuoja, kad savo nepaklusnumui suteiktų tam tikrą jo regimybę. Bet koks gi netikintis karalius yra toks neprotingas, kad nubaustų mirtimi ar imtų persekioti pavaldinį, žinodamas, jog jis laukia antrojo Kristaus atėjimo po to, kai šis pasaulis bus sudegintas, ir ketina tada paklusti Kristui (toks yra tikėjimo, kad Jėzus yra Kristus, tikslas), o šiuo metu mano, kad privalo paklusti netikinčio karaliaus įstatymams (tai visus krikščionis įpareigoja jų sąžinė)?

Pabaiga. Tiek, kiek čia pasakyta, pakaks apie Dievo karalystę ir bažnytinę politiką. Čia aš neketinau iškelti kokio nors savo požiūrio, o tik norėjau parodyti, kokios, man atrodo, gali būti krikščioniškosios politikos principų (kurie yra šventi Raštai) pasekmės, patvirtinančios pilietinių suverenų valdžią ir jų pavaldinių pareigas. Remdamasis Šventuoju Raštu, aš stengiausi vengti tokių tekstų, kurie yra neaiškūs arba dėl kurių aiškinimo diskutuojama, ir naudojausi tik tokiais, kurie šiuo požiūriu yra labai aiškūs ir visiškai atitinka Biblijos dvasią ir tikslą, nes ji buvo parašyta Dievo karalystei Kristuje atkurti. Juk ne patys žodžiai, o rašytojo tikslas suteikia teisingą šviesą, kuria remiantis turi būti aiškinamas kiekvienas kūrinys; tie, kurie atkakliai laikosi atskiro teksto, nepaisydami bendro tikslo, negali nieko aiškiai pasakyti, jie tik beria Rašto atomus, tarsi dulkes, į žmonių akis ir daro kiekvieną dalyką dar neaiškesnį, negu jis yra iš tikrųjų, – tai įprastinė gudrybė tų, kurie ieško ne tiesos, o naudos sau.

Ketvirta dalis

APIE TAMSOS KARALYSTĘ

Keturiasdešimt ketvirtas skyrius

APIE DVASINĘ TAMSĄ, KYLANČIĄ DĖL NETEISINGAI AIŠKINAMO ŠVENTOJO RAŠTO

Kas yra tamsos karalystė. Be aukščiausiųjų valdžių, *dieviškosios* ir *žmogiškosios*, apie kurias iki šiol kalbėjau, Rašte minima kita valdžia, būtent *šių tamsybių pasaulio valdovų (Ef 6,12), šėtono karalystė (Mt 12,26)* ir Belzebulo valdžia *demonams (Mt 9,34),* t. y. vaiduokliams, kurie pasirodo ore. Dėl tos priežasties šėtonas yra vadinamas kunigaikščiu, *viešpataujančiu ore (Ef 2,2)* ir *šio pasaulio kunigaikščiu (Jn 16,11),* nes jis valdo šio pasaulio tamsybėse. Iš to išplaukia, kad tie, kurie yra jo valdžioje, priešingai tikintiesiems (kurie yra *šviesos vaikai*), yra vadinami *tamsos vaikais.* Kadangi Belzebulas yra oro ir tamsos gyventojų, vaiduoklių kunigaikštis, tamsos vaikai ir šie demonai, vaiduokliai arba regimybės dvasios alegoriškai reiškia tą patį. Turint omeny visa tai, tamsos karalystė, kaip ji pateikiama šiose ir kitose Rašto vietose, yra ne kas kita, o tik *apgavikų sandrauga; kad įgytų valdžią žmonėms šiame dabartiniame pasaulyje, jie stengiasi tamsiais ir klaidingais mokslais užgesinti juose tiek prigimtinę šviesą, tiek ir Evangelijos šviesą ir taip padaryti juos neparuoštus Dievo karalystei.*

Bažnyčia dar nėra visai išsilaisvinusi iš tamsos. Kaip žmonės, kurie iš prigimties neturi akių šviesos, visai neturi jokios šviesos idėjos, ir nė vienas žmogus negali įsivaizduoti jokios didesnės šviesos kitaip, negu jis yra vie-

nu ar kitu metu tai suvokęs savo išoriniais pojūčiais; taip yra ir su Evangelijos šviesa, ir su proto šviesa: joks žmogus negali suvokti didesnio jos laipsnio už tą, kurį jis jau yra pasiekęs. Taip būna dėl to, kad žmonės neturi kitų priemonių pažinti savo pačių tamsumo, kaip apmąstydami nenumatytas nesėkmes, kurios juos ištinka jų kelyje. Tamsiausia ta šėtono karalystės dalis, kuri yra už Dievo bažnyčios ribų, t. y. tarp tų, kurie netiki Jėzumi Kristumi. Tačiau mes negalime pasakyti, kad bažnyčia jau džiaugiasi (kaip Gošeno[1] žemė) visa šviesa, kuri yra būtina atlikti tam darbui, kuriam mus pakvietė Dievas. Kodėl taip yra, kad krikščionijoje kone nuo pat apaštalų laikų žmonės išstumdinėja vieni kitus iš jų vietų tiek išorės, tiek pilietiniais karais, kodėl žmonės taip klupinėja susidūrę su kiekvienu mažiausiu savo pačių likimo atšiaurumu ir su kiekviena mažiausia kitų žmonių sėkme, kodėl tokiais skirtingais keliais bėgame į tą patį tikslą, *laimę*, jeigu mūsų negaubia naktis ar bent jau rūkas? Todėl mes vis dar esame tamsoje.

Keturios dvasinės tamsos priežastys. Priešas čia buvo mūsų prigimtinio neišmanymo naktyje ir sėjo dvasios klaidų piktžoles, pirmiausia, piktnaudžiaudamas Raštų šviesa ir ją gesindamas; mes klystame, nes nesame susipažinę su Raštais. Antra, įvesdamas pagonių poetų demonologiją, t. y. jų pasakų mokslą apie demonus, kurie yra vien stabai arba neturintys jokios savo tikros prigimties, skirtingos nuo žmonių vaizduotės, smegenų vaizdiniai, tokie, kaip mirusių žmonių dvasios, fėjos ir kiti senelių pasakų padarai. Trečia, priskirdamas Raštui įvairias religijos liekanas ir daug tuščios bei klaidingos senovės graikų, ypač Aristotelio, filosofijos. Ketvirta, priskirdamas jiems abiem klaidingas ar netikras tradicijas ir pramanytą ar netikrą istoriją. Ir taip mes imame klysti, *kreipdami dėmesį*

į viliojančias dvasias ir demonologiją tokių, kurie *veidmainingai skelbia melą*, arba, kaip pasakyta originale, *tų, kurių sąžinė paženklinta įdagu (1 Tim 4,1,2)*, t. y. priešingai savo pačių žinojimui. Apie pirmąjį iš šių dalykų, žmonių suvedžiojimą piktnaudžiaujant Raštu, aš ir ketinu trumpai kalbėti šiame skyriuje.

Klaidos, atsirandančios dėl neteisingo Raštų aiškinimo ten, kur kalbama apie Dievo karalystę. Didžiausias ir svarbiausias piktnaudžiavimas Raštu ir iš kurio arba išplaukia visi kiti, arba yra jam pavaldūs, – tai jo iškraipymas, siekiant įrodyti, kad Dievo karalystė, taip dažnai minima Rašte, yra dabartinė bažnyčia arba daugybė dabar gyvenančių krikščionių, arba tų, kurie, dabar būdami numirę, vėl prisikels paskutinę dieną; tuo tarpu Dievo karalystė pirmiausia buvo įsteigta, tarpininkaujant Mozei, vien žydams, kurie todėl buvo vadinami ypatinga Dievo tauta, ir po to ta karalystė nustojo egzistavusi, išrinkus Saulių, kai jie atsisakė toliau būti valdomi Dievo ir reikalavo karaliaus, tokio kaip kitų tautų; su tuo sutiko pats Dievas, kaip jau išsamiai prieš tai įrodžiau 35-ame skyriuje. Nuo to laiko pasaulyje nebebuvo kitos Dievo karalystės, sudarytos kokia nors sutartimi ar kaip kitaip, išskyrus tai, kad jis visada buvo, yra ir bus visų žmonių ir visų kūrinių karalius, valdantis pagal savo valią begaline savo valdžia. Vis dėlto jis pažadėjo per savo pranašus vėl atkurti tą savo valdžią jiems, kai laikas, kurį jis savo slaptu nutarimu tam paskyrė, bus visiškai pribrendęs ir kai jie atsigręš į jį atgailaudami ir ištaisydami savo gyvenimą; maža to, jis pakvietė ir pagonis įeiti ir džiaugtis jo viešpatavimo palaima tomis pačiomis atsivertimo ir atgailavimo sąlygomis; jis pažadėjo taip pat pasiųsti savo Sūnų į pasaulį, kad išpirktų visų žmonių nuodėmes savo mirtimi ir savo mokslu paruoštų juos priimti jį, kai jis ateis antrą kartą. Kadangi to antrojo atėjimo dar nebuvo,

tai dar neatėjo ir Dievo karalystė, ir mūsų dabar nevaldo jokie kiti karaliai, remiantis sutartimi, išskyrus mūsų pilietinius suverenus; čia būtina išlyga, kad krikščionys jau yra Malonės karalystėje, nes jie turi pažadą būti priimti antrą kartą atėjusio Kristaus.

Pavyzdžiui, kad Dievo karalystė yra tarsi dabartinė bažnyčia. Iš šios klaidos, kad dabartinė bažnyčia yra tarsi Kristaus karalystė, išplaukia, kad privalo būti koks nors vienas žmogus ar susirinkimas, kurių lūpomis mūsų Išganytojas, dabar esantis danguje, kalba, leidžia įstatymus, ir kuris atstovauja jo asmeniui visiems krikščionims arba kad turi būti įvairūs žmonės ar įvairūs susirinkimai, kurie mato tą patį įvairiose krikščioniškose šalyse. Į šią karališkąją Kristui pavaldžią valdžią visame pasaulyje pretenduoja popiežius, o atskirose valstybėse – vietos ganytojų susirinkimai (tuo tarpu Raštas šią valdžią suteikia tik pilietiniams suverenams); dėl šios karališkos valdžios taip karštai ginčijamasi, kad šie ginčai užtemdo prigimties šviesą ir sukelia tokią didelę tamsą žmonių protuose, kad jie nebemato, kas yra tas, kuriam jie privalo paklusti.

Kad popiežius yra tarsi vyriausiasis Kristaus vietininkas. Iš šio popiežiaus pretendavimo būti vyriausiuoju Kristaus vietininku dabartinėje bažnyčioje (laikomai tarsi Kristaus karalyste, į kurią mes esame kreipiami Evangelijoje) išplaukia teorija, kad krikščionių karalius būtinai privalo savo karūną gauti iš vyskupo, tarsi jis iš šios ceremonijos savajam titului gautų papildinį *Dei gratia*, ir kad tik tada jis tampa karaliumi iš Dievo malonės, kai yra karūnuojamas kaip vyriausiasis Dievo vietininkas žemėje, ir kad kiekvienas vyskupas, nesvarbu, kas būtų jo suverenas, jį pašventinant duoda absoliutaus paklusnumo priesaiką popiežiui. Iš to išplaukia Laterano ketvirtojo susirinkimo, įvykusio vadovaujant popiežiui Inocentui III, doktrina (*De*

Hereticis, 3 skyrius): *Jeigu karalius, popiežiui įspėjus, neapvalys savo karalystės nuo erezijų ir, būdamas dėl to ekskomunikuotas, neduos satisfakcijos per metus, jo pavaldiniai yra atleidžiami nuo jų paklusnumo saitų.* Čia erezijos yra suprantamos kaip visos nuomonės, kurių laikytis uždraudė Romos bažnyčia. Dėl to kai tik yra koks nors nesutarimas tarp popiežiaus politinių ketinimų ir kitų krikščionių kunigaikščių politinių ketinimų, o tai labai dažnai atsitinka, tų kunigaikščių pavaldinius apgaubia tokia migla, kad jie neskiria svetimo žmogaus, kuris užgrobia jų teisėto kunigaikščio sostą, nuo to, kurį jie patys į jį pasodino; šioje proto tamsoje jie sukurstomi vienas su kitu kariauti, nes nebeskiria savo priešų nuo draugų ir yra valdomi kito žmogaus ambicijų.

Ir kad ganytojai yra dvasininkai. Iš tos pačios nuomonės, jog dabartinė bažnyčia yra tarsi Dievo karalystė, išplaukia tai, kad ganytojai, diakonai ir kiti bažnyčios tarnautojai pasisavino dvasininkijos vardą, kitus krikščionis vadindami *pasauliečiais*, t. y. tiesiog *žmonėmis*, nes dvasininkai yra tie, kurie išlaikomi iš tų pajamų, kurias Dievas pasiliko sau tuo metu, kai valdė izraeliečius, ir paskyrė Levio genčiai (kurie turėjo būti jo valstybiniai tarnautojai ir neturėjo jokios žemės dalies, išskirtos jiems gyventi kaip jų broliams) kaip jų paveldą. Todėl popiežius teigdamas, kad dabartinė bažnyčia, panašiai kaip Izraelio karalystė, yra Dievo karalystė, reikalauja sau ir jam pavaldiems tarnautojams panašių pajamų, kaip Dievo paveldo, tad ir dvasininkijos vardas atitinka šį reikalavimą. Iš čia yra kilę tai, kad dešimtinės ir kitos duoklės, kurias izraeliečiai mokėjo levitams, remdamiesi Dievo teise, ilgą laiką buvo bažnytininkų reikalautos ir imtos iš krikščionių *jure divino*, t. y. remiantis Dievo teise. Todėl žmonės visur kur privalėjo duoti dvigubą duoklę: vieną – valstybei, kitą – dvasininkijai; ta duoklės dalis, kuri mokama dvasininki-

jai, sudaro dešimtadalį jų pajamų ir yra dvigubai didesnė už tą, kurios Atėnų karalius (be to, dar laikomas tironu) reikalaudavo iš savo pavaldinių padengti visoms valstybės išlaidoms. Nors jis reikalaudavo tik dvidešimtosios pajamų dalies, vis dėlto jos pakakdavo puikiai išlaikyti valstybę. O žydų karalystėje tuo metu, kai Dievas ją valdė per kunigus, dešimtinės ir aukos buvo visos valstybės pajamos.

Dėl dabartinės bažnyčios klaidingo laikymo Dievo karalyste imta skirti *pilietinius* ir *kanoninius* įstatymus: pilietiniai įstatymai yra *suverenų* aktai jų pačių valdose, o kanoniniai įstatymai yra *popiežiaus* aktai tose pačiose valdose. Šie kanonai, nors ir buvo tik kanonai, t. y. *siūlomos taisyklės,* ir vien savanoriškai priimamos krikščionių valdovų iki imperatoriaus valdžios perėjimo Karoliui Didžiajam[2], vėliau, popiežiaus valdžiai stiprėjant, tapo *privalomomis taisyklėmis,* ir patys imperatoriai, kad išvengtų didesnių nelaimių, į kurias galėjo būti įtraukti apakinti žmonės, buvo priversti sutikti, kad jos būtų laikomos įstatymais.

Taip susiklostė, kad visose valdose, kur popiežiaus bažnytinė valdžia yra visiškai pripažinta, Romos bažnyčia toleruoja žydų, turkų ir pagonių religiją tiek, kiek ją praktikuodami ir išpažindami jie nenusikalsta pilietinei valdžiai; tuo tarpu krikščioniui, nors ir svetimšaliui, neišpažinti Romos katalikų religijos yra didžiausias nusikaltimas, nes popiežius pretenduoja į tai, kad visi krikščionys būtų jo pavaldiniai. Mat kitaip prieštarautų tautų teisei persekioti krikščionį-svetimšalį už tai, kad jis išpažįsta savo šalies religiją, kaip ir persekioti netikintį; ir net labiau prieštarautų, nes tie, kurie nėra prieš Kristų, yra su juo.

Dėl to kiekvienoje krikščioniškoje valstybėje yra žmonių, remiantis bažnyčios laisve atleistų nuo duoklių ir pilietinės valstybės tribunolų; tokie yra pasaulietiniai dvasininkai, be to, vienuoliai ir pasauliečiai vienuoliai, kurie

daugelyje vietų sudaro tokią didelę žmonių daugumą, kad prireikus vien iš jų vienų būtų galima surinkti armiją, pakankamą bet kokiam karui, kuriame juos panaudotų kariaujanti bažnyčia prieš jų pačių ar kitus valdovus.

Klydimas dėl to, kad pašventinimas neteisingai laikomas užkerėjimu. Antrasis bendras piktnaudžiavimas Raštu yra pašventinimo pavertimas užkerėjimu ar užbūrimu. Rašte *pašventinti* – tai pamaldžia ir padoria kalba bei gestais paaukoti, duoti ar paskirti žmogų ar kokį nors kitą daiktą Dievui, išskiriant jį iš kitų; t. y. pašvęsti ar padaryti jį Dievo ir naudojimo objektu tik tų, kuriuos Dievas paskyrė būti jo viešais tarnautojais (kaip aš jau išsamiai parodžiau 35-ame skyriuje), ir tuo iš profaniško ir paprasto padaryti ne šventu ypatingai Dievo tarnybai pašventinamą daiktą, o tik jo vartojimą. Bet kai sakoma, jog tokiais žodžiais yra pakeičiama paties daikto prigimtis ar kokybė – tai čia jau ne pašventinimas: tai arba nepaprastas Dievo darbas, arba tuščias ir bedieviškas užkerėjimas. Kadangi (dėl to, kad jau labai dažnai tvirtinama, jog šiais pašventinimais pakeičiama daikto prigimtis) tai negali būti laikoma nepaprastu darbu, tai yra ne kas kita, o *užkerėjimas* arba *užkalbėjimas*, kuriuo norima priversti žmones patikėti [daikto] prigimties pakeitimu, priešingai žmogaus regėjimo ir visų kitų pojūčių liudijimui. Pavyzdžiui, kai kunigas, užuot pašventinęs duoną ir vyną ypatingai Dievo tarnystei Paskutinės vakarienės sakramente (tai yra vien jų išskyrimas iš bendro vartojimo, norint suteikti tą reikšmę, t. y. priminti žmonėms, kad jie buvo atpirkti Kristaus kančia, kai jo kūnas buvo nukryžiuotas ir jo kraujas buvo pralietas už mūsų nusižengimus), tvirtina, kad jam pasakius mūsų Išganytojo žodžius: *tai yra mano kūnas* ir *tai yra mano kraujas*, čia jau yra ne duonos prigimtis, o pats jo kūnas, nors šio sakramento gavėjas regėjimu ar kitu pojūčiu ir nepastebi nieko tokio, ko nebūtų matęs

prieš pašventinimą. Kai sakoma, kad Egipto burtininkai savo lazdas pavertė žalčiais, o vandenį – krauju, tai manoma, kad jie tik apgavo žiūrovus, neteisingai parodydami daiktus, bet vis dėlto jie yra laikomi kerėtojais. Bet ką manytume apie juos, jeigu jų lazdos nebūtų tapusios panašios į žaltį, o užkerėtas vanduo nebūtų buvęs panašus į kraują ar į ką nors kita, o tik į vandenį, o jie vis dėlto begėdiškai žiūrėdami į akis karaliui būtų tvirtinę, jog tai, kas atrodo kaip lazdos, yra žalčiai, o tai, kas atrodo kaip vanduo, yra kraujas? Tai būtų buvę drauge ir kerėjimas, ir melavimas. Vis dėlto šiuo kasdieniu savo veiksmu kunigai daro visai tą patį, paversdami šventus žodžius savotiškais apžavais, kurie nesukuria nieko naujo mūsų pojūčiams, bet jie vis dėlto, begėdiškai žiūrėdami mums į akis, tvirtina, kad tie žodžiai pavertė duoną žmogumi, maža to – Dievu, ir reikalauja, kad žmonės tą duoną garbintų, tarsi ji būtų pats mūsų Išganytojas, Dievas ir žmogus, o tai yra pati didžiausia stabmeldystė. Jeigu stabmeldystei pateisinti pakaktų pasakyti, jog tai jau nebe duona, o Dievas, kodėl tas pats pateisinimas negaliotų egiptiečiams, jeigu jie būtų įžūliai tvirtinę, kad porai ir svogūnai, kuriuos jie garbino, buvo ne porai ir svogūnai, o dievybė savaisiais *pavidalais* arba panašumu. Žodžiai *Tai yra mano kūnas* reiškia lygiai tą patį, kaip ir *tai reiškia arba atstovauja mano kūnui,* ir yra įprasta kalbos figūra; tačiau suprasti ją paraidžiui yra piktnaudžiavimas ja; ir net jeigu tai ir būtų suprasta paraidžiui, tai šių žodžių negalima taikyti plačiau, negu tai duonai, kurią Kristus savo paties rankomis šventino. Juk jis niekada nesakė, kad apie bet kurią duoną bet kuriam kunigui pasakius *tai mano kūnas* arba *tai Kristaus kūnas* – ši iš karto persikūnys. Ir Romos bažnyčia nebuvo nustačiusi šio persikūnijimo iki Inocento III laikų, o tai įvyko ne anksčiau kaip prieš penkis šimtus metų, kai popiežiaus valdžia pasiekė savo aukš-

čiausią viršūnę, o to meto tamsa buvo tokia didelė, kad žmonės neatskirdavo duonos, kuri jiems būdavo duodama valgyti, ypač kai į ją būdavo įspausta Kristaus ant kryžiaus figūra, tarsi jie būtų privertę žmones patikėti, kad į duoną įsikūnijo ne tik Kristaus kūnas, bet ir kryžiaus medis, ir jie valgė juos abu su šiuo sakramentu.

Būrimas krikšto apeigose. Panašus būrimas, užuot pašventinus, yra atliekamas ir suteikiant krikšto sakramentą, kur piktnaudžiavimas kiekvieno iš Dievo asmenų ir Trejybės vardu su kryžiaus ženklu prie kiekvieno vardo yra tikri kerai. Pirmiausia, kai kunigas šventina vandenį, jis sako: *Aš užburiu tave, vandens tvariny, Dievo Tėvo Visagalio ir Jėzaus Kristaus, vienintelio mūsų Viešpaties sūnaus, vardu ir Šventosios Dvasios galia, kad tu taptum užburtu vandeniu, kuris išvytų visas priešo pajėgas ir išnaikintų, ir išstumtų priešą, ir t. t.* Tas pats ir laiminant druską, kuri įmaišoma į vandenį: *kad tu taptum užburta druska ir kad visos šmėklos ir gudrios velnio apgavystės pabėgtų ir išnyktų iš tos vietos, kurion tu esi pašlakstyta, ir kad kiekviena nešvari dvasia būtų užkerėta to, kuris ateis teisti gyvųjų ir mirusiųjų.* Tas pats palaiminant aliejų: *kad visos priešo galios, visos velnio kariaunos, visi šėtono gundymai ir vaiduokliai būtų išginti lauk šios aliejaus būtybės.* Ir kūdikis, kurį reikia pakrikštyti, patiria daugelį būrimų. Pirmiausia, prie bažnyčios durų kunigas triskart papučia į vaiko veidą ir sako: *Išeik iš jo, nešvari dvasia, ir užleisk vietą Šventajai Dvasiai, guodėjai.* Tarsi visi vaikai iki kunigo papūtimo būtų dvasių apsėstieji. Toliau. Prieš įeidamas į bažnyčią, jis sako, kaip ir anksčiau: *Aš užburiu tave* ir t. t. *išeiti ir išnykti iš šio Dievo tarno.* Ir vėl tas pats egzorcizmas yra pakartojamas dar kartą prieš vaiką pakrikštijant. Šie ir kai kurie kiti būrimai yra naudojami vietoj palaiminimų ir pašventinimų, suteikiant Krikšto ir Paskutinės vakarienės sakramentus, kuriuose

kiekvienas daiktas, kuris tarnauja šioms šventoms apeigoms, išskyrus nepašventintas kunigo seiles, turi tam tikrą nustatytą egzorcizmo pavidalą.

Ir santuokose, ligonio lankyme ir šventinant vietas. Ir kitos apeigos, pavyzdžiui, santuoka, ligonių patepimas, ligonio lankymas, bažnyčių ir kapinių prie bažnyčios šventinimas ir pan., nėra laisvos nuo šių būrimų, nes ir jose yra vartojamas užburtas aliejus ir vanduo, piktnaudžiaujama kryžiumi ir šventais Dovydo žodžiais: *asperges me Domine hyssopo*[3], kaip daiktais, galinčiais išvaryti vaiduoklius ir įsivaizduotas dvasias.

Klydimai dėl amžinojo gyvenimo painiojimo su amžinąja mirtimi. Dar vienas bendras klydimas, atsiradęs dėl to, kad neteisingai aiškinami žodžiai: *amžinasis gyvenimas, amžinoji mirtis* ir *antroji mirtis.* Nors mes aiškiai skaitome Šventajame Rašte, kad Dievas sukūrė Adomą amžinajam gyvenimui, kuris buvo sąlygiškas, t. y. kol jis nepažeis Dievo įsakymo, bet amžinasis gyvenimas nebuvo iš esmės būdingas žmogaus prigimčiai, jis priklausė nuo gyvenimo medžio galių, kurio vaisius Adomui buvo leista valgyti, kol jis nenusidėjo; ir jis buvo išvarytas iš rojaus po to, kai nusidėjo, kad negalėtų valgyti to medžio vaisių ir amžinai negyventų; Kristaus kančia yra visų, kurie jį tiki, nuodėmės atpirkimas, todėl amžinasis gyvenimas sugrąžinamas visiems tikintiesiems, ir tik jiems; tačiau mokslas dabar yra ir buvo ilgą laiką prieš tai visai kitoks; būtent: kiekvienas žmogus turi gyvenimo amžinybę iš prigimties, nes jo siela yra nemirtinga. Taigi liepsnojantis kardas prie rojaus įėjimo, nors ir neleidžia žmogui prieiti prie gyvenimo medžio, bet netrukdo jo nemirtingumui, kurį Dievas atėmė iš jo už jo nuodėmę, ir nedaro jam reikalingos Kristaus aukos tam, kad jis atgautų tą nemirtingumą; vadinasi, ne tik tikintieji ir teisieji, bet ir nusidėjėliai, ir pagonys turės amžinąjį gyvenimą apskri-

tai be jokios mirties, o juo labiau be antrosios ir amžinosios mirties. Kad būtų išvengta tokios išvados, sakoma, jog antroji ir amžinoji mirtis reiškianti antrąjį ir amžinąjį gyvenimą, tačiau kančiose: tokia kalbos figūra niekada nevartojama, išskyrus šį atvejį.

Visas šis mokslas yra grindžiamas tik kai kuriomis neaiškesnėmis Naujojo Testamento vietomis, kurios vis dėlto, atsižvelgus į visą Rašto prasmę, yra pakankamai aiškios skirtinga prasme ir nebūtinos krikščionių tikėjimui. Jeigu ir tartume, kad iš mirusio žmogaus nelieka nieko, išskyrus griaučius, – tai argi Dievas, kuris negyvas dulkes ir molį savo žodžiu pavertė gyva būtybe, lygiai taip pat negalėtų negyvus griaučius vėl prikelti gyvenimui ir išlaikyti juos gyvus amžinai ar priversti juos mirti kitu žodžiu? *Siela* Rašte visada reiškia arba gyvybę, arba gyvą būtybę, o kūnas ir siela drauge yra *gyvas kūnas*. Penktą kūrimo dieną Dievas pasakė: Tegu vanduo sukuria *reptile animae viventis*, šliaužiančią gyvą esybę, turinčią gyvą sielą (angliškame vertime: *turinčią gyvybę*). Dievas taip pat sukūrė ir banginius, ir *omnem animam viventem* (angliškai išversta: *kiekvieną gyvą būtybę*). Panašiai sakoma ir apie žmogų, Dievas padarė jį iš žemės dulkių ir įkvėpė į jo veidą gyvybės kvapą, *et factus est homo in animam viventem*, t. y. *ir žmogus pasidarė gyva būtybė*. Ir kai Nojus išėjo iš laivo, Dievas pasakė, kad jis daugiau nebenaikins *omnem animam viventem*, t. y. *visokių gyvų būtybių*. Ir Pakartoto Įstatymo knygoje *(12, 23)* sakoma: *Bet pasisaugok, kad nevalgytum kraujo, nes kraujas yra gyvybė*. Jeigu Rašte *siela* būtų suprantama kaip *nekūniška substancija*, turinti atskirą nuo kūno būtį, tai iš šių vietų būtų galima padaryti išvadą, kad ją turi ne tik žmogus, bet ir kitos būtybės. Tačiau kad tikinčiųjų sielos ne dėl savo pačių prigimties, o ypatinga Dievo malone išliks jų kūnuose po prisikėlimo visą amžinybę, man regis, aš jau pakankamai įrodžiau, rem-

damasis Raštais, trisdešimt aštuntame skyriuje. O dėl Naujojo Testamento vietų, kur yra sakoma, kad žmonės bus metami su kūnu ir siela į pragaro ugnį, tai reiškia ne daugiau kaip kūną ir gyvybę, t. y. jie bus gyvi įmesti į amžinąją Gehenos ugnį.

Pavyzdžiui, mokslas apie skaistyklą, egzorcizmus ir šventųjų iššaukimą. Tai ir yra langas, per kurį įlenda tamsus mokslas, pirmiausia, apie amžinas kančias, po to apie skaistyklą ir galiausiai apie mirusių žmonių vėlių vaikščiojimą visur kur, ypač pašventintose, atokiose ar tamsiose vietose; šis langas atveria kelią pretenzijoms į egzorcizmą ir vaiduoklių užkeikimą, taip pat į mirusių žmonių iššaukimą ir indulgencijų doktriną, t. y. išlaisvinimą laikinai ar visam laikui iš skaistyklos ugnies, kurioje šios bekūnės substancijos, kaip tvirtinama, yra ugnimi apvalomos, ir jos tampa tinkamos dangui. Iki mūsų Išganytojo laikų tarp žmonių buvo plačiai paplitęs požiūris, kuriuo jie užsikrėtė nuo graikų demonologijos, kad žmonių sielos yra substancijos, skirtingos nuo jų kūnų; todėl, kai kūnas miršta, kiekvieno žmogaus, dievobaimingo ar nedorėlio, siela turi kažkur egzistuoti savo pačios prigimties galia, o ne dėl kokios nors antgamtinės Dievo dovanos. Bažnyčios daktarai ilgą laiką abejojo dėl to, kur tos sielos turi būti, kol jos bus vėl sujungtos su jų kūnais prisikeliant, kurį laiką manydami, kad jos guli po altoriais, bet vėliau Romos bažnyčia suprato, kad jai bus daug naudingiau pastatyti joms šią skaistykla vadinamą vietą, kurią kai kurios kitos bažnyčios vėlesniais amžiais sugriovė.

Tekstai, kuriais remiasi anksčiau minėtos doktrinos, mano buvo paaiškinti jau anksčiau. Dabar pažiūrėkime, kokie Rašto tekstai atrodytų labiausiai patvirtina šiuos tris bendrus klydimus, kuriuos aš čia paliečiau. O dėl tų tekstų, kuriuos pateikė kardinolas Bellarmine'as, noréda-

mas įrodyti, kad jau dabar egzistuoja Dievo karalystė, valdoma popiežiaus (o nėra tekstų, kurie geriau už juos sudarytų įrodymo regimybę), aš jau atsakiau į juos ir akivaizdžiai parodžiau, kad Dievo karalystė, įsteigta Mozės, baigėsi išrinkus Saulių. Nuo to laiko kunigas savo paties valdžia jau niekada nenuvertė jokio karaliaus. Tai, ką vyriausiasis kunigas padarė Atalijai, buvo padaryta ne jo paties teise, o jos sūnaus, jaunojo karaliaus Jehoašo[4], teise. Tuo tarpu Saliamonas savo paties teise pašalino iš pareigų vyriausiąjį kunigą Abjatarą ir paskyrė į jo vietą kitą. Iš visų tų vietų, kurios gali būti pateiktos siekiant įrodyti, kad Dievo karalystė per Kristų jau yra šiame pasaulyje, sunkiausia yra atsakyti į tą tekstą, kurį pateikia ne Bellarmine'as ir ne koks nors kitas Romos bažnyčios atstovas, o Beza[5], teigiantis, kad Dievo karalystė prasidėjo nuo Kristaus prisikėlimo iš numirusių. Bet aš nežinau, ar jis tuo ketina įgalioti presbiteriją turėti aukščiausiąją bažnytinę valdžią Ženevos valstybėje (vadinasi, kiekvieną presbiteriją kiekvienoje kitoje valstybėje), ar kunigaikščius ir kitus pilietinius suverenus. Presbiterija jau pretendavo į valdžią ekskomunikuoti savo pačių karalius ir būti vyriausiaisiais sprendėjais religijos klausimais tose vietose, kur egzistuoja ta bažnyčios valdymo forma, ne mažiau negu popiežius pretenduoja į tai visame pasaulyje.

Atsakymas į tekstą, kuriuo remdamasis Beza padaro išvadą, jog Kristaus karalystė prasidėjo, kai jis prisikėlė iš numirusių. Štai tie žodžiai: *„Iš tiesų sakau jums: tarp čia stovinčių yra tokių, kurie neragaus mirties, kol išvys Dievo karalystę, ateinančią su galybe“ (Mk 9,1).* Šie žodžiai, suprasti paraidžiui, byloja, kad arba kai kurie iš žmonių, tuo metu stovėjusių šalia Kristaus, vis dar yra gyvi, arba kad Dievo karalystė turi būti dabar šiame pasaulyje. Be šitos, yra kita dar sunkesnė vieta. Kai apaštalai po mūsų Išganytojo prisikėlimo iš numirusių ir prieš pat jo žengi-

mą į dangų paklausė jį, sakydami: *„Viešpatie, gal tu šiuo metu atkursi Izraelio karalystę?"* Jis atsakė: *„Ne jums žinoti laiką ir metą, kuriuos Tėvas nustatė savo galia. Bet kai ant jūsų nužengs Šventoji Dvasia, jūs gausite jos galybės ir tapsite mano liudytojais Jeruzalėje ir visoje Judėjoje bei Samarijoje ir lig pat žemės pakraščių" (Apd 1,6–8).* Tai yra tas pats, kas pasakyti: mano karalystė dar neatėjo, ir jūs nežinosite iš anksto, kada ji ateis, nes ji ateis kaip vagis naktį. Bet aš jums pasiųsiu Šventąją Dvasią ir jūs iš jos gausite galybę liudyti visam pasauliui savo pamokslais mano prisikėlimą iš numirusių ir darbus, kuriuos aš padariau, ir mokslą, kurio aš mokiau, kad jie patikėtų manimi ir lauktų amžinojo gyvenimo, kai vėl ateisiu. Kaip šitai suderinti su Kristaus karalystės atėjimu, kai jis prisikėlė iš numirusių? Ir su tuo, ką sako šv. Paulius: *Kaip jūs nuo stabų atsivertėte prie Dievo, trokšdami tarnauti gyvajam, tikrajam Dievui ir laukti iš dangaus jo Sūnaus, kurį jis prikėlė iš numirusių (1 Tes 1, 9–10).* Vadinasi, laukti jo Sūnaus iš dangaus, tai laukti jo atėjimo būti karaliumi, turinčiu valdžią, o to nebūtų reikėję, jeigu ši karalystė tuomet jau būtų egzistavusi. Maža to, jeigu Dievo karalystė prasidėjo, kaip norėtų Beza, remdamasis ta vieta *(Mk 9,1)*, Kristui prisikėlus iš numirusių, tai kam gi krikščionims reikėtų nuo pat prisikėlimo visą laiką savo maldose sakyti: *Teateinie Tavo karalystė?* Todėl aišku, kad šv. Morkaus žodžius reikia aiškinti kitaip. Tarp čia stovinčių yra tokių, sako mūsų Išganytojas, kurie neragaus mirties, kol išvys Dievo karalystę, ateinančią su galybe. Jeigu ši karalystė turėjo ateiti Kristui prisikėlus iš numirusių, kodėl tad pasakyta: *yra tokių*, o ne *visi*? Juk jie visi dar gyveno, kai Kristus prisikėlė.

Žodžių iš Evangelijos pagal Morkų (9,1) paaiškinimas. Tie, kurie reikalauja tikslaus šio teksto išaiškinimo, tegu pirmiau paaiškina panašius mūsų Išganytojo žodžius, pa-

sakytus šv. Petrui apie šv. Joną: *„Jei aš noriu, kad jis pasiliktų, kolei ateisiu, kas gi tau?" (Jn 21,22)* – šiais žodžiais rėmėsi žinia, kad Jonas nemirsiąs. Vis dėlto ši žinia nebuvo nei patvirtinta kaip gerai pagrįsta, nei paneigta kaip blogai pagrįsta šiais žodžiais, o buvo palikta kaip nesuprastas pasakymas. Tas pats keblumas yra ir šv. Morkaus žodžiuose. Jeigu turėtume teisę spėlioti jų reikšmę iš to, kas tuoj po jų eina ir čia, ir pas šv. Luką, kur tas pats vėl pakartojama, leistina pasakyti, kad šie žodžiai siejasi su Jėzaus atsimainymu (transfiguration), kuris yra aprašytas iškart po to einančiose eilutėse, kur sakoma, kad *po šešių dienų Jėzus pasiėmė Petrą, Jokūbą ir Joną* (ne visus, o tik kai kuriuos savo mokinius) *ir užsivedė juos vienus nuošaliai ant aukšto kalno. Ten jis atsimainė jų akivaizdoje. Jo drabužiai ėmė taip baltai spindėti, kad jų išbalinti negalėtų joks skalbėjas žemėje. Jiems pasirodė Elijas ir Mozė, kuriedu kalbėjosi su Jėzumi (Mk 9,2–4)*, ir t. t. Taigi jie matė Kristų šlovėje ir didybėje, tokį, koks jis turės ateiti, ir *jie buvo persigandę*. Vadinasi, mūsų Išganytojo pažadas išsipildė *regėjimu*: kadangi tai buvo regėjimas, kaip tikėtinai galima padaryti išvadą iš šv. Luko, kuris pasakoja tą pačią istoriją *(9,28)* ir sako, kad Petras ir tie, kurie buvo su juo, kietai miegojo. O kuo tikriausiai tokią išvadą galima padaryti iš Mato *17,9* (kur vėl pasakojama ta pati istorija), nes mūsų Išganytojas liepė jiems, sakydamas: *Niekam nepasakokite šio regėjimo, kol Žmogaus Sūnus prisikels iš numirusių*. Kad ir kaip ten būtų, tačiau čia negalima rasti jokio argumento, norint įrodyti, kad Dievo karalystė prasidėjo dar prieš Teismo dieną.

Piktnaudžiavimas kai kuriais kitais tekstais, ginant popiežiaus valdžią. O dėl kai kurių kitų tekstų, kuriais remiamasi norint įrodyti popiežiaus valdžią pilietiniams suverenams (be tų, kuriuos pateikia Bellarmine'as), pavyzdžiui, kad iš dviejų kardų, kuriuos turėjo Kristus ir jo mokiniai, vienas buvo dvasinis, kitas – pasaulietinis; jie

sako, kad juos šv. Petrui davęs Kristus, arba kad iš dviejų šviesulių didesnis reiškiąs popiežių, o mažesnis – karalių; lygiai taip pat sėkmingai iš pirmosios Biblijos eilutės būtų galima padaryti išvadą, kad dangus reiškia popiežių, o žemė – karalių. Tai nėra įrodinėjimas, remiantis Raštu, o nepadorus tyčiojimasis iš valdovų, tapęs madingu nuo to laiko, kai popiežiai buvo taip įsitikinę savo didybe, kad ėmė niekinti visus krikščionių karalius ir lipti ant sprando imperatoriams, išjuokdami juos ir Raštą, kaip sakoma 91-oje psalmėje: *Tu sumindžiosi liūtą ir gyvatę, sutrypsi liūtuką ir slibiną (Ps 91,13).*

Pašventinimo apeigos Rašte buvo be egzorcismų. O dėl pašventinimo apeigų, tai jos daugiausia priklauso nuo bažnyčios valdytojų nuožiūros ir sprendimo, o ne nuo Rašto, vis dėlto šie valdytojai yra įpareigoti duoti tokius nurodymus, kokių reikalauja paties veiksmo prigimtis; kad tos ceremonijos, žodžiai ir gestai būtų ir padorūs, ir prasmingi ar bent jau atitiktų tą veiksmą. Kai Mozė pašventino maldyklą, altorių ir jiems priklausančius indus *(Iš 11,9)*, jis patepė juos aliejumi, kurį Dievas liepė tam tikslui paruošti, ir jie buvo šventi. Čia nebuvo jokių egzorcizmų vaiduokliams išvaryti. Tas pats Mozė, pilietinis Izraelio suverenas, pašventindamas Aaroną (vyriausiuoju kunigu) ir jo sūnus, juos apiplovė vandeniu (nevarė iš vandens dvasių), aprengė drabužiais ir patepė aliejumi, ir jie buvo pašventinti, kad tarnautų Viešpačiui atlikdami kunigų pareigas. Tai buvo paprastas ir padorus jų apvalymas ir papuošimas, prieš pristatant juos Dievui kaip jo tarnus. Kai karalius Saliamonas, pilietinis Izraelio suverenas, pašventino jo pastatydintą šventyklą *(1 Kar 8)*, jis stovėjo prieš visą izraeliečių susirinkimą ir, juos palaiminęs, dėkojo Dievui už tai, kad jis įteigė jo tėvui mintį ją pastatyti ir jam pačiam suteikė malonę, kad šią mintį įgyvendintų; ir tada meldėsi Dievui, pirmiausia, kad jis pri-

imtų šiuos namus, nors jie ir neatitiko begalinės jo didybės, ir išklausytų jo tarnų maldas, kurie melsis šioje šventykloje, arba, jei negalės būti joje, bus atsigręžę jos link; galiausiai jis paaukojo taikingą auką, ir namas buvo pašventintas. Čia nebuvo jokios procesijos: karalius ramiai stovėjo toje pačioje vietoje, iš vandens nebuvo išvarinėjamos piktosios dvasios, nebuvo vartojami *asperges me* ir kiti netinkami žodžiai, pasakyti kita proga, o buvo tik tinkama ir protinga kalba, kuri labiausiai atitiko progą – jo pastatydintų namų dovanojimą Dievui.

Mes niekur nerandame, kad šv. Jonas būtų vaikęs dvasias iš Jordano vandens arba kad Pilypas būtų užbūręs vandenį tos upės, kurioje jis krikštijo eunuchą; arba kad koks nors ganytojas apaštalų laikais būtų ėmęs savo seilių ir dėjęs jų į to asmens, kurį krikštijo, nosį ir sakęs: *in odorem suavitatis*, t. y. kad *malonus būtų kvapas Viešpačiui*. Joks žmonių autoritetas negali pateisinti seilių dėjimo apeigos dėl jos nešvarumo nei Rašto žodžių lengvabūdiško taikymo.

Rašte neįrodyta, kad žmogaus siela yra nemirtinga iš prigimties, greičiau ji yra nemirtinga iš malonės. Norint įrodyti, kad sielos, ir ne tik išrinktųjų sielos, atsiskyrusios nuo kūno, gyvena amžinai dėl ypatingos malonės ir sugrąžinto amžinojo gyvenimo, kurį Adomas prarado nusidėdamas, o mūsų Išganytojas sugrąžino savąja auka tikintiesiems, bet ir pasmerktųjų sielos, – ir kad tai esanti prigimtinė savybė, išplaukianti iš žmonijos esmės, ir jai nereikia jokios kitos Dievo malonės, išskyrus tą, kuri yra visuotinai duota visai žmonijai; norint tai įrodyti, gali pasitarnauti įvairūs tekstai, kurie iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog tai patvirtina; bet kai aš šiuos tekstus palyginu su tais, kuriuos aš anksčiau (38-ame skyriuje) pateikiau iš Jobo knygos keturiolikto skyriaus, tai man jie atrodo labiau pasiduoda įvairiems aiškinimams, negu Jobo žodžiai.

Pirmiausia, tai Saliamono žodžiai: *Dulkės sugrįš į žemę, kur kadaise jos ir buvo, o gyvybės alsavimas – pas Dievą, kuris jį davė (Mok 12,7).* Ši vieta visiškai gerai (jeigu nebūtų kito teksto, tiesiog priešingo tam) gali būti paaiškinta taip, kad tik vienas Dievas žino (o žmogus ne), kas darosi žmogaus dvasiai, kai žmogus ją išleidžia. Ir tas pats Saliamonas toje pačioje knygoje pateikia tą patį sakinį ta prasme, kokią aš jam suteikiau. Štai jo žodžiai: *Abu* (žmogus ir gyvulys) *eina į tą pačią vietą, abu yra iš dulkių ir abu į dulkes sugrįžta. Kas žino, ar žmogaus gyvybės alsavimas kyla aukštyn, ar gyvulio gyvybės alsavimas leidžiasi žemyn, į žemę? (Mok 3,20–21).* Tai yra, to nežino niekas, tai žino tik vienas Dievas. Yra įprasta apie dalykus, kurių mes nesuprantame, sakyti: *Dievas žino kas* ir *Dievas žino kur*. Pavyzdžiui: *Henochas ėjo su Dievu. Paskui jo nebebuvo, nes Dievas jį pasiėmė (Pr 5,24).* Šitai Laiške hebrajams taip paaiškinta: *Henochas buvo perkeltas, kad neregėtų mirties, ir žmonės jo neberado, nes Dievas jį perkėlė. Mat prieš perkeliamas gavo liudijimą, jog patikęs Dievui (11,5),* – tai kalba tiek apie kūno, tiek apie sielos nemirtingumą ir įrodo, kad šitokio perkėlimo susilaukia tie, kurie patinka Dievui, o ne apskritai visi, įskaitant ir nedorėlius, ir priklauso nuo Dievo malonės, o ne nuo prigimties. Taip priešinga, kaip mes paaiškinsime, nesilaikydami paraidinės prasmės, Saliamono žodžius: *Juk žmonių ir gyvulių likimas yra toks pat. Ir vieni, ir kiti miršta, nes turi tą patį gyvybės alsavimą* (vieną dvasią). *Žmogus nepranoksta gyvulio, nes visa tai migla (Mok 3,19).* Paraidine prasme: nėra prigimtinio sielos nemirtingumo, bet tai nė kiek neprieštarauja amžinajam gyvenimui, kuriuo išrinktieji džiaugiasi malonės dėka. Ir kad *laimingesnis už vienus ir kitus tas, kuris dar nėra gimęs (Mok 4,3),* t. y. už tuos, kurie gyvena ar gyveno. Jeigu visų tų, kurie gyveno, siela būtų nemirtinga, tai būtų žiaurus pasakymas, nes tada turėti nemirtingą sielą būtų blogiau

nei apskritai neturėti jokios sielos. Ir toliau: *Juk gyvieji žino, kad turės mirti, o mirusieji nebežino nieko (9,5)*, t. y. iš prigimties ir prieš kūno prisikėlimą iš numirusių.

Kitas tekstas, kuris, regis, kalba prigimtinio sielos nemirtingumo naudai, yra tas, kur mūsų Išganytojas sako, kad Abraomas, Izaokas ir Jokūbas gyvena; tačiau tai yra pasakyta apie Dievo pažadą ir apie jų užtikrinimą, kad jie vėl prisikels iš numirusių, o ne apie tuomet buvusį faktinį gyvenimą; ir ta pačia prasme, kuria Dievas pasakė Adomui, kad tą dieną, kai jis paragaus uždrausto vaisiaus, jis tikrai mirs; nuo to laiko ir toliau jis buvo miręs žmogus pagal nuosprendį, bet ne pagal jo vykdymą, kuris buvo įvykdytas beveik po tūkstančio metų. Taigi Abraomas, Izaokas ir Jokūbas buvo gyvi pagal pažadą tada, kai Kristus kalbėjo, bet nėra iš tikrųjų gyvi iki prisikėlimo iš numirusių. Ir istorija apie turtuolį ir Lozorių tam neprieštarauja, jei mes tai suprasime kaip parabolę, kokia ji ir yra.

Tačiau yra kitų Naujojo Testamento vietų, kur nemirtingumas, atrodo, yra tiesiai priskiriamas nusidėjėliams, nes akivaizdu, kad jie visi prisikels iš numirusių Teismui. Be to, daugelyje vietų yra sakoma; kad jie eis į *amžinąją ugnį, amžinas kančias, amžinas bausmes* ir kad *sąžinės kirminas niekada nemiršta* – visa tai apima žodžiai *amžinoji mirtis*, kuri paprastai aiškinama *kaip amžinas gyvenimas kančiose*. Vis dėlto aš niekur nerandu, kad koks nors žmogus turės gyventi kančiose per amžių amžius. Taip pat, mano manymu, sunku būtų pasakyti, kad Dievas, kuris yra gailestingumo Tėvas, kuris daro danguje ir žemėje viską, ką nori, kurio valdžioje yra visų žmonių širdys, kuris įteigia žmones veikti ir norėti ir be kurio savanoriškos dovanos žmogus neturi palinkimo nei į gėrį, nei į atgailą dėl blogų dalykų, kad jis baustų žmones už nusižengimus be jokios [bausmės] laiko pabaigos ir visomis baisiausiomis kančiomis, kokias tik gali žmonės įsivaizduoti ir dar didesnė-

mis. Todėl mes turime išnagrinėti, ką reiškia *amžinoji ugnis* ir kiti panašaus Rašto posakiai.

Aš jau parodžiau, kad Kristaus Dievo karalystė prasideda Teismo dieną, t. y. tą dieną tikintieji vėl prisikels iš numirusių šlovingais ir dvasiniais kūnais ir bus jo pavaldiniai toje karalystėje, kuri bus amžina. Kad jie niekados neves ir netekės, nevalgys ir negers, kaip jie darė turėdami fizinius kūnus, o gyvens amžinai kaip individualūs asmenys, be tos ypatingos amžinybės, priklausančios nuo dauginimosi per kartų kartas. Ir kad pasmerktieji taip pat prisikels iš numirusių, kad gautų bausmes už savo nuodėmes. Ir kad tiems iš išrinktųjų, kurie tą dieną gyvens savo žemiškuose kūnuose, jų kūnai staiga bus atmainyti ir padaryti dvasiniais ir nemirtingais. Tačiau Rašte nėra tokios vietos, kuri padėtų įrodyti, kad pasmerktųjų, kurie sudaro šėtono karalystę, kūnai taip pat būtų pakeisti šlovingais ar dvasiniais kūnais, ar kad jie būtų kaip Dievo angelai, kurie nei valgo, nei geria ir nesidaugina, ar kad jų gyvenimas bus amžinas kaip individualių asmenų, kaip kiekvieno tikinčio žmogaus gyvenimas ar koks būtų buvęs Adomo gyvenimas, jeigu jis būtų nenusidėjęs, – išskyrus tas vietas, kur kalbama apie amžinas kančias, kurios gali būti paaiškintos kitaip.

Iš to galima padaryti išvadą, kad panašiai kaip išrinktieji po prisikėlimo iš numirusių bus sugrąžinti į tą būseną, kurioje buvo Adomas prieš nusidėdamas, taip ir pasmerktieji bus tokios būsenos, kokios Adomas ir jo palikuonys buvo po to, kai jis nusidėjo, išskyrus tai, kad Dievas pažadėjo Atpirkėją Adomui ir tiems iš jo palikuonių, kurie tikės Dievą ir atgailaus, bet ne tiems, kurie mirs savo nuodėmėse kaip pasmerktieji.

Kas yra amžinos kančios. Atsižvelgiant į šiuos dalykus, tekstai, kuriuose minima *amžinoji ugnis, amžinos kančios* ar *sąžinės kirminas, kuris niekada nemiršta,* nepriešta-

rauja antrosios ir amžinosios mirties doktrinai tikrąja ir *įprasto* žodžio *mirtis* reikšme. Ugnis ar kančios, paruoštos nusidėjėliams Gehenoje, Tofete ar kurioje nors kitoje vietoje, gali trukti amžinai ir niekuomet netrūks nuodėmingųjų, kurie bus jose kankinami, nors kiekvienas nusidėjėlis ar kuris nors vienas iš jų nebus kankinami amžinai. Kadangi nusidėjėlių padėtis liks tokia pati, kokia buvo po Adomo nuodėmės, po prisikėlimo iš numirusių jie gali gyventi kaip gyveno, vesti ir tekėti, turėti grubius ir yrančius kūnus, kokius dabar turi visi žmonės, vadinasi, gali nuolatos daugintis po prisikėlimo iš numirusių, kaip ir anksčiau, nes Rašte nėra tokio teksto, kuris tvirtintų priešingai. Juk šv. Paulius, kalbėdamas apie prisikėlimą iš numirusių, supranta jį vien kaip prisikėlimą amžinajam gyvenimui, o ne kaip prisikėlimą bausmei. Ir apie pirmąjį jis sako: *Sėjamas gendantis kūnas, keliasi negendantis. Sėjamas prastas, keliasi garbingas. Sėjamas silpnas, keliasi galingas. Sėjamas juslinis kūnas, keliasi dvasinis kūnas (1 Kor 15,42–44).* Nieko panašaus negalima pasakyti apie tuos, kurie prisikels bausmei. Taip pat ir mūsų Išganytojas, kai jis kalba apie žmogaus prigimtį po prisikėlimo iš numirusių, turi omeny prisikėlimą amžinajam gyvenimui, o ne bausmei. Daug apie tai kalba Evangelijos pagal Luką tekstas *(20,34–36): „Šio pasaulio vaikai veda ir teka, o kurie pasirodys verti dalyvauti aname pasaulyje ir mirusiųjų prisikėlime, tie neves ir netekės. Nebegalės jie ir mirti, nes, būdami prisikėlimo vaikai, bus tolygūs angelams ir bus Dievo vaikai".* Šio pasaulio vaikai, kurių padėtis yra tokia, kokioje juos paliko Adomas, ves ir tekės, t. y. dauginsis karta po kartos, tai bus žmonių giminės, o ne žmonių asmenų nemirtingumas. Jie nėra verti būti priskirti tiems, kurie įgys kitą pasaulį ir absoliutų prisikėlimą iš numirusių, bet prisikels iš numirusių tik trumpam, kaip ano pasaulio gyventojai, ir tik tam, kad gautų tinkamą bausmę už savo ne-

paklusnumą. Išrinktieji yra vieninteliai prisikėlimo vaikai, t. y. vieninteliai amžinojo gyvenimo paveldėtojai; vien tik jie jau nebegalės mirti; tai jie tolygūs angelams ir yra Dievo vaikai, o ne pasmerktieji. Pasmerktiesiems po prisikėlimo iš numirusių lieka *antroji* ir *amžinoji* mirtis; tarp to prisikėlimo ir jų antrosios ir amžinosios mirties yra tik bausmės ir kančios laikas, ir tas laikas dėl nusidėjėlių kartų kaitos truks tol, kol žmonių giminė dauginsis, t. y. amžinai.

Atsakymas į tekstus, kurie pateikiami skaistyklos buvimui įrodyti. Šia prigimtinio atsiskyrusių nuo kūnų sielų amžinumo doktrina, kaip sakiau, remiasi skaistyklos doktrina. Jeigu manysime, kad amžinas gyvenimas yra vien iš malonės, tai nėra kito gyvenimo, o tik kūno gyvenimas, ir nėra nemirtingumo iki prisikėlimo iš numirusių. Tekstai, teigiantys skaistyklos buvimą, Bellarmine'o cituojami iš Senojo Testamento kanoniškojo Rašto, pirmiausia yra Dovydo pasninkavimas dėl Sauliaus ir Jehonatano mirties, minimas *2 Sam 1,12,* taip pat ir *(2 Sam 3,35)* dėl Abnero mirties. Šis Dovydo pasninkavimas, sako Bellarmine'as, buvo tam, kad jis jiems kažką gautų iš Dievo rankų po jų mirties, nes po to, kai jis pasninkavo dėl savo vaiko išgijimo, vos tik sužinojęs, kad vaikas mirė, paprašė mėsos. Kadangi siela turi atskirą nuo kūno būtį ir niekas negali būti įgyta žmonių pasninkavimu toms sieloms, kurios jau yra arba danguje, arba pragare, tai iš to išplaukia išvada, kad yra kai kurių mirusių žmonių sielų, kurių nėra nei danguje, nei pragare, todėl jos turi būti kokioje nors trečioje vietoje, kuri turi būti skaistykla. Taigi su šiais baisiais pritempimais Bellarmine'as iškreipia tuos tekstus, norėdamas įrodyti, jog egzistuoja skaistykla, tuo tarpu akivaizdu, kad gedėjimo ir pasninkavimo apeigos, kai jos yra atliekamos mirus žmonėms, kurių gyvenimas nebuvo naudingas gedėtojams, yra atliekamos

siekiant pagerbti jų asmenis, o kai jos atliekamos mirus tiems, iš kurių gyvų gedėtojai turėjo naudą, jos kyla dėl jų pačių netekties. Taigi Dovydas pagerbė Saulių ir Abnerą, o mirus jo paties vaikui, jis vėl nusiramino, valgydamas savo įprastą maistą.

Kituose tekstuose, kuriuos jis cituoja iš Senojo Testamento, nėra net įrodymo regimybės ar šešėlio. Jis pateikia kiekvieną tekstą, kuriame yra žodis *įniršis, ugnis, liepsnojimas, apsivalymas* ar *nuskaistinimas*, jeigu tik kuris nors iš Bažnyčios tėvų, nors ir retoriškai, pamoksle pritaikė jį skaistyklos, kuria jau buvo tikima, doktrinai. Štai pirmoji 38 psalmės eilutė: *Viešpatie, nebausk manęs pykdamas, neplak manęs niršdamas!* Ką bendro tai turėtų su skaistykla, jeigu Augustinas nebūtų pritaikęs žodžio *įniršis* pragaro ugniai ir žodžio *pyktis* – skaistyklos ugniai? Ir ką bendro turi su skaistykla šie psalmės žodžiai: *perėjome per ugnį ir vandenį, ir tu išvedei mus į saugią vietą (Ps 66,12)* ir kiti panašūs tekstai, kuriais tų laikų Daktarai ketino pagražinti ar išplėsti savo pamokslus ir komentarus, sumanumo jėga pritempti saviems tikslams.

Atsakymas į Naujojo Testamento tekstus, pateikiamus siekiant įrodyti, kad egzistuoja skaistykla. Bet Bellarmine'as pateikia kitus Naujojo Testamento tekstus, į kuriuos ne taip lengva atsakyti. Pirmiausia, iš Evangelijos pagal Matą: *Jei kas tartų žodį prieš Žmogaus Sūnų, tam bus atleista, o kas kalbėtų prieš Šventąją Dvasią, tam nebus atleista nei šiame, nei būsimajame pasaulyje (12,32).* Čia Bellarmine'as skaistyklą laiko būsimuoju pasauliu, kuriame kai kurios nuodėmės gali būti atleistos, kurios šiame pasaulyje nebuvo atleistos; tačiau akivaizdu, kad yra tik trys pasauliai: vienas nuo sukūrimo iki tvano, kuris buvo sunaikintas vandens ir Rašte vadinamas *senuoju pasauliu;* kitas nuo tvano iki Teismo dienos, tai yra *dabartinis pasaulis,* kuris bus sunaikintas ugnies, ir trečias, kuris bus po Teismo

dienos per amžių amžius, ir yra vadinamas *būsimuoju pasauliu*, kuriame, kaip visi sutinka, nebus jokios skaistyklos. Todėl būsimasis pasaulis ir skaistykla yra nesuderinami. Tad kokia gi tada gali būti šių mūsų Išganytojo žodžių reikšmė? Prisipažįstu, kad juos labai sunku suderinti su visomis dabar vieningai pripažintomis doktrinomis. Ir čia nėra nieko gėdingo prisipažinti, kad Rašto gelmė pernelyg didelė, kad ją būtų galima išmatuoti žmogaus protu. Vis dėlto aš galėčiau pasiūlyti labiau išsimokslinusių teologų dėmesiui tokius dalykus, kuriuos perša pats tekstas. Kadangi kalbėti prieš Šventąją Dvasią, esančią trečiuoju Trejybės asmeniu, reikštų kalbėti prieš bažnyčią, kurioje gyvena Šventoji Dvasia, tai atrodo, kad čia yra palyginamas mūsų Išganytojo romus atlaidumas, su kuriuo jis pakeldavo įžeidinėjimus savo atžvilgiu tada, kai pats mokė pasaulį, t. y. kol jis buvo žemėje, su po jo buvusių ganytojų griežtumu tiems, kurie nesiskaitydavo su jų autoritetu, gautu iš Šventosios Dvasios. Tarsi jis sakytų: jums, kurie neigiate mano valdžią, maža to, jums, kurie mane nukryžiuosite, aš atleisiu, kai tik sugrįšite pas mane atgailaudami. Bet jeigu neigsite valdžią tų, kurie jus mokys vėliau Šventosios Dvasios galia, jie bus nepermaldaujami ir neatleis jums, o persekios jus šiame pasaulyje ir paliks jus be išrišimo (nors jūs ir sugrįžtumėte pas mane, jeigu jūs nesugrįšite ir pas juos) būsimojo pasaulio bausmėms, kiek tai priklauso nuo jų. Taigi šie žodžiai gali būti traktuojami kaip pranašystė arba numatymas tų laikų, kurie vėliau buvo krikščionių bažnyčioje. Arba jeigu jų reikšmė būtų ne tokia (nes aš kategoriškai netvirtinu, aiškindamas tokias sunkias vietas), tai galbūt bus suteikta galimybė po prisikėlimo iš numirusių atgailauti ir kai kuriems nusidėjėliams. Yra ir kitas tekstas, kuris, atrodo, su tuo sutinka, nes, atsižvelgdamas į šv. Pauliaus žodžius: *Antra vertus, ką tikisi laimėti tie, kurie krikštijasi*

vietoj mirusiųjų? Jei iš viso mirusieji nebus prikelti, tai kam gi jie krikštijasi už juos? (1 Kor 15,29), kas nors turbūt gali padaryti išvadą, kaip kai kurie ir padarė, kad šv. Pauliaus laikais buvo paprotys priimti krikštą už mirusiuosius (panašiai kaip žmonės, kurie dabar tiki, yra kūdikių tikėjimo garantai ir laiduotojai, nes tie kūdikiai dar nesugeba tikėti) ir laiduoti už savo mirusius draugus, kad jie bus pasiruošę paklusti ir pripažinti mūsų Išganytoją savo karaliumi, jam vėl atėjus; tada nuodėmių atleidimui būsimajame pasaulyje nereikia skaistyklos. Bet abiejuose šiuose aiškinimuose yra tiek daug paradoksų, kad aš jais nepasitikiu, ir siūlau juos tiems, kurie labai gerai pažįsta Raštą, kad ištirtų, ar nėra jame aiškesnio teksto, kuris jiems prieštarautų. Tik tiek aš akivaizdžiai matau Rašte, kad įsitikinčiau, jog jame nėra nei žodžio *skaistykla*, nei tokio dalyko šiame ar jokiame kitame tekste, nei nieko, kas galėtų įrodyti, jog būtinai turi būti vieta sielai be kūno – nei Lozoriaus sielai tas keturias dienas, kol jis buvo miręs, nei sieloms tų, apie kuriuos Romos bažnyčia sako, kad jie dabar kenčia skaistykloje, nes Dievas, kuris gali suteikti gyvybę molio gabalui, turi tą pačią galią suteikti gyvybę mirusiam žmogui ir atnaujinti jo negyvus suirusius griaučius, paversdamas juos šlovingu, dvasiniu ir nemirtingu kūnu.

Kitas tekstas yra Pirmame laiške korintiečiams, kur yra pasakyta, kad to, kuris stato iš šiaudų, šieno ir t. t., nors ir ant teisingo pamato, darbas pražus; *jis pats išsigelbės, bet tartum per ugnį (1 Kor 3,15)*. Bellarmine'as norėtų, kad tai būtų skaistyklos ugnis. Šie žodžiai, kaip aš jau sakiau anksčiau, yra užuomina į Zacharijo žodžius, kur jis sako: *Tą trečdalį vesiu per ugnį, apvalysiu juos, kaip apvalomas sidabras, išmėginsiu juos, kaip išmėginamas auksas (Zch 13,9)*. Šie žodžiai yra pasakyti apie Mesijo atėjimą su visa galia ir šlove, t. y. Teismo dieną, ir apie dabartinio pasaulio

sudeginimą, kuriame išrinktieji nesudegs, o bus apvalyti, t. y. atsisakys savo klaidingų doktrinų ir tradicijų, jos tarsi nudegs nuo jų, ir po to jie šauksis tikrojo Dievo vardo. Panašiai apaštalas sako apie tuos, kurie, laikydamiesi pamato – *Jėzus yra Kristus*, statys ant jo kokias nors kitas klaidingas doktrinas, teigiančias, kad jie nebus sudeginti toje ugnyje, kuri atnaujins pasaulį, ir pereis per ją į išgelbėjimą, bet taip, kad pamatys savo ankstesnes klaidas ir jų atsisakys. Statytojai – tai *ganytojai*, pamatas – tai *Jėzus yra Kristus*, šiaudai ir šienas – tai *klaidingos išvados, padarytos iš nežinojimo ar silpnumo*, auksas, sidabras ir brangieji akmenys – tai jų *teisingos doktrinos*, o valymas ar skaistinimas – tai *jų klaidų atsisakymas*. Čia nėra nė užuominos apie bekūnių, t. y. nesunaikinamų, sielų deginimą.

Kaip suprasti krikštijimąsi vietoj mirusiųjų. Trečioji vieta yra anksčiau minėtasis tekstas iš Pirmo laiško korintiečiams *(15,29)* apie krikštijimąsi vietoj mirusiųjų, iš kurios Bellarmine'as pirmiausia daro išvadą, kad maldos už mirusiuosius yra naudingos, o jau iš jos – kad egzistuoja skaistyklos ugnis. Bet nė viena iš jų nėra teisinga, nes iš daugelio žodžio *krikštas* aiškinimų jis pirmiausia pritaria tam, jog krikštas metaforiškai reiškia krikštijimą atgaila, kad šia prasme žmonės ir yra krikštijami, kai jie pasninkauja, meldžiasi ir duoda išmaldą. Vadinasi, krikštijimasis vietoj mirusiojo ir malda už mirusįjį yra tas pat. Tačiau tai yra metafora, kurios pavyzdžio nėra nei Rašte, nei kokiame nors kitame kalbos vartojime ir kuri nedera su visa Rašto visuma. Žodis *krikštas* yra vartojamas (*Mk 10, 38* ir *Lk 12, 50*) pažymėti panėrimui į savo paties kraują, kaip Kristus ant kryžiaus ir kaip daugelis apaštalų už tai, kad apie jį liudijo. Bet sunku būtų pasakyti, kad malda, pasninkas, išmalda yra bent kiek panašūs į šį panėrimą. Žodis *krikštas* taip pat vartojamas (atrodytų, jog šitai šiek tiek byloja skaistyklos ugnies buvimo naudai)

apvalymo ugnimi prasme *(Mt 3,11)*. Bet akivaizdu, kad ugnis ir apvalymas, kurie čia minimi, yra tie patys, apie kuriuos kalba pranašas Zacharijas: *Tą trečdalį vesiu per ugnį, apvalysiu juos (13, 9)* t. t. Ir po jo šv. Petras sako: *Taip jūsų nuoširdus tikėjimas, brangesnis už pragaištingą auksą, kuris ugnimi ištiriamas, bus pripažintas vertas pagyrimo, šlovės bei pagarbos, kai apsireikš Jėzus Kristus (1 Pt 1,7);* ir šv. Paulius: ... *ir ugnis ištirs, koks kieno darbas (1 Kor 3, 13).* Tačiau šv. Petras ir šv. Paulius kalba apie ugnį, kuri bus antrą kartą apsireiškus Kristui, o pranašas Zacharijas – apie Teismo dieną; todėl ši vieta iš Evangelijos pagal Matą gali būti paaiškinta tokia prasme, kad tada visai nereikės skaistyklos ugnies.

Kitas krikštijimosi vietoj mirusiųjų paaiškinimas, kurį jau anksčiau minėjau ir kuris Bellarmine'ui yra antroje vietoje pagal jo tikėtinumą. Iš šio aiškinimo jis taip pat daro išvadą apie maldos už mirusiuosius naudingumą. Kadangi po prisikėlimo iš numirusių tie žmonės, kurie negirdėjo apie Kristų ar juo netikėjo, gali būti priimti į Kristaus karalystę, reikalinga, kad po jų mirties draugai melstųsi už juos tol, kol jie prisikels. Netgi jei sutiktume, kad Dievas, atsižvelgdamas į tikinčiųjų maldas, gali patraukti į save kai kuriuos iš tų, kurie negirdėjo apie Kristaus mokslą, vadinasi, negalėjo atmesti Kristaus, ir kad žmonių gerumo taip meldžiantis negalima smerkti, vis dėlto tai visai neįrodo, kad egzistuotų skaistykla; mat prisikelti iš numirusių gyvenimui yra viena, o prisikelti iš skaistyklos gyvenimui – visai kas kita, tai yra prisikelti iš gyvenimo gyvenimui, iš gyvenimo kančiose – gyvenimui džiaugsme.

Ketvirtasis tekstas yra iš Evangelijos pagal Matą: *Greitai susitark su savo ieškovu, dar kelyje į teismą, kad ieškovas neįduotų tavęs teisėjui, o teisėjas – teismo vykdytojui ir kad tu nepakliūtum į kalėjimą. Iš tiesų sakau tau: neišeisi iš ten, kol*

neatsiteisi iki paskutinio skatiko (Mt 5,25). Šioje alegorijoje kaltininkas yra *nusidėjėlis*, ieškovas ir teisėjas yra *Dievas*, kelias yra *gyvenimas*, kalėjimas – *kapas*, teismo vykdytojas – *mirtis*. Iš to Bellarmine'as daro išvadą, kad nusidėjėlis vėl prisikels ne amžinajam gyvenimui, o antrajai mirčiai, kol jis nesumokėjo iki paskutinio skatiko arba kol Kristus nesumokėjo už jį savo kančia, kuri yra visa išpirka už visokias nuodėmes, tiek už mažesnes, tiek ir už didesnius nusikaltimus, nes ir vienus, ir kitus vienodai išperka Kristaus kančia.

Penktasis tekstas yra iš Evangelijos pagal Matą: *Jei kas pyksta ant savo brolio, turi atsakyti teisme. Kas sako savo broliui: 'Pusgalvi!' – turės stoti prieš aukščiausiojo teismo tarybą. O kas sako: 'Beproti!' – tas smerktinas į pragaro ugnį (5,22).* Iš šių žodžių Bellarmine'as daro išvadą, kad yra trijų rūšių nuodėmės ir trijų rūšių bausmės, ir kad iš šių nuodėmių tik paskutinioji bus baudžiama pragaro ugnimi, vadinasi, po šio gyvenimo mažesnės nuodėmės yra baudžiamos skaistykla. Apie tokią išvadą neužsimenama nė viename ankstesniame šių žodžių aiškinime. Ar po šio gyvenimo bus toks pats skirtumas tarp teisingumo instancijų, koks buvo pas žydus mūsų Išganytojo laikais, kai skirtingų nusikaltimų bylas klausydavo ir nuosprendį paskelbdavo skirtingos teismo institucijos, būtent teisėjai ir aukščiausiojo teismo taryba? Argi visa jurisdikcija nepriklausys Kristui ir jo apaštalams? Kad suprastume šį tekstą, mes turime jį nagrinėti ne atskirai, o drauge su prieš jį ir po jo einančiais žodžiais. Mūsų Išganytojas šiame skyriuje aiškina Mozės įstatymą, kuris, kaip manė žydai, būdavo įvykdomas, jeigu jie nepažeisdavo gramatinės jo reikšmės, nors ir prasilenktų su įstatymo esme ar prasme, kurią jam teikė leidėjas. Todėl jie manė, kad šeštasis įsakymas yra pažeidžiamas tik nužudžius žmogų, o septintasis tik tada, jei vyras guli su moterimi, kuri nėra jo žmo-

na; tuo tarpu mūsų Išganytojas jiems sako, kad vidinis žmogaus pyktis ant savo brolio, neturintis teisėtos priežasties, yra žmogžudystė. Jūs esate girdėję, sako jis, Mozės įstatymą: *Nežudyk; o kas nužudo, turės atsakyti teisme prieš teisėjus* arba prieš septyniasdešimties susirinkimą. Bet aš sakau jums: pyktis ant savo brolio be priežasties arba sakyti jam *'Pusgalvi!'* ar *'Beproti!'* yra žmogžudystė, ir tai bus nubausta Teismo dieną, kai posėdžiaus Kristus ir jo apaštalai, pragaro ugnimi; taigi šie žodžiai buvo pavartoti ne tam, kad būtų atskirti įvairūs nusikaltimai ir įvairūs teismai bei įvairios bausmės, o įvertinti tam nuodėmių skirtumui, kurį žydai išvesdavo ne iš valios paklusti Dievui skirtingumo, o iš skirtingų pasaulietiškų teismų, ir parodyti jiems, kad tas žmogus, kuris nori pakenkti savo broliui, nors ta valia pasireikštų tik užgauliojimu ar iš viso nepasireikštų, teisėjų ir tarybos bus įmestas į pragaro ugnį, o tai tas pats, o ne skirtingi teismai Teismo dieną. To nepaisydamas, aš negaliu įsivaizduoti, ką galima būtų išpešti iš šio teksto, norint įrodyti, kad egzistuoja skaistykla.

Šeštasis tekstas yra iš Evangelijos pagal Luką: *neteisingąja Mamona pasidarykite bičiulių, kad, kai jos nebeliks, priimtų jus į amžinąsias padangtes (16,9).* Šitai pateikia Bellarmine'as, norėdamas įrodyti, jog turi reikšmę mirusių šventųjų šaukimasis. Tačiau šios vietos prasmė yra aiški: mes turime savo turtais įgyti bičiulių iš neturtingųjų ir taip nusipelnyti jų maldų, kol jie gyvena. *Kas duoda vargšui, tas skolina Viešpačiui.*

Septintoji vieta yra *Lk 23,42: Jėzau, prisimink mane, kai ateisi į savo karalystę!* Todėl, sako Bellarmine'as, yra nuodėmių atleidimas ir po šio gyvenimo. Bet ši išvada yra neteisinga. Mūsų Išganytojas jau tada jam atleido, o kai vėl ateis šlovėje, tai prisimins, kad jį prikeltų amžinajam gyvenimui.

Aštuntoji vieta paimta iš Apaštalų darbų *(2,24)*, kur šv. Petras sako apie Kristų, kad *Dievas jį prikėlė, išvaduodamas iš mirties kankynės, nes buvo neįmanoma, kad jis liktų mirties grobis.* Šitai Bellarmine'as aiškina kaip Kristaus nusileidimą į skaistyklą, kad išvaduotų kai kurias sielas iš jų kančių; tuo tarpu akivaizdu, kad išvaduotas buvo Kristus, kad kaip tik jo negalėjo išlaikyti mirtis arba kapas, o ne sielų skaistykloje. Bet jei atsižvelgsime į tai, ką apie šią vietą savo pastabose sako Beza, tai nebus nė vieno žmogaus, kuris nematytų, kad šioje vietoje, užuot sakius *kančių*, reikėtų sakyti *raiščių*, ir tada nebus jokio kito pagrindo ieškoti šiame tekste skaistyklos.

Keturiasdešimt penktas skyrius

APIE DEMONOLOGIJĄ IR KITAS PAGONIŲ RELIGIJOS LIEKANAS

Demonologijos šaltiniai. Įspūdis, kurį regėjimo organuose sukelia švytintys kūnai, veikiantys viena tiesia linija arba daugeliu linijų, atspindėtas nuo nepermatomų ar lūžtantis, pereidamas per permatomus kūnus, suformuoja gyvose būtybėse, kurioms Dievas suteikė tokius organus, objekto, iš kurio kyla šis įspūdis, vaizdą. Šis vaizdas yra vadinamas *regėjimu* ir atrodo ne vien kaip įsivaizdavimas, o kaip pats kūnas, esantis už mūsų; lygiai tas pats vyksta ir tada, kai žmogus smarkiai spaudžia savo akį, jam pasirodo šviesa išorėje ir prieš jį, kurios nemato nė vienas žmogus, išskyrus jį patį, nes iš tikrųjų už jo nėra jokio tokio daikto, o vien tik judėjimas vidaus organuose, kuris priešindamasis spaudžia išorėn, ir tai verčia jį taip matyti. Judėjimas, sukeltas šio spaudimo, tebetrunkantis ir po to, kai objektas, kuris jį sukėlė, jau pašalintas, yra tai, ką mes vadiname *įsivaizdavimu, atmintimi* ir (miegant, o kartais smarkiai sutrikus organams dėl ligos ar sukrė-

timo) *sapnu* (dream); apie šiuos dalykus aš jau trumpai kalbėjau antrame ir trečiame skyriuose.

Kadangi šio regėjimo prigimties nebuvo atradę senovės mokslo vyrai, pretenduojantys pažinti gamtą, o juo labiau tie, kurie nagrinėja dalykus, ne taip nutolusius, kaip šis žinojimas, nuo jų dabartinių reikalų, tai žmonėms buvo sunku suvokti šiuos vaizduotės ir pojūčių vaizdinius kitaip nei daiktus, iš tikrųjų esančius už mūsų. Tuos vaizdinius (kadangi jie išnyksta neaišku kur ir neaišku kaip) kai kurie nori laikyti absoliučiai bekūniais, t. y. nematerialiais, arba formomis be materijos, spalva ar figūra be jokio spalvoto ar pavidalą turinčio kūno, ir kad jie gali įgyti orinius kūnus (kaip apsirengti drabužį), kad taptų matomi, kai jie to nori, mūsų kūniškoms akims; kiti sako, kad tai kūnai ir gyvos būtybės, tačiau padarytos iš oro ar kitos subtilesnės ir eterinės materijos, kuri tada, kai jie nori būti matomi, sutankėja. Tačiau ir vieni, ir kiti sutinka dėl vieno bendro jų pavadinimo: DEMONAI. Tarsi numirėliai, kuriuos jie sapnavo, būtų ne jų pačių smegenų, bet oro, dangaus ar pragaro gyventojai; ir sakyti, kad tai ne vaizduotės padarai, o dvasios (ghosta), yra tiek pat pagrindo, kaip ir sakyti, kad regėjo savo paties dvasią veidrodyje ar žvaigždžių dvasias upėje, o paprastą saulės apie vienos pėdos dydžio vaizdą vadinti *demonu* arba dvasia tos didžiosios Saulės, kuri apšviečia visą regimą pasaulį. Šitaip įsivaizduodami, žmonės bijojo jų, kaip dalykų, turinčių nežinomą, t. y. neribotą, galią padaryti jiems gera ar bloga, vadinasi, davė progą pagonių valstybių valdovams pasinaudoti (regulate) šia jų baime ir sukurti DEMONOLOGIJĄ (tuo ypač užsiėmė ar išgarsėjo poetai tarsi vyriausieji pagonių žyniai) visuomenės taikai ir tam būtinam pavaldinių paklusnumui užsitikrinti, ir padaryti vienus iš jų gerais *demonais*, o kitus – blogais; pirmieji turėjo būti

lyg botagas, raginantis laikytis įstatymų, antrieji – vadelės sulaikyti jiems nuo įstatymų pažeidimo.

Kokie buvo senovės demonai. Kokie tai buvo dalykai, kuriems jie suteikė *demonų* vardą, iš dalies matyti iš dievų genealogijos, parašytos Hesiodo, vieno iš pačių seniausių graikų poetų; iš dalies ir iš kitų istorijų, iš kurių kelias jau minėjau anksčiau dvyliktame šio traktato skyriuje.

Kaip ši doktrina plito. Graikai savo kolonijomis ir užkariavimais platino savo kalbą ir literatūrą į Aziją, Egiptą ir Italiją, ir akivaizdu, kad kaip neišvengiamas jų palydovas buvo ir jų *demonologija*, arba, kaip ją vadina šv. Paulius, *jų velnių mokslas*. Šiuo keliu užkratas taip pat buvo perduotas tiek Judėjos, tiek Aleksandrijos, tiek ir kitų pasaulio šalių, po kurias jie buvo pasklidę, žydams.

Kaip šį mokslą priėmė žydai. Tačiau *demono* vardo jie, priešingai graikams netaikė ir geroms, ir blogoms dvasioms, o juo vadino tik blogas dvasias. Gerus *demonus* jie pavadino Dievo dvasia, ir tuos, į kurių kūną šios dvasios įeidavo, vadino pranašais. Trumpai tariant, visokį neįprastumą, jeigu jis būdavo geras, jie priskirdavo Dievo dvasiai, o jeigu blogas – kokiam nors *demonui*, bet tik ***κακοδάιμων***, blogam *demonui*, t. y. *velniui*. Todėl jie *demoniakais*, t. y. *velnio apsėstaisiais*, vadino tokius žmones, kuriuos mes vadiname bepročiais arba lunatikais, arba tokius, kurie sirgo nuomariu, arba tuos, kurie kalbėjo ką nors, ko jie, negalėdami suprasti, laikė nesąmone. Taip pat ir apie ganėtinai nešvariai atrodantį asmenį jie paprastai sakydavo, kad turi nešvarią dvasią, o apie nebylį – kad jis apsėstas nebylios dvasios. Ir Joną Krikštytoją *(Mt 11,18)* dėl neįprasto pasninkavimo vadino velnio apsėstuoju, ir apie mūsų Išganytoją, kadangi jis kalbėjo, kad tas, kas laikosi jo žodžio, neregės mirties per amžius, sakė: „Dabar mes žinome, kad tu velnio apsėstas. Juk numirė Abraomas ir pranašai" *(Jn 8,52)*. Ir toliau. Kadangi mūsų Išganytojas

paklausė: *„Kodėl gi norite mane nužudyti?" Žmonės atsiliepė: „Ar velnias tave apsėdo? Kas gi tyko tave nužudyti?" (Jn 7,20).* Akivaizdu, kad žydų požiūris į vaizdinius buvo toks pat, būtent, kad tai ne vaiduokliai, t. y. smegenų vaizdiniai (idols), o realūs daiktai ir nepriklausomi nuo vaizduotės.

Kodėl mūsų Išganytojas nepataisė tos doktrinos. Tačiau kai kas gali paklausti: jeigu ši doktrina yra neteisinga, kodėl mūsų Išganytojas jai neprieštaravo ir nemokė priešingai? Maža to, kodėl jis įvairiomis progomis vartojo tokius pasakymus, kurie, atrodytų, tokią doktriną patvirtina? Į tai aš atsakau; pirmiausia, nors ten, kur Kristus sako, kad dvasia *neturi kūno nei kaulų (Lk 24,39)*, jis ir nurodo, jog egzistuoja dvasios, tačiau jis neneigia, kad jos yra kūnai. Ir kur šv. Paulius sako, kad *mes prisikelsime kaip dvasiniai kūnai (1 Kor 15, 44)*, jis pripažįsta dvasių prigimtį, bet tik tuo požiūriu, kad jos yra kūniškos dvasios, ir tai nesunku suprasti. Juk oras ir daugelis kitų dalykų yra kūnai, nors ir ne žmogaus kūnas – ne mėsa ir kaulai ar koks nors kitas apčiuopiamas, juntamas kūnas, kurį galima pamatyti akimis. Tačiau, kai mūsų Išganytojas kalba velniui ir jam įsako išeiti iš žmogaus, tai argi tokia kalba yra netinkama, jei velnią reikia suprasti kaip ligą, tokią, kaip pamišimas ar beprotybė, ar kaip kūnišką dvasią? Ar gali ligos girdėti? Ar gali būti kūniška dvasia kūne iš mėsos ir kaulų, jau pilname gyvybinių ir gyvūniškų dvasių? Ar todėl nėra ir tokių dvasių, kurios neturi kūnų, bet nėra ir gryni vaizdiniai? Į pirmą aš atsakau, kad kai mūsų Išganytojas savo įsakymu kreipiasi į beprotybę ar pamišimą, kuriuos jis gydo, yra ne daugiau netinkama, negu tada, kai jis priekaištavo karštligei, vėjui ar jūrai, kurie irgi negali išgirsti. Ir dar labiau netinkama negu Dievo įsakymas šviesai, dangaus skliautui, saulei ir žvaigždėms, kai jis įsakė jiems būti, nes jie negalėjo jo girdėti, prieš įgydami būtį. Tačiau šios kalbos nėra netinkamos, nes jos

pažymi Dievo žodžio galią; todėl ne daugiau netinkama yra įsakyti beprotybei ar pamišimui, pavadinant juos velniais, kaip jie paprastai tada buvo suprantami, apleisti žmogaus kūną. Į antrąjį klausimą dėl dvasių buvimo bekūnėmis, aš atsakau, kad nepastebėjau nė vienos Rašto vietos, iš kurios būtų galima padaryti išvadą, kad koks nors žmogus būtų kada nors buvęs apsėstas kokios nors kitos kūniškos dvasios, be jo paties, kuri iš prigimties judina jo kūną.

Raštai nemoko, kad dvasios yra nekūniškos. Tuojau po to, kai Šventoji Dvasia nusileido ant Išganytojo balandžio pavidalu, šv. Matas sako, kad jis *buvo Dvasios nuvestas į dykumą (4,1),* ir tas pats yra pakartota šiais žodžiais: *kupinas Šventosios Dvasios Jėzus* buvo vedžiojamas *po dykumą (Lk 4,1).* Akivaizdu, kad *Dvasia* čia yra suprantama kaip Šventoji Dvasia. To negalima paaiškinti kaip apsėdimo, nes Kristus ir Šventoji Dvasia yra ta pati substancija, todėl taip nėra, kad viena substancija ar vienas kūnas užvaldytų kitą. Ir jeigu kitose eilutėse sakoma, kad *nusivedė jį velnias į šventąjį miestą ir pastatė ant šventyklos šelmens (Lk 4,9),* tai ar iš to turime daryti išvadą, kad Kristus buvo apsėstas velnio ar atvestas ten per prievartą? Ir vėl: *velnias, pavedėjęs jį aukščiau, viena akimirka parodė jam visas pasaulio karalystes (Lk 4,5).* Ir čia mes neturime tikėti, kad Kristus buvo apsėstas ar priverstas velnio ar kad koks nors kalnas yra toks aukštas (pažodine prasme), kad nuo jo viršūnės būtų matyti visas pusrutulis. Argi gali būti kokia nors kita šios vietos prasmė, o ne ta, kad Kristus pats nuėjo į dykumą, ir kad tas jo vedžiojimas į viršų ir žemyn, iš dykumos į miestą, o iš ten į kalną, buvo regėjimas? Tokį supratimą atitinka ir šv. Luko pasakymas, kad Kristus buvo nuvestas į dykumą ne *dvasios,* o *dvasioje;* apie jo užvedimą ant kalno ir ant šventyklos šelmens

šv. Lukas kalba taip pat, kaip kalbėjo šv. Matas. Tai atitinka regėjimo prigimtį.

Toliau. Kur šv. Lukas pasakoja apie Judą Iskarijotą, kad *šėtonas įėjo į Judą*, o tas *nuėjęs tarėsi su aukštaisiais kunigais ir sargybos viršininkais*, kaip išduoti jiems Kristų *(Lk 22,3–4)*; į tai galima atsakyti, kad sakant, jog į jį įėjo *šėtonas*, t. y. *priešas*, turima omeny priešiškas ir išdavikiškas ketinimas parduoti savo Viešpatį ir Mokytoją, nes panašiai kaip Šventoji Dvasia Rašte suprantama kaip malonė ir geri ketinimai, suteikti Šventosios Dvasios, taip ir šėtono įėjimas gali būti suprastas kaip Kristaus ir jo mokinių priešų nedoros mintys ir ketinimai. Juk labai sunku pasakyti, kad velnias buvo įėjęs į Judą prieš tai, kai jis įgijo tokį priešišką ketinimą, taip pat neteisinga būtų pasakyti, kad jis buvo Kristaus priešas savo širdyje iš pat pradžių ir kad velnias įėjo į jį tik vėliau. Todėl šėtono įėjimas ir jo nedoras ketinimas buvo tas pats dalykas.

Bet jeigu nėra jokios nematerialios dvasios ir žmonių kūnai nėra apsėdami jokios kūniškos dvasios, tai vėlgi gali būti paklausta, kodėl mūsų Išganytojas ir jo apaštalai taip nemokė žmonių ir, be to, tokiais aiškiais žodžiais, kad jie negalėtų dėl to daugiau abejoti. Bet tokie, kaip šie klausimai, yra smalsesni, negu tai būtina krikščionio išganymui. Žmonės lygiai taip pat gali paklausti, kodėl Kristus, kuris galėjo suteikti visiems žmonėms tikėjimą, kantrybę ir visokiausias moralines dorybes, jas suteikė tik kai kuriems, o ne visiems; ir kodėl jie paliko natūralių priežasčių ieškojimą ir mokslus žmonių įgimtam protui ir uolumui, o neatskleidė jų visiems ar kuriam nors vienam žmogui antgamtiškai; galima užduoti dar daug kitų tokių klausimų; vis dėlto čia gali būti pateiktos tikėtinos ir pamaldžios priežastys. Kadangi kaip Dievas, kai jis atvedė izraeliečius į Pažadėtąją žemę, jų neapsaugojo, nukariaudamas visas tautas aplinkui, o paliko daugelį jų kaip dyg-

lius iš visų pusių, kad pažadintų kartkartėmis izraeliečių pamaldumą ir darbštumą, taip ir mūsų Išganytojas, vesdamas mus savo Dangaus karalystės link, nepanaikino visų gamtos klausimų sunkumų, o paliko juos, kad lavintų mūsų išradingumą ir protą; jo pamokymų tikslas buvo vien parodyti mums šį aiškų ir tiesų kelią į išganymą, būtent tikėjimą šia dogma, *kad jis buvo Kristus, gyvojo Dievo Sūnus, pasiųstas į pasaulį paaukoti save už mūsų nuodėmes, ir, jam vėl atėjus, šlovingai valdyti savo išrinktuosius ir išgelbėti juos nuo jų priešų per amžių amžius.* Todėl nuomonė apie dvasių apsėdimą arba vaiduoklius nėra jokia kliūtis kelyje į tai, nors tai kai kuriems gali būti proga nukrypti nuo kelio ir vadovautis savo pačių prasimanymais. Jei mes reikalaujame iš Šventojo Rašto atsakymo į visus klausimus, kurie gali būti iškelti, kad mums trukdytų vykdyti Dievo įsakymus, tai mes lygiai taip pat galime skųstis Moze, kad jis nenurodė tokių dvasių sukūrimo laiko, kaip jis nurodė žemės, jūros, žmonių ir žvėrių sukūrimo laiką. Pagaliau, aš randu Rašte, kad yra angelai ir dvasios, gerosios ir piktosios, tačiau nerandu, kad jos būtų bekūnės, kaip tie vaiduokliai, kuriuos žmonės mato tamsoje, sapne ar regėjime, kuriuos romėnai vadino *spectra* ir laikė *demonais*. Aš randu, kad yra kūniškos dvasios (nors subtilios ir nematomos), bet nerandu, kad kurio nors žmogaus kūnas būtų buvęs jų apsėstas ar jos būtų jame apsigyvenusios. Randu, kad šventųjų kūnai bus tokie, būtent, bus dvasiniai kūnai, kaip juos vadina šv. Paulius.

Velnių išvarymo galia nėra tokia pati, kokia ji buvo ankstyvojoje bažnyčioje. Vis dėlto priešinga doktrina, būtent, kad egzistuoja bekūnės dvasios, taip smarkiai iki šiol vyravo bažnyčioje, kad ja remiasi egzorcizmai, t. y. velnių išvarymas užkeikimais, kurių, nors retai ir silpnai praktikuojamų, vis dėlto nėra visai atsisakyta. Tai, kad

ankstyvojoje bažnyčioje būta daug velnio apsėstųjų ir nedaug bepročių ir kitų, sergančių tokiomis ypatingomis ligomis, kai tuo tarpu šiais laikais mes dažnai girdime apie bepročius ir daug jų matome, ir yra labai nedaug velnio apsėstųjų, taip yra ne dėl dalykų esmės, o dėl pavadinimų pasikeitimo. Bet kaip gali būti, kad anksčiau apaštalai, o po jų kurį laiką bažnyčios ganytojai gydydavo tas ypatingas ligas, o dabar mes nematome, kad jie tai darytų? Ir kodėl dabar nėra kiekvieno tikrai tikinčio galioje daryti visa tai, ką tikintieji darydavo tada, kaip kad skaitome: Kristaus *vardu jie išvarinės demonus, kalbės naujomis kalbomis, ims plikomis rankomis gyvates ir, jei išgertų mirtinų nuodų, jiems nepakenks. Jie dės rankas ant ligonių, ir tie pasveiks (Mk 16,17)* – ir kodėl visa tai be jokių kitų žodžių, o vien *Jėzaus vardu*, čia jau kitas klausimas. Tikėtina, kad šios nepaprastos dovanos bažnyčiai buvo suteiktos tik tam laikui, kol žmonės visiškai pasikliovė Kristumi ir tikėjosi sau laimės tik jo būsimojoje karalystėje, vadinasi, kai jie ėmė ieškoti valdžios ir turtų ir pasikliovė savo sumanumu šio pasaulio karalystėje, šios antgamtinės Dievo dovanos buvo iš jų atimtos.

Kita pagonybės liekana – atvaizdų garbinimas, paliktas bažnyčioje, bet jai nepriskirtas. Kita pagonybės liekana yra *atvaizdų garbinimas*, neįsteigtas nei Mozės Senajame, nei Kristaus Naujajame Testamente ir netgi neperimtas jos iš pagonių, o paliktas tarp jų po to, kai jie priėmė Kristų. Prieš tai, kai mūsų Išganytojas ėmė mokyti, bendra pagonių religija buvo garbinti kaip dievus tuos pasirodymus (apparences), kurie pasilieka smegenyse po išorinių kūnų įspaudų jų pojūčių organuose; paprastai jie yra vadinami *idėjomis, stabais, vaiduokliais, įsivaizdavimais,* nes jie yra atvaizdai tų išorinių kūnų, kurie juos sukelia, ir ne daugiau realūs už tuos daiktus, kurie, atrodo, stovi prieš mus sapne. Todėl šv. Paulius sako: *Mes žinome, kad*

stabas yra niekas. Bet tai, nereiškia, kad jis manė, jog atvaizdas iš metalo, akmens ar medžio yra niekas, o tai reiškia, kad daiktas, kurį jie gerbė atvaizde ar kurio jame bijojo ir laikė jį Dievu, yra gryna fikcija, kuri neturi vietos, buveinės, judėjimo ar buties niekur kitur, išskyrus vien smegenų judesius. Ir šių dalykų garbinimas su dieviškąja pagarba yra tai, kas Rašte vadinama stabmeldyste ir maištu prieš Dievą. Kadangi Dievas buvo žydų karalius, o jo vietininkas iš pradžių buvo Mozė, o vėliau vyriausiasis kunigas, todėl, jeigu tautai būtų buvę leista garbinti atvaizdus ir jiems melstis (šie atvaizdai yra jų pačių vaizduotės reprezentacijos), tauta būtų daugiau nebepriklausiusi nuo tikrojo Dievo, su kuriuo tie atvaizdai neturi jokio panašumo, taip pat ir nuo jo aukštųjų tarnautojų, Mozės ir vyriausiųjų kunigų, o kiekvienas žmogus būtų pats save valdęs kaip norėdamas tol, kol dėl vienybės stokos būtų visiškai suirusi valstybė ir susinaikinusi jų pačių tauta. Todėl pirmasis Dievo įstatymas buvo: *jie neturi laikyti dievais* ALIENOS DEOS, t. y. *svetimų tautų dievų, o vien tikrąjį Dievą, kuris malonėjo tartis su Moze ir per jį duoti žydams įstatymus ir nurodymus, skirtus jų taikai užtikrinti ir išgelbėti juos nuo priešų.* Antrasis įstatymas: kad *jie neturi darytis sau jokio savo pačių susigalvoto atvaizdo garbinimui.* Juk tai tas pats, kaip nuversti nuo sosto karalių ir tapti pavaldiems kitam karaliui, nesvarbu, ar tą kitą mums primestų kaimyninė tauta, ar mes jį paskirtume patys.

Atsakymas į kai kuriuos tekstus, kurie, atrodytų, pritaria atvaizdams. Rašto tekstai, kurie tariamai pritaria atvaizdų išstatymui ir jų garbinimui ar apskritai jų laikymui vietose, kuriose garbinamas Dievas, pirmiausia pateikia du pavyzdžius: vienas – kerubai[6] virš Dievo arkos, antras – varinė gyvatė. Antra, [tai liudija] kai kurie tekstai, kurie mums liepia garbinti tam tikras būtybes dėl jų santykio su Dievu, pavyzdžiui, garbinti Dievo pasostę,

ir galiausiai kai kurie kiti tekstai, kurie leidžia religinį šventų daiktų garbinimą. Bet prieš ištirdamas šių vietų galią įrodyti tai, kas tvirtinama, aš turiu pirmiausia paaiškinti, kaip reikia suprasti *garbinimą* ir kaip *atvaizdus* ir *stabus*.

Kas yra garbinimas. Aš jau parodžiau dvidešimtame šios knygos skyriuje, kad gerbti bei garbinti – tai labai vertinti kurio nors asmens galią ir kad tokia galia yra matuojama lyginant tą asmenį su kitais. Kadangi nėra nieko, ką būtų galima galios požiūriu palyginti su Dievu, tai mes jo ne tik kad negarbiname, bet ir negerbiame, priskirdami jam mažesnę nei begalinę vertę. Taigi garbinimas pačia savo prigimtimi yra slaptas ir vidinis jausmas. Bet vidinės žmonių mintys, kurios išoriškai pasireiškia jų žodžiuose ir veiksmuose, yra mūsų pagarbos ženklai ir jie vadinami *garbinimu*, lotyniškai – *cultus*. Todėl melstis kam nors, prisiekinėti kuo nors, jam paklusti, rūpestingai ir paslaugiai tarnauti, trumpai tariant, visi žodžiai ir veiksmai, kurie reiškia baimę įžeisti ar troškimą patikti, yra *garbinimas*, nesvarbu, ar tie žodžiai ir veiksmai yra nuoširdūs ar apsimestiniai; kadangi jie atrodo kaip pagarbos ženklai, dažniausiai vadinami *pagarba*.

Skirtumas tarp dieviškojo ir pilietinio garbinimo. Pagarba, kurią mes rodome tiems, kuriuos laikome tik žmonėmis, pavyzdžiui, karaliams ir žmonėms, turintiems valdžią, yra *pilietinis garbinimas*. O pagarba, kurią mes rodome tam, kurį mes manome esant Dievą, nesvarbu, kokiais žodžiais, apeigomis, gestais ar kitais veiksmais ją išreikštume, yra *religinis* (divine) *kultas*. Pulti kniūbsčiam prieš karalių, jeigu puolantysis laiko jį tik žmogumi, yra tik pilietinis garbinimas. Tuo tarpu tas, kuris nusiima skrybėlę bažnyčioje, nes mano, jog tai Dievo namai, garbina taip, kaip garbinamas Dievas. Patys apgaudinėja save tie, kurie ieško skirtumo tarp Dievo ir pilietinio garbinimo ne garbinančiojo intencijoje, o žodžiuose *δουλεία* ir *λατρεία*,

nes yra dvi tarnų rūšys. Vienai priklauso tie, kurie yra absoliučiai savo ponų valdžioje, pavyzdžiui, vergai, paimti kare, ir jų palikuonys; jie nėra savo kūno šeimininkai (jų gyvybė priklauso nuo jų ponų valios ir jie gali ją prarasti dėl mažiausio nepaklusnumo) ir yra perkami ir parduodami kaip galvijai; jie buvo vadinami *δοῦλοι*, t. y. tikrais vergais, o jų tarnavimas – *δουλεία*. Kitą rūšį sudaro tie, kurie tarnauja savo valia (už užmokestį ar tikėdamiesi naudos, kurią jie gali gauti iš savo ponų); jie yra vadinami *θῆτες*, t. y. namų tarnais, į kurių tarnavimą ponai neturi daugiau teisės, negu tai numatyta tarp jų sudarytoje sutartyje. Šios dvi tarnų rūšys turi tik tiek bendro, kad darbas jiems skiriamas kito žmogaus. Žodis *λάτρις* yra bendras šių abiejų rūšių pavadinimas ir reiškia žmogų, kuris dirba kitam kaip vergas arba kaip tarnas savo paties valia. Taigi *λατρεία* reiškia apskritai visokį tarnavimą, o *δουλεία* reiškia vien belaisvių tarnavimą ir vergo padėtį. Ir abu jie Rašte vartojami pakaitomis (pažymėti mūsų tarnavimą Dievui): *δουλεία*, nes mes esame Dievo vergai, o *λατρεία*, nes mes jam tarnaujame; visokio pobūdžio tarnavimas apima ne vien paklusnumą, bet ir garbinimą, t. y. tokius veiksmus, gestus ir žodžius, kurie reiškia pagarbą.

Kas yra atvaizdas. Fantazmai. *Atvaizdas* tiksliausia šio žodžio reikšme yra kokio nors matomo daikto panašumas. Šia prasme fantastinės formos, vaiduokliai ar iliuzijos, – visa, ką matomi kūnai pateikia regėjimui, yra tik *atvaizdai*. Tokie, pavyzdžiui, yra žmogaus ar kokio nors kito daikto vaizdas, atsispindėjęs ar perlūžęs vandenyje, arba saulės ar žvaigždžių vaizdas, tiesiogiai matomas ore; visi tie matomi daiktai yra visai nerealūs, kaip nereali ir ta vieta, kurioje jie atrodo esantys: jų dydžiai ir figūros nesutampa su tų objektų dydžiais ir figūromis, o kinta nuo regėjimo organų ar stiklų padėties, ir dažnai būna

mūsų vaizduotėje ir mūsų sapnuose, kai paties objekto nėra; ir jie keičia spalvas ir pavidalą kaip daiktai, kurie priklauso tik nuo vaizduotės. Ir tai yra tie atvaizdai, kurie iš pradžių ir teisingiausiai buvo vadinami *idėjomis* ir *idolais*, nes kilę iš graikų kalbos, kurioje žodis *εἴδω* reiškia *matyti*. Jie yra taip pat vadinami *fantazmais*, o tai toje pačioje kalboje reiškia *vaiduoklius*. Ir nuo šių vaizdinių (images) vienas iš žmogaus prigimties sugebėjimų vadinamas *vaizduote* (imagination). Todėl akivaizdu, kad nėra ir negali būti jokio nematomo daikto atvaizdo.

Taip pat akivaizdu, kad negali būti begalinio daikto atvaizdo, nes visi atvaizdai ir fantazmai, kuriuos sukelia matomų daiktų įspūdis, turi figūrą; o figūra yra visais atžvilgiais apribotas dydis. Todėl negali būti nei Dievo, nei žmogaus sielos, nei dvasių atvaizdo, o gali būti vien matomų kūnų atvaizdai, t. y. kūnų, kurie turi šviesą patys savyje ir yra tokių apšviesti.

Fikcijos. Materialūs atvaizdai. Žmogus gali įsivaizduoti formas, kurių jis niekada nematė, kurdamas kokią nors figūrą iš skirtingų būtybių dalių, kaip poetai kuria savo kentaurus, chimeras ir kitas niekada nematytas pabaisas. Taip pat jis gali suteikti medžiagą šioms formoms ir padaryti juos iš medžio, molio ar metalo. Visa tai irgi vadinama atvaizdais ne dėl jų panašumo į kokį nors kūnišką daiktą, bet dėl jų panašumo į kokius nors fantastinius jų kūrėjo smegenų gyventojus. Bet tarp šių stabų, kokie yra iš pradžių smegenyse, ir tų, kokie jie yra nutapyti, išpjaustyti medyje, nulipdyti iš molio ar išlieti medžiagoje, yra panašumas vienų į kitus, todėl apie materialų menininko sukurtą kūną galima pasakyti, kad jis yra gamtos sukurto fantastinio stabo atvaizdas.

Tačiau platesne reikšme žodis *atvaizdas* taip pat apima vieno daikto reprezentavimą kitu. Pavyzdžiui, žemiškąjį suvereną galima pavadinti Dievo atvaizdu, žemesnį pa-

reigūną – žemiškojo suvereno atvaizdu. Nors dažnai pagonių stabmeldystėje buvo mažai kreipiama dėmesio, ar materialus stabas panašus į jų vaizduotės stabą, vis dėlto pirmasis buvo vadinamas antrojo atvaizdu. Netašytas akmuo buvo statomas kaip Neptūno atvaizdas, taip pat ir įvairūs kiti pavidalai, visiškai skirtingi nuo tų, kokius jie įsivaizdavo savo dievus. Ir šiandien matome daug Mergelės Marijos ir kitų šventųjų atvaizdų, nepanašių vienas į kitą ir visiškai neatitinkančių kokio nors žmogaus jų įsivaizdavimo, ir vis dėlto jie pakankamai gerai tarnauja tam tikslui, kuriam buvo išstatyti. Tas tikslas buvo vien tik vardais reprezentuoti minimus istorijoje asmenis, o jau tada kiekvienas žmogus pritaiko savo paties susikurtą vaizdinį arba nepritaiko visai jokio. Vadinasi, atvaizdas plačiausia prasme yra arba kokio nors matomo daikto panašumas arba atstovavimas, arba ir viena, ir kita drauge, ir taip būna dažniausiai.

Bet stabo vardas Rašte yra dar labiau išplečiamas ir žymi taip pat ir saulę, žvaigždes ar kokią nors kitą matomą ar nematomą būtybę, kai jos yra garbinamos kaip dievai.

Kas yra stabmeldystė. Parodęs, kas yra *garbinimas* ir kas yra *atvaizdas*, dabar sudėsiu juos drauge ir ištirsiu, kas yra STABMELDYSTĖ, kuri yra uždrausta antruoju įsakymu ir kitose Rašto vietose.

Garbinti atvaizdą – tai savo noru atlikti tuos išorinius veiksmus, kurie yra ženklai, rodantys, kad yra garbinama arba atvaizdo medžiaga, pavyzdžiui, medis, akmuo, metalas, arba koks nors kitas matomas kūrinys, arba smegenų fantazmas, kurio panašumui atkurti arba kuriam atstovauti iš medžiagos buvo suformuota tam tikra figūra ar pavidalas, – arba jie abu drauge, kaip vienas gyvas kūnas, sudarytas iš medžiagos ir vaizdinio, kaip iš kūno ir sielos.

Nusiimti galvos apdangalą prieš žmogų, turintį valdžią ir autoritetą, arba prieš valdovo sostą, arba kitose tokiose vietose, kurias jis skiria šiam tikslui tuo metu, kai jo paties nėra, tai atiduoti tam žmogui arba valdovui pilietinę pagarbą, nes tai yra ženklas, kad garbinama ne kėdė ar vieta, o asmuo, ir tai nėra stabmeldystė. Bet jeigu tas, kuris nukeldamas kepurę įsivaizduoja, kad valdovo siela yra šioje kėdėje, arba jeigu įteikė tai kėdei peticiją, tai jau būtų religinis garbinimas ir stabmeldystė.

Prašyti karalių tokių dalykų, kuriuos jis gali mums padaryti, nors mes ir pultume prieš jį kniūbsti, yra tik pilietinis garbinimas, nes mes jam nepripažįstame jokios kitos galios, o vien tik žmogišką galią. Tačiau sava valia maldauti iš jo gero oro ar ko nors, ką mums gali padaryti tik Dievas, yra religinis garbinimas ir stabmeldystė. Antra vertus, jeigu karalius verčia žmogų tai daryti, grasindamas jam mirtimi ar kita sunkia kūno bausme, tai nėra stabmeldystė. Kadangi garbinimas, kurį suverenas įsako jo asmeniui daryti, grasindamas savo įstatymais, nėra ženklas, kad tas, kuris jam paklūsta, vidujai jį garbina kaip Dievą; tai tik ženklas, kad jis nori išsigelbėti nuo mirties ar nelaimingo gyvenimo; tai, kas nėra vidinės pagarbos ženklas, nėra garbinimas, todėl nėra stabmeldystė. Negalima pasakyti, kad tas, kuris tai daro, papiktina savo artimą ar pakiša jam akmenį, ant kurio šis gali suklupti, nes kad ir koks išmintingas, kad ir kaip mokytas būtų tas, kuris taip garbina, kitas žmogus iš to negali padaryti išvados, jog šisai tokiam garbinimui pritaria; jis tik gali padaryti išvadą, kad šis tai daro iš baimės ir kad tai nėra jo veiksmas, kad tai yra jo suvereno veiksmas.

Garbinti Dievą kokioje nors ypatingoje vietoje arba pasukant veidą į atvaizdo arba apibrėžtos vietos pusę, nėra vietos ar atvaizdo garbinimas, tai tik jų pripažinimas šventais, t. y. pripažinimas atvaizdo ar vietos išimtimi iš bend-

ros vartosenos; tokia yra žodžio *šventas* reikšmė, ir tai nereiškia jokios naujos vietos ar atvaizdo savybės, o tik naują santykį priskiriant juos Dievui. Todėl tai nėra stabmeldystė, kaip nebuvo stabmeldystė garbinti Dievą prieš varinę gyvatę, ar kai žydai, būdami už savo pačių šalies ribų, tuomet, kai jie melsdavosi, pasukdavo savo veidus į Jeruzalės šventyklos pusę arba kai Mozė nusiavė savo batus prieš liepsnojantį krūmą žemėje, kuri priklausė Sinajaus kalnui, – šią vietą Dievas pasirinko, kad joje apsireikštų ir duotų savo įstatymus Izraelio tautai. Todėl tai buvo šventa žemė ne dėl jai pačiai būdingo šventumo, o dėl to, kad ją išskyrė Dievas savo naudojimui. Nebuvo stabmeldystė krikščionims garbinti Dievą bažnyčiose, kurios kartą iškilmingai buvo šiuo tikslu pašvęstos Dievui karaliaus valdžios ar kurio nors kito tikro bažnyčios atstovo. Tačiau garbinti kaip Dievo įdvasintą ar apgyvendintą tokį atvaizdą ar tokią vietą, t. y. begalinę substanciją baigtinėje vietoje, yra stabmeldystė, nes tokie baigtiniai dievai yra tik įsivaizduoti stabai, neturintys nieko realaus, ir dažniausiai Rašte jie vadinami *tuštybės*, *melo* ir *niekio* vardais. Stabmeldystė yra ir garbinti Dievą ne kaip įdvasinantį tam tikrą vietą ar atvaizdą, o kaip primenantį Dievą ar kokius nors jo darbus tuo atveju, jei vietą paskyrė, o atvaizdą išstatė privačių asmenų valdžia, o ne mūsų aukščiausiųjų ganytojų valdžia, nes yra įsakymas: *Nedaryk sau jokio atvaizdo*. Dievas įsakė Mozei padaryti varinę gyvatę, jis jos nepasidarė sau, todėl tai neprieštaravo įsakymui. Tačiau, kai Aaronas ir žmonės pasidarė sau aukso veršį, buvo *stabmeldystė* (nes tai buvo padaryta be Dievo valdžios), ir ne tik dėl to, kad jie laikė jį Dievu, bet ir dėl to, kad jie pasidarė jį religiniam naudojimui be Dievo, savojo suvereno, be jo vietininko Mozės sutikimo.

Pagonys kaip dievus garbindavo Jupiterį ir kitus, kurie gyvendami galbūt buvo žmonės ir atliko didžius ir šlo-

vingus darbus, ir kaip dievų vaikus įvairius vyrus ir moteris, manydami, kad jie gimė iš nemirtingos dievybės ir mirtingo žmogaus. Tai buvo stabmeldystė, nes jie tai darė patys, neturėdami jokio Dievo įgaliojimo – nei jo amžinuoju proto dėsniu, nei jo pozityvia ir apreikšta valia. Ir nors mūsų Išganytojas ir buvo žmogus, kurį mes taip pat tikime esant nemirtingą Dievą ir Dievo Sūnų, vis dėlto tai ne stabmeldystė, nes mes nesukūrėme šio tikėjimo savo pačių vaizduote ar sprendimu, o remdamiesi Dievo žodžiu, apreikštu mums Rašte. O dėl Eucharistijos garbinimo, jeigu Kristaus žodžiai: *Tai yra mano kūnas* reiškia, *kad jis pats ir ta tariama duona jo rankoje ir ne vien tai, bet ir visi tie tariami duonos gabalėliai, kurie kada nors vėliau po to buvo ir kada nors bus pašventinti kunigų, bus taip pat Kristaus kūnai, ir vis dėlto jie visi bus tik vienas kūnas,* tai nėra stabmeldystė, nes remiasi mūsų Išganytojo autoritetu. Bet jeigu šis tekstas neturi šios reikšmės (nes nėra kito teksto, kurį šiuo tikslu galima pateikti), tada tai yra stabmeldystė, nes yra žmogaus įsteigtas garbinimas. Mat nepakanka pasakyti, kad Dievas gali pakeisti duoną Kristaus kūnu, nes pagonys taip pat laikė Dievą visagaliu ir galėtų, tuo remdamiesi, ne mažiau pateisinti savo stabmeldystę, tvirtindami, kaip ir kiti, kad jų medis ir akmuo buvo perkūnyti į visagalį Dievą.

Jeigu yra žmonių, kurie sako, kad Dievo įkvėpimas yra antgamtinis Šventosios Dvasios įėjimas į žmogų, o ne Dievo malonės įgijimas mokslu ir tyrinėjimais, aš manau, jiems iškyla labai pavojinga dilema. Jeigu jie negarbina tų žmonių, kuriuos jie tiki esant taip įkvėptais, tai elgiasi šventvagiškai, negarbindami antgamtiško Dievo buvimo. Antra vertus, jeigu jie juos garbina, tai jau stabmeldystė, nes apaštalai niekados nebūtų leidęsi būti garbinami. Todėl teisingiausia būtų tikėti, kad balandės nusileidimas ant apaštalų ir Kristaus papūtimas į juos, kai jis suteikė

jiems Šventąją Dvasią, ir Šventosios Dvasios suteikimas, uždedant ant jų rankas, turėtų būti suprasta kaip ženklai, kuriais Dievui patiko naudotis arba liepti jais naudotis kaip ženklais, rodančiais, kad jis pažada padėti šiems asmenims skelbiant Dievo karalystę ir kalbantis su žmonėmis, kad jie jų neįžeistų, o ugdytų.

Įžeidžiantis atvaizdų garbinimas. Be stabmeldiško atvaizdų garbinimo, dar yra įžeidžiantis jų garbinimas, kuris taip pat yra nuodėmė, bet ne stabmeldystė. *Stabmeldystė* yra garbinti vidinės ir tikros pagarbos ženklais, o *įžeidžiantis garbinimas* yra tik tariamas garbinimas ir kartais jis gali būti sumišęs su vidiniu nuoširdžiu pasišlykštėjimu tiek atvaizdu, tiek pačiu fantastiniu *demonu* arba stabu, kuriam jis yra skirtas; toks garbinimas kyla vien dėl mirties ar kitos sunkios bausmės baimės, bet vis dėlto jis yra nuodėmė tiems, kurie taip tariamai garbina, jeigu tai yra žmonės, į kurių poelgius kiti žiūri kaip į šviesulius, kurie juos veda; mat eidami jų pėdomis žmonės būtinai suklups ir parpuls religijos kelyje. Tuo tarpu pavyzdys tų, kurių mes negerbiame, mums visai nedaro jokios įtakos, o palieka mus mūsų pačių pastangoms ir atsargumui, vadinasi, nėra mūsų nuopuolio priežastis.

Todėl, jeigu ganytojas, teisėtai pašauktas mokyti ir vesti kitus, ar kas nors kitas, kurio žinios yra labai vertinamos, rodo išorinę pagarbą stabui iš baimės ir jeigu jis neparodo savo baimės ir nenoro to daryti taip akivaizdžiai, kaip ir garbinimo, tai jis įžeidžia savo brolį bei artimą tariamai pritardamas stabmeldystei. Jo artimas iš savo mokytojo ar iš to, kurio žinias jis labai vertina, elgesio padarys išvadą, kad tokie veiksmai yra teisėti patys savaime. Ir šis įžeidimas yra nuodėmė ir *įžeidimo įteisinimas.* Bet jeigu tą patį daro kas nors, kas nėra ganytojas ir nėra pagarsėjęs savo krikščionių mokslo išmanymu, ir kas nors kitas seka jo pavyzdžiu, tai nėra įžeidimas, „duotas ki-

tam", nes jis neturėjo jokio pagrindo vadovautis tokiu pavyzdžiu, o yra vien pretekstas, kuriuo jis prieš žmones nori pasiteisinti dėl savo skandalingo elgesio. Nemokytas žmogus, kuris yra savo stabmeldžio karaliaus ar stabmeldiškos valstybės valdžioje, jeigu jam įsakyta grasinant mirtimi garbinti stabą, nors savo širdyje ir neapkenčia šio stabo, jis daro gerai, nors, jeigu jis turėtų drąsos greičiau jau mirti, nei garbinti stabą, jis darytų dar geriau. Tačiau jeigu ganytojas, kuris, kaip Kristaus pasiuntinys, prisiėmė pareigą skelbti Kristaus mokslą visoms tautoms, padarytų tą patį, tai būtų ne tik nuodėmingas kitų krikščionių įžeidimas, bet ir išdavikiškas savo pareigos išsižadėjimas.

Svarbiausia išvada iš to, ką iki šiol sakiau apie atvaizdų garbinimą, yra ta, kad tas, kuris garbina atvaizde ar kokiame nors kitame kūrinyje jo medžiagą arba kokį nors savo paties vaizduotės padarą, jo manymu, jame gyvenantį, arba ir viena, ir kita drauge, ar tiki, kad tokie daiktai girdi jo maldas ar mato jo pasišventimą, neturėdami nei ausų, nei akių, tas elgiasi kaip stabmeldys, ir kad tas, kuris apsimeta, jog taip garbina iš baimės būti nubaustas, jeigu jis yra žmogus, kurio pavyzdys turi galią jo broliams, nusideda. Tačiau tas, kuris garbina pasaulio Kūrėją prieš tokį atvaizdą ar tokioje vietoje, kurios nepasidarė ar nepasirinko pats, o kuri buvo liepta Dievo žodžio, kaip tai padarė žydai, kurį laiką garbindami Dievą prieš kerubus ir prieš varinį žaltį[7], o kurį laiką taip pat Jeruzalės šventykloje arba atsisukdami į jos pusę, tas nenusideda stabmeldyste.

O dėl šventųjų, atvaizdų ir relikvijų bei kitų daiktų garbinimo, kuris šiandien praktikuojamas Romos bažnyčioje, tai aš sakau, jog tai nėra leista Dievo žodžio ir nebuvo įdiegta į Romos bažnyčią pagal jos skelbiamą mokslą, o

buvo palikta joje pirmą kartą atsivertus pagonims; vėliau Romos vyskupai tai palaikė, įtvirtino ir išplėtė.

Atsakymas į argumentą, pagrįstą kerubų ir varinio žalčio garbinimu. O dėl įrodymų, pateikiamų iš Rašto, būtent, tie pavyzdžiai apie atvaizdus, kuriuos Dievas liepė išstatyti, tai jie buvo išstatyti ne tam, kad žmonės ar kuris nors žmogus juos garbintų, o tam, kad *prieš juos* garbintų patį Dievą, pavyzdžiui, prieš kerubus ant Sandoros skrynios ir prieš varinį žaltį. Mes juk nerandame vietos, kad kunigas ar kas nors kitas būtų garbinęs cherubinus, priešingai, skaitome *(2 Kar 18,4)*, kad Ezekijas sulaužė varinį žaltį, kurį buvo padaręs Mozė, nes tauta degino jam smilkalus. Be to, šie pavyzdžiai duoti mums ne tam, kad juos mėgdžiotume ir taip pat darytume sau atvaizdus, tvirtindami, jog prieš juos mes garbinsime Dievą, nes antrojo įsakymo žodžiai *Nedaryk sau jokio atvaizdo* ir t. t. skiria tuos atvaizdus, kuriuos Dievas liepė padaryti, nuo tų, kuriuos mes sau daromės patys. Todėl rėmimasis cherubinais ar variniu žalčiu žmogaus išgalvotų atvaizdų naudai ir Dievo įsakytu garbinimu pačių žmonių valia nustatyto garbinimo naudai nėra geras argumentas. Taip pat reikėtų atsižvelgti ir į tai, kad kaip Ezekijas sulaužė varinį žaltį, kurį garbino žydai, kad jie daugiau to nedarytų, taip ir krikščionių suverenai privalo naikinti atvaizdus, kuriuos jų pavaldiniai įprato garbinti, kad daugiau nebebūtų progos tarpti tokiai stabmeldystei. Juk šiandien tamsūs žmonės ten, kur yra garbinami atvaizdai, iš tikrųjų tiki, kad šiuose atvaizduose yra dieviškoji galia, o jų ganytojai jiems pasakoja, kad kai kurie iš tų atvaizdų kalbėję ir kraujavę ir kad jie padarę stebuklus, ir jie mano, kad tuos stebuklus padaręs šventasis, kuris (kaip jie mano) yra arba pats atvaizdas arba šiame atvaizde gyvena. Kai izraeliečiai garbino veršį, jie manė, kad garbina Dievą, kuris juos išvedė iš Egipto, ir vis dėlto tai buvo stab-

meldystė, nes jie manė, kad arba pats veršis yra Dievas, arba kad jis turi Dievą savo pilve. Kas nors gali manyti esant neįtikėtina, kad žmonės būtų tokie kvaili ir manytų, jog atvaizdas esąs Dievas arba šventasis, arba garbintų jį taip jį suprasdami, tačiau Raštas akivaizdžiai kalba priešingai. Kai buvo padarytas aukso veršis, žmonės sakė, *„Izraeli, štai tavo dievas"... (Iš 32,4);* ir Labano atvaizdai taip pat yra pavadinti dievais *(Pr 31,30).* Ir mes kasdien matome iš patyrimo, susidurdami su visokiausiais žmonėmis, kad tokie žmonės, kurie nesirūpina niekuo, išskyrus savo maistą ir savo poilsį, greičiau sutinka tikėti visokia nesąmone, nei vargintis ją ištirti, laikydamiesi savojo tikėjimo, tarsi šis būtų nustatyta paveldėjimo tvarka iš jų nenusavinamas bei niekaip nuo jų neatskiriamas, nebent tai būtų padaryta remiantis aiškiu ir nauju įstatymu.

Savo fantazijų tapymas nėra stabmeldystė, bet jų neteisingas panaudojimas religiniam kultui yra stabmeldystė. Tačiau jie iš kai kurių kitų vietų daro išvadą, kad yra teisėta piešti angelus, taip pat ir patį Dievą, pavyzdžiui, iš to, kad Dievas vaikščiojo po sodą, kad Jokūbas matė Dievą kopėčių viršuje, ir iš kitų regėjimų ir sapnų. Bet regėjimai ir sapnai, tiek gamtiniai, tiek ir antgamtiniai, yra tik fantazmai; ir tas, kuris nupiešia jų atvaizdą, regėjimą, piešia ne Dievo, o savo paties fantazmo atvaizdą, tai yra padaro stabą. Aš nesakau, kad piešti paveikslą, remiantis savo vaizduote, yra nuodėmė. Bet kai jis yra nupieštas, laikyti jį Dievo atvaizdu (representation) prieštarauja antrajam įsakymui, nes toks paveikslas gali būti naudojamas vien tik garbinimui. Tą patį galima pasakyti apie angelų ir mirusių žmonių atvaizdus, nebent tai būtų paminklai draugams ar vertiems atminti žmonėms. Toks atvaizdo naudojimas nėra atvaizdo garbinimas, o pilietinis pagerbimas asmens, ne dabar esančio, o buvusio. Kai

tai daroma šventojo atvaizdui be jokios kitos priežasties, o tik dėl to, kad mes manome, jog jis girdi mūsų maldas ir patenkintas jam rodoma mūsų pagarba, nors jis jau miręs ir neturi pojūčių, mes priskiriame jam didesnę nei žmogišką galią, todėl tai yra stabmeldystė.

Todėl nėra jokio pagrindo nei Mozės įstatyme, nei Evangelijoje religiniam atvaizdų ar kitų Dievo reprezentacijų, kurias žmonės susikuria sau garbinti, ar kokios nors kitos būtybės danguje, žemėje ar po žeme atvaizdui garbinti. Kadangi krikščionių karaliai, kurie yra gyvi Dievo atstovai, neturi būti savo pavaldinių garbinami jokiu veiksmu, kuris suteikia jiems didesnę jo galią nei tą, kurią įstengia įgyti mirtingo žmogaus prigimtis. Tad ir negalima įsivaizduoti, kad dabar paplitęs religinis garbinimas buvo imtas naudoti bažnyčios, klaidingai supratus Raštą. Todėl reikia manyti, kad jis išliko joje dėl to, kad atsiverčiant pagonims į krikščionybę nebuvo sunaikinti tie atvaizdai, kuriuos jie garbino.

Kaip stabmeldystė išliko bažnyčioje. Svarbiausia priežastis – besaikis šių atvaizdų meniškumo gyrimas ir aukštos jų kainos; tai vertė jų savininkus, nors jau atsivertusius ir nustojusius juos religiškai garbinti kaip demonus, išsaugoti juos savo namuose, prisidengus ta dingstimi, kad jie tai daro Kristaus, Mergelės Marijos ir apaštalų bei kitų ankstyvosios bažnyčios ganytojų garbei, nes buvo lengva, suteikiant jiems naujus vardus, padaryti Mergelės Marijos ir jos Sūnaus, mūsų Išganytojo, atvaizdu tai, kas anksčiau galbūt buvo vadinama Veneros ir Kupidono atvaizdu; panašiai iš Jupiterio lengvai buvo galima padaryti Barnabą, o iš Merkurijaus – Paulių ir pan. Pasaulietinės ambicijos pamažu skverbėsi į ganytojų sielas ir skatino juos stengtis įtikti naujai atverstiesiems krikščionims, taip pat ir jie patys pamėgo tokį garbinimą, kokio jie galėjo tikėtis po savo mirties, kaip ir tie, kurie tą garbę jau

įgijo, todėl Kristaus ir jo apaštalų atvaizdų garbinimas darėsi vis labiau stabmeldiškas, ir tik kurį laiką po Konstantino įvairūs imperatoriai ir vyskupai bei visuotiniai susirinkimai matė, kad toks garbinimas yra neteisėtas, ir jam priešinosi, tačiau per vėlai ir pernelyg silpnai.

Šventųjų kanonizavimas. Dar viena pagonybės liekana yra šventųjų kanonizavimas. Tai nėra klaidingas Rašto supratimas ar naujas Romos bažnyčios išradimas, o paprotys, toks pat senas kaip ir pati Romos valstybė. Pirmasis Romoje buvo kanonizuotas Romulas, ir tai buvo padaryta remiantis tuo, ką papasakojo Julijus Prokulas, kuris prisiekė prieš senatą, ir kad kalbėjosi su Romulu po šio mirties ir kad tas jį įtikinėjo, jog gyvena danguje, ten vadinamas Kvirinu, ir žadėjo globoti jų naujojo miesto valstybę. Tuo remdamasis, senatas *viešai paliudijo* Romulo šventumą. Julijus Cezaris ir kiti imperatoriai po jo taip pat buvo *paliudyti*, t. y. buvo kanonizuoti kaip šventieji, nes ir dabar toks paliudijimas reiškia KANONIZACIJĄ, kuri yra tas pat, kaip ir pagonių *ἀποθέωσις*[8].

Pontifex Maximus. Iš Romos pagonių popiežiai gavo ir PONTIFEX MAXIMUS[9] vardą ir valdžią. Tai buvo vardas to, kuris senovės Romos valstybėje turėjo aukščiausiąją valdžią, valdant senatui ir liaudžiai, reguliuoti visas apeigas ir doktrinas, susijusius su romėnų religija. Ir kai Augustas Cezaris valstybę pavertė monarchija, jis sau pasiėmė tik šias ir liaudies tribūno pareigas, t. y. aukščiausiąją valstybinę ir religinę valdžią; ir vėlesni imperatoriai turėjo tą pačią valdžią. Tačiau kai gyveno imperatorius Konstantinas, kuris pirmasis išpažino ir įteisino krikščionių religiją, jo tikėjimui neprieštaravo jam prižiūrint religijos reguliavimą pavesti Romos vyskupui, nors ir neatrodo, kad jis iš karto įgijo *Pontifex* vardą, veikiau vėlesni vyskupai patys jį prisiėmė, kad palaikytų tą valdžią, kurią jie turėjo Romos provincijų vyskupams. Juk ne kuri nors

šv. Petro privilegija, o Romos miesto privilegija, kurią imperatoriai visada buvo linkę noriai palaikyti, suteikė tokią valdžią kitiems vyskupams; šitai akivaizdžiai galima pamatyti iš to, kad Konstantinopolio vyskupas, kai imperatorius padarė šį miestą imperijos sostine, pretendavo būti lygus su Romos vyskupu, nors galiausiai, ne be kovos, nugalėjo popiežius ir tapo *Pontifex Maximus*, tačiau vien imperatoriaus jam suteikta teise ir tik imperijoje, o ne už jos ribų. Kai imperatorius prarado savo valdžią Romoje, popiežius jau nebebuvo šis *Pontifex Maximus* niekur, nors jis pats ir perėmė valdžią iš jo. Tuo remdamiesi, mes galime prabėgomis pamatyti, kad popiežiaus viršenybė kitiems vyskupams yra tik tose teritorijose, kurių pilietinis suverenas yra jis pats, ir tose teritorijose, kur imperatorius, turėdamas aukščiausiąją pilietinę valdžią, aiškiai išrinko popiežių aukščiausiuoju, tik jam vienam pavaldžiu krikščionių pavaldinių ganytoju.

Paveikslų nešimas procesijose. Kita graikų ir romėnų religijos liekana yra paveikslų nešimas *procesijoje*. Jie irgi veždavo savo stabus iš vietos į vietą savotišku, specialiai tam skirtu vežimu, kurį romėnai vadino *thensa* ir *vehiculum Deorum*[10]; paveikslas būdavo įdedamas į rėmą ar skrynią, kurią jie vadino *ferculum*. Tai, ką romėnai vadino *pompa*, dabar vadinama *procesija*. Todėl tarp dieviškos pagarbos ženklų, kuriuos senatas suteikė Julijui Cezariui, buvo ir tas, kad pompoje, arba procesijoje, cirko numerių metu jis turėjo turėti *thensam et ferculum*, šventas vežėčias ir skrynią, o tai reiškė, kad jis turėjo būti apvežamas kaip Dievas, kaip ir mūsų laikais šveicarai neša popiežių po baldakimu.

Vaškinės žvakės ir liepsnojantys fakelai. Tiek graikų, tiek romėnų procesijoms priklausė ir degančių žvakių bei fakelų nešimas prieš dievų atvaizdus. Vėliau Romos im-

peratoriams būdavo suteikiama ta pati garbė. Skaitome, kad kai paskelbtas imperatoriumi Kaligula buvo vežamas iš Misenės į Romą žmonių minios centre, pakelėse stovėjo altoriai, laukė aukojimui skirti gyvuliai, degė *fakelai.* Skaitome, kad Karakalas Aleksandrijoje buvo priimtas su smilkalais, gėlių mėtymu ir *δαδουχίαις,* t. y. su fakelais, nes *δαδοῦχοι* graikams buvo tie, kurie nešė degančius fakelus jų dievų procesijose. Vėliau pamaldūs, tačiau tamsūs žmonės per daugelį kartų garbino savo vyskupus panašiomis vaškinių žvakių procesijomis, o ir mūsų Išganytojo ar šventųjų paveikslus jie visą laiką degančiomis žvakėmis garbino pačioje bažnyčioje. Šitaip tapo įprasta naudoti vaškines žvakes, ir tas naudojimas buvo nustatytas kai kurių senųjų susirinkimų.

Pagonys turėjo ir savo *aqua lustralis,* t. y. *šventinto vandens.* Romos bažnyčia mėgdžioja pagonis ir *šventomis dienomis.* Jie turėjo savo *bakchanalijas,* o mes turime jas atitinkančias mūsų *bažnytines šventes.* Jie turėjo *saturnalijas,* o mes turime *karnavalus* ir laisvę tarnams didžiojo pasninko antradienį. Jie rengė procesijas Priapo garbei, mes iškeliame *gegužinius stiebus* ir apie juos šokame, o šokis yra viena iš garbinimo rūšių. Pagonys irgi turėjo savo procesiją, vadinamą *Ambarvalia*[11], o mes rengiame procesijas į laukus Prašymo savaitę – savaitę prieš Kristaus žengimą į dangų. Nemanau, kad tai jau visos ceremonijos, kurios išliko bažnyčioje po pirmojo pagonių atsivertimo; bet tai visos, kurias aš dabar galiu prisiminti, ir jeigu kas nors gerai įsidėmės tai, kas yra perteikta istorijos apie graikų ir romėnų religines apeigas, aš neabejoju, kad jis galės rasti daug daugiau tų senų tuščių pagonybės butelių, į kuriuos Romos bažnyčios daktarai per nerūpestingumą ar iš ambicijos vėl pripylė naujo krikščionybės vyno, kuris ilgainiui neišvengiamai juos susprogdins.

Keturiasdešimt šeštas skyrius

APIE TAMSYBĘ, KYLANČIĄ IŠ BEVAISĖS FILOSOFIJOS IR PRAMANYTŲ TRADICIJŲ

Kas yra filosofija. FILOSOFIJA yra suprantama kaip *pažinimas, įgytas samprotavimu, kai iš kokio nors daikto atsiradimo būdo išprotaujamos jo savybės arba iš jo savybių išprotaujamas tam tikras galimas jo atsiradimo būdas tuo tikslu, kad galėtume sukelti, kiek leidžia dalykas ir žmogaus jėgos, tokius padarinius, kokių reikia žmogaus gyvenimui.* Šitaip geometras, remdamasis figūrų konstrukcijomis, samprotaudamas atranda daugelį jų savybių, o iš jų savybių išprotauja naujus jų konstravimo būdus tam, kad sugebėtų matuoti žemę ir vandenį, ir begalybę kitų dalykų. Astronomas, remdamasis saulės ir žvaigždžių patekėjimo, nusileidimo ir judėjimo įvairiose dangaus dalyse stebėjimais, atranda dienos ir nakties bei įvairių metų laikų priežastis, ir šitaip apskaičiuoja laiką. Panašiai yra ir su kitais mokslais.

Nuovokumas nėra filosofijos dalis. Iš šio apibrėžimo akivaizdu, kad mes neturėtume laikyti filosofijos dalimi, to pirminio pažinimo, vadinamo patyrimu, nuo kurio priklauso nuovokumas (prudence). Kadangi tas pažinimas įgyjamas ne samprotavimu, ir juo pasižymi ir gyvūnai, ir žmogus, jis yra tik praeities įvykių nuoseklių sekų prisiminimas, ir čia net dėl mažiausios aplinkybės, pakeičiančios padarinį, praleidimo žlunga paties nuovokiausio žmogaus puoselėjamos viltys; tuo tarpu teisingas samprotavimas mums duoda visuotinę, amžiną ir nekintamą tiesą.

Jokia klaidinga doktrina nėra filosofijos dalis. Filosofija mes neturime vadinti ir jokių klaidingų išvadų, nes tas, kuris teisingai samprotauja žodžiais, kuriuos jis supranta, niekada negali prieiti prie klaidingos išvados.

Ir antgamtinis apreiškimas nėra jos dalis. Filosofija mes neturime vadinti ir to, ką koks nors žmogus sužino antgamtiniu apreiškimu, nes jis įgytas ne samprotavimu.

Nėra ir mokslas, priimtas aklai pasikliaujant autoritetais. Filosofija neturime vadinti ir to, ką mes gavome samprotaudami, remdamiesi knygų autoritetu, nes tai nėra samprotavimas nuo priežasties prie padarinio ir nuo padarinio prie priežasties; tai nėra pažinimas, o yra tikėjimas.

Apie filosofijos pradžią ir pažangą. Samprotavimo sugebėjimas yra kalbos vartojimo padarinys, todėl neįmanoma, kad nebūtų kai kurių bendrų tiesų, atrastų samprotaujant, kone tokių pat senų, kaip ir pati kalba. Amerikos laukiniai turi gerų moralinių taisyklių, jie truputėlį išmano ir aritmetiką, kad galėtų sudėti ir dalyti ne itin didelius skaičius, bet dėl to jie dar nėra filosofai. Panašiai kaip kadaise nedideliais kiekiais laukuose ir miškuose buvo išsibarstę javai ir vynuogienojai, kol žmonės sužinojo jų vertę ir ėmė juos vartoti maistui ar sodinti atskirai laukuose ir vynuogynuose, – tuo metu jie mito gilėmis ir gėrė vandenį, – taip ir tada nuo pat pradžių buvo įvairių teisingų, bendrų ir naudingų samprotavimų (speculations), tarsi natūralių žmogaus proto augalų. Tačiau pradžioje tokių teisingų įžvalgų buvo labai nedaug, ir žmonės gyveno, remdamiesi grubiu patyrimu. Nebuvo metodo, t. y. nebuvo sėjamas ir auginamas pats pažinimas atskirai nuo piktžolių ir įprastų klaidos ir spėlionių augalų. Šito priežastis buvo ta, kad trūko laisvo laiko, nes reikėjo rūpintis būtinais gyvenimo dalykais ir gintis nuo kaimynų; kitaip ir negalėjo būti, nes dar nebuvo sukurtų didelių valstybių. *Laisvalaikis* yra *filosofijos* motina, o *valstybės* yra *taikos* ir *laisvalaikio* motina. Ten, kur pirmiausia atsirado dideli ir klestintys *miestai*, ten pirmiausia buvo imta domėtis *filosofija*. Indijos *gimnosofistai*[12] ir Persijos *ma-*

gai, Chaldėjos ir Egipto žyniai yra laikomi seniausiais filosofais, o šios šalys buvo ir seniausios karalystės. *Filosofijos* nepažino *graikai* ir kitos Vakarų tautos, kurių *valstybės*, turbūt ne didesnės už Luką ir Ženevą, niekada negyveno *taikoje* – nebent tik tada, kai viena kitos vienodai bijodavo, – ir neturėjo *laisvalaikio* stebėti nieko kito, išskyrus savo kaimynus. Tik ilgainiui, kai karas suvienijo daugelį tų mažų *graikų* miestų į keletą didesnių valstybių, tada *septyni vyrai* iš įvairių Graikijos vietų ėmė įgyti *išminčių* reputaciją, kai kurie už savo *moralines* ir *politines* sentencijas, kiti už chaldėjų ir egiptiečių mokslo pažinimą, o tas mokslas buvo *astronomija* ir *geometrija*. Bet čia dar nieko negirdėti apie *filosofijos mokyklas*.

Apie atėniečių filosofijos mokyklas. Po to, kai atėniečiai, sunaikinę persų armiją, ėmė viešpatauti jūroje ir valdyti visas salas ir archipelago miestus tiek Azijoje, tiek Europoje, ir kai tapo turtingi, tie, kurie neturėjo jokio darbo nei namuose, nei užsieny, mažai ką kita teturėjo veikti, o tik (kaip sako šv. Paulius Apaštalų darbuose, *17, 21*) *pasakoti naujienas ir jų klausytis* arba viešai kalbėti apie *filosofiją* miesto jaunimui. Kiekvienas mokytojas tam tikslui pasirinkdavo kurią nors vietą. Platonas pasirinko viešą alėją, vadintą *Akademija*, nuo kažkokio Akademo. Aristotelis – Pano šventyklos alėją, vadinamą *Likėjumi*, kiti – *Stoją*, arba dengtą alėją, kur pirkliai suveždavo savo prekes. Dar vieni pasirinkdavo kitas vietas, kuriose jie leisdavo laisvalaikį, mokydami arba aptarinėdami savo nuomones, o kai kurie pasirinkdavo bet kurią vietą, jei ten galėdavo surinkti miesto jaunimą, kuris jų klausytų. Taip darė ir Karneadas[13] Romoje, kai ten buvo pasiuntiniu, ir tai paskatino Katoną[14] patarti senatui skubiai jį išsiųsti iš Romos, kad jis nesugadintų jaunuolių elgesio, – mat jaunuoliams patiko klausytis, kaip jis kalba, jų nuomone, apie subtilius dalykus.

Nuo to vieta, kurioje kiekvienas iš jų mokė ir diskutavo, buvo vadinama *schola*, o tai graikų kalba reiškia *laisvalaikis*; jų disputai buvo vadinami *diatribae*, t. y. *laiko praleidimu*. Ir patys filosofai būdavo vadinami savo sektų vardais, kai kurie iš jų – savo mokyklų vardais. Pavyzdžiui, Platono mokslo šalininkai buvo vadinami *akademikais*, Aristotelio sekėjai – *peripatetikais* (nuo pasivaikščiojimų, kurių metu jis mokė), o tie, kuriuos mokė Zenonas, buvo vadinami *stoikais*, nuo *Stojos*; būtų tas pats, jeigu žmones imtume vadinti *Morfildo, šv. Pauliaus bažnyčios* ir *biržos* vardais dėl to, kad ten jie dažnai susitinka pasišnekučiuoti ir praleisti laiką.

Vis dėlto šis paprotys taip smarkiai užvaldė žmones, kad ilgainiui jis paplito visoje Europoje ir didelėje Afrikos dalyje; beveik visose valstybėse jų valdžios lėšomis buvo statomos ir išlaikomos mokyklos paskaitoms ir disputams.

Apie žydų mokyklas. Senovėje mokyklas turėjo ir žydai tiek prieš mūsų Išganytoją, tiek ir po jo; tačiau jos buvo jų Įstatymo mokyklos. Ir nors šios mokyklos buvo vadinamos *sinagogomis*, t. y. žmonių susirinkimais, tačiau jose kiekvieną šabą buvo skaitomas, dėstomas ir aptariamas įstatymas, todėl jos ne savo esme, o tik vardu skyrėsi nuo viešųjų mokyklų; jų buvo ne vien Jeruzalėje, bet ir kiekviename pagonių mieste, kuriame gyveno žydai. Tokia mokykla buvo Damaske, į kurią Paulius ėjo persekioti krikščionių[15]. Kitos buvo Antiochijoje, Ikonijuje ir Tesalonikoje, į kurias šv. Paulius ėjo diskutuoti. Tokios buvo *libertinų, kirėniečių, aleksandriečių, kilikiečių* ir žydų iš Azijos sinagogos, t. y. libertinų ir žydų, kurie buvo svetimšaliai Jeruzalėje, mokyklos. Ir iš šitų mokyklų buvo tie, kurie ginčijosi su šv. Steponu *(Apd 6,9)*.

Iš graikų mokyklų nebuvo jokios naudos. Kokia buvo šių mokyklų nauda? Kokių žinių įgyjame šiandien,

skaitydami tų filosofų knygas ir jų disputus? Už tai, ką mes turime iš geometrijos, kuri yra visų gamtos mokslų motina, neprivalome būti dėkingi šioms mokykloms. Platonas, kuris buvo geriausias graikų filosofas, nepriėmė į savo mokyklą tų, kurie jau iš dalies nebuvo geometrai. Buvo daug žmonių, tyrinėjusių šį mokslą didžiulei žmonijos naudai, tačiau apie jų mokyklas niekur net neužsimenama; nebuvo ir jokios geometrų sektos, ir tada jie nebuvo vadinami filosofų vardu. Šių mokyklų gamtos filosofija buvo greičiau sapnas, negu mokslas, ir ji buvo dėstoma beprasme ir neturinčia reikšmės kalba, ir to negali išvengti tie, kurie nori mokyti filosofijos, pirmiau neįgiję svarbių geometrijos žinių, nes gamtoje vyksta judėjimas, kurio kelių ir laipsnių negalima pažinti, nežinant linijų ir figūrų proporcijų ir savybių. Jų moralės filosofija yra vien jų pačių aistrų aprašymas, nes elgesio taisyklė už pilietinės valstybės ribų yra prigimtinis įstatymas, o valstybėje – pilietinis įstatymas, kurie apibrėžia, kas yra *sąžininga* ir *nesąžininga*, kas *teisinga* ir *neteisinga*, ir apskritai, kas yra *gėris* ir *blogis*; tuo tarpu šios filosofų mokyklos *gėrio* ir *blogio* taisyklėmis padaro tai, kas joms pačioms *patinka* ar *nepatinka*. Tai reiškia, kad labai skiriantis skoniams nėra nieko, dėl ko būtų visuotinai sutariama, nes kiekvienas daro tiek, kiek išdrįsta, viską, kas jo paties akimis jam atrodo gera, o tai prisideda prie valstybės griovimo. Jų *logika*, kuri privalo būti samprotavimo metodas, yra vien žodinis priekabiavimas ir išradinėjimai, kaip supainioti tuos, kurie stengsis juos sutrikdyti. Taigi nėra tokios nesąmonės, kurios kas nors iš senųjų filosofų, kaip sako Ciceronas (jis buvo vienas iš jų), nebūtų laikęsis. Ir aš manau, kad vargu ar galima pasakyti ką nors labiau absurdiško už tai, kas dabar yra vadinama Aristotelio *Metafizika*, ir ką nors priešiškesnio valdžiai, nei daug iš to, ką

jis pasakė savo *Politikoje*, ir labiau neišmanėliškai, nei didžioji jo *Etikos* dalis.

Žydų mokyklos buvo nenaudingos. Žydų mokykla iš pradžių buvo Mozės Įstatymo mokykla; Mozė įsakė *(Įst 31,10)*, kad kiekvienų septintų metų pabaigoje per Palapinių šventę Įstatymas būtų skaitomas visai tautai ir ši jo klausytųsi ir mokytųsi. Todėl Įstatymo skaitymas, kuris tapo įpročiu po nelaisvės, kiekvieną šabo dieną neturėjo turėti jokio kito tikslo, o vien tik supažindinti tautą su įsakymais, kurių ji turėjo klausyti, ir išdėstyti jai pranašų raštus. Bet mūsų Išganytojas dažnai jiems priekaištavo, todėl akivaizdu, kad žydai iškraipė Įstatymo tekstą savo klaidingais komentarais ir beprasmiškomis tradicijomis, ir taip mažai suprato pranašus, kad jie nepripažino nei Kristaus, nei jo padarytų darbų, apie ką skelbė pranašai. Taigi savo paskaitomis ir disputais sinagogose jie pavertė savo Įstatymo mokslą fantastine filosofijos apie nesuvokiamą Dievo ir dvasių prigimtį rūšimi, sudaryta iš bevaisės graikų filosofijos ir teologijos, sumišusios su jų pačių fantazijomis, paimtomis iš tamsiausių Rašto vietų, kurias jie labai lengvai galėjo pritaikyti savo tikslui, ir taip pat iš legendinių savo protėvių tradicijų.

Kas yra universitetas. Tai, kas dabar vadinama *universitetu*, yra daugelio viešųjų valstybinių mokyklų viename mieste sujungimas ir suvienijimas padarant jas pavaldžias vienam valdymui. Universitete buvo sukurtos trims profesijoms, t. y. Romos religijai, romėnų teisei ir gydymo menui, skirtos svarbiausios mokyklos. O filosofijai jame skirta tik Romos religijos tarnaitės vieta. Kadangi Aristotelio autoritetas ten yra vienintelis autoritetas, tai šios studijos iš tikro buvo skirtos ne filosofijai (kurios prigimtis nepriklauso nuo autorių), o aristotelizmui. Geometrijai iki pat paskutinio meto universitetuose visai nebuvo vietos, nes ji tarnauja vien tikrajai tiesai ir niekam daugiau. Jeigu

kas nors dėl savo paties įgimto talento pasiekdavo šiame moksle tam tikro tobulumo, tai jis dažniausiai būdavo laikomas magu, o jo menas – velnio menu.

Klaidos, kurios atėjo į religiją iš Aristotelio metafizikos. Dabar pereisiu prie atskirų tezių, kurias skelbia bevaisė filosofija, universitetų paveldėta, o iš jų perėjusi į bažnyčią, iš dalies iš Aristotelio, iš dalies iš proto aklumo, ir pirmiausia išnagrinėsiu jų principus. Yra tam tikra *philosophia prima,* nuo kurios turi priklausyti visa kita filosofija; ir ją iš esmės sudaro tokių pavadinimų arba vardų, kurie iš visų kitų yra visuotiniausi, reikšmių teisingas apribojimas. Šie apribojimai padeda išvengti dviprasmiškumo ir daugiareikšmiškumo samprotavime ir paprastai vadinami apibrėžimais: tokie, pavyzdžiui, yra kūno, laiko, vietos, materijos, formos, esmės, subjekto, substancijos, akcidencijos, galios, veiksmo, baigtinumo, begalybės, kiekybės, kokybės, judėjimo, veiklos, aistros ir įvairūs kiti apibrėžimai, būtini paaiškinti žmogaus sąvokoms apie kūnų prigimtį ir kilmę. Šių ir panašių terminų paaiškinimas, t. y. reikšmės nustatymas, mokyklose paprastai vadinamas *metafizika,* nes tai Aristotelio filosofijos dalis, kuri taip ir vadinama, nors ir kita reikšme; mat ten *metafizika* reiškia vien *knygas, parašytas arba einančias po jo gamtos filosofijos.* Mokyklose šis žodis suprantamas kaip *antgamtinės filosofijos knygos,* nes žodis *metafizika* gali turėti abi šias reikšmes. Iš tikrųjų tai, kas parašyta [*Metafizikoje*], dažniausiai yra taip toli nuo galimybės suprasti ir taip pasibjaurėtina prigimtiniam protui, kad jei kas nors mano, jog ten yra kas nors, ką galima protu suprasti, būtinai privalo manyti, kad tai yra antgamtiška.

Klaidos, susijusios su abstrakčiomis esmėmis. Metafizika, kuri sujungta su Raštu, sudaro mokyklinę teologiją, mums sako, kad pasaulyje egzistuoja tam tikros esmės, atskirtos nuo kūnų, kurias ji vadina *abstrakčiomis esmėmis*

ir substancinėmis formomis. Šiam žargonui paaiškinti šioje vietoje reikia ko nors daugiau negu įprastas dėmesys. Todėl prašau atleisti tuos, kurie yra neįpratę prie tokio pobūdžio samprotavimų, kad aš taikausi prie įpratusiųjų. Pasaulis (aš turiu omeny ne tik žemę, kurios mylėtojai yra vadinami *pasaulio žmonėmis,* o *visatą,* t. y. visą daugybę visų esančių daiktų) yra kūniškas, t. y. kūnas, ir turi dydžio matmenis, būtent ilgį, plotį ir gylį; ir kiekviena kūno dalis taip pat yra kūnas, turintis panašius matmenis; vadinasi, kiekviena visatos dalis yra kūnas, o tai, kas nėra kūnas, nėra visatos dalis. Kadangi visata yra viskas, todėl tai, kas nėra jos dalis, yra *niekas,* vadinasi, *niekur nėra.* Tačiau iš čia neišplaukia, kad dvasios yra *niekas,* nes jos turi matmenis, todėl yra realūs *kūnai,* nors šis pavadinimas įprastoje kalboje suteikiamas vien matomiems ar lytimiems kūnams, t. y. tokiems, kurie yra tam tikru mastu nepermatomi. Dvasias jie vadina bekūnėmis, o tai yra pagarbesnis vardas, todėl gali būti prideramiau pritaikytas pačiam Dievui, kuriame mes kreipiame dėmesį ne į tai, kuris atributas geriausiai išreiškia jo nesuprantamą prigimtį, o į tai, kuris geriausiai išreiškia mūsų norą jį garbinti.

Norėdami suprasti, kuo remdamiesi, jie sako, kad egzistuoja *abstrakčios esmės* ar *substancinės formos,* turime išnagrinėti, ką šie žodžiai iš tikrųjų reiškia. Žodžiai vartojami registruoti mums patiems ir paaiškinti kitiems mūsų proto mintis ir sąvokas. Kai kurie iš šių žodžių yra suvokiamų daiktų vardai, pavyzdžiui, visokiausių kūnų, kurie veikia mūsų jusles ir vaizduotėje palieka įspūdį, pavadinimai. Kiti yra pačių įsivaizdavimų, t. y. tų idėjų arba proto vaizdinių, visų tų daiktų, kuriuos mes matome ar prisimename, pavadinimai. Dar kiti yra vardų vardai arba įvairių kalbos formų vardai; pavyzdžiai, *visuotinis, daugybinis, vienintelis* – yra vardų vardai, o *apibrėžimas, teigi-*

nys, neiginys, tiesa, melas, silogizmas, klausimas, pažadas, susitarimas – tai tam tikrų kalbos formų pavadinimai. Kiti nurodo, kad vienas vardas išplaukia iš kito arba kad vienas vardas yra su kitu nesuderinamas. Pavyzdžiui, kai kas nors sako: *žmogus yra kūnas,* jis tuo nori pasakyti, kad vardas *kūnas* būtinai išplaukia iš vardo *žmogus,* nes tai yra tik skirtingi to paties dalyko *žmogus* vardai; ir šis ryšys žymimas sujungiant abu vardus žodžiu *yra*. Ir kaip mes vartojame veiksmažodį *yra* visomis jo atmainomis, lotynai vartojo veiksmažodį *est,* o graikai *ἔστι*. Ar visos kitos pasaulio tautos įvairiose savo kalbose turi žodį, atitinkantį šį, ar neturi, aš negaliu pasakyti, bet esu įsitikinęs, kad jį turėti jiems nebūtina. Juk dviejų vardų iš eilės sudėjimas gali išreikšti tai, kad iš vieno jų išplaukia kitas, jeigu taip būtų įprasta (nes įprotis žodžiams suteikia jų galią), taip pat gerai, kaip ir žodžiai *yra, būti* ir panašūs.

Ir jeigu būtų taip, kad egzistuotų kalba be jokio veiksmažodžio, kuris atitiktų *est* arba *yra,* arba *būti,* ja kalbantys žmonės nė kiek ne mažiau negu graikai ir romėnai, sugebėtų daryti išvadas, išvesti pasekmes ir apie viską samprotauti. Bet kas tada atsitiktų terminams *esybė, esmė, esminis, esmiškumas,* kurie yra padaryti iš tų veiksmažodžių, ir dar daugeliui kitų, kurie priklauso nuo jų ir kuo dažniausiai vartojami? Todėl jie yra ne daiktų vardai, o ženklai, kuriais mes parodome, kad suvokiame vieno vardo ar atributo išplaukimą iš kito; pavyzdžiui, kai sakome: *žmogus yra gyvas kūnas,* tai suprantame ne taip, kad *žmogus* yra vienas dalykas, *gyvas kūnas* – kitas ir *būtis* – trečias, o kad *žmogus* ir *gyvas kūnas* yra tas pats, nes išvada, *jeigu jis yra žmogus, tai jis yra gyvas kūnas,* yra teisinga seka, žymima žodžiu *yra*. Todėl *būti kūnu, vaikščioti, būti kalbančiu, gyventi, matyti* ir panašios bendratys, taip pat *kūniškumas, vaikščiojimas, kalbėjimas, gyvenimas, regėjimas* ir

kiti, kurie reiškia tą patį, yra *niekio* vardai, kaip jau plačiau apie tai kalbėjau kitoje vietoje.

Bet kokiam tikslui, kas nors gali paklausti, toks subtilumas reikalingas tokiame veikale, kuriame aš ketinu atskleisti vien tai, kas yra būtina valdymo ir paklusnumo mokslui? Tai darau tam, kad žmonės daugiau nebepakęstų, jog jais piktnaudžiautų tie, kurie šiuo nuo kūno *atskirų esmių* mokslu, besiremiančiu tuščia ir bevaise Aristotelio filosofija, norėtų juos atgrasinti nuo paklusnumo jų šalies įstatymams tuščiais vardais, kaip žmonės baido paukščius nuo javų tuščiu švarku, skrybėle ir kreiva lazda. Remdamiesi būtent šiuo pagrindu, kai žmogus yra numiręs ir palaidotas, jie sako, kad jo siela, t. y. jo gyvenimas, gali vaikščioti atsiskyręs nuo savo kūno ir naktimis yra matoma kapinėse. Remdamiesi tuo pačiu pagrindu, jie sako, kad duonos gabalėlio pavidalas, spalva ir skonis turi būtį ten, kur, kaip jie sako, nėra duonos. Ir remdamiesi tuo pačiu pagrindu, jie skelbia, kad tikėjimas, išmintis ir kitos dorybės kartais yra *įliejamos* į žmogų, o kartais į jį *įpučiamos* iš dangaus, tarsi dorybingąjį žmogų ir jo dorybes būtų galima atskirti. Ir remdamiesi tuo pačiu pagrindu, jie sako labai daug kitų dalykų, kurie sumažina pavaldinių priklausomybę nuo jų šalies aukščiausiosios valdžios, nes kas gi stengsis paklusti įstatymams, jeigu lauks, kol paklusnumas bus į jį įlietas ar įkvėptas? Ir kas gi neklausys kunigo, kuris gali pavaizduoti Dievą, labiau negu savo suvereno, maža to, labiau negu paties Dievo? Ir tas, kuris bijosi vaiduoklių, argi nejaus didelės pagarbos galintiems pašventinti vandenį, kuriuo nubaidomi nuo jo tie vaiduokliai? Ir to pakaks parodyti klaidoms, kurias atneša į bažnyčią Aristotelio *būtys* ir *esmės*; jis galbūt ir žinojo, kad jo filosofija yra klaidinga, bet rašė ją kaip dalyką, suderinamą su graikų religija ir ją stiprinančią, bijodamas Sokrato likimo.

Kartą įpuolę į šią *atskirų esmių* klaidą jie neišvengiamai įtraukiami į daugelį kitų iš jos išplaukiančių nesąmonių. Kadangi jie nori, kad šios formos būtų realios, todėl priversti paskirti joms *kokią nors vietą*. Kadangi jie laiko jas bekūnėmis, neturinčiomis jokių kiekybės matmenų, o visi žmonės žino, kad vieta yra matmuo ir kad ji gali būti užpildyta tik ko nors, kas yra kūniška, jie priversti, kad išlaikytų savo reputaciją, įvesti skirtumą, kad tos formos iš tikrųjų niekur neegzistuoja *circumscriptivè*, o tik *definitivè*; šie terminai yra vien žodžiai, šiuo atveju neturintys jokios reikšmės, ir yra sakomi tik lotyniškai, norint paslėpti jų tuštumą, nes daikto apribojimas yra vien jo vietos nustatymas arba apibrėžimas. Vadinasi, abu šio išskyrimo terminai reiškia tą patį. Konkrečiai apie žmogaus esmę, kuri, pasak jų, yra jo siela, jie teigia, jog visa ji esanti jo mažajame pirštelyje ir visa ji yra kiekvienoje kitoje jo kūno dalyje, nors ir labai maža ji būtų, ir vis dėlto visame kūne sielos yra ne daugiau, negu bet kurioje iš šių dalių. Ar kas nors gali manyti, kad tokiomis nesąmonėmis tarnaujama Dievui? Tačiau visu tuo būtina tikėti tiems, kurie nori tikėti nuo kūno atskirtos nekūniškos sielos egzistavimu.

Ir kai jiems tenka paaiškinti, kaipgi bekūnė substancija gali justi skausmą ir būti kankinama pragaro ar skaistyklos ugnyje, jie neturi ką atsakyti, tik aiškina, kad negalima sužinoti, kaip ugnis gali deginti sielas.

Be to, kadangi judėjimas yra vietos pakeitimas, o bekūnės substancijos negali užimti kokios nors vietos, jiems iškyla sunkumų paaiškinti, kad tai atrodytų įmanoma, kaip siela gali iš čia be kūno nueiti į dangų, pragarą ar skaistyklą, ir kaip žmonių šmėklos ar vaiduokliai (ir aš galiu dar pridurti ir jų drabužiai, kuriais apsirengę jie pasirodo) gali vaikščioti naktį bažnyčiose, kapuose ir kitose laidojimo vietose. Aš nenumanau, ką jie gali į tai

atsakyti, nebent sakytų, kad jos vaikšto *definitivè*, o ne *circumscriptivè*, arba *dvasiškai*, o ne *žemiškai*, nes tokie didžiuliai skirtumai yra vienodai gerai pritaikomi esant kokiam nors sunkumui.

Nunc-stans. *Amžinybė* jiems nereiškia begalinės laiko sekos, nes tada jie negalėtų paaiškinti, kaip Dievo valia ir išankstinis būsimų dalykų numatymas neitų prieš jo šių dalykų numatymą, kaip veikianti priežastis prieš padarinį arba veiksnys prieš veiksmą, nei daugelio kitų savo įžūlių nuomonių apie nesuprantamą Dievo prigimtį. Bet jie nori mus mokyti, kad amžinybė yra sustingusi dabarties akimirka, *nunc-stans,* kaip ją vadina scholastai, to negali nei jie, nei kas nors kitas suprasti, lygiai taip pat, jeigu jie begalinį vietos dydį vadintų *hic-stans*[16].

Vienas kūnas daugelyje vietų ir daug kūnų vienoje vietoje iš karto. Žmonės dalija kūną savo mintyse, išskaičiuodami jo dalis; išskaičiuodami šias dalis, jie taip pat išskaičiuoja to kūno užimamos vietos dalis, ir neišvengiamai turi būti taip, kad, padalijęs kūną į daugelį dalių, mes taip pat ir jo užimamą vietą turime padalyti į daugelį šių kūno dalių užimamų vietų, ir jokio žmogaus protas negali įsivaizduoti daugiau ar mažiau dalių, negu joms yra vietų. Tačiau tie filosofai nori mus įtikinti, kad Visagalio Dievo galia vienas kūnas tuo pačiu metu gali būti daugelyje vietų ir daugelis kūnų tuo pačiu metu gali būti vienoje vietoje, tarsi Dieviškosios galybės pripažinimas būtų pasakyti, kad tai, kas yra, to nėra, arba tai, kas buvo, to nebuvo. Ir tai yra tik maža dalis nesąmonių, kurias jie priversti sakyti dėl to, kad veliasi į filosofines diskusijas, užuot žavėjęsi nesuvokiama Dievo prigimtimi ir ją garbinę – jos atributai negali reikšti to, kas jis yra, o privalo išreikšti mūsų troškimą garbinti jį gražiausiais vardais, kokius tik galime sugalvoti. Bet kai jie išdrįsta, remdamiesi šiais garbinimo atributais, samprotauti apie jo pri-

gimtį, praranda savo protą jau pačiu pirmuoju savo bandymu ir pakliūva iš vieno nesusipratimo į kitą be galo ir be skaičiaus, panašiai kaip žmogus, nežinantis rūmų ceremonijų, atėjęs pas asmenį, žymesnį, negu tie, su kuriais jis yra įpratęs bendrauti, užkliūva prie įėjimo ir nenorėdamas nugriūti, išmeta savo apsiaustą, o gaudydamas apsiaustą, išmeta skrybėlę, ir vienu nerangumu po kito parodo savo sutrikimą ir neišsiauklėjimą.

Natūrfilosofijos nesąmonės, pavyzdžiui, tvirtinimas, kad trauka yra sunkumo priežastis. *Fizikai*, t. y. pavaldžių ir antrinių gamtos reiškinių priežasčių pažinimui, šie filosofai neduoda nieko, išskyrus tuščiažodžiavimą. Jeigu jūs norite sužinoti, kodėl vieni kūnai iš prigimties krinta žemėn, o kiti iš prigimties kyla nuo jos aukštyn, scholastai, remdamiesi Aristoteliu, pasakys jums, kad kūnai, kurie krinta žemyn, yra *sunkūs*, ir kad sunkumas yra tai, kas verčia juos kristi. Tačiau jeigu jūs paklausite, kaip jie supranta tą *sunkumą*, jie apibrėš jį, kaip siekimą eiti Žemės centro link; vadinasi, priežastis, dėl kurios daiktai krinta žemyn, yra siekimas būti žemiau, tai yra tas pats, kaip sakyti, kad kūnai krinta ar kyla dėl to, kad jie taip daro. Arba jie pasakys, kad Žemės centras yra sunkių daiktų ramybės ir išsaugojimo vieta, todėl jie nori ten būti. Tarsi akmenys ir metalai turėtų norus arba galėtų atskirti vietą, kurioje jie norėtų būti, kaip kad žmogus, arba kad jie mėgtų ramybę, kaip kad žmogus jos nemėgsta, arba kad stiklo lakštas būtų mažiau saugus lange, negu nukritęs ant gatvės.

Dydis įdėtas į kūną po to, kai jis jau buvo padarytas. Jei panorėsime sužinoti, kodėl tas pats kūnas atrodo vienu metu didesnis, nieko prie jo nepridėjus, negu kitu metu, scholastai pasakys, kad jis atrodo mažesnis, kai yra *sutankėjęs*, o kai didesnis – *išretėjęs*. O ką reiškia tas *sutankėjęs* ar *išretėjęs*? Sutankėjęs jis yra tada, kai ta pati me-

džiaga yra mažesnio dydžio, negu anksčiau, o išretėjęs, – kai ji didesnio dydžio. Tarsi galėtų egzistuoti medžiaga, kuri neturėtų tam tikro apibrėžto dydžio, kai dydis yra nes kas kita, o medžiagos apibrėžtumas, t. y. kūno apibrėžtumas, kuriuo mes pasakome, kad vienas kūnas yra didesnis ar mažesnis už kitą būtent tiek ar šitiek. Arba tarsi kūnas būtų padarytas visai be jokio dydžio, ir tik jau po to būtų to dydžio į jį daugiau ar mažiau įdėta priklausomai nuo ketinimo padaryti, kad kūnas būtų tankesnis ar retesnis.

Sielų įliejimas. Apie žmogaus sielos atsiradimo priežastį scholastai sako: *creatur infundendo* ir *creando infunditur,* t. y. *ji sukurta ją įliejant* ir *įlieta sukūrus.*

Visur esantys vaiduokliai. Juslių priežastis esanti *apraiškų* (species) visur kur buvimas, t. y. visur esą objektų *atvaizdai* ar *vaiduokliai,* kurie, kai juos pamato akis, yra *regėjimas,* kai išgirsta ausis – yra *klausa,* kai pajunta gomurys – *skonis,* kai užuodžia šnervės – *kvapas,* kai pajaučia visas kūnas – *lytėjimas.*

Valia ir jos priežastis. Valios atlikti kokį nors atskirą veiksmą, t. y. to, kas vadinama *volitio,* priežastimi scholastai nurodo sugebėjimą, t. y. apskritai žmonių galėjimą norėti kartais vieno dalyko, o kartais kito, kuris yra vadinamas *voluntas,* – *galių* padarymas *veiksmo* priežastimi. Tai būtų tas pats, jei kas nors gerų ir blogų žmonių veiksmų priežastimi nurodytų žmonių sugebėjimą juos padaryti.

Paslėpta priežastis yra nežinojimas. Daugeliu atvejų scholastai gamtos reiškinių priežastimi laiko savo pačių nežinojimą, bet užmaskuotą kitais žodžiais. Pavyzdžiui, kai jie sako, kad likimas yra atsitiktinumų priežastis, t. y. atsitiktinių dalykų, kurių priežasties jie nežino, arba kai jie priskiria daugelį padarinių *paslėptoms kokybėms,* t. y. jiems nežinomoms kokybėms, ir todėl, jų manymu, neži-

nomoms nė vienam kitam žmogui, arba taip pat ir *simpatijai, antipatijai, dviejų priešingų kokybių veikimui,* (antiperistasis), *specifinėms kokybėms* ir kitiems panašiems terminams, kurie nereiškia nei veiksnio, kuris sukelia tuos padarinius, nei veiksmo, kuriuo jie yra sukeliami.

Jeigu tokia *metafizika* ir *fizika* nėra *tuščia filosofija,* tada niekados nebuvo jokios tuščios filosofijos, ir šv. Pauliui nereikėjo mūsų perspėti, kad jos vengtume.

Viena nesąmonė veda prie kitos nesąmonės. Scholastinė moralė ir pilietinė filosofija yra tos pačios ar dar didesnės nesąmonės. Jeigu žmogus atlieka neteisėtą veiksmą, t. y. veiksmą, prieštaraujantį įstatymui, tai, pasak jų, Dievas yra pirmoji įstatymo ir pirmoji šio ir visų kitų veiksmų priežastis, tačiau jis nėra neteisėtumo, kuris atsiranda dėl veiksmo nesuderinamumo su įstatymu, priežastis. Tai tuščia filosofija. Galima būtų lygiai taip pat pasakyti, kad vienas žmogus nubrėžia tiesią ir kreivą linijas, o kitas padaro jas nesuderinamas. Ir tokia yra filosofija visų žmonių, kurie padaro savo išvadas anksčiau, negu pažįsta jų prielaidas, tvirtindami, kad supranta tai, kas nesuvokiama, ir pagarbos atributus paverčia prigimties atributais, kaip tai buvo padaryta palaikyti mokslui apie laisvą valią, t. y. apie žmogaus valią, nepavaldžią Dievo valiai.

Asmeniniai norai daromi visuomeninio gėrio taisykle. Aristotelis ir kiti pagonių filosofai apibrėžia gėrį ir blogį žmonių norais, ir daro tai teisingai tol, kol mes laikome, kad kiekvienas jų yra valdomas savo paties įstatymo. Esantys tokioje būklėje žmonės neturi jokio kito įstatymo, išskyrus savo pačių norus, todėl negali būti jokios bendros gerų ir blogų veiksmų taisyklės. Bet valstybėje šis matas yra klaidingas. Ne privačių žmonių noras, o įstatymas, kuris yra valstybės valia ir noras, yra matas. Vis dėlto ta doktrina vis dar taikoma praktikoje, ir žmo-

nės sprendžia apie savo pačių ir apie kitų žmonių veiksmų, ir apie pačios valstybės veiksmų gerumą ar blogumą, vadovaudamiesi savo pačių jausmais, ir kiekvienas žmogus vadina gėriu ar blogiu tik tai, kas yra gera ar bloga jo paties akimis, visai nepaisydamas valstybės įstatymų; išimtis čia tik vienuoliai ir vienuoliai pasauliečiai, kurie savo įžadų yra susaistyti paklusti savo vyresniajam, kurį kiekvienas pavaldinys turėtų laikyti sau privalomu prigimtinio įstatymo galia pilietinio suvereno atžvilgiu. Ir šis asmeninis gėrio matas yra ne tik bevaisis, bet ir pražūtinga valstybei doktrina.

Kad teisėta santuoka yra neskaisti. Taip pat tuščia ir klaidinga filosofija yra tvirtinti, kad santuoka prieštarauja skaistybei ar susilaikymui, ir iš to išplaukia, jog tai yra moralinė yda, kaip daro tie, kurie teigia, kad skaistybė ir susilaikymas yra pagrindas neleisti dvasininkams tuoktis. Jie pripažįsta, kad šis draudimas yra vien bažnyčios nustatytas, kuris reikalauja iš dvasinio luomo, nuolatos tarnaujančio prie altoriaus ir teikiančio komuniją, nuolatos susilaikyti nuo santykiavimo su moterimis dėl nuolatinio skaistumo, susilaikymo ir tyrumo. Todėl jie ir vadina teisėtus santykius su moterimis skaistybės ir susilaikymo stoka ir laiko vedybas nuodėme ar bent jau tokiu netyru ir nešvariu dalyku, dėl kurio žmogus yra netinkamas tarnauti prie altoriaus. Jeigu šis įstatymas buvo išleistas todėl, kad gyvenimas su moterimis yra nesusilaikymas ir priešingas skaistybei, tada kiekviena santuoka yra yda. Jeigu jis buvo išleistas todėl, kad gyvenimas su moterimis yra pernelyg netyras ir nešvarus dalykas žmogui, pasišventusiam Dievui, tai kiti natūralūs, būtini ir kasdieniai darbai, kuriuos daro visi žmones, dar labiau turėtų daryti juos nevertus būti kunigais, nes jie yra dar nešvaresni.

Tačiau neįtikėtina, kad slaptas šio draudimo tuoktis kunigams pagrindas būtų tik tokios aplaidžios moralės filo-

sofijos klaidos arba kad viengungio gyvenimas būtų laikomas geresniu už santuokinį, kaip išmintingai manė šv. Paulius, supratęs, kaip būtų nepatogu tiems, kurie anais krikščionių persekiojimų laikais buvo Evangelijos skelbėjai ir būdavo priversti bėgti iš vienos šalies į kitą, jeigu turėtų rūpintis žmona ir vaikais; veikiau šis draudimas grindžiamas vėlesnių laikų popiežių ir kunigų ketinimu pasidaryti dvasininkais, t. y. vieninteliais Dievo karalystės šiame pasaulyje įpėdiniais, todėl buvo būtina atimti iš jų teisę vesti, nes mūsų Išganytojas sako, kad, atėjus jo karalystei, Dievo vaikai *nei ves, nei tekės, o bus kaip angelai danguje,* t. y. gyvens dvasiškai. Kadangi kunigai prisiėmė dvasininkų vardą, tai būtų buvę visai netinkama, jeigu jie būtų leidę sau, kai tam nebuvo jokio reikalo, turėti po moterį.

Ir kad visos valdymo formos, išskyrus liaudinę, yra tironija. Iš Aristotelio politinės filosofijos scholastai išmoko visas valstybės formas, išskyrus liaudinę (kokia tuo metu buvo Atėnų valstybė) vadinti *tironija.* Visus karalius jie vadino tironais, o aristokratinę trisdešimties valdovų valdžią, įvestą Atėnuose užkariautojų lakedaimoniečių, vadino trisdešimčia tironų. Scholastai tautos būklę, valdant demokratijai, ėmė vadinti *laisve.* Žodis *tironas* iš pradžių reiškė tiesiog *monarchą.* Tačiau kai vėliau didesnėje Graikijos dalyje ši valdymo forma buvo panaikinta, *tironas* ėmė reikšti ne tik tai, ką reiškė iki tol, bet drauge ir neapykantą, kurią liaudies valstybės jautė šiai valdymo formai, kaip ir karaliaus vardas tapo odioziniu po to, kai Romoje buvo nuversti karaliai, nes visai natūralu, kad žmonės įsivaizduoja, jog koks nors didelis trūkumas yra išreiškiamas tam tikru atributu, kuris yra suteikiamas iš neapykantos dideliam priešui. Ir kai tie patys žmonės būna nepatenkinti tais, kurie valdo, esant demokratijai ar aristokratijai, jie ilgai neieško negarbingų vardų, kad iš-

lietų savo įniršį, ir lengvai vieną pavadins *anarchija*, kitą – *oligarchija* arba *saujelės tironija*. Žmonės jaučiasi nuskriausti jau vien tuo, kad yra valdomi ne taip, kaip kiekvienas iš jų valdytų pats, o taip, kaip mano esant tinkama valstybės atstovas, ar jis būtų vienas žmogus, ar žmonių susirinkimas, t. y. valdo savo valia, savavališkai; už tai žmonės savo aukščiausiuosius valdytojus vadina negražiais vardais, visai nesuprasdami (galbūt supranta tik trumpą laiką po pilietinio karo), kad be tokio savavališko valdymo toks karas turėtų būti nuolatinis ir amžinas ir kad žmonės ir ginklai, o ne žodžiai ir pažadai, suteikia įstatymams galią ir valdžią.

Kad valdo ne žmonės, o įstatymai. Todėl kita Aristotelio *Politikos* klaida yra ta, kad gerai sutvarkytoje valstybėje turi valdyti ne žmonės, o įstatymai. Koks gi sveiko proto žmogus, nors jis nemokėtų nei rašyti, nei skaityti, nesupras, kad jį valdo tie, kurių jis bijo, ir yra įsitikinęs, kad jie gali jį nužudyti ar kaip nors nubausti, jeigu jis jų nepaklausys? Ar jis tiki, kad jį nubausti gali įstatymas, t. y. žodžiai ir popierius, be žmonių rankų ir kalavijų? Ir šitai yra viena iš pražūtingų klaidų, kurios skatina žmones kas kartą, kai jie nemėgsta savo valdovų, šlietis prie tų, kurie vadina juos tironais, ir manyti, kad yra teisėta sukelti prieš juos karą. Vis dėlto tokios klaidos dažnai yra palaikomos dvasininkų iš sakyklų.

Įstatymai taikomi sąžinei. Yra dar viena echolastų politinės filosofijos klaida, kuri nepaveldėta nei iš Aristotelio, nei iš Cicerono, nei iš kurio nors kito pagonio, būtent išplėsti įstatymo galią, nors įstatymas yra vien tik veiksmų taisyklė, žmonių minčių ir sąžinės tikrinimu ir *inkvizicija* to, ką žmonės mano iš tikrųjų, nors jų kalbos ir veiksmai visiškai sutampa. Dėl to žmonės arba nubaudžiami, jei atvirai iškloja savo mintis, arba yra priversti sakyti netiesą, bijodami bausmės. Tiesa, valstybės parei-

gūnas, ketindamas priimti tarnautoją ir patikėti jam mokymą, gali jo paklausti, ar jis sutiks mokyti vienokių ar kitokių dalykų, ir tuo atveju, jei šis atsisakytų, gali nebeduoti jam šio darbo. Bet versti jį apkaltinti save dėl pažiūrų, jeigu jo veiksmai nėra uždrausti įstatymo, prieštarauja prigimtiniam įstatymui, ir ypač iš tų pusės, kurie moko, kad žmogus bus pasmerktas amžinoms ir didžiausioms kančioms, jeigu jis mirs būdamas klaidingų pažiūrų dėl kurios nors krikščionių tikėjimo dogmos. Argi yra toks žmogus, žinantis, koks didelis pavojus jam gresia dėl klaidos, kurio įgimtas rūpinimasis pačiu savimi neverstų rizikuoti savo siela veikiau savo paties sprendimu, negu remiantis sprendimu kurio nors kito žmogaus, kuriam visai nerūpi jo pasmerkimas?

Asmeniškas įstatymo aiškinimas. Privačiam asmeniui be valstybės įgaliojimo, t. y. be jos atstovo leidimo, aiškinti įstatymą savo paties supratimu yra kita politikos klaida; tačiau ši klaida nepaimta iš Aristotelio ar iš kurio nors kito pagonių filosofo, nes nė vienas iš jų neneigia, kad galia leisti įstatymus taip pat apima ir galia juos aiškinti, kai to reikia. Argi Raštas visur, kur jis yra įstatymas, nebuvo padarytas įstatymu valstybių valdžios, tad ar jis nėra pilietinio įstatymo dalis?

To paties pobūdžio klaida taip pat yra tada, jei kas nors kitas, o ne suverenas, apriboja kuriam nors žmogui tą jo galią, kurios jam valstybė neapribojo, kaip tai daro tie, kurie Evangelijos mokymo teisę suteikia išimtinai kuriam nors vienam luomui, tuo tarpu įstatymai paliko tą mokymą visiškai laisvą. Jeigu atsidursiu tarp Amerikos stabmeldžių, tai ar aš, būdamas krikščionis, nors ir nepriklausau jokiam ordinui, manysiu, kad yra nuodėmė skelbti Jėzų Kristų, nors ir negavau nurodymų iš Romos? Arba kai jiems jau skelbiu [Kristaus mokslą], argi aš neturiu atsakyti į jų abejones ir aiškinti jiems Raštą, t. y. ar aš

neturiu jų mokyti? Tačiau kas nors gali pasakyti, kad tam, kaip ir sakramentų jiems suteikimui, būtinybė bus laikoma pakankamu įgaliojimu. Ir tai tiesa. Bet tiesa yra ir tai, kad kiekvienam leidimas privalus dėl būtinybės, bet tam pačiam veiksmui visai nereikia jokio leidimo, jei nėra jokio įstatymo, kuris tai draustų. Todėl neleisti atlikti šių funkcijų tiems, kuriems pilietinis suverenas jų neuždraudė, vadinasi, atimti iš jų teisėtą laisvę, o tai prieštarauja pilietinės valdžios doktrinai.

Scholastų teologų kalba. Būtų galima pateikti ir daugiau tuščios filosofijos, scholastų teologijos daktarų atneštos į religiją, pavyzdžių, tačiau kiti žmonės, jei tik nori, gali jų surasti ir patys. Aš tik pridursiu, kad scholastų teologų raštai dažniausiai yra nieko nereiškiančios grandinės keistų ir barbariškų žodžių, arba žodžių, vartojamų kitaip nei įprastinėje lotynų kalboje, kuria rašytų Ciceronas, Varonas[17] ir kiti senovės Romos gramatikai. Jeigu kas nors nori, kad tai įrodyčiau, tegu jis, kaip jau kartą sakiau anksčiau, pažiūri, ar gali išversti bet kurį scholastų teologą į kurią nors iš moderniųjų kalbų, pavyzdžiui, į prancūzų, anglų ar kurią nors kitą turtingą kalbą, nes tai, ko negalima daugelyje iš jų padaryti suprantama, nesuprantama ir lotynų kalboje. Šis kalbos beprasmiškumas, nors aš jo ir negaliu pavadinti klaidinga filosofija, vis dėlto turi savybę ne tik paslėpti tiesą, bet ir priversti žmones manyti, kad jie turi ją ir liautis toliau jos ieškojus.

Klaidos, atsiradusios iš tradicijos. Pagaliau kalbant apie klaidas, atsiradusias religijoje dėl klaidingos ar netikros istorijos, o tai yra visos legendos apie pramanytus stebuklus šventųjų gyvenime ir visi pasakojimai apie pasivaidenimus ir šmėklas, kuriuos pateikia Romos bažnyčios daktarai, kad pateisintų savo pragaro ir skaistyklos, egzorcizmo galios ir kitus mokslus, kurie neturi jokio pagrindo nei prote, nei Rašte, ir visi tie padavimai bei tra-

dicijos, kuriuos jie vadina Dievo žodžiu, – kas gi tai yra, jei ne senučių pasakos? Ir nors kai kuriuos iš tų padavimų jie iš tikrųjų randa išbarstytus senųjų Bažnyčios tėvų raštuose, tačiau tie Tėvai buvo žmonės, kurie galėjo pernelyg lengvai patikėti klaidingais pranešimais. Tai, kad remiamasi jų pažiūromis kaip teisingumo to, kuo jie tikėjo, įrodymu, neturi jokios kitos įtikinamos galios tiems, kurie, šv. Jono patarimu *(1 Jn 4,1)*, ištiria dvasias, kaip ir visi kiti dalykai, susiję su Romos bažnyčios valdžia (piktnaudžiavimu, kuriuo jie arba neįtarė, arba iš jo patys turėjo naudą), o tik diskredituoja jų liudijimą dėl pernelyg greito patikėjimo pranešimais, o tai dažniausiai atsitinka patiems nuoširdžiausiems žmonėms, gerai nepažįstantiems gamtinių priežasčių (tokie ir buvo Bažnyčios tėvai). Visai natūralu, kad geriausi žmonės mažiausiai įtaria, jog kas nors juos ketina apgauti. Popiežius Grigalius ir šv. Bernardas[18] kalba apie kažkokius dvasių regėjimus, tos dvasios jiems sakiusios, jog esančios skaistykloje, ir tas pats atsitikę mūsų Bedai[19], bet man atrodo, kad jie tai pasakoja, remdamiesi kitų žmonių pranešimu. Bet jeigu jie ar kas nors kitas pasakoja tokias istorijas, kaip savo pačių patirtas, tai jie ne tik nepatvirtina tokių tuščių pranešimų, o tik parodo savo pačių netvirtumą ar apgaulę.

Proto slopinimas. Prie klaidingos filosofijos įdiegimo mes dar galime pridurti teisingos filosofijos išstūmimą ir slopinimą, vykdomą tokių žmonių, kurie nei savo teisiniais įgaliojimais, nei savo pakankamomis žiniomis nėra kompetentingi tiesos teisėjai. Mūsų jūrininkystė akivaizdžiai liudija ir mokslo žmonės dabar pripažįsta, kad yra antipodai. Ir kas dieną vis labiau darosi aišku, kad metus ir dienas nulemia žemės judėjimas. Vis dėlto žmonės, kurie savo veikaluose tik priėmė kaip prielaidą tokį mokslą ir pasinaudojo proga išdėstyti savo motyvus už jį ir prieš jį, buvo už tai bažnyčios valdžios nubausti. Bet už ką? Ar

už tai, kad tokios nuomonės prieštarauja tikrajai religijai? To negali būti, jeigu jos teisingos. Tad tegu tiesą iš pradžių ištiria kompetentingi teisėjai arba tegu ją paneigia tie, kurie teigia žiną, kad yra priešingai. Ar už tai, kad tokios nuomonės prieštarauja priimtai religijai? Tegu jas nutildo įstatymai tų, kuriems pavaldūs yra tokio mokslo mokytojai, t. y. pilietiniai įstatymai, nes už nepaklusnumą gali būti teisėtai nubausti tie, kurie prieš įstatymą moko net ir teisingos filosofijos. Ar už tai, kad tos pažiūros skatina valdžios nuvertimą, palaikydamos sukilimą ar maištą? Tegu tada jos būna nutildytos, o jų mokytojus nubaudžia savo valdžios galia tas, kuriam yra patikėta rūpintis visuomenės ramybe, t. y. pilietinė valdžia. Kadangi visa valdžia, kurią savo pačių teise sau prisiima dvasininkai visur, kur jie yra pavaldūs valstybei, nors jie tai ir vadina Dievo teise, yra tik uzurpacija.

Keturiasdešimt septintas skyrius

APIE NAUDĄ, KYLANČIĄ IŠ TOKIOS TAMSOS, IR APIE TAI, KAM JI ATITENKA

Tas, kuris gauna naudą iš veiksmo, yra įtariamas kaip jo kaltininkas. Ciceronas su pagarba mini vieną iš Kasijų, griežtą Romos teisėją, dėl jo įpročio baudžiamosiose bylose, kai liudininkų liudijimai būdavo nepakankami, klausti kaltintojų: *cui bono,* t. y. kokią naudą, garbę ar kitokį malonumą kaltinamasis galėjo įgyti ar tikėtis iš to veiksmo. Mat iš visų prielaidų ir spėliojimų nė vienas taip akivaizdžiai nenurodo kaltininko, kaip nauda iš to nusikalstamo veiksmo. Vadovaudamasis ta pačia taisykle, aš čia ketinu ištirti, kas galėjo būti tie, kurie taip ilgai šioje krikščioniškojo pasaulio dalyje valdė žmones, pasitelkę šituos mokslus, priešingus taikiam žmonijos egzistavimui.

Kad kovojanti bažnyčia yra Dievo karalystė, pirmiausia mokė Romos bažnyčia. Pirmiausia, su šia klaida, kad *dabartinė bažnyčia, kovojanti žemėje, yra Dievo karalystė* (t. y. Šlovės karalystė arba Pažadėtoji žemė, o ne Malonės karalystė, kuri yra tik žemės pažadas) yra susijusios šios žemiškos gėrybės. Pirmiausia, kad bažnyčios ganytojai ir mokytojai, kaip Dievo viešieji tarnautojai, tuo yra įgalioti įgyti teisę valdyti bažnyčią, vadinasi, būti valstybės valdytojais ir valdovais, nes bažnyčia ir valstybė yra tie patys asmenys. Dėl šio įgaliojimo ir titulo popiežius privertė visų krikščionių valdovų pavaldinius tikėti, kad nepaklusti jam yra tas pats, kaip nepaklusti pačiam Kristui, ir pasiekė tai, kad visuose ginčuose tarp jo ir kitų valdovų pavaldiniai (sužavėti žodžių *dvasinė valdžia*) paliktų savo teisėtus suverenus; tai galiausiai reiškia popiežiaus visuotinę monarchiją visame krikščioniškajame pasaulyje. Nors popiežiams iš pradžių teisę būti vyriausiais krikščionių mokslo mokytojais ir suteikė krikščionių imperatoriai, ir jie turėjo būti pavaldūs imperatoriams, o ši teisė galiojo vien Romos imperijos ribose (tai pripažįsta ir patys popiežiai), suteikiant jiems titulą: *Pontifex Maximus*, kuris reiškė valdininką, pavaldų pilietinei valstybei; tačiau po to, kai imperija buvo padalyta ir suiro, nebuvo sunku primesti liaudžiai, jau pavaldžiai jiems, kitą titulą, būtent šv. Petro teisę, ir taip ne tik išgelbėti visą valdžią, į kurią jie pretendavo, bet ir išplėsti ją toms pačioms krikščionių provincijoms, nors jau ir nebepriklausiusioms Romos imperijai. Nauda iš visuotinės monarcho valdžios (atsižvelgiant į žmonių troškimą turėti valdžią) yra pakankama prielaida, kad popiežiai, kurie pretendavo į šią valdžią ir ilgą laiką ja naudojosi buvo ir autoriai to mokslo, kuriuo remdamiesi ją įgijo, būtent, kad dabar esanti bažnyčia žemėje yra Kristaus karalystė. Jeigu su tuo sutiktume, tai reikėtų suprasti, kad Kristus tarp mūsų turi

kokį nors vietininką, kuris mums pasako, kokie yra jo įsakymai.

Tada, kai atskiros bažnyčios atmetė šią visuotinę popiežiaus valdžią, galima buvo pagrįstai tikėtis, kad pilietiniai suverenai visose tose bažnyčiose atgaus tiek tos valdžios, kiek jos turėjo savo pačių teise savo rankose, kol neapdairiai ją iš savo rankų išleido. Anglijoje taip ir buvo, išskyrus vien tai, kad tie, kuriems karaliai paskyrė religijos valdymą, tvirtindami, kad jie atlieka savo pareigas Dievo jiems suteikta teise, sudarė įspūdį, kad jie uzurpuoja jei ne viršenybę pilietinės valdžios atžvilgiu, tai bent jau nepriklausomumą nuo jos; tačiau taip tik atrodė, kad jie uzurpuoja viršenybę, nes jie pripažino karaliaus teisę atimti iš jų teisę atlikti jų funkcijas taip, kaip jam patinka.

Tą patį teigia ir presbiteriai. Tose vietose, kur bažnyčios valdymą paėmė į savo rankas presbiteriai, nors jie ir uždraudė mokyti daug kitų Romos bažnyčios doktrinų, tačiau išlaikė tą, kad Kristaus karalystė jau atėjo ir kad ji prasidėjo prisikėlus mūsų Išganytojui. Bet *cui bono*? Kokios naudos jie iš to tikėjosi? Tos pačios, kurios tikėjosi ir popiežiai: turėti aukščiausiąją valdžią tautai. Kas gi žmonėms yra ekskomunikuoti savo teisėtą karalių, jeigu ne uždrausti jam įeiti į visas vietas, kuriose viešai garbinamas Dievas jo paties karalystėje, ir priešintis jam jėga, jeigu jis jėga stengiasi juos pataisyti? Arba ką gi reiškia, neturint tam pilietinio suvereno įgaliojimo, ekskomunikuoti kurį nors asmenį, jeigu ne atimti iš jo teisėtą laisvę, t. y. uzurpuoti neteisėtą valdžią savo artimiesiems? Todėl šios religinės tamsos kaltininkai yra Romos ir presbiterių dvasininkai.

Neklystamumas. Čia aš priskiriu taip pat ir visas tas doktrinas, kurios padeda dvasininkams išlaikyti šį dvasinį suverenumą po to, kai jis jau įgytas. Ir pirmiausia tą, kad *popiežius savo visuomenine kompetencija negali klysti.*

Kas gi tikėdamas, kad tai tiesa, nebus pasirengęs klausyti visko, ką tik jis įsakytų?

Vyskupų pavaldumas. Antra, kad visi kiti vyskupai bet kurioje valstybėje gauna savo teisę ne tiesiogiai iš Dievo ir ne netiesiogiai iš savo pilietinio suvereno, o iš popiežiaus, – tai doktrina, kurios dėka kiekvienoje krikščionių valstybėje yra daug galingų žmonių, nes tokie yra vyskupai, kurie priklauso nuo popiežiaus ir privalo jam paklusti, nors jis ir būtų jiems užsienio valdovas; dėl to popiežius gali (kaip jau daug kartų ir padarė) sukelti pilietinį karą prieš valstybę, kuri nepasiduoda jo valdymui pagal jo norus ir interesus.

Dvasininkų atleidimas nuo pilietinių įstatymų. Trečia, vyskupų ir kitų kunigų, visų vienuolių ir vienuolių pasauliečių atleidimas nuo pilietinių įstatymų valdžios. Šitaip kiekvienoje valstybėje atsiranda daug žmonių, kurie naudojasi įstatymų geradaryste, yra saugomi pilietinės valstybės valdžios ir nė trupučio nepadengia valstybės išlaidų, yra nebaudžiami, kaip kiti pavaldiniai už savo įvykdytus nusikaltimus, vadinasi, nesibijo jokio kito žmogaus, išskyrus popiežių, ir vien jam yra ištikimi, palaikydami jo visuotinę monarchiją.

Sacerdotes, t. y. aukotojų vardai. Ketvirta, suteikdama savo kunigams, kurie Naujajame Testamente vadinami tik presbiteriais, t. y. vyresniaisiais, *sacerdotes*, t. y. aukotojų, vardą. Tai buvo žydų – tuo metu, kai Dievas buvo jų karalius, – pilietinio suvereno ir jo valstybinių tarnautojų titulas. Taip pat ir Paskutinės vakarienės pavertimas aukojimu tarnauja tam, kad priverstų žmones tikėti, jog popiežius turi tą pačią valdžią visiems krikščionims, kokią Mozė ir Aaronas turėjo žydams, t. y. visą valdžią, ir pilietinę, ir bažnytinę, kokią tada turėjo vyriausiasis kunigas.

Santuokos pavertimas sakramentu. Penkta, mokymas, kad santuoka yra sakramentas, suteikia dvasininkams teisę nutarti, ar santuokos yra teisėtos, ir šitaip spręsti, kurie vaikai yra teisėti, vadinasi, ir nulemti teisę paveldėti sostą paveldimose karalystėse.

Kunigų viengungiškas gyvenimas. Šešta, draudimas vesti kunigams padeda užtikrinti popiežiaus valdžią karaliams. Jeigu karalius yra kunigas, tai jis negali vesti ir perduoti karalystę savo palikuonims. Jeigu jis ne kunigas, tada popiežius pretenduoja į bažnytinę valdžią jam ir jo tautai.

Išpažintis į ausį. Septinta, išpažintis į ausį padeda dvasininkams – ir tai sutvirtina jų valdžią – geriau suprasti valdovų ir aukštų pilietinės valstybės asmenų ketinimus, negu šie gali žinoti bažnytinės valstybės ketinimus.

Šventųjų kanonizavimas ir kankinių paskelbimas. Aštunta, šventųjų kanonizavimu ir paskelbimu, kas yra kankiniai, jie užsitikrina sau valdžią, nes paskatina paprastus žmones atkakliai, net ir pasitinkant mirtį, jei to reikia, priešintis savo pilietinių suverenų įstatymams ir įsakymams, jei popiežiaus ekskomunikavimu šie valdovai yra paskelbiami eretikais ar bažnyčios priešais, t. y. popiežiaus priešais, kaip jie tai aiškina.

Pakeitimas, atgaila, nuodėmių atleidimas. Devinta, jie užsitikrina sau valdžią, suteikdami kiekvienam kunigui galią pakeisti duoną Kristaus kūnu, paskirti atgailą ir atleisti nuodėmes ar jų neatleisti.

Skaistykla, indulgencijos, išteisinimas pasaulietiškais darbais. Dešimta, dvasininkai praturtėja iš doktrinos apie skaistyklą, apie išteisinimą pasaulietiškais darbais ir apie indulgencijas.

Demonologija ir egzorcizmas. Vienuolikta, savo demonologija ir egzorcizmais bei kitais su tuo susijusiais daly-

kais dvasininkai išlaiko ar mano, kad išlaiko, liaudį labiau pagarbią savo valdžiai.

Mokyklinė teologija. Galiausiai Aristotelio *Metafizika*, *Etika* ir *Politika* yra tuščios skirtybės, barbariški terminai ir tamsi scholastų kalba, – viskas, ko mokoma universitetuose, kurie visi buvo įkurti ir valdomi popiežiaus valdžios, tarnauja dvasininkams tuo, kad neleidžia išaiškinti šių klaidų ir verčia žmones priimti klaidingos filosofijos *ignis fatuus*[20] kaip Evangelijos šviesą.

Kas jie – dvasinės tamsos kūrėjai. Prie šių, jeigu dar nepakaktų, galima būtų pridėti ir kitus jų tamsius mokslus, kurių nauda akivaizdi įgyjant neteisėtą valdžią teisėtiems krikščionių tautų suverenams arba ją palaikant, kai ji jau įgyta, arba suteikiant pasaulietiškus turtus, garbę ir valdžią tiems, kurie tą dvasininkų valdžią palaiko. Todėl, vadovaudamiesi šia anksčiau aptarta taisykle *cui bono?*, galime atvirai paskelbti, kad visos šios dvasinės tamsos autoriai yra popiežius ir Romos dvasininkija bei visi tie, kurie stengiasi įskiepyti žmonėms šį klaidingą mokslą, kad dabar žemėje esanti bažnyčia yra ta Dievo karalystė, apie kurią kalbama Senajame ir Naujajame Testamentuose.

Vis dėlto sau ir valstybei pakenkusiais jų bendrininkais gali būti laikomi jų imperatoriai ir kiti krikščionių suverenai, kuriems valdant šios klaidos ir panašūs dvasininkų ketinimai užgrobti jų valdžią įsėlino pirmą kartą, jų valdose sukeldami sumaištį ir sutrikdydami jų pavaldinių ramybę; jie leido tam atsitikti, nes nenumatė viso to padarinių ir neįžvelgė savo mokytojų ketinimų, o be jų įgaliojimo ir leidimo nebūtų buvę galima iš pat pradžių viešai skelbti jokio maištingo mokslo. Aš sakau, kad šie imperatoriai ir kiti suverenai galėjo tam sutrukdyti pačioje pradžioje. Bet po to, kai jau žmones užvaldė šie dvasininkai, nebebuvo jokios žmogiškos priemonės, kurią būtų galėjęs išrasti ir pritaikyti koks nors žmogus. O dėl

priemonių, kurias gali suteikti Dievas, kuris niekada neuždelsia ir tinkamu laiku sugriauna visas žmonių machinacijas prieš tiesą, mes turime laukti, kada to panorės Dievas, kuris dažnai kenčia, neprieštaraudamas savo priešų sėkmei ir leisdamas jų ambicijoms pasiekti tokias aukštybes, kad pagaliau jų nežabotumas atveria akis, kurias jų pirmtakų atsargumas buvo anksčiau uždengęs, ir priverčia žmones, per daug grobiančius, prarasti viską, panašiai kaip suplyšo Petro tinklas, kai jame blaškėsi pernelyg daug žuvų; tuo tarpu nekantrumas tų, kurie stengiasi priešintis tokiam dvasininkų kėsinimuisi, kol jų pavaldinių akys neatsivėrė, tik sustiprina tą valdžią, kuriai jie priešinosi. Todėl aš nekaltinu imperatoriaus Frydricho[21], kad jis palaikė balno kilpą mūsų tėvynainiui popiežiui Hadrijonui[22], nes tada buvo tokios jo pavaldinių nuotaikos; jeigu jis būtų to nepadaręs, mažai būtų buvę tikėtina, kad jis paveldės imperatoriaus valdžią. Bet aš kaltinu tuos, kurie pačioje pradžioje, kai turėjo visišką valdžią, pakentė, kad tokie mokslai kalami jų pačių valdose esančiuose universitetuose, todėl vėliau turėjo palaikyti balnakilpes visiems kitiems popiežiams, kai šie ropštėsi į krikščionių suverenų sostus, kad savo malonumui jodytų ir vargintų ir pačius suverenus, ir jų tautas.

Tačiau kaip žmonių apgaulingi sumanymai yra supinami, taip jie ir atnarpliojami: kelias tas pats, tik atvirkščia tvarka. Voratinklis prasidėjo nuo pirmųjų valdžios elementų, o tai buvo išmintis, kuklumas, nuoširdumas ir kitos dorybės, būdingos apaštalams, kuriems naujieji krikščionys paklusdavo iš pagarbos, o ne iš prievolės. Jų sąžinė buvo laisva, jų žodžiai ir veiksmai nepavaldūs jokiai pilietinei valdžiai. Vėliau presbiteriai, didėjant Kristaus avelių skaičiui, susirinkę apsvarstyti, ko jie turi mokyti, įsipareigojo nemokyti nieko, kas prieštarautų jų susirin-

kimų nutarimams, ir tuo privertė manyti, kad žmonės įpareigojami klausyti jų mokslo, o kai šie atsisakydavo jiems paklusti, tai presbiteriai atsisakydavo su tokiais bendrauti (tai buvo vadinamoji ekskomunikacija) ne kaip su netikinčiais, o kaip su nepaklusniais. Tai buvo pirmas mazgas jų laisvei. Daugėjant presbiterių, svarbiausio miesto ar provincijos presbiteriai patys priversdavo jiems paklusti parapijų presbiterius ir pasivadindavo vyskupais. Tai buvo antras krikščionių laisvės mazgas. Galiausiai Romos vyskupas, kadangi Roma buvo imperijos sostinė, pasisavino valdžią (iš dalies pačių imperatorių valia ir dėl *Pontifex Maximus* titulo, o kai imperatoriai susilpnėjo, remdamasis šv. Petro privilegijomis) visiems kitiems imperijos vyskupams. Tai buvo trečias ir paskutinis mazgas, užbaigęs visą popiežiaus valdžios *sintezę* ir *statinį*.

Todėl *analizė* ir *išskaidymas* vyksta tuo pačiu keliu, bet prasideda nuo mazgo, kuris buvo užmegztas paskutinis, kaip galime matyti Anglijoje, kur išnyko ankstesnė politinė bažnyčios valdžia. Pirmiausia popiežiaus valdžią visiškai panaikino karalienė Elžbieta[23], ir vyskupai, kurie anksčiau vykdė savo funkcijas popiežiaus jiems suteikta teise, vėliau ėmė jas vykdyti karalienės ir jos įpėdinių jiems suteikta teise, nors jų titule išlikę žodžiai *jure divino* leido manyti, kad jie reikalauja šių savo pareigų tiesiogiai iš Dievo gauta teise. Šitaip buvo atmegztas pirmasis mazgas. Netrukus po to presbiteriai Anglijoje pasiekė, kad būtų panaikinta vyskupystė. Ir taip buvo atmegztas antrasis mazgas. Ir beveik tuo pat metu valdžia buvo atimta ir iš pačių presbiterių. Šitaip buvome sugrąžinti į pirmųjų krikščionių laisvę – vadovautis Pauliumi, Kefu ar Apolonu, kaip kuriam žmogui labiausiai patinka. Tai galbūt yra geriausia, jei tai nesusiję su ginčais ir jei Kristaus mokslas nebus matuojamas mūsų prisirišimu prie jo tarno as-

mens (dėl šios klaidos apaštalas priekaištavo korintiečiams). Pirmiausia todėl, kad neturi būti jokios kitos valdžios žmonių sąžinėms, o tik paties žodžio galia, skiepijanti tikėjimą kiekvienam žmogui ne visada taip, kaip nori tie, kurie sodina ir laisto, o kaip patinka Dievui, kuris jį augina. Antra, todėl, kad neprotingai elgiasi tie, kurie moko, jog kiekviena klaidelė labai pavojinga, reikalaudami iš žmogaus, apdovanoto protu, vadovautis kurio nors kito žmogaus protu ar daugelio kitų žmonių balsų dauguma; tai būtų nė kiek ne geriau, negu rizikuoti savo išganymu metant monetą. Šie mokytojai turėtų būti patenkinti savo senosios valdžios praradimu, nes niekas kitas negali geriau už juos žinoti, kad valdžia išsaugoma tomis pačiomis dorybėmis, kuriomis ji buvo įgyta, t. y. išmintimi, kuklumu, mokslo aiškumu ir kalbų nuoširdumu, o ne gamtos mokslų ir prigimtinio proto dorovės slopinimu, ir ne miglota kalba ir noru pasirodyti daugiau išmanančiu, negu yra iš tikrųjų, ir ne apgaulingu pamaldumu bei kitomis tokiomis klaidomis, kurios yra ne vien Dievo bažnyčios ganytojų klaidos, o skandalinga nešlovė, galinti žmones paskatinti vienu ar kitu metu tokią jų valdžią užgniaužti.

Popiežystės palyginimas su fėjų karalyste. Po to, kai doktrina, jog *dabar kovojanti bažnyčia yra Dievo karalystė, apie kurią kalbama Senajame ir Naujajame Testamentuose,* buvo pripažinta pasaulyje, ambicijos dėl postų šioje karalystėje ir jų siekimas, ypač to didžiojo posto – Kristaus įpėdinio posto – siekimas, pasipūtimas bei pompastiškumas tų, kurie šioje karalystėje gavo svarbiausias valstybines pareigas, pamažu tapo tokie akivaizdūs, kad žmonės prarado vidinę pagarbą, prideramą ganytojiškai funkcijai, tad išmintingiausiems iš tų, kurie turėjo kokią nors valdžią pilietinėje valstybėje, reikėjo vien jų valdovų autoriteto,

kad atsisakytų toliau paklusti tiems ganytojams. Ir nuo to laiko, kai Romos vyskupas tapo pripažintas visuotiniu vyskupu, pretenduodamas į šv. Petro įpėdinystę, visa bažnyčios hierarchija, arba tamsos karalystė, gali būti, anaiptol ne pramanytai, palyginta su *fėjų* karalyste, t. y. su Anglijos senučių *pasakomis* apie *šmėklas* bei *dvasias* ir apie išdaigas, kurias jos krečia naktį. Ir jeigu kas nors ims aiškintis šios didžiosios bažnytinės valdžios kilmę, lengvai suvoks, kad popiežystė yra ne kas kita, o mirusios *Romos imperijos šmėkla,* sėdinti karūnuota ant jos kapo, nes popiežystė staiga ir išaugo ant tos pagonių valdžios griuvėsių.

Ir kas gi yra *lotynų kalba,* kurią jie vartoja bažnyčioje ir savo valstybiniuose aktuose, ir kurios paprastai dabar nevartoja nė viena pasaulio tauta, jei ne senovės *romėnų kalbos šmėkla?*

Fėjos, kad ir su kokia tauta bendrautų, turi tik vieną pasaulinį karalių, kurį kai kurie mūsų poetai vadina karalium Oberonu, bet Raštas jį vadina Belzebulu, *demonų* kunigaikščiu. Panašiai ir *bažnytininkai,* kad ir kieno valdose jie būtų, pripažįsta tik vieną pasaulio karalių – *popiežių.*

Bažnytininkai yra *dvasios* žmonės ir *dvasios* tėvai. Fėjos yra *dvasios* ir *šmėklos. Fėjos* ir *šmėklos* gyvena tamsoje, nuošaliose vietose ir kapuose. *Bažnytininkai* klaidžioja po doktrinų tamsą vienuolynuose, bažnyčiose ir šventoriuose.

Bažnytininkai turi savo katedras, kurios, pastatytos bet kuriame mieste, šventinto vandens ir tam tikrų burtų, vadinamų egzorcizmais, dėka turi galią paversti tuos miestus sostinėmis, t. y. imperijos sostinėmis. *Fėjos* turi savo užburtas pilis ir tam tikras milžiniškas šmėklas, kurios viešpatauja visoje apylinkėje.

Fėjos nesugaunamos ir negali būti patrauktos atsakomybėn už padarytą žalą. Taip pat ir *bažnytininkai* išsprūsta iš pilietinio teisingumo rankų.

Bažnytininkai sujaukia jaunų žmonių protą tam tikrais kerais, kuriuos sudaro metafizika, stebuklai, padavimai ir klaidingai aiškinamas Raštas, dėl to tokie jaunuoliai tinka tik jų paliepimams vykdyti. Pasakojama, kad *fėjos* pavagia mažus vaikus iš lopšio ir paverčia juos bepročiais iš prigimties, kuriuos paprasti žmonės vadina *elfais* ir kurie yra linkę daryti žalą.

Kokioje dirbtuvėje fėjos gamina savo kerus, senutės nepasakoja. O *dvasininkų* gamyklos, kaip gerai žinoma, yra universitetai, kurie savo tvarką gavo iš popiežiaus valdžios.

Kai *fėjoms* kas nors nepatinka, kaip yra pasakojama, jos pasiunčia savo elfus, kad jį žnaibytų. *Bažnytininkai*, kai jiems nepatinka kuri nors pilietinė valstybė, priverčia savo elfus, t. y. prietaringus, apžavėtus pavaldinius, žnaibyti savo valdovus maištais, ar kuriam nors vienam pažadais užkerėtam kunigaikščiui žnaibyti kitą.

Fėjos neteka, bet tarp jų yra *incubi* – lytiškai santykiaujančių su žmonėmis. *Kunigai* irgi neveda.

Bažnytininkai nugraibo grietinėlę nuo šalies, gaudami iš jų bijančių neišmanėlių dovanas ir dešimtines, kaip ir pasakoje apie fėjas, kurios įeina į pienines ir vaišinasi grietinėle, kurią jos nugriebia nuo pieno.

Kokie pinigai yra *fėjų* karalystės apyvartoje, pasaka nepasakoja. Tuo tarpu *bažnytininkai* ima tuos pačius pinigus, kaip ir mes, bet kai jie už ką nors atsilygina, moka kanonizacijomis, indulgencijomis ir mišiomis.

Prie šių ir kitų panašumų tarp *popiežystės* ir *fėjų* karalystės galima pridurti ir tai, kad kaip *fėjos* egzistuoja tik tamsių, neišmanėlių žmonių vaizduotėje ir atsiranda iš senučių ar senų poetų padavimų, taip ir *popiežiaus* dvasinę valdžią (už jo paties pasaulietinių valdų) palaiko tik baimė, kuri krečia suvedžiotus žmones dėl ekskomunikos,

nes jie prisiklausė pasakojimų apie melagingus stebuklus, melagingų padavimų ir klaidingų Rašto aiškinimų.

Todėl ir nebuvo labai sunku Henrikui VIII ir karalienei Elžbietai savo egzorcizmais išvaryti bažnytininkus. Tačiau kas žino, ar ši Romos dvasia, kuri dabar iš čia išėjo ir keliauja su misijomis sausomis, išdžiūvusiomis Kinijos, Japonijos ir Indijos dykvietėmis, turėdama iš to menką naudą, negali sugrįžti, arba, dar greičiau, gali atsitikti, kad dar blogesnės už ją dvasios įeis ir apsigyvens šiame švariai išvalytame name ir nepadarys jo galo dar blogesnio, negu buvo jo pradžia? Mat ne vien Romos dvasininkai teigia, kad Dievo karalystė yra šiame pasaulyje ir privalo jame turėti valdžią kitokią, negu pilietinė valstybės valdžia. Ir tai viskas, ką ketinau pasakyti, apie POLITIKOS mokslą. Apžvelgęs šį savo traktatą, aš noriai jį pateiksiu savo šalies teismui.

APŽVALGA IR IŠVADOS

Tai, kad kai kurie prigimtiniai proto sugebėjimai yra priešingi vieni kitiems ir kad vieni jausmai yra priešingi kitiems, ir kad jie daro įtaką bendravimui, buvo naudojama kaip argumentas, norint įrodyti, kad neįmanoma, jog nors vienas žmogus būtų pakankamai linkęs atlikti visokiausias pilietines pareigas. Jie sako, kad dėl griežtų sprendimų žmonės darosi priekabūs ir negalintys atleisti kitiems žmonėms jų klaidas ir silpnybes; kita vertus, dėl greitos vaizdų kaitos mintys darosi nepastovios negu turėtų būti, ir jos negali tiksliai atskirti teisingą nuo neteisingo. Be to, visuose svarstymuose ir visuose bylų nagrinėjimuose yra būtinas sugebėjimas sveikai samprotauti, nes be jo žmonių sprendimai yra skuboti, o nuosprendžiai neteisingi; vis dėlto, jei nebus geros iškalbos, kuri prikausto dėmesį ar verčia sutikti, proto poveikis bus menkas. Bet tai juk yra priešingi sugebėjimai; pirmieji grindžiami tiesos principais, antrieji – jau priimtomis teisingomis ar klaidingomis nuomonėmis ir žmonių jausmais bei interesais, kurie yra skirtingi ir kintantys.

Iš jausmų *drąsa,* kurią aš suprantu kaip panieką žaizdoms ir prievartinei mirčiai, nuteikia žmones asmeniniam kerštui ir kartais skatina pažeisti taiką valstybėje. *Bailumas* dažnai nuteikia taip, kad žmogus bando išsisukti nuo

valstybės gynimo. Jie sako, kad abu šie jausmai negali būti suderinami tame pačiame asmeny.

Jeigu atsižvelgsime, sako jie, į žmonių nuomonių ir apskritai į papročių priešingumą, tai bus neįmanoma palaikyti nuolatinę draugystę su tais žmonėmis, su kuriais pasaulio reikalai verčia mus bendrauti. Tie reikalai yra beveik išimtinai vien nuolatinė kova dėl garbės, turtų ir valdžios.

Į tai aš atsakau, kad iš tikrųjų yra didelių sunkumų, bet ne neįmanomybių, nes kadangi auklėjimu ir disciplina šios priešingybės gali būti sutaikytos ir kartais yra sutaikomos. Sprendimas ir vaizduotė gali būti tame pačiame žmoguje, bet paeiliui, nelygu, ko reikalauja tikslas, kurio jis siekia. Izraeliečiai Egipte kartais būdavo verčiami nuolatos gaminti plytas, o kitais kartais vaikštinėti aplinkui ir rinkti šiaudus. Taip ir sprendimas kartais gali būti sutelktas prie kurio nors vieno svarstymo, o vaizduotė kitu metu klajoti po pasaulį. Taip pat protas ir iškalba (nors galbūt ne gamtos, o moralės moksluose) gali labai gerai sugyventi drauge. Juk visur, kur tik yra vietos pagražinti klaidai ir suteikti jai pirmenybę, ten daug daugiau yra vietos pagražinti tiesai ir suteikti jai pirmenybę, jeigu tą tiesą reikia pagražinti. Ir nėra jokio nesuderinamumo tarp įstatymų baimės ir valstybės priešo nebijojimo, tarp susilaikymo daryti kam nors žalą ir atleisti už ją kitiems. Todėl ir nėra tokio žmogaus prigimties nesuderinamumo su pilietinėmis pareigomis, kaip kai kurie mano. Aš pažinojau žmogų, pasižymintį sprendimo aiškumu ir vaizduotės platumu, proto galia ir dailia iškalba, drąsa, karo ir įstatymų baime; tas žmogus buvo mano kilniausias ir gerbiamiausias draugas p. Sidney Godolphinas, kurį, nors jis ir nieko neapkentė ir nebuvo niekieno nekenčiamas, deja, nužudė praėjusio pilietinio karo pradžioje viešame susidūrime nežinoma ir nežinanti ką daro ranka.

Prie prigimtinių įstatymų, išdėstytų penkioliktame skyriuje, norėčiau dar pridurti šitai: *kiekvienas žmogus iš prigimties privalo tiek, kiek pajėgia, ginti kare tą valdžią, kurios jis pats yra ginamas taikos metu.* Tas, kuris pretenduoja į prigimtinę teisę išsaugoti savo kūną, negali pretenduoti į prigimtinę teisę sunaikinti tą, kurio galia jį apsaugo. Tai yra akivaizdus prieštaravimas pačiam sau. Nors šis įstatymas gali būti nuosekliai samprotaujant pagrįstas kai kuriais kitais jau minėtais dėsniais, vis dėlto laikai reikalauja, kad jis būtų įdiegtas į protus ir įsimintas.

Kadangi iš įvairių angliškų knygų, išspausdintų pastaruoju metu, aš matau, kad pilietiniai karai dar nepakankamai išmokė žmones pajusti tą laiko momentą, nuo kada pavaldinys privalo paklusti užkariautojui, nei to, kas yra užkariavimas, nei kaip tai įvyksta, kad užkariavimas įpareigoja žmones paklusti užkariautojo įstatymams, todėl, kad toliau patenkinčiau žmones šiuo klausimu, aš sakau, kad laiko momentas, kuriuo žmogus tampa pavaldus užkariautojui, yra tas, kai, turėdamas laisvę jam tapti pavaldus, jis sutinka aiškiais žodžiais arba kitais pakankamais ženklais būti jo pavaldiniu.

Kada žmogus turi laisvę paklusti, aš jau parodžiau dvidešimt pirmo skyriaus pabaigoje, būtent, kad tas, kuris savo ankstesniajam suverenui neturi jokių kitų pareigų, išskyrus vien paprasto pavaldumo pareigas, tas momentas yra tada, kai jo gyvenimo priemonės yra priešo garnizonų apsaugoje, nes tai yra kaip tik tada, kai jis jau nebėra savo ankstesniojo suvereno saugomas, tai yra saugomas priešingos pusės už kontribuciją. Kadangi tokia kontribucija yra visur laikoma įstatymiška kaip neišvengiamas dalykas, nors tai ir yra pagalba priešui, tai ir visiškas pasidavimas, kuris yra tik pagalba priešui, negali būti laikomas neįstatymišku ir neteisėtu. Be to, jeigu atsižvelgsime į tai, kad tie, kurie paklūsta priešo valdžiai, padeda priešui tik

dalimi savo turtų, tuo tarpu tie, kurie atsisako paklusti, padeda jam visu savo turtu, tai nėra pagrindo vadinti jų pasidavimą priešui ar susitarimą su juo pagalba priešui, veikiau tai reikia vadinti kenkimu priešui. Bet jeigu kas nors be pavaldinio pareigos prisiėmė sau naują – kareivio – įsipareigojimą, tada jis neturi laisvės paklusti naujai valdžiai, kol senoji išlaiko savo pozicijas ir duoda jam egzistavimo priemones savo armijoje ar garnizone, nes šiuo atveju jis negali skųstis apsaugos ir priemonių pragyventi kaip kareiviui stoka. Tačiau, jeigu to irgi nebūtų, kareivis taip pat gali ieškoti apsaugos visur, kur jis labiausiai tikisi ją gauti, ir gali teisėtai tapti savo naujojo pono pavaldiniu. Tiek dėl laiko, kada jis gali šitai padaryti teisėtai, jeigu to nori. Jeigu jis tai padarys, be abejo, privalės būti geru pavaldiniu, nes teisėtai sudarytos sutarties negalima teisėtai sulaužyti.

Iš to nesunku suprasti, kada galima pasakyti, jog žmonės buvo užkariauti, kas sudaro užkariavimo prigimtį ir užkariautojo teisę, nes šis pasidavimas valdžiai apima visa tai. Užkariavimas yra ne pati pergalė, o teisės į žmones įgijimas pergale. Todėl tas, kuris nužudytas, yra įveiktas, bet ne užkariautas. Tas, kuris paimtas į nelaisvę ir uždarytas į kalėjimą ar sukaustytas grandinėmis, nėra užkariautas, nors ir įveiktas, nes jis vis dar yra priešas ir gali išsigelbėti, jei pasitaikys proga. Tik tas, kuris pažadėjo paklusti ir už tai jam buvo dovanota gyvybė ir laisvė, bet ne anksčiau, tas yra užkariautas ir yra pavaldinys. Romėnai buvo įpratę sakyti, kad jų generolas *nuramdė* kokią nors *provinciją*, t. y. sakant angliškai, ją *nukariavo*; ir šalis laikoma nuramdyta pergale, jeigu gyventojai prižadėjo *imperata facere*, t. y. *daryti viską, ką jiems įsakys Romos liaudis*. Tai reiškė būti užkariautam. Bet šis pažadas gali būti arba garsus, arba tylus. Garsus – žodžiais išsakant pažadą, tylus – parodant jį kitais ženklais. Pavyzdžiui, jei žmo-

gus, kuris nebuvo iškviestas duoti tokio aiškaus pažado (nes jo galia galbūt nėra didelė), tačiau jeigu jis atvirai gyvena ginamas užkariautojo, tai reikia suprasti, kad jis pakluso jo valdžiai. Jeigu jis gyvena čia slaptai, tai jam gresia viskas, kas gali nutikti šnipui ir valstybės priešui. Aš nesakau, kad jis daro ką nors neteisėtai, nes atviro priešiškumo veiksmai taip nevadinami, tik sakau, kad jis gali būti teisingai nubaustas mirties bausme. Ir jei žmogus, kai jo šalis užkariauta, yra už jos ribų, jis nėra užkariautas ir nėra užkariautojo pavaldinys; bet jeigu jis sugrįš, jis taps pavaldus užkariautojui ir privalės jam paklusti. Vadinasi, *užkariavimas*, jeigu jį apibrėšime, yra suverenumo teisės įgijimas pergale. Ši teisė yra įgyjama žmonių pasidavimu valdžiai, šiuo savo pasidavimu jie sudaro sutartį su užkariautoju, pažadėdami jam paklusnumą už savo gyvybę ir laisvę[24].

Dvidešimt devintame skyriuje nustačiau, kad viena iš valstybių suirimo priežasčių yra netobulas jų atsiradimas, jose nėra absoliučios ir arbitražinės įstatymų leidimo valdžios, o kai jos nėra, pilietinis suverenas ne visada trokšta pasinaudoti teisingumo kardu, tarsi jis būtų jam per karštas, kad jį galėtų išlaikyti. Viena iš priežasčių, kurios ten nepaminėjau, yra ta, kad visi pilietiniai suverenai nori pateisinti karą, kuriuo pradžioje buvo įgyta jų valdžia, ir, kaip jie mano, juo, o ne valdžios turėjimu, grindžiama jų teisė. Pavyzdžiui, tarsi Anglijos karalių teisė priklausė nuo Vilhelmo Užkariautojo reikalo teisumo ir nuo to, kad jie save iš jo kildina tiesiogiai; tuo remiantis, šiandien visame pasaulyje, ko gero, nebūtų jokių paklusnumo saitų, pavaldinį privalomai siejančių su savo suverenu; kai jie be reikalo mano, kad šitaip jie pasiteisina, tai iš tikrųjų jie taip pateisina visus sėkmingus maištus, kuriuos garbėtroška kada nors sukels prieš juos ir jų įpėdinius. Todėl

viena iš pražūtingiausių valstybės mirties sėklų aš laikau tai, kad užkariautojai reikalauja ne tik žmonių veiksmų pavaldumo jiems ateity, bet ir visų jų praeities veiksmų aprobavimo, kai vargu ar yra tokia valstybė pasaulyje, kurios pradžia galėtų būti pateisinta prieš sąžinę.

Kadangi tironijos vardas nereiškia nieko kito, o vien suverenumo vardą, nesvarbu, ar vieno, ar daugelio žmonių suverenumas, išskyrus vien tai, kad tie, kurie vartoja pirmąjį pavadinimą, yra, kaip atrodo, pikti ant tų, kuriuos jie vadina tironais, tai aš manau, kad toleravimas aiškios neapykantos tironijai, yra apskritai neapykantos valstybei toleravimas, ir tai yra kita blogio sėkla, kuri mažai skiriasi nuo ankstesnės. Juk užkariautojo reikalui pateisinti būtina daugeliu atvejų suniekinti nukariautųjų reikalą: bet nei viena, nei kita nėra būtina nugalėtųjų įpareigojimui. Tad tiek maniau esant reikalinga pasakyti, peržvelgdamas pirmąją ir antrąją šio traktato dalį.

Trisdešimt penktame skyriuje, remdamasis Raštu, pakankamai paaiškinau, kad žydų valstybėje pats Dievas tapo suverenu sutartimi su tauta, kuri dėl to buvo vadinama jo *išrinktąja tauta*, visiškai kitaip, negu kitos pasaulio tautos, kurias Dievas valdė ne jų sutikimu, o savo paties galia, kad šioje karalystėje Mozė buvo Dievo vietininkas žemėje ir kad būtent jis pranešdavo tautai, kokius įstatymus Dievas jiems paskyrė, kuriais jie gali vadovautis. Tik aš ten nenurodžiau, kokie valdininkai buvo paskirti vykdyti įstatymus, ypač skirti bausmes už kriminalinius nusikaltimus, nes tada nemaniau, kad šis dalykas yra būtinas nagrinėti, kaip man atrodo dabar. Žinome, kad apskritai visose valstybėse fizinių bausmių vykdymas būdavo patikimas sargybiniams arba kitiems suverenios valdžios kareiviams, arba atiduodamas tiems, kuriuos pinigų stoka, panieka garbei ir kieta širdis skatindavo siekti tokių pareigų. Tačiau izraeliečiai turėjo jų suvereno

Dievo nustatytą pozityvųjį įstatymą, kad tas, kuris buvo pripažintas padaręs nusikaltimą, už kurį baudžiama mirties bausme, turi būti užmuštas akmenimis visos tautos, ir kad pirmąjį akmenį privalo mesti liudytojai, po jų visi kiti. Tai buvo įstatymas, nurodantis, kas turi būti bausmės vykdytojai, bet ne tai, kad kas nori gali mesti akmenį į žmogų, kol susirinkimas, atlikdamas teisėjo funkcijas, neįrodė jo kaltės ir nepaskelbė nuosprendžio. Vis dėlto liudytojai turėjo būti išklausyti, prieš pradedant vykdyti egzekuciją, nebent nusikaltimas būtų įvykdytas paties susirinkimo arba įstatyminių teisėjų akivaizdoje; tada nebereikėjo kitų liudytojų, išskyrus pačius teisėjus. Kadangi ši procesinė tvarka nebuvo visiškai suprasta, tai leido paplisti pavojingai nuomonei, kad kai kuriais atvejais kiekvienas savo įkarščio teise gali užmušti kitą, tarsi senais laikais egzekucijos nusikaltėliams Dievo karalystėje buvo vykdomos remiantis ne suvereno įsakymu, o asmeniniu įkarščiu; jeigu mes apmąstysime tekstus, kurie, atrodytų, patvirtina šią prielaidą, tai pamatysime, kad yra visai priešingai.

Pirmiausia, levitai užpuolė tą tautą, kuri pasidirbdino ir garbino aukso veršį ir išžudė tris tūkstančius žmonių Mozės įsakymu, kurį jis gavo iš Dievo lūpų; šitai aiškiai liudija Išėjimo knyga *(32,27)*. Ir kai Izraelyje moters sūnus piktžodžiavo prieš Dievą, tie, kurie tai girdėjo, jo nenužudė, o atvedė pas Mozę, kuris atidavė jį saugoti sargybai, kol Dievas nepaskelbs savo nuosprendžio, kaip matyti iš Kunigų knygos *(24,11–12)*. Be to *(Sk 25,6–7)*, akivaizdu, kad Finehas, nužudydamas Zimrį ir Kozbę, nesivadovavo asmeniško įkarščio teise. Savo nusikaltimą jie įvykdė matant susirinkimui, todėl nereikėjo jokių liudytojų, įstatymas buvo žinomas, o Finehas buvo aiškus suvereno įpėdinis. Svarbiausia, kad jo veiksmo teisėtumas visiškai priklausė nuo Mozės pritarimo, o Moze abejoti jis neturėjo

jokio pagrindo. Ši būsimo pripažinimo ir patvirtinimo prielaida kartais yra būtina valstybės saugumui, pavyzdžiui, staiga kilus maištui, kiekvienas žmogus, kuris gali jį nuslopinti savo paties galia toje šalyje, kur jis prasideda, ir, neturėdamas aiškaus įstatymo ar pavedimo, gali tai padaryti teisėtai ir pasirūpinti, kad jo veiksmams būtų pritarta arba už juos atleista, kol jis tai daro arba jau po to, kai tai padarė. Taip pat *Sk 35,30* aiškiai pasakyta: *Jei kas užmuša žmogų, gali būti nubaustas mirtimi tik liudytojų parodymu,* bet liudytojai laikosi formalios teisėtvarkos, vadinasi, pasmerkia tuos, kurie pretenduoja į *jus zelotarum*[25]. O Mozės įstatymas draudžia slėpti tą, kuris gundo stabmeldyste, t. y. Dievo karalystėje išsižadėti paklusnumo Dievui *(Įst 13,8)*, ir įsako kaltintojui pasistengti, kad jis būtų nubaustas mirtimi, ir sviesti į jį pirmąjį akmenį, tačiau neužmušti jo, kol jis nebus nuteistas. Ir *Įst 17,4–7* yra tiksliai aprašomas stabmeldystės teismo procesas. Dievas čia kalba tautai kaip teisėjas ir įsako jai faktą dėl žmogaus kaltinimo stabmeldyste kruopščiai ištirti ir tik nustačius, jog tai tiesa, šį žmogų užmušti akmenimis, bet ir šiuo atveju liudytojas meta pirmąjį akmenį. Tai ne asmeninis įkarštis, o viešas nuteisimas. Panašiai įstatymas *(Įst 21,18)* numato, kad tėvas maištaujantį sūnų turi atvesti pas miesto teisėjus, ir visi miesto žmonės turi užmušti jį akmenimis. Kaip tik šiais įstatymais ir remtasi, kai buvo užmuštas akmenimis šv. Steponas[26], o ne iš asmeniško įkarščio, nes prieš tai, kol buvo nuvestas į bausmės vietą, jis gynė savo reikalą prieš vyriausiąjį kunigą. Nėra nieko nei ten, nei kurioje nors kitoje Biblijos vietoje, kas palaikytų egzekucijas, remiantis asmeniniu įkarščiu; tai dažniausiai yra neišmanymo ir aistros junginys, prieštaraujantis teisingumui ir valstybės taikai.

Trisdešimt šeštame skyriuje aš aiškinau, kad nėra pasakyta, kaip Dievas antgamtiškai kalbėjo Mozei. Tai nereiš-

kia, jog jis kartais kalbėjo Mozei per sapnus ir regėjimus ar antgamtišku balsu, panašiai kaip ir kitiems pranašams. Būdas, kuriuo Dievas kalbėjo Mozei iš Malonės sosto, yra aiškiai aprašytas Skaičių knygoje šiais žodžiais: *Kada tik Mozė įeidavo į Susitikimo Palapinę kalbėtis su Viešpačiu, jis girdėdavo jam kalbantį balsą nuo malonės sosto, kuris buvo ant Sandoros Skrynios tarp dviejų kerubų. Taip jis kalbėdavo jam (Sk 7,89).* Tačiau nėra pasakyta, kuo pranašesnis buvo tas būdas, kuriuo Dievas kalbėjo Mozei, už tą, kuriuo jis kalbėjo kitiems pranašams, pavyzdžiui, Samueliui ir Abraomui, nes jis irgi kalbėjo balsu (t. y. per regėjimą). Nebent skyrėsi tik vizijos aiškumas. Mat žodžių *akis į akį* ir *lūpomis į lūpas* negalima suprasti paraidžiui, kai kalbama apie dieviškosios prigimties begalybę ir nesuvokiamumą.

O dėl viso mano mokslo, tai kol kas matau, kad jo principai yra teisingi ir tikri, o samprotavimas pagrįstas. Aš pagrindžiu pilietinę suverenų teisę ir pavaldinių pareigą ir laisvę žinomais įgimtais žmonių polinkiais ir prigimtinio įstatymo punktais, kuriuos privalo žinoti kiekvienas žmogus, kai sako, kad turi pakankamai proto valdyti savo paties šeimą. Tų pačių suverenų bažnytinę valdžią aš grindžiu tokiais tekstais, kurie ir patys savaime yra akivaizdūs ir atitinka viso Rašto tikslą. Todėl esu įsitikinęs, kad tas, kuris skaitys mano veikalą vien turėdamas tikslą sužinoti, sužinos iš jo. Tie, kurie savo raštais ar viešais pasisakymais ar savo matomais veiksmais jau užsiangažavo laikytis priešingų pažiūrų, nebus taip lengvai patenkinti. Tokiais atvejais yra natūralu, kad žmonės, toliau skaitydami darosi neatidūs, ieškodami prieštaravimų tam, ką prieš tai perskaitė. O daugybės tokių prieštaravimų negalima išvengti laikais, kai pasikeitė žmonių interesai, nes daug kas iš to mokslo, kuris tarnauja naujam valdymo būdui nustatyti, neišvengiamai prieštarauja tam, kas padėjo sugriauti senąjį.

Toje dalyje, kurioje kalbama apie krikščioniškąją valstybę, kai kurios idėjos yra naujos, ir galbūt valstybėje, kurioje įsigaliojusios priešingos idėjos, būtų pavaldinio klaida be leidimo jas skleisti, nes tai būtų mokytojo vietos uzurpavimas. Šiais laikais, kai žmonės ieško ne tik taikos, bet ir tiesos, pateikti tokius mokslus, kuriuos aš manau esant teisingus ir kurie akivaizdžiai siekia taikos ir lojalumo, apmąstymui tų, kurie dar svarsto, yra tik pasiūlymas naują vyną supilti į naujas statines, kad ir vynas, ir statinė galėtų išsilaikyti. Manau, kad tada, kai naujovė negali sukelti jokių neramumų ir jokios netvarkos valstybėje, žmonės nėra visuotinai linkę gerbti senovę, kad verčiau rinktųsi senas klaidas, nei naują ir gerai įrodytą tiesą.

Niekuo aš labiau nepasitikiu kaip savo dėstymu, kuris vis dėlto, esu įsitikinęs, nėra miglotas. Tai, kad aš vengiau savo dėstymą puošti senovės poetų, oratorių ir filosofų citatomis, priešingai pastarųjų laikų papročiui (ar tai padariau gerai ar blogai), yra mano apsisprendimas dėl daugelio priežasčių. Pirmiausia, visa mokslo tiesa remiasi arba *protu*, arba *Raštu;* ir vienas, ir kitas suteikia patikimumą daugeliui rašytojų, bet nei vienam, nei kitam to nesuteikia nė vienas rašytojas. Antra, mano nagrinėjami klausimai yra ne *fakto*, o *teisės* klausimai, kuriuose nėra vietos *liudytojams*. Trečia, turbūt nerasime nė vieno iš senųjų rašytojų, kurie kartais neprieštarautų sau ir kitiems, todėl jų liudijimai yra nepakankami. Ketvirta, tokios nuomonės, kurios be atrankos perimamos iš senovės, nėra vidinis sprendimas tų, kurie jas cituoja, o tik žodžiai, kurie pereina iš lūpų į lūpas kaip žiovulys. Penkta, žmonės dažnai, norėdami apgauti, apsmaigsto savo netikusį mokslą kitų žmonių sąmojo gvazdikais. Šešta, aš nematau, kad senovės rašytojai, kuriuos jie cituoja, papuošimui būtų citavę autorius, rašiusius iki jų. Septinta, tai nesuvirškinimo įrodymas, kai graikų ir lotynų sentencijos vėl išeina iš

burnų nesukramtytos ir nepakeistos. Galiausiai, nors aš ir gerbiu tuos senovės laikų žmones, kurie arba parašė įžvalgią tiesą, arba nurodė mums geresnį kelią, kad mes ją surastume patys, tačiau pačiai senovei, aš manau, mes neprivalome rodyti pagarbos. Juk jeigu gerbsime amžių, tai dabartinis amžius yra seniausias. Jeigu turima galvoje rašytojo amžių, tai aš nesu įsitikinęs, kad apskritai tie, kuriems suteikiama tokia garbė, tada, kai rašė, buvo senesni už mane, rašantį dabar. Jeigu gerai apmąstysime, tai senovės autoriai išaukštinami ne iš pagarbos mirusiems, o dėl gyvųjų lenktyniavimo ir tarpusavio pavydo.

Baigdamas turiu pasakyti, kad nei šiame traktate, nei ten, kur rašiau ta pačia tema lotyniškai, tiek kiek galiu matyti, nėra nieko priešingo nei Dievo žodžiui, nei geram elgesiui, ar tam, kas galėtų sutrikdyti visuomenės rimtį. Todėl manau, kad naudinga būtų šį traktatą išspausdinti ir dar naudingiau dėstyti universitetuose tuo atveju, jei taip pat mano ir tie, kuriems priklauso tai spręsti. Kadangi universitetai yra pilietinių ir moralinių mokslų šaltinis, iš kurio pamokslininkai ir dvarininkija semiasi tokio vandens, kokį jie randa, kad juo apšlakstytų (tiek iš katedros, tiek ir savo pokalbiuose) žmones, iš tikrųjų turi būti labai rūpinimasi, kad jis būtų švarus ir grynas, neturintis nei pagonių politikų nuodų, nei melagingų dvasių burtų. Tada dauguma žmonių, žinodami savo pareigas, bus mažiau linkę tarnauti nedaugelio nepatenkintų asmenų ambicijoms, įgyvendinant jų planus, nukreiptus prieš valstybę, ir ne taip sunkiai pakels duokles, būtinas jų taikai ir gynybai, o patys valdovai turės mažiau priežasčių išlaikyti bendra visų sąskaita didesnę armiją, negu tai būtina apginti valstybei nuo užsienio priešų įsiveržimų ir pasikėsinimų į jos laisvę.

Tad ir baigiau savo traktatą apie pilietinę ir bažnytinę valdžią; dingstis jam parašyti buvo dabartinių laikų nera-

mumai; parašiau jį be šališkumo, be pataikavimo ir neturėdamas jokio kito tikslo, o tik norėdamas akivaizdžiai pateikti žmonėms tarpusavio santykį tarp apsaugos ir paklusnumo, kurio nepažeidžiamai laikytis reikalauja ir žmogaus prigimtis, ir dieviškieji – prigimtiniai ir pozityvieji – įstatymai. Ir nors valstybėse, vykstant revoliucijoms, negali būti labai geros [dangaus šviesulių] konsteliacijos, palankios gimti tokio pobūdžio tiesoms (matant piktus valdžios griovėjų veidus, o tie, kurie kuria naują, matomi tik iš nugaros), vis dėlto nemanau, kad šį traktatą dabartiniu laiku pasmerktų valstybinis mokslo teisėjas ar kas nors kitas, kuris trokšta išsaugoti taiką valstybėje. Ir su šia viltimi aš grįžtu prie savo nutrauktų apmąstymų apie natūralius kūnus, kurių naujovės (jei Dievas duos man sveikatos juos pabaigti), aš tikiuosi, patiks, lygiai taip pat, kaip kad įžeidžia šio dirbtinio kūno mokslo naujovės, nes tokia tiesa, kuri neprieštarauja jokio žmogaus naudai ir malonumui, visų žmonių yra mielai priimama.

PAAIŠKINIMAI

Pagrindinį savo veikalą *Leviatanas* Th. Hobbesas sumanė kaip absoliutinės valdžios apologiją. Jame ne tik visapusiškai išanalizuota socialinė ir politinė visuomenės organizacija, bet ir išsamiai išdėstyti filosofiniai jos pagrindai. Veikalas susideda iš keturių dalių: pirmoje aiškinamas žmogaus pažintinių galių mechanizmas, antroje – aptariama valstybės kilmė ir esmė remiantis visuomenės sutarties idėja, trečioje ir ketvirtoje dalyse išdėstytas požiūris į krikščionių bažnyčios santykį su valstybe pateikiant racionalistinę Biblijos interpretaciją.

Leviatanas buvo parašytas anglų kalba ir išleistas 1651 m. Vėliau Hobbesas jį pats išvertė į lotynų kalbą ir kartu su kitais savo raštais 1668 m. išleido Amsterdame pavadinimu *Leviathan, sive de materia, forma et potestate civitatis ecclesiastice et civilis*. Nuo angliškojo leidimo jis skiriasi tuo, kad vietoje baigiamojo skyrelio „Apžvalga ir išvados" Hobbesas, matyt, norėdamas atsakyti savo kritikams, pridėjo tris naujus skyrius „Apie Nikėjos tikėjimo simbolį", „Apie ereziją" ir „Apie kai kuriuos pasisakymus prieš *Leviataną*", parašytus dialogo forma. Lotyniškajame vertime taip pat buvo pakoreguotos kai kurios sąvokos. Pavyzdžiui, sąvoka „commonwelth" ne visada verčiama žodžiais „civitas" arba „civitas popularis", paprastai reiškiančiais „valstybė", bet dažniau „monarchia". Matyt, tuo Hobbesas norėjo pabrėžti aukščiausiosios valdžios absoliutinį, monarchinį pobūdį.

Į lietuvių kalbą *Leviatanas* išverstas iš angliškojo leidimo. Kursyvo pusjuodžiu šriftu spausdinamos paantraštėlės priklauso angliškojo Hobbeso raštų redaktoriui Williamui Mollesworthui. Biblijos citatos pateikiamos iš naujausio prof. Antano Rubšio versto Senojo Testamento ir prof. Česlovo Kavaliausko versto Naujojo Testamento leidimo, redaguoto Petro Kimbrio (*Biblija arba Šventasis Raštas. Ekumeninis leidimas.* – Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999).

Pirma dalis
Apie žmogų

[1] *Francis Godolphin* – šiame paskyrime minimo anglų poeto Sidney'aus Godolphino, parlamento nario, karališkosios partijos šalininko, 1643 m. žuvusio pilietiniame kare, brolis. Broliai Godolphinai draugavo ne tik su Hobbesu, bet ir kitais žymiais XVII a. anglų kultūros veikėjais.

[2] Turimas galvoje žinomas senovės Romos istorijos epizodas, kai galų kariai naktį (apie 390 m. pr. Kr.) vos neužėmė Kapitolijaus. Tuo metu ten esantys romėnų kariai kietai miegojo, tačiau deivei Junonai paaukotos žąsys, pajutusios besėlinančius galų karius, ėmė klegėti, plakti sparnais ir taip pažadino Kapitolijaus gynėjus. Nuo to laiko paplito posakis: „Žąsys išgelbėjo Romą".

[3] Apie tai Hobbesas rašo savo traktato *Filosofijos pamatai* pirmoje dalyje „Apie kūną" („De corpore", 25 sk.).

[4] *Markas Junijus Brutas* (85–42 m. pr. Kr.) – Romos demokratinės santvarkos šalininkas. Įsitikinęs, kad Gajus Julijus Cezaris (100–44 m. pr. Kr.) nėra demokratijos gynėjas, su Gajumi Kasijumi Longinu surengė sąmokslą ir nužudė Cezarį. Po sąmokslo Brutas pabėgo iš Romos, surinko savo kariuomenę, tačiau 42 m. mūšyje ties Filipais pralaimėjęs Antonijaus ir Augusto Cezario Oktaviano kariuomenei nusižudė kartu su Kasijumi. Kaip pasa-

koja legenda, Brutas naktį prieš Filipų mūšį susapnavo nužudytąjį Julijų Cezarį.

[5] Kalbama apie Anglijos pilietinį karą XVII a. revoliucijos įkarštyje, prasidėjusį 1642 m. Parlamentą remianti armija, laimėjusi svarbius mūšius prieš rojalistus, privertė karalių pasiduoti škotams, kurie 1647 m. už 400 tūkstančių svarų sterlingų išdavė karalių parlamentui, kurio sudaryta komisija nuteisė karalių mirties bausme, ir 1649 m. nuosprendis buvo įvykdytas.

[6] Hobbesas čia turi galvoje vieną iš septyniems senovės graikų išminčiams priskiriamą posakį, kuris visas lotyniškai skamba taip: „Quidquid agis prudenter agas et respice finem" („Ką darai, daryk protingai ir žiūrėk galo").

[7] *Kadmas* – sen. graikų mitologijos personažas. Kaip byloja mitas, Dzeusui pagrobus deivę Europą, tėvas išsiuntė savo tris sūnus, tarp jų ir Kadmą, ieškoti sesers, įsakęs negrįžti tol, kol jos neras. Kadmas, neradęs sesers, pasiliko Graikijoje, ten įkūrė Tėbus, pastatė Kadmijos tvirtovę ir įvedė raidžių raštą.

[8] Tokią sentenciją randame Marko Tulijaus Cicerono (106–43 m. pr. Kr.) traktate *Apie numatymą* (*De divinatione*, II, 119).

[9] Klajojančios ugnys (*lot.*)

[10] Šį žodį galima būtų versti „aukštinimas", „garbinimas", „liaupsinimas" ir pan.

[11] *Titas Livijus* (59 m. pr. Kr. – 17 m. po Kr.) – senovės Romos istorikas, parašęs 142 knygų Romos istoriją, kurios išliko tik 35 knygos.

[12] *Bedlamas* – pamišėlių ligoninė Londone.

[13] *Andromeda* – senovės graikų dramaturgo Euripido (V a. pr. Kr.) tragedija.

[14] *Eumenidės* – senovės graikų mitinės būtybės, gyvenusios požemio karalystėje ir baudusios žmones už blogus darbus. Iš

pradžių jos buvo vadinamos *erinijomis*. Jų vardai: Alekto, Megaira, Tisifonė. Po to, kai jas numaldė deivės Atėnės nuosprendis Orestui, nužudžiusiam savo motiną, jos buvo pramintos eumenidėmis, t.y. geranorėmis.

[15] *Furijos* – erinijų atitikmuo romėnų mitologijoje.

[16] *Cerera* – romėnų žemdirbystės ir derlumo deivė.

[17] *Foibas* – senovės graikų dievo Apolono pravardė, reiškianti „šviesusis", „tyrasis" ar „baisusis".

[18] *Belzebulas* – Naujojo Testamento personažas, įkūnijantis piktąjį demoną, filistiečių dievas (Baal Zebulas).

[19] *Francisko Suarez* (1548–1617) – ispanų teologas ir filosofas, vadinamosios antrosios scholastikos atstovas.

[20] Šis epizodas paimtas iš Senojo Testamento Esteros knygos (žr. 6 skyrių). *Persijos karalius* – tai Artakserksas I (465–424 m. pr. Kr.) iš Achemenidų dinastijos, Kserkso I (Ahasveras, 486–465 m. pr. Kr.) sūnus, o *Mordechajas* – Esteros, Kserkso I žmonos, pusbrolis ir auklėtojas.

[21] *Konstantinas Didysis* (apie 285–337) – Romos imperatorius, perkėlęs sostinę iš Romos į Konstantinopolį ir 313 m. Milano ediktu paskelbęs laisvą krikščionybės išpažinimą visoje imperijoje.

[22] *John Selden* (1584–1654) – žymus anglų juristas, bendruomenių rūmų narys, parlamentinės opozicijos šalininkas. Šioje vietoje Hobbesas turi galvoje Seldeno traktatą *Anglijos baronų privilegijos (Privilieges of the Baronage of England)*.

[23] *Lucijus Sergijus Katilina* (108–62 m. pr. Kr.) – romėnų politikas, 68 m. pr. Kr. pretorius. Keletą kartų neišrinktas konsulu, 63 m. pr. Kr. surengė sąmokslą prieš tuo metu konsulavusį Ciceroną ir kitus politikus. Tačiau Ciceronas sąmokslą atskleidė, Katilinos bendrininkai buvo nubausti mirtimi, o pats Katilina

žuvo mūšyje, jo kariuomenei susirėmus su konsulų armija. Žr. dar 4 paaiškinimą.

[24] T. y. „atvaizdais" ir „šešėliais" *(lot.)*.

[25] Čia Hobbesas primena Peloponeso karo (431–404 m. pr. Kr.) pradžios epizodą, kurį yra aprašęs graikų istorikas Tukididas (apie 455 – tarp 399 ir 396 m. pr. Kr.). *Formionas* (Φορμίων) – Atėnų karvedys, Peloponeso karo dalyvis.

[26] *Gnėjus Pompėjus Didysis* (106–48 m. pr. Kr.) ir jo sūnus *Sekstas Pompėjus Didysis* (73–35 m. pr. Kr.) – romėnų karvedžiai, Cezario priešininkai.

[27] Yra žinomi du Scipionai: vyresnysis *Publijus Kornelijus* (apie 235 – apie 183 m. pr. Kr.) – romėnų karvedys, mūšyje prie Zamos (202 m. pr. Kr.) galutinai sutriuškinęs Hanibalo (247–183 m. pr. Kr.) vadovaujamą kartaginiečių kariuomenę; ir jaunesnysis – *Publijus Kornelijus Emilianas* (apie 185–129 m. pr. Kr.) – kitas romėnų karvedys, 146 m. pr. Kr. sugriovęs Kartaginą ir tuo užbaigęs Trečiąjį pūnų karą (149–146 m. pr. Kr.). Čia ir turimas galvoje jaunesnysis Scipionas, kuris buvo vyresniojo Scipiono įvaikis.

[28] *Charonas* – sen. graikų mitinis personažas, keltininkas, valtele perkeldavęs mirusiuosius į požemio karalystę Hadą; už tai jam kiekvienas turėdavo duoti smulkią monetą. *Cerberis* (arba Kerberas) – daugiagalvis šuo su gyvačių pavidalo gaurais, saugantis įėjimą į požemio karalystę. *Larai* – gerosios romėnų dievybės, namų ir šeimos globėjai; *larvai* – mirusiųjų romėnų dvasios, kurios klaidžioja be ramybės dėl savo kaltės arba persekioja savo skriaudikus; *lemurai* – larvų atmaina, klaidžiojančios netinkamai palaidotų mirusiųjų (daugiausia piktadarių), dvasios.

[29] *Sibilės* – mitinės sen. graikų ir romėnų pranašės, kurių ištarmės daugelio kartų buvo surinktos ir surašytos į knygas, iki V a. po Kr. saugomas Romos Kapitolijuje. Jas prižiūrėjo speciali

žynių kolegija. Vėliau jos buvo suromanėjusio germano Flavijaus Stilichono nurodymu sunaikintos. Išlikusios sibilių knygos – tai II a. pr. Kr. ir II a. po Kr. žydų ir krikščionių kūriniai, iš kurių V a. buvo sudarytas jų rinkinys (Corpus). *Nostradamas* (lot. Nostradamus, orig. Michel de Notredame, 1503–1566) – prancūzų gydytojas ir astrologas, išgarsėjęs savo knyga *Šimtmetis* (1555 m.), kurioje eiliuota forma „išpranašavo" būsimus Europos istorijos įvykius.

[30] T. y. pranašingi ženklai, stebuklai (*lot.*).

[31] *Numa Pompilijus* (715–673/672 m. pr. Kr.) – sabinas, antrasis senovės Romos karalius, esą įsteigęs religijos ir kulto institucijas (žynių kolegiją), amatininkų kolegiją.

[32] Turima galvoje inkų valstybė Pietų Amerikoje.

[33] Čia turimos galvoje kalvinistų (arba hugenotų) kovos prieš katalikus Prancūzijoje XVI a. antroje pusėje, taip pat buržuazinė revoliucija Nyderlanduose prieš ispanų valdymą ir katalikybę bei anglų reformacija XVI a. pirmoje pusėje, kuri buvo susijusi su karaliaus Henriko VIII (1491–1547) veikla, įtvirtinusia absoliutizmą. Henrikas VIII 1533 m. panaikino teisminę popiežiaus valdžią Anglijoje, popiežiaus valdžios viršenybę prieš Anglijos bažnyčią. Aukščiausioji bažnyčios valdžia perėjo į karaliaus rankas. Reformuota Anglijos bažnyčia buvo pamažu sekuliarizuojama, atimamos jos žemės, įvestos pamaldos anglų kalba.

[34] Čia Hobbesas remiasi žinomu istoriniu faktu: Romos popiežius *Zacharijas* (741–752) pašalino iš sosto paskutinį merovingų dinastijos frankų karalių *Childeriką III* (743–751) ir padėjo įsigalėti pirmajam Karolingų dinastijos karaliui Pipinui Trumpajam (lot. Pippinus Brevis, 714 ar 715–768).

[35] Čia Hobbesas pateikia auksinę visų laikų visos žmonijos elgesio taisyklę „Nedaryk kitam tai, ko nenori, kad tau darytų". Ją jau formulavo vienas iš vadinamųjų septynių graikų išminčių

(atrodo, Talis Miletietis, Θαλῆς, 640–585 m. pr. Kr.), senovės kinų filosofas Konfucijus (552/551–479 m. pr. Kr.), panašios prasmės posakių aptinkame ir Biblijoje (pvz., *Tob 4,15, Mt 7,12, Lk 6,31* ir kt.).

[36] T. y. „be teisės" (*lot.*).

[37] T. y. skirti „atlygį pagal susitarimą" nuo „atlygio pagal nuopelnus" (*lot.*).

[38] *Edward Coke* (1552–1634) – anglų teisininkas, didelio veikalo *Anglijos įstatymų priėmimo pirma dalis, arba Littletono komentarai; ne tik autoriaus, bet ir pačių įstatymų vardu (The First Part of the Laws of England or a Commentary upon Littleton; not the Name of the Author only, but the Law itself,* 1628) autorius. *Thomas Littleton* – anglų valstybės veikėjas, įstatymų leidėjas.

[39] T. y. „tuoj pat", „iš karto" (*lot.*).

[40] T. y. „garantai" (*lot.*).

Antra dalis
Apie valstybę

[1] Hobbeso nuomone, sutartis formuoja bendrą valią, kuri tampa daugumos valia. Šią demokratinę nuostatą vėliau plėtojo J.-J. Rousseau (1712–1778) ir kiti prigimtinės teisės mokyklos šalininkai. Tačiau Hobbesas nepripažįsta sutarties tarp liaudies ir suvereno, jo atsakomybės prieš liaudį idėjos. Hobbesas įsitikinęs, kad liaudis neturi teisės nutraukti sutartį, t. y., pavyzdžiui, sukilti.

[2] Tokią valstybės valdymo formų klasifikaciją Hobbesas perėmė iš Aristotelio (žr. *Politika,* 1279 a 26–1281 a 10), skirtumas tik tas, kad politėją Hobbesas vadina demokratija, o demokratiją – anarchija.

[3] Čia Hobbesas turi galvoje Oliverį Cromwellį (1599–1658), kuris 1653 m. likvidavo Anglijos parlamentą ir įvedė asmeninę diktatūrą – protektoratą.

[4] T. y. „gyvu žodžiu" (*lot.*).

[5] *Jokūbas I* (James I, 1566–1625) – Škotijos, o vėliau ir Anglijos karalius. Būdamas jėzuitų auklėtinis, jis laikėsi prokatalikiškos orientacijos, bet tai nesukėlė konflikto tarp karaliaus ir parlamento. Tačiau vėliau, kai karalius sustiprino absoliutinę valdžią, parlamentas perėjo į opoziciją karaliui.

[6] Čia turimas omeny epizodas, aprašytas Biblijos Teisėjų knygoje (*11, 30–39* ir kt.). *Iftachas* – žydų teisėjas. Prieš mūšį su amoniečiais jis pažadėjo pergalės atveju paaukoti Viešpačiui tą, kuris pirmasis pasitiks jį iš namų. Pergalė buvo iškovota, ir namo grįžtantį Iftachą pasitiko jo duktė su draugėmis. Iš sielvarto jis persiplėšė drabužius ir pasiuntė dukrą su draugėmis dviem mėnesiams į kalnus apraudoti savo dalios. Kai ji grįžo, Iftachas įvykdė savo pažadą Dievui.

[7] *Ūrija* – Izraelio ir Judėjos karaliaus Dovydo vienas iš karvedžių. Samuelio antroje knygoje *(11, 14–26)* pasakojama, kaip Dovydas, išvydęs savo karvedžio Ūrijos žmoną ir susižavėjęs jos grožiu, nusprendė atsikratyti jos vyru. Dovydas per Ūrijos rankas pasiuntė laišką savo giminaičiui Joabui, kad šis pastatytų Ūriją į pavojingiausią vietą mūšyje su amoniečiais. Kai Ūrija buvo užmuštas, Dovydas vedė jo žmoną, kuri pagimdė jam sūnų Saliamoną, Izraelio valdovą.

[8] *Aristeidas* (Αριστείδης, apie 540 – apie 467 m. pr. Kr.) – konservatyvus persų karų laikotarpio Atėnų politikas, 482 m. pr. Kr. ištremtas iš šalies. Vėliau sugrįžęs buvo išrinktas strategu, pagarsėjo kaip teisingas, griežtos moralės ir sąžiningas žmogus. *Hiperbolas* (Ὑπέρβολος, m. 411 m. pr. Kr.) – Atėnų politikas, pagarsėjęs įvairiais išpuoliais ir netinkamu elgesiu.

[9] „Dievo ir karaliaus malone" arba „Dievo numatymu ir karaliaus valia" (*lot.*).

[10] *Vilhelmas I Užkariautojas* (William I the Conqueror, 1027 ar 1028–1087) – Normandijos kunigaikštis. 1066 m. su kariuomene išsilaipinęs Anglijoje, jis sumušė anglosaksų karaliaus Haroldo II armiją ir tapo Anglijos karaliumi, atėmė anglosaksų didikų žemes ir išdalijo jas savo šalininkams. Hobbesas nepritaria tokiai karaliaus teisei.

[11] Pažodžiui „išmintingas teisės traktavimas" (*lot.*).

[12] *Gordijas* – mitinis Frigijos valdovas, buvęs paprastas žemdirbys. Kaip byloja mitas, jam buvo išpranašauta, kad jis bus karaliumi: kai mirė frigų valdovas, orakulas frigiečiams patarė išsirinkti valdovu tą, kuris sutiks pirmąjį važiuojantį Dzeuso šventyklos link. Laimė lėmė Gordijui, kuris savo laimingąjį vežimą pastatė mieste ir pririšo jį sunkiai atmezgamu mazgu. Orakulas paskelbė, kad tas, kas jį atnarplios, tas taps Azijos valdovu. Aleksandras Makedonietis (356–323 m. pr. Kr.), žygio į Rytus metu aplankęs Gordijo miestą 334/333 m. pr. Kr., taip pat nesugebėjo atrišti šio mazgo ir perkirto jį kardu.

[13] *Justinianas I* (apie 482–565) – Rytų Romos imperijos (Bizantijos) imperatorius (nuo 527 m.). Jo nurodymu buvo sudarytas didžiulis teisynas *Corpus iuris civilis*, kuris apėmė ir kodifikavo visą romėnų teisę. Teisyną sudarė trys dalys: 1) *Pamokymai (Institutiones)*, trumpas vadovėlis, glaustai apibendrinantis visą teisyno turinį; 2) *Digestai, arba Pandektos (Digesta seu Pandectae)*, kur susistemintos daugiau kaip 40 Romos teisininkų veikalų ištraukos; šią dalį sudaro 50 knygų; 3) *Justiniano kodeksas (Codex Justinianus)* – tai imperatorių, pradedant Hadrianu (76–138) ir baigiant Justinianu, įsakų rinkinys, kurį sudaro 12 knygų. Vėliau buvo pridėta ketvirta dalis – *Naujovės (Novellae)*, – kurią sudaro Justiniano ir vėlesnių imperatorių išleisti įstatymai (iš viso 168 novelos graikų kalba).

[14] „Nusikaltimas susijęs su didenybės įžeidimu" (*lot.*).

[15] Čia Hobbesas remiasi Anglijos istorijos faktais, susijusiais su karaliaus ir bažnyčios kova dėl investitūros (teisės skirti

aukštuosius bažnyčios pareigūnus). Valdant Vilhelmui I Užkariautojui (žr. šios dalies 10 paaiškinimą) tarp karaliaus ir bažnyčios buvo nusistovėjusi pusiausvyra, nes karalius prisiekė nesikišti į dvasininkų teises. Tačiau valdant Vilhelmui II Rudajam (William Rufus, 1056–1100) bažnyčia kartu su maištingaisiais baronais pradėjo puolimą prieš aukščiausiąją valdžią. Valdant Henrikui I (Henry I, 1068–1135) karalius išsikovojo teisę skirti naujus vyskupus, kurie po to buvo bažnyčių kapitulų renkami ir popiežiaus formaliai tvirtinami. Tačiau valdant karaliui Henrikui II Plantagenetui (1133–1189) kova tarp bažnyčios ir valstybės labai sustiprėjo. Pagrindinė šios kovos figūra buvo Kenterberio arkivyskupas Thomas Becketas (1118–1170), kuris buvo užmuštas, o karalius padarė kai kurių nuolaidų dvasininkijai (pvz., dvasininkija buvo nepavaldi civiliniam teismui). Becketas buvo bažnyčios kanonizuotas. Valdant Jonui Bežemiui (John Lackland, 1167–1216) vėl kilo nauja karaliaus ir bažnyčios kovos banga. Prieš karalių sukilo anglų ir prancūzų vasalai, kuriuos palaikė popiežius Inocentas III (apie 1160–1216), arkivyskupu paskyręs savo statytinį.

[16] Kalbama apie II a. pr. Kr. įvykius Romos imperijoje, kai valstiečiai sukilo dėl žemės reformos. *Tiberijus Sempronijus Grakchas* (162–133 m. pr. Kr.) ir *Gajus Sempronijus Grakchas* (153–121 m. pr. Kr.) – liaudies tribūnai; *Gajus Marijus* (156–86 m. pr. Kr.) – romėnų karvedys; *Lucijus Kornelijus Sula* (138–78 m. pr. Kr.) – Romos valstybės veikėjas, pirmasis Romos diktatorius; *Lucijus Apulėjus Saturninas* – liaudies tribūnas (103–100 m. pr. Kr.).

[17] *Solonas* (Σόλων, 640–561 m. pr. Kr.) – Atėnų valstybės veikėjas, įvykdęs reikšmingas socialines reformas, vienas iš septynių išminčių, poetas, filosofas. Čia kalbama apie tuos laikus, kai Solonas dar buvo vienas iš Atėnų karvedžių, kovojusių su megariečiais dėl Salamino salos.

[18] T. y. „bažnyčios akivaizdoje" (*lot.*).

[19] *Tarkvinijus Išdidusis* (534/533–510/507 m. pr. Kr.) – septintas ir paskutinis romėnų karalius, garsėjęs žiaurumu. Čia turimas galvoje legendinis epizodas, bylojantis apie tai, kaip liaudis, pasipiktinusi tuo, kad karaliaus sūnus Sekstas išprievartavo dorą ir ištikimą kilmingo romėno Lucijaus Tarkvinijaus Kolatino žmoną Lukreciją (kuri, parašiusi laišką apie tai savo vyrui, nusižudė), sukilo prieš karalių, išvijo jį ir įkūrė demokratinę santvarką – respubliką.

Trečia dalis
Apie krikščioniškąją valstybę

[1] *Jeronimas* (Hieronymus, apie 347–420) – vienas žymiausių Bažnyčios tėvų, šventasis. Jo Biblijos vertimas iš originalo kalbos į lotynų kalbą (vadinamoji Vulgata) Tridento susirinkimo (1546 m.) buvo pripažintas autentišku ir iki šiolei tebelaikomas kanoniniu Katalikų bažnyčios vertimu. Jis taip pat yra parašęs komentarus daugeliui Biblijos knygų.

[2] *Juozapas Flavijus* (apie 37 – apie 100/95) – senovės žydų istorikas, romėnų pilietis, rašęs graikų kalba. Svarbiausi jo veikalai: *Žydų karas* ir *Judėjų senybės*.

[3] *Ptolemajas II Filadelfas* (285–246 m. pr. Kr.) – helėnistinio Egipto valdovas, garsus kaip menų ir mokslo globėjas.

[4] Žr. pirmos dalies 11 paaiškinimą. *Skanderbegas* (tikr. Jurgis Kastriotis, apie 1405–1468) – nacionalinis albanų didvyris, vadovavęs kovai dėl išsivadavimo iš Turkijos valdžios (osmanų jungo).

[5] Naujausiame Antano Rubšio Senojo Testamento vertime šis sakinys išverstas taip: „Ir dvasia iš Dievo dvelkė viršum vandenų" (*Pr 1, 2*). Ir toliau: „Dievas pasiuntė vėją pūsti virš žemės, ir vandenys atslūgo" (*Pr 8, 1*).

[6] *Babilonijos nelaisvė* – senovės žydų istorijos laikotarpis (597–538 m. pr. Kr.), kai didesnė tautos dalis Izraelį užkariavus Babilonijos karaliui Nabuchodonosarui II (hebr. Nebukadnecaras) buvo išvaryta į Babiloniją.

[7] *Filonas Aleksandrietis* (Φίλων, apie 25 m. pr. Kr. – 50 m. po Kr.) – senovės žydų ir graikų filosofas ir teologas, rašęs graikų kalba. Svarbesni veikalai: *Apie pasaulio sukūrimą, Apie tai, kad kiekvienas dorovingas žmogus yra laisvas, Apie apreiškimą, Apie teisingumą* ir kt.

[8] Lotyniškai *likimas* yra *fatum* – tai vedinys iš veiksmažodžio *fari*, reiškiančio „kalbėti", „pranešti", „pranašauti". Todėl ir lot. *fatum* iš pradžių reiškė ne tik „likimą", bet ir „Dievo žodį", „ištarą".

[9] Naujausiame lietuviškajame Senojo Testamento vertime šią vietą A. Rubšys panašiai ir verčia: „... visus tuos dalykus padariau tavo įsakymu" (*1 Kar 18, 36*).

[10] Apie tokią moterį pasakojama Samuelio pirmoje knygoje (*1 Sam 28, 7–25*).

[11] *Pitija* – mitinė senovės graikų pranašė, dirbusi Apolono šventykloje Delfuose. Mitai pasakoja, kad šventykla buvo pastatyta ant žemės plyšio, iš kurio veržėsi svaiginantys garai. Ant šito plyšio buvo pastatyta trikojė kėdė, ant kurios sėdėjo Pitija ir apsvaigusi nuo garų skelbdavo orakulo pranašystes, kurias iškilminga forma kartodavo šalia jos stovintis žynys.

[12] *Efodas* – viršutinis vyriausiojo šventiko drabužis.

[13] T. y. pilvakalbė (nuo lot. *venter* – „pilvas" ir *loqui* – „kalbėti").

[14] *Datanas* ir *Abiramas* – bibliniai maištininkai prieš Mozę, kaip tautos valdovą, žuvę per žemės drebėjimą. *Korachas* maištavo prieš Mozę ir Aaroną, kaip religinius Sandoros bendruomenės vadovus, ir buvo sunaikintas ugnimi su visais savo bendrininkais (žr. *Sk 16--17*).

[15] „Už jos į bedugnę / Tartaras dvigubai tiek šaly šešėlių nugrimzta, / Kiek aukštasis Olimpas žydron padangėn iškilęs" (Vergilijus. *Eneida*, VI, 577–579; Antano Dambrausko vertimas).

[16] *Kabalistai* – teosofinė judaizmo srovė, pagrįsta neoplatonizmo emanacijos koncepcija. Kabalistai skelbė tikėjimą Biblijos teksto raidžių magiška galia, propagavo sielų persikūnijimo idėją, greitesnį Mesijo atėjimą. Svarbiausias jų veikalas *Zohar* (XIII a.).

[17] *Roberto Francesco Bellarmine* (1542–1621) – žymus italų teologas, aktyvus jėzuitų ordino veikėjas. Svarbiausias jo veikalas – *Ginčytinų krikščionių tikėjimo klausimų svarstymas prieš mūsų laikų eretikus (Disputationes de controversiis fidei adversus hujus temporis haereticos*, 1581–1593 m.), kurį sudaro keturios knygos. Tačiau šiame skyriuje Hobbesas kritikuoja kitą Bellarmine'o veikalą – *Traktatas apie aukščiausiojo pontifiko valdžią pasauliniuose reikaluose* (*Tractatus de potestate summis pontificis in rebus temporalibus*), kuriame autorius gina viduramžiais paplitusią nuomonę, jog pirmiausia reikia paklusti popiežiui, o tik paskui žemiškajam valdovui.

[18] *Nimrodai* – pavadinimas kilęs nuo Babilonijos karaliaus, itin sumanaus medžiotojo, Nimrodo vardo (žr. *Pr 10, 8–10*).

[19] *Naamanas* – drąsus ir garbingas sirų karaliaus kariuomenės vadas, kuris pranašo Eliziejaus patarimu septynis kartus nusimaudęs Jordano upėje išsigydė nuo raupsų (žr. *2 Kar 5, 1–15*).

[20] Iš pradžių graikų kalbos žodis *μάρτυρος* reiškė „kraujo liudytojas". Šia prasme jį vartojo ir evangelistai, taip vadindami Kristaus kančių ir prisikėlimo iš numirusių liudytojus. Vėliau šiuo žodžiu pradėjo vadinti krikščionių kankinius.

[21] „Tebūna mums visiems, ir dvasininkams, ir pasauliečiams, vertos pagarbos knygos" (*lot.*).

[22] *Laodikėjos susirinkimas* – vienas iš pirmųjų vietinių bažnyčios susirinkimų, vykusių svarbiausiame Frigijos mieste Lao-

dikėjoje (dabartinės Turkijos teritorijoje) 364 m. Susirinkimas patvirtino 60 tikėjimo kanonų (taisyklių), vėliau įėjusių į krikščionių religijos kanoninę doktriną.

[23] Renkant popiežių *Damazą I* (366–384) kilo konfliktas, ir dalis dvasininkų išrinko antipopiežių *Ursiną* (kitaip – *Ursicinas*), kuris buvo išvytas iš Romos. Apie tai ir rašo romėnų pagonių istorikas *Amianas Marcelinas* (Ammianus Marcellinus, apie 330–400) savo 31 knygos veikale *Darbai* (*Res gestae*), kurio išliko tik 18 paskutinių knygų.

[24] „Karalius iš Dievo malonės" (*lot.*).

[25] „Apie aukščiausiąjį dvasininką" (*lot.*), t. y. apie popiežių.

[26] *Simonas* – ankstesnis apaštalo Petro (iki jis tapo Kristaus mokiniu) vardas.

[27] „Dieviškąja teise per tarpininką" (*lot.*).

[28] Pažodžiui „dėl ožkos vilnų" (*lot.*), t. y. ginčas dėl menkniekių (Horacijaus posakis).

[29] Turimi galvoje popiežiai *Inocentas III* (tikr. Lotarijus di Sėnjis, apie 1160–1216, popiežius 1198–1216) ir *Leonas III* (popiežius 795–816). Inocento III pontifikato laikais popiežiaus valdžia buvo pasiekusi didžiausią bažnyčios istorijoje pasaulietinę galią. Europos valstybių karaliai buvo tiesiog popiežiaus vasalai. Inocentas III 1202 m. patvirtino Kalavijuočių ordino įkūrimą, organizavo kryžiaus žygius prieš Bizantiją ir prūsus, jo metu buvo įsteigta inkvizicija. Leonas III, priešingai, pripažino savo pavaldumą Frankų karaliui Karoliui Didžiajam (742–814), kurį 800 m. vainikavo Romos imperatoriumi.

[30] Romos imperatoriai: *Neronas* (tikr. Klaudijus Druzas Germanikas Cezaris, 37–68) po Romos gaisro, kurį tikriausiai sukėlė pats, apkaltino krikščionis padegimu ir pradėjo juos žiauriai persekioti; *Gajus Valerijus Aurelijus Dioklecianas* (243–313/316) išleido paskutiniuosius ediktus prieš krikščionis; *Julianas Apostata* (331 ar 332–363) iš pradžių buvo auklėjamas griežtai krikš-

čioniškai, vėliau, paveiktas graikų filosofijos studijų, atitolo nuo krikščionybės, mėgino reformuoti senovės romėnų religiją, paversti ją valstybine religija, atėmė iš krikščionių dvasininkų privilegijas, uždraudė jiems dėstyti mokyklose, užimti valstybines pareigas, todėl jis buvo pramintas Atskalūnu (nuo krikščionybės); *Flavijus Valentas* (apie 328–378) užėmė eretiko iš Aleksandrijos Arijaus (apie 256–336) poziciją Švč. Trejybės atžvilgiu (Kristų nors ir laikė Dievo sūnumi, bet nepripažino jį esant lygų savo esme Dievui Tėvui). Pirmasis Nikėjos (325 m.) ir Pirmasis Konstantinopolio (381 m.) bažnyčios susirinkimai pasmerkė Arijaus koncepciją kaip ereziją.

[31] *Flavijus Teodosijus* (347–395) – Romos imperatorius (nuo 379 m.), leidęs galutinai įsivyrauti ortodoksinei (stačiatikių) krikščionybei, persekiojo arijonus, uždraudė stabmeldžių šventyklas, 391 m. sunaikino Serapio šventyklą, kurioje buvo didesnioji Aleksandrijos bibliotekos dalis, 394 m. uždraudė olimpines žaidynes, tačiau konfliktavo su Romos popiežiaus kurija. Krikščionių bažnyčios pramintas *Didžiuoju*. *Ambraziejus* (apie 337–397) – Vakarų krikščionių (katalikų) teologas, vienas iš Bažnyčios tėvų, Milano vyskupas, parašęs nemaža Biblijos egzegezės, etikos, dogmatikos, katechetikos traktatų.

[32] *Grigalius I Didysis* (apie 540–604) – savo pontifikato laikais (590–604) popiežiaus valdžią padarė nepriklausomą nuo pasaulietinės valdžios, pirmasis ėmė siekti popiežių pasaulinio viešpatavimo, siuntė misionierius į Vakarų Europos šalis platinti krikščionybės, labai konsolidavo katalikybę, priešpriešindamas ją stačiatikybei; *Grigalius II* (popiežiavo 715–731) tęsė savo pirmtako Grigaliaus I politiką; *Zacharijas* (popiežiavo 741–752) – graikas, paskutinis iš „Rytų" popiežių.

Ketvirta dalis
Apie tamsos karalystę

[1] *Gošenas* – Judėjos kalnuotosios vietovės sritis (žr. *Joz 11, 6*).

[2] *Karolis Didysis* (pranc. Charlemagne, 742–814) – Frankų valstybės karalius (nuo 768 m.) ir pirmasis Šventosios Romos imperijos imperatorius (nuo 800 m.). Iš jo vardo kilo Karolingų dinastijos pavadinimas. Centralizuodamas valstybės valdymą jis suartėjo su popiežiaus kurija, stiprino vyskupų valdžią, įteisino vadinamąją bažnytinę dešimtinę, iš popiežiaus Leono III gavo imperatoriaus karūną. (Žr. III dalies 29 paaiškinimą.)

[3] „Apšlakstyk mane, Viešpatie, hysopu" (*lot.*). *Hysopas* – augalas, kurio nuoviras buvo vartojamas apvalymo apeigose.

[4] *Jehoašas* – biblinis Judėjos karalius (878–838 m. pr. Kr.).

[5] *Theodor Beza* (1519–1605) – Jono Kalvino (1509–1564) padėjėjas, o po jo mirties tapo kalvinistų vadu. Traktate *Magistratų teisė pavaldiniams* kėlė kovos prieš tironiją idėją.

[6] *Kerubai*, arba *cherubinai* – angelai sargai, angelų hierarchijoje užimantys antrą vietą po serafimų. Nuo Renesanso laikų jie vaizduojami kaip šešiasparnės būtybės su daugeliu akių.

[7] Senajame Testamente pasakojama (*Sk 21, 6–9; 2 Kar 18, 4*), jog Mozė žydams išeinant iš Egipto jų stovykloje ant smaigo pastatė varinį žaltį, į kurį pasižiūrėję išgydavo įkąsti nuodingų gyvačių, kurias žydams pasiuntė Dievas už tai, kad jie burnojo prieš Dievą ir savo vadą Mozę. Izraeliečiai ilgą laiką garbino varinį žaltį kaip šventą padarą, kol jo nesunaikino Judėjos karalius Ezekijas (726–697 m. pr. Kr.).

[8] Išvertus iš sen. graikų kalbos tai reiškia *sudievinimą*. Apoteozė – tai oficialus asmens pripažinimas dievišku. Katalikų bažnyčios praktikoje tai atitinka kanonizaciją ir beatifikaciją.

[9] „Didysis Pontifikas" (*lot.*) – titulas, kurį iš pradžių turėjo Romos imperatoriai, o nuo V a. jį perėmė popiežiai.

[10] „Dievų vežimas" (*lot.*).

[11] *Ambarvalia* – senovės romėnų pavasario šventė augmenijos ir požemio pasaulio deivės Cereros garbei.

[12] *Gimnosofistai* – pažodžiui išvertus iš sen. graikų kalbos reiškia „nuogi išminčiai" (γυμνός – nuogas, σοφιστής – žinovas, kūrėjas, meistras). Taip senovės graikai vadino indų žynius (brahmanus).

[13] *Karneadas* (Καρνεαδης, 214–129 m. pr. Kr.) – senovės graikų filosofas skeptikas, Platono akademijos vadovas, vadinamosios Naujosios (Trečiosios) akademijos įkūrėjas.

[14] *Markas Porcijus Katonas Vyresnysis* (234–149 m. pr. Kr.) – įtakingas Romos politikas, karvedys, rašytojas, romėnų prozos pradininkas, taip pat jis garsėjo kaip puikus oratorius ir griežtas dorovės sergėtojas. Jis pareikalavo išvyti iš Romos graikų filosofus kaip jaunimo tvirkintojus.

[15] Apaštalas Paulius iki atsivertimo į krikščionybę buvo fariziejus ir negailestingas krikščionių persekiotojas. Tuo metu jo vardas buvo Saulius.

[16] „Sustingęs čia" (*lot.*).

[17] *Markas Terencijus Varonas* (116–27 m. pr. Kr.) – romėnų poetas ir mokslininkas enciklopedistas, parašęs 41 knygos enciklopedinį veikalą *Žmogiškųjų ir dieviškųjų dalykų senovė* apie romėnų papročius, apeigas, religiją.

[18] Turimas galvoje popiežius Grigalius I Didysis (žr. III dalies 32 paaiškinimą). *Bernardas Klervietis* (Bernard de Clairvaux, 1090–1153) – prancūzų filosofas, vienas iš mistinės viduramžių teologijos krypties pradininkų, žymus Katalikų bažnyčios veikėjas.

[19] *Beda Garbingasis* (lot. Baeda Venerabilis, 672/673–735) – žymus anglosaksų vienuolis mokslininkas, metraštininkas, pirmasis Anglijos istorikas. Parašė darbų iš filosofijos, gramatikos, gamtos mokslų. Žymiausias jo veikalas – *Bažnytinė anglų tautos istorija.*

[20] „Klajojanti ugnis" (*lot.*).

[21] *Frydrichas I Barbarosa, Rudabarzdis* (Friedrich I Barbarossa, apie 1125–1190) – Vokietijos karalius (nuo 1152 m.), Šventosios Romos imperijos imperatorius (nuo 1155 m.), vienas iš Trečiojo kryžiaus žygio vadų.

[22] *Hadrijonas IV* – anglų kilmės popiežius (1154–1159), kovoje su savo priešininkais rėmėsi imperatoriaus Frydricho I palankumu.

[23] *Elžbieta I* (Elizabeth I, 1533–1603) – Anglijos karalienė, kuri savo aktais paskelbusi monarchą vyriausiuoju bažnyčios vadovu ir įvedusi vienodas anglikonų apeigas galutinai įtvirtino anglikonų bažnyčią Anglijoje.

[24] Hobbeso amžininkai šią pastraipą vertino kaip raginimą paklusti revoliucijos metu atsiradusiai naujai valdžiai, t. y. kromveliškojo parlamento valdžiai. Todėl leisdamas lotyniškąjį *Leviatano* variantą Hobbesas neįtraukė į jį viso šio baigiamojo skyrelio.

[25] „Įkarščio teisė" (*lot.*).

[26] *Steponas* (m. 35 m. po Kr.) – pirmasis krikščionis kankinys. Apaštalų išrinktas vienu iš septynių Jeruzalės diakonų, savo pamoksluose jis skelbė, jog Kristaus mokslas yra Mozės religijos tąsa; tuo papiktinęs žydus sinagogos vadų jis buvo apkaltintas piktžodžiavimu prieš Dievą. Atvestas į sinedrioną jis pasakė įspūdingą kalbą (*Apd 7, 2–53*), po kurios įniršę žydai jį nurengė ir užmušė akmenimis.

Parengė *Antanas Rybelis*

VARDŲ RODYKLĖ

Thomas Hobbes
LEVIATANAS,
arba bažnytinės ir pilietinės valstybės
materija, forma ir valdžia

Iš anglų kalbos vertė
Kęstutis Rastenis

Serijos dailininkė *Ksenija Jaroševaitė*
Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Korektorės *Irena Čupalienė ir Ingrida Sutkevičienė*
Maketavo *Irutė Stukienė*

SL 1573. 1999 11 23. Užsakymas 165

Išleido „Pradų" leidykla,
T. Vrublevskio g. 6, 2000 Vilnius

Spaudė BĮ UAB „Litimo",
Liepkalnio g. 97, 2030 Vilnius

Printed in Lithuania

Hobbes, Thomas

Ho-09 Leviatanas, arba bažnytinės ir pilietinės valstybės materija, forma ir valdžia/ Thomas Hobbes. – Vilnius: Pradai, 1999. – 696 p. – (Atviros Lietuvos knyga. Klasika: ALK, ISSN 1392–1673)

Kn. taip pat: Th. Hobbeso *Leviatano* įžvalgos / Vytautas Radžvilas, p. 9–23. – Vardų r-klė: p. 689–696.

ISBN 9986-943-36-1

Klasikiniame anglų filosofo Th. Hobbeso (1588–1679) veikale *Leviatanas*, remiantis pažintinėmis žmogaus galiomis, jo elgesio individualiais ir socialiniais aspektais, atskleidžiama valstybės, kaip sutartinės piliečių bendruomenės, organizmo prigimtis, teisinės valdymo formos, plačiai analizuojami valstybės ir bažnyčios santykiai. Tai vienas iš reikšmingiausių politinės filosofijos klasikos veikalų pasaulio politinės minties istorijoje.

UDK 340.12

„Aukščiausioji valdžia nėra tokia žalinga, kaip jos nebuvimas, o žala patiriama dažniausiai dėl to, kad dauguma sunkiai paklūsta mažumai".

Hobbes

Leviatanas – negailestinga ir savotiškai brutali knyga. Tačiau šis brutalumas galbūt ir yra didžiausia jos stiprybė ar bent jau jos liudijimas, susijęs su Hobbesui rūpėjusia tvarkos problema.

V. Radžvilas

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

KLASIKA

Atviros Lietuvos fondo remiamos serijos tikslas – pateikti klasikinius filosofijos ir politinės minties tekstus nuo antikos iki XIX a. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto leidykla Budapešte.

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-943-36-1

Rekomenduojama kaina 25 Lt

